ONUR ÖYMEN

DEMOKRASİDEN DİKTATÖRLÜĞE

İKTİDAR UĞRUNA DEMOKRASİYİ FEDA EDENLER

Remzi Kitabevi

ONUR ÖYMEN

DEMOKRASİDEN DİKTATÖRLÜĞE

İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler

Remzi Kitabevi

DEMOKRASİDEN DİKTATÖRLÜĞE / Onur Öymen

© Remzi Kitabevi 2011
Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Editör: Tülin Er
Kapak: Başak Öymen Çelik

ISBN 978-975-14-1447-2

BİRİNCİ BASIM: Haziran 2011

Kitabın basımı 2000 adet olarak yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

İçindekiler

Önsöz 9
Giriş 11

I. DEMOKRASİNİN KÖKENLERİ

Eski Yunan'da Demokrasi 17
Isparta'da Demokrasi Var mıydı? 18
Solon Yasaları 20
Atina Demokrasisi 21
Atina Demokrasisinde Devletin Yapısı 22
Atina'da Yargı Nasıl İşliyor? 24
Atina'da Siyasi Hakları Olmayanlar: Kadınlar ve Köleler 25
Kural Dışı Bir Lider, Perikles 26
Demokrasi Tartışmaları ve Sokrates 30
Demokrasiyi Yaşatma Savaşı 31
Atina Demokrasisinin Sonu 32
Roma'da Demokrasinin Yükselişi 36
Seçilmiş Diktatörler 39
Roma Cumhuriyeti'nin Çöküşü 46
Ortaçağda Parlamentolar, Krallar ve Kilise 49
Kilisenin Rolü 53
İngiltere'de Kralın Yetkilerinin Sınırları ve Magna Carta 55
İngiltere'nin Kısa Süren Cumhuriyeti ve Cromwell 57

II. ÇAĞDAŞ DEMOKRASİLER

Fransız İhtilali 67
İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi 69
Fransa'nın Kısa Ömürlü Cumhuriyeti 70

Napolyon'un Darbesiyle Kurulan İmparatorluk 79
Viyana Kongresi ve Avrupa'da Otoriter Devletler Dönemi 85
Demokratik Devrimler ve Avrupa'nın İlkbaharı 89
Fransa'da İkinci Cumhuriyetin Kuruluşu ve Çöküşü 90
Alman Birliği Nasıl Sağlandı? 100
Bismarck ve Almanya'da Otoriter Liderlik 102
Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet 105
Fransa'da Yahudi Düşmanlığı ve Dreyfus Davası 108
Amerika Birleşik Devletlerinin Doğuşu
ve Demokrasinin Gelişimi 113
İngiltere'yle Zorlu Savaş 116
Bağımsızlık Nasıl Sağlandı? 117
Çağdaş Demokrasilerin İlk Anayasası 122
Demokrasiyle Bağdaşmayan Uygulamalar 125
Kölelik Nihayet Yasaklanıyor 129
Amerika'nın Dış Politika Hedefleri Neydi? 131
Mussolini: İtalya'nın Demokrasiden Diktatörlüğe Geçişi 132
Seçimle Gelip İnsanlığı Felakete Sürükleyen Lider: Hitler 142
Weimar Cumhuriyeti ve Seçimler Yoluyla Gelen Faşizm 145
Hitler'in İktidara Gelişi 148
Reichtag Yangını 151
Hitler Döneminde Yargı 152
Hitler'e Özel Sektörün Katkısı 156
SA Örgütü ve Uzun Bıçaklar Gecesi 161
Hindenburg'un Ölümü ve Hitler'in Resmen Diktatör Oluşu 166
Hitler Döneminde Basın 167
Hitler'in Sanat ve Kültür Dünyasına Yaptığı Baskılar 169
Hitler Döneminde İkinci Sınıf Vatandaş Sayılan
Kadının Durumu 174
Nazi Almanyası'nda Irkçılık ve Yahudilere Yapılan Zulüm 175
Kristal Gece 180
Sağlıklı Toplum Yaratma! 181
Savaş Yıllarında Zulüm 182
Atatürk'ün Hitler Hakkındaki Düşünceleri 185
İspanya'da Birinci Cumhuriyet'in Kısa Süren Macerası 186
İkinci İspanyol Cumhuriyeti ve İç Savaş 189
Fransa'da Vichy Hükümeti ve Teslimiyetçi Faşizm 204
Fransa Niçin Üçüncü Cumhuriyet'i Yaşatamamıştı? 205

Vichy Döneminde Yahudilerin Durumu 217
Fransa'daki Türk Yahudilerinin Kurtarılması İçin
Türk Diplomatlarının Onurlu Savaşı 219
Vichy Yönetiminin Sonu 221

III. B.M.'NİN KURULUŞUNDAN SONRA DEMOKRASİDE İNİŞLER VE ÇIKIŞLAR

Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları Bildirgesi 225
Amerika'da Özgürlükleri Kısıtlayan McCarthizm Cereyanı 228
Watergate Skandalı 238
Gladyo ve Demokrasiyi Engelleme Çabaları 241
Bilderberg ve Benzeri Kuruluşlar Demokrasileri Nasıl Etkiliyor? 251

IV. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÖZGÜRLÜK HAREKETLERİ NASIL BAŞLADI, NASIL BASTIRILDI?

İlk Reform Hareketi: Senedi İttifak 260
Tanzimat Fermanı'nın Getirdikleri 264
Yeni Osmanlılar Hareketi 269
Birinci Meşrutiyet'in İlanı ve Mithat Paşa'nın Acı Sonu 283
Abdülhamit'in İstibdadı 295
İkinci Meşrutiyet'in İlanı 306
Seçimler ve Parlamentonun Açılması 306
Softalar Anayasaya Karşı Ayaklanıyor 309
31 Mart Vakası 312
Abdülhamit Döneminin Sonu 316
Kadınlar Özgürleşiyor 317
İttihat ve Terakki Yönetiminde Özgürlükten Baskıcı Rejime 318
Halâskâr Zabitlerin Kısa Süren İktidarı 321
Babıâli Baskını, Darbe Yoluyla İktidarı Ele Geçirme 322
Siyasi Cinayetler ve Muhalefete Baskı Dönemi 323
Almanya'yla Gizli Antlaşma ve Savaş Bataklığına Sürükleniş 324

V. YENİ TÜRKİYE'DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ

Kongreler İktidarı 329
Atatürk Samsun'a Çıkıyor 330
Binbaşı Noel'in Kürtleri Kışkırtma Çabaları 334
Yeni Bir Devlete Doğru 340
Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı 342

Saltanatın Sonu 350
İç İsyanlarla Mücadele 352
Atatürk'e Suikast 358
Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu 360
Kubilay Olayı 361
Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesi 361
İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı 366
Savaş Yıllarında Demokrasi Arayışları 367
Demokrat Parti'nin Kuruluşu 370
12 Temmuz Beyannamesi 373
Demokrat Parti İktidarı 375
Demokrasiye Aykırı Uygulamalar Başlıyor 378
27 Mayıs'a Nasıl Gelindi? 385
27 Mayıs Askeri Müdahalesi 389
Seçimler ve İsmet Paşa'nın Başbakanlığında
Demokrasiye Dönüş 394
Demirel'li Yıllar 396
12 Mart 1971 Muhtırası 398
12 Eylül 1980 Askeri Darbesi 407
Özal'ın Başbakanlığı Dönemi 414
Refah Partisi'nin Hükümet Ortağı Olması 426
28 Şubat Olayı 427
Merkez Sağ-Merkez Sol Koalisyonları 431
AKP Hükümet Oluyor 432
Dış Politikada Neler Oldu? 435
Demokratikleşme Vaatleri Ne Sonuç Verdi? 440
Türk Demokrasisinin Dünyadaki Yeri 443
Ekonomik Özgürlükler Alanında Türkiye Dünyanın Neresinde? 445
Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye 447
BM İnsan Gelişimi Endeksinde Türkiye'nin Yeri 448
Dünya Refah Ekseninde Türkiye 449
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Türkiye 449

Sonuç 453
Kaynakça 457
Dizin 461

Önsöz

İnsanlığın ulaştığı en ileri yönetim biçimi olan demokrasi, bugün bile milyarlarca insanın özlemi olmaya devam ediyor. Eski Yunan'da başlayan demokrasi serüveni tarih boyunca dünyaya yayılırken çeşitli engellerle, güçlüklerle karşılaşmıştı. Bazen savaşlar, bazen iç çekişmeler demokrasiyi sona erdirdi. Birçok ülkede de seçim yoluyla iktidara gelenler iktidarda kalmak için demokrasiyi, özgürlükleri, insan haklarını feda ettiler ve diktatörlüğe yöneldiler.

Bazı büyük devletler kendi ülkelerinde demokrasiyi toplumun sadece belirli bir kesimi için uyguladı, diğer vatandaşlarını özgürlüklerden mahrum etti. Hatta ülkesinde yaşayanların bir bölümünü vatandaş bile saymayanlar oldu. Emperyalist devletler kendi denetimindeki başka ülkelerin halklarını ise çoğu zaman otoriter rejimlerle yönettiler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Avrupa ülkelerinde demokrasiyi tahrip eden diktatörler, milyonlarca insanın hayatına mal olan insanlık dışı rejimler kurdular ve yayılmacı emelleri uğruna dünyayı savaş felaketine sürüklediler.

Savaştan sonra demokrasi dünyanın birçok bölgesinde kökleşti ama demokratik sayılan ülkelerde de demokrasi dışı pek çok uygulama görüldü. Dünya devletlerini kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirmek isteyen bazı uluslararası örgütlenmeler ortaya çıktı.

Başka ülkelerin iç politikasını, seçimlerini ve hükümetlerinin oluşumunu kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışan devletler oldu. 21. yüzyıla girildiğinde, dünyada yaşayan insanların yarısından azı demokratik veya kısmen demokratik sayılan ülkelerde yaşıyordu.

Türkiye'nin geçmişinde özgürlükçü hareketler ancak Osmanlı

İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıktı. Padişahın yetkilerini sınırlayan ilk girişimler kısa ömürlü oldu. Türkler gerçek demokrasinin temellerini ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında attılar. Cumhuriyet dönemi, ulusal iradenin egemenliğini devletin temeli haline getirdi. O dönemden gerçek bir demokrasiye, çok partili rejime geçilmesi de uzun yıllar aldı. Çok partili rejime geçildikten sonra da demokrasi sık sık engellerle karşılaştı. Bazen iktidarı bırakmak istemeyen liderler toplumu baskı altına almaya çalıştılar, bazen de askeri müdahaleler demokrasinin gelişimini engelledi. Demokrasi mi iktidar mı sorusuyla karşılaştıklarında bazı liderler iktidarı seçti.

Bütün bu gelişmelerden sonra, Türkiye dünyanın demokratik ülkeleri arasında henüz hak ettiği yeri alabilmiş değil. Yasalarda yapılan reformlar gerçek hayata henüz tam yansıyamadı, hatta bazen geri adımlar atıldığı da oldu.

İşte bu kitapta bütün bu konular değerlendiriliyor ve Türkiye'nin dünya devletleri arasındaki yeri saptanmaya çalışılıyor. Bu kitapta yer alan bilgiler ve değerlendirmeler eğer demokrasiye gerçekten inanan siyaset adamlarını, gazetecileri, aydınları ve toplumun her kesiminden vatandaşları, yaşadığımız sorunları tarih penceresinden bir kere daha düşünmeye sevk ederse ne mutlu.

Bu kitabın hazırlanmasında çok değerli katkılarda bulunan çalışma arkadaşlarım Evrim Yarımağan'a, Merve Karadayı'ya, Nesrin Tüzün'e ve Burcu Kanbal'a içtenlikle teşekkür ediyorum.

Eşim Nedret Öymen, çocuklarım Burak ve Başak her zamanki gibi beni içtenlikle desteklediler. Onlara da teşekkür borçluyum.

Onur Öymen, 4 Mart 2011

Giriş

Salonda ağır bir hava vardı. Masada üst düzey parti yetkilisinin karşısında oturan büyük işadamları kaygılı bir bekleyiş içindeydiler. Çok önemli mesajların verileceği bir toplantıya çağırılmışlardı. Parti yetkilisi yavaşça yerinden doğruldu, "Beyler," dedi, "önümüzdeki seçim belki on yıl, belki de yüzyıl içinde yapılacak son seçim olacaktır. Biz bu seçimi kazanarak iktidar olmaya kararlıyız." Parti yetkilisi Nazi Partisi'nin ağır toplarından Goering'di. Karşısındakiler ise Almanya'nın en büyük firmalarının sahipleri...[1]

Hitler'in en yakın adamlarından Borman da sanayicilere şu mesajı veriyordu: "İktidara gelmek için yeterli paramız yok. Bu para sizde var. Size iki seçenek sunuyoruz: Ya siz bize bu parayı vereceksiniz veya bu parayı biz sizden alacağız. Tercih sizindir."[2]

Alman sanayisi hiçbir zaman siyasete pek uzak kalmamıştı. Her birinin gönül verdikleri partiler vardı. Ama bu partiler arasında şimdiye kadar Nazi Partisi olmamıştı. Hatta o kadar ki, asil ailelerden gelen işadamlarının eşleri Hitler'i ve diğer Nazi Partisi mensuplarını hakir görür, evlerine misafir bile etmek istemezlerdi. Şimdi hayatın soğuk gerçeği ile karşı karşıya kalmışlardı. Ya ülkeyi otoriter bir rejime sürükleyeceği başından anlaşılan Nazilerin suyuna gidecekler veya her şeylerini bir anda kaybedeceklerdi.

İlk seçenekten başka yol görünmüyordu. Bir anda kendilerini toparladılar. En güçlü firmanın sahibi Gustav Krupp, Nazi Partisi'ne

(1) Manchester, William, *Les Armes des Krupp*, Çeviri: René Rosenthall, Club Français du Livre, Paris 1970, s. 317.

(2) a.g.e., s. 332.

derhal bir milyon mark vermeye hazır olduğunu açıkladı. Thyssen ve diğerleri hemen onu izlediler.

Alman büyük sermayesi Nazilerin emrine girmişti ve bundan sonra Nazi Partisi'nin kasası olacaktı. Evvelce Weimar demokrasisine gönül veren Alman iş âlemi artık yeni koşullara uyacak ve ülkeyi demokrasiden hızla uzaklaştıracak olan Nazi Partisi'ne kayıtsız şartsız bağlanacaktı veya bağlanmak zorunda kalacaktı. Hitler ve arkadaşları, ülkelerini ve dünyayı felakete sürükleyecek maceralarını Alman büyük sermayesi sayesinde gerçekleştirecekti. Başlangıçta partinin gerçekten hiç parası yoktu. Doğru dürüst bir seçim kampanyasını yürütecek durumda değildi. İşadamları acaba bir blöfle mi karşı karşıyaydılar? Henüz Alman demokrasisi yaşıyordu. Nazilerin kuvvet kullanarak işadamlarını hizaya getirmeleri kolay olmayabilirdi. Acaba o aşamada direnebilselerdi Naziler o büyük seçim başarısını sağlayabilirler miydi? Seçimlerde o kadar oy alamasalar iktidarı zorlama şansları olur muydu? Weimar demokrasisi yaşatılabilseydi Almanya'nın ve dünyanın kaderi böyle mi olurdu?

Bu soruların cevapları hiçbir zaman bilinmeyecek. Ama bilinen şu: Alman firmalarının Nazilere bu kadar kolay boyun eğmeleri sadece korkudan kaynaklanmıyordu. Onların da bazı zayıf noktaları vardı. Bu firmaların çoğu harp sanayisi alanında çalışıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Versailles Antlaşması, Alman silah sanayisini fiilen yasaklamıştı. Artık Almanya eskiden olduğu gibi sınırsız biçimde tank, top, uçak, denizaltı yapamayacaktı. Ama başta Krupp firması olmak üzere, pek çok sanayi kuruluşu silah üretimini kaçak yollardan sürdürüyordu. Bu üretimi devam ettirmek için kendilerine güçlü bir siyasi destek lazımdı. Diğer partilerin hiçbiri kendilerine bu desteği verecek kadar güçlü ve gözü kara değildi. Nazi Partisi biçilmiş kaftan gibi görünüyordu. Bu partinin Almanya'yı felakete sürükleyebileceğini hissedenler yok muydu? Vardıysa bile şimdi onu düşünmenin zamanı değildi. Parti desteklenecek, cömertçe yardımlar yapılacak, buna karşılık kaçak silah üretimi bütün hızıyla devam edecekti.

Aslında Hitler daha 1923 yılında iktidarı ele geçirmeyi aklına koymuştu, hem de kuvvet kullanarak. Teşebbüse de geçti. Münih'te birahane darbesi denilen teşebbüs bu amaca yönelikti. Ama başarılı ola-

madı. Başarısızlığın bedeli hapisti. O da bu bedeli ödedi. Daha sonra demokrasi yoluyla, seçim yoluyla iktidara gelmenin daha uygun bir yol olacağını düşündü. Demokrasiyi demokratik yollardan alt edecekti. Demokrasi yoluyla iktidara gelecek, ama sonra Alman demokrasisinin tabutuna son çiviyi çakacaktı.

Hitler seçim yoluyla iktidara geldikten sonra diktatörlüğe yönelen ilk lider değildi, son lider de olmayacaktı. Dünya tarihi boyunca seçimle gelen pek çok lider iktidarın cazibesine o kadar kapılmıştı ki, iktidardan uzaklaşmayı akıllarına bile getirmek istemiyorlardı. Demokrasi iktidara gelene kadar kullanılacak bir vasıtaydı. Sonra? Sonra demokrasiye artık ihtiyaç olmadığını düşüneceklerdi. Oysa demokrasinin en değerli yanı liderleri ve partileri iktidara getirmesi değil, halkın desteğini kaybetmiş iktidarlara yumuşak iniş yolunu sağlamasıydı. Doğrusu beklemedikleri bir anda iktidarı kaybetmek hiçbir lidere hoş gelmemiştir. İktidardan ayrılırken birçoğu demokrasi için iyi şeyler düşünmemişlerdir. İngiltere'nin ünlü başbakanlarından Winston Churchill savaştan hemen sonra yapılan seçimde iktidarı İşçi Partisi lideri Attlee'ye kaybedince ünlü sözünü söylemişti: "Demokrasi kötü bir rejimdir ama daha iyisi de yoktur."

Seçimler demokrasinin olmazsa olmaz şartıdır. Demokrasi seçimden ibaret değildir ama seçimsiz demokrasi de olmaz. O bakımdan, eğer ülkenin rejimi demokrasiyse seçime gireceksiniz ve rakiplerinizle boy ölçüşeceksiniz. Ama eğer demokrasiyi ve seçimi sadece iktidara geçmenin bir vasıtası olarak düşünüyorsanız, seçimi kazandıktan hemen sonra bir daha gitmemenin yollarını düşünmeye başlayacaksınız. Hitler gibi 1000 yıllık bir imparatorluk hayal edeceksiniz. O zaman da günün birinde hayatın acı gerçeği ile karşılaşmaya hazır olacaksınız.

Eski Yunan'dan beri dünyanın siyasi tarihi, demokrasiyi tahrip ederek totaliter bir yönetim kurmak ve iktidarı hiç bırakmamak özlemi ile yanıp tutuşan liderlerin öyküleriyle doludur. O diktatörlük heveslileri, her zaman yanlarında kendilerini destekleyecek kimseler bulmuşlardır. Liderlerin yakın çevresi daima iktidarın nimetlerinden mümkün olduğu kadar çok ve olabildiğince uzun süre yararlanmak isteyenlerle dolu olmuştur. Para ve kişisel çıkarlar her dönemde bir

çekim merkezi oluşturmuştur. Bunun karşılığında otoriter lidere destek olmak, onun emirlerini eksiksiz yerine getirmek ve onun karşıtlarını etkisiz hale getirmeye çalışmak ödenmesi gereken bir bedeldir. Bunu vaktiyle kralların, tiranların yakın çevresi yapardı; modern çağda da bazı işadamları, sözde bilim adamları ile lidere yakın medya sahipleri yapıyor. Özetle değişen fazla bir şey yok. Demokrasiye yürekten bağlı olanlar, totaliter eğilimlerin egemen olduğu ülkelerde daima bir bedel ödemek zorunda kalmışlardır. Bu da çoğu zaman ağır bir bedel olmuştur.

I

Demokrasinin Kökenleri

Demokrasi kavramının Eski Yunan'da ortaya çıktığı kuşkusuz. Ama bilim adamları, halk meclislerinin ve seçimle işbaşına gelenlerin örneklerine ilk defa Mezopotamya'da rastlandığını söylüyorlar. Demokrasinin kökeninin bugünkü Suriye, Irak ve İran'da araştırılması gerektiğini ileri sürüyorlar.

Mezopotamya tarihi konusunda en güvenilir araştırmaları yapan Danimarkalı bilim adamı Thorkild Jacobsen, ilkel demokrasilerde siyasi gücün özgür erkek vatandaşların elinde olduğunu söylüyor.Mezopotamya'daki şehir-devletlerinde yaşlılar meclisleri var. Savaş ve barış yapma gibi önemli konularda bu meclislere danışılıyordu.

Jacobsen bu konudaki araştırmalarını 1941 yılında Chicago'da düzenlenen American Oriental Society toplantısında "Eski Mezopotamya'da ilkel demokrasi" başlığı altında yaptığı bir sunuşta açıklamıştı.[3]

Bazı tarihçiler M.Ö. 1500'lü yıllarda Hindistan'da benzeri uygulamalar olduğunu belirtiyorlar.[4] M.Ö. 6. yüzyılda Hindistan'daki "bağımsız cumhuriyetlerde" bir cins demokratik uygulama olduğunu Eski Yunan tarihçilerinden Diodorus da söylüyor.

Eski Yunan'da Demokrasi

Demokrasi sözü Yunancadan geliyor: (demos=halk ve kratos= yönetim). Eski Yunan'ın uzun tarihi içinde demokrasinin var olduğu dönem 250 yıl. O da kesintilere uğrayan bir demokrasi. Üstelik o

(3) "Mesopotamia: Earliest Formal Democracy?", Raul, S. Manglapus, *Asia Pacific Report*, Number 66, 26 December 2004.

(4) Keane, John, *The Life and Dead of Democracy*, Pocket Books, London, 2009, s. xi.

devirdeki demokrasi bugünküyle kıyaslanabilecek gibi değil. Bütün bunlar aşağıdaki bölümlerde anlatılacak.

M.Ö. 1500-1200 yıllarında yaşanan Mycenaean döneminde ülkenin başındaki kral her şeye hâkim. Ancak bazı bilim adamları demokrasinin ilk işaretlerine bu dönemde rastlandığını söylüyorlar.

M.Ö. 750 ile 480 yılları arasındaki dönemde sanat ve kültür iyice gelişiyor. Demokrasi bu dönemin son yıllarında ortaya çıkmış.

Bu yıllarda şehir-devletleri oluşuyordu. Bunlara Eski Yunancada "polis" deniliyordu. Politika kelimesi de buradan geliyor. Her şehir-devletinin kendine özgü kültürü ve siyasi yapısı vardı.

Başlangıçta şehir-devletleri, iktidarı babadan oğula devreden krallar tarafından yönetiliyordu. M.Ö. 8. yüzyılda bu kralların çoğu devriliyor. Onların yerini oligarşiler, yani az sayıda liderin ortak yönetimi alıyor. Ülke otoriter yöntemlerle idare ediliyor, bir süre sonra bu oligarşi yönetimleri tiranlar tarafından devriliyor.

Tiranlar bazen, daha önceki liderlerden bezmiş halkın desteğini alan rejimler kuruyor ama baskıya dayalı bir siyasi düzenin temsilcisi haline geliyorlardı. Yani gelen gideni aratıyordu. Halka korku salarak iktidarlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Bugün de örneklerine rastlanan korku imparatorluğu yaratma yöntemlerinin kökü Eski Yunan'a kadar gidiyor. İşte Yunan demokrasisi bu tiranlık yönetimlerine gösterilen tepkiler üzerine M.Ö. 6. yüzyılın sonunda doğuyordu.

Isparta'da Demokrasi Var mıydı?

Eski Yunan demokrasisi denilince akla önce Atina geliyor. Oysa başka bir Yunan şehir-devleti olan Isparta'daki halk iradesini yansıtan bazı siyasi yapılanmalar Atina'dan önce hayata geçiriliyordu.

Bugün Amerikan Kongresi'nin duvarlarında, dünyada gelmiş geçmiş en önemli kanun koyucuların rölyefleri var. Bunlardan biri de Kanuni Sultan Süleyman'ın rölyefi. Onun biraz uzağında başka bir rölyef var: Bu rölyef Isparta'nın ünlü kanun koyucusu Likurgus'a ait.

Isparta'da ülkeyi aynı zamanda yöneten ve birbirini dengeleyen iki kral vardı. Bir de çeşitli meclisler vardı. 30 yaşından büyük bütün Ispartalılar, Apella denilen meclise üye olabiliyordu. Apella tarafından seçilen beş kişi (ephor) kralın çalışmalarını denetliyor ve gerekir-

se kralı tahttan indirebiliyordu. Bu yetkiye sahip olanlar hayatlarında sadece bir kere bu göreve seçilebiliyordu. O nedenle bir daha seçilmek için kral dahil kimseye rüşvet veya taviz vermeleri söz konusu olmuyordu. Bütün Ispartalıların seçimlerde aday olabilmeleri yasal olarak mümkündü ama uygulamada sadece zenginlerin çocukları seçiliyordu. Isparta'nın bir özelliği de kadınların miras edinme, mülkiyet hakkı, eğitim hakkı gibi haklara sahip olmalarıydı.

Kurallar böyle ama uygulama farklıydı. Aynen şimdiki gibi, demokratik kurallar içinde otoriter bir yönetim sergilenebiliyordu. Ispartalı yöneticiler, kendi yönetimlerini güçlendirmek için halkı korkutmak ve kendilerine karşı çıkanları köle yapmak yoluna gitmişlerdi. Korku imparatorluğu yaratma âdeti o zamandan geliyor. Krallar dini konularda da etkiliydi. Yargıyı da yönlendiriyorlardı. Isparta'nın demokrasi örneği sayılmamasının başlıca nedenlerinden biri de bu.[5] Bir başkası da şu: Askerlik yaşına gelmiş her Ispartalı büyüdüğünü ispat etmek için bir köleyi öldürmek zorundaydı. Bu da böyle bir devlet anlayışıydı.[6]

Kanun koyucu lider Likurgus disiplini ön plana çıkaran bir devlet sistemi kurdu. Üç temel ilkesi vardı: vatandaşlar arasında eşitlik, askeri açıdan güçlü olmak ve tasarruf tedbirlerine uymak.

Siyasal açıdan Ispartalılar krallarını eleştirebilme, hatta tahttan indirip sürgüne gönderme hakkına sahiptiler. Ama bireysel özgürlükler çok kısıtlıydı. Yani Isparta bir kanunlar ve kurallar devletiydi. Ancak Atina ile kıyaslanabilecek demokratik özelliklere sahip değildi.

Eski Yunan demokrasisinin simgesi olan Atina'da demokrasi nasıl kurulmuş?

M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında Atina'yı tiranlar, yani otoriter yöneticiler idare ediyordu. Halk zaman zaman bu tiranlara karşı ayaklanıyordu. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında ayaklanan köylüler, Cylon isimli bir tiranın yönetimi ele geçirmesini engellediler. O devirde etkin olan aristokratlar Atina'nın artık tiranlarla yönetilmeyeceği düşüncesine vardılar.

(5) Scott, Michael, *From Democrats to Kings*, Icon Books, London 2009, s. 6
(6) a.g.e., s. 43-55.

Solon Yasaları

Atina'ya bir düzen getiren en önemli kişilerden biriydi Solon. Ünlü hukukçu, devlet adamı ve şair Solon, M.Ö. 638-558 yılları arasında yaşadı. Solon, işe ekonomiden başladı. Çiftçilerin borçlarını affetti. Borç yükü altında kalıp esir olarak başkalarına satılan Atinalılar da bu durumdan kurtarıldı. Solon 400 kişiden oluşan bir meclis kurdu. Buna Dörtyüzler Meclisi deniliyordu. Bu meclis yasa yapmaya yetkiliydi. Bütün Atinalılar kanunlara uymaya ant içiyordu. Yargı düzene sokuluyordu.

Solon'un bütün eserleri, hatta bütün kanunları tam olarak bilinmiyor. O nedenle Solon hakkındaki gerçekler ve efsaneler bazen birbirine karışıyor. Dünya bugün Solon'u, tarihin en önemli kanun yapıcılarından biri olarak kabul ediyor. Amerikan Kongresi'ndeki dünyanın gelmiş geçmiş en önemli kanun yapıcıları arasında Solon'un da rölyefi var.

Solon'un yaşadığı dönemde Atina'da tiranlar vardı. Hatta Peisistratos isimli tiran üç defa işbaşına gelmiş ve ölünceye kadar görevde kalmıştı. Ondan sonra da çocukları onun yerine geçmişti.(7)

Aslında Solon'un reformları otoriter bir iktidar döneminde yapılan iyileştirmeler niteliğindeydi. Sadece reform yapıyor olmak, devlete demokratik bir nitelik kazandırmıyordu.

Atina'da, diğer şehir-devletlerinde olduğu gibi bir meclis vardı. Ama buna herkes katılamıyordu. Fakirlerin katılma hakkı yoktu. Asiller meclise yön veriyordu. Solon fakirlere bazı haklar tanıdı. Bir de bütün vatandaşların katılımıyla bir mahkeme oluşturdu. Bu mahkemeye katılanlar daha çok jüri gibi görev yapıyorlardı.

Herkesin yapabileceği iş gelir düzeyine göre saptanmıştı. Ölçü bugünkü 20 İngiliz galonuna eşdeğer olan "medimno"ydu. Yılda 500 medimnoluk hububat üretenler general olabiliyordu. Yani generallik zenginlerin harcıydı. 300 medimnoluk üretim yapıyorsanız şövalye, 200'lük üretimle piyade olabiliyordunuz. 200'den az üretim yapanlar işçi, savaşta gönüllü, donanmada kürekçi olabiliyordu. Pek demokra-

(7) Aristo, *Politika* (Çev. Niyazi Berkes) Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 17-18.

tik bir sistem değil ama Solon'un kuralları böyleydi. Yunan demokrasisi zaman içinde adım adım gelişecekti.

Solon'un ekonomi ve sosyal alanlarda da kuralları vardı. Örneğin, eğer babalar çocuklarına iş bulamazlarsa yaşlandıklarında çocukları da onlara bakmakla yükümlü olmuyorlardı. Yani babaların işi zordu.

Yabancı işadamlarına özel kolaylıklar sağlanıyordu. Onlara Atina vatandaşlığı bile verilebiliyordu.

Solon'un başka bir özelliği de vardı. Koltuğuna yapışmıyordu. Bu reformları hayata geçirdikten sonra bütün görevlerini bıraktı ve yurtdışına gitti. Solon bazı kaynaklara göre 10 yıl, bazılarına göre ise 100 yıl bu yasalara herkesin uymaya devam etmesini istiyordu. Ama dinleyen kim?

Solon gider gitmez görüş ayrılıkları başladı. Bazı seçilmiş yetkililer görevlerinden ayrılmaya yanaşmıyorlardı. Bazıları bütün yaşanan sorunların sorumlusunun Solon olduğunu söylüyorlardı. Sonunda Solon'un akrabalarından Peisistratos güç kullanarak yönetime el koydu ve anayasaya aykırı biçimde tiranlığını ilan etti. Plutarkhos'un yazdığına göre, yurtdışına giden Solon bu duruma çok kızdı ve Atinalıları buna izin verdikleri için aptallıkla ve korkaklıkla suçladı.

Solon'un şiirleri de bugüne mesaj verir gibi. İki dizesi şöyle:

Fazilet elinden alınamaz kimsenin
Ama para, ona sahip olanları değiştirir her gün

Daha sonraki yıllarda Atina'da isyanlar, ayaklanmalar oldu. Yönetimi ele geçiren tiranlardan bazıları devriliyor, bazıları öldürülüyordu. Anlaşılıyor ki, aristokratların devlet yönetimini ellerinde tutmaktan vazgeçmeye niyetleri yoktu. Bu arada Ispartalıların Atina topraklarında düzenlemeye çalıştığı bir askeri darbe önlendi.

Atina Demokrasisi

İşte bu ortamda Klistenes ortaya çıktı ve Atina demokrasisinin temellerini attı. Onun farkı şurada: Halka korku salmaya yönelik tiranlıkların uzun ömürlü olamayacağını, istikrarlı hükümetler kuramayacaklarını gördü ve M.Ö. 508-507 yıllarında yeni bir anayasanın ka-

bul edilmesini sağladı. Bu tarih, Atina demokrasisinin başlangıcı sayılıyor.

İşte bu yıllarda gerçekleştirilen büyük reformlar Yunan demokrasinin ilk adımları sayılabilir. O devirde, Atina'nın da bulunduğu Attica bölgesinin toplam nüfusu 200 bin kişi. Atina'nın nüfusu ise 30 binden ibaret. Klistenes Atinalıları 10 kabile ve üç bölgesel yönetim halinde örgütlemişti. İlk defa düzenli bir ordu kurulmuştu.

Atina Demokrasisinde Devletin Yapısı

Öncelikle şunu belirtmek lazım. Atina demokrasisinde kral yok. Kralın görevlerini yapacak bir devlet başkanı, bir lider de yok. Bir dönemde General Perikles, kişisel etkisiyle "Atina'nın bir numaralı vatandaşı" sıfatıyla uzun bir süre devlet yönetiminde söz sahibi oluyor. Ama onun da hiçbir sıfatı yok. Perikles'ten başka da böyle bir sıfat taşıyan olmamış.

Devletin en üst organı meclis. Meclisin üzerinde hiçbir güç yok. Sadece yargı erki meclisten bağımsız, hatta zaman zaman meclisten daha etkili bir görev yapıyor. Meclise kimler katılabiliyor? İlk bakışta meclis bütün vatandaşlara açık gibi görünüyor. Ama gerçekte öyle değil. Kadınlar, köleler ve yabancılar ile 20 yaşından küçük erkekler meclise katılamıyor. Bazı tarihçiler bu nedenle o dönemi "kitlelerin tiranlığı" olarak nitelendiriyorlar.[8]

Meclis Atina'nın Pnyx meydanında toplanıyor. Yaklaşık 6000 kişi bu toplantılara katılıyor. Zaman içinde bu meydanın kapasitesi 13 bin kişiye çıkarılıyor.[9] Yani sözü edilen demokratik haklardan toplam nüfusun yarıdan azı yararlanabiliyor.

Her isteyen mecliste söz alıp konuşabiliyor. Peki, meclislere katılmayan, orada söz alıp konuşmayanlar olmuyor mu? Oluyor. Ama onların itibarı da çok düşük oluyor. Onlara "idiotes" deniliyor. Bugün bu kelime "akılsız" anlamında kullanılıyor.

Mecliste oylama el kaldırmak yoluyla oluyor. Peki, aynı düşünce-

(8) Raaflaub, Kurt A., "The Breaktrough of Democratia in Mid-Fifth Century Athens," *Origins of Democracy in Ancient Greece*, California, s. 10.

(9) Keane, John, *The Life and Dead of Democracy*, 2009, s. 10-11.

ye sahip üyelerin birlikte oturup birlikte hareket etmeleri mümkün mü? Hayır değil. Grup kararı alma usulü yok.

Demokrasinin en önemli simgesi sayılan meclis genellikle yılda 40 kere toplanıyor. Meclisin ve konseyin başkanları kurayla seçiliyor ve görevleri sadece bir gün sürüyor. Her toplantı günü başka bir başkan seçiliyor.

Meclisin karar tasarıları 500 kişilik "Boule" denilen bir kurul tarafından hazırlanıyor. Meclis, önerilen bu metinleri kabul edip etmemekte veya değiştirmekte serbest. Bu kurulun görev süresi sadece iki yıl. Bu konseyin başkanları gibi üyeleri de kurayla seçiliyor. Hiç kimse Boule'a iki defadan fazla seçilemiyor. Askeri ve mali konular dışında her vatandaşın devleti yönetme kabiliyeti olduğuna inanılıyor. Hükümet görevini yapan başka kurullarda görev süresi bir yıl. Orada görev yapacaklar da kurayla seçiliyor.

Atina demokrasisinin öncüsü Klistenes'in en önemli katkılarından biri, hak ve özgürlüklerin sadece aristokratların tekelinde bulunmasına son vermesi ve bu özgürlükleri mümkün olduğu ölçüde tabana yayması. O, özgürlüklerin korunmasına büyük önem veriyordu.

O zamana kadar mecliste, sadece belirli miktarın üzerinde ürün elde eden zenginler bulunurken Klistenes fakir çiftçilerin de meclise girmesini sağladı.

Klistenes, Solon'un yasalarına ve kurallarına bağlı kalıyor. Yani hukukun üstünlüğünü kabul ediyordu. Vatandaşların eşitliği ilkesine uymaya özen gösteriyordu. Kayırmacılıktan uzak duruyordu. İşte üst düzey devlet görevlilerinin kurayla seçilmesi bunu sağlamanın en etkili yoluydu. Bu şekilde görevlendirilen kimselerin bir kere daha görev almaları mümkün değildi. Böylece bir göreve getirilen kimse makamını korumak için yolsuzluk yapma yoluna gidemiyordu.

Hazinenin başına zenginler arasından seçim yapılıyordu. Çünkü eğer maliyede yolsuzluk, usulsüzlük nedeniyle devlet zarara uğrarsa bu zararı hazinenin başındakiler ceplerinden ödüyorlardı. Yani Atina'da iktidara yakın olmak bir ölçü değildi. Kayırma yoluyla insanları önemli görevlere getirmenin yolu tıkanmıştı. Zaman içinde bu kurallardan sapmalar olmadı mı? Oldu. Bu da demokrasinin sonunu hazırladı.

Atina'da Yargı Nasıl İşliyor?

Mahkemelerde yargıçlar kurayla işbaşına getiriliyor. Atina demokrasisinde suç işlediği iddia edilen insanlar hakkındaki kararı da halk veriyor. Bu bir anlamda Amerika'daki jüri sistemine benzese de Eski Yunan'daki jürilerin farklı özellikleri var.(10)

Yüksek Yargı organının adı Areopagus. Bu yargı organının 300 üyesi var. Yaşlı, saygın ve soylu insanlardan oluşuyor. Bu mahkemenin kararları genellikle halkın övgüsüyle karşılaşırdı. Bazen de mahkemeye baskı yapmaya çalışanlar olurdu. Örneğin, M.Ö. 462 yılında meclis, mahkemenin bağımsızlığından rahatsızlık duydu ve bazı yetkilerini elinden aldı. Ama mahkeme, bu yetkileri elinden alındıktan sonra bile, etkili bir rol oynamayı sürdürdü. En önemli özelliklerinden biri demokrasi tehdit altına girdiği zaman demokrasiyi koruyucu kararları alması. Diğer yetki alanları arasında cinayet, kasten yangın çıkarmak ve siyasetçilerin yolsuzluklarıyla ilgili davalar var.(11)

İşin ilginç tarafı, bu mahkemelerde jürinin yasalara uygun hareket etme zorunluluğunun olmaması. Gerekirse bir yasayı iptal edebiliyor ve yasayı hazırlayanları da cezalandırabiliyor. Yani meclisten daha yetkili. Ünlü düşünür Plutarkhos, "Son söz mahkemedeydi. Mahkeme meclisten daha yetkiliydi," diyor.

Ama nasıl olduysa, yukarıda belirtildiği gibi, bir defasında meclis mahkemenin yetkilerini kısıtlamış.

Bu kadar yetkili olan mahkemenin jürisi kaç kişiydi: İlk başta 201 jüri üyesi vardı. Bu zaman içinde 401'e yükseltilmiş. Çok önemli davalarda 1000, hatta 2500 jürinin görevlendirildiği görülüyor. Bir keresinde 6000 kişilik bir jüri oluşturulmuş. Jüri üyeleri davanın görüleceği günde ve kurayla seçildikleri için kimin hangi davada yetkili olacağı önceden bilinmiyormuş. Sanıkların söz hakkına saygı gösteriliyor muymuş? Evet. İddia makamıyla sanıklara eşit konuşma süresi veriliyormuş.(12)

(10) Way, Almon Leroy Jr., *The American System of Government*, Part two, Constitutional Democracy & other political regimes.

(11) a.g.e., s. 43.

(12) a.g.e., s. 48.

Madalyonun öbür tarafı da şu: Bazen insanlar çoğunluktan farklı görüşlere sahip oldukları için veya başka siyasal nedenlerden mahkûm edilebiliyorlardı. Çoğunluğun desteğini kaybeden yöneticiler de aynı şekilde vatana ihanetten yargılanıp cezalandırılıyorlardı.

Bir önemli nokta da şu: O dönemde siyasetle dinin birbirinden ayrılması gibi bir kavram yok. Atinalılar bütün siyasi gelişmelerin tanrıların etki alanında olduğuna inanıyorlar. Önemli bir gelişme olduğu zaman Delfi şehrindeki Apollo mabedine heyetler gönderiyorlar ve diğer tanrıların da sözcülüğünü yaptığına inandıkları Apollo'dan medet umuyorlar. Atina'da ülkeyi yönetenler gibi, din adamları da kurayla seçiliyor.

Atina'da Siyasi Hakları Olmayanlar: Kadınlar ve Köleler

Atina demokrasisinde kadınların toplum hayatında yeri yok. Onlar sadece dini törenlere ve festivallere katılabiliyorlar. Kadınlar ikinci sınıf insan sayılıyor.

Atina'da siyasi haklara sahip olmayan gruplardan biri de köleler. İşin tuhaf tarafı, demokrasi geliştikçe kölelerin sayısı da artıyor. Ülke zenginleştikçe ekonomik durumu iyi olan vatandaşlar giderek daha çok köle satın alarak bunları tarımda, yol yapımında ve madenlerde çalıştırıyorlar. Köleler sahibinin malı. Onların alınıp satılmaları serbest. Vatandaşlık hakları yok. Sahipleri tarafından dövülmelerine de engel yok. Bu nasıl bir demokrasi diye düşünülebilir. Demek ki, o dönemde köleliğin demokrasiyle bağdaştığı düşünülmüş. İnsan hakları kavramı henüz ortaya çıkmamış. 5. yüzyılın ünlü generallerinden Nicias'ın 1000 kölesi var. Bunları maden işletmesinde çalıştırırmış. Askerlikle madenciliğin o dönemde birlikte yürütülebildiği anlaşılıyor. Yasalar fakir vatandaşları koruyor. Onlara kötü muamele yapmak yasak. Ancak, yasaya bir de madde eklenmiş: Fakirlerle köleler birbirine karıştırılmasın diye. Orada bu kuralın kölelere uygulanmayacağı yazılmış. Peki, bir kimse herhangi bir sebepten bir köleyi öldürürse ne olacak? Pek bir şey olacağı yok. Hemen bir tören düzenleniyor ve öldürenin ruhunun temizlenmesi için tanrılardan yardım isteniyor.[13]

(13) a.g.e., s. 27.

Atina'nın ve bazı başka şehir-devletlerinin demokrasilerle yönetildikleri dönemlerde de zaman zaman tiranlar yönetimi ele geçirmiş. Yani Eski Yunan'da kesintisiz bir demokrasiden söz etmek mümkün değil. Orada da darbe dönemleri yaşanmış.

Kriz dönemlerinde bazı şehir-devletleri tiranları seçimle, belirli bir süre için veya ömür boyu iktidara getirebiliyorlar. Midilli Adası'nda milattan önce uzun yıllar hüküm süren Pittacus isimli tiran böyle bir seçimle işbaşına gelmiş. Sonra ona oy verenler pişman olmuş mu? Muhtemeldir.

Peki, Atina demokrasisinde tiranlık veya hükümet darbesi heveslileri çıkarsa ne olacak? Bunlara karşı nasıl önlem alınacak? Mecliste belirli bir oy sayısı bulunabildiği takdirde o şahıs 10 yıl için sürgüne gönderiliyor. Böyle bir karar alındığında o kişinin şehri 10 gün içinde terk etmesi gerekiyor.[14] Yani bu gibileri yıllarca hapiste çürütmek veya siyasi yasaklı olarak politikadan uzak tutmak yerine gözden uzaklaştırmak yöntemi tercih edilmiş. Tabii bu kuralın kötüye kullanıldığının örnekleri de var.

Bir de oylamalarda hile yapanlar var. M.Ö. 476 yılında bu yola başvuran Themistokles isimli bir siyasetçi Anadolu'ya sürgüne gönderilmişti.[15] Acaba Türkiye'de zaman zaman görülen seçim hilelerini onun soyundan gelenler mi öğretti?

5. yüzyıl büyük savaşların yaşandığı bir yüzyıl. 490 yılından 479 yılına kadar Atinalılar Perslerle savaşıyor. Bazı Yunan şehirlerini Persler zapt ediyor. Daha da ilginci, bu savaşlarda Ispartalıların Perslerle işbirliği yapmaları. Onlar Perslerden yardım alıyor, buna karşılık Batı Anadolu sahillerindeki bazı Yunan devletçiklerinin Perslerin denetimine geçmesine rıza gösteriyorlar.[16]

Kural Dışı Bir Lider, Perikles

M.Ö. 5. yüzyılda Yunan devletine damgasını vuran isim Perikles. O hem ünlü bir komutan hem de devlet adamı. M.Ö. 495 yılında doğ-

(14) a.g.e., s. 38.
(15) a.g.e., s. 41.
(16) a.g.e., s. 11.

muş. M.Ö. 461 yılından sonra 32 yıl fiilen Atina'nın sorumluluğunu üstlenmiş. Kimon ve Perikles gibi ünlü komutanlar, özel yetenekleri veya dönemlerinin koşulları nedeniyle mevcut yasalar bir tarafa bırakılarak çok uzun yıllar görevde tutuluyor. Bunlar zaman zaman meclis toplantılarını engelleyerek kendi önceliklerini gündeme getirebiliyorlar. Tukididis gibi tarihçiler, Perikles'in mecliste kürsüye çıktığı zaman demokrat bir ülkenin lideri gibi değil, adeta bir kral gibi konuştuğunu söylüyor.

Üst düzey devlet adamları aslında sadece bir yıl görev yapabilirken, Perikles nasıl olmuş da üst üste seçilerek bu kadar uzun süre fiilen devleti yönetmiş? O bir diktatör müydü veya tiran mıydı? Hayır değildi. Ama ünlü tarihçi Tukididis'in deyimiyle, "Atina'nın bir numaralı vatandaşıydı." Perikles döneminde demokrasiyle bağdaşmayan bazı cezalar verilebiliyordu. En korkulan cezalardan biri de yurtdışına sürgüne gönderilmekti. İşte Perikles'in babası da herhalde rejimin hoşuna gitmeyecek sözler söylemiş olmalı ki, evvelce o da yurtdışına sürgün edilme cezası almıştı.

Söylediği sözlere bakılırsa Perikles, Atina demokrasisinin öncülüğünü yapıyordu. Demokrasiyi daha da güçlendirecek adımlar atmayı vaat ediyordu. Perikles şöyle diyordu: "Bizim politikamız komşularımızın yasalarını kopya etmek değildir. Biz başkalarına örnek olmalıyız. Buna demokrasi derler, çünkü bir azınlık değil, çok sayıda insan ülkeyi yönetiyor. Yasalarımıza bakarsak herkese eşit muamele yapıldığını görürüz. Kamu hayatında yetenekli olanlar yükselir. Sınıf farkı yeteneğin önüne geçmez. Fakir olmak da insanların yolunu tıkamaz." Perikles işte böyle diyordu. Ülkeyi çok sayıda insanın yönetmesi demokrasiden söz edebilmek için yeterli olabilir mi? Ona göre olabilirmiş.

Uygulamada bu ilkelere tam uyuldu mu? Bazı alanlarda evet. Perikles "Demokrat Parti"nin yönetimini ele geçirdikten sonra fakirleri sevindirecek bazı adımlar attı. Örneğin, artık fakirlerin tiyatro parasını devlet ödeyecekti. Hâkimlerin maaşı artırılacaktı. Fakirlerin devlet yönetimine katılmasını engelleyen kurallar da yumuşatılacaktı. Atinalı zenginlerin etkili olduğu Areopagus'un yetkileri daraltılacaktı. Bunlar halk tarafından takdirle karşılandı. Artık "radikal demokrasi" dönemine geçilmişti. Her şey eskisinden iyi olacaktı.

Ama iç politikada farklı ölçüler uygulanabilirdi. Örneğin., muhalefetin güçlenmesine müsaade edilemezdi. Perikles'in güçlü bir rakibi vardı: Kimon. Kimon çok zengindi, istediği kimseleri parayla etkileyebileceğinden korkuluyordu. Demek ki, o devirlerde para siyasette önemli rol oynuyormuş! Kimon Atina'nın temel çıkarlarına zarar vermekle suçlandı ve yargılandı. Bu davanın savcısı Perikles'ten başkası değildi.

Kimon beraat etti. Buna rağmen yurtdışına sürgüne gönderildi. M.Ö. 462 yılında Atina siyasi çalkantılarla sarsıldı. Kimon'un yanı sıra, ünlü ve güçlü yargı organı Aeropagus Konseyi'nin üyeleri de yargılandılar. Efialtes isimli bir politikacı meclise Atina demokrasisinin yapısını değiştirecek önerilerde bulundu. Aeropagus'un bazı yetkileri elinden alınmalı ve halkı daha fazla temsil eden kuruluşlara devredilmeliydi. İlk bakışta bu bir demokratikleşme girişimi gibi göründüyse de halkın çoğunluğu bundan memnun olmadı. Toplumda gerginlik arttı. Kimon'un yanı sıra bu değişiklikleri öneren Efialtes de ortadan kayboldu. Yıllarca Atina bir darbe korkusuyla yaşadı.[17]

Daha sonra Perikles'e yeni bir rakip çıktı: Tukididis. Bu zat Perikles'i yolsuzlukla, devlet parasını kötüye kullanmakla suçladı. Perikles bu eleştirilere tahammül edemezdi. Tukididis de yargılanıp 10 yıllık sürgün cezası aldı ve yurtdışına gönderildi. Atina'da demokrasi vardı ama liderleri suçlayanları bekleyen cezalar da vardı. Perikles'in artık korkulacak bir rakibi kalmamıştı.

Siyaseten güçlenen Perikles demokratik haklarda bazı kısıtlamalar yaptı. Örneğin, bir kişinin hem annesi hem de babası Atinalı olmadıkça ona artık Atina vatandaşlığı verilemeyecekti. Bu karar Atina demokrasisine zarar verdi. O yıllarda meclisin yanlış kararlarını düzeltmekle yetkili, örneğin Anayasa Mahkemesi'ne benzer bir kurul da yoktu. Hoş olsaydı da nasıl karar vereceği, Perikles'in etki alanına girip girmeyeceği de belli olmazdı. Perikles güçlü bir liderdi, herkes güçlü liderlerin etkisi altında kalabilirdi. Aslında o devirde Atina'da halk hâkimiyeti vardı ama işler fiilen Perikles'in elindeydi. Ünlü ta-

(17) Raaflaub, Kurt A., "The Breaktrough of Democratia in Mid-Fifth Century Athens," *Origins of Democracy in Ancient Greece*, s. 105.

rihçi Tukididis, "Perikles hiçbir zaman iktidara sahip olmak için zora başvurmadı ama fiilen iktidarı elinde bulunduran tek kişi oldu," diyor.

Perikles birçok savaşta Atina ordularının komutanlığını yaptı. Bir savaşta "Gelibolu'daki barbarlarla" mücadele etti ve oradaki Atina kolonisini korudu. Bu demokrasiyle bağdaşan bir durum muydu? O zamanlar bağdaşıyormuş.

Dikkat çeken bir gelişme de şu: Atina devleti askeri açıdan güçlendiği dönemlerde demokrasiyi bölgeye yaymak bahanesiyle çok sayıda şehir-devletini ele geçiriyor. Savaş artık normal hayatın bir parçası sayılıyor. M.Ö. 5. yüzyılda, her üç yılın ikisinde bir savaş oluyor. Atina'daki yetişkin nüfus arasında her üç kişiden biri asker. Bu savaşların gerekçelerinden biri de Anadolu kıyılarındaki devletçikleri Perslerin istilasından kurtarmak. M.Ö. 460 yılında Atina 160 devletçiği kendine bağlıyor. Bunları Delian Birliği denilen bir çatı altında birleştiriyor. Atina, bu zaferlerin sonunda, döneminin ölçülerine göre emperyalist bir güç haline geliyor. Atina artık demokrasiyi bir askeri güç kaynağı gibi görmeye başlıyor. Kendilerini dünyanın hâkimi gibi görüyorlar.[18]

Perikles, hayatının sonlarında Isparta'yla Peloponez Savaşları'na tutuştu. Bu, bütün Yunan adalarını, hatta Anadolu'nun Batı kıyılarını da kapsayan çok yaygın ve çok uzun süren bir savaş. Bugün tarihçilerin çoğu Perikles'in iç politika düşüncesiyle, dikkatleri yurtdışına çekmek ve kendi üzerindeki baskıları azaltmak için bu savaşı tahrik ettiği düşüncesindeler. Onlar yalnız Isparta'yla değil, vebayla da savaşıyorlar. Atina'da halkın üçte biri vebadan ölüyor. O devirde insanlara zarar veren başka bir hastalık da vefasızlık! Perikles de son konuşmasında vatandaşlarının vefasızlığından şikâyet etti. Ama yurtiçindeki rakipleri acımasızdı. Perikles'in generalliğini elinden aldılar ve onu para cezasına çarptırdılar. Eski subaylara demek o zaman böyle davrananlar varmış. Ama sonunda Atina Meclisi onu tekrar generalliğe yükseltti ve Atina ordusunun komutanlığına getirdi. M.Ö. 429 yılında o da veba salgınında öldü.

(18) Keane, John, *The Life and Dead of Democracy*, 2009, s. 65-66.

Öldükten sonra övenler kadar, hatta belki de daha çok eleştirenler oldu. Çünkü ondan sonraki dönemde iç çalkantılar yaşandı. Peloponez Savaşı Atina'yı perişan etti.

Demokrasi Tartışmaları ve Sokrates

M.Ö. 430'lu yıllarda Atina'da ve diğer şehir-devletlerinde demokrasi üzerinde tartışmalar başlıyor. Bazıları demokrasinin yozlaştığını halk dalkavukluğuna dönüştüğünü söylüyorlar.

O dönemde yaşayan ünlü filozof Sokrates bugün dünyada felsefenin babası sayılıyor. M.Ö. 469 yılında doğan Sokrates, gerçekten döneminin en ünlü, en aydın kişilerinden biri. Savaşlara katılmış. Ama asıl işi felsefe ve eğitim. Sokrates demokrasiyi eleştiriyor ve bazı olumsuzluklardan demokrasiyi sorumlu tutuyor. Sokrates'in kendi eseri yok. Onun düşüncelerini Platon, Ksenephon, Aristoteles ve Aristophanes'ten öğreniyoruz. Platon'a göre Sokrates, ya kralların filozof veya filozofların kral olması gerektiği görüşünü savunuyor. Aristoteles'in de ilginç görüşleri var. Ona göre ülkeyi yönetenler varlıklı olmalı ama ticaretle uğraşmamalı ve fazileti her şeyin üzerinde bir değer olarak görmeli. Bu yaklaşım "Tüccar devlet" anlayışından farklı. Sokrates düşüncelerinden dolayı yargılanıyor ve ölüme mahkûm ediliyor. Sokrates niçin yargılanıyor?

Sokrates bir yandan kısa bir süre önce yönetime el koyan tiranlardan bazılarına düşünceleriyle etkide bulunmakla suçlanıyor, bir yandan da Atina'nın resmen inandığı Tanrıları tanımamakla itham ediliyor. Yani bir anlamda hem darbe destekçiliğiyle hem de din düşmanlığıyla suçlanıyor. Suçlu olup olmadığına 500 kişilik halk jürisi karar verecek. Sokrates, duruşmasında özür dilemiyor, yanlış bir iş yaptığını kabul etmiyor. Hatta kendilerini suçlayanları suçluyor. Yapılan haksızlığı anlatıyor. Sonuçta 280 jüri üyesi Sokrates'in suçlu, 220'si suçsuz olduğu yolunda oy kullanıyor. Suçlu bulunan Sokrates nasıl cezalandırılacak? Bazıları para cezası verelim, bazıları sürgüne gönderelim diyor, ölüm cezası isteyenler de var. Sokrates gene ödün vermiyor, geri adım atmıyor. Bunun üzerine jüri üyelerinin de tutumu sertleşiyor. 360 üye ölüm, 140 üye para cezası verilmesi için oy kullanıyor. İşte o anda Sokrates ünlü sözlerini söylüyor: "Yol ayırımına

geldik. Ben ölüme gidiyorum, siz yaşamaya gidiyorsunuz. Hangisinin daha iyi olduğunu Tanrılar bilir."

Yunanlılar, 2400 yıl sonra bile dünya felsefesinin öncüsü sayılacak olan Sokrates'i ölüme gönderiyor. Bugün Sokrates felsefenin kurucusu olarak saygıyla anılıyor. Jüri üyelerinden birinin bile ismini hatırlayan var mı? İşte bugünkü Yunanistan'da Sokrates'in çocuklarıyla Sokrates'i ölüme gönderenlerin çocukları yan yana yaşıyor.

Demokrasiyi Yaşatma Savaşı

Yunan demokrasisi M.Ö. 411-410 ve M.Ö. 404-403 yıllarında kısa süreli kesintiye uğruyor. Birincisinde 400, ikincisinde 30 tiran yönetime el koyuyor. Bunlar bir cins sivil darbe yapıyor. Her iki darbede de amaç meclise katılanların sayısını azaltmak. Toprak sahibi olmayı siyasete katılmanın ön şartı saymak. Yani bir anlamda, zenginlerin fakirlere üstünlük kurma çabası.

Yunan demokrasisi tiranların yönetiminden kurtulup yeniden canlanma şansına kavuşunca, bu demokratik düzeni korumak için özel önlemler alınıyor. Örneğin, bütün Atinalılar demokrasiyi tahrip etmek isteyenleri öldürmek için ant içiyorlar. Demokrasiyi korumak için yeni yasalar çıkarılıyor. Bu arada bir kural kabul ediyorlar: Artık halk meclislerinin kararlarının geçerli olabilmesi için mecliste yeterli çoğunluğun sağlanması gerekiyor.[19] Bugün parlamentolarda uygulanan karar yeter sayısı uygulaması herhalde o tarihlerden geliyor. Ama bir sorun var. Yunan meclislerinde çoğu zaman yeterli sayıya ulaşılamıyor. O zaman ne yapılacak? Buna da çare bulunuyor. Halkın meclis toplantılarına katılması için belirli bir bedel ödenecek. Bu bedel 4. yüzyılın sonlarına doğru iyice artırılıyor. Demokrasi yaşayacaksa bunun bir bedeli olacak. Siyasete paranın karıştırılmasının başlangıcı o tarihlere kadar gidiyor.

Atina yönetiminde başka değişiklikler de oluyor. O zamana kadar şehrin güvenliği yabancı askerlerce sağlanıyor. Daha sonra bunun pahalıya mal olduğu görülünce devletin denetimindeki kölelere bu görev veriliyor. Yani polis devletin kölesi olmuyor, köleler polis oluyor.

(19) Scott, Michael, *From Democrats to Kings*, Icon Books, London 2009, s. 163.

Ama bu da yeterli değil. O zaman halkın birbirini denetleyerek düzeni sağlaması görüşü benimseniyor. Vatandaşların birbirini ihbar etmesi sistemi de herhalde o dönemden esinlenen bir uygulama. O devirde gizli tanık sistemi de var mıydı yok muydu bilinmiyor. Yalnız bilinen şu: Bir göreve getirilen şahsın şehri kötü yönetmesine izin verilmiyor. Görevi sona eren her yetkili, yaptığı işlerin ve harcamalarının hesabını vermek zorunda. Hesabını veremeyenler ağır cezalara çarptırılıyor.

Peloponez Savaşları'ndan sonra demokrasi yandaşları Atina'dan komşu şehir-devletlerine kaçıyorlar. Orada yeniden örgütleniyorlar. Atina'yı tekrar ele geçirmek için tiranlarla büyük mücadeleye giriyorlar. Amaç demokrasiyi yeniden kurmak. O sırada Atina yönetimini ele geçiren 30 tiran Atina'da büyük tepkiye ve kargaşaya yol açmış. Tiranlar gitsin, demokrasi geri gelsin. Herkesin hedefi bu. Atina'da demokrasi 404 yılında yeniden kuruluyor ama ilk icraatı Sokrates'i ölüme göndermek. 30 tiranın acısını Sokrates'ten çıkarıyorlar. Çünkü onlardan biri Sokrates'in öğrenciliğini yapmış.

Atina Demokrasisinin Sonu

Ondan sonraki yıllar savaşlarla dolu geçiyor. Bu savaşların baş aktörlerinden biri Persler. Persler bazen Isparta'yla bir olup Atinalılarla savaşıyorlar, bazen Atinalıları ve diğer Yunan şehirlerini Isparta'ya karşı kışkırtıyorlar. Yabancı güçlerin ne yapacağı belli değil. Aynen bugünkü gibi. Durum o kadar karışık ki, Pers deniz filosunun komutanı Atinalı bir amiral.

Bu savaşlarda taraflar sık sık saf değiştiriyorlar. Ne zaman kimin kiminle birlikte, kime karşı savaştığını ayırt etmek güç. O yıllarda demokrasi arka planda kalıyor. Bazen Atinalılar meclis toplantılarına savaş kıyafetleriyle katılıyorlar, oradan da topluca savaş meydanına gidiyorlar.

O yıllarda Yunanistan'ın kuzeyindeki Makedonya giderek yükselen bir güç haline geliyor. M.Ö. 4. yüzyıla damgasını vuran kişi, Kral II. Filip. Bu kralın yetenekleri ve kişisel stratejisi her şeyi etkiliyor.Onun örnek aldığı yönetim Pers kralının otoriter yönetimi. Pers krallığında "asiller krala ne kadar itaat ederlerse kendilerine de o ka-

dar hizmet etmiş olurlar" görüşü hâkim. II. Filip de böyle düşünüyor. Demokrasiyle yakından uzaktan bir ilişkisi yok. Güç kullanarak bölgeye ve dünyaya hâkim olacak. Hedefi bu. 10 bin kişilik bir ordu kuruyor. Bu kadar büyük bir güç o tarihlerde Yunanistan yarımadasında görülmüş değil. Sonra da Yunanistan yarımadasını ele geçirmeye başlıyor. Savaşlarda uyguladığı şiddet yöntemleri dehşet verici. Örneğin, M.Ö. 352 yılında kazandığı bir savaştan sonra mağlup tarafın generallerini çarmıha geriyor ve düşman askerlerinden 3000'ini toplu intihara zorluyor. Bu askerler kurtuluş ümidi kalmadığını görünce kendilerini bir yamaçtan deniz kıyısındaki kayalıklara fırlatıyorlar.[20] M.Ö. 338 yılında II. Filip artık Yunanistan'ın mutlak hâkimi sayılıyor.

Atina demokrasisini tehdit eden sadece savaşlar değil. Ekonomi de çok kötü bir krize girmiş durumda. Atina'ya çok sayıda yabancı işadamı yerleşmiş. Onların demokratik haklardan yararlanması mümkün değil. Çok zengin olmalarına rağmen oy hakları yok. O tarihlerde zenginlerin siyaseti etkileme olanağı bulamamalarının nadir örneklerinden biri de bu.

Zaman içinde yargı sisteminde de değişiklikler oluyor. Örneğin 4. yüzyılın ortasında Atina'da, yılda 225 gün çalışan 10 mahkeme var. Bu mahkemeler adil ve tarafsız biçimde çalışıyor ve demokrasinin güvencesi sayılıyor.[21] Siyasetçilerin yargıyı ele geçirme girişimlerine o devirde henüz rastlanmıyor. Herkes yargıya güveniyor. Savcılık kurumu yok. Herkes davayı kendisi açıyor. Avukatlar da yok. Herkes kendi davasını kendisi savunuyor. Amaç jüriyi ikna etmek. Meclise katılanlara olduğu gibi, jüriye katılanlara da o yıllarda ücret ödenmeye başlanıyor. Bu jüri üyelerine rüşvet vermek mümkün mü? Hayır değil. Çünkü jüri üyeleri, başka kurumlarda olduğu gibi, kurayla seçiliyor. Onların kim olduğunu önceden öğrenip özel maddi olanaklar sağlayarak ikna etmek mümkün değil.

Ancak uygulamada bazı aksaklıklar da olmuyor değil. Jüriyi ikna etmek isteyen vatandaşların hepsinin yüksek bir hitabet kabiliyeti

(20) a.g.e., s. 154.
(21) a.g.e., s. 165.

ve ikna gücü yok. O zaman mahkemede yapılacak konuşmaları kaleme alan uzmanlar ortaya çıkıyor. Daha sonra bu uzmanlar, bugünkü avukatlar gibi, mahkemede bizzat söz alarak davacı veya davalı vatandaşlar adına konuşup onların görüşlerini savunarak jürileri ikna etmeye çalışıyorlar. Eski Yunan'ın ünlü hatipleri böyle ortaya çıkıyor. Bunlar zaman içinde büyük siyasi güç kazanıyorlar.

Bu gelişmeler, Atina'daki eski demokratik geleneklerden zaman içinde uzaklaşılıp güzel konuşan birkaç kişinin devlet yönetimine hâkim olduğu bir sisteme dönüşüyor.

Bu etkili hatiplerden ve devlet adamlarından biri Demostenes. O, Makedonya Kralı II. Filip'in Atina'nın ve demokrasinin düşmanı olduğuna halkı ikna etmek için çalışıyor. Ama Demostenes'in bir rakibi var: Aeschines. O da tam tersini savunuyor. Ona göre Yunan şehirlerini birer birer işgal eden II. Filip Atina'nın en büyük dostu, onunla anlaşmak lazım. Yani Aeschines Filip'in adamı. Demostenes, Aeschines'i Filip'ten para alarak onun menfaatlerini savunmakla suçluyor. Aeschines de Demostenes'i Perslerden maddi menfaat temin etmekle, siyasi tiranlık peşinde koşmakla suçluyor ve özel hayatındaki bazı aykırılıkları dile getiriyor. Bir de esen rüzgâra göre tutum değiştiren demagoglar var. Bugün de her iktidar değişikliğinde tutum değiştirenlere rastlandığı gibi. İşte Atina demokrasisini yıpratanlar, zayıflatanlar arasında bunların da rolü büyük.

Yunan devletleri arasında en güçlüleri olan Atina ve Teb orduları, II. Filip'in askeri gücü karşısında büyük bir yenilgiye uğruyorlar. 10 bin Atina askeri ölüyor. II. Filip'in oğlu Büyük İskender (o zaman o kadar büyük değil, sadece 18 yaşında genç bir asker) muzaffer bir komutan olarak Atina'ya giriyor. Atinalılar bu yenilgiyi nasıl karşılıyorlar? Kendilerini bozguna uğratan II. Filip'in heykelini Agora meydanına giderek. Yunan demokrasisinde öyle şeyler de olabiliyor![22]

Filip, Korint Federasyonu adı altında, Yunan şehir-devletlerini kendi liderliğinde birleştiriyor. Sıra artık Anadolu'yu ve Pers krallığını yenmeye gelmiştir. II. Filip'in ve oğlu Büyük İskender'in hâkimiyeti

(22) a.g.e., s. 196.

altında, Yunan demokrasisi tarihe karışıyor. O ise kendisini bir tiran gibi değil bir kurtarıcı gibi görüyor.[23]

İşte M.Ö. 508 tarihinde başlayan Atina demokrasisi, M.Ö. 260 yılına kadar, yani yaklaşık 250 yıl yaşıyor ve tarihe damgasını vuruyor. Daha sonra ülke Makedonyalılar ve sonra da Romalılar tarafından işgal ediliyor ve demokrasiye veda ediyor.[24]

Artık II. Filip, Isparta hariç, Yunanistan'ın mutlak hâkimi ve lideridir. Sıra Pers Kralı'nı savaş meydanında yenmeye ve bütün Ortadoğu'yu fethetmeye gelmiştir. Bu büyük sefere çıkmadan önce, Filip Makedonya'da büyük bir kutlama töreni düzenliyor. Ama kötü talih onu orada buluyor. Muhafız kıtasından bir asker onu sırtından bıçaklayarak öldürüyor. Aynen Brütüs'ün Sezar'ı öldürdüğü gibi.

Yeni Kral İskender'dir. O, II. Filip'in ölümünden sonra çıkan ayaklanmaları çok sert biçimde bastırıyor. M.Ö. 335 yılında Yunanistan tekrar Makedonya Kralı'nın mutlak hâkimiyeti altına giriyor.

Büyük İskender'in hikâyesinin gerisi Yunan demokrasisiyle pek ilgili değil. Onun hedefi artık Asya topraklarıdır. Persleri yenerek Pers İmparatorluğu'nu da egemenliği altına alacaktır. Yunanistan'da bıraktığı komutanları da Yunan devletlerini tam bir baskı altında tutuyor.

Yunan demokrasisi artık sona ermiştir. İleride hatırlanacak acı ve tatlı anılarıyla. Bu anılardan biri de ünlü Diyojen'in, güneşlenirken önünde durup kendisinden bir isteği olup olmadığını soran Büyük İskender'e söylediği, "Gölge etme başka ihsan istemem," sözü. Ne yazık ki, Yunan demokrasisi artık otoriter krallıkların gölgesindedir ve öyle kalacaktır.

Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında ve 33 yaşında İran'da bir hastalıktan ölmesi veya zehirlenerek öldürülmesinden sonra Yunanistan'da yeniden karışıklıklar, ayaklanmalar çıkıyor. İskender'in komutanlarından Antipater bu ayaklanmaları şiddet kullanarak bastırıyor. Bu çatışmalarda hayatını kaybedenlerden biri de Isparta Kralı. Antipater Atina'ya da güç kullanarak giriyor ve şehirde bir Makedonya garnizo-

(23) William Hooper, "Not The End Of History? Democracy vs Authoritarianism" Essay, First published February 2008.

(24) Dahl, Robert, A., *On Democracy*, Yale University Press, 1998.

nu konuşlandırıyor. Artık Atina Makedonya'nın işgali altındadır. Bu Yunan demokrasisi için en büyük aşağılanma sayılıyor.

Hegel, "Tarihten öğrendiğimiz tek şey, tarihten hiçbir şey öğrenmediğimizdir," demiş. Eski Yunan'da demokrasinin yaşadığı evrimlerden, yapılan hatalardan ders alınabilmiş olsaydı belki bugünkü dünyada bu kadar çok hata yapılmazdı.

Yukarıda anlatılanlara bir bütün olarak bakıldığında görülen manzara şu: Atina'da demokrasi iki yüz elli yıl kadar yaşamış. Bu dönemde Yunan Meclisi iki kere demokrasi karşıtı rejimleri desteklemek için oy kullanmış. Her ikisinde de Yunan Meclisi baskı ve entrikaların etkisiyle demokrasiye karşı, tiranlardan yana oy vermiş. Bu, demokrasi yoluyla demokrasinin nasıl ortadan kaldırılabileceğinin acı örneklerinden biri.

Ayrıca, Atina demokrasisinin en ileri düzeyde olduğu yıllarda bile bazı kısıtlamalara gidiliyor. Demokrasinin zirvede olduğu beşinci yüzyılda demokratik özgürlükler yavaş yavaş kısıtlanmaya başlıyor. Atina'da oturan yabancıların Atina vatandaşlığına geçmesi yasaklanıyor. Bir cins etnik ayırımcılık yapılıyor. Yabancı kadınların Atinalılarla evlenmelerine izin verilmiyor.

Atina'nın işgal ettiği yabancı ülkelerde de çoğunlukla demokrasinin kurallarına uyulmuyor. İşgal edilen ülkelerde askeri garnizonlar kurulmasına engel olmak isteyen, oranın yerli halkına karşı bazen zalimce davranılıyor. Örneğin, M.Ö. 416 ve 415 yıllarında Melos Adası'nın işgali sırasında Atinalı generaller askerlik çağında olan bütün erkekleri öldürüyor, kadınları ve çocukları da esir pazarında satıyorlar. Atina'dan gönderilen 500 kişi adaya yerleştiriliyor. Bütün bunlar demokrasi adına yapılıyor.[25]

Özetle, M.Ö. 260 yılında Atina'nın Makedonya ordularının istilasına uğraması Yunan demokrasisinin sonu oluyor.

Roma'da Demokrasinin Yükselişi

Eski Roma'dan söz edilirken akla çoğu zaman Roma İmparatorluğu gelir. Aslında İmparatorluk, Roma'nın son dönemindeki yönetim bi-

(25) Keane, John, *The Life and Dead of Democracy*, 2009, s. 73.

çimi. Önce bir krallık dönemi var. Roma Krallığı M.Ö. 753 ile M.Ö. 509 yılları arasında hüküm sürmüş. Bu krallık döneminin önemli bir bölümü Anadolu'dan gelip İtalya'ya yerleşen Etrüsklerin yönetiminde geçmiş.

Devletin yönetim biçimini de Ertrüsklerin şekillendirdiği söyleniyor. Buna göre İtalya kabilelerden oluşuyor. Onun altında Curiae denilen daha alt topluluklar var. 300 kişiden oluşan senato da o devirde oluşturulmuş.(26)

Son Etrüsk Kralı M.Ö. 509 yılında devriliyor. İşte ondan sonra Roma bir cumhuriyet oluyor. Yani Roma tarihinde krallıktan cumhuriyete, cumhuriyetten de imparatorluğa geçilmiş. Roma'nın cumhuriyet yönetimine geçmesiyle Atina'nın demokrasiye geçmesi aynı tarihlerde oluyor. Ancak Roma'da cumhuriyet, Atina demokrasisinden yaklaşık 200 yıl daha fazla yaşıyor. Roma cumhuriyetiyle Atina demokrasisinin en önemli farklarından biri, Atina'da doğrudan demokrasi, Roma'da ise temsili demokrasi olması. Atina'da halk her kararı kendisi veriyor. Roma'da ise kararlar halkın temsilcileri tarafından alınıyor.

Roma'da cumhuriyet dönemi M.Ö. 509 ile M.Ö. 27 yılları arasında varlığını sürdürmüş. Nasıl olmuş da bir krallığı devirip halkın egemenliğine dayalı bir cumhuriyet kuran Romalılar bu cumhuriyeti yaşatamamışlar? Nasıl olmuş da cumhuriyet döneminde yaşarken bazen seçim yoluyla diktatörleri işbaşına getirmişler? Nasıl olmuş da daha sonra cumhuriyetten uzaklaşıp bir kişinin mutlak hâkimiyeti anlamına gelen imparatorluğa geçilmiş? Aşağıdaki bölümlerde bu soruların cevapları aranacak.

M.Ö. 326 yılına kadar cumhuriyetin toprakları yaklaşık 10 bin km²'den ibaret. Yani başlangıçta halk yönetimi küçük bir alanda kuruluyor. M.Ö. 272 yılında Roma, bütün İtalya topraklarını denetimi altına alıyor. O tarihlerde Kuzey Afrika'da en güçlü devlet Kartaca. Roma, Kartaca'yla üç büyük savaş yapıyor. Bunlardan birincisinde Roma ordusu 75 bin esir alıyor ve bunları Romalı zenginlere satıyor. Ünlü kanun yapıcılardan Cato, kölelere hayvanlarla

(26) Lewis, Jon E., *Rome, The Autobiography*, Robinson, London 2010, s. 7-8.

eşit muamele yapılması gerektiğini söylüyor.[27] Başlangıçta demokrasi düşüncesi, insan hakları gibi kavramlar ortada görülmüyor. Bazı ünlü Romalı hatipler ilgili, ilgisiz her konuşmalarını, "Kartaca yakılacaktır," diye bitiriyorlar. Sonunda M.Ö. 146 yılında Roma kesin bir galibiyet kazanıyor. Kartaca yakılıyor ve Roma'nın topraklarının yüzölçümü 800.000 km²'ye ulaşıyor. Sonra daha da genişliyor. M.Ö. 100 yılında 1.200.000 km²'yi buluyor. Avrupa'nın, Orta Asya ve Yakındoğu'nun büyük bir bölümü Roma devletinin sınırları içinde kalıyor.

Roma Cumhuriyeti, hukuki ve yönetsel yapısıyla modern ulus-devletlere esin kaynağı oluyor. Latincede cumhuriyete "Republica" deniliyor. Bu, "halkın işleri" anlamına geliyor. Yunancadaki demokrasi biçimini ve uygulamalarını tam karşılamasa da cumhuriyet, halkın, temsilcileri aracılığıyla kendini yönettiği bir sistem olarak gelişmiş. Roma Cumhuriyeti, Atina demokrasisinden büyük ölçüde esinlenmiş. Zaman içinde kendi devlet düzenini ve hukukunu geliştirmiş ve modern devletlere birçok bakımdan örnek olmuş.

Romalıların dili olan Latince, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca ve Portekizce gibi birçok Avrupa dilinin kökenini oluşturuyor. Hatta İngilizcenin bile %33'ü Latin kökenli kelimelerden oluşuyor. Bugün birçok Avrupa ülkesinin okullarında Latince zorunlu dersler arasında. Roma hukukunun da çağdaş hukukun temelini oluşturduğu kabul ediliyor.

Bu devleti nasıl bir anayasa yönetiyor? Roma Anayasası büyük ölçüde yazılı olmayan kurallardan oluşuyor. Bugünkü İngiliz Anayasası gibi. Devletin anayasal yapısı biraz karışık. Bir yanda kuvvetler ayrımı ilkesi geçerli. Bir yandan da kuvvetler arası dengeler gözetiliyor. Bu dengeleri etkileyen en önemli unsur, aristokratlarla sade vatandaşlar arasındaki çekişmeler. O zamanki deyimiyle patricilerle plebler. Kölelerin dışındaki nüfusun %90'ı pleblerden oluşuyor. Onlar özgür ama fakir vatandaşlar.

Devlet yapısında en yetkili kurum konsül. Konsül, aynı zamanda baş yargıç ve komutan görevlerini yürütüyor. Ama konsüllerin yetkisi

(27) a.g.e., s. 28-29.

sınırsız değil. Devleti iki konsül aynı zamanda idare ediyor. Konsüller birbirlerini denetliyorlar.

Ayrıca konsüller belirli bir süre için seçiliyorlar. Görev süreleri bir yıl. Süre uzatmak mümkün değil.

Roma'da iki meclis var. Biri sadece asillerin, yani patricilerin katıldığı 30 kişilik Curia Meclisi. patricilerle plebler arasındaki mücadelelerden sonra M.Ö. 471 yılında plebletin de bir meclis kurmalarına izin veriliyor. Bir de hem particilerin hem de plebletin katıldığı 193 kişilik Centuria Meclisi var. Bu meclislere herkes giremiyor. Halk meclisine girecek plebletin bile varlıklı olması gerekiyor. Yöneticileri Roma halkının temsilcisi olan meclis seçiyor.

Meclisin görevleri arasında yasa yapmak, idam cezasını onaylamak, savaş ve barış kararı vermek, ittifaklar kurmak veya ittifaklardan ayrılmak da var. Başlangıçta cumhuriyetin en yetkili grubu olan Asiller Meclisi'nin yetkileri zaman içinde azalıyor ve zenginlerle fakirler arasında bir ölçüde denge sağlanıyor, ama çok uzun yıllar süren mücadelelerden sonra...

Bir de yaşlılar meclisi de denilebilecek olan senato var. Krallık zamanında senato bir danışma organı gibi görev yapıyor. Zamanla yetkileri genişliyor. Başlangıçta 300 senatör varken bunların sayısı 600'e yükselmiş. Senato zaman içinde çok nüfuzlu bir kurum halini alıyor.

Senato gücünü geleneklerden alıyor. Senatörler genelde saygın kişiler. Senato kararnameler çıkarıyor. Aslında bunlar bağlayıcı değil ama yöneticiler bunlara çoğunlukla uyuyor. Senato daha çok dış politika konularıyla ilgileniyor. Senatör olmak için hatırı sayılır bir servet sahibi olmak ve asil bir aileden doğmak şart. Devlet yönetiminde de en az bir dönem görev yapmış olmak gerekiyor. Yani şimdilerde görüldüğü gibi, ilk kazandığı seçimden sonra başbakanlık yapma geleneği o devirde yok. Bir de şu kural var: Eski senatörlerin yeni senatörleri onaylaması gerekiyor. Yani o tarihte tecrübeye önem veriliyormuş.

Seçilmiş Diktatörler

Roma'da seçimle diktatör olmak mümkündü. Bu da Roma rejiminin tuhaflıklarından biri. Koşullar gerektirdiği zaman, senato, kon-

süllerden birini altı aylık süre için diktatör ilan edebiliyor. Seçimle işbaşına gelen diktatörlerin örnekleri çok değil. Nadir örneklerden biri Jül Sezar. Bir başka örnek de General Sulla.

Seçimle diktatör atanınca anayasal hükümet lağvediliyor. Diktatör altı ay için ülkenin mutlak hâkimi oluyor. Diktatörün görev süresi sona erdiğinde anayasal hükümet tekrar işbaşına geliyor. Yani diktatörün işbaşında kalmak için direnmesi mümkün değil. Ne tesadüf. Fransa'da 1958 yılında Beşinci Cumhuriyet kurulurken, de Gaulle de anayasaya buna benzer bir madde koydurtmuştu. Fransız Anayasası'nın bugün de yürürlükte olan 16. maddesine göre, olağanüstü hallerde, cumhurbaşkanına ülkeyi altı ay süreyle kararnamelerle idare etme yetkisi veriliyor.

Konsüllerin altında, daha az yetkili devlet yöneticilerine "magistra" deniliyor. Magistralar bir yıl için seçiliyor. Onların geniş yetkileri var. Sadece Roma halkı magistralara gerekli yetkileri verebiliyor. Bu yetkiler arasında bir askeri kuvvete komuta etmek de olabiliyor. Kamu düzenini korumak da onların görevi.

İlk bakışta bütün bu yapılanmanın çok demokratik olduğu söylenebilir. Ama gerçek her zaman öyle değil. Örneğin, magistraların yetkilerini çoğu zaman iktidara muhalif olanları engellemek için kullandıkları görülüyor. Ancak bu yolla nüfuzu kötüye kullanma girişimlerine karşı da önlemler düşünülmüş. Bir kere her magistra bürosunda iki kişi görev yaparak birbirini dengeliyor. Ayrıca vatandaşların bu magistraların kararlarına karşı bir cins idari yargı görevi yapan mahkemelere başvurma hakkı var. Bir başka dengeleme unsuru da şu: Bir magistranın görev süresi bitince yeniden görev almak için 10 yıl beklemesi gerekiyor. Tabii bazı magistraları kendi çıkarları için kullanmayı arzu eden liderler bunun da çaresini düşünmüş: Görev süresini bitirenlere, bazı hallerde, aynı görevi bir süre daha vekâleten yürütme olanağı sağlanmış.

Üst düzey bürokratlara devletin ayırdığı bir bütçe yok. Masrafları kendi kaynaklarından karşılıyorlar. Bu nedenle bir fakirin üst düzey göreve gelmesi neredeyse imkânsız.

Cumhuriyet döneminin büyük bir bölümü aristokratlarla sade halk arasındaki mücadelelerle geçiyor. Senatoya aristokratlar hâkim.

Plebler ise askerlik yapıyor, vergi ödüyor ama siyasi haklardan yararlanamıyorlar. Başlangıç dönemlerinde durum böyle.

Plebler bu duruma uzun süre dayanamıyorlar, aristokratlara karşı ayaklanmalar oluyor. Concilium Plebis denilen kendi meclislerini kuruyorlar. Meclis başkanına da "Tribün" adını veriyorlar. M.Ö. 494 yılında yöneticileri protesto etmek için topluca Roma'yı terk ederek yakınlardaki bir dağa çıkıyorlar.

Aristokratlar bu duruma çare bulmak için pleblerin bazı taleplerini kabul ediyorlar. Yani bir cins açılım yapıyorlar. Fakir plebllerin borçları bağışlanıyor. Kölelerin bir bölümü azat edilecek. Plebllerin sözcüsü olarak iki tribün görevlendirilecek. Bunların sayısı daha sonra 10'a çıkıyor.

Ama bu tavizler plebler için yeterli değil. Onlar tam eşitlik istiyorlar. Bunun en etkili yollarından biri, haklarını yazılı kanunlar haline getirmek. O zamana kadar kanunlar daha çok örf, âdet ve geleneklere dayanıyor. Kanunları ve kararları kayda geçirenler asilzade, yani patrici sınıfına mensup din adamları.[28]

Roma'da din adamlarının en belirgin özelliklerinden biri herkesin kendilerine kayıtsız şartsız itaat etmesini istemeleri. Yani bir cins "biat" kültürü. Bunlar tuttukları kayıtları kimseye göstermek istemiyorlar. Ayrıca toplum yaşamında köklü değişikliklere de karşı çıkıyorlar. Bir tek kendileri bilecek. "O sırlar bizimle mezara gidecek" diyorlar mı belli değil, ama geniş halk yığınları bunları öğrenemiyor. Plebllerin, yani fakirlerin baskıları o kadar artıyor ki, sonunda herkesin bileceği yazılı kurallar koymanın kaçınılmaz olduğu görülüyor.

Bu nasıl yapılacak? Senato M.Ö. 454 yılında üç patriciden oluşan bir heyeti Yunanistan'a gönderiyor. Bunlar Solon'un yasalarını ve diğer kanunları öğrenecekler. Heyet gerekli bilgileri alıp Roma'ya döndüğünde, senato 10 kişiden oluşan bir heyeti yeni yasaları yapmakla görevlendiriyor. Bu 10 kişiye iki yıl için olağanüstü hükümet yetkileri veriliyor. Başlarına Appius Claudius isimli biri geçiriliyor. İşte Roma Hukuku'nun izleri bugüne kadar gelen "12 Levha Kanunları" böyle hazırlanıyor. Bu yasalar, madeni veya tahta levhalar üzerine yazılarak

(28) a.g.e., s. 8.

halkın göreceği yerlere konuluyor. Bu yasalar sayesinde artık plebler de konsül olabilecek ve devletin yüksek makamlarına gelebilecek.

Bu yasalar, aile hukuk, borç ve ceza kanunları, veraset hakkı gibi unsurları düzenliyor. Bu 12 levha daha sonra Roma Hukuku'nun esasını oluşturacak.

12 Levha Kanunları'nda dikkat çeken bazı hükümler şunlar:

- Taraflar aralarındaki ihtilafın çözümünde anlaşamazlarsa öğlen saatinden önce görüşlerini mahkemede açıklayacaklar. Her iki taraf da mahkemede hazır bulunacak. Bulunmayan olursa o haksız sayılacak. Her iki taraf da hazır bulunursa, magistra tarafları dinledikten sonra güneş batmadan önce hükmünü verecek. (Levha I, md. 6-9) Yani haklı, haksız bir gün içinde belli olacak.
- Kadınlar reşit olduktan sonra bile himaye ve denetim altında bulundurulacak. (Levha V).
- Bir kişi özgür bir insanın kemiğini kırarsa cezası 300 paradır. Eğer kemiği kırılan bir köleyse ceza 150 paraya düşürülür. (Levha VIII, md. 2)
- Yalancı şahitlikten suçlu bulunanlar Tarpeian Kayası'ndan aşağıya atılır. (VIII. Levha, md. 23) Pek demokratik bir ceza değil. Ama öyle anlaşılıyor ki, Eski Roma'da yalancı şahitliği göze almak zormuş.
- Yasal olarak göreve atanan bir hâkim rüşvet almaktan mahkûm olursa idam cezasına çarptırılır. (IX Levha, md. 4)
- Bir halk düşmanına yardım eden veya bir vatandaşı halk düşmanına teslim eden idam cezasına çarptırılır. (Levha IX, md. 5).
- Kadınların cenaze töreninde yüzlerini ve başlarını örtmeleri yasaktır. (Levha X)
- Patricilerle pleblerin evlenmesi yasaktır. (Levha XI) Bu, Roma Cumhuriyeti'nde özgürlük anlayışına gölge düşüren maddelerden biri.[29]

Gene de bu yasalar pleblere, patricilerle tam eşit haklar vermiyor. Örneğin, yukarıda belirtildiği gibi, patricilerle pleblerin evlenmesi ya-

(29) a.g.e., s. 13-18.

sak. Plebler ticaret yapma özgürlüğü de tanınmamış. Plebler bu yasalarla yetinmiyor. Mücadele devam ediyor. Zaman içinde haklarını genişletiyorlar. Bu mücadelenin sonunda patricilerle plebler evlenmesine müsaade ediliyor. Her iki meclisin kararları eşit düzeyde sayılıyor. Daha sonra patricilerle plebler birlikte katıldıkları bir meclis oluşturuluyor. Onun adı Comitia Tributa, yani Halk Meclisi.

Dördüncü yüzyıldan itibaren reform yasaları çıkarılıyor. İşte bu dönem, sade vatandaşların aristokrasi üzerindeki etkinliklerinin sağlandığı dönemdir. Artık halkın dediği olacaktır. Roma gerçek bir cumhuriyet oluyor. Artık plebler de konsül olabilecek. Çıkarılan bir yasaya göre, bir insan iki ayrı görevi üstlenemeyecek. Yani hem hükümet etmek hem de meclise veya yargıya yön vermek mümkün değil.

Tribünlere zaman içinde veto hakkı tanınıyor. Tribünlerin görevlerini engellemeye çalışanlara ölüm cezası veriliyor.

İşte Roma Cumhuriyeti'nin başlıca özellikleri bunlar. Cumhuriyet döneminde Roma huzur ve istikrar içinde yaşamış mı? Pek söylenemez. Ülke sık sık iç çatışmalara, bazen de kölelerin ayaklanmasına sahne olmuş.

Zaman içinde bazı uygulamalar demokrasiden uzaklaşma işaretleri vermeye başlıyor. Plebler arasından seçilen senatörler kendi akrabalarını ve yakınlarını tribünlüğe seçtirmeye başlıyorlar. Sonunda bu tribünlük daha üst makamlara geçmek için bir sıçrama tahtası olmaya başlıyor.

İşte Roma Cumhuriyeti'nde bazı yozlaşma işaretleri böyle ortaya çıktı. Plebler arasında da bir cins aristokratlaşma işaretleri belirdi. Yeni zenginler ortaya çıktı. Sade vatandaş olarak siyasete girenler arasında imtiyazlı gruplar oluşmaya başladı.

Ekonomik koşulların zorlaşmasının da demokratik yaşam üzerinde olumsuz etkileri oldu. M.Ö. 287 yılında fakirlik arttı. Halk borçlarını ödeyemez hale geldi. Plebler sıkıntıya düşen vatandaşlara kolaylık sağlanmasını istediler. Ama senatörlerin çoğunun kulağı bu gibi şikâyetlere tıkalıydı. Tok açın halinden anlamıyordu. Plebler yönetimden ayrıldılar. Sonunda bir diktatör atandı. Patrisyenlerle plebler, yani zenginlerle fakirler arasında görünüşte hukuki eşitlik sağlanmış gibi oldu. Ama halkın sıkıntıları geçmedi.

Bu dönemin sonlarına doğru çok sayıda savaş yaşandı. Halk çiftliklerini bırakıp cepheye gitti. Döndüklerinde arazilerini çok kötü durumda buldular. Tarım ürünlerinin fiyatları düştü. Çiftçiler para kazanamaz oldular. Üretim maliyetleri satış fiyatlarını karşılamıyordu. Türkiye'de son yıllarda yaşanan sıkıntıların bir benzeri o dönemde Roma Cumhuriyeti'nde yaşanıyordu. Zengin toprak sahipleri bu ortamdan yararlanıp fakirlerin arazilerini yok pahasına satın aldılar. Sonunda çok sayıda çiftçi iflas etti.

İşsizler Roma'ya akın etmeye başladı. Artık halk popülist liderlere destek veriyordu. Bu siyasi bağımlılık duygusunu artırdı. Bu gelişmeler Roma Cumhuriyeti'ni zayıflattı ve yozlaşma sürecine soktu. Çağımızda tarih tekerrürden ibarettir diyenleri haklı çıkaracak bir görünüm yaşandı.

Bu durumu düzeltecek önlemler düşünenler de çıkmadı değil. M.Ö. 133 yılında Tiberius Gracchus isimli bir politikacı, herkesin sahip olabileceği toprakların miktarını sınırlayan bir öneri sundu. Yani bir cins toprak reformu. Bu projeden büyük zarar görecek olan aristokratlar, zengin toprak sahipleri Tiberius'un önerisine şiddetle karşı çıktılar. Türkiye'de de 1946 yılında toprak reformu önerilerine böyle tepkilerde bulunan toprak ağaları çıkmıştı. Tiberius görüşünde direndi. Ama yerleşmiş düzene karşı çıkanlar Eski Roma'da bazen ağır bir bedel ödemek zorunda kalırlardı. Bu olayda da öyle oldu. Tiberius öldürüldü.

Bir sonraki seçimde Tiberius'un kardeşi Gaius, tribün seçildi. Onun bir tek hedefi vardı: Senatonun gücünü azaltmak ve demokrasiyi güçlendirmek. Evvelce senato, siyasal açıdan sakıncalı görülen muhalif siyasetçileri bertaraf etmek için bazı olanaklara sahipti. Örneğin, bu gibileri yargılamak için "özel bir hukuk komisyonu" oluşturulabiliyordu. Bu da olmazsa senato özel bir kararla muhalifleri saf dışı bırakabiliyordu. Gaius özel hukuk komisyonlarını yasadışı ilan etti ve özel kararnamelerin de anayasaya aykırı olduğunu söyledi.

Ama Roma demokrasisinin de bir sınırı vardı. Bu kadar ileri reformları kabul edecek bir ortam yoktu. Gaius üçüncü defa katıldığı seçimleri kaybetti. Sonra da öldürüldü. Bütün bu çalkantıların sonucunda senato gücünü kaybetti.

M.Ö. 110'lu yılların başlarında Roma, Kuzey Afrika'daki savaşlara, silahlı çatışmalara katıldı. Daha sonra, M.Ö. 88 yılında bugünkü Trabzon'un bulunduğu Pontus Krallığı'na savaş açtı. Komutan, sonradan Roma'da adı çok duyulacak olan Sulla'ydı. Bu arada Roma'da kurallara aykırı işler oluyordu. Örneğin, Kuzey Afrika kökenli Marius'u defalarca üst üste konsül seçtiler. Oysa bu, anayasaya aykırıydı. Bir kere görev yaptıktan sonra yeniden seçilmek için 10 yıl beklemek gerekiyordu. Bununla da kalmadılar. Seçilmemiş kimseler arasından magistralar atamaya başladılar. Şimdilerde seçilmemişlerin bakan atanması gibi bir durum!

Ama Sulla son sözünü söylememişti. Pontus Kralı'yla bir anlaşmaya varıp savaşı bitirdikten sonra Roma'ya döndü. Bütün muhaliflerini etkisiz kıldı. Şehri ele geçirdi. Marius'un destekçilerinden çoğunu öldürdü. Aristokrasiyi ve senatoyu güçlendirdi. Diktatörlüğünü ilan etti. Daha sonra da diktatörlükten ayrılıp bir kere daha konsül seçildi. Roma demokrasisinde böyle şeyler oluyordu. Ama sonuçta artık demokrasi de cumhuriyet de yaşama gücünü kaybediyordu. Kişisel çatışmalar demokrasiye zarar veriyordu. Demokrasiden yana olanların gücü anlaşılan böyle diktatörlük heveslilerini önlemeye yetmiyordu.

Bu sıralarda işgal edilen topraklarda Roma devletine karşı ayaklanmalar çoğalıyordu. Sulla'nın yardımcılarından Pompeius, İspanya'daki ayaklanmayı bastırdı. Bu arada Roma'yı uzun süre sarsan bir gladyatörler ayaklanması yaşandı. Gladyatörler birbirleriyle ölesiye dövüşmek için yetiştirilirlerdi. Adı bugün bile hatırlanan Spartaküs 77 köleyle birlikte gladyatör okulundan kaçarak dağa çıktı. Çeşitli kentlerden kendilerine katılan kölelerle birlikte isyancıların sayısı 100 bini buldu. Köleler bazı kentleri yağmaladılar, Birçok yerde Roma birliklerini yenilgiye uğrattılar. Güney İtalya'yı egemenlikleri altına aldılar. M.Ö. 72 yılında, başında konsüllerin bulunduğu güçlü bir ordu isyancıların üzerine gönderildi. Spartaküs onları da yendi. Daha sonra Alp Dağları'nın kuzeyine geçerek güvenilir bir bölgeye ulaşmak istedi. Ama köleler İtalya'dan ayrılmayı kabul etmediler. Sonunda Roma Komutanı Marcus Crassus, Spartaküs'ün isyancılarını yendi. General Pompeius da çok sayıda köleyi yakalayıp öldürdü. Crassus esir alınan 6000 köleyi çarmıha gerdirdi.

Spartaküs'ün cesedi bulunamadı ama ünü bin yıldan fazla yaşadı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Alman Komünist Partisi'nin ilk adı "Spartaküs Birliği" idi.

Crassus Roma'ya dönüşünde, Sulla'nın hazırladığı anayasayı değiştirmek için harekete geçti. M.Ö. 70 yılında konsül seçildi ve anayasasının birçok maddesini iptal ettirdi. O devirde de kimse anayasadan memnun değildi. Özellikle otoriter bir yönetim kurmak isteyenler... Halk bu işe ne dedi? Hiçbir şey diyemedi.

M.Ö. 66 yılında durumundan memnun olmayan köylüler Roma'ya akın etiler. Bir ayaklanma başlattılar. İki konsülle birçok senatör öldürüldü. Konsüllerden biri de senatonun onayıyla öldürüldü. Demokrasilerde böyle şeyler olur muydu? O günkü koşullarda bile olmaması gerekiyordu. Ama demokrasinin kurallarına uyma alışkanlığı henüz yerleşmemişti. M.Ö. 63 yılında konsüllüğe bir yıl için Marcus Tullius Cicero seçilmişti. Cicero ünlü bir hatipti. Cumhuriyetin en önemli savunucularından biriydi. Anayasa üzerine yazdığı *De Republica* isimli eserle ün kazanmıştı. Şu sözler Cicero'ya aittir: "Özgürlükten daha zevkli bir şey yoktur. Ama herkes için eşit özgürlük yoksa o zaman özgürlüğün adını anmak mümkün değildir." Gene Cicero'ya ait şu sözler bugün için bile çok düşündürücü:

"Kral gayri adil olmaya başlarsa onun hükümeti sona erer, o artık bir tiran haline gelir. Bu, hükümetlerin en kötüsüdür."[30]

Roma Cumhuriyeti'nin Çöküşü

Roma Cumhuriyeti entrikalar ve cinayetler yüzünden gücünü yitirmekte ve son demlerini yaşamaktaydı.

Bu arada M.Ö. 61 yılında Jül Sezar İspanya'da üstlendiği valilik görevinden Roma'ya döndü. Sezar'la, Spartaküs'ü yenerek ün kazanan Crassus ve ünlü komutan Pompey bir araya geldiler ve üçlü bir yönetim kurdular. Buna "triumvira" deniliyor. Böyle bir yönetim demokrasiyle bağdaşıyor muydu? Hayır. Ama artık gücü olan fiili durum yaratarak iktidara el koyuyordu. Roma Cumhuriyeti'nin de sonu görünmüştü. Sezar M.Ö. 59 yılında konsül seçildi. Sezar meclise bazı

(30) a.g.e., s. 44.

yasa tasarıları sundu. Aristokratlar bunu engellemeye kalktılar. Sezar demokrasiyle pek bağdaşmayan otoriter yöntemlere başvurarak yasaları geçirdi. Artık lider oydu, o ne derse o oluyordu. Yandaşlarından Clodius'u tribün seçtirdi. Tabii Clodius'un ilk işi Sezar'ın rakiplerini tasfiye etmek oldu.

Bunlardan biri de ünlü hatip Cicero'ydu. Clodius, Cicero'yu yargısız infaz yapmakla suçladı ve yargılamaya kalktı. Cicero bu baskılardan kurtulmak için yurtdışına kaçtı. Roma'daki evi Clodius yanlılarınca yakıldı. Roma'da demokrasinin izleri hızla siliniyordu. Artık demokrasinin yanı sıra üçlü yönetim de, "triumvira" da çatırdıyordu.

M.Ö. 54 yılında Roma büyük bir siyasi yolsuzluk skandalıyla çalkalandı. 15 Temmuz tarihinde faiz hadleri %4'ten %8'e çıkarıldı. Cicero bunun Konsül Domitius'un seçimiyle ilgili olduğunu ve bu seçimde Domitius'a oy verilmesi için 10 milyon sesterce rüşvet verildiğini, bunun çok vahim bir skandal olduğunu söylüyordu.[31]

Bu skandalı siyasi şiddet olayları izledi. Sezar'ın arkadaşı Clodius rakip bir çete tarafından öldürüldü. M.Ö. 49 yılında Sezar duruma el koymak istedi. Senatoya bir ültimatom verdi. Senato buna sert tepki gösterdi. Ültimatomu reddetti ve o yılın temmuz ayına kadar bütün silahlarını teslim etmediği takdirde Sezar'ı cumhuriyet düşmanı ilan edeceğini bildirdi. Senato bununla da yetinmedi, Pompey'e diktatörlük yetkileri verdi. Sezar bunu sineye çekemedi. Ordularıyla Pompey'in birlikleri üzerine yürüdü. Pompey de konsüller de senato da büyük yenilgiye uğradılar ve Yunanistan'a kaçtılar. Şiddet, siyaset ve entrika iç içe girmişti. Roma Cumhuriyeti son dönemlerini yaşıyordu.

Sezar artık her şeye hâkim olacaktı. Her konuda son sözü söyleyecekti. Onun dışında bütün siyasi kurumlar etkisiz kılınacaktı. Kuvvetler ayrımı ve kuvvetler dengesi gibi kavramlar unutulacaktı. Tribünlerin, yani meclis yönetiminin bütün yetkileri Sezar'a verildi. O artık senatonun bütün kararlarını veto etme hakkına sahipti. Zaten senatoyu kendi yandaşlarıyla doldurmuştu. Pleb meclisini de denetimi altına aldı. Meclise üye olacakları da artık o seçiyordu. Bütün yasaları o belirliyordu.

(31) a.g.e., s. 85.

Artık Roma Meclisi'nde Sezar'a karşı çıkacak kimse kalmamıştı. Bir yasa çıkararak bütün konsülleri, bütün tribün üyelerini ve bütün magistratları atama yetkisi aldı. Artık magistralar halkın değil, diktatörün temsilcisi olacaklardı.

Sezar'ın senatonun yetkilerinin çoğunu alması kuvvetli tepkiler doğurdu. En yakın adamlarından Marcus Brütüs ve Gaius Cassius Sezar'ı öldürmek için bir plan yaptılar. Bazı senatörler de onlara yardımcı oldu. Bu tertibin sonucunda Sezar M.Ö. 15 Mart 44 tarihinde senato binasında 35 yerinden bıçaklanarak öldürüldü.[32] Sırtından bıçaklayanlardan biri de en yakın arkadaşı olarak bilinen Brütüs'tü. Sezar'ın son anında söylediği "Sen de mi Brütüs?" sözü bugün bile yakın siyaset arkadaşlarına beklemedikleri bir anda darbe vuranlar için söylenir.

Bunu izleyen günlerde başlayan iç savaş Roma Cumhuriyeti namına ne kaldıysa sildi süpürdü. Sezar'ın öldürülmesinden sonra Mark Antuan, Sezar'ın oğlu Gauius Octavian ve Marcus Lepidus'la anlaştı. Buna ikinci triumvira deniliyor. Bu üçlü siyasi rakiplerine karşı çok acımasız davrandı. Onların çoğunu öldürdü. Kafası kesilerek öldürülenlerden biri de ünlü hatip Cicero'ydu.[33] Yönetimi üstlenen üçlü de kısa bir süre sonra birbirine düştü. Antuan ünlü sevgilisi Mısır Kraliçesi Kleopatra'yla birlikte intihar etti. M.Ö. 29 yılında Octavian Roma'nın tek hâkimi oldu. Görünürde cumhuriyetin kuruluşları görevlerine devam ediyordu. Senato, konsüller, magistralar seçiliyordu ama artık ülke tek adam hâkimiyetine geçmişti. Kurumların ismen var olması cumhuriyetin yaşadığı anlamına gelmiyordu. Aynen bugün adı demokratik olan bazı ülkelerde tek adamın hâkimiyeti sonucunda demokrasinin içeriğinin boşaltılması gibi, o devirde de cumhuriyetin içeriği boşaltılmıştı. Octavian kendisini adeta bir tanrı düzeyine yükseltti ve "kutsal" anlamına gelen Augustus adını aldı.

M.Ö. 27 yılında Roma Cumhuriyeti sona erdi. Roma İmparatorluğu dönemi başladı.[34] İmparatorluğun bütün serveti Roma'ya akı-

(32) a.g.e., s. 105.
(33) a.g.e., s. 109.
(34) a.g.e., s. 126.

yordu. Anıtlar, abideler yapılıyordu. Aydınlar, sanatçılar hayatlarından çok memnundu. Ama fakirler eskisi gibi gene fakir olmaya devam ediyordu. Artık cumhuriyetin bütün kazanımları yok olup gitmişti. Halkın iradesinin yerini bir şahsın iradesi almıştı.

Bu kadar uzun süren cumhuriyet yönetimi nasıl olmuş da sona ermişti? Tarihçilerin farklı görüşleri var. Bazıları Jül Sezar'ın M.Ö. 44 yılında ömür boyu diktatörlüğe atanmasının cumhuriyeti sona erdirdiğini söylüyor. Bazıları da bunu M.Ö. 27 yılında Roma Senatosu'nun Augustus'a çok geniş yetkiler verdiği tarihe bağlıyor.

Eski Yunan'da olduğu gibi Roma'da da demokrasi kendini koruyamamış.

Yunanistan ve Roma Cumhuriyeti'nde sürdürülemeyen demokrasi tecrübesinin yeniden kazanılması için Roma Cumhuriyeti'nin çöküşünden Amerika'nın Bağımsızlık Bildirgesi'ne kadar yaklaşık 1750 yıl geçmesi gerekecekti. Bu arada, başta İngiltere ve İskandinav ülkeleri olmak üzere bazı bölgelerde seçimler yapılacak, parlamentolar kurulacak, vatandaşlara bazı haklar tanınacak ama gerçek bir demokrasi yeşeremeyecekti.

Eski Yunan'da ve Roma Cumhuriyeti'nde demokrasi niçin yaşatılamadı?

O dönemlerde belki demokrasi tecrübesinin yeni olması, halkın eğitim ve bilinç düzeyinin yeterince gelişmemiş olması demokrasilerden diktatörlüklere, imparatorluklara geçişin bir mazereti sayılabilir. Ama benzeri durumların yakın tarihte, hatta içinde bulunduğumuz dönemlerde, halkın eğitim düzeyinin ve siyasi birikiminin çok daha gelişmiş olduğu koşullarda da ortaya çıkabilmesini izah etmek kolay değil. Bunun örneklerine kitabın daha sonraki bölümlerinde değinilecek. Ama şimdiden söylenebilecek olan şu: Bir bütün olarak bakıldığında dünya siyasi tarihi, demokrasi açısından kaçırılmış fırsatlar tarihi sayılabilir.

Ortaçağda Parlamentolar, Krallar ve Kilise

Yunan demokrasisinden ve Roma Cumhuriyeti'nin çöküşünden sonra, demokrasi, cumhuriyet, halkın iradesi gibi kavramlar 1000 yılı aşkın süre unutuldu. O dönem demokrasinin karanlık çağı sayıla-

bilir. Ortaçağda Yunan demokrasisini ve Roma Cumhuriyeti'ni, bütün eksiklerine rağmen, mumla aratan bir dönem yaşandı. Bunun en önemli nedenlerinden biri, kilisenin krallar üzerindeki hâkimiyetiydi. Kilisenin devlet idaresi üzerinde koyu bir baskı uyguladığı o dönemlerde halkın iradesinden söz etmek mümkün değildi.

Papaların imparatorlara taç giydirdiği ve tacını başından aldığı dönemlerde demokrasi düşüncesinin hayata geçirilmesi beklenebilir miydi?

Milattan sonraki birinci yılın sonlarından itibaren İngiltere'de ve bazı İskandinav ülkelerinde ortaya çıkan gelişmeler, kralların mutlak hâkimiyetini sınırlayıcı sonuçlar vermeye başladı. Bazı ulusal ve yerel parlamentolar kuruldu. Kralların seçimle geldikleri dönemler görüldü. İngiltere'de Cromwell zamanında bir cumhuriyet dönemi de yaşandı.

M.S. 1000 yılından itibaren kralların mutlak egemenlik anlayışını sınırlayan gelişmeler oluyor. 1018 yılında o dönemin saygın kişileri İsveç Kralı Olof Skötkonung'a esas gücün halka ait olduğunu söylüyorlar ve kralı bir ölçüde hizaya getiriyorlar.

600 yılından beri İskandinav ülkelerinde yerel meclislerin olduğu biliniyor. Bu meclisler açık havada toplanıyor. Esas işlevleri vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü.[35]

O dönemlerde de liderlerin seçilmesinde, yasaların kabulünde meclislerin söz sahibi oldukları görülüyor. Ama bu örneklere bakıp da o tarihlerde demokrasiden söz etmek mümkün değil. Olsa olsa yetkileri sınırlandırılmış monarşilerden bahsedilebilir. İşin ilginç tarafı, M.S. 6. yüzyılda Hıristiyan din adamlarının seçiminde halkın onayının alınması. Dikkati çeken bir nokta da şu: Ortaçağda, bazı Avrupa ülkelerinde ekonomik, sosyal ve dini alanlarda liderlik yapacak olanların sadece bir yıl için seçiliyor olmaları.

İzlanda'yı ziyaret edenler, İzlandalıların en büyük övünç kaynağının, İskandinavya'nın ilk parlamentosuna sahip olmaktan kaynaklandığını duyarlar. Gerçekten İzlanda'nın ilk parlamentosu 930 yılın-

(35) Allardt, Erik ve diğerleri, *Nordic Democracy*, Det Danske Selskab, Copenhagen, 1981, s. 19, 27.

da kurulmuş. Tabii o parlamentonun bugünkü meclislerden değişik yönleri var. Meclis başkanlığını bir hukukçu yapıyor. Ama üyelikler babadan oğula geçiyor, başkalarına satılabiliyor.

İsveç'te de bir meclis var. Her yıl şubat sonunda veya mart başında Upsala'da toplanıyor

1018 yılında İsveç'te ciddi bir kriz yaşanıyor. Kral Olof Skötkonung Norveç'le başlayan savaşı sürdürmek istiyor. Ama halk buna karşı. Meclis başkanı uzun bir konuşma yaparak esas gücün kralda değil halkta olduğunu hatırlatıyor. Kral, milletvekillerinin kılıç şakırdatarak meclis başkanını desteklediklerini görünce geri adım atıyor.

Ortaçağdaki İskandinav meclislerinde bugünkü gibi bir oylama usulü yok. Meclise katılanlar bir öneriyi benimsiyorlarsa bunu silahlarını kaldırarak veya şakırdatarak belirtiyorlar. Kabul etmiyorlarsa ya sessiz kalıyorlar veya hoşnutsuzluklarını belirten sesler çıkarıyorlar.

Kralların iki önemli görevi var: Tanrı'yla halk arasında arabuluculuk yapmak ve savaşlarda orduya önderlik etmek.

Krallar nasıl seçiliyor? Çoğu zaman meclislerce onaylanıyor. Bazı kral seçimleri bugünkü seçim kampanyalarına benzer çalışmalardan sonra gerçekleşiyor. Örneğin, Norveç Kralı Olaf Haraldsson adaylığını önce çiftçilere açıklıyor. Eğer seçilirse eski yasaları iptal edip çiftçi haklarını daha iyi koruyacak yasalar çıkarmayı vaat ediyor. Yerel yöneticiler de kendisini destekliyor ve sonuçta meclis onun krallığını onaylıyor.

Peki, krallar yetkilerini aşarsa ne olacak? O zaman vatandaşların ayaklanma hakkı var. Bu hak 12. ve 13. yüzyılda kabul edilmiş olan Norveç yasalarında açıkça belirtiliyor. Çok sayıda İskandinav kralının böyle ayaklanmalar sonucunda tahttan indirildiğinin, hatta öldürüldüğünün örnekleri var.[36]

İskandinav ülkelerinde halkın iradesine bu kadar önem veren yasalar ve uygulamalar zaman içinde sürdürülebiliyor mu? Pek sürdürülemiyor. Batı Avrupa ülkelerinde 12. ve 13. yüzyılda ortaya çıkan otoriter ve monarşik akımlar Kuzey ülkelerini de etkisi altına alıyor.

(36) a.g.e., s. 21.

Örneğin, 1260 yılında Norveç Kralı krallığın babadan oğula geçeceği kuralını koyuyor ve bu kural 1449 yılına kadar uygulanıyor. O tarihler arasında meclisin etkisi fiilen ortadan kaldırılıyor ve bütün kararları kral veriyor.

Kilisenin siyaset üzerindeki ağır baskısının da etkisiyle mutlakıyetçi krallar giderek devletlerini otoriter rejimlere sürüklüyorlar. Örneğin, İsveç'te 1680 yılında mutlakıyetçi monarşi kabul ediliyor. Meclis varlığını sürdürüyor ama yetkileri iyice kısıtlanmış durumda. 1719 yılında yeni bir anayasa kabul ediliyor ve meclisin yetkileri artırılıyor. O tarihten sonra kral devletin başı olmaya devam ediyor ama önemli meselelerde Devlet Konseyi'nin onayını almak zorunda. Bu konsey nasıl seçiliyor? Üyelerini şeklen kral atıyor ama aslında seçilecekleri, meclisin ilgili komitesi saptıyor. Devlet konseyi, krala değil meclise karşı sorumlu. Aslında meclis çok sık toplanmıyor. Her üç yılda bir birkaç ay için toplanıyor. Yasama yetkisi var. Yasaları o yapıyor. Vergileri o koyuyor. Önemli siyasal görevlere getirilecekleri o seçiyor. Kabul ettiği yasalardan biri çok ilginç. 1766 yılında meclis, basın özgürlüğü yasasını kabul ediyor.

18. yüzyılın ortalarında İsveç Kralı Adolf Frederick, Fransa ve Prusya'dan örnek alarak İsveç'e yeniden mutlakıyet rejimini getiriyor. Bu girişim kral için pek hayırlı olmuyor ve bütün yetkileri elinden alınıyor. O sırada İsveç'te mutlakıyet isteyen bir kral var ama o krala dur diyecek bir meclis de var. Kapıkulları veya biat rejimi yok. Ama çok iyimser olmak için acele etmemek gerek. Kısa bir süre sonra o İsveç parlamentosu başka bir krala mutlakıyet yetkileri verecek.

İsveç'te o zaman geçerli olan siyasi sistemin bazı eksiklikleri de var. Örneğin, mecliste bürokratların büyük ağırlığı var. Buna karşılık tarım işçileri ve meslek sahipleri hiç temsil edilmiyor. 1730'lu yıllarda, Türkiye'de Serbest Fırka'nın kuruluşundan tam 200 yıl önce, çok partili rejime geçiliyor. İki siyasi parti kuruluyor ve bunlar birbirleriyle kıyasıya bir çatışmaya girişiyorlar. Ülkede büyük bir yolsuzluk hüküm sürüyor. Ekonomik krizler de eksik olmuyor. Bu krizlerin halk için ağır sonuçları oluyor. Bütün bu gelişmeler anayasal düzenin istikrarsızlık içine düşmesine yol açıyor. Bunu fırsat bilen Kral III. Gustav halkın da desteğini alarak kendini, "aydın despot" ilan edi-

yor. O zamanların Fransa'sından esinlendiği anlaşılıyor. 1771 yılında meclis yeni bir anayasa kabul ederek kralın üstün lider olduğunu kabul ediyor ve ona geniş yetkiler veriyor. Devlet Konseyi de artık meclise değil krala karşı sorumlu olacak. Meclis yasa yapma ve vergi koyma yetkilerinin büyük bir bölümünü kaybediyor. 1789'da bu ortamdan yararlanan kral yetkilerini daha da arttırıyor ve Devlet Konseyi'ni lağvediyor.[37]

Sonuçta Eski Yunan ve Roma'da olduğu gibi kuzey ülkelerinde de yeni yeşermeye başlayan demokratik uygulamalar gerileme süreci içine giriyor. Yasal olarak İsveç'te 1544, Danimarka'da da 1660 yılına kadar krallar meclisçe seçiliyor ama uygulamada fiilen krallık babadan oğula devrediliyor.

Kilisenin Rolü

Demokrasideki bu geri gidişte kilisenin rolü büyük. Kilise krallığın tanrısal bir görev olduğu görüşünde. Yasalar da Hıristiyanlığın kurallarına göre yapılacak. Oysa birkaç yüz yıl önce kuzey ülkeleri yasa yaparken dini kuralları gözetmek zorunda kalmıyorlardı. Kilisenin etkisi bütün Avrupa ülkelerini olduğu gibi, Kuzey ülkelerini de baskı altına alıyor ve otoriter rejimlere yönlendiriyor.[38]

Ortaçağın başlarında İrlanda'da da bir meclis var. Meclisin geniş yetkileri var. Savaş ve barış ilanı gibi. Kralın seçimini onaylamak da meclisin yetkileri arasında. Mevcut kral daha hayattayken meclis yenisini seçiyor. Yumuşak geçiş olsun, sorun çıkmasın diye.

Ortaçağ Avrupası'ndaki İtalya'da da Venedik gibi, Floransa gibi şehir-devletlerinde cumhuriyet idareleri var. Bu devletçikler daha çok bir oligarşiye benziyor.

Fransa'da Şarlman zamanında ve ondan sonraki yıllarda, Carolingian iktidarında bir Rönesans tecrübesi yaşanıyor. Sanatta, kültürde, edebiyatta büyük bir canlanma oluyor. O zamana kadar papazların önemli bir bölümü okuma yazma bilmiyor. Onlar için özel okullar açılıyor.

(37) a.g.e., s. 30-31.
(38) a.g.e., s. 22-23.

Hıristiyanlık Avrupa'ya yayılıyor ama hemen sorunlar da ortaya çıkıyor. Bu sorunlar zaman içinde papaların imparatorluklara hükmetmeleri, yani devlet işlerini en tepeden yönetmeleri sonucunu doğuruyor. Ellerindeki dini gücü kullanarak Avrupa'ya hâkim olacaklar, kralları, imparatorları dize getirecekler. Mademki onlar Hıristiyanlığı kabul ettiler, o zaman Vatikan'a tabi olmak zorundalar, yoksa aforoz edilebilirler, dinden uzaklaştırılabilirler. Papaların elinde böyle büyük bir güç var. Bu koşullarda demokrasiyi, özgürlükleri geliştirecek rejimlerin kurulması kolay değil.

Kilisenin yetkileri geniş. Piskoposlar kendi bölgelerindeki vergileri de topluyorlar. Bu da asilzadeleri rahatsız ediyor. Bir piskopos ölünce toprakları krala kalıyor. Kral yeni bir piskopos atanması hakkını elinde tutmak istiyor. Piskoposlara karşı aristokratların haklarını korumaya çalışıyor. Ayrıca ölen piskoposun yerine yenisi atanıncaya kadar piskoposluğun tarım arazilerinden elde ettiği vergileri kendisi toplamaya başlıyor.

Vatikan bu duruma uzun süre tahammül edemiyor. Papa VII. Gregory bir papalık kararı yayınlıyor: Bundan sonra piskoposları tayin yetkisi papaya ait olacaktır. Kutsal Roma İmparatoru IV. Heinrich bu kararı tanımıyor. Bunun üzerine papa da onu aforoz ediyor. Heinrich bunu beklemiyor olmalı ki, papadan şefaat dilemek için karlı kış soğuğunda çıplak ayakla yollara düşüp kendini affettirmeye çalışıyor. Bu örnek o zaman devleti idare edenlerin din adamları karşısında ne kadar zayıf ve çaresiz durumlara düşebildiklerini göstermesi açısından ilginç.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Patrikhane kendini bütün Ortodoksların başı sayıyor. Hatta etkisi eskiye oranla daha da güçleniyor. Osmanlılarda millet sistemi olduğu için Hıristiyanlar da bir millet sayılıyor. O nedenle patriğin yetkileri, dini alanı aşıp günlük hayatın sorunlarına kadar uzanıyor. Ama uygulamada devlet gerektiğinde gücünü gösteriyor ve Patrikhane'nin ölçüyü aşmasına izin verilmiyor. Örneğin misyonerler, hiç değilse o dönemde, Osmanlı topraklarında, Avrupa'nın başka yerlerindeki gibi rahatça faaliyet gösteremiyor, Hıristiyanlığı yayma faaliyetinde bulunamıyor. Özellikle

Müslümanların Hıristiyanlığa geçmeleri için propaganda yapamıyor, çünkü bu büyük bir suç sayılıyor. Bunun dışında, Osmanlı İmparatorluğu Hıristiyanların dini özgürlüğüne genelde hoşgörü gösteriyor. İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya camiye çevriliyor ancak İstanbul'un ve Anadolu'nun birçok yerindeki kiliselerde Rumların ibadetine izin veriliyor.

Zaman zaman Patrikhane'yle ciddi sorunlar da yaşanmıyor değil. Bazı patrikler, imparatorluğun kurallarını çiğnedikleri için ağır cezalara çarptırılıyor. Patrik V. Gregorius'un 1821 yılında Patrikhane'nin kapısında asılarak idam edildiği hâlâ hatırlanıyor ve Patrikhane bugün bile bu kapıyı kapalı tutuyor. Bu, devlete karşı sessiz bir protesto gibi algılanıyor.

Bütün bunlar bu kitabın genel çerçevesi için ne önem taşıyor? Şu açıdan önemli: Kilisenin kendi içinde kavgalı, siyaseti büyük ölçüde etkilediği ve yargıyı denetim altına aldığı bir dönemde demokrasinin yeşermesi mümkün değil. O nedenle yerel düzeyde bazı seçimler, kralların haklarının kısıtlanması söz konusu olsa da yüzyıllar boyunca kiliseden tamamen bağımsız bir demokrasi hareketi gelişemiyor.

İngiltere'de Kralın Yetkilerinin Sınırları ve Magna Carta

Avrupa'da Atina ve Roma'dan sonra demokrasinin yeniden hayat bulmasının öncüsü olarak, İngiltere'de 1215 yılında kabul edilen Magna Carta "Büyük Antlaşma" sayılıyor. Çünkü bu temel metinle ilk defa hükümdarın yetkileri sınırlandırılıyor. 1265 yılında İngiltere'de ilk defa seçimle işbaşına gelen bir parlamento oluşuyor. Aslında 1265 seçimlerinde sadece toprak sahipleri oy kullanabilse de hükümdarların parlamentoya karşı sorumlu olacakları düşüncesi ilk defa o tarihte gelişiyor. Ancak kilisenin devlet işlerine karışması hakkında yukarıda özetlenen gelişmeler dikkate alınmazsa Magna Carta'nın niçin önemli olduğu, Magna Carta'nın daha ilk maddesinde kiliseye niçin bu kadar taviz vermek zorunda kalındığı anlaşılamaz.

Magna Carta'yı kabul eden İngiliz Kralı John, bazı yetkilerinin kısıtlanmasına razı oluyor. Bundan kim yararlanacak? Önce kilise. Magna Carta'nın birinci maddesi, kiliseye verilen güvencelerle ilgili. Kral diyor ki: "Ben ve benim tahtımın varisleri ebediyete ka-

dar İngiltere Kilisesi'nin özgürlüğünü tanıyacağımıza Tanrı'nın huzurunda söz veririz. Bu haklarda hiçbir zaman kısıntıya gidilmeyecektir. Kilisenin kendi seçimlerini özgürce yapmasını da kabul ediyoruz. Ayrıca tebaamız olan özgür insanlara da aşağıdaki özgürlükleri vermeyi kabul ediyoruz."

Magna Carta'nın o bölümleri okunduğunda görülüyor ki tebaa denilince akla ilk gelen asiller. Kralın verdiği tavizlerin büyük çoğunluğu asillerle ilgili. O özgürlüklerden bazıları şunlar:

- Kraliyete ait toprakların bir kısmına sahip olan bir asil ölürse onun varisleri gerekli bedeli ödemek kaydıyla mirasına sahip olabilirler.
- Mirasçı asilzade evlenirse malını eşine bırakabilir mi? Evet ama bir şartla: Evlendiği insan kendisinden düşük bir sosyal düzeyde değilse.
- Asilzadeler ise sadece başka asillere karşı suç işlerlerse cezalandırılacak, o ceza da suçla orantılı olacak. (Md. 21) Adil bir yargılama sonucu olmadan hiçbir özgür şahıs yakalanamaz, hapse atılamaz, sürgüne gönderilemez ve herhangi bir şekilde zarara uğratılamaz. İşte bu hüküm de 39. maddede yazılı. 1215 yılında bu kurallar geçerliymiş. 40. maddede bunun devamı var: Hiç kimse adil yargılanma hakkından mahrum edilemez, diyor.
- Magna Carta aynı zamanda kralın mutlak egemenliğine, Tanrı'nın dünya üzerindeki görüntüsü olma iddiasına da son veriyor. Kral haksızlık yapmamaya, adil olmaya, yapılan eski haksızlıkları düzeltmeye söz veriyor ama bu konuda hakemliği de asillere bırakıyor. Sade vatandaşların söz hakkı yok. Onların durumu asillerin insafına kalmış.

İşte ünlü Magna Carta'nın bazı maddeleri ve ana unsurları bunlar. Bu taahhütler modern bir demokrasinin temel ilkeleriyle tam bağdaşıyor mu? Söylenemez. Dikkati çeken nokta kralın, yargının ve devlet yöneticilerinin haksızlık yapmayacakları, hukuka uygun davranacakları yolunda verilen sözler. Magna Carta, hiç değilse gerçek bir demokrasiye geçiş yolunda önemli bir adım sayılıyor.

İngiltere'nin Kısa Süren Cumhuriyeti ve Cromwell

Krallık, İngiltere'nin en köklü geleneklerinden biri. Bugün İngiltere Cumhuriyeti'nden söz etmek tuhaf gelebilir ama İngiltere tarihinde böyle bir dönem yaşanmış. İngiltere'de krallığın yerine demokrasi yönetimine nasıl geçilmiş?

Birleşik Krallığı oluşturan devletler önce 1649 yılında cumhuriyet rejimini kabul etmişler. Bu ilk İngiliz Cumhuriyeti sadece 5 yıl sürmüş. Bundan hemen sonra Cromwell'in başkanlığındaki cumhuriyet dönemi başlamış. Bu da 1653 ile 1658 yılları arasında yaşamış. İngiltere'nin yaşadığı cumhuriyet tecrübesi bundan ibaret.

Cromwell'i ideolojik bakımdan gerçek bir cumhuriyetçi saymak zor. O cumhuriyeti, daha çok monarşi, aristokrasi ve demokrasinin karma bir yapı içinde değerlendirileceği bir yönetim gibi düşünmüş.

Cromwell dönemi cumhuriyet anlayışıyla bağdaştırılması zor olayların, gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuş. Adı İngiltere Cumhuriyeti'yle birlikte anılan Cromwell ünlü bir komutandı. Ama gerçekten demokrasi düşüncesini benimsiyor muydu? Onu daha çok sert bir tiran gibi nitelendirenler az değil. Bir ara İngiliz parlamentosu askerlerin maaşını ödeyemez duruma gelince ayaklanmalar olmuştu. İşte Cromwell bu ayaklanmaları en sert ve acımasız yöntemlerle bastıran bir komutan olarak tarihe geçmiş.

Cromwell, Anglikan Kilisesi'ne bağlılığı, adeta köktendinci bir anlayışla benimsedi. Vatikan'a bağlı Katolikliğe karşı neredeyse savaş açtı. Onun zamanında bir ara Noel törenleri bile yasaklanıyor. Cromwell sadece kendi yandaşlarının milletvekili olmasına izin veriyor. Gene de parlamentoya her istediğini kabul ettiremiyor. Cromwell'e kalsa parlamento kendisine sunulan bütün metinleri gözü kapalı onaylayacak bir kurul haline getirilecek. Cromwell'in bu tutumu demokrasiyle de cumhuriyetçilikle de bağdaşmıyor. Oysa bizzat kendisi evvelce Kral I. Charles'ı, halkın taleplerini dikkate almadığı için eleştiriyordu

İngiliz parlamentosu da iyi bir sınav verememiş. 1657 yılında parlamento, Cromwell'e krallık tacını teklif ediyor. Cromwell bu öneriyi reddediyor ama karar vermesi iki ay alıyor. Demek ki, bir süre düşünmüş, kararsız kalmış. Bu teklif parlamento açısından da parlak bir sınav değil. Bu, parlamentonun özgürleşme ve demokratikleşme yo-

lunda değil, aksi yönde çalıştığını gösteriyor. Cromwell Kral olmuyor ama "Koruyucu Lord" sıfatını kabul ediyor. Bu sıfatıyla eskisinden çok daha geniş yetkilere sahip oluyor.[39]

İngiltere'de Cromwell'in adı cumhuriyetin bir simgesi gibi anılır. Oysa İngiltere'de kraliyetin kaldırılıp cumhuriyetin yerleştirilmesi düşüncesi Cromwell'den önce de birkaç yüzyıl düşünülmüş, üzerinde çalışılmış. Cromwell'den sonra da, özellikle 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılda cumhuriyetçi fikirler bir hayli taraftar bulmuş ama uygulamaya geçirilememiş.

Onun döneminde İngiltere'nin toprakları genişledi. Ülke güçlendi ama büyük istikrarsızlıklar da yaşandı. Onun İrlanda'ya yaptığı kanlı saldırılar İngiltere ile İrlanda arasındaki ilişkileri, bugün bile etkileri görünen ölçüde bozdu. Onun döneminde Kral I. Charles görevini terk etmek zorunda kaldı, sonra da idam edildi. I. Charles da İngiltere'de demokrasinin gelişimine büyük darbe vurmuş, parlamentoyu feshetmiş ve ülkeyi 11 yıl boyunca parlamentosuz idare etmişti.

Parlamento üyeleri bunu içlerine sindiremediler ve yeniden parlamento açılınca, ilk fırsatta kralı devirme yoluna gittiler. Bunda da başrolü oynayanlardan biri Cromwell'di.

Bütün bunlar Cromwell'in demokratik yoldan parlamentoya üye seçilmesiyle başladı. Önce 1628-1629 yıllarında milletvekilliği yaptı. Kral I. Charles bu parlamentoyu feshedince Cromwell de meclis dışında kaldı. Ancak daha sonra I. Charles, 1640 yılında parlamentoyu yeniden topladı. Cromwell de bu parlamentoya yeniden seçildi. Bu parlamento döneminde kralla meclis arasındaki ihtilaflara siyasi çözüm arandı ama bulunamadı. Bu durum İngiltere'nin kral yanlılarıyla meclis arasında bir iç savaşın çıkmasına yol açtı. Cromwell, krala karşı parlamentonun etkinliğini artırmak isteyenlerin safında İngiliz İç Savaşı'na katıldı. Aslına askeri eğitimi yoktu ama en alt düzeyden başlayıp ordu komutanlığına kadar yükseldi.

Bu arada iki önemli gelişme oldu. Biri ordunun modernleştirilerek yeni bir yapıya kavuşturulması, diğeri de askeri görevlerin siya-

(39) Sherwood, Roy, *Oliver Cromwell King in All But Name 1653-1658*, Saint Martin's Press, New York, s. 26.

setle bağdaşmadığının karara bağlanması. 1645 yılında bu amaçla bir yasa çıkarıldı ve askerlerden, askerlikle siyaset arasında bir seçim yapmaları istendi. Aynen Türkiye'de cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra aynı amaçla çıkarılan yasalar gibi. Türkiye'de bu yasa istisnasız uygulandı. İngiltere'deki yasa da böyle uygulandı mı? Hayır uygulanmadı. Önemli bir istisna getirildi: Cromwell. O, siyasi göreviyle askerlik görevini bir arada yerine getirebilecekti.

1647 yılının Haziran ayında bir grup asker, kralı parlamentoda gözaltına aldı. Ancak kral daha sonra kaçmayı başardı ve silah zoruyla iktidarı yeniden ele geçirmeye çalıştı. Bu gelişmeler 1648'de İkinci İngiliz İç Savaşı'nın çıkmasına yol açtı. Cromwell artık tek söz sahibiydi.

Ona göre I. Charles idam edilmedikçe bu ayaklanmalar sona ermeyecekti. Sonunda kralın idamına karar verildi. Cromwell bu idam kararını imzalayanların arasındaydı. I. Charles, 30 Ocak 1649'da idam edildi.

Onun idamından sonra, İngiltere'de ilk defa cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyet döneminde İngiltere'nin adı "Commonwealth of England" oldu. Parlamento hem icra hem de yasama görevi yapacaktı.

Cumhuriyetin ilanına rağmen sular durulmuyordu. Kral yanlıları İrlanda'da Katolik Konfederasyonu'yla anlaştılar. İngiltere parlamentosu bu silahlı ayaklanmacıları müzakere değil ancak mücadele yoluyla bertaraf edebileceği görüşüne vardı ve Cromwell'i İrlanda'ya yönelik bir askeri operasyonun başına getirdi.

İngiliz Parlamentosu'na bağlı birliklere, elinde silah olan herkesi öldürme emri verilmişti. Askerler bu emrin ötesine geçerek rastladıkları sivilleri de öldürmeye başladılar.

İrlandalılar, Kuzey İrlanda'da görev yapan İngiliz askerlerine bugün bile "Cromwell'in çocukları" diyorlar.

Bir cumhuriyetçi olan ve İngiltere'de krallığın yerine daha demokratik bir rejim kurmak için yola çıkan Cromwell bu katliamları nasıl yapmıştı? İlk bakışta onun bir cumhuriyetçi olarak farklı mezheplere hoşgörüyle bakması ve mücadeleyi mümkün olduğu kadar kan dökmeden bitirmesi beklenirdi. Ama o devirde henüz "açılım" gibi siyasi kavramlar oraya çıkmamıştı. Cromwell işte bu ayaklanma-

ları, başkaldırıları en katı ve acımasız yöntemlerle bastırmaya çalıştı. Cromwell, papadan emir alan Katolikleri Avrupa'da tiranlık kurmakla ve Protestanları ezmekle suçluyordu.

Cromwell'in İrlanda'da yaptıkları yıllar boyunca eleştirildi. İrlanda topraklarını ele geçirdiği için onu övenler oldu ama daha büyük bir çoğunluk, orada yapılan katliam nedeniyle Cromwell'i kınadı. Üstelik o tarihte Cromwell'in Londra'ya gönderdiği raporlarda sivillerin öldürüldüğünü de itiraf etmesi bu katliamın itirafı olarak değerlendirildi. İngiltere'ye cumhuriyet idaresi getiren, seçimle gelmiş bir liderin yaptığı bu ölçüsüz ve kanlı müdahaleler, İngiltere'de cumhuriyetin bu kadar kısa sürmesinin sebepleri arasında yer alıyor olabilir.

O tarihlerde Avrupa'da da büyük katliamlar yaşanmıştı. Özellikle Almanya'daki 30 Yıl Savaşları'nda Alman nüfusunun yarıya yakını hayatını kaybetmişti. O dönem öyle bir dönemdi. İngiltere'de olanların farkı şuydu: İngiltere'de bütün bunlar hukuka bağlı olduğunu ilan eden, Magna Carta'nın demokrasi ve insan hakları doğrultusunda kurallar getirdiği bir ülkede cereyan ediyordu.

İrlanda'da yaşananlardan sonra Londra'daki parlamento 1652 yılında "İskân Yasası" adı altında bir yasa çıkardı. Bu yasada ayaklanmalara yardımcı olanların idamı ve topraklarının ellerinden alınması yolunda çok katı hükümler yer aldı.

Bütün bunlar olurken, cumhuriyetçi parlamentonun içinde de tartışmalar çıktı. Cromwell parlamentonun ve cumhuriyetin bu iç sorunlardan kurtulması için seçimlere gidilmesini önerdi. Ama bu konuda da görüş birliği sağlanamadı. Onun üzerine, 1653 yılında Cromwell parlamentonun 40 kişilik geçici bir hükümet kurmasını önerdi. Bu hükümet, parlamento üyeleriyle ordunun temsilcilerinden oluşturulacaktı. Parlamenter rejimlerde böyle şeyler olabilir miydi? Bu İngiliz demokrasisinin temel ilkeleriyle bağdaşır mıydı? Demek ki, o tarihlerde İngiltere gibi bir ülkede böyle çözümler önerilebiliyormuş. Üstelik seçilmiş bir milletvekili tarafından!

Bu gelişmeler cumhuriyetin çatırdadığının da işaretlerini veriyordu. Nitekim bu önerisinin kabul edilmemesi üzerine Cromwell, 20 Nisan 1653'te 40 silahşoruyla parlamentoyu bastı ve güç kullanarak

meclisi kapattı. Cromwell şunları söyledi: "Siz parlamento değilsiniz; toplantılarınıza son veriyorum."

Yeni bir anayasa tasarısı ortaya atıldı. Buna göre Cromwell ömür boyu "Koruyucu Lord" olacaktı. Bütün yönetim gücü onun elinde bulunacaktı. Ama bu da yetmezdi. Yargıyı da denetim altına almalı, yargı da onun istediği gibi karar vermeliydi. Anayasa taslağında bu konuda da hükümler vardı. Cromwell bunu kabul etti. O zamanlar hükümete böyle yetkiler veren anayasaları şimdiki gibi, referanduma sunma adeti yoktu. Cromwell 16 Aralık 1653 tarihinde yemin ederek "Koruyucu Lord" sıfatıyla devlet yönetimini ele aldı.

Parlamento Cromwell'in taleplerine karşı, şimdiki deyimiyle uysal koyun olmadığını gösterdi. Mecliste gerçek cumhuriyetçiler köklü reformlar yapmak istiyorlardı. Bu parlamento gerçek bir anayasa reformu hazırlamaya başladı. Cromwell bu konuları mecliste tartışmak yerine 2 Ocak 1655'te doğrudan doğruya parlamentoyu feshetmek yoluna gitti. Hazin olan şu ki, bu yetkiyi Cromwell'e "Koruyucu Lord" sıfatı tanırken parlamentonun kendisi vermişti. Seçilmişlerin diktatörlük heveslilerine böyle aşırı yetkiler vermesinin acısını demokrasi çekiyordu.

İki ay sonra yeniden kralcı bir ayaklanma baş gösterdi. Cromwell'in buna cevabı İngiltere'yi askeri yönetim bölgelerine ayırmak oldu. Her bölgenin başında doğrudan doğruya Cromwell'e bağlı bir Korgeneral olacaktı. Generallerin görevi sadece ülkede güvenliği sağlamak değildi. Vergi toplamak gibi işler de onların sorumluluğundaydı.

Bunların çoğu partizan yaklaşımlı ve aşırı dinci görevlilerdi. İngiltere'de din ve siyaset iç içe girmişti. Tahmin edilebileceği gibi bu rejim bir yıl dahi sürmedi. Parlamento kendini feshetti.

Bundan sonra olanlar şimdiye kadar anlatılanlardan belki de daha ilginç. O öldükten sonra oğlu Richard "Koruyucu Lordluk" unvanını aldı. Richard'ın parlamento ve ordu üzerinde babası kadar etkisi yoktu. Parlamentoyu ve orduyu baskı altına alacak gücü de yoktu. Babasının ölümünden bir yıl sonra, 1659'da istifa etmek zorunda kaldı.

Bu gelişmelerden sonra, İskoçya'daki İngiliz birlikleri komutanı Londra üzerine yürüdü ve parlamentoyu yeniden göreve getirdi.

Gerekli anayasa değişiklikleri hızla gerçekleştirildi ama cumhuriyeti güçlendirmek için değil, sona erdirmek için. Daha Cromwell zamanında temelleri çatırdayan cumhuriyet, onun ölümünden iki yıl sonra tarihe gömüldü. Onun kurduğu parlamento, ölüm fermanını da hazırladı.

II. Charles sürgünden dönüp babasının boşalttığı tahta oturduktan kısa bir süre sonra, 1661 tarihinde Cromwell'in Westminster Kilisesi'ndeki mezarı açıldı. Cesedi çıkarıldı, zincirlere asıldı. Kafası kesilerek bir direğin tepesinde 1685'e kadar, yani tam 24 yıl boyunca meclis binası Westminster Hall'un önünde teşhir edildi. Cromwell'e duyulan bu hıncın esas sebebi parlamenter demokrasiyi tahrip etmesi veya İrlanda'da, Galler bölgesinde ve İskoçya'da katliamlar yapması ya da dini siyasete karıştırması da değil, kralı görevden alması ve yargılayarak öldürülmesine sebep olmasıydı. O tarihten sonra İngiltere'de bazı cumhuriyetçi akımlar ortaya çıksa da bir daha kimse kralı devirmeye cesaret edemedi. Uzun yıllardan beri siyasi çevrelerde yapılan bir şaka bu tecrübenin ışığında oldukça anlamlı. Derler ki, dünyadaki bütün krallar devrilse bile beşi daima ayakta kalacaktır: İskambil destesindeki dört kralla İngiltere kralı.

20. yüzyıldaki bazı tarihçiler, bu arada Harvard Üniversitesi'nden Wilbur Cortez Abbott da, Cromwell'i faşizmin öncüsü olarak tanımladı.

Buna karşılık başka tarihçiler Cromwell karşıtlarını Nazilikle suçladılar.

Cromwell'in yaptığı bazı aşırı uygulamalar, katliamlar, demokrasiyi tahrip edici, meclisi çalışamaz hale getirici eylemler belki demokrasinin yeterince gelişmediği 17. yüzyılda bazılarınca hoş karşılanmış olabilir. Ama 20. yüzyılın başlarında, İngiltere'de Amirallik Birinci Lordluğu'na getirilen Winston Churchill'in bir İngiliz savaş gemisine "Oliver Cromwell" adının verilmesini önermesine ne demeli? Bu öneri o zaman İngiliz kralı tarafından kabul edilmedi. Buna karşılık BBC'nin birkaç yıl önce yaptığı bir kamuoyu yoklamasında Cromwell, gelmiş geçmiş en ünlü 15 İngiliz arasında yerini aldı.

İşin ilginç tarafı şu: Demokrasinin havarisi sayılan İngiltere'de bir dönem cumhuriyetçiliğin savunulması yasaklanmış. O kadar ki, 1848 yılında çıkarılan bir yasayla cumhuriyetçiliği savunanlara Avustralya'ya sürgüne gönderilme cezası verilmesi kararlaştırılmış. Daha sonra bu ceza ömür boyu hapis cezasına dönüştürülmüş. İngiltere gibi demokrasinin beşiği sayılan bir ülkede bu gibi yasakçı kanunların kabul edilmiş olması şaşırtıcı.

Sonunda Lordlar Kamarası 2003 yılında bu yasanın, monarşi karşıtı düşüncelerin barışçı biçimde ifadesine engel olmadığı görüşünü açıkladı. Yani 21. yüzyılda bile bu yasa kaldırılmıyor ama daha yumuşak biçimde yorumlanıyor. 1848'den 2003 yılına kadar katedilen mesafe bu!

İşte 1215 tarihinde kabul edilen Magna Carta'dan sonra İngiltere'de yaşanan siyasi gelişmeler ve bu gelişmelerin günümüze kadar gelen bazı yansımaları böyle. Başka Avrupa ülkelerinde neler olmuş? Halkın iradesine ne kadar uyulmuş. Demokratik haklar nerede ve ne ölçüde gelişebilmiş?

II

Çağdaş Demokrasiler

Fransız İhtilali

1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali, bir siyasi deprem niteliği taşıdı. Bütün dünyayı etkileyen sonuçları oldu. Fransa'da ve başka ülkelerde devlet sistemi, devlet anlayışı, hukuk kuralları değişti. Belki de en önemlisi, insan hakları kavramı bugün dahi dünya ülkelerini etkileyecek şekilde dünyanın siyasi gündemine girdi.

Fransız İhtilali'nin getirdiği rüzgârla Avrupa'da bağımsızlık hareketleri büyük bir güç kazandı. Sınırlar değişti. Yeni bağımsız devletler Avrupa'nın siyasi haritasında yer aldılar. Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde de etkileri oldu.

Bütün bunlar ders kitaplarında yer alıyor. Yeterince yer almayan husus ise bu ihtilal sürecinde Fransa'da cumhuriyetin, demokrasinin ve insan haklarının nasıl iniş çıkışlar gösterdiği. Kazanılan büyük siyasi avantajların ve hakların nasıl kaybedildiği, seçimle işbaşına gelenlerin bazen nasıl demokrasi, hukuk, hatta insanlık dışı uygulamalara yönelebildikleri. Eğer Fransız İhtilali'yle kazanılan haklar ve değerler kesintisiz olarak sürdürülebilseydi, 19. yüzyıldan itibaren yalnız Fransa'nın değil, bütün Avrupa'nın kaderi farklı olabilirdi. Daha sonra yaşanan bazı savaşlar ve çatışmalar yaşanmayabilir, bazı diktatörler işbaşına gelmeyebilirdi.

Bu açılardan bakıldığında Fransız İhtilali'ni kaçırılmış fırsatlar süreci olarak görmek mümkün. Fransız İhtilali'nin belki de en büyük eseri olan cumhuriyet sadece 7 yıl yaşatılabildi.

Napolyon'un 1799'da hükümet darbesi yapıp iktidarı ele geçirmesinden ve otoriter bir yönetim kurmasından sonra Fransa, yeniden cumhuriyet dönemine geçmek için tam 49 yıl bekledi. O tarihte kurulan 2. Cumhuriyet de sadece 4 yıl yaşatılabildi. Ondan sonra yeniden cumhuriyet rejimine dönülmesi için 23 yıl daha geçmesi gerekti.

Fransa'nın kesintisiz cumhuriyet rejimine geçebilmesi ancak 1875'te kurulan 3. Cumhuriyet'le mümkün olabildi. 3. Cumhuriyet

de kendi varlığını koruyamadı, dördüncü ve beşinci cumhuriyet dönemlerine geçildi.

Bütün bu dönemlerde demokrasiyle gelip de diktatörlüğe yönelenler Fransa'nın siyasi yapısında büyük gedikler açtı; diğer Avrupa ülkeleri üzerinde de olumsuz etkiler yaptı. Fransa'nın cumhuriyetten uzaklaşıp, krallığa veya imparatorluğa her dönüşünde, Avrupa'daki krallıklar kendi güçlerini artırmaya heveslendiler. Bu da o ülkelerde otoriter cereyanların güç kazanmasına yol açtı.

İhtilal hangi nedenlerden kaynaklandı? Hemen hemen bütün benzeri dönüşümlerde olduğu gibi ekonomik sebepler önemli bir rol oynadı. Ekonomi hızla kötüye gitti. Ekmek fiyatları birkaç misline katlandı.

Açlık ve yoksulluk, hastalıkların ve ölümlerin artmasına yol açtı.

Bu kötü ekonomik koşullar diğer Avrupa ülkelerinde de etkisini göstermeye başladı. XV. Louis'nin yaptığı savaşlar hazineyi iflas noktasına getirdi. Borçlar altından kalkılamayacak ölçüde yükseldi.

Askeri başarısızlıklar da halkın morali üzerinde olumsuz etkiler yaptı. Vergi sistemindeki haksızlıklar ve adaletsizlikler bütün bu olumsuzlukları daha da artırdı.

Halk yoksulluk içindeyken sarayda yaşayanlar ve aristokrasi bu yoksulluklardan habersiz ve ilgisizdi. Fransız İhtilali'ne yol açan sebeplerden biri de buydu.

Kilise bir taraftan devlet yönetimini etkilemeye çalışırken, bir yandan da koyduğu din vergileriyle zaten yoksul olan halkı büsbütün perişan ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrımüslimlerin bakan ve büyükelçi olabildikleri dönemde, Fransa din ve mezhep konularında bağnaz bir yaklaşım sergiliyordu. Maliye Bakanı Necker, krala mali durumu düzeltmek için vergi artırmanın işe yaramayacağını, asilzadelere ve kiliseye tanınan vergi ayırımcılıklarını kaldırmanın tek çıkar yol olduğunu söyledi. Ona kulak asan olmadı. Tam tersine bu gibi önerileri üzerine görevden alındı.

Maliye bakanlarının veya üst düzey yetkililerinin görevden alınmasıyla ekonomik sorunların çözülemeyeceği sonunda anlaşıldı. Yapılacak tek şey vardı: "États généraux" denilen Genel Meclis'i top-

lantıya çağırmak. Genel Meclis öyle sık sık toplanan bir kurul değildi. 1614 yılından beri, yani 175 yıl sonra ilk defa toplantıya çağırılıyordu. Genel Meclis'i toplantıya çağırırken daha sonra neler olabileceği, hatta bu gelişmelerin kendi hayatına mal olabileceği herhalde kralın aklından geçmemişti.

1789'da gerçekleşen Fransız İhtilali'nin getirdiği demokratik yaşam biçimi niçin uzun ömürlü olamadı? Bu neden böyle oldu? Cumhuriyetçi, demokratik düşünceler ve devlet biçimi niçin sürekli olarak yaşatılamadı? Fransız İhtilali'ne niçin sahip çıkılamadı?

Fransız İhtilali'nin en önemli belgelerinden biri, 26 Ağustos 1789'da kabul edilen "İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi" oldu. Bütün insanların özgürlük, güvenlik, mülk edinme, baskılara direnme, herkesin liyakatine göre devlet kuruluşlarında görev alabilmesi gibi haklara yer veren bu belge, bugün de Fransız Anayasası'nın bir bölümünü oluşturuyor.

İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi

Fransız İhtilali'nin en önemli belgesi olan bu İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin başlangıç bölümünde ve maddelerinde dikkat çeken bazı noktalar şunlar:

- Cehalet, ihmal ve insan haklarının ihlali, hükümetlerin yolsuzluğunun başlıca sebeplerindendir. (Başlangıç bölümü.)
- İnsanlar özgür ve eşit haklara sahip doğarlar ve öyle kalırlar. (Madde 1)
- Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme haklarıdır. (Madde 2)
- Bütün egemenlik millete aittir. Hiç kimse milletten almadığı bir hakkı kullanamaz. (Madde 3) Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri benimsediği "egemenlik ulusundur" anlayışı da aynı düşüncenin ürünüdür.
- Bütün vatandaşlar yeteneklerine göre kamu görevi üstlenme hakkına sahiptir. (Madde 6)
- Kanunda yazılı kurallara uyulmadan hiç kimse suçlanamaz, tutuklanamaz, hapse atılamaz. Bu alanda keyfi karar verenler cezalandırılır. (Madde 7)

- Yasalar sadece kesin ve açık biçimde gerekli olan hallerde bu cezaların verilmesini öngörür. İlgili kanun gereğince yapılmadıkça hiç kimse ceza göremez. (Madde 8)
- Suçluluğu ilan edilmedikçe herkes masum sayılır. Hapiste bulunanlara kötü muamele yapanlar şiddetle cezalandırılır. (Madde 9)
- Kamu düzenini sarsıcı durumların dışında, hiç kimse düşünceleri ve dini inançları nedeniyle rahatsız edilemez. (Madde 10) Peki, rahatsız edilirse ne olur? Bildirgede onu yazmamışlar.
- Fikirlerin, düşüncelerin özgürce iletilmesi insanın en değerli haklarından biridir. Her vatandaş özgürce konuşabilir, yazabilir ve görüşlerini yayınlayabilir. Ancak, yasayla gösterilen hallerde bu özgürlüğün istismarından sorumlu olur. (Madde 11)
- Kanuna saygının sağlanmadığı, kuvvetler ayırımın tanımlanmadığı bir toplum anayasadan mahrum toplumdur. (Madde 16)

İşte Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin bazı hükümleri ve o hükümlerin yol açtığı yorum ve düşünceler böyle. 221 yıl önce kabul edilen bu demokratik ilkeler bugün de geçerli. Bunlara uyan ülkelere demokratik ülkeler deniliyor. Bu ilkelere saygı göstermeyenler totaliter ülkeler sayılıyor.

Eski rejim zamanında feodal unsurların, aristokrasinin ve kilisenin büyük ağırlığı ve imtiyazları vardı. Ancak Fransız İhtilali'nin başlangıcında demokratik düşünceli liderler halkın güçlü desteğini sağlayınca krallık döneminin güç odakları kısa zamanda yenilgiye uğradı. Eski rejim üç yıl içinde çöktü. Bu gelişmeler nasıl oldu?

Fransa'nın Kısa Ömürlü Cumhuriyeti

Özeti şu: 1789 yılında çok şey yaşandı. Önce Genel Meclis toplandı. Aynı yıl Bastil Hapishanesi halk tarafından basıldı, oradaki mahkûmlar serbest bırakıldı. Aynı yılın ağustos ayında İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi kabul edildi. Kral Versailles'dan Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Bunu izleyen birkaç yıl, özgürlükçülerle kraliyet yanlılarının çatışmalarıyla geçti. Bütün bunlar olurken Fransa hâlâ

krallık rejimini sürdürüyordu. Sonunda 1792 yılında Cumhuriyet ilan edildi. Bu, İngiltere'deki cumhuriyet ilanından yaklaşık 200 yıl sonra gerçekleşti. Her ikisi de kısa ömürlü oldu. Farkı şu, İngiltere'de cumhuriyet bir daha geri gelmedi. Fransa'da ise imparatorluk ve krallık deneyimlerinden sonra cumhuriyet geri geldi, hem de belirli aralıklarla beş kere...

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte iç barışın ve istikrarın sağlanması beklenirdi ama öyle olmadı. 1793 ile 1794 yılları arasında terörist faaliyetler zirveye çıktı. 1795 yılında Direktuvar denilen bir yönetim iktidarı ele geçirdi. O da dört yıl iktidarda kalabildi. İç İstikrar bir türlü sağlanamıyordu. Bunun üzerine Napolyon Bonapart, konsül sıfatıyla yönetime el koydu. Ondan sonra Fransa imparatorluk, meşruti krallık ve cumhuriyet dönemlerinden geçti.

Genel Meclis toplantısındaki görüşmeler, Kral XVI. Louis'i çok rahatsız etti. Toplantının yapıldığı salonu kapattı. Zannetti ki, o salon olmayınca toplantı da yapılamayacaktır. Öyle olmadı. Genel Meclis kapalı bir tenis kortunda toplandı. Orada, tarihe Tenis Kortu Deklarasyonu olarak geçecek bir bildiri yayınladılar. Buna göre, bir anayasa yapılana kadar toplantıdan ayrılmayacaklardı. Asiller ve kilise temsilcileri de çoğunluğa uymak zorunda kaldılar. Evvelce halkı kendi doğrultusunda hizaya sokmaya çalışan kilise ve asiller şimdi halk tarafından hizaya getiriliyordu. Ne kadar zaman için? Bunu daha sonraki gelişmeler gösterecekti. Kral halkın bu coşkulu birliğini silah zoruyla önleyebilir miydi? Paris civarına askeri birlikler kaydırıldı. Ama ülkenin dört bucağından öyle bir coşkulu destek geliyordu ki, askerlerin yapabileceği fazla bir şey yoktu.

Paris'te tam bir karmaşa ve kaos yaşanıyordu. Askerlerin bir bölümü Genel Meclis taraftarlarına katılmıştı. Meclisi desteklemek için krala karşı ayaklananların gözü Bastil Kalesi'ndeydi. Orada hem hapishane hem de büyük bir silah deposu vardı. 14 Temmuz günü birkaç saatlik çarpışmadan sonra Bastil Kalesi ele geçirildi. Vali Marki Bernard de Launey saldırıya uğradı, bıçaklandı ve kafası kesilerek bir mızrağın ucunda bütün şehirde dolaştırıldı. Bastil Hapishanesi'nde sadece yedi mahkûm vardı. Ama Bastil'in basılması yüzyıllarca Fransız İhtilali'nin bir simgesi oldu.

Kral karşıtları kendi yönetimlerini kurmuşlardı. Tenis kortunda toplanan meclisin başkanını belediye başkanı yaptılar.

Bu karmaşada zengin asiller ne yaptı? Bazıları çareyi kaçmakta buldu. Bir bölümü Fransa'da iç savaş çıkarmaya kalktı. Bazıları Avrupa ülkelerini Fransa'ya karşı kışkırtmaya çalıştı. Onların milliyetçiliği buydu. Kendi çıkarlarını kaybedince yabancılardan destek umuyorlardı.

Temmuz ayının sonuna varmadan ihtilal bütün Fransa'ya yayılmıştı. Bazı şatolar ateşe verildi. Artık ihtilalin önemli siyasi kararlar alması zamanı gelmişti. Kurucu meclisin ilk işi, hemen ağustos ayının başında feodaliteyi lağvetmek oldu. Onun arkasından asillerin özel imtiyazları kaldırıldı. Kilisenin elindeki tapular iptal edildi. Artık imtiyazlı bir kesim kalmamıştı. 26 Ağustos'ta meclis, yukarıda bazı maddeleri özetlenen İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ni yayınladı.

1791 yılında ihtilalin ilk anayasası hazırlandı. Hatta halkoyuna da sunulup kabul edildi ama uygulanmadı. Çünkü bu anayasa krallık rejiminin devamını öngörüyordu. 1792'de krallık yıkılıp yerine cumhuriyet kurulunca bu anayasanın anlamı kalmamıştı. Yeni bir anayasa yapılacaktı. Bununla beraber, 1791 Anayasası ihtilalin başlangıçtaki görüşlerini yansıtması açısından önem taşımaktadır.

Anayasanın başlangıcında, daha önceden kabul edilen ancak özgürlük ve eşitlikle bağdaşmayan bütün kurumların lağvedildiği; asalete, babadan oğula geçen makamlara, nişanlara, feodal rejime son verildiği; her türlü imtiyazın ortadan kaldırıldığı bildiriliyor.

Vatandaşların bir göreve atanırken sadece yeterliliklerinin dikkate alınacağı kaydediliyor. Cezaların adil ve eşit biçimde uygulanacağı belirtiliyor.

Düşünce ve yayın özgürlüğü en geniş biçimde tanınıyor ve sansür kaldırılıyor.

Silahsız gösteri ve yürüyüşler serbest bırakılıyor. Bütün vatandaşlara parasız eğitim hakkı tanınıyor.

Bu anayasanın en önemli maddelerinden biri ant içme maddesi. Ant içmesi gerekenler ne diyecekler? Diyecekleri şu: "Millete, yasalara ve krala sadık kalacağım. Anayasayı bütün gücümle koruyacağım."

(Bölüm 1, madde 5) Bu metnin de gösterdiği gibi, ihtilalden iki yıl geçtikten sonra bile meclis hâlâ krala sadakat kavramını benimsiyor.

- Egemenlik tek ve bölünmezdir ve millete aittir.
- Anayasanın temsilcileri meclis ve kraldır.
- Hükümet monarşiktir ve krala bağlıdır.
- Meclis, kral tarafından feshedilemez.

Fransız İhtilali'nden sonra kadınların durumu neydi? Herkese eşitlik düşüncesiyle yola çıkan devrimciler, kadınları da bu haktan yararlandıracaklar mıydı? Fransız İhtilali'nden hemen önceki yıllara kadar kadınlar Fransa'da ikinci sınıf insanlar olarak görülüyordu. Onlar için neyin iyi, neyin doğru olduğuna ancak erkekler karar verebilirdi.

Başka alanlarda Fransız fikir hayatına önemli katkılarda bulunan, "Ansiklopedistler" denilen ve 1751-1777 yılları arasında kapsamlı bir ansiklopediyi kaleme alan bilim adamları grubu, kadınları erkeklere nazaran eksik insanlar olarak nitelendiriyordu. Onlara göre tabiat sadece erkeklere yönetme ve hükmetme görevi vermişti. Kadın erkeğe destek olmalıydı. Kadının eğitimi sadece iyi bir eş ve anne olmakla sınırlı tutulmalı, kadın politikaya karışmamalıydı. Bu görüşlere bugün bile Türkiye'deki bazı muhafazakâr çevrelerde rastlanıyor. Onlar çoğu zaman eğitim görmüş kadınların bile sadece evde oturup çocuklarına bakmasını ve dünyaya kapanmasını savunuyorlar. Demek ki Fransız Ansiklopedistlerinden en çok onlar etkilenmiş.

Fransız İhtilali, kadının içindeki saklı gücün ortaya çıkmasına yol açtı. Artık kadınlar siyasetin büsbütün dışında tutulamazdı. Devrim günlerinde Pauline Léon isimli bir kadının başkanlığında kurulan "Devrimci, Cumhuriyetçi Kadınlar Derneği" kadınların siyasal haklarının, tam vatandaş sayılma hakkının yanı sıra silah taşıma ve silahlı mücadeleye girme hakkını da savunuyordu.

İhtilali yapan erkeklerdi ve onların, bütün ilerici düşüncelerine rağmen, kadınlara böyle haklar vermeye niyetleri yoktu. Gerçekten devrimin en önemli belgesi olan İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nde kadın haklarından söz edilmiyordu. Onların siyasete karışıp oy ver-

me hakkına sahip kılınmalarını sağlamak da kimsenin aklından geçmiyordu ve ilerideki yıllarda da geçmeyecekti. Fransız kadını seçme ve seçilme hakkına Türk kadınından tam 11 yıl sonra, 1944'te kavuşacaktı.

Buna rağmen, ihtilal yıllarındaki Fransız kadınları mücadelelerinden vazgeçecek değillerdi. 6 Mart 1792'de Pauline Léon başkanlığında 319 Fransız kadını, Millet Meclisi'ne bir dilekçe vererek Paris'in işgale uğraması halinde şehrin savunması için silahlı bir birlik kurmak istediklerini bildirdiler. Talep derhal reddedildi. Bu kadınların yapacağı bir iş gibi görülmüyordu.

Bunu başka talepler izledi. Théroigne de Méricourt isimli bir kadın ihtilali korumak için kadınlardan oluşacak bir "Amazonlar Birliği" kurulmasını önerdi. Bu da kabul edilmedi. Kadınlar bu ret cevaplarından yılmadılar. Sokağa döküldüler. 5 Ekim 1789'da belediye binasının önünde toplandılar. Açlığı, yoksulluğu protesto ediyorlardı. Ekmek bulamıyoruz diye haykırıyorlardı. Kraliçe Marie Antoinette'in buna cevabı ünlüdür: "Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler." Halktan kopuk bir iktidar halkın derdini bu kadar anlıyordu. Kadınlar tepkilerini daha da sertleştirdiler. 7 bin kadın Versailles'a yürüdü. Bu defa ellerinde silahlar da vardı.

General La Fayette'e bağlı güvenlik güçleri düzeni sağlamaya çalıştı. Ancak çatışmalar çıktı. Kadınlar saraya yürüdüler. Bazı muhafızlar öldürüldü. Kral, Versailles'daki sarayından ayrılıp Paris'e dönmek zorunda kaldı. Rejim kadınların bu kadar ileri gitmesine tahammül edemezdi. Léon ve Méricourt gibi kadın liderler tutuklandı. Bazıları akıl hastanesine kapatıldı. Paris'in meydanlarında giyotine gönderilen kadın liderler de oldu. Bunlardan biri olan Bayan Roland başını giyotine uzatmadan şöyle haykırdı: "Ey özgürlük! Senin adına ne cinayetler işleniyor."[40] Bu sözler o günlerdeki durumun belki de en doğru özetiydi. Devrim kadınların önemini kavrayamamış, değerini bilememişti.

İhtilalde kadınların durumu böyleydi. Peki, kilisenin durumu nasıldı? İhtilalden önce kilise Fransa'daki en büyük toprak sahibiy-

(40) Shapiro, Fred R. ve Joseph Epstein, *The Yale Book of Quotations*, Yale University Press, s. 643.

di. Ülkedeki bütün toprakların %10'u kiliseye aitti. Bu büyük servete rağmen kilise devlete hiçbir vergi vermiyordu. Üstelik halkın tarım gelirlerinin %10'unu vergi olarak topluyordu. Bu yolla kilisenin giderek büyüyen bir ekonomik güç haline gelmesi halkta tepki yaratmaya başlamıştı. Voltaire gibi aydınlanma dönemi yazarları, kilisenin ve krallığın aşırı imtiyazlarına itiraz ediyordu.

O sıralarda Fransa'da 130 bin din adamı vardı. Bu büyük bir güç kaynağı oluşturuyordu. İşte Fransız İhtilali'nden sonra oluşturulan Milli Meclis, 2 Kasım 1789 tarihinde kilisenin mallarının halka ait olduğunu kararlaştırdı. Bu karardan hemen sonra bu mallar ihaleyle satılarak devlete gelir sağlandı. Ayrıca bütün din adamları sivil anayasaya bağlı olduklarına yemin edeceklerdi. Din adamların yaklaşık yarısı böyle bir yemin etmeyi reddetti. Papa da yemine karşı çıktı. Kilise fiilen ikiye bölündü.

Milli Meclis'te siyasi eğilimlere göre gruplar oluşmaya başladı. Aristokratlar ve onların destekleyicileri sağda, halkın temsilcileri solda oturuyorlardı. O tarihten sonra muhafazakârlara sağcılar, halktan yana olanlara, devrimcilere solcular denildi.

Bastille'in basılmasının yıldönümünde ünlü Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın öncülüğünde "millete, hukuka ve krala" sadakat yemini edildi.

Yeni anayasa yapmak o kadar önemliydi ki seçimlere gidilmesi bile ertelendi. O devirde anayasa yapmak kişisel tercihe göre gerçekleştirilmiyordu. Meclisin gerçek bir ağırlığı vardı.

İhtilalden bir yıl sonra karşı devrimci ayaklanmalar ortaya çıkmaya başladı. Bunların arkasında sarayın olduğu anlaşıldı. Bu, Türk Kurtuluş Savaşı'na karşı halkı ayaklandırmaya çalışan padişahın yaptıklarından farklı değildi. Bu ayaklanmalar başarısız oldu.

Siyasi açıdan Jakobenler güçlü bir grup oluşturdu. Bu gruba üye olan 152 kulüp vardı. Kral yanlıları da Monarşi Kulübü'nü kurdular. Bu kulüp şiddetli çatışmalara ve ayaklanmalara yol açtığı için sonunda kapatıldı. İşte ihtilalin anayasası, mecliste böyle bir ortam içinde hazırlanıyordu. Bu çalışmalar sırasında üzerinde en çok durulan kurumlardan biri yargıydı. Yargı nasıl şekillendirilecekti? İki ilke üzerinde duruldu: Yargı görevleri geçici olacak, yani yargıçlar aynı görevler-

de uzun süre kalmayacaklar ve yargı, kralın otoritesinden bağımsız olacaktı. Yargıda jüri sistemi benimsendi.

Kraliyet hariç, hiçbir makam babadan oğula geçmeyecekti. O aşamada henüz kraliyetin lağvedilmesi pek dile getirilmiyordu. Kralın hâlâ önemli etkileri vardı. Örneğin, savaş ilanını sadece kral önerebiliyordu. Ama meclisin onayı gerekiyordu. Grev yasaklanıyordu.

Kral XVI. Louis ihtilale karşı bazı komutanların desteğini sağlamaya çalıştı. Ama artık devrimcilere daha fazla karşı duramayacağını anladı. 20 Temmuz 1791 gecesi, kral ve kraliçe hizmetçilerin kıyafetlerini giyerek saraydan kaçtılar. Ancak bu kaçış uzun sürmedi. Ertesi gün Varennes şehrinde yakalandılar ve tevkif edildiler. Paris'e tutuklu olarak getirildiklerinde üzerlerinde hâlâ hizmetçilerin kıyafetleri vardı. Meclis kralı geçici olarak görevden aldı. İşin ilginç tarafı, ihtilalin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen meclisin çoğunluğu hâlâ kralın görevde kalmasını ve Fransa'nın bir cumhuriyet değil, meşruti monarşi olmasını savunuyordu. Ama kralın kaçma teşebbüsünden sonra artık monarşiyi savunmak zorlaşmışı.

Kralın görevden resmen alınmasını isteyen bir dilekçe halkın imzasına açıldı. Halk bir kere harekete geçmişti ve onu durdurmak zordu. Meclis ünlü komutan La Fayette'den, gerekirse silah kullanarak düzeni korumasını istedi. Buna rağmen düzen korunamadı. Halkla güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar devam etti. 30'dan fazla kişi hayatını kaybetti.

İhtilal yönetimi dişlerini gösteriyordu. *L'Ami du peuple* gibi radikal eğilimli bazı gazeteler kapatıldı. İhtilal liderlerinden Danton İngiltere'ye kaçtı. Bazıları Fransa içinde saklandılar.

10 Ağustos 1792 tarihinde ayaklanmacılar, ihtilalcilerin elindeki Paris Komünü'nün de desteğiyle kralın bulunduğu Tuileries Sarayı'nı bastı. Kraliyet ailesi tutuklandı. Alelacele toplanan meclis monarşiyi lağvetti.

Paris'te artık duruma Komün idaresi hâkimdi. Onların da yasalara, kurallara uymak gibi bir endişeleri yoktu. Komün, oluşturduğu çeteleri hapishanelere gönderiyor. Orada ayaküstü yargıladıkları mahkûmları infaz ediyorlardı. Bu yolla 1400 kişi idam edildi.

20 Eylül 1792'de anayasa hazırdı. Anayasayı hazırlayan kurul fi-

ilen geçici hükümet olarak görev yapmaya başladı. Geçici hükümet derhal krallığın sona erdiğini ve cumhuriyetin kurulduğunu resmen ilan etti. İşte Fransa'nın ilk cumhuriyeti böyle bir karmaşa ortamında kuruldu ve pek de uzun ömürlü olamadı.

Ocak 1793'te kral, "Halkın özgürlüğüne ve güvenliğine zarar vermekten" suçlu bulundu ve idam cezasına çarptırıldı. Ancak bu ceza mecliste az bir farkla onaylanmıştı. 361 kişi idam için oy kullanmış, 288 kişi karşı çıkmıştı. 72 kişi ise idam cezası verilmesi onaylamış ama infazın geciktirilmesini istemişti. Ünlü Kral XVI. Louis'ye bu ceza verildikten sonra artık kral olarak değil, "Vatandaş Louis Capet" olarak adlandırılmıştı. Gerçek adı buydu. 21 Ocak 1793 günü işte bu eski kral, Paris'in ünlü Concorde Meydanı'nda idam edildi. Daha sonra Kraliçe Marie Antoinette ve bazı Jirondenler de giyotine gönderildi. Bu Jirondenler arasında Millet Meclisi'nde kralın idamına oy verenler de vardı.

Bu haber duyulunca Avrupa'daki monarşiler dehşete kapıldılar. Daha önce tarafsız kalan bazı devletler Fransa'ya savaş açtı. İspanya, Hollanda da Fransa'ya karşı savaşa girdiler. İngiltere de onları destekledi. Fransız cumhuriyet orduları her cephede yenilmeye başladı. Bunlar olurken Fransa'da iç ayaklanmalar çıktı. Ekonomik durum giderek kötüleşiyordu. Hükümet köylülerin ürününü zorla ellerinden alıp Parislilerin gıda ihtiyacını karşılamaya çalıştı. Cumhuriyet bir de bunlarla uğraşmak zorundaydı. Ama aç insanların ikna edilmesi güçtü.

1793-94 yıllarında Jakobenler ülkeyi yönetebilmek için kaba güce ve hatta teröre başvurmaya başladılar. Kamu güvenliğinden sorumlu komitenin başkanı Jakobenlerin ünlü liderlerinden Maximilien Robespierre'di. Bu komite neredeyse önüne geleni karşı devrimcilikle suçlayıp idama gönderiyordu. Giyotinler durmadan çalıştırılıyordu.

Bu idamların yanı sıra çok sayıda insan da tasfiye edilmiş, görevlerinden uzaklaştırılmıştı. Konvansiyon, emniyet güçlerinin de desteği ve teşvikiyle, ılımlı kanat sayılan Jirondenlerin 31 liderini tutuklattı. Artık muhalefete, karşı görüşlere tahammül yoktu. Fiilen ihtilalci bir diktatörlük kuruldu. Demokrasi bir kere devreden çıkınca idarede li-

yakat gibi kavramlar kimsenin aklına gelmiyor, gücü yetenler yandaşlarını en önemli koltuklara oturtuyorlardı.

İşte Fransız İhtilali'nin ünlü 1793 Anayasası böyle bir ortam içinde kabul edildi. Bu, Fransız cumhuriyetinin uygulamaya konulan ilk anayasasıydı. Bir yandan haklar, özgürlükler, eşitlik ve adalet vaat eden, hangi kökenden ve sınıftan gelirse gelsin bütün Fransızlara seçme hakkı tanıyan (tabii sadece erkek Fransızlara) bir anayasa yapılmıştı. Bu anayasa da uygulamaya konulamıyordu. Çünkü yasal süreç o sırada askıya alınmıştı.

Ülkenin çeşitli yerlerinde isyanlar çıkmıştı. O yıllar Fransız cumhuriyeti ve demokrasisi için utanç verici yıllardı. Bunlardan en önemlisi Vendée bölgesindeki isyandı. Orada ayaklananlar kilisenin haklarına getirilen sınırlamaları protesto ediyorlar, hükümetin ordusuna asker vermeyi reddediyorlardı. Bu isyanlar bir gerilla savaşı niteliği kazanıyor ve bastırılmasında güçlük çekiliyordu. Sonunda General Westermann'ın komutasındaki birlikler aşırı şiddet kullanarak isyanı bastırdılar. O ayaklanmalar sırasında her iki taraftan ölenlerin sayısının 170 bin olduğu hesaplanıyor. Seçim yoluyla gelenler, demokratik bir ülke yaratmak isteyenler, otoriter, hatta totaliter bir yönetim kurmuşlardı. Bu bir sivil darbeydi. Bağımsız ve tarafsız yargı kavramı bir tarafa bırakılmış, mahkemeler iktidarın insafına terk edilmişti.

Aynı yıl ihtilalin liderlerinden Robespierre giyotinle idam edildi. İhtilal kendi evlatlarını yiyordu. Halka büyük umutlar vererek kurulan cumhuriyet çatırdıyordu. Kanun, düzen, eşitlik, adalet ve kardeşlik ilkeleri bir tarafa bırakılmış, keyfi yönetim Fransa'ya egemen olmaya başlamıştı. Cumhuriyeti kurmak kadar yaşatmak da önemliydi. O günlerde Fransızlar bunu başaramamıştı.

1791 ve 1793'te hazırlanan anayasalar halk tarafından onaylanmasına rağmen yürürlüğe girememişti. Monarşi rejiminin sona erdirilmesinden ve kralın idamından sonra hazırlanan 1795 Anayasası yürürlüğe girdi. O yepyeni bir sistem getiriyordu: Direktuvar.

Bu sisteme göre Fransa'da iki meclis olacaktı. Birinci mecliste 500 milletvekili görev yapacak, ikincisinde ise 250 senatör bulunacaktı.

Hükümet görevini ise beş direktör üstlenecekti. 1793 anayasa tasarısında bütün erkek nüfusun katılacağı genel seçim ilkesi kabul edil-

mişken şimdi, 1795 Anayasası'yla seçimlere sınırlı katılım öngörülüyordu. Herkes oy kullanamayacaktı. Kimler kullanacaktı? Malı mülkü olanlar. Yani cumhuriyet yerini yavaş yavaş zenginlerin yönetimine ve oligarşik bir hükümete bırakıyordu. İşte Fransız İhtilali böyle adım adım ilk baştaki demokratik ilkelerinden uzaklaştı. Seçimle gelenler artık rejimi yozlaştırmaya başlamıştı.

Ülkede hâlâ kraliyet sistemine dönüşü savunanlar vardı ama bunların sayısı giderek azalıyordu. Sanılıyordu ki, artık cumhuriyet yerleşmiştir. Anayasayla getirilen kısıtlamalara rağmen cumhuriyet yaşayacaktır.

Bu iyimser beklentiler kısa zamanda yerini karamsarlığa bıraktı. Yöneticiler halkın desteğini kaybettikçe hukuktan değil, polis baskısından medet umarak iktidarlarını sürdürmeye çalıştılar. Dikkatleri yurtdışındaki sorunlara çekmeye çalıştılar. İktidarlarını uzatmak için yabancı ülkelerle tartışmalardan, çatışmalardan medet umar hale geldiler.

Devleti yöneten beş kişi arasında bulunan Barras ve Rewbell gibi direktörler yolsuzluk batağına batmış kişilerdi. Bunu gözden kaçırmak için başkalarının yolsuzluklarını, yanlışlarını ortaya çıkarmaya çalıştılar. Direktörler devlet yönetiminde de başarısız oldular. Birikimleri bu işin altından kalkmaya yeterli değildi.

Napolyon'un Darbesiyle Kurulan İmparatorluk

İşte Napolyon bu ortamdan yararlanarak, 9 Kasım 1799 tarihinde bir darbeyle yönetime el koydu. Yeni rejimin adı konsüllüktü. Napolyon kendini konsül ilan etti. Bu sadece diktatörlüğe giden yolun bir aşamasıydı. 1804 yılında imparatorluk ilan edilecek ve Napolyon Fransa İmparatoru koltuğuna oturacaktı.

Napolyon'un 1799'da yaptığı darbe Fransız İhtilali'nin getirdiği cumhuriyetçi, demokrat, eşitlikçi, özgürlükçü düşüncelerin de sonu oldu. Bu sonuca varılmasında kuşkusuz devrimcilerin de hatası büyüktü. Birbirleriyle uzlaşamamışlar, devrimin getirdiği fikirlerden zaman zaman uzaklaşmışlar, hatta bir aşamadan sonra devrimi yaşatmak bahanesiyle şiddete ve teröre başvurmaktan kaçınmamışlardı. Ülkeyi iç istikrarsızlığa ve kaosa sürüklemişler, ekonomiyi yönteme-

mişler, ülkelerinde bile devrim tam yerleşmemişken, ihtilalin fikirlerini diğer Avrupa ülkelerine yaymak hevesiyle savaşlara girişmişlerdi. Fransız İhtilali'nden sonraki yıllar demokrasi adına kaçırılan fırsatlar tarihidir.

Buna rağmen devrimin getirdiği fikirler, uzunca bir zaman sonra yeniden Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerinde yeşermiş, kesintilerle de olsa sonunda Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde demokrasi, insan hakları ve özgürlükler galip gelmiştir.

Bu gelişmeler nasıl oldu? Napolyon cumhuriyeti niçin ve nasıl yıktı? Napolyon döneminin Fransa ve Avrupa için sonuçları ne oldu?

Korsika'da doğan Napolyon, başlangıçta bir Korsika milliyetçisiydi. Fransız İhtilali'nden sonra Jakobenlerin safında yer aldı ve bir gönüllüler birliğine komuta etti. Daha sonra Korsika'daki çarpışmalarda Fransız birliklerinin karşısında yer aldı.

Sadece askeri mücadele onun için yeterli değildi. Bu arada üç gazete çıkardı. Jakobenlerin liderlerinden Robespierre'e hayranlık duyuyordu. Toulon şehrinde cumhuriyetçi hükümete karşı bir ayaklanma başlayınca, cumhuriyetçi birliklerin başında bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Korsika milliyetçiliğinden cumhuriyetçilerin generalliğine nasıl geçmişti? Bu konuda rivayetler çeşitli! Yalnız şurası biliniyor: Robespierre'in idamından sonra 1794 yılının Ağustos ayında Napolyon, Jirondenler yönetimi tarafından ev hapsine konuldu. Serbest bırakıldığında da pasif bir göreve atandı. O günlerde en büyük hayali İstanbul'a giderek Osmanlı padişahının emrine girmekti. Bu olamadı. Ama nasılsa Jirondenlerin gözüne girmeyi başardı. Kralcıların hükümete karşı ayaklanmasında Tuileries Sarayı'nın korunması görevi Napolyon'a verildi.

Napolyon'a artık yükselme yolu açılmıştı. İtalya seferini yapacak orduların başına getirildi. Paris'teki Direktuvar idaresi onun Roma'ya kadar yürüyüp papanın tacını başından almasını istiyordu. O buna yanaşmadı. Buna karşılık, Avusturya'yı yenilgiye uğrattı. Daha sonra bu ülkeyle bir barış anlaşması yaptı. Bu anlaşmanın gizli maddesine göre 1100 yıldır bağımsız olan Venedik Cumhuriyeti Avusturya'ya bırakılacaktı. Napolyon daha devletin başına geçmeden Avrupa'yı taksim etmeye başlamıştı.

Bu ortamda 1797 yılında Fransa'da seçimler yapıldı. Kralcılar beklenmedik bir güç kazandılar. İşte bu kralcılar Napolyon'a karşı cephe aldılar. O İtalya savaşında yetkisini aşmıştı. Ganimet toplamıştı. İşte böyle iddiaları ortaya attılar.

Napolyon'un siyasi hedefleri arasında demokrasiyi ve cumhuriyeti korumak yoktu. Onun amacı devlet yönetimini ele geçirmekti. Napolyon Paris'e dönünce milli bir kahraman gibi karşılandı.

Paris'te tanıştığı yeni Dışişleri Bakanı Talleyrand, Fransız siyasetinin en kurnaz politikacılarından biriydi ve uzun sure Napolyon'un yanından ayrılmadı, ona akıl hocalığı yaptı. Napolyon'a verdiği akıllardan biri, Mısır'a bir sefer düzenlemek, bu ülkeyi ele geçirmek ve oradan Hindistan'a büyük bir askeri birlik göndererek İngilizleri can evinden vurmaktı. Talleyrand'ın böyle parlak fikirleri vardı!

Direktuvar bu öneriyi kabul etti. Gereğinden fazla güç kazanan Napolyon'un Mısır'a giderek biraz gözden uzaklaşması fena olmazdı.

Napolyon'un Mısır seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu durumda bir darbe yaparak iktidarı devirmeye karar verdi. Direktuvar idaresinin direktörlerinden Emmanuel Joseph Sieyés ile anlaştı. Ayrıca meclis başkanı Roger Ducos ile başka bir direktör, Joseph Fouché ona yardımcı olmayı kabul ettiler. Tabii ünlü diplomasi ustası, Dışişleri Bakanı Talleyrand bu grubun dışında kalamazdı. O da darbeyi destekledi. Seçimle gelenler her şeylerini borçlu oldukları cumhuriyeti devirmekte birleşmişlerdi.

Napolyon, Meclis Muhafız Kıtası'nın komutanıydı. İşte 9 Kasım 1799 günü askerleriyle o meclisi dağıttı. Sözde bir meclis oluşturup kendini, Sieyés'ı ve Ducos'u hükümeti yönetmekten sorumlu konsüller olarak tayin ettirdi. Tabii ilk sırada kendisi gelecekti ve ülkeyi fiilen Napolyon yönetecekti. Bu amaçla yeni bir anayasa yaptırdı ve kendisini Birinci Konsül ilan ettirdi. Artık Fransa'da Napolyon'dan daha güçlü kimse yoktu.

Fransız İhtilali, bütün ülkeleriyle ve değerleriyle birlikte 10. yılında bir askeri darbeyle devrilmişti. Cumhuriyet ise sadece yedi yıl yaşayabilmişti.

Fransa tarihinin ondan sonraki 15 yılı Napolyon'un komutasın-

daki savaşlarla geçti. Avrupa ülkeleri ona karşı çeşitli ittifaklar kurdular. Napolyon bazen büyük zaferler kazandı, bazen büyük yenilgilere uğradı.

Yaptığı işler onun Fransız İhtilali'nin ilkelerinden ve ruhundan ne kadar uzaklaştığını gösterdi. Örneğin devrim, sömürgeler de dahil olmak üzere, Fransa'nın yönetimindeki bütün ülkelerde köleliği kaldırmıştı. Napolyon sömürgelerde kölelik sistemini yeniden başlattı.

Demokrasi ve insan hakları gibi fikirlerin çok uzağında olan Napolyon, bazı alanlarda reform projelerini hayata geçirdi. Bunlar arasında devletin yönetim usulleri, eyaletlerin yapılanması, medeni kanun, ticaret kanunu, ceza kanunu, vergi kanunları gibi yenilikler vardı. Ayrıca bir Merkez Bankası kurdu. İnşa ettirdiği yollarla çok övünüyordu. Duble olsa da olmasa da o yollar Fransız ekonomisine katkı sağladı.

Fransız İhtilali'nin sağladığı somut sonuçlardan biri, kilisenin devlet üzerindeki etkisini azaltmaktı. İhtilalin bazı kararları Papa'yı çok rahatsız etmişti. Napolyon tam tersini yaptı. 1801 yılında Papa'yla Konkordat denilen bir anlaşma yaptı. Kiliseyle anlaştı ve din ile devlet arasındaki ilişkileri düzenledi. 1905 yılında laiklik bir yasayla kabul edilinceye kadar Napolyon döneminde saptanan kurallar geçerli oldu.

Fransa'daki Katolik Kilisesi'nin haklarını genişletti.

Napolyon 1800 ve 1804 yıllarında iki suikast girişimini atlattı. Bu girişimlerle hiç ilgisi olmayan bazı kişiler yakalandı ve cezalandırıldı. Bunlardan biri, Fransa'nın komşusu olan Baden devletinin Dükü Enghien'di. Napolyon onun kaçırılmasını sağladı ve daha sonra idam ettirdi. Bütün bu işlerde akıl hocası Talleyrand'dan başkası değildi.

Napolyon bu suikast girişimlerini bahane ederek 1804 yılında kendini imparator ilan ettirdi. Anayasada gerekli değişiklik yapıldı. Napolyon'dan sonra imparatorluk tahtına onun varisleri geçecekti. Artık Fransız İhtilali unutulmaya başlanan bir tarihi olay haline geliyordu. Hiç değilse şimdilik...

Taç giyme töreni 2 Aralık 1804 tarihinde Paris'teki Notre Dame Kilisesi'nde yapıldı. Ama nasıl? Geçmişte imparatorların taçlarını papa kendi eliyle giydirirdi. Bu defa öyle olmadı. Napolyon tacı papa-

nın elinden aldı ve başına kendisi koydu. Böylece papanın üstün güç olduğunu tanımadığını gösterdi.

Napolyon'un askeri başarıları ve Fransız topraklarını genişletmesi en çok İngiltere'yi rahatsız ediyordu. Bu nedenle İngiltere çeşitli Avrupa ülkeleriyle ittifaklar kurarak Napolyon'u durdurmaya çalıştı.

Bu savaşlarda Fransa da diğer Avrupa ülkeleri de çok kayıp verdi. Binlerce insan esir alındı. Sadece Avusturya'yla yaptığı Ulm Savaşı'nda Napolyon'un aldığı esir sayısı 30 bindi. Denizlerde İngiltere güçlüydü. Ulm Savaşı'nın ertesi günü İngiliz donanması Trafalgar Deniz Savaşı'nda Fransızları yenilgiye uğrattı. Napolyon bu savaşlara paralel olarak, hasım gördüğü ülkelere karşı siyasi koalisyonlar da kurmaya çalıştı. Rusya'ya karşı ikna etmeye gayret ettiği ülkelerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'ydu.

Napolyon'un İspanya'ya karşı yürüttüğü savaş çok kanlı oldu. Napolyon ordularının kuşattığı Saragossa'da 50 bin kişi hayatını kaybetti. Napolyon'un savaşları ayrı bir kitap konusu olacak kadar çok.

Napolyon'un bazı savaşları papalığı da tehdit etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Papa VII. Pius onu aforoz etti. 1801 yılında papalıkla yaptığı anlaşmanın üzerinden kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen, Napolyon'un Vatikan'la ilişkileri gerginleşmişti. Örneğin, Napolyon ikinci eşi Marie Louise'le evlendiğinde düğün törenine katılmayan 13 kardinali hapse attırmıştı.

Napolyon'un en büyük savaşlarından biri, 1812 yılında Rusya'yı istila etmek için yaptığı savaştı. Napolyon Rusya seferi için 450 bin askerden oluşan bir orduyu harekete geçirdi. Rusların bu orduyla baş etmesi mümkün değildi. Onun için sürekli geri çekilerek Rusya'nın geniş ovalarında ilerleyen Napolyon'a karşı bir yıpratma savaşı sürdürdüler. Moskova'nın önlerinde yapılan savaş çok kanlı oldu. Ölü, yaralı ve esir olarak Ruslar 45 bin, Fransızlar da 35 bin asker kaybetti. Sonunda Napolyon savaşı kazandı ve Moskova'ya girdi ama bu başka zaferlere benzemiyordu. Şehrin belediye başkanı Moskova'yı yaktı. Napolyon'a geri dönmekten başka seçenek kalmamıştı. İşte bu dönüş bir felaket oldu. Bir yandan Rus ordusunun saldırıları, bir yandan da ağır kış koşulları Napolyon'un ordusuna büyük zayiat verdirdi. Rusların "General Kış" sözü boşuna söylenmemişti. Başlangıçtaki 450 bin askerden, dö-

nüşte Berezina Nehri'ni geçebilen sadece 40 bin kişiydi. Ruslar da 150 bin asker kaybettiler. Yüz binlerce de sivil Rus öldü.

Napolyon'un işgalci politikaları sonunda çok sayıda Avrupa ülkesini bir araya getirdi. Prusya, Avusturya, İsveç, Rusya, İngiltere, İspanya ve Portekiz, Fransa'ya karşı birleştiler. Leipzig'de yapılan savaşı Fransa kaybetti. Toplam kayıp sayısı 90 bindi. Artık Napolyon'un sonu gelmişti. Bu kadar çok zayiat verdikten sonra Fransız Ordusu'nun generalleri de Napolyon'a karşı çıktılar. Ordu artık Napolyon'un değil, kendi generallerinin emirlerini dinliyordu. Napolyon için tek bir seçenek kalmıştı: İstifa etmek. O da bunu yaptı. 11 Nisan 1804 günü koşulsuz olarak yenilgiyi kabul etti. Ona sadece 12 bin kişinin yaşadığı Elbe Adası'nda yaşama hakkı verildi. Ama imparatorluk sıfatı devam ediyordu. Tacını henüz bırakmamıştı.

O sırada bırakmaya niyeti de yoktu. Napolyon 26 Şubat 1815'te Elbe Adası'ndan kaçtı. 5. Alay onu yakalamakla görevliydi. Napolyon tek başına alaya yaklaştı. Atından indi. "İşte buradayım. İsterseniz imparatorunuzu öldürün," dedi. Bu sözler her şeyi değiştirdi. Bütün alay "Yaşasın imparator" diyerek Napolyon'la birlikte Paris'e yürüdü. Şimdi kaçma sırası Napolyon'un yerine tahta geçen XVIII. Louis'ye gelmişti. Ancak Avrupalıların artık Napolyon'a tahammülleri kalmamıştı. Avrupa'ya yeni bir düzen vermek için toplanan Viyana Kongresi Napolyon'u kanun kaçağı ilan etti. Onun ordularını yenmek için İngiltere, Hollanda, Rusya, Prusya ve Avusturya 150 bin kişilik bir orduyu bir araya getirdi. Artık son kozlar paylaşılacaktı. Napolyon'un Paris'e dönüşünden sonra sadece 100 gün geçmişti. Sonucu belirleyecek savaş bugünkü Belçika topraklarında, Brüksel'in yakınlarındaki Waterloo'da yapıldı. Napolyon bir ara zafere yaklaştıysa da sonunda savaşı kaybetti. Müttefikler Paris'e girip XVIII. Louis'yi tekrar tahta oturttular.

Kimsenin aklına Fransız İhtilali zamanında kurulan cumhuriyet rejimine geri dönmek gelmedi. Önce devrimi yapanlar, daha sonra da Napolyon tarafından tahrip edilen cumhuriyetin getirdiği haklar ve özgürlükler sistemi, yeniden tarihin bekleme odasına alınmıştı. Napolyon esir alındı ve Saint Helene Adası'na sürüldü. Bu adadan geri gelmek kolay değildi. En yakın kara parçasına 2000 kilometre me-

safedeydi. Napolyon o adada öldü. Bir iddiaya göre arsenikle zehirlendi. Artık Fransa'nın hayatında bir dönem kapanmıştı. Fransız halkı onun ölüsüne büyük saygı gösterdi. Naaşı Paris'teki ünlü Invalides binasına yerleştirildi. Geriye Napolyon'la ilgili tartışmalar kaldı. O bir kahraman mıydı, bir tiran mıydı? Kuşkusuz demokrasi havarisi değildi. Zaferlerle sonuçlanan birçok savaşa imza atmıştı ama insan hakları alanında yaptıklarının da savunulur tarafı yoktu. Onun dönemindeki savaşlarda ve çatışmalarda toplam 6 milyon kişinin öldüğü hesaplanıyor.

Napolyon, Roma Germen İmparatorluğu'nu sona erdirmişti. 40 küçük ülkeden oluşan bir Ren Federasyonu kurmuştu. Bu daha sonra Alman ve İtalyan birliklerinin oluşmasına yol açacak ve ulus-devlet anlayışının temelini oluşturacaktı.

Oldukça kısa sayılabilecek ömründe Fransa'yı ve Avrupa'yı altüst eden siyasi ve askeri gelişmelerin odağında olan Napolyon nasıl bir insandı? Düşünce yapısı neydi? Bu soruların cevapları, Napolyon'un kendi sözlerinden şöyle özetlenebilir:

- Bir anayasa kısa ve muğlak olmalıdır.
- Liderler umut tacirleridir.
- İnsanlar haklarından çok çıkarları için mücadele ederler.
- Dört muhalif gazete bin süngüden daha korkutucudur.
- Tarih, üzerinde görüş birliğine varılan yalanlardan ibarettir.
- Ben bazen bir tilki bazen bir aslan olurum. Hükümet etmenin sırrı ne zaman tilki ne zaman aslan olacağını bilmektir.

Napolyon'un bunlara benzer başka fikirleri de var. Ama bunlar içinde demokrasiye, insan haklarına bağlılık anlamına gelecek bir düşünce bulmak zor. Fransız İhtilali'nin kurduğu cumhuriyeti ortadan kaldıran bir kimsenin esasen böyle fikirler beslemesi de beklenemezdi.

Viyana Kongresi ve Avrupa'da Otoriter Devletler Dönemi

Fransız İhtilali'yle başlayan bu dönemin son 23 yılı savaşlarla geçmişti. Sadece Fransa'da 1 milyon kişi hayatını kaybetmişti. Bağımsızlık, egemenlik, ulusal irade, insan hakları gibi kavramlar ortaya çık-

mıştı. Napolyon'un otoriter yönetiminin, bu düşünceleri insanın hafızasından silmesi beklenemezdi. Artık feodaliteye geri dönülemezdi. Kilise eski gücüne ve servetine kolay kolay kavuşamazdı. Aristokratlar artık eski imtiyazlarını bütünüyle sürdüremezlerdi. Kamu yönetimi alanında artık yeni bir anlayış yerleşmişti. Her iş, liderlerin keyfi kararlarına göre yönetilemezdi. En önemlisi vatanın ve ulusal çıkarların savunulması düşüncesi yerleşmişti. Bütün bunlar sökülüp atılamazdı. Vatandaşlar artık teba olmaktan çıkmıştı. Yazılı anayasalar dönemi başlamıştı. Bağımsız yargı kavramı yerleşmişti.

1815 Viyana Kongresi işte bu ortam içinde toplandı. O kongrede yeni bir Avrupa düzeni kurulacaktı. Avrupa Birliği (Concert Européen) denilen bu düzen uzun yıllar boyunca Avrupa'ya yön verecekti. Hiç değilse o tarihte öyle sanılıyordu. Kurulacak yeni düzen üç unsura dayanacaktı:

- Büyük devletler arasındaki dengelerin korunması,
- Yeni bir hukuki ve diplomatik yapı.
- Hıristiyanlık değerlerini ön plana çıkaran bir uygarlık anlayışı.

1815 Viyana Konferansı'na damgasını vuran Avusturya Başbakanı Metternich oldu. Kralcı ve otoriter yaklaşımlarıyla tanınan Metternich'in halkın demokratik hak taleplerine karşı tutumu çok olumsuz ve sertti.

O zamanlarda kurulan Avrupa Birliği'nin çapı neydi? Büyüklüğü neydi? 1800 yılında bu birliğe katılan Avrupa ülkelerinin toplam nüfusu 187 milyondu. Bu dünya nüfusunun %20'sini oluşturuyordu. 1850'de 266 milyona çıktı. O yıllarda Avrupa'dan Amerika'ya büyük bir göç hareketi vardı. 1800 ile 1914 yılları arasında göç edenlerinin sayısı 40 milyona vardı. 1914 yılında Avrupa'nın toplam nüfusu 450 milyona ulaştı. Neredeyse bugünkü Avrupa Birliği nüfusu kadar. Şu farkla ki, o devirde bu nüfus dünyanın toplam nüfusunun %25'ini oluşturuyordu. Bugün ise %10'undan az.

1815 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa'nın yapısında önemli değişiklikler oldu. 1831 yılında Belçika devleti kuruldu. Daha önce Belçika halkı, Belçika milleti gibi kavramlar yoktu. Devletler arasındaki nüfuz mücadelesi Belçika'yı ortaya çıkardı. Belçika, İngiltere gibi

parlamenter bir monarşi olarak kuruldu. Parlamentonun etkisi büyüktü, kralların rolü daha çok sembolikti. Ama Fransa'da öyle değildi. Orada bir anayasa vardı ama güç kralın elindeydi.

1815 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa'da ortaya çıkan tablo şuydu: Fransa'nın Napolyon döneminde savaş açtığı Avrupa ülkeleri, yani İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya bir araya gelmişlerdi. Yeni kurulan dengelerin korunmasını savunuyorlardı ve Fransa'yı hâlâ bir tehlike olarak görmeye devam ediyorlardı. Cumhuriyetçi düşünce ve demokrasi anlayışı bu devletlerin ortak değerleri arasında yoktu. Bir tek İngiltere liberal düşünceye yakındı, o da ulusal çıkarları gerektirdiğinde bu düşünceden uzaklaşıp otoriter devletlerle işbirliği yapmaya hazırdı.

Koyu bir mutlakıyetçi olan Rus Çarı I. Alexander ile Avusturya Başbakanı Metternich, Avrupa'daki devrimci hareketleri bastırmak için bu hareketlerin meydana geldiği ülkelere müdahale etme konusunda anlaşmışlardı. Bu anlaşma 19 Kasım 1920 tarihinde Rusya, Prusya ve Avusturya arasında imzalanan bir protokolle hukuki bir yapıya kavuşturuldu. Bu protokolden sonra "devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmaması" diye bir ilkeden bahsetmek anlamsız olmuştu. Artık başka ülkelere karşı askeri müdahale hukuk açısından da meşru hale getirilmişti.

İngiltere buna sıcak bakmıyordu, "Avrupa'nın güvenliğini ilgilendirmedikçe, bir ülkeye dışarıdan askeri müdahale gerekli değildir" görüşünü savunuyordu.

Öyle anlaşılıyor ki, günümüze kadar uzanan büyük devletlerin başka ülkelere müdahale geleneğinin kökleri o tarihlere kadar gidiyor. Şimdiki durumun farkı hiç değilse bu müdahale hakkının kâğıt üzerinde yazılı olmaması.

1820'de İtalya'daki küçük devletlerde de ayaklanmalar oldu. O tarihlerde İtalyan Birliği henüz sağlanamamıştı. İki Sicilya krallığındaki ayaklanma üzerine kral, liberal bir anayasayı yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Liberallerin zoruyla gerçekleştirilen bu demokratikleşme hareketi ancak bir yıl sürebildi. Katı monarşik yapının bütün Avrupa'da egemen olmasını isteyen Avusturya, Sicilya'ya askeri bir müdahalede bulundu ve oraya da mutlakıyetçilik geri geldi. Demokrasinin gelişmesi, devrin büyük devletlerinin işine gelmiyor-

du. Metternich Avusturya Başbakanı olarak kaldıkça, bu ülkelerde liberal düşünceye hayat hakkı yoktu.[41]

Metternich 1848 yılına kadar iktidarda kaldı. O dönem Avusturyalı, hatta Avrupalı liberaller için karanlık yıllardır. Avusturya koyu bir sansür rejimi uyguluyordu. Siyasi polis çok etkiliydi. Avusturya bir polis devletine dönüştürülmüştü. Üniversiteler üzerinde baskılar had safhadaydı. O tarihten 150 yıl sonra bile Avusturya'da aşırı muhafazakâr, hatta ırkçı partiler güç kazanabiliyor ve iktidarı zorlayabiliyorlarsa Avusturya'nın geçmişindeki bu katı mutlakıyetçi anlayışın bunda etkisi olduğu düşünülmelidir.

Henüz birleşmemiş olan Alman devletleri koyu mutlakıyetçi yönetimler altındaydılar. Avrupa'nın mutlakıyetçi ülkelerinin arasındaki dayanışmanın hiç istisnası olmadı mı? Oldu. 1820'li yıllarda Yunanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandıklarında İngiltere, Rusya ve Fransa ayaklanmacıları destekledi. Böylece meşru ve monarşi devletleri hedef alan iç ayaklanmaların bastırılacağı yolundaki ilke bir tarafa bırakılmış oldu. Türkler söz konusu olunca kurallar değiştirilebiliyordu. İşte Avrupa'nın Türklere karşı çifte standartlı tutumunun ilk örneklerinden biri budur. Özetle 19. yüzyılın ortalarına doğru Avrupa ülkeleri üç devlet modeli etrafında toplanmışlardı:

- İngiliz modeli, parlamenter bir monarşiydi. Ekonomide ve siyasette oldukça liberal bir yaklaşımı savunuyordu. Yerel yönetimlerin iç işlerine fazla karışılmasından yana değildi. Merkezi yönetim olmayan bir yönetim biçimini benimsiyordu. Avrupa'nın güvenliği gerektirmedikçe diğer devletlerin iç işlerine karışılmasına taraftar değildi.
- Fransız modeli, merkeziyetçiydi. Merkezi yönetim yerel yönetimlere büyük ölçüde müdahale ediyordu.
- Üçüncüsü Prusya modeliydi. Orada da güçlü bir merkezi yönetim vardı. Devletin anayasası bile yoktu. Orada devlet Protestan mantığı altındaydı ama yerel yönetimlerin kendi iç işlerinde yetki sahibi olmalarına fazla karşı çıkmıyordu.

(41) Soutou, Georges-Henri, *L'Europe de 1815 a nos Jours*, Nouvelle Clio, PUF, Paris 2007, s. 41.

1815'te kurulan Avrupa düzeni bu farklı yaklaşımların da etkisiyle zaman içinde bozulmaya başladı. İngiltere 1839-1841 yıllarında Fransa'ya karşı Rusya'yla işbirliğine gitti. İngiltere ulusal menfaatleri gerektirdiğinde liberal düşüncelerini bir tarafa bırakabilirdi.[42] Başbakan Palmerston'un en ünlü sözlerinden biri, "İngiltere'nin ebedi dost ve düşmanları yoktur, değişmez menfaatleri vardır," sözüydü.

Demokratik Devrimler ve Avrupa'nın İlkbaharı

İşte 1815 Viyana Kongresi'nden sonraki yıllarda bunlar oldu. Otoriter baskıcı rejimler daha sonra gelecek olan devrimlerin habercisi gibiydi. Bu devrimler 1848 yılında yaşandı. Fransa, Almanya, Avusturya, İtalyan devletleri, Danimarka ve Polonya gibi ülkelerde büyük halk hareketleri oldu. 1848 yılının 23 Şubatı'yla 1849 yılının başları arasındaki bu döneme "Avrupa'nın İlkbaharı" diyenler de var.

Halk ayaklanmaları Fransa'da başladı, sonra dalga dalga diğer Avrupa ülkelerine yayıldı. Bu ayaklanmaların pek etkilemediği, bugünün deyimiyle teğet geçtiği ülkeler arasında İngiltere, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Hollanda gibi önemli Avrupa devletleri de vardı.

On binlerce insan bu ayaklanmalar sırasında işkence gördü ve öldürüldü. Ünlü Fransız yazar Alexis de Tocqueville bu dönemi yansıtan yazılarında, "Hiçbir şeyi olmayanlar ortak emellerinin etrafında birleştiler; bir şeyleri olanlar ise terör eylemleri yapmakta bir araya geldiler," diyor.

Bu devrimler nereden kaynaklandı? 19. yüzyılın ilk yarısında güçlü düşünce akımları ve siyasal akımlar ortaya çıkmıştı. Liberal düşüncenin yanı sıra milliyetçiliği ve sosyalizmi savunan akımlar da vardı.

O dönemde demokrasiden bahsedenler her şeyden önce bütün erkek vatandaşlara oy hakkı verilmesini istiyorlardı. Kadınlara da oy hakkı talep etmek hâlâ kimsenin aklına gelmiyordu. Liberalizmden söz edenler, kilisenin ve devletin gücünü azaltmak isteyenlerdi. Bunlar cumhuriyetçi hükümetlerle yönetilmek istiyorlardı ve basın özgürlü-

(42) a.g.e., s. 55.

günü savunuyorlardı. Milliyetçiliği savunanlarsa aynı dili konuşan, aynı kültüre ve dine sahip, aynı tarihi ve coğrafyayı paylaşan insanların birleşmesi görüşünü temsil ediyorlardı. 1840'lı yılların başında sosyalist görüşe sahip olanlar işçilerin haklarının artırılması, üretim araçlarına çalışanların sahip olması gibi görüşleri savunuyorlardı.

1848 yılının bir özelliği de Karl Marx ile Friedrich Engels'in ünlü *Komünist Manifesto*'yu yazdıkları tarih olmasıydı. İngiltere'de çoğunluğunu Alman işçilerinin oluşturduğu Komünist Liga'nın isteği üzerine yazılan bu manifesto, Alman birliği fikrini savunuyor, herkesin oy hakkına sahip olmasını istiyor ve feodaliteye karşı çıkıyordu.

Fransa'da da 1846 yılında büyük bir ekonomik kriz yaşanmıştı. Köylüler perişan durumdaydı. Kitleler halinde şehirlere göç ediyorlardı. Sanayi devrimi işçilerin çok ağır şartlarda, günde 15-16 saat çalıştıkları, kötü beslenme ve konut sorunlarının altında yaşadıkları bir ortam yaratmıştı.

Fransa'daki devrim hareketi işte böyle bir ortamda başladı. İşçiler seçme ve seçilme hakkıyla ilgili taleplerini giderek daha yüksek sesle ifade ediyorlardı.

Fransa'da "Şubat Devrimi" denilen 1848 Devrimi, milliyetçilerin ve cumhuriyetçilerin önderliğinde başladı. Onlar halkın kendi kendini yönetmesi gerektiğini savunuyorlardı.

Fransa'da İkinci Cumhuriyetin Kuruluşu ve Çöküşü

Bu devrim, Kral Louis-Philippe'in başında olduğu anayasal monarşiyi yıktı, yerine bir kere daha cumhuriyet rejimi kuruldu. Fransa'nın İkinci Cumhuriyet'i nasıl oluştu?

Bu cumhuriyetin kuruluşunda da yıkılışında da en önemli kişi Napolyon'un yeğeni Louis Napolyon.

Louis Napolyon'un geçmişi ilginç hikâyelerle dolu. Amcası Napolyon Bonapart'ın iktidarı terk edip sürgüne gönderilmesinden sonra, bütün aile fertleri gibi o da İsviçre'ye sürgüne gönderilmişti. Daha sonra İtalya'ya yerleşti. Orada liberal görüşleri benimsedi. Avusturya'nın Kuzey İtalya'yı işgaline karşı çıkan Carbonari cemiyetine katıldı. Daha sonra Fransa'ya geri döndü. Hemen tev-

kif edildi ve İngiltere'ye gönderildi. 1836'da Fransa'ya döndüğünde Strasbourg'daki bir askeri birliğin desteğini alarak imparatorluğu yeniden kurmaya çalıştı. Destek beklediği askerler tarafından tutuklandı. Tekrar İsviçre'ye sürgüne gönderildi. Güney Amerika ve İngiltere'ye seyahat ettikten sonra 1840'ta yeniden gizlice Fransa'ya döndü. Toplayabildiği az sayıda askerler Lille şehrine gitti. Orada bir darbe girişiminde bulundu. Bu defa sürgüne gönderilmedi. Ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Hapishanede kaleme aldığı düşüncelerde hâlâ imparatorluğu savunuyor, bu arada ekonomik alanda bazı ılımlı sosyalist düşüncelere de yer veriyordu. Louis Napolyon, görüşlerine "Bonapartizm" adını veriyordu. 1846 yılında hapishane görevi gören kaleden bir yapı ustasının kıyafetlerini giyerek kaçmayı başardı. İngiltere'ye gitti.

1848 Devrimi'nde Kral Louis Philippe'i deviren milliyetçiler yeni rejimin temelini oluşturacak anayasanın hazırlanması için bir Kurucu Meclis için seçim yaptılar.

Cumhuriyetin oluşturulmasından sonra da toplumda huzursuzluk devam etti. 15 Mayıs'ta bazı militanlar meclisi işgal ettiler ve milletvekillerinin istifasını istediler. Bu baskılar dayanılamayacak boyuta ulaşınca Savaş Bakanı General Cavainac'a bu ayaklanmaları bastırmak için tam yetki verildi. Cumhuriyet her ne pahasına olursa olsun korunacaktı. Cavainac ayaklanmaları bastırdı ama çok kanlı biçimde. Sonuçta 3000 kişi öldü. Bunlar arasında 6 general de vardı. Çok sayıda yargısız infaz yapıldı. Öldürülenlerin arasında Paris Başpiskoposu Affre de bulunuyordu. 15 bin kişi yargı kararı olmadan tutuklandı. Bunlardan 4000'i Cezayir'e sürüldü. Bütün bunlar İkinci Cumhuriyet'in ilanından sonraki bir ay içinde oldu.

10 Aralık 1948'de Fransız halkı ilk defa olarak doğrudan doğruya cumhurbaşkanını seçecekti. Adaylardan biri Louis Napolyon'du. Louis Napolyon inanılmaz bir zafer kazanarak 5.587.759 oy aldı. Bu, bütün oyların %75'i demekti. Nasıl olmuştu da Fransız halkı eski bir imparatorun yeğeni olan, kendisi de defalarca darbe girişiminde bulunan bir kişiyi böyle büyük oy farkıyla cumhurbaşkanı seçmişti? Demokrasilerde böyle şeyler oluyordu. Ona Prens Cumhurbaşkanı denildi. Halkın oyuna saygı göstermek gerek diye düşünenler oldu.

Ama herkes bu görüşte değildi. Örneğin Karl Marx bu seçimi "köylülerin darbesi" olarak nitelendirdi.[43]

Fransızlar dört yıl sonra başlarına gelecek olanları bilselerdi herhalde Louis Napolyon'u cumhurbaşkanı yapmazlardı. Ama kralcılar da aristokratlar da işçiler de köylüler de ona oy verdiler. Bazıları onu kötünün iyisi olarak nitelendiriyordu. Çünkü rakibi, işçilere zulüm yapmakla meşhur olmuş bir politikacıydı. Tarihte yüksek oy alıp işbaşına gelenler her zaman en iyi, en dürüst, demokrasiye en çok sahip çıkan liderler değildi. Louis Napolyon da olmayacaktı.

Louis Napolyon'un göreve başlamasından hemen sonra ülke çapında cumhuriyet karşıtları güç kazandı. Cumhurbaşkanının yandaş kadrosu cumhuriyet karşıtlarından oluşuyordu, çünkü en başta kendisi cumhuriyet rejimine karşıydı. Cumhuriyet sayesinde iktidara gelmişti ama hedefi o cumhuriyeti yıkarak fiilen diktatör olmaktı. Cumhuriyetçiler bakanlıklardan, belediyelerden ve ordudan uzaklaştırıldı. Devletin yönetim kadroları cumhuriyet karşıtlarının eline geçti.

13 Mayıs 1849'da yapılan seçimlerde monarşistlerden ve cumhuriyet karşıtlarından oluşan "Düzen Partisi" 450'den fazla milletvekili çıkararak büyük zafer kazandı. Ilımlı cumhuriyetçiler 80, radikal cumhuriyetçiler 180 milletvekili çıkarabildiler. Cumhuriyet bir eksen kaymasına doğru gidiyordu. 13 Haziran'da anayasayı savunanların başlattığı sokak gösterilerinde çok sayıda kişi tutuklandı. Bunlar arasında 30 civarında milletvekili de vardı. İkinci Cumhuriyet döneminde cumhuriyeti korumak zor bir işti. Bu da Fransa'nın çelişkilerinden biriydi.

Derneklere ve basına karşı baskılar daha da yoğunlaştırıldı. Yeni yönetimin el attığı alanların başında eğitim geliyordu. Kilisenin eğitimdeki rolü güçlendirildi. Buna karşı çıkanların başında eğitimin devlet eliyle yapılmasını savunan ünlü yazar Victor Hugo da vardı. 1850 yılının ilkbaharında ara seçimler yapılacaktı.

Askerlerin bazıları da cumhuriyet rejiminden pek memnun de-

(43) Caron, Jean-Claude, Vernus Michel, *L'Europe du XIX'e Siècle*. Armand Colin, Paris, 2004, s. 189, 191.

ğillerdi. Louis Napolyon'un gezilerinde bazı askerler kendisine "Yaşasın İmparator" diye sesleniyorlardı. Louis Napolyon bundan pek şikâyetçi değildi. Tam tersine, askerlerini siyasi partiler arasında tarafsız kalmaya çağıran Paris bölgesi komutanı görevden alınmıştı. Askerlerin iktidarı desteklemeleri isteniyordu. Louis Napolyon, sivil yönetime olduğu gibi, askeri kadrolara da kendi yandaşlarını yerleştirmişti.

Louis Napolyon'un bütün bu girişimleri ileriye yönelik planlarıyla ilgiliydi. 4 yıllık görev süresi ona yetmiyordu. Yeniden seçilme hakkına kavuşmak için anayasanın değiştirilmesi gerekiyordu. O da bunun için çalışıyordu. En azından hedefinin sadece bu olduğu sanılıyordu. Oysa gerçek hedefinin ne olduğu iki yıl içinde anlaşılacaktı. Bir taraftan da sürekli olarak hükümet darbesi söylentileri çıkarılıyordu. Fransa'da 1851 yılı böyle söylentilerle geçti.

Meclis bütün baskılara rağmen Louis Napolyon'un istediği anayasa değişikliğini kabul etmedi. Bütün ülkeyi dolaşarak parlamentoda kendini engelleyenleri halka şikâyet etti. O, bütün erkekleri seçim hakkına kavuşturmak istiyordu. Napolyon'a göre ona karşı olanlar ülkenin özgürleşmesini istemiyorlardı.

Bu soruna aylarca çözüm bulunamadı. Napolyon tezini kabul ettirmek için büyük paralar harcadı ama sonuç alamadı. Sonunda demokrasi mi önemlidir yoksa iktidarda kalmak mı sorusuna, iktidarda kalmak cevabını vermiş olacak ki, demokrasiyi de cumhuriyeti de feda etti. 2 Aralık 1851 tarihinde bir hükümet darbesi yaparak diktatörlüğünü ilan etti. Bu tarih, büyük amcası Napolyon Bonapart'ın imparatorluk tacını giydiği tarihin 47. yıldönümüydü. Tarih tekerrür ediyordu. Böylece ikinci bir Napolyon, hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirmiş oluyordu.

Fransız halkı bu hükümet darbesine ne tepki gösterdi? Hiçbir tepki göstermedi. Tam tersine, yapılan bir referandumda bu darbeyi onayladı.

O zamana kadar Louis Napolyon'a güçlü destek veren Victor Hugo, bu darbeden sonra ülkeyi terk etme kararı aldı ve III. Napolyon'un en şiddetli muhaliflerinden biri oldu. Bugün Türkiye'de yurtdışına yerleşeceğini söyleyerek hükümetin demokrasi ve çağdaşlık karşıtı ey-

lemlerini eleştiren Fazıl Say, herhalde Victor Hugo'dan esinlenmiş olmalı.

Louis Napolyon'un darbe yaptığı 2 Aralık 1851 günü silahlı kuvvetler devlet matbaasını bastı. Meclisin feshedildiğini ve sıkıyönetim ilan edildiğini yazan afişler şehrin bütün meydanlarına asıldı. Darbeye karşı olanlardan 80 kişi tutuklandı. Bunların arasında milletvekilleri de vardı. Geride kalan milletvekillerinden çoğu istifa etti. Bir bölümü halkın içinde oluşan direnişçilere katıldı. Anayasayı savunup cumhurbaşkanının istifasını isteyen aydınlar 10. Bölge belediye binasının önünde toplandılar. Onlardan da 220 kişi tutuklandı. Bunlar arasında ünlü yazar ve demokrasi savunucusu Alexis de Tocqueville de bulunuyordu. Paris'te sokak çatışmaları çıktı. Öldürülenlerin arasında milletvekilleri de vardı. 10 Aralık'ta Paris'te ve Fransa'nın başka şehirlerindeki ayaklanmalar bastırıldı. 27 bin kişi bu ayaklanmalara katıldıkları gerekçesiyle tutuklandı. Bunlardan 3000'i Cezayir'e sürüldü. Cumhuriyete inanmayan bir cumhurbaşkanının görevde olduğu dönemde işte böyle şeyler oluyordu.

Bu ortamda hükümet darbesi sırasında hazırlanan anayasa halkoyuna sunuldu. Sonuç: 7.500.000 kabul, 640.000 ret. Fransız halkı böylece demokratikleşmeden yana mı tavır koymuş oluyordu? Pek söylenemez. Zira bu anayasayla cumhurbaşkanının 10 yıl için seçilmesi, kanun yapma yetkisinin cumhurbaşkanına verilmesi, bakanların cumhurbaşkanına karşı sorumlu olması kabul ediliyordu. Meclis üç bölümden oluşacaktı: Yasaları hazırlayacak olan Devlet Konseyi; genel oyla seçilecek 300 milletvekilinden oluşacak Parlamento; cumhurbaşkanı tarafından, rejime sadık olanlar arasından, ömür boyu seçileceklerden oluşan bir Senato. Basına ön sansür uygulanacaktı. Yani yazılar yayınlanmadan önce denetlenecekti. Bütün devlet memurları cumhurbaşkanına sadakat yemini edecekti. Fransız İhtilali'ni yapmış olan ve dünyaya örnek gösterilen bir ülkede böyle demokrasi karşıtı hükümler halkoyuyla kabul edilebiliyordu.

İşte halkın %90'ından fazlasının oyuyla kabul edilen anayasa böyle hükümler içeriyordu. Halk iradesini böyle ortaya koymuşsa kimin ne diyeceği olabilirdi? Herkes halkın iradesine saygı göstermeliydi!

Gene halkın iradesiyle 1852 yılının Şubat ayında seçimler yapıldı. Muhalefet sadece 8 milletvekili çıkarabildi. Bunlardan da sadece 3'ü cumhuriyetçiydi. Bu seçimlerin sonucuna da saygı gösterilmeliydi. Demek ki halk böyle istiyordu. Derhal büyük işadamları rejime bağlılıklarını bildirdiler. Şimdi bertaraf olmanın zamanı değildi. Herkes halkın iradesine saygılıydı. Bir kişi hariç: Cumhurbaşkanı Louis Napolyon. Çünkü o bununla da yetinmiyordu. Gözü daha da yüksekteydi.

Louis Napolyon 9 Ekim'de büyük bir nutuk verdi. Özü şuydu: "İmparatorluk barış demektir." İstediği oldu. 20 Kasım günü yeni bir halk oylamasına gidildi. Louis Napolyon'un imparator olmasını halk istiyor muydu? Cevap açıktı: 250 bin kişinin hayır oyuna karşılık Fransız vatandaşlarından 7.800.000 kişi evet dedi. Böylece cumhuriyetin tabutunun son çivisi de halkın oyuyla çakılmış oldu. Louis Napolyon artık İmparator III. Napolyon olarak anılacaktı.

Louis Napolyon'un, amcası Napolyon Bonapart'a nazaran bir şansı vardı: Amca idareyi bir askeri darbeyle ele geçirmişti. Louis Napolyon ise 1848 yılında yapılan bir seçimle, Fransız halkının özgür iradesiyle devlet başkanı olmuştu. Ama o da sonunda amcasının yolundan gitti, yaptığı bir hükümet darbesiyle devlet yönetimine el koydu. III. Napolyon döneminde Fransa Avrupa'da, Uzakdoğu'da, Afrika'da pek çok savaşa katıldı. Bunlar arasında Türkiye'yi en yakından ilgilendiren Kırım Savaşı'dır. Louis Napolyon nabza göre şerbet veren bir politika izledi. Büyük idealleri vardı. Şimdi düşman kazanmanın zamanı değildi. Kilisenin desteğine ihtiyacı vardı. Aynen şimdi din adamlarının desteğiyle iktidara geçmek veya iktidarda kalmak isteyenler gibi...

Papalıkla bir gerginlik yaşadıysa da Fransız eğitim sisteminde kiliseye önemli bir rol vererek din adamlarının desteğini kazandı. Siyasi amaçları kiliseyle iyi geçinmeyi gerektiriyordu. Dini siyasete alet etmenin ilk örneğini o vermemişti. Son örneğini de o vermeyecekti.

Louis Napolyon bir darbeyle iktidarı ele geçirmişti ama bu da yeterli değildi. Darbenin üzerinden bir yıl geçtikten sonra, 2 Aralık 1852'de İkinci Cumhuriyet bir referandumla sona erdirildi ve imparatorluk ilan edildi. Louis Napolyon, III. Napolyon adıyla impa-

rator ilan edildi. II. Napolyon fiilen hiç imparatorluk yapamadığı, Napolyon Bonapart'tan sonra sadece iki hafta süreyle imparator sıfatını taşıdığı için, Napolyon Bonapart'dan sonra fiilen tahta çıkan ilk imparator III. Napolyon oldu. 1870 yılına kadar, yani tam 18 yıl Fransa'yı III. Napolyon sıfatıyla idare etti. III. Napolyon, Fransa tarihinde hem cumhurbaşkanlığı hem de imparatorluk sıfatı taşımış olan tek kişidir.

III. Napolyon'un yaptığı ilk işlerden biri, siyasi mahkûmları adi suç işleyenlerle birlikte Yeni Kaledonya'ya sürdürmek oldu. Farklı düşünceleri savunanlara otoriter devletlerde tahammül edilmesi beklenemezdi. Onların kaderi ya mahkûm olmak ya da sürülmekti. Özellikle 1861 yılına kadar III. Napolyon çok katı ve otoriter bir yönetim sürdürdü. Muhalefetin güçlenmesini önlemek için basın üzerinde güçlü bir sansür uyguladı.

Basını dize getirmek için bulunan formül şuydu: Gazeteler hoşa gitmeyen yayın yaptıkları zaman uyarı cezası alıyorlardı. İki uyarı alan gazetenin yayınına geçici olarak son veriliyordu. Üç uyarı alan gazete kesin olarak kapatılıyordu. Üniversite öğretim üyeleri ve öğrenciler polis tarafından yakından izleniyordu. Kilise bu baskıları görmezlikten gelip III. Napolyon'a tam destek veriyordu. Din adamlarının demokrasiyi savunmak gibi bir öncelikleri yoktu.[44] Uyarı almamak için basının çoğu iktidarın istediği yönde yayın yapıyordu.

Parlamentoda özgürce tartışma yapılması da engellendi. Başlangıçta demokrasi yoluyla iktidara gelen, sonra da devleti ele geçirip otoriter bir rejim kuranların yapacağı buydu. İşte bu ortam içinde 1857 seçimlerine gidildi. Aslında seçim zamanı gelmemişti ama III. Napolyon gücünü göstermek için seçimleri öne aldı. İmparator bu seçim kampanyasında devletin bütün olanaklarını kullandı. Devlet memurları, imparatorun istediği doğrultuda kampanyaya katıldılar. Otoriter bir rejimde seçimler böyle oluyordu. Sonuçta iktidarın adayları oyların %90'ını aldılar. Halkın %35'i seçimlere katılmadı. Seçimlerdeki hileler ve baskılar yüzünden muhalefete oy vermek neredeyse imkânsız hale gelmişti. Gene de cumhuriyetçilerin

(44) a.g.e., s. 201

oylarında bir miktar artış oldu. Bu bile imparatoru rahatsız etmeye yetti.

27 Şubat 1858 yılında genel güvenlikle ilgili bir yasa çıkarıldı. Buna göre 1848 yılından sonra siyasal nedenlerden tutuklananlar kuşku halinde yeniden tutuklanabileceklerdi. Bu tutuklananlar yargılanmadan sürgüne gönderilebilirlerdi. Bu yasa çerçevesinde 430 kişi Cezayir'e sürgüne gönderildi. Bu baskılar yeni bir sivil darbe görünümü veriyordu. Bir süre sonra 1800 siyasi tutukluya ve sürgüne af çıkarıldı. Ama sürgündekilerden bazıları affı kabul etmedi. Bunlardan biri de ünlü yazar Victor Hugo'ydu. Victor Hugo, "Eğer bir kişi affedilmeyi reddederse o ben olacağım," diyordu.[45] Fransa'da kişilikli insanlar da vardı.

1855 ve 1858 yıllarında iki suikast girişimi oldu. Napolyon'a karşı bir muhalefet oluşuyordu. İtalya'ya karşı yaptığı savaşı kaybetmişti. İngiltere'yle imzaladığı ticaret antlaşması tepkilere yol açmıştı. Otoriter yöntemlerini eskisi gibi sürdüremeyeceğini anlamıştı. 1860 yılından itibaren meclis üzerinde uyguladığı baskıları ve basındaki sansürü biraz hafifletti. Bazı tarihçiler bu dönemi "Liberal İmparatorluk" olarak nitelendiriyorlar. Aslında eskisine nazaran baskılar biraz hafiflemişti ama İmparator devletin bütün olanaklarını ve gücünü elinde bulunduruyordu. İpleri biraz gevşetmesi, seçimleri her zaman ve her koşulda kazanabileceğine duyduğu güvenden geliyordu. Nitekim, 1863 yılında yapılan seçimler de bunu gösterdi. Yaşanan bütün sıkıntılara rağmen muhalefet 7.300.000 seçmenden sadece 2 milyonunun oyunu alabilmiş ve meclise toplam 32 milletvekili sokabilmişti. Bunlardan da sadece 17'si cumhuriyetçiydi. Halk böyle istiyordu, böyle olacaktı. Artık basın üzerindeki baskılar biraz daha gevşetilebilirdi. Önceden izin almak şartıyla toplantı ve gösteri yapılabilirdi.

1869 yılında bir seçim daha yapıldı. Muhalefet bu defa seçim propagandasını biraz daha özgür ortamda yapabildi. Ama iktidar devletin bütün olanaklarını kullanmaya devam ediyordu. O zamanlar henüz halka kömür ve ev eşyası dağıtmak gibi yöntemler keşfedilme-

(45) a.g.e., 202-203.

mişti ama devletin gücü iktidarın arkasındaydı. Seçimleri gene iktidarın adayları kazandı. Muhalefetin toplam oyları %43'e ulaşmıştı ama seçilen toplam 292 milletvekilinin 216'sı hükümet partilerine mensuptu. Muhalefet meclise sadece 74 milletvekili sokabilmişti. Bunlardan 25'i cumhuriyetçiydi.[46]

Gene de muhalefetin oylarındaki artış III. Napolyon'u rahatsız etmişti. Halkın kendisine destek verdiğini kanıtlamalıydı. 8 Mayıs 1870'te yeni bir halk oylaması yaptırdı. Fransız halkı 1860 yılından beri yapılan anayasa reformlarının tümünü benimsiyor muydu? Soru böyle soruldu. Bir kısmını benimseyip bir kısmını benimsemeyenlerin yapabileceği bir şey yoktu. Ya evet ya hayır diyeceklerdi. Sonuç şöyle oldu: 7.350.000 evet, 1.500.000 hayır, 1.900.000 çekimser. İmparator bir kere daha halktan onay almıştı. Artık kimsenin söyleyeceği bir şey kalmamıştı. Demek ki, muhalefetin eleştirileri halkı ikna etmeye yetmemişti veya halk devletin gücüne, baskısına direnememişti. III. Napolyon hiç iktidardan gitmeyecek gibiydi.

III. Napolyon, devletin kaynaklarını dilediği gibi kullanıyordu. Ölçüsüz kamu harcamaları yapmaya başladı. Fransa'nın aldığı borçlar yılda 100 milyon franga ulaştı. Toplam borç 1 milyar franga çıktı. Bu büyük bir paraydı. Bütçe harcamaları tamamen imparatorun elindeydi. Onun kötü yönetimi yüzünden ülke ekonomisi büyük sıkıntıya girdi. Bütçe konusunda zaman zaman parlamentoya verdiği yetkileri başka yollardan geri aldı.

İmparatorun dış politikadaki başarısız yönetimi tepki çekmeye başladı. Mecliste ciddi bir muhalefet oluştu. Farklı eğilimdeki gruplar krala karşı birleştiler. Oysa başlangıçta Paris'in imarı, özel sektörle yakın ilişkiler, serbest ticaret, düşük kredi, dış ticaretin liberalleştirilmesi gibi politikalar sempatiyle karşılanmıştı. Sanayi gelişmiş, demiryollarının uzunluğu onun döneminde 3000 kilometreden 16 bin kilometreye çıkmıştı. Süveyş Kanalı'nın açılması için başlatılan çalışmalar Fransa'ya prestij kazandırmıştı. Ama bütçe açıkları büyüyordu. O bunu pek önemsemedi. Sağlayacağımız kazançlarla bu açığı örteriz diye düşünüyordu. Demek ki, böyle düşünenler her devirde çıkıyor!

(46) a.g.e, s. 213.

III. Napolyon'un Cezayir politikası da ilginçtir. Bu ülke 1830 yılından beri Fransa'nın yönetimindeydi. III. Napolyon'un Cezayirlilere sempati duyduğu söylenebilirdi. Onlara bazı haklar da tanımıştı. Bu haklardan biri de Fransız vatandaşlığına geçme hakkıydı. Ama bir şartla: Bu haktan yararlanmak isteyecek olanlar evlenme ve miras hukuku da dahil olmak üzere Fransız yasalarını kabul edecekler ve İslam mahkemelerinin yetkilerini reddedeceklerdi. Birçok Cezayirli Müslüman bunu dini bağlarından vazgeçme koşulu gibi gördü ve reddetti.

III. Napolyon İngilizlerle birlikte Çin'e yönelik İkinci Afyon Savaşı'na katıldı. Amaç Çin'i afyon ticaretine zor kullanarak razı etmekti. Çinlilere baskı yaparak Hıristiyanlara bazı imtiyazlar ve dini haklar tanınmasını sağladılar. Ayrıca Çin'e büyük bir savaş tazminatı ödettiler. Çin, afyon ticaretini engelleyerek halkını uyuşturucudan koruduğu için suçlu bulunmuştu! İşte bazılarının "Liberal İmparatorluk" adını verdikleri III. Napolyon'un imparatorluğunda Fransa böyle şeyler yapıyordu

Fransa'nın Uzakdoğu macerası bununla da sınırlı kalmadı. Birkaç Fransız misyonerinin öldürülmesini bahane gösteren Fransızlar Kore'ye saldırdılar. Aslında bu saldırının Fransız hükümetinin talimatı olmadan, Çin'deki yüksek düzeyli bir Fransız diplomatının talimatıyla yapıldığını söylediler. Tabii bir mağlubiyetin sorumluluğunu imparatora yükleyecek halleri yoktu. Sorumlu monşerlerdi. Bu başarısızlıktan sonra Fransa Uzakdoğu'da etkinliğini kaybetmeye başladı.

İşte, ekonomi politikasındaki yanlışlar, dış politikadaki başarısızlıklar, yenilgiler III. Napolyon'un halkın gözündeki itibarını azaltabildi mi? Tam tersine, bunlardan hiçbiri Fransız halkının III. Napolyon'a verdiği desteği geri çekmesine yetmemişti. 1870 yılının Mayısı'nda yapılan halk oylaması bunu bir kere daha göstermişti. III. Napolyon iktidardan hiç gitmeyecek gibiydi. Ama bu halk oylamasının yapıldığı yıl, imparatorluğun ve III. Napolyon'un son yılı olacaktı.

1870 yılındaki Fransa-Prusya Savaşı III. Napolyon için her şeyin sonu oldu. Bir süreden beri iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuştu. III. Napolyon'un Lüksemburg'u parayla Hollanda'dan satın alma girişimini Prusya engellemişti. 1868 yılında İspanyollar kraliçelerini

tahttan indirmişlerdi. Onun yerine Prusyalı bir kral getirmeye çalıştılar. Fransa bunu engelledi ama bu da Fransa'yla Prusya arasındaki ilişkileri gerginleştirdi. Sonuçta savaş kaçınılmaz hale geldi.

Prusya çok güçlü bir orduya sahipti. Fransa'ya karşı 500 bin askeri seferber etti. III. Napolyon ise sadece bunun yarısı kadar asker toplayabildi. Üst üste yapılan bütün muharebeleri Prusyalılar kazandılar. Fransa'nın elindeki Alsace'a kadar girdiler. III. Napolyon sonunda komutayı kendi eline almaya kadar verdi. Askerin başına geçecek ve zaferi kazanacaktı. Ama sonuç öyle olmadı 2 Eylül 1870'te Sedan muharebesinde 100 bin askeriyle beraber Prusyalılara esir düştü.

Savaşın galibi Prusya ve onun başbakanı Bismarck'tı. Bu savaş Alman Birliği'nin de başlangıcı oldu. Fransız halkı 4 Eylül günü meclisi bastı. İmparator'un tahttan indirildiği ve Üçüncü Cumhuriyet'in kurulduğu ilan edildi. Cumhuriyete ihanet eden imparatordan, cumhuriyet öcünü alıyordu.

Sedan'da Almanlara esir düşen III. Napolyon'a ne oldu? O İngiltere'ye sürgüne gönderilecek, üç yıl sonra da orada ölecekti. Orada bir manastırda toprağa verildi. Amcası Napolyon gibi naaşı Fransa'ya getirilmedi. Manastırdaki papazlar buna izin vermedi. İmparatoriçe ve veliaht İngiltere'ye kaçtı. Özetle, cumhuriyetin devlet başkanlığına getirdiği Louis Napolyon, cumhuriyete uzun süre tahammül edemedi ve sadece dört yıl sonra cumhuriyeti ortadan kaldırıp İkinci Fransız İmparatorluğu'nun kurucusu oldu. Louis Napolyon da Fransa ve dünya tarihinde demokrasiyle, seçimle gelip diktatörlüğe yönelen liderler arasındaki yerini aldı. Anlaşılan iktidar o kadar cazip geliyordu ki bu liderler, bir kere seçilip işbaşına gelince bir daha iktidarı bırakmak istemiyorlardı.

Bu arada Alman Birliği kuruldu ve II. Alman İmparatorluğu Paris yakınlarındaki Versailles Sarayı'nın Aynalı Salon'unda resmen ilan edildi. Artık Avrupa'da güç merkezi İngiltere'den Almanya'ya geçiyordu.

Alman Birliği Nasıl Sağlandı?

1815 Viyana Kongresi'nden sonra şekillenen Avrupa'da, Almanya küçük devletçiklerden oluşuyordu. Bunlardan en güçlüsü Prusya'ydı.

1867 yılının Nisanı'nda Kuzey Almanya Konfederasyonu oluşturuldu. Bu, Almanya'nın birleştirilmesinde önemli bir adım oldu. Bu konfederasyonun da ağırlık merkezi Prusya'ydı. Başkanı Prusya Kralı I. Guillaume, şansölyesi, yani başbakanı Bismarck'tı. Bu konfederasyonun iki meclisi vardı. Biri halkın genel oyuyla seçilen ve 297 üyeden oluşan Kraliyet Meclisi, diğeri konfederasyona üye devletlerin tayin ettikleri 43 kişiden oluşan Bundesrat.

Demokratik açıdan bakıldığında bu yapı ne anlam ifade ediyordu? Fazla bir anlam ifade etmiyordu. Bir kere, devlet başkanı istediği zaman meclisi lağvedebiliyordu. İkincisi Bundesrat, meclisin çıkardığı bütün yasaları veto etme hakkına sahipti. Konfederasyonun yetkileri de dış politika, savunma ve gümrüklerle sınırlıydı. Kralın yetkileri çok genişti. Siyasi partiler vardı. Bunların en önemlilerinden biri Liberal Parti'ydi. Bu parti kısa sürede ikiye bölündü. Milliyetçi liberaller daha büyük bir grup oluşturdular ve Bismarck'ı desteklediler.

Kuzey Almanya Konfederasyonu pek uzun ömürlü olmadı. 1870 yılında Fransa'ya karşı büyük bir zafer kazanan Prusya, diğer Alman devletçiklerinin de katılımıyla birliğine kavuştu. Birlikte Prusya dahil Almanca konuşan 25 devlet yer alıyordu. Bu birliğin mimarı kuşkusuz Şansölye Bismarck'tı. Bismarck hem Prusya'nın hem de Alman İmparatorluğu'nun şansölyesi olarak görev yapacaktı. Bismarck'ın işi kolay değildi. Alman Birliği'ni oluşturan her devletin kendi anayasası vardı. Bunlardan bazıları daha demokratik, bazıları daha otoriterdi. Bunların birliği nasıl sağlanacaktı? Üstelik farklı siyasi partilerin görüşlerini uyumlu hale getirmek zordu. Örneğin, sosyal demokratlar Alsace'ın Almanya'ya katılmasına itiraz ettiler. Yeni kurulan Almanya'da itiraz etmek serbestti, bedelini ödemek koşuluyla. Sosyal Demokrat lider Bebel ile başka bazı politikacılar tutuklandı. Alman parlamenter sistem böyle işliyordu. Almanya'da seçimle parlamentoya girenler demokratik bir devlet yapısını sağlamayı başarabildiler mi? Bismarck'ın demokrasiyle bağdaşmayan baskıcı yöntemlerini engelleyebildiler mi? Pek sayılmaz. Almanya ilk demokratik deneyimini yaşayabilmek için 1919'da kurulacak Weimar Cumhuriyeti'ne kadar bekleyecekti.

Almanya'da bir de azınlıklar sorunu vardı. Bir yanda Schleswig, bir yanda Polonya ve bir yanda da Alsace azınlığı hak talep ediyordu. Bismarck'ın azınlıklara imtiyaz tanımak gibi bir politikası yoktu. Öncelik Alman Birliği'nin sağlanmasıydı. Bunun için gerekirse güç kullanılacaktı. 30 bin Polonyalı sınır dışı edildi. Lehçe eğitim yasaklandı. Devletin dili sadece Almanca olacaktı. Schleswiglilere de benzeri uygulamalar yapıldı. Gerek Polonya'ya gerek Danimarka'ya Alman nüfus gönderildi. Almanya yayılmacı bir politika izliyordu. Alsace doğrudan imparatorluğun merkezine bağlanacak ve zaman içinde Almanlaştırılacaktı.

Katolikler de yeni kurulan Alman İmparatorluğu'ndan rahatsızdı. İmparatorluğun ağırlık merkezi olan Prusya'da Protestanlar hâkimdi. Katolikler kendi partilerini kurdular: Merkez Parti.

Bismarck ve Almanya'da Otoriter Liderlik

3 Mart 1871'de seçimler yapıldı. Milliyetçi Liberaller oyların üçte birini alarak ilk sıraya yerleştiler. Merkez Parti ile Muhafazakâr Parti onları izledi. Sosyal Demokratlar sadece iki milletvekili çıkararak güçlükle meclise girebildiler. 16 Nisan 1871'de Alman İmparatorluk Anayasası yürürlüğe girdi. Bu metin, Prusya Anayasası'ndan hemen hemen farksızdı. İmparator I. Guillaume, Şansölye Bismarck olacaktı. İlk kararnameyle bütün Almanya için geçerli olacak para birimi mark olarak saptandı.[47]

Bismarck, Katolikleri ve sosyal demokratları kendine hasım olarak görüyordu. Katolikler de kendileriyle aynı mezhebi paylaşan Avusturyalıların Alman İmparatorluğu'nun dışında bırakılmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Bismarck Katoliklerin partisine karşı çok sert bir politika uyguladı. 1878'den 1890 yılına kadar geçen süre içinde sosyalistleri ve sendikaları baskı altında tutmayı amaçlayan yasalar çıkardı. Bismarck'ın özellikleri arasında demokrasiye saygı yoktu.

Bismarck'ın politikası, Kilise'nin birçok yetkisinin elinden alınmasıyla sonuçlandı. Cizvitler sınır dışı edildi. Bir süre sonra Bismarck bu katı Katolik düşmanlığından vazgeçerek onlarla uzlaşma aramaya

(47) a.g.e., s. 184, 185.

başladı. Hatta 1887 yılında Vatikan'la bir anlaşma bile yaptı. Çünkü en büyük hasmı olarak gördüğü sosyal demokratlarla mücadelesinde kilisenin desteğine ihtiyacı vardı.

Sosyal demokratlar da başlangıçta çok başlı bir görünüm sergiliyorlardı. Aynı çizgideki Sosyal Demokrat partileri sonunda, 1875 yılında Gotha şehrinde yapılan kongrede birleşebildiler. Bu birleşme sayesine ilk defa seçimlerde ciddi bir varlık gösterebildiler. 1877 seçimlerinde yarım milyon oy aldılar. Bu aslında gene de çok büyük bir oy sayılmazdı ama Bismarck'ı kaygılandırmaya yetti. 11 Mart 1878'de imparatora yönelik bir suikast girişimini bahane ederek 2 Haziran 1878'de meclisten özgürlükleri kısıtlayan bir yasa geçirtti. Bu yasa toplantı ve gösterileri yasaklıyor, sosyalist eğilimli gazetelerin de kapatılmasını öngörüyordu. Sonuçta 150 gazete kapatıldı, 1000 broşüre el konuldu. Zaten bir türlü gelişememiş olan Alman demokrasisi daha da geriye gitti. Ancak halk bu tedbirleri tepkiyle karşıladı. 1890 yılında yapılan seçimlerde sosyal demokratlar 1,5 milyon oy aldılar. Bu bütün oyların %19,7'si yapıyordu. Halk sosyal demokratları ezdirmemişti. Hükümet de partiyi yeniden meşru saymak zorunda kalmıştı.[48]

Bismarck artık liberallerden de uzaklaşmıştı. İmparatora, muhafazakâr çevrelere ve büyük sanayicilere yanaştı. Şimdi onlara ihtiyacı vardı. Bismarck'ın bütün bu iç ve dış siyasi oyunları oynaması, yeni İmparator II. Guillaume'un pek hoşuna gitmedi. Almanya'nın zirvesinde soğukluk yaşanmaya başladı. Bismarck 20 Mayıs 1890'da istifa etti.

II. Guillaume'un başka hedefleri vardı. Almanya artık dünyaya açılacaktı. O sıralarda cumhuriyet rejimine geçmek, demokratik bir yönetim kurmak kimsenin aklından geçmiyordu. Bir tek büyük hedef vardı: Orduyu ve donanmayı güçlendirmek. Alman donanmasındaki deniz askerlerinin sayısı 1875'te 6 bin iken 1903'te 80 bine çıktı. Almanya büyük bir dünya gücü olacaktı.[49] O tarihlerde zaten Almanya'nın bir demokrasi olduğunu kimse iddia etmiyordu.

(48) a.g.e., s. 301.
(49) a.g.e., s. 304-305.

Almanya'ya benzeyen bir süreç de İtalya'da yaşandı. İtalya'daki devletçiklerin tek bir devlete dönüştürülmesi olumlu ve olumsuz yönleriyle Avrupa'yı etkileyen sonuçlar doğurdu.

1815 Viyana Kongresi, Avusturya'nın İtalya üzerindeki etkinliğini güçlendirmişti. İtalya'da çok sayıda küçük devlet ortaya çıkmıştı. İtalyan Birliği'nin önündeki engeller nelerdi?

Kuzeyde Venedik ve civarı Avusturya tarafından işgal edilmişti. İtalya'nın orta bölgesi Papa'ya bağlı küçük devletçiklerden oluşuyordu. Fransa sınırında ve Sardunya-Piyemonte Krallığı bağımsızlığını koruyordu. Güneyde de Sicilya Krallığı vardı. Bu kadar karmaşık bir yapı içinden İtalya birliği nasıl sağlanacaktı? Bunu yapmak için etkili liderlere ihtiyaç vardı.

Giuseppe Mazzini başlangıçta bu liderlik rolünü üstlendi. Bütün İtalyan devletleri tek bir cumhuriyetin çatısı altında birleşmeliydi. İtalya'nın her köşesinde devrimci gruplar ortaya çıktı. 1848 yılında bütün Avrupa'yı saran devrimci hareketler İtalya'ya da ulaştı.

İtalya'da ilk devrim hareketi Sicilya Krallığı'nda ortaya çıktı ve bir anayasanın hazırlanmasıyla sonuçlandı. Bu ayaklanmalar sırasında Papa IX. Pius Roma'yı terk etti. O bölgede bir cumhuriyet kuruldu. Sardunya ve Piyemonte, Avusturya'yı Kuzey İtalya'dan uzaklaştırmak için savaş açtı ama bu savaşta başarılı olamadı.

Bu arada yeni bir devrim lideri ortaya çıktı: Giuseppe Garibaldi. Bu arada Fransızlar Roma'ya saldırdı. Garibaldi'nin gücü Fransızları engellemeye yetmedi. Bütün İtalya'da bağımsızlığını koruyabilen tek güç Sardunya Adası'ndaki krallıktı. 1852 yılında bu krallıkta başbakanlığı üstlenen Cavour Kontu Camillo Benso İtalyan birliğinin sağlanmasında en önemli liderlerden biri oldu. Camillo Napolyon'u Avusturya'ya karşı savaş açmaya ikna etti. Napolyon'la yaptığı iki savaşı kaybeden Avusturya, Milano'yu ve bütün Lombardiya'yı terk etmek zorunda kaldı. Venedik hâlâ Avusturya'nın elindeydi. 1859 ve 1860 yıllarında Kuzey İtalya'daki devletçiklerde seçim yapıldı. Daha sonra bu devletçikler Sardunya Krallığı'na katıldılar.

1860 yılında Fransa, Roma'nın dışında kalan bütün İtalyan topraklarından çekildi. Roma'da kalması da Papa'nın ricasıyla oldu. Fransızların Roma'dan çıkarılması için mücadele edenlerin başında

Garibaldi geliyordu. O, İtalyan Birliği'nin kurulmasına en büyük katkılarda bulunan liderlerden biriydi. Daha 1834 yılından beri mücadele ediyordu. O tarihte bir savaş gemisini ele geçirmeye çalıştığı için idam cezası aldı. Güney Amerika'ya kaçtı. Sonra tekrar İtalya'ya döndü. İtalya'nın özgürlüğü için mücadele etti. Zaman zaman Fransızlar ve Avusturyalılar karşısında yenilgiye uğradığı da oldu. Ama sonunda, 1859 yılında Alp Dağları'nda Avusturyalıları yendi. Daha sonra Sicilya'yı kurtardı. Orada geçici bir hükümet kurdu. Napoli'yi ele geçirdi. Bu mücadelelerin sonunda, Garibaldi'nin büyük katkılarıyla 1861 yılında İtalyan Birliği kuruldu. Bu birliğin başına kral olarak Victor Emmanuel geçti. Bu birliğin iki eksiği vardı: Roma Papalığın denetiminde, Venedik'e de Avusturyalılar hâkim. Venedik 1866'da kurtarıldı. 1870 yılında Prusya'yla yaptığı savaşı kaybeden Fransa da Roma'dan çekilmek zorunda kaldı. İtalyan birlikleri Roma'ya girdi. 1870 yılında yapılan halk oylamasında Roma halkı İtalyan Birliğine katılmayı kabul etti. Roma, birliğin başkenti oldu. Bütün bunlar olurken İtalya'da demokrasiden pek söz edilmiyordu. Öncelik devletin birliğinin sağlanmasında ve savaşlarda başarı kazanmaktaydı. Bu arada bazı devletçiklerde cumhuriyetler kuruluyordu, bazı sınırlı demokratik adımlar atılıyordu ama öncelikli hedef demokrasi değildi.

Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet

Prusya karşısında uğradığı yenilgiden sonra III. Napolyon'un liderliğindeki Fransız İmparatorluğu yıkıldı. Yeni rejimin cumhuriyet olacağı anlaşılmıştı. Ama bu nasıl yapılacaktı. 1789'da Fransa'nın otoriter monarşisi yıkıldıktan sonra geçen 80 yıl içinde bu ülke 7 defa rejim değiştirmişti. Bunların içinde iki imparatorluk, üç parlamenter monarşi ve şimdi kurulacak olanla birlikte üç cumhuriyet yer alıyordu.

Üçüncü Cumhuriyet, 4 Eylül 1870'te ilan edildi. Cumhuriyetçilerin liderlerinden Léon Gambetta'nın girişimiyle geçici bir hükümet kuruldu. Adı Ulusal Savunma Hükümeti'ydi. Hükümetin başkanlığına Paris Garnizon Komutanı General Trochu getirildi. Yeni Cumhuriyet'in başbakanlığa muvazzaf bir askeri getirmesini yadırgamamak mümkün değildi. Paris, Alman ordularının kuşatması altındaydı.

Bütün savunma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. 150 bin kişilik Fransız ordusu Almanlar tarafından esir alındı. Hükümet Paris'ten kaçıp önce Tours, sonra Bordeaux şehirlerinde çalışmaya başladı. Fransızlar yeni bir ordu kurmaya çalıştılar ama başarılı olamadılar. Paris 28 Ocak 1871'de teslim oldu. Fransa cumhuriyet rejimine dönmüştü ama bunun için ağır bir bedel ödemişti.

8 Şubat 1871'de, yani, Paris'in düşmesinden sadece 11 gün sonra seçimlere gidildi. Yeni meclis olmadan yeni bir cumhuriyet kurulamazdı. İşin tuhaf tarafı şu ki, bu yeni mecliste de çoğunluk kralcıların eline geçti. 200 cumhuriyetçi milletvekiline karşılık 400 monarşist seçilmişti. Kralcı çoğunlukla cumhuriyet nasıl kurulacaktı?

Halk yenilginin acısını acı bir şekilde hissediyordu. Hükümet geri dönen harp esirlerinden oluşan ve Versailleslılar denilen bir ordu kurdu. Bu ordunun askerleri 21 Mayıs 1871'de Paris'e girmeye başladıkları sırada isyan patladı. Yollarda barikatlar kuruldu. Kanlı çatışmalar oldu. Tuileries Sarayı ile belediye binası yakıldı. İsyancılar Paris Komünü denilen bir yönetim kurdular. Şehir fiilen onların eline geçti. Paris başpiskoposu öldürüldü. Versailleslılar denilen askerler çok sert karşılık verdi. On binlerce isyancı kurşuna dizildi. Binlerce isyancı sürgüne gönderildi.

Bu arada, halkın kralcılara verdiği destek kısa sürede eridi. 2 Temmuz 1871'de yapılan ara seçimlerde cumhuriyetçiler 114 iskemleden 99'unu kazandılar. Rüzgâr tersine dönmüştü.

Bu tecrübelerden sonra, otoriter rejimlerin izini silecek yeni bir cumhuriyet anayasası yapmak için Fransız meclisi 1870 ile 1879 yılları arasında tam dokuz yıl çalıştı. Cumhurbaşkanlığına getirilen Thiers, kralcı milletvekillerine sert bir uyarıda bulundu: "Gücünüz yetiyorsa monarşiyi yeniden kurun." Thiers bir muhafazakârdı ama iktidarda fazla kalamadı. Görevinden istifa etti. Yerine Mac Mahon seçildi. İşin tuhaf tarafı şu ki, o da bir kralcıydı. Bu görevi kral dönünceye kadar yerine getireceğini düşünüyordu. Başbakanlık görevini bir Aristokrat olan Broglie'ye bıraktı. Fransa'da cumhuriyetçilerin talihi pek parlak değildi.

Sonunda Fransa cumhurbaşkanının, meclis ve senatonun oylarının nitelikli çoğunluğuyla 7 yıl için seçileceği yolunda bir önerge oy-

landı. Bu önerge ilk okunuşunda sadece bir oy farkla kabul edildi. İşte Fransa'da cumhuriyeti sağlamlaştıran o bir oydur. İkinci oylamada daha büyük çoğunluk sağlandı. Artık cumhuriyetten geri gidiş olmadığı anlaşılmıştı. Gerçekten 1876 yılında yapılan seçimler cumhuriyetçiler için zaferle sonuçlandı. Cumhuriyet karşıtı hükümetin basın üzerindeki büyük baskılarına rağmen, cumhuriyetçiler meclise 373 milletvekili soktular. Kralcı Cumhurbaşkanı Mac Mahon bunu nasıl hazmedebilirdi? Derhal yetkilerini kullanarak meclisi feshetti. Yeni yapılan seçimleri de cumhuriyetçiler kazanınca Mac Mahon'un yapabileceği tek şey kalmıştı: İstifa etmek. O da öyle yaptı ve hükümet cumhuriyetçilerin eline geçti.

Onun yerine seçilen Cumhurbaşkanı Grévy gerçek bir cumhuriyetçiydi. Fransa'yı laik, demokratik, parlamenter bir cumhuriyet haline getirmek için somut adımlar attı. Bir süre sonra senatoda da çoğunluk cumhuriyetçilerin eline geçti. Fransa'nın gerçek bir cumhuriyet yönetimine kavuşması için 1789 İhtilali'nden sonra 90 yıl geçmesi gerekecekti. Fransız İhtilali'ni yapanların cumhuriyeti yaşatmakta gösterdikleri başarısızlığın bedelini Fransız halkı bir yüzyıl boyunca ödedi. Demokrasiyle gelenler demokrasiyi yaşatamamış, Üçüncü Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi, bazen de Fransız halkı yeniden cumhuriyete geçme şansı yakaladığında kralcı bir çoğunluğu meclise sokabilmiş, kralcı cumhurbaşkanları seçilebilmişti.

Üçüncü Cumhuriyet döneminde neler oldu? Yeni parlamento iki meclisten oluşacaktı. Cumhurbaşkanı etkili bir rol oynayamayacaktı. Yetkileri sembolik olacaktı. Fransa yavaş yavaş otoriter bir rejimden uzaklaşıp demokrasiye yöneliyordu. Ancak Fransa'da yaşanan bazı olaylar bu demokratikleşmenin pek de kolay olmayacağını gösteriyordu.

Ülkenin nüfusu azalıyor, ekonomisi geri gidiyordu. Fransa bu durumdan nasıl kurtulacaktı? Dış politikada önce Rusya'ya, sonra da İngiltere'ye yanaştı. Böylece Almanya'nın baskısını azaltabileceğini düşündü. 1890 yılında Rusya'yla yaptığı antlaşmaya göre Fransa eğer Almanya veya İtalya tarafından saldırıya uğrarsa Rusya bu ülkelere karşı harekete geçecekti. Eğer Rusya, Almanya veya Avusturya'nın saldırısına uğrarsa Fransa bu ülkelere karşı savaş açacaktı.

Tek başına dış politika Fransa'nın ayakları üzerinde durmasına yeterli değildi. Eğitime öncelik verildi. Zorunlu, bedava ve laik bir eğitim sistemi geliştirildi.

Fransa'da Yahudi Düşmanlığı ve Dreyfus Davası

Siyasal alanda, Üçüncü Cumhuriyet döneminde Fransa'ya milliyetçilik akımları damgasını vurdu.

Milliyetçiliği savunanlardan bazıları Yahudi düşmanlığına yöneldi. O yıllarda Yahudi düşmanlığı amaçlı yayınlar ve eylemler toplumun büyük bir kesiminden destek gördü. Gobineau ve Renan gibi ünlü yazarlar, Yahudilerin aşağı bir ırk olduğunu iddia eden sözde bilimsel makaleler yayınladılar. Oysa Fransa'nın 39 milyonluk nüfusu içinde Yahudilerin sayısı 100 bini aşmıyordu.

Fransa'da Yahudi düşmanlığı Dreyfus Davası vesilesiyle zirveye çıktı. Yahudi asıllı olan Dreyfus bir deniz subayıydı. Gizli belgeleri Almanlara satmakla suçlanıyordu. Kamuoyunda Yahudilere karşı o kadar kuvvetli tepkiler vardı ki, halkın büyük bir bölümü bu iddiaya inandı. *La libre, Parole* gibi gazeteler daha mahkeme sonuçlanmadan Dreyfus'u suçlu gösteren yayınlar yaptılar. 1894 yılının Aralık ayında Dreyfus yargılandı ve suçlu bulundu. Kamuoyu bu kararı hemen benimsedi. Bir Yahudi olan Dreyfus'un o suçu işlemiş olmasından daha doğal ne olabilirdi? Ama Bernard Lazare isimli genç bir gazeteci işin peşini bırakmadı. O Dreyfus'un suçsuz olduğuna inanıyordu ve kamuoyunun aksi yöndeki baskısına rağmen davanın yeniden görülmesi için bir kampanya başlattı.

Deniz Kuvvetleri'nde görevli bir yarbay dosyayı yeniden inceledi ve Dreyfus'un değil başka bir subayın belgeleri verdiğini kanıtladı. Ama onu dinleyen olmadı. Yarbayı pasif bir göreve sürdüler. Dreyfus'un suçsuz olduğuna inanan ünlü yazar Émile Zola cumhurbaşkanına hitaben çok güçlü ifadelerle yazılmış bir mektup yayınladı. Mektubun başlığı şöyleydi: "İtham ediyorum." Bu mektubu içeren broşür 300 bin nüsha basıldı. İçindeki kuvvetli ifadeler nedeniyle Émile Zola bir yıl hapse mahkûm edildi. Başka aydınlar onun bıraktığı yerden mücadeleye devam ettiler. Savunma bakanı meclis kürsüsüne çıkarak Dreyfus'un suçlu olduğunu gösteren bir belgeyi sundu.

Daha sonra bu belgenin sahte olduğu anlaşıldı. Tartışma sokağa döküldü. Dreyfus karşıtlarının 100 bin taraftarı vardı. Dreyfus'u savunanlar ise sadece 10 bin kişi toplayabilmişti.

Bu tartışmalar arasında 1899 yılında Dreyfus, Rennes şehrinde yeniden yargılandı. Mahkeme bazı hafifletici sebepler olduğunu belirtip mahkûmiyeti 10 yıla indirdi. Tekrar sokak çatışmaları çıktı. Fransa yıllarca bu tartışmalarla çalkalandı. Peki, bu olay nasıl sonuçlandı? 12 Temmuz 1906 tarihinde temyiz mahkemesi Rennes Mahkemesi'nin kararını bozdu ve Dreyfus'u beraat ettirdi. Dreyfus yıllarca haksız yere hapis yattıktan ve acılar çektikten sonra deniz kuvvetlerindeki görevine döndü.[50] Bu olay Fransa'daki cumhuriyetçileri ve demokrat düşünceli kişileri ve partileri güçlendirdi. Peki, haksız yere yıllarını hapiste geçiren Dreyfus'un acılarının bedelini kim ödeyecekti?

Dreyfus olayı ve ona bağlı gelişmeler Fransız siyasetini nasıl etkiledi? 1898 seçimlerinde bu etki görüldü. Ordu ve kilise saflarında etkili olan otoriter rejim yanlılarına karşı sol partiler büyük kazanç sağladılar.

Fransa 1870'ten sonraki dönemde bir de General Boulanger olayı yaşadı. Ülke 10 yıl kadar Cumhuriyetçiler tarafından yönetildikten sonra halkta bazı tepkiler ortaya çıkmaya başladı. Meclis aşırı derecede güçlüydü. İstikrarlı hükümetler kurulamıyordu. Son 5 yılda 14 bakandan oluşan hükümette sık sık değişiklik yapılmış ve 78 siyasetçi bakan koltuğuna oturmuştu. Bu, halk içinde alay konusu olmaya başlamıştı.

Bu arada bir skandal patlak verdi. Legion d'Honneur nişanlarının parayla satıldığı ortaya çıktı. Kamuoyu yeni bir arayış içine girdi. Ülkenin güçlü bir lidere ihtiyacı vardı. Boulanger isimli genç ve etkili bir general halkın ilgisini çekti. Kısa zamanda büyük destek topladı. 1866 yılında hızla yükselerek Savaş Bakanı oldu. General Boulanger'nin bu hızlı yükselişi, hükümetin diğer üyelerini rahatsız etti. Bir sonraki hükümette ona yer vermediler. Sayıları 100 binlere ulaşan taraftarları genel oya karşı değillerdi. Ama seçilecek parlamentonun yanı sıra otoriter bir cumhurbaşkanı olmalıydı. Yani demok-

(50) a.g.e., s. 323-342.

rasi ve özgürlükler bir yana bırakılmalı, güçlü bir lider ülkeyi dilediği gibi yönetmeliydi. Halkın azımsanmayacak bir bölümünün beklentisi buydu.

Hükümetçe siyaset dışı bırakılmak istenen Boulanger, 1889 yılında yapılan ara seçimde Paris'ten aday oldu ve oyların %57'sini alarak milletvekili seçildi. Ama bu onun için yeterli değildi. Genel seçimlerde ezici bir çoğunluk kazanarak cumhurbaşkanı olacaktı. Bunu ümit ediyordu. Ama hayalleri boşa çıktı. Genel seçimlerde Boulanger taraftarları meclise sadece 44 milletvekili sokabildiler.[51] Böylece bir efsane daha sona ermiş oldu. Fransa cumhuriyet rejimini muhafaza etti. Bazı inişlere ve çıkışlara rağmen 1940 yılına kadar Üçüncü Cumhuriyet devam etti.

19. yüzyılın sonlarında Fransa'da üst üste suikastlar düzenlendi. Bunlardan birinde Cumhurbaşkanı Sadi Carnot 1894 yılında bir İtalyan anarşist tarafından öldürüldü.

Bu suikastlardan sonra özgürlükleri kısıtlayıcı yeni yasalar çıkarıldı. Bir suçu övenler ağır cezalara çarptırılacaktı. Anarşist fikirleri yayan gazeteler yasaklanıp toplatılacaktı. Bir suç işlenmemişse bile bir eylemin hazırlığına doğrudan veya dolaylı biçimde katılanlar cezalandırılacaktı. İşlenmemiş bir suçun cezalandırılması hukuk devleti anlayışına uygun muydu? Kuşkusuz değildi ama o yıllarda Fransa'nın gerçek bir hukuk devleti olduğunu söylemek de zordu.

O ortamda anarşist fikirleri şu veya bu şekilde yayan şahısların cezalandırılması da kararlaştırıldı. Askerleri kendi görevlerini yapmaktan uzaklaştırıp başka düşüncelere yönlendirenlere de ceza verilecekti. Söz ve düşünce özgürlüğü iyice kısıtlanmıştı. Cumhurbaşkanı Sadi Carnot'nun öldürülmesinden memnun olduğunu söyleyenler de hapse atılmıştı. Fransa, cumhuriyeti korumak uğruna özgürlüklerden uzaklaşıyordu.

Yeni meclis 1901 yılında toplanma ve gösteri yürüyüşlerini denetim altına alan bir yasa çıkardı. Bu yasanın başlıca hedefi toplumu bu yolla etkilemeye çalışan kiliseydi. Kilisenin düzenlediği gösteriler idari makamların iznine tabi olacaktı.

(51) a.g.e., s. 337-338.

1898'den sonra 1902 seçimleri yapıldı. Bu seçimlerde radikal sosyalistler büyük başarı kazandılar. Jean Jaures'nin sosyalistleriyle birlikte hareket ederek sol cepheyi güçlendirdiler.

O tarihte başbakan olan Émile Combes, Fransa'da laikliğin yasal bir yapıya kavuşturulmasının mimarıdır. 1905 yılında çıkarılan bir yasayla Devlet ve kilise birbirinden tamamen ayrıldı. Kilisenin malları devletleştirildi. Devlet artık papazları tayin etmeyecek ve onların maaşlarını da ödemeyecekti. Kilise kendi mali ihtiyaçlarını kendisi sağlayacaktı.

Üçüncü Cumhuriyet 1914 yılında Dünya Savaşı'nın bütün acılarını yaşadı. Sonucu Fransa için zaferle de bitse Fransa büyük can ve mal kaybına uğradı. Savaştan hemen sonra, 1919 yılında yapılan seçimleri sağ partiler kazandı.

1924 seçimlerini ise sol partiler önde bitirdi ancak güçlü ve istikrarlı bir hükümet kuramadılar. Sol partiler güç durumda kaldılar. Cumhuriyeti korumak için milli koalisyonlara katılabilirlerdi ama sağ partilerin önderliğindekilere değil. Böyle seçenekler karşısında sol bölündü.

Bu arada Amerika'da başlayan 1929 dünya ekonomik krizi Fransa'yı da etkisi altına almaya başladı. 1934 yılında Paris'te yeniden ayaklanmalar oldu. Bu defa isyancılar, yaşanan bütün olumsuzluklardan Parlamenter Cumhuriyeti sorumlu tutuyorlardı. Paris sokaklarında 12 kişi öldü, yüzlerce kişi yaralandı. Bu olayların sonucunda Édouard Daladier başkanlığındaki hükümet istifa etmek zorunda kaldı.

1936 ile 1938 yılları arasında Fransa'da Léon Blum'un başkanlığında solcu bir hükümet işbaşındaydı. Sosyal alanda bazı olumlu kararlar alındıysa da ufukta savaş bulutları dolaşıyordu.

Hitler Çekoslovakya'yı istila ettiği zaman Fransa, İngiltere'yle birlikte kötü bir sınav verdi. 1938 yılında Hitler'le yapılan "yatıştırma anlaşmasının" altında Fransa'nın da imzası vardı. Demokratik rejimler faşist bir diktatöre bazı tavizler vererek onu yumuşatabileceklerini sanıyorlardı. Yanıldıklarını çok yakında anlayacaklardı. Bu Hitler'i Dünya Savaşı'na kadar varacak olan genişleme politikasını sürdürebileceği düşüncesine götürdü.

Askeri alanda Almanlar Fransa'yı işgal etmek amacıyla büyük bir saldırı harekâtına girişmişlerdi. Fransızların yıllarca uğraşarak hazırladıkları Maginot Hattı, Nazi ordularını durdurmaya yetmedi. Fransız ordusu düzensiz biçimde geri çekilmeye başladı.

Siyasi alanda neler oldu? Fransız İhtilali'nden Üçüncü Cumhuriyet'in sonuna kadar tam 12 anayasa hazırlandı. Bunlardan bir-iki tanesi yürürlüğe giremedi. Bu kadar çok anayasa değişikliği rejimin de ne kadar sık değişiklik gösterdiğinin kanıtı oldu. Fransız parlamentosu için 17 seçim yapıldı. Bunların çoğunda monarşistler başarılı oldu. Fransa'da ihtilalden sonra yaklaşık 150 yıl gerçek anlamda istikrar sağlanamadı. Cumhuriyet, demokrasi ve özgürlükler tam anlamıyla yerleştirilemedi.

Bu yıllarda diğer Avrupa ülkelerinde de önemli değişiklikler oldu. Artık Metternich dönemi bitmişti. Özgürlükler ve liberalleşme adına bazı adımlar atılabilirdi. Avusturya ve Prusya 1850 yılında feodalizmi kaldırdılar. Rusya 1861'de köleleri özgürleştirdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na hükmeden Habsburg Hanedanı 1867'de Macarlara bir ölçüde kendini yönetme hakkı verdi. Ne yazık ki, bu son gelişme bekleneni veremedi. Macarlar bu defa da otoriter Macar liderlerin yönetimi altında ezildiler.

Diğer Avrupa ülkelerinde de gelişmeler oldu. Danimarka'nın son mutlakıyetçi Kralı VIII. Christian'ın 1848 yılında ölümünden sonra yeni Kral VII. Friederick hükümete liberalleri aldı. Yeni bir anayasa hazırlanmasını kabul etti. Bu anayasa kraliyetin yetkilerini meclisle bölüştürdü.

Hollanda'da da Kral II. William yeni bir anayasa hazırlatarak yetkilerini meclisle paylaştı. Hollanda bir anayasal monarşi haline geldi.

Fransız İhtilali'nden 20. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da gelişmeler böyle. Cumhuriyet ve demokrasi atılımları sık sık engelleniyor. Engelleyenlerin başında da çoğu zaman cumhuriyet sayesinde işbaşına gelen politikacılar var. Devletlerin cumhuriyetle yönetildikleri dönemlerde de rejimi tahrip etmek isteyenler az değil. Bunların arasında her dönemde aristokratlar ön plana çıkıyor. Halkın iradesini bir türlü hazmedemiyorlar. Daima onlar ülkeye egemen olacak, her şey onların istediği gibi olacak.

Avrupa'da demokrasinin serüveni böyle inişler ve çıkışlar gösteriyor. Peki, Amerikan demokrasisi nasıl doğuyor, nasıl gelişiyor?

Amerika Birleşik Devletlerinin Doğuşu ve Demokrasinin Gelişimi

Amerika'da demokrasinin kökenleri nereden geliyor? Bazı tarihçilere göre Amerikan demokrasisinin kurucuları Thomas Jefferson ve Benjamin Franklin'in esin kaynağı, Eski Yunan demokrasisinden çok bazı Kızılderili kabilelerinin yönetim biçimi. Kendini yönetme geleneği Kızılderililerde 1000-1450 yıllarında gelişmiş. Yani Christopher Columbus Amerika'ya ayak bastığında, orada bir cins demokratik yönetim var. Örneğin kadınlar oy verme hakkına sahip. Bu hakka Batılı ülkelerdeki kadınlar ilk defa 1896 yılında Yeni Zelanda'da kavuşabiliyor. ABD'de kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuşması çok daha sonra.

Amerika Birleşik Devletleri'nde demokrasinin esin kaynağı olmalarına rağmen Kızılderililere 1924 yılına kadar Amerikan vatandaşlığı hakkı bile tanınmıyor. Bu da Amerikan demokrasisinin karanlık noktalarından biri. Ne yazık ki, Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki, Anayasadaki, Haklar Bildirgesi'ndeki güzel sözlere rağmen Amerikan demokrasisi çok uzun yıllar Kızılderilileri eşit haklara sahip insanlar olarak görmemiş, gücünü onların üzerinde insafsızca kullanmıştır. Bağımsızlık Bildirgesi onlardan "Acımasız vahşiler" olarak söz ediyor. İlk cumhurbaşkanlarından John Adams'a göre Kızılderililer "Kanlı av köpekleridir." İlk cumhurbaşkanı George Washington onları kurda benzetiyor. Thomas Jefferson Kızılderililerin topraklarını ele geçirmenin beyazların hakkı olduğunu söylüyor.(52)

Kendi vatandaşları için insan hakları alanında döneminin en ileri görüşlerini kaleme alan bu devlet adamlarının, vatandaş saymadıkları Kızılderilileri insan gibi görmemeleri elem verici.

18. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında Kuzey Amerika, İngiltere'nin egemenliğinde. Orada 13 büyük koloni var. Oralarda İngiliz yasaları geçerli. Amerikan bağımsızlık savaşını başlatan işte bu koloniler.

(52) Keane, John, *The Life and Dead of Democracy*, 2009, s. 363.

İngilizlere karşı yapılan bağımsızlık savaşından önce, kuzeydeki İngiliz kolonilerinin arasında bir konfederasyon kuruluyor. Ana yapısı özgürlükçü ve bağımsızlıkçı. Ama İngiliz krallığına bağlı kalmayı tercih edenlerin sayısı da az değil.

Amerika, modern dünyanın ilk demokratik devleti sayılıyor. İşin ilginç tarafı Philadelphia kentinde yapılan anayasayı hazırlama çalışmaları sırasında demokrasi kavramından söz eden yok. Amerikan anayasasında da demokrasi kelimesi geçmiyor. Orada en çok halk kelimesi ön plana çıkarılmış. Amerikan anayasasının birinci cümlesi "Biz Amerikan halkı" diye başlıyor.

Başlangıçta demokrasi kavramına kuvvetle karşı çıkanlar az değil. Örneğin, Bostonlu politikacı George Cabot, "Demokrasi en kötü hükümet biçimidir," diyor. Fikirleriyle Amerika'nın özgürlükçü yapısına ışık tutan Thomas Paine bile başlangıçta, demokrasinin Atina gibi küçük devletlerde uygulandığını ve başarısızlığa uğradığını söylüyor. Cumhuriyetlerin halkçı tiranlıklara dönüşebileceklerini ileri sürüyor. Amerikan anayasasının kaleme alınmasına en büyük katkıda bulunan Madison da demokrasi kavramına karşı çıkıyor. O da aynı görüşleri savunuyor ve "demokrasiden korkulması gerektiğini" söylüyor.[53]

Bir süre sonra demokrasi kavramı benimseniyor. ABD'nin kurucularından olan Thomas Jefferson'un 1790 yılında kurduğu partinin adı Demokratik Cumhuriyet Partisi. Federalistlerin başında da Alexander Hamilton var.

1801 yılında çok önemli bir gelişme oluyor. Hükümet seçimle ve barışçı yollardan, bir partiden öbürüne geçiyor. Türkiye'nin 1950 yılında gerçekleştirdiği bu demokratik devrimi, ABD Türkiye'den 150 yıl önce gerçekleştirmiş. Thomas Jefferson'un partisi bu yolla hükümet oluyor ve bütün devlet organlarını ele geçiriyor. Biri hariç: yargı. Amerika'da yargı daha o tarihte bağımsızlığını koruyor.

Jefferson demokrasinin temel ilkelerine sahip çıkıyor. İnsan haklarına önem veriyor. Aristokrasiye karşı çıkıyor ve sosyal eşitliği ön plana çıkarıyor. Bütün bunlar çok güzel ama bir konu unutuluyor:

(53) a.g.e., s. 275.

Kölelik sistemine son verilmesi. Amerika'da demokrasi kurulduğunda kölelik sistemi de devam ediyor.[54]

Amerika Birleşik Devletleri üçlü bir denge üzerine kuruluyor: Başkan, Kongre ve Yüksek Mahkeme. Böylece kuvvetler ayırımı ilkesine tam uyulmuş oluyor. Hiç kimse bir diğerinin alanına girmiyor. Hiç değilse ilke olarak bu kabul ediliyor. Kısa bir süre sonra uygulamada ne gibi sorunlar yaşanabileceğini o sırada kimse tahmin edemiyor.

1803 yılında ilk sorun çıkıyor. Columbia eyaletine seçilecek hâkim kim olacak? İşte bu konuda Cumhurbaşkanı Jefferson ile Yüksek Mahkeme Başkanı Marshall arasında büyük bir görüş ayrılığı çıkıyor. Jefferson'dan önceki Başkan John Adams, biraz da sorun çıkarmak için, görevden ayrılmadan önce bu yüksek hâkimliğe Jeffersoncıların hiç istemediği William Marbury'yi ve diğer hâkimliklere de gene Jeffersoncıların karşı olduğu yedi kişiyi atıyor. Jefferson da başkan olur olmaz bu atamayı iptal edip başka birini göreve getirmeye çalışıyor. İşte ihtilaf buradan çıkıyor. Yüksek Mahkeme Başkanı, Marbury'nin yasal olarak atandığını, görevden alınamayacağını söylüyor. Mahkeme de Yüksek Mahkeme Başkanı'nın haklı olduğuna oybirliğiyle karar verirken hatırlarda kalacak şu ifadeyi kullanıyor: "*Amerika bir adamın devleti değil, hukuk devletidir.*"[55] Başkan Jefferson kaybetmiş ama hukuk kazanmıştır. Yüksek Mahkeme'nin hukuku korumada cumhurbaşkanından daha güçlü olduğu kabul ediliyor. Yüksek Mahkeme'nin, eğer meclis tarafından kabul edilen iki yasa arasında çelişki varsa, anayasaya uygun olan yasayı geçerli saymaya yetkili olduğu herkesçe kabul ediliyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nin halkın iradesine dayalı özgürlükçü ve eşitlikçi bir devlet olarak kurulması yolundaki çalışmalar incelenirken, unutulmaması gereken nokta, bu çalışmaların bir barış değil, savaş ortamı içinde yapılıyor olması. Amerika'daki eyaletler o yıllarda bir taraftan İngiliz sömürge yönetiminden kurtulup bağımsızlıklarını sağlamaya çalışıyorlar, bir yandan da kendi iç yönetimlerini

(54) a.g.e., s. 274-275.
(55) a.g.e., s. 283.

oluşturuyorlar. Nasıl Türkiye Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olma yolundaki çalışmalarını sürdürürken aynı zamanda bir kurtuluş savaşı vermek zorunda kalmışsa, Amerika da İngiliz sömürgecilerine karşı bir bağımsızlık savaşı veriyor.

İngiltere'yle Zorlu Savaş

Bu savaş kolay olmuyor. İngiltere parlamentosu kendi gücünü ve egemenliğini kanıtlamak için sömürgelere sık sık yeni vergiler koyuyor. Halk bu vergileri ödemek istemiyor. Çatışmaların çoğu bu yüzden çıkıyor.

Kuzey Amerika'daki 13 İngiliz sömürgesi 18. yüzyılın sonlarına doğru çeşitli sebeplerden İngiltere'ye karşı ayaklanıyorlar. Bu kolonileri doğrudan doğruya İngiltere yönetiyor. Gene İngilizlerin yönettiği 22 de küçük koloni var. Bu sömürgelerin halkı İngiliz vatandaşı oldukları halde temsil hakkına sahip olmadıkları İngiliz parlamentosu tarafından yönetilmek istemediklerini ilan edip İngiltere hükümetinin memurlarını geri gönderiyorlar. Çatışmalar çıkıyor.

Halk ayaklanıyor. İngilizler askeri birliklerle bu ayaklanmayı bastırmaya çalışıyorlar. 1770 yılında gene Boston'da çıkan çatışmalarda bazı kamu binaları ateşe veriliyor. Çatışmalarda İngiliz askerleri beş Amerikalıyı öldürüyor.(56)

O günlerde en geçerli söylem "Temsil olmadan vergi olmaz" söylemi. 1772 yılında eyaletler, ileride ortak bir devlet yapısına götürecek İletişim Komiteleri kuruyorlar. Aynı yıl bir İngiliz savaş gemisi Amerikalı bağımsızlık yanlıları tarafından yakılıyor.

Tarihlere geçen en çarpıcı olay 16 Aralık 1773 günü yaşanıyor. Samuel Adams'ın başkanlığında bir grup Amerikalı, Kızılderili kıyafetleri giyerek, devletin himayesinde çalışan İngiliz East India Şirketi'ne ait bir gemiye giriyorlar ve gemideki 10.000 sterlin değerindeki çayları (bugünün parasıyla 636.000 sterlin) denize döküyorlar. Bu olay tarihe "Boston çay partisi" olarak geçiyor ve bağımsızlık yanlılarına büyük bir moral veriyor. İngiltere ise bu hareketi cezalandırmak için Boston Limanı'nı kapatıyor.

(56) McCulloough, David, *John Adams*, Simon & Schuster, New York, 2001, s. 65.

1774 yılında her eyalet kendi kongresini ve hükümet organını kuruyor. Birinci ortak Kongre Philadelphia'da yapılacaktır.

Bu kongre İngiltere'ye açık bir meydan okuma. İngilizlerin bunu sineye çekmesi mümkün değil. İngiliz Parlamentosu bir yandan kolonilerde uygulanacak yeni vergi yasaları çıkarırken bir yandan da askeri birlikler göndererek kolonilerin yönetimini tekrar ele almak istiyor. Ama artık ok yaydan çıkmıştır. Bağımsızlık ateşini söndürmek mümkün değildir. İngiltere kralı, bağımsızlık yolunda yürüyen kolonileri "isyancı," Amerikan Kongre üyelerini de "vatan haini" ilan ediyor. İngiliz yasalarında vatana ihanetin cezası idam. Bağımsızlık yanlıları da İngiliz mallarına boykot ilan ediyorlar. Bazı eyaletlerde "özgürlüğün çocukları" isimli gizli dernekler kuruluyor. Bunlar İngiltere'ye taleplerini kabul ettiremezlerse şiddete başvuracaklar. Bu baskılar karşısında İngiltere Parlamentosu bazı vergi yasalarını kaldırıyor ama bunun yerine başka bir karar alıyor: Parlamento, kolonilerle ilgili olarak dilediği zaman dilediği yasaları çıkarabilir. İşte bu karar da şiddetli protestolara yol açıyor. Artık Amerika'daki bağımsızlık yanlılarının İngiltere'yle uzlaşması mümkün değildir.

Bir taraftan bağımsızlık için siyasi çalışmalar yapılırken bir taraftan da ünlü düşünürler ve yazarlar bu bağımsızlığın fikri altyapısını hazırlıyorlar. Bağımsızlık yanlılarının girişimiyle Kongre bazı ekonomik önlemler de alıyor. Bunlardan biri İngiltere'ye ihracatın yasaklanması.

Bağımsızlık Nasıl Sağlandı?

İkinci Kongre gene Philadelphia'da 1776 yılında toplanıyor. Artık bağımsızlık birkaç aylık mesafededir.

Cumhuriyetçi fikirlerin ve bağımsızlık çalışmalarının önderlerinden Başkan John Adams şöyle diyor: *"Cumhuriyetçilerin gerçek düşüncesi, bir insanlar imparatorluğu değil, yasalar imparatorluğu kurmaktır."* Adams'a göre, hükümetin istikrarını sağlamanın yolu, yargıyı, yönetimden ve yasamadan ayırmak ve gerçek anlamda bir bağımsız yargı kurmaktır. Yeni bir devlet kurmakta olan insanlar yargıyı nasıl kendimize bağımlı hale getiririz diye değil, nasıl gerçekten

bağımsız kılarız diye düşünüyorlar. Bu nasıl yapılacak? Adams diyor ki, "*Hukuk alanında tecrübeli, ahlaki açıdan örnek, sabırlı, sakin ve hiç kimseye boyun eğmeyecek yargıçlar bulup onları ömür boyu görev yapacakları mahkemelere atamak lazımdı.*" Adams bu sözleri söylüyor ama kendisi tam olarak uyuyor mu? Yukarıda belirtildiği gibi, görevden ayrılırken Yüksek Mahkeme'ye yaptığı bir atama siyasi nitelik taşıyor ve kendinden sonraki Başkan Jefferson'un başına sıkıntı açıyor, onu yargıyla karşı karşıya getiriyor."[57]

Onlar bu çalışmaları yürütüp Bağımsızlık Bildirgesi'ni hazırlarken, 30 mil ötedeki Delaware şehrinde nehrin içine kadar giren iki İngiliz savaş gemisinin ateşlediği topların sesleri duyuluyor. Kongre bu koşullarda çalışıyor.

Amerikan ordularının Başkomutanı General George Washington zaman zaman kongreye gelerek savaşın durumu hakkında bilgi veriyor. Durum pek parlak değildir. İngilizlerin her an New York'a bir saldırı düzenlemeleri beklenmektedir. İngiliz Kralı, Almanlardan oluşan 17 bin askeri Amerika'ya gönderip karaya çıkarmıştır. Bunlar İngiliz askerleriyle birlikte Amerikalı bağımsızlık savaşçılarına karşı savaşacaktır. Amerikalıların toplam askeri 7000'den ibarettir. Bu koşullarda İngilizleri yenmek zordur. Washington kongreye işte bunları anlatıyor.

Bağımsızlık Bildirgesi'ni kaleme alma görevi Thomas Jefferson'a veriliyor. O bu metni hazırladığında bazı karşı görüşler de duyuluyor. Bazı kolonilerin temsilcileri bu aşamada bağımsızlık ilanını erken buluyorlar. Merkezlerinden bildiriyi imzalamak için yetki alamamışlardır. Dört koloni hayır oyu veriyor. New York çekimser kalıyor. Dokuz eyalet olumlu oy veriyor ama amaç metni oybirliğiyle çıkarmaktır. Oylamanın sonuçlanması ertesi güne bırakılıyor. Bu arada olumsuz oy veren koloniler ikna ediliyor. New York hariç. New York delegeleri sonuna kadar çekimser tutumlarını sürdürüyorlar. New York bağımsızlık ilanına niçin bu kadar mesafeli duruyor? Anlaşılıyor ki tam o sırada 100 İngiliz savaş gemisi New York açıklarına gelmiştir. 300 gemi daha beklenmektedir.

(57) a.g.e., s. 102-103.

Bir koloninin çekimser kalması oybirliğini bozmaz deniliyor ve Bağımsızlık Bildirgesi 2 Temmuz 1776'da kabul ediliyor. Kongre 4 Temmuz 1776 tarihinde bu bildirgeyi resmen ilan ediyor ve İngiltere Krallığı ile bütün bağlarını kopartıyor. Amerika artık bağımsız bir devlet olmuştur. Bütün ülkelerin bu bağımsızlığı tanımalarını bekliyor. Peki, ileride kendisi başka devletlerin bağımsızlığına saygı gösterecek midir? O tarihte bunlar düşünülmüyor. Onu zaman gösterecektir.

Sadece yeni devletin nitelikleri düşünülüyor. Yeni kurulan devlet özgürlükçü, liberal, temsili bir cumhuriyet olacaktır. Daha sonra 4 Temmuz, Amerika Birleşik Devletlerinin milli günü olarak ilan ediliyor.

Fransız İhtilali'ne ve daha sonraki cumhuriyet ve demokrasi akımlarına ilham kaynağı olacak bu Bağımsızlık Bildirgesi'nde hangi ilkeler yer alıyor? Özetle şunlar:

- Bütün insanlar eşit yaratılmıştır. Doğuştan sahip oldukları ve ellerinden alınamayacak haklar, yaşama, özgürlük ve mutluluğa ulaşmaya çalışma hakkıdır.
- Hükümetler, yönetilenlerin rızasıyla bu hakları sağlamak için kurulmuştur.
- Herhangi bir hükümet bu amaçları tahrip edecek bir duruma gelmişse halk, onu değiştirmek veya sona erdirmek, yerine yeni bir hükümet kurmak hakkına sahiptir.
- Eğer hükümet uzun bir süre görevini kötüye kullanmışsa despotizme yönelir. Böyle bir hükümeti düşürmek halkın hakkıdır.
- İngiliz Kralı, kolonisi olan devletlerde mutlak bir tiranlık kurmak için görevini kötüye kullanmıştır. Eleştirilerden biri, kralın yargı bağımsızlığını engellemesi...
- Bütün bu nedenlerle biz, Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcileri İngiliz Kraliyeti'yle olan bütün bağlarımızı sona erdirdiğimizi, İngiltere devletiyle bütün siyasi bağlarımızı tümüyle kestiğimizi ilan ederiz.

Bağımsızlık Bildirgesi'nde özetle böyle deniliyor. Amerika Birleşik Devletleri doğmuştur, Bağımsızlık Bildirgesi imzalanmıştır. Bil-

dirgede bütün insanların ellerinden alınamayacak haklarından söz edilmektedir. Ayrıca bütün insanların hür ve eşit doğduğu ilkesi kabul edilmiştir. Bu bağlamda taslağa bir madde daha eklenmiştir, ama o sonra çıkarılmıştır: Köleliğin yasaklanmasına ilişkin madde... Kölelik sürerken insanlar nasıl özgür ve eşit olacaklar? İşte Bağımsızlık Bildirgesi'nin en zayıf tarafı burası. Peki, bu madde niçin kabul edilmemiş? Bazı koloniler buna itiraz etmişler. Köleliğin yasaklanmasına razı değillerdir. O sırada bu 13 koloninin toplam nüfusu 2.500.000 kişi. Bunun beşte biri köle. Yaklaşık 500 bin kadın, erkek ve çocuk köle statüsünde. Köle ticareti açık biçimde sürüyor. Kongre üyelerinden en az üçte birinin kölesi var. Bağımsızlık Bildirgesi'ni kaleme alan Thomas Jefferson 200 köleye sahip. Başkomutan George Washington'un da o kadar kölesi var.[58] Bütün insanlar eşittir deniliyor ama anlaşılan bazıları biraz daha az eşit. Bağımsızlık Bildirgesi'nin öncülerinden Benjamin Franklin kölelik sistemine şiddetle karşı. Ama onun da evvelce iki kölesinin olduğu, hatta köle ticareti yaptığı anlaşılıyor. Amerika'da demokrasi, kölelik rejimi kaldırılmadan kuruluyor. Kaldı ki Bağımsızlık Bildirgesi'nde demokrasi sözcüğü de geçmiyor, aynen Amerikan Anayasası'nda geçmediği gibi... O sıralarda demokrasi kavramı henüz geçer akçe değil. Bazı Amerikalı siyasetçiler demokrasinin sokaktaki kalabalığın yönetime el koyması anlamına geleceğini ve bunun kabul edilemeyeceğini söylüyorlar.

Onlar bu konuları konuşurken, İngiliz ve Almanlardan oluşan 32 bin kişilik birlik New York yakınlarındaki bir adaya çıkmıştır. New York'un korunması için Washington'un toplayabildiği derme çatma ordu 20 bin kişiyi zor buluyor. Savaş eşit olmayan şartlarda sürüyor. New York'un Long Island Adası'nda cereyan eden çatışmada Amerikalılar 1000 ölü, yaralı ve esir veriyor. İngilizlerin kaybı bunun yarısından az. Çatışmadan sonra İngiliz komutan görüşme istiyor, belki bir ateşkes yapılabilir ama şartları var: Öncelikle bağımsızlık bildirgesi geri alınsın. Amerikan heyetindeki John Adams düşünmeden cevap veriyor: "Söz konusu bile olamaz." Savaş devam edecektir.

(58) a.g.e., s. 131, 136.

Savaş zor şartlarda yürütülmektedir. Kongre bu güçlüklerin aşılmasına çalışıyor. Ama her zaman demokratik yöntemlerle değil! Örneğin, Amerikan askerlerinin disiplini nasıl sağlanacak? Kongre karar veriyor: Nöbette uyuyanlara ve içki içenlere verilecek ceza 39 kırbaçtan 100 kırbaca çıkarılacak.[59] Kırbaç cezası Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki insan hakları ilkelerine uyuyor mu? Kimse o koşullarda bu soruyu sormuyor.

Amerika'nın bu savaşı tek başına kazanması olanaksız. Özellikle denizlerde Amerika'nın hiçbir gücü yok. Fransa'dan yardım isteniyor. Bu, Fransızların da işine geliyor. İngiltere'nin zayıflaması Avrupa'daki dengeleri de etkileyebilir.

1777 yılının Ekim ayı dönüm noktası oluyor. New York'un yakınındaki Saratoga'da yapılan muharebeyi İngilizler kaybediyor. Artık Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığından geri dönüş olmayacağı herkes tarafından anlaşılıyor. Saratoga Savaşı'ndan sonra Fransızlar da Amerikan Bağımsızlık Bildirgesini tanıyorlar ve İngiltere'ye karşı savaşa giriyorlar.

Onları İspanyollar ve Hollandalılar izliyor. İngiltere yalnız kalmıştır. Ama Amerika kıtasından bir anda çekilmiyor. Karayipler'de zengin şekerkamışı plantasyonları vardır. Donanma oraya yönlendiriliyor. İngilizlerin ekonomik çıkarları bunu gerektiriyor. Bir taraftan da Güney eyaletlerini ele geçirmeye çalışıyorlar. Üstelik Güney bölgelerinde içeriye doğru ilerledikçe gerilerinde Amerikalılar gerilla savaşları başlatıyor. İngilizler zor durumda kalıyor. Sonunda 1781 yılında Yorktown'da yapılan muharebeyi de kaybediyorlar. Artık Güney eyaletlerini elde tutma ümidi de kalmamıştır. Birlikleri geri çekmeye karar veriyorlar. Hâlâ New York'ta bazı birlikleri var. Güneydeki askerlerini oraya taşıyacaklar. Ama nasıl? Askerleri taşıyacak olan İngiliz donanması Fransızlara yeniliyor. Teslim olmaktan başka çare kalmamıştır. Dünyanın hâkimi olan İngiltere mağlup olmuştur.

Amerika'nın kurtuluş savaşı, 1775-1781 yılları arasında tam 6 yıl sürüyor. İngiltere'de de bu savaşın daha fazla uzamasına karşı çıkanlar artıyor. Kral III. Georges savaşın sürdürülmesinden yanadır. Ama

(59) a.g.e., s. 160.

parlamentoda savaş yanlıları gücünü kaybediyor. Hatta Amerika'nın bağımsızlığına sıcak bakan bazı siyasetçiler de var. Sonunda barış antlaşması 1783 yılında Paris'te imzalanıyor. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını tanıyor. Missisipi Nehri'nin doğusundaki bütün topraklar Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakılıyor. Florida hariç. İngilizler Florida'yı daha sonra, başka bir anlaşmayla İspanya'ya bırakacaktır.

Bağımsızlığını resmen kazanan Amerika Birleşik Devletleri'nin nasıl bir yönetim biçimiyle yönetileceğini görmek için beş yıl daha beklemek gerekiyor.

Amerika'nın ilk cumhurbaşkanı bağımsızlık savaşının başkomutanı George Washington oldu. George Washington aslında bir aristokrat. O yıllarda "aristokratik demokrasiden" söz edilmeye başlandı.[60]

Çağdaş Demokrasilerin İlk Anayasası

Amerika Birleşik Devletleri'nin Anayasası 19 Eylül 1787 tarihinde kabul ediliyor. 1788'de de onaylanarak yürürlüğe giriyor.

Modern zamanların bu ilk özgürlükçü anayasasında ne gibi hükümler yer alıyor? Giriş bölümü şöyle:

"Biz Amerika halkı, daha mükemmel bir birlik kurmak, adaleti, ülke içinde huzuru, ortak savunmayı, herkes için refahı artırmak, kendimiz ve bizden sonraki kuşakların özgürlüğünü güvence altına almak için bu Anayasayı kabul ettik."

Parlamento bir Temsilciler Meclisi'nden bir de Senato'dan oluşacak. Meclise seçilmek için en az 25, senatoya seçilmek için en az 30 yaşında olmak gerek. Meclis üyeliği için en az 7 yıldan, senato için 9 yıldan beri Amerikan vatandaşı olma şartı aranıyor. Kurallar çok sıkı.

Anayasanın daha birinci maddesinde her eyaletin temsilciler meclisine göndereceği üye sayısı ile ödeyeceği vergi arasında bağ kurulmuş. "Vergi ödemeden temsil olmaz" ilkesi öncelikle vurgulanmış, ama bir kayıtla: Vergi ödemeyen Kızılderililer hesaba katılmayacak. Yani daha başından itibaren bir ayırımcılık göze çarpıyor.

(60) Keane, John, *The Life and Dead of Democracy*, 2009, s. 288.

Cumhurbaşkanı yardımcısı aynı zamanda senatonun da başkanı oluyor. Bir istisnasıyla, Senato Yüce Divan sıfatıyla cumhurbaşkanını yargılayacağı zaman başkanlığa Yüksek Mahkeme Başkanı getiriliyor. Senatonun mahkûmiyet kararı verebilmesi için üçte iki çoğunluk şartı aranıyor.

Parlamentonun her iki kanadı da üyeleri kural dışı davranışları nedeniyle ihraç edebiliyorlar. Bunun için de üçte ikilik çoğunluk gerekiyor.

Her iki meclisin üyeleri de kürsüdeki konuşmaları nedeniyle dokunulmazlıktan yararlanıyorlar. Ancak vatana ihanet, cinayet, kundaklama gibi adi suçlar işlerlerse yargılanabiliyorlar.

Vergi koyma ve kredi alma gibi yetkilerinin yanı sıra kongre, ticari konularda da yetki sahibi; işin ilginç yanı, ticari ilişkiler bölümünde yabancı ülkelerin yanı sıra Kızılderililer de sayılıyor, sanki onlar Amerikan toplumunun dışında bir unsurmuş gibi.

Tabii savaş ilanı da kongrenin yetkisinde. Ayaklanmaları önlemek için milis gücü kurma yetkisi de var.

Başkan seçilebilmek için Amerikalı olarak doğmak ve en az 14 yıl Amerika'da yaşamak gerekiyor. Bir de göreve başlamadan önce anayasaya bağlılık yemini etmek şart. Yani anayasadan şikâyetçi olanlar cumhurbaşkanı olamıyor!

Amerikanın imzaladığı antlaşmaları onaylamak da başkanın yetkisinde ama bir şartla: Senatörlerin üçte ikisi de onay verecek. Büyükelçilerin ve diğer yüksek devlet memurlarının atanması için de senatonun onayı gerekiyor. Yani başkanla kongre arasında tam bir denge kurulmuş.

Başkan ve başkan yardımcısıyla yüksek memurlar hangi koşullarda görevden alınabiliyor: Vatana ihanet, rüşvet almak ve başka ağır suçlar.

Büyükelçilerin, bakanların ve konsolosların yargılanması Yüksek Mahkeme'nin görev alanına giriyor.

Birleşik Devletler bütün eyaletleri, cumhuriyeti dış saldırılara ve yurtiçinden gelecek şiddet hareketlerine karşı korumayı garanti ediyorlar.

Anayasa nasıl değiştirilecek? Ancak her iki meclisin üye sayısın üç-

te ikisinin oyuyla değişiklik önergesi verilebiliyor. Bu değişiklerin yürürlüğe girebilmesi için eyaletlerin dörtte üçünün onayı gerekiyor.

Eyaletler senatoda eşit biçimde temsil ediliyor. Her eyaletin iki senatörü var. Bu sayı değiştirilemiyor. Demek ki, orada da anayasanın değiştirilemez maddeleri var.

Bu anayasa nasıl uygulanacak? Çeşitli kısıtlamalar var. Bunların kaldırılması gerekiyor. 1824 yılında bütün eyaletlerde erkek beyaz nüfusun oy kullanma hakkı kabul ediliyor. Amerika bu konuda İngiltere'den daha erken davranmış. Orada bütün beyaz erkeklerin oy kullanma hakkı ancak 1867'de tanınıyor. Amerika'da siyahların oy hakkına kavuşmak için yaklaşık 50 yıl daha beklemeleri gerekecek.

1870 yılında yapılan bir anayasa değişikliğiyle ırk, renk ve kölelik gibi nedenlerle oy hakkına getirilen kısıtlamalar büyük ölçüde kaldırılıyor.

Bütün kısıtlamaların kaldırılması için neredeyse 100 yıl daha beklenmesi gerekecek. 1965 yılında kabul edilen Oy Hakkı Yasası ve Medeni Haklar Yasası'yla siyah renkli Amerikalıların oy hakkındaki bütün kısıtlamalar kaldırılıyor. 1971 yılında da oy verme yaşı da 18'e indiriliyor. Görüldüğü gibi Amerikan demokrasisi çok uzun bir süreç içinde gelişiyor.

İşte zaman zaman yapılan bazı değişikliklere rağmen esası bugün de geçerli olan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın özeti böyle. Peki, anayasada ne yok? Yukarıda da belirtildiği gibi demokrasi kavramına hiç atıf yok. Anayasayı kaleme alanlardan James Madison'un demokrasi kavramına metinde yer vermeyi kabul etmediği biliniyor. Bağımsızlık Bildirgesi'nde de demokrasiye atıf yok. Haklar Beyannamesi'nde de yok. Oysa bağımsızlıktan kısa bir süre sonra kurulan partinin adı Cumhuriyetçi Demokrat Parti. Ama nedense anayasada bu kavrama yer verilmemiş. Demokrasi kavramı 1780'li yıllarda sosyal haklar için mücadele edenler tarafından kamuoyuna mal ediliyor.

Bir de anayasada Kızılderililere farklı bir grup gibi atıfta bulunulması dikkat çekiyor. Buna karşılık anayasada laiklik ilkesi korunmuş. Amerikanın resmi dine sahip olduğuna dair bir ifade yok. İlk cumhurbaşkanlarından ve anayasanın hazırlayıcılarından Thomas

Jefferson, "Biz anayasayı hazırlarken dinle devlet işleri arasına bir duvar ördük," diyor. Aynı düşünce Haklar Beyannamesi hazırlanırken de korunmuş.

1791 yılında kabul edilen Haklar Beyannamesi de 12 temel maddeden oluşuyor. Bunların en önemlilerinden biri 3. madde. Orada din özgürlüğünden, söz hakkının ve basın hürriyetinin, barışçı gösteri hakkının kısıtlanamayacağından söz ediliyor.

Bir de 6. madde var. Orada makul olmayan gerekçelerle insanların üstünün, evlerinin, evrakının ve eşyalarının aranamayacağı yazılı. Ancak zorunlu hallerde arama yapılacaksa bunun yeri ve el konulacak şeylerin açık tarifinin yapılması zorunlu.

7. maddede de adil bir hukuk süreci olmaksızın hiç kimsenin canından, özgürlüğünden ve mallarından mahrum edilemeyeceği yazılı.

8. madde de sanıkların haklarından söz ediyor. Orada sanıkların hızlı ve adil yargılanma hakkına sahip oldukları, suçlamanın niteliği hakkında bilgi sahibi kılınmaları, aleyhlerinde tanıklık yapacaklarla yüz yüze gelme hakkından söz ediliyor.

10. maddede aşırı ölçüde mali ceza verilemeyeceği, zalimce ceza verilemeyeceği kaydediliyor.

İnsan haklarıyla ilgili bu temel hükümler kabul edileli yaklaşık 230 yıl geçmiş. Bu süre içinde Amerika bu kuralların hepsini kendi topraklarında yaşayan herkese uygulayabilmiş mi? Bu söylenemez. Unutulmamalıdır ki, bu metinleri yazanların köleliğin kaldırılması yolunda bir paragraf eklemelerine engel olunmuştur.

Demokrasiyle Bağdaşmayan Uygulamalar

Bağımsız, demokratik, eşitlikçi ve özgürlükçü bir demokrasi kurulmuştu ama uygulamada bu ilkelere saygı gösterilebilecek miydi? Daha ilk yıllardan itibaren sorunlar baş göstermeye başladı. 1794 yılında viski üreticilerinin öncülüğünde büyük bir ayaklanma başladı. Sebebi şuydu: Kongreden çıkan bir yasa küçük viski üreticilerine büyüklerin iki misli vergi koymuştu. Halk sokaklara döküldü. 7000 kişi Pensilvanya sokaklarında gösteri yaptı. Vergi başmüfettişinin evi yakıldı. Bu ayaklanmaya "Viski ihtilali" deniliyor. Sonunda George

Washington duruma el koydu. Sokak gösterileri yapanları vatan hainliğiyle suçladı. Ayaklanmaları bastırmak için 15 bin asker görevlendirildi. Çok sayıda kişi tutuklandı. Bunlardan ikisi idama mahkûm edildi. İnfazı son anda Washington önledi.[61]

Aynı yıllarda demokrasiyle bağdaşmayan başka uygulamalar da oldu. Örneğin, yabancıların kayıt ve gözetimi sistemi uygulamaya konuldu. Kabul edilen bir yasa başkana "Milli birliğe" zarar veren yabancıların sınır dışı edilmesi yetkisi verdi.

Gene bir yasayla başkan ve kongre hakkında itibar kırıcı sözlü ve yazılı beyanlarda bulunulması yasaklandı. Bu gibi beyanlarda bulunanlar 5 yıl hapis, 5000 dolar para cezasına çarptırılabilecekti.[62] Bir anlamda Türkiye'de hâlâ tartışılan Ceza Yasası'nın 301. maddesine benzer bir düzenleme.

Basın ve dernek kurma özgürlüğü, üzerinde en çok tartışılan konular arasındaydı. 1800 yılında yapılan seçimlerde bu konular ön plana çıktı. Thomas Jefferson'un seçimi kolay olmadı. Oylar eşit çıkınca Temsilciler Meclisi'nde 35 kere oylama yapıldı. Alexander Hamilton, Jefferson'dan yana ağırlığını koydu. Sonunda 36. oylamada Thomas Jefferson seçildi. İlk defa iktidar bir partiden öbürüne kansız devrediliyordu. Gene de Jefferson'un rakibi Aaron Burr bunu hazmedemedi ve üç yıl sonra Hamilton'u bir düelloda öldürdü. Amerikan demokrasisinde böyle şeyler olabiliyordu...

İlk başkanlık konuşmasına Jefferson iktidarla muhalefetin eşit haklara sahip olduğunu, aynı yasalara tabi olduğunu söyledi ve, "Hepimiz cumhuriyetçiyiz, hepimiz federalistiz," dedi. Seçilemeyen partilerin de sonuca saygı göstermesini ve bir sonraki seçimleri beklemesini söyledi.

1828 seçimlerini, köle sahibi adaylardan Demokrat Parti lideri Jackson kazandı. Jackson sert üslubu ve keyfi yönetimiyle dikkati çekti. Ülke yönetimine seçimle gelmeyen danışmanlar hâkim oldu. Onlar ne isterse yapılıyordu. Dışişlerine getirdiği Van Buren aracılığıyla kendi partisinin üyelerini önemli devlet görevlerine getirdi. Tam

(61) a.g.e., s. 288.
(62) a.g.e., s. 290-291.

bir kayırmacılık politikası uyguladı. Van Buren 1836 yılında cumhurbaşkanı seçildi. Ama ikinci seçimde başarılı olamadı.

O yıllarda 26 yaşındaki bir Fransız yazar, Alexis de Tocqueville Amerika'yı dolaşarak bu ülkenin demokrasi deneyimi hakkındaki izlenimlerini yazıyordu. Tocqueville Amerika'daki temsili demokrasinin işleyişini hayranlıkla izliyor ve böyle bir sistemin Avrupa'da da yerleşmesini diliyordu. Ama Amerikan demokrasisinin bazı eksikliklerinin de farkındaydı. Bu sistemin kölelikle birlikte yürüyemeyeceğini yazıyor ve köleliğin kaldırılmasını savunuyordu.

Siyah derililerin de durumu içler acısıydı. Beyazlarla evlenmeleri suç sayılıyordu. Oy vermeye ve jürilerde görev almaya cesaret edenler ölümle tehdit ediliyordu. Tiyatroya gidemiyorlar, hastanelerde farklı muamele görüyorlardı. Hatta öldükten sonra bile cenazeleri beyazlardan daha düşük törenlerle kaldırılıyordu. Her iki dünyada da siyahlara eşitlik yoktu ve onların yaşadığı ülkenin adı demokrasiydi. Tocqueville Amerika'da köleliğin Eski Yunan'dan daha beter olduğunu düşünüyordu.

1820'lere kadar yaklaşık 10 milyon zenci Afrika'dan Amerika kıtasına getirilmişti. Bunlardan 400 bini Kuzey Amerika'ya yerleştirildi. Bu zencilerin sayısı süratle arttı. Artık her eyalette zenciler vardı. Güney eyaletlerinde sayıları çok daha fazlaydı.1820 tarihinde Missouri'nin Birleşik Devletler'e katılması sorun yarattı. Zencilerin az olduğu eyaletlere özgür eyaletler, fazla olduğu eyaletlere de köle eyaletler deniliyordu. "Köle Eyalet" sayılan Missouri'nin katılmasıyla senatoda 13'e 13 eşitlik sağlanmıştı. Bu kabul edilemezdi. Özgür eyaletlerden Massachusetts'in bir bölümü Maine adı altında özgür bir eyalet yapıldı ve Birleşik Devletler'e katıldı. Çoğunluk gene özgür eyaletlere geçmişti. O tarihlerde Amerika böyle işlerle uğraşıyordu.

İngiltere'de ise 1833 yılında köleliği yasaklayan bir yasa kabul edilmişti. Bu alanda Amerika İngiltere'den geride kalmıştı. Bu arada Amerikan Kongresi'nde Gag Yasası denilen bir metin kabul edildi. Buna göre artık köleliğin yasaklanmasını öngören tasarılar meclise gelemeyecekti. Gene de ülkede köleliğin kaldırılması için güçlü bir hareket başlatıldı. Bazıları ise zencilerin Afrika'ya, özellikle Liberya'ya gönderilmesi için kampanya yapmaya başladılar. Zencilerle beyazla-

rın aynı milletin parçaları olduğu fikri bir türlü benimsenemiyordu. *New York Tribune* gazetesi, 1835 yılında yayınladığı bir başmakalede, "Biz bir halk değiliz, iki halkız," diyordu.

Köleliğin kaldırılması için yürütülen kampanyalara kadınlar da katılıyordu. Bu kampanyanın öncülerinden Bayan Grimke 1838 yılında Philadelphia'da düzenlenen bir toplantıda konuşurken büyük bir kalabalık konuşmanın yapıldığı binayı taş yağmuruna tuttu. Ertesi gün protestolar devam etti. Belediye başkanı binanın korunması taleplerini reddetti. Ona göre zencilerin binada bulunması halkı tahrik ediyordu. Zenciler binayı terk etmeliydi. Bu talep kabul edilmedi. Protestocular binayı ateşe verdiler ve yağmaladılar. Kölelik karşıtlarının işi zordu.[63]

Bazı tarihçiler Amerika'nın 1800'le 1850 arasındaki dönemde iç savaşa doğru gittiğini söylüyordu. İç savaşı beklerken bir de dış savaş yaşandı. Amerika 1846 yılında Meksika'ya savaş açtı. Amaç Meksika'nın elindeki bazı topraklara sahip olmak. Bir demokrasinin başka ülkelerin topraklarında gözü olur mu? Demek ki, oluyormuş. Bu savaşın sonunda Amerika Teksas'a ek olarak Nevada, Utah, Arizona, New Mexico ve Wyoming'i de ele geçirdi. Bu savaşta 40 bin kişi hayatını kaybetti. Bir kişi de hapse atıldı: Henry David Thoreaux. Niçin? Çünkü o yazdığı bir kitapta, demokrasi ideallerine aykırı bir savaşı finanse etmeye katkıda bulunmamak için vergi ödemeyi reddetmişti. Buna karşılık Demokrat Parti'nin basın ve propaganda işlerinden sorumlu sözcülerinden Nahum Cahen bu savaşı, "Demokrasi için parlak bir zafer," olarak nitelendiriyordu.

Amerika'da bu tepkiler olurken Britannica Ansiklopedisi, Meksika Savaşı'ndan 4 yıl önceki 1842 tarihli basımında Amerikan hükümetinin dünyanın en iyi ve en akıllı yönetimi olduğunu ve en mükemmel demokrasi örneğini verdiğini yazıyor. Ama acı gerçekler kısa zamanda ortaya çıktı. Kuzey eyaletleriyle Güney eyaletleri çok kanlı bir iç savaşa tutuştular. İki taraftan toplam 620 bin asker bu iç savaş sırasında öldü. Toplam kayıplar 970 bin kişiye ulaştı. Bu, Amerika'nın o zamanki nüfusunun %3'ü kadardı. Sonunda Güney kuvvetleri mağlup

(63) a.g.e., s. 307, 313, 315, 323.

olmuştu. Başkan Abraham Lincoln sonunda barışı sağladı. Savaştan önceki duruma dönülecek, federasyon yeniden canlandırılacaktı.[64]

Kölelik Nihayet Yasaklanıyor

Bu savaşın bazı önemli sonuçları oldu. Anayasada bazı değişikler yapıldı. Kölelik nihayet resmen yasaklandı. 4 milyon köle azat edildi. Zencilere tam oy hakkı sağlandı ve devletin hangi ırktan olursa olsun, bütün vatandaşları korumakla yükümlü olduğu kabul edildi. Amerika'nın demokrasisindeki bu eksiklilikleri gidermesi için büyük bir bedel ödemesi gerekmişti. Gene de uygulamada tam eşitlik sağlanamadı. Güney eyaletlerinde İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında bile ayırımcılık devam ediyordu. Bu aşamalardan geçen Amerika'nın Obama gibi bir siyah deriliyi 21. yüzyılın başlarında başkan seçmesi, bu ayırımcılığın yaşandığı yıllarda hayal bile edilemeyecek bir şeydi.

19. yüzyılın sonlarına doğru Amerikan ekonomisi hızla büyüdü. Bir çelik işçisi yılda 420 dolar kazanırken, çelik şirketlerinin sahibi Andre Carnegie'nin yıllık geliri 20 milyon dolara ulaşmıştı. Aşırı derecede zenginleşen Rockefeller ve J. P. Morgan gibi bazı işadamları siyaseti, hatta yargıyı yönlendirmeye çalıştılar.

Kayırmacılık had safhaya ulaştı. 1890 ile 1920 yılları arasında kamu sektöründe çalışanların beşte biri partizanca yaklaşımlarla işe yerleştirilmişti. Başkan Abraham Lincoln, Washington'da çalışan 1500 kamu görevlisinin dörtte üçünü işten çıkardı, onların yerine kendi partisinin mensuplarını yerleştirdi. Lincoln, 1865 yılında öldürülünceye kadar bu partizanca uygulamalar devam etti. Parti yandaşlarını devlet görevine atamak için federal hükümetin kadroları hızla şişirildi. Federal memurların sayısı 1871'de 51 binken on yıl sonra 1881'de 100 bine çıktı. Amerika'nın 20. başkanı James A. Garfield, zamanının üçte birinin memurları görevden almak ve yeni memur atamakla geçtiğinden yakınıyordu.

1896 yılında memur sayısı 78.500'e ulaşan posta idaresinde çalışan yandaş memurlar, iktidar partisinin yayınlarını dağıtmak, muhalefetin broşürlerini ise hasıraltı etmekle meşguldü. İktidara geçen

(64) a.g.e., s. 291,293,294, 370.

partiler yalnız taraftarlarını işe almakla kalmıyorlardı. Büyük ihaleler de yandaş işadamlarına veriliyordu. 19. yüzyılın sonlarında bu gibi yöntemlerin sayesinde hükümetin imkânlarının seçimler üzerindeki etkisi had safhaya çıkmıştı. Devlette veya siyasette önemli görevlere gelmek isteyenler partiye büyük paralar ödemek zorunda kalıyorlardı. Hâkim adaylarından 10 bin, Temsilciler Meclisi ve Senato üyeliği adaylarından 20.300 dolar isteniyordu. Adaylara parti tarafından gönderilen mektuplarda kaç para katkı istendiği belirtiliyordu. Partide yüksek görevler yapanlar çeşitli yolsuzluklara bulaşmış ve birçoğu bu işten zengin olmuştu. Oregon'daki Çiftçi ve İşçi Birliği yayınladığı bir beyannamede "büyük işadamlarının tahammül edilemez bir tiranlık kurduklarını ve oy verme işindeki yolsuzluklar yüzünden seçimlerin adi bir komediye dönüştüğünü" söylüyordu.[65] Bütün bunlar o tarihlerde Amerikan demokrasisinin nasıl yozlaştırıldığını gösteriyor.

Başkan adaylarının mitinglerine çok sayıda katılım olması için partiler büyük paralar ödeyerek izleyicileri taşıyorlardı. 1896 seçimlerinde Başkan adayı William McKinley'in Ohio'daki mitingine katılan 750 bin kişiyi taşımak için, partisi 9500 yolcu vagonu kiralamıştı.[66] Amerikan demokrasisi iyi bir sınav vermiyordu. Nihayet 1883 yılında devlet memurlarını işe almak bir düzene sokuldu ve bunun için özel bir komisyon kuruldu. Demokrasiye Amerika'dan sonra geçen ülkeler açısından kuşkusuz ders alınacak güzel Amerikan düşünceleri ve uygulamaları vardır ama herhalde yukarıda örnekleri verilen partizanlık bunlardan biri değildir.

Zaman içinde Amerikan demokrasisinde iyileştirmeler yapıldı. Buna öncülük yapan partilerden biri, 1912 yılında kurulan İlerici Parti. Bu parti kısa ömürlü de olsa Amerikan Anayasası'nda bazı değişiklikler yapılmasına öncülük etti. Bunların başında kadınların oy hakkına kavuşması geliyor. Bu değişiklik 1920 yılında yapıldı ve Amerikalı kadınlar, İskandinav ülkelerindeki kadınlardan daha geç de olsa bu hakka kavuştu. Ayrıca siyasette paranın rolünü azaltacak

(65) a.g.e., s. 339.
(66) a.g.e., s. 331-332, 336.

girişimlerde de bulundular. Bu girişimlerin sonucunda 1907 yılında Tilman Yasası çıkarıldı. Bu yasa şirketlerin partilere bağışta bunmasını yasaklıyor ve seçimlerde partilerin harcayacağı paraya sınırlama getiriyordu.[67]

Amerika'nın Dış Politika Hedefleri Neydi?

Amerikan demokrasisinin dış politika boyutu neydi? 1885 yılında Başkan Grover Cleveland bu konuda şunları söylüyor: "Amerikan demokrasisi, tarihin, geleneklerimizin ve cumhuriyetimizin refahının bizi yönlendirdiği dış politikadan herhangi bir sapmadan kaçınmamızı gerektirir. Bu bir bağımsızlık politikasıdır. Çıkarlarımıza uygun bir barış politikasıdır."[68]

Peki Amerika, yurtdışında kendi egemenliğinin veya denetiminin altındaki topraklarda yaşayanlara demokrasinin kuralları uygulayabilmiş mi? Bu söylenemez. Örneğin, 1900'lü yılların başında Amerika'da, üstelik ciddiyetleriyle tanınmış bazı yorumcular "Amerikanın bir imparatorluk olduğunu, halkının ve politikalarının üstünlüğü nedeniyle topraklarını genişletmesinin doğal olduğunu" söylüyorlardı. Amerika'nın ünlü başkanlarından Nobel Barış Ödülü sahibi Theodore Roosewelt, 1907 yılında yaptığı bir konuşmada, "Biz hareketsiz kalırsak bazıları bizim üzerimizden geçerek dünya hâkimiyetini kazanabilir. Onun için zor ve tehlikeli de olsa mücadele yolunu seçmeliyiz ve milletimizin büyüklüğüne yaraşan hedeflere ulaşmalıyız," diyordu.[69]

Tabii bütün Amerikalılar böyle düşünmüyordu. Aksine dünya için çekici gelen bazı sözler söyleyenler de vardı. Örneğin, Başkan Woodrow Wilson, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, "Amerika'nın ilkeleri insanlığın ilkeleridir. Bir ülke başka bir ulusa kendi politikasını zorla kabul ettiremez. Küçük olsun, büyük olsun, her millet kendi siyasetini kendisi saptamalıdır," diyordu. Bu iyi niyetli sözler maalesef çoğu zaman gerçek hayata yansımadı. Amerika ve diğer büyük devlet-

(67) a.g.e., s. 356
(68) a.g.e., s. 362.
(69) a.g.e., s. 371,372.

ler kendi iradelerini ve tercihlerini diğer devletlere kabul ettirmek için yoğun baskılar uyguladılar.

Amerika'dan esinlenerek özgürlükçü anayasalar hazırlayan devletler bu kurallara uyabilmişler mi? Dünya basını aksi yöndeki kanıtlarla dolu. Eğer bu metinlerin yazılmasından 230 yıl sonra Türkiye gibi ülkelerde bu hedeflere henüz ulaşılamamışsa, aksi yöndeki uygulamalar sürdürülüyorsa, bu demokrasinin ve özgürlükler sisteminin henüz tam olarak benimsenmediğini gösteriyor. İktidarda kalmak demokratik ilkelere bağlı kalmaktan daha önemli bir hedef gibi düşünülürse demokrasinin ve cumhuriyetin şekil olarak benimsenmesinin fazla bir anlamı olmaz.

Özetle, Amerika'da başlangıçta adı konulmadan temel metinlerde yer alan demokrasi anlayışı maalesef uygulamada pek çok engelle karşılaştı. Amerika'nın kurucu liderlerinin pek çok hayali gerçekleşemedi. Daha onların döneminde başlayan zencilere ve kölelere ayırımcılık uzun yıllar devam etti. Amerika, egemenliği altına aldığı veya askeri harekât yaptığı ülkelerde demokrasi ilkelerini ve insan haklarını çoğu zaman uygulayamadı. McCarthy dönemindeki demokrasi dışı uygulamalar, Watergate Skandalı ve son olarak Guantanamo Üssü ile Irak'ta El-Garip Hapishanesi'nde yaşananlar Amerikan demokrasisine itibar kazandırmadı. Amerika maalesef çoğu zaman demokrasi ile dünyaya yayılma seçenekleri arasında kaldığında ikincisini seçti.

Bu son örneklere geçmeden önce, Avrupa'da 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren demokrasinin karşılaştığı engelleri, güçlükleri ve karşılaştığı saldırıları, insanlığın maruz kaldığı büyük trajedileri hatırlatmakta yarar var. Demokrasiyi tahrip ederek bir diktatörlük kuranların başında önce Hitler ve Nazi Almanyası hatırlanıyor. Ama ondan önce İtalya'da seçimle parlamentoya girdikten sonra bir diktatörlük kuran Mussolini örneği var.

Mussolini: İtalya'nın Demokrasiden Diktatörlüğe Geçişi

Yukarıda da sözü edildiği gibi İtalyan Birliği'nin sağlanması hem ülkede hem de Avrupa'da önemli yankılar yaptı. 20. yüzyıla İtalya birlik içinde girdi. Ama ekonomik durum parlak değildi. Birinci Dün-

ya Savaşı'ndan önceki yıllarda ciddi ekonomik sıkıntılar yaşandı. Savaştan sonra imzalanan Versailles Antlaşması, İtalya'ya beklediği sonuçları vermedi. 1919 ile 1922 yılları arasındaki üç yılda beş hükümet görev yaptı. İtalya siyasi istikrarı da yakalayamadı.

İşte bu ortamda Benito Mussolini Faşist Partisi'ni kurdu. Aslında Mussolini siyasi hayata sosyalist bir politikacı olarak başlamıştı.

İsviçre'de geçirdiği yıllarda sosyalist hareketi desteklemek için katıldığı şiddet yanlısı gösteriler ve yaptığı genel grev çağrısı nedeniyle tutuklandı.

Sınır dışı edilerek İtalya'ya gönderildi. Tekrar İsviçre'ye geldi. Belge sahtekârlığı gibi suçlardan bir kere daha tutuklandı. İtalya'ya döndü. Öğretmenliğe başladı ama aklı politikadaydı.

1910 yılında kendi doğduğu kasabaya dönerek gene radikal sosyalist çizgideki "Sınıf Mücadelesi" gazetesini çıkarmaya başladı. O yıllarda hiç kimse Mussolini'nin ileride bir faşist lider olacağını tahmin edemezdi. Üstelik kiliseye karşı da pek saygılı sayılmazdı. *Kardinalin Sevgilisi* başlıklı bir roman yazdı. Sonraki yıllarda Mussolini kiliseyle iyi ilişkiler kurunca bu roman piyasadan çekildi.

Mussolini o tarihlerde şiddetli bir savaş karşıtıydı. İtalya'nın Libya'ya karşı açtığı savaşı protesto eden bir gösteriye katıldığı için 5 ay hapis cezasına çarptırıldı. Kim derdi ki o, günün birinde aşırı bir savaş taraftarı olacaktır?

Mussolini, giderek tanınmış sosyalist liderlerden biri oldu. Parti gazetesi *Avanti*'nin yayın müdürlüğüne getirildi.

Birinci Dünya Savaşı çıkınca, Avrupa'daki birçok sosyalist parti savaşı destekleyen politikalar benimsedi. İtalyan sosyalist partisi iki gruba ayrıldı: Savaşı destekleyenler, karşı çıkanlar. Mussolini önce savaşa karşı çıkanlara katıldı. Sonra fikrini değiştirdi. Savaş ülkesi için de partisi için de bir fırsat olabilirdi. Almanya ve Avusturya'daki hanedanlar yıkılabilirdi. "Türkiye'deki gerici rejim sona erdirilebilir ve işçi sınıfı için olumlu sonuçlar alınabilirdi." Mussolini böyle düşünüyordu. Ona göre savaş Avusturya-Macaristan sınırları içinde kalan İtalyanların İtalya'yla bütünleşmesini de sağlayabilirdi. O zaman eski görüşleri bir tarafa bırakıp savaşı destekleyenlerin safına katılmalıydı. Katılmakla da kalmamalı, savaş karşıtlarına cephe almalı, onlar-

la mücadele etmeliydi. Sosyalist Partisi'nde şimdi ağırlık savaş karşıtlığına dönmüştü.

Mussolini de kendi partisini hedef aldı, sert eleştirilerde bulundu. Parti politikalarına karşı çıkanların cezası belliydi. Mussolini partiden ihraç edildi. O artık savaş yanlılarının militanı olmuştu. Sosyalistlerin *Avanti* (İleri) gazetesinde değil, muhafazakârların *Il Popolo d'Italia* (İtalyan Halkı) gazetesinde ateşli yazılar yazacaktı. İtalyan Sosyalist Partisi'nden ayrılıp savaşı destekleyenlerin cephesine geçenlere yurtdışından da mali destek yapılıyordu. Bu desteğin bir bölümü Fransız sosyalistlerinden geliyordu. Çünkü onlar İtalya'nın, Fransa'nın yanında savaşa girmesini istiyorlardı. Mussolini yeni bir siyasi hareket başlatmalıydı. Bu hareketin adı faşizm olacaktı. Bir yandan da savaşa katılacak, 9 ay cephede görev yapacaktı.

1919'da Mussolini Faşist Partisi'ni resmen kuruyor. Atatürk'ün Samsun'a çıkarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ve halkın iradesine dayalı barışçı bir demokrasinin temellerini attığı yıl, Mussoli İtalya'da muhafazakâr, saldırgan, yayılmacı bir diktatörlüğün tohumlarını atmakla meşguldür. Bu parti 1921 yılında düzenlenen seçimlerde 35 milletvekilliği kazanıyor. Yani Mussolini demokrasi yoluyla siyasete atılıyor, meclise giriyor. Bu da demokrasi yoluyla gelenlerin daha sonra demokrasiyi tahrip etmeye nasıl yöneldiklerinin bir göstergesini oluşturacak. Çünkü Mussolini'nin daha sonraki eylemlerini demokrasiyle bağdaştırmaya olanak yok. Onlar koyu bir diktatörlüğün örnekleri olacak. Bir taraftan da savaşa katılacak, 9 ay cephede görev yapacaktı.

Mussolini meclise girdikten sonra parlamenter usullerle görev yapacak bir adam değil. Kısa süre sonra faşist grupları örgütleyerek 27-29 Ekim 1922 tarihlerinde Roma'ya bir yürüyüş düzenliyor. Bu aslında bir yürüyüşten çok sivil bir hükümet darbesi niteliği taşıyor. Başbakan Luigi Facta'yı zorla görevden uzaklaştırıyorlar. Kral II. Victor Emmanuel kendi başbakanına sahip çıkıyor mu? Hayır çıkmıyor veya çıkamıyor. Onun yerine Mussolini'yi başbakanlığa getiriyor. İşte bu karar, İtalya demokrasisini fiilen sona erdiren karardır. Cumhurbaşkanlarının faşizme direnememesinin sonucu budur. Peki, Mussolini'nin başbakanlığa getirilmesine kimler destek olmuştu: Büyük işadamları, ordu, liberal sağ denilen aydınlar. İşte

onların da İtalya'da daha sonra yaşanacak felaketlerde sorumlulukları vardı.

Mussolini 1943 yılının Temmuz ayına kadar bu görevde kalacaktır ve İtalyan demokrasisi de rafa kaldırılacaktır.

Mussolini başlangıçta nasıl bir hükümet kurdu? Bütün bakanlıklara faşistleri mi yerleştirdi? Hayır, bunu yapmayacak kadar tedbirliydi. İlk hükümette faşistlerin yanı sıra, milliyetçiler, liberaller ve Halkçı Parti'den iki Katolik papaz da yer alıyordu. Görünüşte bu bir ulusal mutabakat hükümeti gibiydi. Hatta Faşistler azınlıktaydı. Ama bu hükümetin hiçbir gücü olmayacaktı. Mussoli meclisten bir yıl için diktatörlük yetkileri almayı başardı. O tarihte yürürlükte olan İtalyan Anayasası buna olanak veriyordu. Aynen M.Ö. 5. yüzyılda kurulan Roma Cumhuriyeti'nin yasaları gibi...

Mussolini'nin yaptığı en tehlikeli işlerden biri, Faşist Parti'nin vurucu gücü sayılan milisleri ordunun içine yerleştirmesi oldu.

Diğer bir icraatı da büyük sermayenin çıkarına hizmet edecek özelleştirmelere, liberalleştirmelere yönelmesi ve sendikaların çoğunu kapatmasıydı.

Mussolini iktidara geçtikten sonra gözünü başka devletlerin topraklarına dikti. 1923 yılında bir askeri birliği Yunanistan'a ait Korfu'ya gönderdi. Milletler Cemiyeti'nin bu işgali önleyecek gücü yoktu. Yunanistan da İtalya'nın taleplerini kabul etmek zorunda kaldı.

Mussolini meclise tam anlamıyla egemen olmak için 1923 yılında bir yasa çıkardı. Acerbo Yasası denilen bu yasaya göre İtalya'nın tamamı tek bir seçim bölgesi olacaktı. Oyların %25'ini alan bir parti, meclisteki koltukların üçte ikisine sahip olacaktı. Bu yasa 6 Nisan 1924 yılında yapılan seçimlerde uygulandı. Faşistlerden ve bazı eski liberallerden oluşan "Ulusal İttifak" cephesi oyların %64'ünü aldı. Seçimlerde geniş ölçüde baskı ve şiddet uygulanarak, İtalyan halkı bu ittifaka oy vermeye zorlandı. Bir ülkede seçimlerin yapılıyor olması tek başına o ülkeyi bir demokrasi haline getirmiyordu. 1924 yılındaki İtalyan seçimleri bunun göstergelerinden biri oldu.

Mussolini'nin önderlik ettiği İtalyan faşizminin hedefleri neydi?

- Aşırı milliyetçilik. Bu çerçevede İtalyan devletinin diğer devletlerden üstün olduğu düşüncesini halka aşılamak.

- Totaliter devlet yönetimi. Demokrasiyi bir kenara bırakarak devletin toplum hayatının hemen hemen her kesimini, özgürlükleri ortadan kaldırarak denetim altına alması.
- Halka baskı uygulayarak halkın rejime desteğinin sağlanması.
- Tek Parti Rejimi. Faşizm, başta komünizm olmak üzere bütün diğer siyasi akımlara ve partilere karşıdır. Onları düşman gibi görür.
- Ekonomide kendine yeterlilik. İtalya başka devletlere muhtaç olmadan kalkınacaktır. Kendi kaynakları bu kalkınmayı sağlamaya yeterlidir.
- Faşizm askeri güce ve şiddet kullanmaya dayanır. İktidarın dayanağı bu silah gücüdür. Mussolini, "Barış saçmadır. Faşizm barışa inanmaz," demektedir. Bu görüş Atatürk'ün savunduğu "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin tam tersidir. Atatürk, yurt savunması için yapılmadıkça savaşın bir cinayet olduğunu söylemektedir.

Mussolini bu ilkeleri aşıladığı kendi partisinin tabanından da baskılara maruz kaldı. 31 Aralık 1924'te faşist örgütler Mussolini'ye bir ültimatom verdiler. Ya o muhalefeti tamamen ortadan kaldıracaktı veya bu görevi faşist gruplar kendileri yapacaktı. Kendi militanlarının kontrolden çıkmakta olduğunu gören Mussolini, muhalefete karşı daha da sert önlemler almaya başladı. 3 Ocak 1925'te parlamentoda yaptığı bir konuşmada sokaklarda yaşanan şiddet olaylarının sorumluluğunu üstlendi. Bu arada faşist gruplar muhaliflere karşı şiddet uygulamaya başladılar, muhalefetin yayın organı olan gazetelerin yayınlanmasını engellediler.

Halkın buna tepkisi ne oldu? Pek olmadı. Mussolini'ye karşı biriki suikast girişimi olduysa da sonuç vermedi. 31 Ekim 1926'da Bolonya'da Mussolini'ye ateş etmeye kalkışan 16 yaşında bir çocuk halk tarafından linç edildi. Anarşistlerin bir-iki suikast girişimi de sonuçsuz kaldı.

Mussolini muhalefete baskılarını giderek artırdı. Faşist Parti'nin muhaliflerini ya sürgüne gönderdi veya öldürttü. Örneğin, Sosyalist Partisi'nin liderlerinden Giacomo Matteotti ve Giovanni Amendola

faşistler tarafından dövülerek öldürüldü. Bu cinayetlerin sebebi neydi? Matteotti yapılan baskıları, usulsüzlükleri ve yolsuzlukları dile getirerek seçimlerin iptalini istemişti. Matteotti'nin katili Dumini, halkın baskısı ve görgü şahitlerinin yardımıyla yakalandı. Sadece iki yıl hapis cezasına çarptırıldı. Çıktığında yakınlarına bu cinayeti Mussolini'nin talebiyle işlediğini söyledi. Bunun için yeniden yargılandı ve 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Mussolini'yi itham etmek adam öldürmekten daha ağır bir cezayı gerektiriyordu. Faşist yönetimde yargı böyle işliyordu. Peki, sosyalistler, liberaller ve aydınlar bu cinayetlere ne tepki gösterdi? Fazla bir tepki göstermediler. Bazı milletvekilleri meclis çalışmalarına bir süre katılmadı. Bu boykotun Kral Victor Emmanuel'in Mussolini'yi görevden almasına yol açacağını sandılar ama bekledikleri olmadı.

Faşistleri iktidara getirmek kolaydı ama onları iktidardan indirmek o kadar kolay değildi. Bu kralın da gücünü aşıyordu. Bu şiddet eylemleri ve cinayetler özellikle 1926 yılına kadar devam etti. Halk giderek Mussolini'ye tepki hatta nefret duymaya başlamıştı. Mussolini'ye bu kadar büyük nefret duyulmasının sebeplerinden biri "Kara gömlekliler" denilen silahlı gruplar oluşturup İtalya sokaklarında rejim karşıtı gördüğü herkese saldırı düzenlemesiydi. Komünistler, sosyalistler, anarşistler bu grupların açık hedefiydi. Kara gömlekliler ayrıca rejimi eleştiren her türlü toplantıya ve gösteriye de kuvvet kullanarak müdahale ediyorlardı.

Meclis toplanmaya devam ediyordu ama hiçbir etkinliği kalmamıştı. Bütün kararlar Faşist Parti'nin Büyük Konseyi tarafından alınıyordu. Acerbo Yasası'yla neredeyse tamamen faşistlerin denetimine girmiş olan parlamentoya da bunları onaylamak kalıyordu. Aslında bütün kararları Mussolini'nin kendisi alıyordu. Mussolini *Il Duce* yani "Lider" unvanını üstlenmiş, ülkenin tartışmasız diktatörü olmuştu. Mussolini demokrasi yoluyla siyasete girmiş ve iktidar olmuş ama demokrasiyi tahrip etmişti.

Mussolini devlet yönetimini tamamen ele almıştı. Başbakanlığa ilaveten kendi sorumluluğuna aldığı bakanlıkların sayısı bazen yediyi buluyordu. Bunlar arasında dışişleri, içişleri, savunma bakanlıkları da vardı. Oralara ayrıca bakan atamaya gerek yoktu. Mussolini hepsine yeterdi. Kara gömleklilerin ve gizli polisin başkanı da kendisiydi.

1925 yılından itibaren Mussolini tam bir polis devleti kurdu. Yerel yönetimler ilga edilmişti. İller, ilçeler Roma'dan gönderilen yöneticiler tarafından yönetiliyordu. Oralarda esas güç Faşist Parti'nin yerel yöneticilerinin elindeydi. Basın üzerinde tam bir sansür uygulanıyordu. Faşizme karşı olan gazeteler kapatılmış veya o gazetelerin yöneticileri görevden alınarak yerlerine Faşist Parti'yi destekleyen gazeteciler getirilmişti. Radyo, sinema ve tiyatro gibi alanlarda da koyu bir sansür uygulanıyordu. Eğitim de tamamen Faşist Parti'nin denetimindeydi. Ders kitapları buna göre yeniden düzenlenmişti. Öğretmenler, partinin üniforması sayılan kıyafetleri giymek zorundaydı. Hükümet sendikaları da sıkı bir denetim altına tutuyordu. Grev ve lokavt yasaklanmıştı.

1928 yılında Faşist Partisi'nin dışındaki bütün partiler resmen lağvedildi. Faşizm amacına adım adım ulaşıyordu. Aslından 1925 yılından beri bu partiler hiçbir varlık gösteremeyen tabela partileri haline gelmişti ama şimdi varlıklarına hukuken de son veriliyordu.

Gene 1928 yılında çıkarılan bir yasa, meclis seçimlerini de yasakladı. Artık eskisi gibi seçim yapılmayacak, faşizmin Büyük Konseyi'nin saptadığı tek liste olacak ve halk bir plebisitle bu listeye evet veya hayır diyecekti. Seçimin anlamı kalmamıştı. Faşistlerin Büyük Konseyi artık bir anayasal kuruluş haline gelmişti ve İtalyan devletinin en üst makamı sıfatını kazanmıştı.

Mussolini öğretmenlere ve üniversite öğretim üyelerine büyük baskı uyguladı. Gazetelerin genel yayın müdürleri Mussolini tarafından bizzat seçiliyordu.

Mussolini iç güvenliği sağlamak için her şeyi yapmaya hazırdı. En büyük sorun Sicilya'daki mafya örgütüydü. Mussolini Sicilya'ya atadığı valiye tam yetki verdi. Sicilya'da mafyayı önlemek bahanesiyle her türlü yasadışı iş yapıldı. İşkence, baskı, kadınların ve çocukların rehin alınması gibi uygulamalar sık sık görüldü. Bir süre sonra anlaşıldı ki, orada Faşist Parti'nin yöneticileri mafyayla işbirliği halindedir. Vali geri çekildi. Mafya bitirilemedi. Sicilya Mussolini'den sonra da mafyanın merkezi olmaya devam etti.

Bugün dünyanın çeşitli ülkelerinde, adını koymadan faşist bir yö-

netim kurmaya heveslenenler varsa faşizmin ne anlama geldiğini ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu öğrenmelerinde yarar var.

Başlangıçta dine karşı olan ve kiliseyi eleştiren kitaplar yazan Mussolini, iktidarını güçlendirmek için kiliseyle iyi geçinmeye başlamıştı. Kilisenin çalışmalarına özgürlük tanınmış, din eğitimi zorunlu hale getirilmişti. Papayla yaptığı Lateran Antlaşması'yla devletin papalığa, 1870 yılında İtalya'nın birleştirilmesi sırasında el konulan papalık topraklarının bedeli olarak 750 milyon liret tazminat ödenmesi kabul edilmişti. Aynı antlaşmayla Vatikan, kendi ordusuna, polisine, mahkemelerine ve posta idaresine sahip ayrı bir devlet statüsüne kavuşturulmuştu.

Mussolini *Il Duce* sıfatına kavuşmuştu ama bu da yeterli değildi. 1936 yılından itibaren kullandığı sıfat şöyle olacaktı: "Hükümet Başkanı, Faşizmin Lideri ve İmparatorluğun Kurucusu Ekselans Benito Mussolini" Mussolini İtalya'nın 40. Başbakanı olmuştu ama daha önce böyle sıfatlar kullanan görülmemişti. Mussolini, mareşal unvanını da aldı. Evvelce bu sıfata sahip olan sadece Kral III. Victor Emmanuel vardı. İkisi birlikte ordunun başkomutanlığını yürüteceklerdi. Mussolini 1943 yılına kadar iktidarda kaldı. O tarihte kısa bir süre için iktidarı devrettikten sonra yeniden ele geçirdi ve 1945 yılına kadar "İtalyan Sosyal Cumhuriyeti"nin lideri olarak kaldı.

Mussolini dış politikada yayılmacı bir siyaset izledi. 1923 yılındaki Korfu bombardımanından sonra Arnavutluk'u etki alanına aldı. Libya'yı bir sömürge haline getirdi. Etiyopya'ya savaş açtı. Devlet Başkanı Haile Selasiye ülkesinden kaçmak zorunda kaldı. İtalyan birlikleri Addis Ababa'ya girdi. Etiyopya İtalya'ya bağlandı. Başka ülkelerin de Afrika'da sömürgeleri vardı, orada da halka kötü muamele ve işkence yapılıyordu ama İtalya her türlü ölçüyü aşmıştı. İtalyanların Etiyopya'da hardal gazı kullandıkları ortaya çıktı. Dünya ülkeleri İtalya'yı açıkça suçlamaya başladılar.

Mussolini, kendi egemenliği altına aldığı ülkelerde Müslümanları desteklediği izlenimi verdi. 1937'de Libyalı Müslümanlar Mussolini'ye "İslam'ın Kılıcı" sıfatını verdiler. Faşist propagandası Mussolini'yi Müslümanların hamisi olarak gösterdi.

1939 yılında Hitler'in Çekoslovakya'yı işgalini fırsat bilen Musso-

lini Arnavutluk'u işgal etti. Kral Zogo ülkesinden kaçtı. Arnavutluk İtalya'nın hâkimiyetine girdi.

Mussolini'nin en büyük hatalarından biri İtalya'yı İkinci Dünya Savaşı'na sokmasıydı. 1930'lu yıllarda Fransa'nın yanında görünen Mussolini, 1940 yılında İtalya'yı Hitler Almanya'sının safında savaşa soktu. İngiltere ve Fransa'ya karşı savaş açan Mussolini bu savaşın kısa süreceğini ve savaşın sonunda İtalya'nın geniş topraklara sahip olacağına inanıyordu. Sonuç beklediğinin tam tersi oldu.

Mussolini Almanya'ya yakınlaşmıştı ama Kral Victor Emmanuel ülkesinin savaşta Almanya'nın yanında yer almasını istemiyor, tarafsızlık politikasını savunuyordu. Bu nedenle 1939 yılının Eylül ayında Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle İkinci Dünya Savaşı başladığında İtalya önce savaşa katılmadı. Ama daha sonra savaşı Almanya'nın kazanacağına inandı ve 10 Haziran 1940'ta, neredeyse savaşın başlamasından bir yıl sonra İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etti. O sıralarda Almanya zaten Fransa'yı işgal etmek üzereydi. İtalya'nın savaşa katılmasından 11 gün sonra Fransa teslim oldu. İtalya da Nice ve Güney Fransa'daki bazı başka yerleşim bölgelerini denetim altına aldı. Kuzey Afrika'da İngiliz birliklerine karşı savaştı. 1940 yılının Ekim ayında birliklerini Yunanistan'a göndererek bu ülkeyle de savaşa tutuştu.

1941 yılında İtalyanlar Kuzey Afrika'da üst üste yenilgiye uğradılar. Almanlar İtalyan birliklerine destek oldular. Bu arada Yunanistan, Almanya ve İtalya tarafından tamamen işgal edildi. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı bir istila savaşına başlaması üzerine, Mussolini de 1941 yılının Haziran ayında Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etti. Aynı yılın aralık ayında, Japonların Pearl Harbour baskınından sonra İtalya da Amerika'ya savaş ilan etti. Artık Amerika da savaşa girmiştir. Dengeler değişmektedir. İtalyanlar Afrika'da yenilgiye uğramaktadır.

1943 yılında Müttefikler Sicilya'ya çıkarma yapmıştır. Savaş İtalyan topraklarına ulaşmıştır. İtalya'da hammadde yokluğundan fabrikalar durmaktadır. Halk yiyecek bulamamaktadır. Büyük grevler olmaktadır. Halk artık Mussolini'nin propagandasına inanmamaktadır. Sicilya'ya çıkan müttefik kuvvetler İtalyan halkının bir kısmı tarafından kurtarıcı olarak karşılanmaktadır.

Bu koşullarda Mussolini'nin tek umudu Hitler'den gelecek yardımdır. Bu arada müttefik kuvvetler Roma'yı bombardıman etmeye başlamıştır. Faşist Parti'nin içinde Mussolini'ye karşı sesler yükselmektedir. Bu koşullarda Mussolini, Faşizm Yüksek Konseyi'ni 24 Temmuz 1943'te toplantıya çağırır ve 7'ye karşı 19 oyla Mussolini'ye güvensizlik oyu verilir. Artık Mussolini kendi partisinin dahi güvenini kaybetmiştir. O, bundan etkilenmez görünür. Ona göre Faşizm Büyük Konseyi'nin kararı sadece bir tavsiye kararıdır. Ertesi gün, hiçbir şey olmamış gibi makamına gider. Ama Kral Victor Emmanuel böyle düşünmemektedir. Öğleden sonra Mussolini'yi makamına çağırır ve kendisini başbakanlıktan azlettiğini, yerine Mareşal Pietro Badoglio'yu atadığını bildirir. Mussolini saraydan çıkar çıkmaz kralın emriyle tutuklanır.

Badoglio iki gün sonra Faşist Parti'yi lağveder. Müttefiklerle bir ateşkes anlaşmasını müzakereye başlar ve 3 Eylül 1943'te bir mütareke imzalanır. Mütarekenin imzalanması İtalya'yı tam bir kargaşa ortamına sürükler. Kral ve yeni Başbakan Badoglio Roma'yı terk eder. İtalyan ordusu başsız kalmıştır. Malta'ya kaçan hükümet 13 Ekim 1943'te Nazi Almanyası'na karşı savaş ilan eder. Dünkü müttefiki şimdi düşmanı olmuştur. Ordu bölünür. Bir kısmı Almanlara karşı savaşa giderken bir bölümü de Alman ordusunun yanında savaşa devam eder.

Bu kargaşada Mussolini ne olmuştur? Tevkif edildikten sonra gizlice götürüldüğü Gran Sasso Hapishanesi'nden Alman özel kuvvetleri tarafından 12 Eylül 1943'te kaçırılmıştır. Hitler, Prens Umberto'yu, Başbakan Badoglio'yu ve diğer hükümet üyelerini tutuklayarak Mussolini'yi Roma'da tekrar iktidara geçirmeyi planlamıştır ama onlar güneye kaçınca bu plan gerçekleştirilememiştir.

Mussolini gizlice Almanya'ya götürülür. Artık yorgun, hasta ve çaresizdir. Siyasetten tamamen çekilmek istemektedir. Hitler buna müsaade etmez. Hatta tehdit eder. Eğer Kuzey İtalya'da yeni bir faşist devlet kurmazsa Alman Hava Kuvvetleri Milano'yu, Cenova'yı ve Torino'yu bombardıman edecektir. Bu tehditler karşısında Mussolini, Kuzey İtalya'da müttefiklerin henüz işgal etmedikleri bölgelerde, merkezi Salo şehri olan bir "İtalyan Sosyal Cumhuriyeti" yani yeni bir fa-

şist İtalyan devleti kurmaya razı olur. Onun için şimdi öç alma zamanıdır. Faşizm Büyük Konseyi'nde kendisine karşı vaziyet alan liderleri birer birer öldürtür. Bunlardan biri de damadı Galeazzo Ciano'dur.

Mussolini'nin son yılları bir Nazi kuklası olarak, onların emirlerini uygulamakla geçer. Yapabileceği tek şey anılarını yazmaktır.

1945 yılı başlarında savaşın sonucu belli olmuştur. İtalya savaşı kaybetmiştir. Bütün İtalyan toprakları adım adım müttefik askerleri tarafından işgal edilmektedir. Mussolini geri çekilmekte olan Alman askerleriyle birlikte kaçmaya çalışır. Amacı bir uçakla İsviçre'ye kaçmak, oradan da İspanya'ya geçip General Franco'ya sığınmaktır. Ancak bunu başaramaz. İtalyan mukavemetçileri kendisini tanırlar ve Komo Gölü civarındaki Guilino di Mezzegra Köyü'ne götürürler ve ertesi gün orada metresiyle birlikte öldürürler. Öldürülenler arasında İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin bakanları ve üst düzey yöneticileri de vardır.

İşte demokrasi yoluyla iktidara gelen ama güç kullanarak demokrasiyi tahrip eden, muhaliflerini öldürten veya hapishanelerde süründüren, özgürlükleri ortadan kaldırıp ülkesini diktatörce yöneten, yanlış kararlarla ülkesini bir savaş felaketine sürükleyen, çok sayıda İtalyan'ın canına mal olan Mussolini'nin sonu böyle oldu.

Seçimle Gelip İnsanlığı Felakete Sürükleyen Lider: Hitler

20. yüzyılın tarihine en acı izler bırakarak damgasını vuran lider, Nazi Almanyası'nın önderi Adolf Hitler oldu. Hitler de demokrasi yoluyla iktidara gelen fakat daha sonra ülkesini de dünyayı da ateşe boğan bir lider olarak tarihe geçti.

Nazi Almanyası'nda milyonlarca sivilin hayatına mal olan bu gelişmeler nasıl oldu? Bazıları Alman milletinin güçlü bir lidere itaat etme geleneğine sahip olduğunu ileri sürerek Hitler dönemini açıklamaya çalışıyorlar. Oysa Almanya Amerika, İngiltere ve Fransa gibi uzun bir demokrasi, insan hakları, özgürlükler deneyimine sahip olmasa da liberal düşüncelerin, sosyal demokrasinin, daha da soldaki akımların yıllarca varlığını sürdürdüğü ve güçlendiği bir ülkeydi.

Almanya ekonomisini ve özellikle sanayisini güçlendirdikçe, yayılmacılık akımları ortaya çıkmaya başladı. 1890'lı yıllarda ortaya çı-

kan bazı siyasi partiler, başta Avusturya olmak üzere, yurtdışında yaşayan Almanların aynı çatı altında buluşturulması düşüncelerini, yani Almanya'nın topraklarını genişletmesi fikrini savunmaya başladılar. Bazıları da Almanya'nın İngiltere gibi bir sömürge imparatorluğu kurması düşüncesini ortaya attılar. Almanya kabuğuna sığamıyordu.

Bu radikal düşünce sahiplerinin bir düşmana ihtiyacı vardı. Onu da kısa zamanda buldular: Alman milletinin düşmanı Yahudilerdi. Daha Hitler'in adı bile duyulmadan Almanya'da bir Yahudi düşmanlığı akımı geliştirildi. Onlara göre Yahudilerin özgürlükleri de ekonomik faaliyetleri de kısıtlanmalıydı. Bazı sözde düşünürler ve aydınlar da bu akımın öncülüğünü yaptılar. Almanya tehlikeli bir yola girmişti. Bazıları Yahudi karşıtlığı ile yetinmiyor, Alman ırkının güçlendirilmesi için güçsüzlerin, özürlülerin, akıl hastalarının öldürülmesine kadar giden akıl dışı önerilerde bulunuyorlardı. Ne yazık ki, bu öneriler zaman içinde kabul gördü. Çünkü o yıllarda Almanya bir akıl tutulması yaşıyordu.

Almanya 1914 yılının Ağustosu'nda Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Osmanlı İmparatorluğu dahil, pek çok ülkeyi peşinden sürükleyerek... Alman halkı savaşı sokaklarda sevinç gösterileriyle karşıladı. Başına gelecekleri bilmiyordu. İmparator, artık savaşa girildiğine göre siyasi partilerin öneminin kalmadığını, herkesin Almanlık bilinciyle birlik içinde hareket etmesi gerektiğini söylüyordu. Almanya'da siyaset tatile girmişti.

Savaş, Alman halkı için de Türkler ve başka Avrupa milletleri için de yıkım oldu. 50 milyondan fazla insan hayatını kaybetti. Geniş topraklar el değiştirdi. Alman ekonomisi çöktü.

Savaş sona erdiğinde Almanya'da iç karışıklıklar ve sokak çatışmaları yaşandı. Komünistlerle Özgür Birlikler (Freikorps) denilen çeteler arasında, Berlin'de ve Münih'te sokak savaşları yaşanıyordu. Özgür Birlikler, 1920 yılının ilkbaharında Berlin'de bir hükümet darbesi yapmaya kalkıştılar. Bu girişim soldaki grupları silahlı eylemlerde bulunmaya büsbütün tahrik etti. Bunu izleyen yıllarda sokak çatışmaları artarak devam etti. Çeşitli gruplardan yüzlerce kişi öldürüldü.

Yargı da bağımsızlığını büyük ölçüde kaybetti ve sağcı grupların destekçisi oldu. Artık Almanya idare edilemez hale gelmişti. Üstelik

Almanların İngiltere gibi diğer bazı Avrupa ülkelerinden farklı gelenekleri vardı. Weimar Cumhuriyeti Anayasası da aslında devlet başkanına geniş yetkiler vererek demokrasiyi sınırlandıran bir anayasaydı. Daha sonra bu anayasadaki hükümler Hitler'in iktidara geçmesine olanak sağladı

Hitler, Birinci Dünya Savaşı'na er olarak katılmıştı. Onbaşılığa yükseldi. Savaştaki rütbesi bundan ibaret. Savaştan sonra sivil hayatta iş bulamadı. Bir süre daha orduda hizmet etti. Hitabet yeteneği nedeniyle ona eğitici görevi verdiler. Bir görevi de yıkıcı faaliyetler hakkında bilgi toplamaktı. İzlemekle görevlendirildiği partilerden biri Almanya İşçi Partisi DAP'tı. Bu partinin toplantılarında Bavyera'nın Almanya'dan ayrılıp Avusturya ile birlikte bir Güney Alman Devleti kurması düşünceleri tartışılıyordu. Hitler farklı görüşler taşıyordu ama bu partiye girerek yükselebileceğini gördü.

Hitler, böylece siyasi hayatına 1919 yılında, DAP Partisi'ne üye olarak başladı. Parti çok küçüktü. Sadece 54 üyesi vardı, Hitler 55. üye oldu. Bu partinin özellikleri arasında, Marksizm düşmanlığı ön planda geliyordu. Parti, Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Almanya için bir felaket olan Versailles Antlaşması'na da karşıydı. Savaştan sonra Weimar Cumhuriyeti denilen dönemde Almanya'da işbaşına gelen hükümetlere de kuvvetle muhalefet ediyordu. Aşırı milliyetçilik, başka ülkelerin topraklarına el koyarak oralarda yaşayan Almanları tek bir ülkenin çatısı altında toplamak ve Yahudi düşmanlığı yapmak da bu partinin özellikleri arasında bulunuyordu.

Hitler kısa zamanda partisinin önde gelen isimlerinden biri haline geldi. O, siyasi amaçlarına ulaşabilmek için şiddete başvurmayı geçerli bir yol sayıyordu. 1920 yılında Partinin propaganda bölümü başkanlığına getirildi. Aynı yıl partinin adı Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (Nazi) olarak değiştirildi. 1920'den sonraki yıllarda yapılan seçimlerde Hitler aktif rol aldı. Bir taraftan demokrasinin olanaklarından yararlanarak iktidar olmak istiyor ama bunun yeterli olmadığını gördüğünden bir taraftan da sokak mücadelelerini yürütüyordu. Bu mücadelelerde, daha sonra Almanya'nın başına büyük gaileler açacak olan, partinin milis örgütü niteliğindeki "Fırtına Gücü" (SA) öncülük yapıyordu.

1921 yılının ortalarında Nazi Partisi'nin lideri Drexler, partinin başka partilerle bir araya gelerek bir koalisyon oluşturmasını önerdi. Hitler hemen partiden istifa etti. Ancak bu öneri geri çekilince partiye döndü. Drexler'i devre dışı bırakarak parti liderliğini ele geçirdi.

Bavyera'daki bir birahanede yaptığı konuşmada, şiddet kullanılmasını tahrik ettiği gerekçesiyle tutuklanan Hitler bir ay hapis yattı.

1922 ve 1923 yıllarında şiddet yanlısı politikalarını sürdürdü. Bu arada iki örgüt kurdu: Hitler Gençliği ve Koruma Gücü (SS).

Hitler 8-9 Kasım 1923 tarihlerinde Münih'te bir hükümet darbesi girişiminde bulundu. Bir yıl önce nasıl İtalya'da Mussolini Roma'ya yürüyerek iktidara gelmişse Naziler de Berlin'e yürüyerek iktidar olacaklardı. Hedefleri buydu. Ancak yeterli desteği bulamadılar. Ordu da diğer sağ gruplar da Hitler'e beklediği desteği vermedi. Hitler tutuklandı. Duruşması sırasında bütün kötülüklerin demokrasiden ve Weimar Cumhuriyeti'nden kaynaklandığını söyledi. O bir demokrasi karşıtıydı. Beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hapisteyken ünlü *Kavgam* kitabını yazdı. Orada Yahudi karşıtı, aşırı milliyetçi, yayılmacı görüşlerini dile getirdi. Anlaşılıyordu ki, Hitler bir darbeyle ülkeyi ele geçiremeyecekti. Demokrasiye karşıydı ama iktidara geçmek için demokrasiden başka yol da yoktu.

Hapis cezası indirildi, fiilen 8 ay hapis yattı. Hapishanede imtiyazlı bir muamele gördü. Ona nehre bakan bir oda verdiler. Misafirlerini odasında kabul edebiliyordu ve bir de özel sekreteri vardı.

Münih'teki darbe girişiminden sonra partisi yasaklanmıştı. 1924 yılında yapılan iki seçime Milli Sosyalist Özgürlük Hareketi adını kullanan bir partiyle katıldı. Yani Nazi Partisi hukuken kapatılmıştı ama isim değiştirerek faaliyetine devam ediyordu.

Weimar Cumhuriyeti ve Seçimler Yoluyla Gelen Faşizm

Nazi Partisi ilk defa 4 Mayıs 1924 tarihinde yapılan seçimlere resmen katıldı. Bu seçimlerde gene Sosyal Demokratlar birinci parti oldu. Nazi Partisi %6,5 oy alarak 6. Parti oldu. Bu 1.918.329 oy demekti. Aynı yılın aralık ayında yeniden seçime gidildi. Çünkü Weimar Cumhuriyeti'nde bir türlü istikrarlı bir hükümet kurulamıyordu.

Bu durum Hitler'in işine geliyordu. 7 Aralık 1924'te yapılan seçimde Sosyal Demokratlar birinci parti oldu. Nazi Partisi sekizinci sırada yer aldı. Oy oranları bir önceki seçime göre yarı yarıya azalmıştı. 907.242 oy alabildiler. 18 milletvekilliği kaybettiler.

Bu deneyimlerden sonra Hitler, kesinlikle karşı olduğu Weimar Cumhuriyeti'nin sağladığı demokratik olanaklarla iktidarı elde etme stratejisinden vazgeçmedi. Demokrasiyi tahrip edip bir diktatörlük kurmanın yolu, demokrasinin sağladığı olanaklardan geçiyordu. Seçim kazanmadan iktidar olmak mümkün değildi. O zaman o da demokrasi oyununu oynayacaktı. Hiç değilse bir süre için...

20 Mayıs 1928 yılında gene seçimler vardı. Bu seçimlerin sonucunda Sosyal Demokrat Parti gene açık farkla birinci parti oldu. Nazi Partisi 9. sırada geldi. Oyları daha da düştü ve iki milletvekilliği daha kaybetti.

Sosyal demokratların yanı sıra komünistlerin oylarında da büyük artış vardı. SPD 153 milletvekilliği kazanmıştı ama tek başına hükümet kuramıyordu. SPD lideri Müller'in başkanlığında sol ve merkez partilerin oluşturduğu büyük bir koalisyon kuruldu. Bu koalisyon başarılı olamadı. Her parti kendi çıkarını düşünüyordu, ülke çıkarları ikinci planda kalmıştı. Almanya'da demokrasi zayıflıyor, Weimar Cumhuriyeti'nin sonu görünüyordu.

Sosyal demokratlar pek talihli sayılmazdı. Onlar iktidardayken 1929 yılında Amerika'da başlayan mali kriz Almanya'yı çok kötü etkiledi. Bankalar çöktü. İşsizlik arttı. İki yıl içinde Alman işçilerinin üçte biri işini kaybetti. İşsizlik sigortası çöktü. Sanayiyle birlikte tarım da büyük bir çöküş yaşadı. Bu koşullarda iktidarı sürdürmek zordu. Almanya'yı demokrasi içinde yaşatmak daha da zordu.

İşte bu ortamda, sosyal demokratlarla koalisyonun diğer ortakları arasında görüş ayrılıkları derinleşti. Artık parlamentoda hemen hemen hiçbir konuda çoğunluğun oyunu sağlamak mümkün olamıyordu. Hitler seçim yolunu denemekten vazgeçmemekle birlikte, demokrasi dışı yöntemlere de başvurmaktan çekinmedi. Onun kahverengi gömlekli milisleri sokakları ele geçirmişti. Sokak çatışmaları günlük olaylar haline gelmişti. Nazilerin bir ayağı parlamentoda, bir ayağı da sokaktaki şiddet eylemlerindeydi. Mecliste temsil edilen bir

siyasi parti şiddet eylemlerinin savunucusu, hatta tahrikçisi olabilir miydi? Bu demokrasiyle bağdaşır mıydı?

SA milisleri, halktan destek bulamıyorlardı. Nitekim 1929 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Nazi Partisi'nin adayı Erich Ludendorf oyların sadece %1,1'ini alabilmişti.

1 Nisan 1929'da Hannover Eyaleti, Hitler Gençliği isimli örgütü yasakladı. Hitler'in yakın yardımcılarından olan Goebbels vatana ihanet suçundan hapis cezasına çarptırıldı. Bu arada Bavyera Eyaleti de siyasi grupların üniforma giymelerini yasakladı. Prusya Eyaleti kahverengi gömleklilerin kıyafetlerine ve Nazi işareti taşımalarına yasak getirdi. Siyasi görüşlerin üniforma gibi kıyafetlerle temsil edilmesine, Weimar Cumhuriyeti tepki göstermeye başlamıştı. Nazi Partisi çöküyor muydu? Maalesef çökmüyordu. Ülkesine ve dünyaya yapacağı daha çok kötülük vardı.

Başbakan Müller, Cumhurbaşkanı Hindenburg'dan olağanüstü yetkiler istedi. Bu yetkiler verilmeyince de istifa etti. Tarihler 27 Mart 1930'u gösteriyordu. Sosyal Demokrat Parti bu tarihten sonra neredeyse 40 yıl iktidar yüzü göremedi. Bazı tarihçiler bunu Almanya'da son demokratik hükümetin bitiş günü olarak kabul ediyorlar. Seçimleri daima kaybeden Hitler'e şimdi bir fırsat doğmuş görünüyordu.

Aslında o devirde yürürlükte olan Weimar Cumhuriyeti'nin anayasasının 48. maddesi devlet başkanına, ülkeyi kararnamelerle yönetme hakkı veriyordu. Parlamentonun kararlarıyla meseleleri çözemeyeceğini anlayan yeni hükümet bu yola başvurdu ve Almanya'yı kararnamelerle idare etmeye başladı. Gene de başarılı olamadı.

19 Ocak 1919'dan itibaren yapılan parlamento seçimleri istikrarlı hükümetlerin kurulmasına olanak vermedi. Bu nedenle sık sık seçim yapıldı. Bu seçimlerde halkın tercihlerinin hızla değiştiği ve başlangıçta çok az oy alan Nazi Partisi'nin oylarını kısa zamanda yükseltiği görüldü. Özellikle sosyal demokrat çizgideki partiler, kendi aralarındaki çekişmeler yüzünden güç kaybettiler.

Önceki seçimlerde en alt sıralarda yer alan Naziler 1930 yılındaki seçimlerde ikinci parti oldu. Milletvekili sayısını 12'den 107'ye çıkardı. Sosyal demokratlar gene birinciydi ama makas daralmıştı.

Artık Nazileri dikkate almayan bir hükümet kolay kolay kurulamazdı. Meclis normal görev süresini tamamlayamadan dağıldı.

Hitler'in İktidara Gelişi

1932 yılına gelinceye kadar bütün seçimleri önde götüren Sosyal Demokratlar ilk defa Nazi Partisi'nin gerisinde kalıyor. Cumhuriyete ve demokrasiye sahip çıkması gereken partiler başarısız oluyor. Nazilere karşıtlığı ile bilinen siyasi liderler aralarında anlaşamıyorlar. Hükümetler ülke sorunlarıyla baş edemiyor, Nazi milislerinin şiddet eylemlerini önleyemiyorlar. Sonunda Almanya'da Weimar Cumhuriyeti de demokrasi de yaşatılamıyor. Almanya ve dünya bütün bu yanlışların, basiretsizliklerin bedelini çok ağır biçimde ödeyecektir.

Naziler artık birinci parti olmuşlardır ama gene de hükümeti kuracak çoğunlukları yoktur. Buna rağmen Hitler'in sağladığı bu avantajı kaybetmesini kimse beklemiyor. 1929 dünya ekonomik krizinin Almanya'da yarattığı olumsuz sonuçlar da Hitler'in işini kolaylaştırıyor. Cumhuriyetçi partilerin toplam milletvekili sayısı bir hükümet kurmaya yetmiyor. Hindenburg, hükümet kurma görevini Merkez Partisi lideri Heinrich Brüning'e veriyor. O teknisyenlerden oluşan bir hükümet kuracak, ülkeyi Hindenburg'un anayasadan kaynaklanan olağanüstü yetkileriyle yönetecektir. Ama başarı şansı yoktur bu da kısa zamanda anlaşılacaktır.

Seçimlerde başarı kazanan Hitler, Başbakan Brüsning'e şöyle diyordu: "Demokrasinin temel ilkesi bütün gücün halktan kaynaklandığıdır."[70] Herhalde Hitler'in anlayışına göre bu sözlerin anlamı şuydu: Halktan oy alarak bir kere iktidara gelenlerin yapabileceklerinin sınırı yoktur. Mademki halk onları seçmiştir, onlar halk adına demokrasiye en aykırı adımları bile atabilirler.

Naziler bu başarıya nasıl ulaşmıştı? Seçim kampanyasında büyük özel sektör firmalarından güçlü bir mali destek sağlamışlardı. Eğer yardım etmezlerse bir Nazi iktidarında çok sıkıntı çekebilirlerdi. Bunu hissediyorlardı. Bu katkılardan yararlanarak Nazi Partisi seçim-

(70) a.g.e., s. 569.

lerde bir milyondan fazla broşür bastırdı. Sadece Berlin'de propaganda malzemelerini dağıtmak için 60 kamyon kullandılar.

Seçim başarıları Nazileri şiddet kullanmaktan vazgeçirecek miydi? Hayır. Şiddet yöntemine daha da çok başvuracaklardı. 13 Ekim 1930 tarihi Nazilerin Yahudilere karşı ilk defa şiddet eylemlerine başvurdukları gündür. O gün Yahudilerin sahip oldukları dükkânlara saldırdılar.

Bunu izleyen yıllarda sokak çatışmaları artarak devam etti. Çeşitli gruplardan yüzlerce kişi öldürüldü. Yargı da bir süredir bağımsızlığını büyük ölçüde kaybetmiş ve sağcı grupların destekçisi olmuştu.

Bu arada Komünist Parti'nin oyları da hızla artmıştı. Komünistler radikal çözümleri savunuyorlardı: Kapitalizm yıkılacak ve bir Sovyet Almanyası kurulacaktır. Savundukları görüş buydu. Bundan ürken orta sınıfa mensup Almanlar da Nazi Partisi'ne yakınlaşmaya başladılar. Onların başlarına ne büyük felaketler getireceğini tahmin edemiyorlardı. Orta sınıfın görüşlerini temsil eden partilerin çoğu çöktü. Sadece sosyal demokratlarla Merkez Parti suyun üzerinde kalabildi. O da bir süre için...

Hitler, Cumhurbaşkanı Hindenburg'u kendisine rakip olarak görüyordu. Hedefi onun yerine cumhurbaşkanı olmaktı. Ama bu hedefine bir türlü ulaşamadı.

Başbakan Brüsning'in günlerinin sayılı olduğu anlaşılmıştı. Onun bu çalkantılara dayanma gücü kalmamıştı. Almanya artık bir teknisyenler hükümetiyle yönetilecek durumdan çıkmıştı. Gene de hükümet son bir gayretle bir yasa çıkararak Nazi Partisi'ni ve ona bağlı milis güçlerini yasakladı. Nazilerin Berlin'de silahsız Yahudileri öldürmesi bardağı taşıran damla olmuştu.

1932 yılının Mayıs ayında Brüsning istifa etmek zorunda bırakıldı. Hindenburg onun yerine başbakanlığa yakın dostu olan muhafazakâr, aristokrat bir siyasetçiyi atadı: Franz von Papen. Papen, Nazi Partisi'nin yükselişini görmüştü. Hitler'i karşısına alacak gücü yoktu.

Papen hükümeti, siyasi amaçlı şiddet eylemlerinin ölüm cezasıyla cezalandırılmasına olanak veren bir yasa çıkardı. Bu eylemleri yargılamak için olağanüstü mahkemeler kuruldu. Hitler iktidara geçtiğin-

de bu mahkemeleri kendi siyasi muhaliflerini tasfiye etmek için kullanacaktı.

1932 yılının Temmuz ayında yapılan seçimlerde, Nazi Partisi oyların %37,4'ünü alarak ihmal edilemeyecek bir siyasi güç olduğunu göstermişti. Von Papen, Hitler'in partisini hükümete ortak alarak durumu kurtarmaya çalıştı. Ama Hitler buna razı değildi. Başbakan kendisi olacaktı. Bunun gerisindeki bir çözümü kabul edemezdi. Von Papen istifaya mecbur kaldı, yerine başbakanlığa bir asker getirildi: General Kurt von Schleicher. O da başarılı olamadı.

1932 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerde sol partilerin oy toplamı 13,1 milyon, Nazi Partisi'nin ise 11,7 milyon oldu.[71] Naziler oy kaybettiler ama iddialarını kaybetmediler. Onlar iktidar olmalıydı. Bunu istiyorlardı. Bunun için yasadışı her eylemi yapmaya hazırdılar.

Von Papen Hitler'e gizlice haber gönderdi: Eğer kendisini başbakan yardımcısı yapmayı kabul ederse Hindenburg nezdindeki nüfuzunu kullanıp Hitler'in başbakanlığa atanmasını destekleyecekti. Öyle de oldu. 30 Ocak 1933 tarihinde Hindenburg, ordunun da desteğiyle Hitler'i başbakanlığa getirdi.

Bu tarih Almanya'da sonun başlangıcı oldu. Şeklen tayin demokratikti. Seçimler yapılmıştı. Nazi Partisi en çok oy alan parti olmuştu. Bu partinin liderinin başbakan olarak atanmasını ilke olarak yadırgamamak lazımdı. Peki, Hitler'e oy vermeyen %66'lık oy sahibi ne olacaktı? O tarihte bunu düşünen yoktu. Hindenburg, Hitler'i başbakanlığa atadı. Von Papen, başbakan yardımcılığına getirildi. Üçlü bir koalisyon kuruldu. Nazi Partisi'nin yanı sıra milliyetçi DNVP ile Katolik kilisesini destekleyen Merkez Partisi de koalisyon ortağı oldular. Hükümette Hitler'in yanında sadece iki Nazi bakan vardı: İçişleri Bakanı Wilhelm Frick ve sandalyesiz bakan Hermann Goering. Diğer bakanlıklar koalisyonun öteki ortaklarına verilmişti. Partinin sokaktaki gücü sayılmazsa Naziler hükümet içinde azınlıkta sayılabilirdi.

Peki, Sosyal Demokratlar'a ne oldu? 1933 yılında Komünist Par-

(71) Evans, *The Third Reich in Power*, Penguin Books, London, 2005, s. 55.

tisi'nin 180 bin üyesine karşılık Sosyal Demokrat Parti'nin 1 milyon üyesi vardı. Almanya'nın en güçlü partisiydi. Bunlara ne oldu? Bu kadar kısa zamanda iktidardan uzaklaşmalarının sebebi neydi? Onlar bu siyasi mücadelede başarılı olamamışlar, Hitler'in demokrasi yoluyla ama demokrasiyi tahrip etmek amacıyla iktidara gelmesini engelleyememişlerdi. Bu daha sonraki kuşaklara ders olmalıydı. Olabildi mi? Kuşkuludur.

Reichtag Yangını

Hitler'in iktidara gelir gelmez ilk hedefi kadrolaşarak devletin bütün kurumlarını etkisi altına almak oldu. Önce sağ kolu Hermann Goering Prusya Eyaleti'nin başbakanlığına atandı. O sıralarda Prusya henüz Almanya'nın en büyük eyaleti olarak varlığını sürdürüyordu. Göering, Nazilerin milis gücü konumundaki kahverengi gömleklileri Prusya polis teşkilatı içine, "yardımcı polis" olarak yerleştirdi ve onlara yasal bir statü kazandırdı. Onlar da derhal sokağa çıkıp komünistlere, sendika binalarına saldırmaya başladılar, sosyal demokratların toplantılarını bastılar. Hitler iktidara geçeli henüz bir ay olmuştu ki bir Hollandalı anarşist sendikacı, Marinus van der Lubbe, parlamento binası Reichtag'ı kundakladı. Bu Hitler'in beklediği fırsattı. Hatta daha sonraki yıllarda kundaklamanın Nazilerin tahrikiyle gerçekleştirildiğini düşünenler de oldu.

Hitler, Komünist Partisi'ni bu yangından sorumlu tuttu. Partinin bütün yöneticileriyle üyelerinden 4000 kişi tutuklandı, işkence edildi ve bir toplama kampına kapatıldı. Bu devlet terörünün daha ilk adımıydı. Mart ayı sonunda 20 bin komünist tutuklanmış bulunuyordu. 1933 yılının yaz aylarına gelindiğinde tutuklananların sayısı 100 bini bulmuştu. Bunlar arasında yalnız komünistler değil, sosyal demokratlar ve sendikacılar da vardı. Resmi rakamlara göre hapishanede hayatını kaybedenlerin sayısı 600'e ulaşmıştı.[72]

5 Mart'ta erken seçim yapılacaktı. Hitler böyle istemişti. Amacı bu seçimde Nazi iktidarını büsbütün güçlendirmekti.

Seçim kampanyası sırasında devletin bütün imkânları Nazi Partisi

(72) a.g.e., s. 13.

için kullanıldı. Başta sosyal demokratlar olmak üzere, diğer partilerin seçim şansını azaltmak için her türlü baskı ve tehdit yoluna başvuruldu.

Nazi Partisi'nin iktidara geçmesi çok şeyi değiştirmişti. Seçimlerde devletin bütün olanakları Nazi Partisi'nin başarısını sağlamak için kullanılmıştı. 50 bin SS ve SA milisi, polis müdür yardımcısı sıfatı verilerek seçimlerde gözlemci olarak görevlendirilmişti. Komünist Partisi liderleri 5 Mart seçimlerinden kısa bir süre önce tutuklanmıştı. Sosyal Demokrat Parti liderleri de Prag'a kaçmıştı. Bütün bunların etkisiyle Nazi Partisi'nin oylarında büyük artış olmuştu. Seçimlerden sonra çıkarılan bir yasa, Hitler'e diktatörlük yetkileri vermişti. Bu yasanın çıkarılması için Hitler Merkez Partisi'nin desteğini sağlamıştı. Bu parti henüz günlerinin sayılı olduğunu bilmiyordu.

Parlamento yangınından sonra çıkarılan bir kararname de zaten hak ve özgürlükleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı. Artık Almanya'da Hitler ne derse o olacaktı. Parlamentonun gücü neredeyse yok olmuştu.

Siyasi partiler de kısa bir süre içinde tasfiye edilecekti. Bu arada küçük partiler kendilerini feshettiler, onlara artık siyasette yer yoktu. Kime vardı? Aslında Nazilerden başka kimseye yer yoktu. Hitler'e destek olup onun oy eksiğini tamamlayan Milliyetçi Parti de kendini feshetti. Merkez Parti'nin varlığı da aynı şekilde sona erdirildi. Muhalefeti tasfiye ettikten sonra sıra yargıya gelmişti. Hitler'in bağımsız yargıya tahammülü yoktu. O nasıl isterse mahkemeler öyle karar verecekti. Onun için yargı, Nazi Partisi'nin istekleri doğrultusunda yeniden düzenlenmeliydi. Hitler'in hukuk kurallarına saygı göstermek gibi bir kaygısı yoktu.

Hitler Döneminde Yargı

Nazi iktidarının ilk karşılaştığı soru şuydu: Parlamentoyu kundaklayan Lubbe ne cezaya çarptırılacaktı? Bu davada yargı sistemi nasıl işleyecekti? Parlamento yangınından sonra Hitler sorumluların asılacağını söylemişti. Almanya'da yüz yıldan beri uygulanan idam yöntemi mahkûmların asılarak değil baltayla kafalarının kesilerek öldürülmesiydi. Üstelik Alman Ceza Yasası'na göre kasten yangın çıkarmak

ölüm cezasını gerektirecek bir suç değildi. Hele o yangında kimse hayatını kaybetmemişse. Parlamento yangınında kimse ölmemişti. O zaman Lubbe nasıl idam edilecekti? Hukuku ihlal etmeyi göze alanların yapamayacağı yoktu. 29 Mart 1933 tarihinde Cumhurbaşkanı Hindenburg geriye doğru da işleyebilecek bir kararname yayınladı. Buna göre 31 Ocak tarihinden sonra işlenen vatana ihanet ve kundaklama cezalarına da idam cezası verilebilecekti.

Oysa hukukun temel ilkelerinden biri, bir kimsenin suç işlediği tarihte ceza yasasında yer alan hükümlerden daha ağır bir cezaya çarptırılamayacağıydı. Ama Hitler Almanyası'nda böyle kurallara kulak asan yoktu. Lubbe giyotinle idam edildi. Aynı davadan yargılanan Bulgar Komünist Partisi liderlerinden Dimitrov ile arkadaşları Sovyetler Birliği'ne sürüldüler.

Bir süre sonra Hitler vatana ihanet suçunu Alman imparatorluğunun normal mahkemelerinin yetki alanından çıkardı ve 24 Nisan 1934 tarihinde kurulan Özel Halk Mahkemeleri'ne verdi. Normal mahkemeler Hitler'in istediği cezaları vermiyorlarsa yapılacak iş bu cezaları verecek mahkemeler kurmak ve yargıçlar bulmaktı. Hitler de bunu yapıyordu. Siyasi davalara bakacak mahkemelerdeki iki yargıcın yanında Nazi Partisi, SA ve SS örgütlerinin seçeceği üç yargıç daha bulunacaktı. Böylece çoğunluğu onlar sağlayacaktı ve onların istediği kararlar mahkemeden çıkacaktı.

Komünist Partisi lideri Ernst Thalman'ı da bu mahkemeler yargılayacaktı. Ona biçilmek istenen ceza da ölüm cezasıydı ama delil bulunamıyordu. Bunun da çaresi vardı. Thalman "önleyici tutuklama" adında bir yöntemle hapse atıldı. Hakkında iddianame hazırlanmadı. Yargılanmadı ama yıllarca hapishanede tutuklu kaldı.

1934 ile 1939 yılları arasında 3400 kişi Özel Halk Mahkemeleri'nde yargılandı. Bunların çoğu komünist veya sosyal demokrattı. Birçok ölüm cezası verildi ve bu cezaların yaklaşık %90'ı infaz edildi. Sadece 1938 yılında infaz edilenlerin sayısı 117 kişiydi. Almanya artık baltayla kafa kesmekten giyotine geçmişti. Bu değişiklik de Hitler'in talimatıyla gerçekleşmişti. Giyotine gönderilenler arasında 19 yaşındaki gençler, kadınlar ve eski milletvekilleri de vardı. Bu hukuksuzluklar sadece halk mahkemelerinde olmuyordu. Normal mahkeme-

lerde 1933 ile 1934 yıllarında tam 2000 kişi vatana ihanet suçundan mahkûm edilmişti.

Altona'da bir özel mahkeme, sahte delillerle 4 kişiyi bir hükümet darbesi hazırlama suçundan idama mahkûm etti. Bunlar Goering'e başvurarak bağışlanmalarını istediler. Ama bu istekleri kabul edilmedi. Savcı, komünistlere bir gözdağı verilmesinin uygun olduğu görüşündeydi. Onun görüşü mahkemece kabul edildi. Bu sanıkların hepsi idam edildiler.

Sanıkların hukuk dışı yollarla yargılanmalarının ötesinde, onları işkenceye tabi tutmak da yaygın bir uygulama haline gelmişti. Bu işkenceler sanıklar üzerinde gözle görünür izler bırakıyor, bu da avukatların ve mahkemede hazır bulunanların dikkatinden kaçmıyordu. Bu uygulamaya son verilmeliydi, ama nasıl? Adalet ve içişleri başkanlığı yetkilileri 4 Haziran 1937 tarihinde bir toplantı yaptılar ve çareyi buldular: Sorgulama sırasında sanıklara işkence yapılmayacak, sadece doktor gözetiminde 25 kırbaç vurulacaktı. İşkencenin yerini kırbaç cezası alacaktı. Böylece işkence yapılmamış olacaktı![73]

Demokrasiyle gelenler iktidarlarının ilk aylarından beri hukuksuzluk, şiddet ve zulüm yoluyla güçlerini kanıtlıyorlardı. Bu hukuksuzluk gün geçtikçe daha belirgin hale geliyordu. Artık Berkin'de mahkemeler vardı ama tarafsız hâkimler yoktu. Hukuk, Nazi rejiminin emrine girmişti. Alman halkının elinde kalan son hürriyet susmak ve hiçbir şeye karışmamak hürriyetiydi. Peki, Alman halkı buna ne tepki gösteriyordu? Hiçbir tepki göstermiyordu. Çünkü artık Almanya'da bir korku imparatorluğu egemen olmuştu. Tepki göstermeye kalkışanların akıbetlerinin ne olacağı belliydi.

Alman mahkemelerinden beklenen neydi? Bunu 1936 yılında Adalet Komiseri Hans Frank şöyle açıklıyordu: *"Hâkimin görevi kurallara veya uluslararası normlara uymak değildir...Hâkimin görevi Nazi Partisi'nin programına ve liderin konuşmalarına göre hukuk kaynaklarını yorumlamaktır."* İşte hâkimlerden beklenen buydu.

Hangisuça hangi cezanın verileceğini de birçok halde bizzat Hitler kararlaştırıyordu. Örneğin, soyguncular bir otoyolda iki kişiyi öldür-

(73) a.g.e., s. 68-69, 75.

müşlerdi. Mahkeme bunlara hapis cezası vermişti. Hitler derhal müdahale etti. Otoyol soyguncularına idam cezası verilecekti ve bu karar daha önce işlenmiş olan suçlara da uygulanacaktı. O ülkenin tek hâkimiydi. O ne isterse o olacaktı. Onun hukuk kurallarına uygun hareket etmek gibi bir kaygısı yoktu.

Hâkimler ve savcılar bu buyruklara uymakta sakınca görmüyorlardı. Hatta sanıkları suçlayacak delil bulamadıkları zaman onları toplama kamplarına gönderiyorlardı. Hitler'in iktidara geçtiği 1933 yılında 70 toplama kampı kuruldu. Mahkûmiyet süreleri dolanlar arasında siyasi açıdan sakıncalı olanlar varsa, onların listesi Gestapo'ya veriliyor ve bu şahıslar hapishanenin kapısından alınıp toplama kampına gönderiliyordu. Sadece Lukau Hapishanesi'nde mahkûmiyetini tamamlamasına rağmen Gestapo'ya teslim edilip toplama kamplarına gönderilenlerin sayısı 134'ü bulmuştu. Bu uygulama sadece siyasi mahkûmlarla sınırlı değildi. Adi suç işlemeyi âdet haline getirenler de cezalarını çektikten sonra toplama kamplarına gönderiliyordu. 1942 yılına gelinceye kadar bu şekilde cezalandırılanların sayısı 14 bini bulmuştu. 1937 yılında Alman hapishanelerinde 112 bin tutuklu ve mahkûm bulunuyordu. Tutukluların ve mahkûmların %95'i bedava işgücü olarak kullanılıyor, en ağır işler onlara yaptırılıyordu. Nazi döneminde Almanya'da hukuk böyle işliyordu.(74)

Bütün bu söylenenler ve yapılanlar kuşkusuz Alman yasalarına uygun değildi. Ama Hitler iktidarının işbaşına gelişinden bir ay sonra parlamento yangınını vesile sayılarak yayınlanan bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle "kamu güvenliğini sağlamak için" özgürlükler askıya alınmış ve yapılan ve yapılacak olan hukuk dışı eylemlere kılıf hazırlanmıştı.

Bu baskılar yapılırken Komünist Partisi yasaklanmış mıydı? Hayır, yasaklanmamıştı. Yasaklanırsa komünist oyların sosyal demokratlara gideceğini düşünen Hitler bu yola gitmemişti. Solda bölünmüşlük devam etmeliydi. Ama 5 Mart 1933 seçimlerinden sonra böyle incelikleri düşünmeye ihtiyaç kalmamıştı. Önce komünistler, sonra sosyal demokratlar tasfiye edildi. Yukarıda da belirtildiği gibi küçük par-

(74) a.g.e., s. 73-76.

tiler de kendileri feshettiler. Siyasi açıdan Almanya, Hitler için bir dikensiz gül bahçesine dönmüştü. Bu sonucu nasıl sağlamıştı. Sadece sokaklarda şiddet uygulayarak mı? Şüphesiz değil. Demokrasiye inanmasa da demokrasinin sağladığı yolları kullanarak, seçimlere girerek iktidara ulaşmanın kaçınılmaz olduğunu görmüştü. Bunun için para lazımdı. O para da özel sektörde vardı. O zaman işadamlarının parasını almak için her yol denenmeliydi. Denendi de...

Hitler'e Özel Sektörün Katkısı

Hitler özel sektörden güçlü bir katkı sağlayamasaydı iktidara geçebilir miydi? Geçse bu iktidarını sürdürebilir miydi? Bir Dünya Savaşı başlatmayı göze alabilir miydi? Çok kuşkuludur. Almanya'daki büyük özel sektör firmalarının katkısı Hitler'e büyük destek sağladı ve güç verdi. Bu firmaların başında ünlü sanayi kuruluşu Krupp geliyordu. Diğer sanayiciler de onun peşinden gittiler.

Savaştan sonra imzalanan Versailles Antlaşması Almanya'yı büyük ölçüde silahsızlandırıyordu. Savaş sonunda Almanların elinde bulunan 15 bin savaş uçağı ile 16'sı büyük boy olmak üzere 300 civarında savaş gemisi imha edilecekti. Alman ordusunun mevcudu 100 bini aşamayacaktı. Almanya'nın uçak, tank ve ağır top üretmesi yasaklanmıştı. Versailles Antlaşması böyle katı sınırlamalar getirmişti. Evvelce silah üreten firmalar şimdi sadece sivil ihtiyaçlar için üretim yapacaklardı. Antlaşma böyle diyordu. Krupp firması da buna uyacaktı, hiç değilse görünürde. 11 Mayıs 1921'de yenilen Almanya'nın Başbakanı Wirth, Almanya'nın bu kurallara ve sınırlamalara tam olarak uyacağını açıklamıştı. Bu açıklaması samimi miydi? Pek sayılmaz. Zira aynı başbakan, daha sonraki yıllarda Gustav Krupp'a yazdığı bir mektupta 1920-23 yılları arasında Krupp firmasıyla birlikte Almanya'nın yeniden silahlanmasının temellerini nasıl attıklarını özlemle anlatıyor.

Gerçekten Krupp, Versailles Antlaşması'nın kısıtlamalarından kurtulmak için her yolu denemişti. Örneğin İsveç'in Bofors fabrikalarını satın alarak orada ürettiği askeri malzemeleri Hollanda ve Danimarka gibi tarafsız ülkelere satmıştı.

1922 yılında Hollanda'da kurduğu bir fabrikada inşa ettiği gemi-

leri ve denizaltı planlarını İspanya, Türkiye, Finlandiya ve Japonya'ya ihraç etmişti.

Alman Başbakanı Wirth tank ve top yapımı için gerekli teknik çalışmaları da Krupp'a gizlice yaptırıyordu.

Oysa Versailles Antlaşması'ndan sonra altı yıl boyunca müttefiklerin denetleme komisyonu Krupp'un merkezi olan Essen'de sürekli incelemeler yapmış ama silahlanmaya dair bir ipucu bulamamıştı. Nasıl olmuştu da Almanya birkaç yıl içinde büyük bir askeri güç olarak ortaya çıkabilmişti? Çünkü büyük firmalar denetçilere hissettirmeden Almanya'nın çeşitli yerlerindeki askeri üretimleriyle Versailles Antlaşması'nı ihlal etmişlerdi.[75]

O tarihlerde Krupp ve diğer büyük işadamları siyasetle yakından ilgileniyorlardı. Siyasi partilerin ülke içinde duruma hâkim olamamalarından şikâyetçiydiler. Cumhurbaşkanı Hindenburg'dan, güçlü bir lider bulmasını istiyorlardı.

14 Eylül 1930 seçimlerinde Nazilerin 107 milletvekili çıkarması işadamlarının da dikkatini çekmişti. Hele birkaç ay sonra yenilenen seçimlerde 230 Nazi milletvekilinin parlamentoya girmesi, Almanya'nın siyasi geleceğinin hangi yönde olduğunu göstermişti. Büyük işadamlarından Fritz Thyssen 1931 yılının Aralık ayında Nazi Partisi'ne kaydoldu ve hemen 100 milyon marklık bağışta bulundu. Mademki Naziler yakında iktidara geleceklerdi, onların yanında yer almakta sayısız yararlar vardı. Krupp başlangıçta Hitler'e pek itibar etmedi. Hatta eşiyle birlikte onu biraz küçümsediler. O, Franz von Papen ile Kurt von Schleicher gibi liderlerin peşinden gidiyordu. Gustav Krupp aşırı derecede sendika düşmanıydı. Bir lokavtta binlerce işçiyi işten çıkarmıştı. Hükümeti işçi ücretlerinin düşürülmesine ikna etmişti. Böyle bir kimsenin herhalde sosyal demokrat olması beklenemezdi. O ılımlı sağ politikaları destekliyordu.

Ama 6 Kasım 1932 seçimleri Gustav Krupp'un da gözünü açtı. Hitler'in iktidara geçmesine az zaman kalmıştı. Bu artık açıkça görülüyordu. Her şeyden önce ticari menfaatlerini düşünen bir işadamı eski ideolojilerine bağlı kalacak değildi. Şimdi değişim zamanıy-

(75) Manchester, William, *Les Armes des Krupp*, 1970, s. 299.

dı. O seçimlerde Naziler biraz oy kaybetmiş, Komünistler güçlenmişti ama Hitler, von Papen'in başkanlığındaki bir hükümete girmeye yanaşmıyor, kendisi mutlaka başbakan olmak istiyordu. Meclis feshedilmişti. Goebbels partinin kasalarının boş olduğunu söylüyordu. Nazi Partisi'nin etkili üyeleri bir kere daha işadamlarına yanaştılar ve onların desteğini istediler. 38 önemli işadamı Cumhurbaşkanı Hindenburg'a bir mektup yolladı. Hitler başbakan olmalıydı, yoksa kaos geliyordu. Nazi Partisi'nin mali durumu birden düzeldi. Kasaları parayla doldu. Bu paranın büyük kısmı Krupp'tan geliyordu.

Sonunda işadamlarının istediği oldu. Hitler başbakanlığa getirildi. Sağ kolu Goering Prusya Başbakanı oldu ama aynı zamanda Alman Meclisi'nin de başkanıydı. 20 Şubat 1930'da, büyük işadamlarını evine davet etti. Bu davette Hitler de hazır bulundu ve bir konuşma yaptı. Özetle şunları söyledi: "*Son seçimlerin arifesindeyiz,* (yani bir daha seçim olmayabilir) *Parti halkın büyük desteğiyle iktidara gelirse geçiş yumuşak olabilir. Bunun için sizin desteğinize ihtiyacımız var. Siz bizim diktatörlüğümüzü destekleyerek aynı zamanda kendinizi de desteklemiş olacaksınız. Zira özel sektör bir demokraside varlığını sürdüremez. Demokrasinin kötülüklerinden biri de sendikacılıktır. Komünizm bertaraf edilecek, Alman ordusu eski şerefli günlerine kavuşturulacaktır. Weimar Cumhuriyeti sona erdirilecektir. Bütün bunlar için işadamlarının parasına ihtiyaç duyulmaktadır. Seçim sonuçları ne olursa olsun Nazi Partisi iktidara gelecektir. Oyla olmazsa başka yollarla, başka silahlarla.*" Hitler konuşmasını bitirince Krupp ayağa kalkarak orada hazır bulunan büyük işadamlarının tam desteğini bildirdi ve hemen orada partiye büyük bağışlar yapıldı.[76]

Başta Krupp olmak üzere, Alman işadamları ve sanayicileri Hitler'e teslim olmuştu. Hitler Krupp'u Alman İşadamları Birliği'nin başına getirdi. Krupp'un ilk görevi, bu birlikteki Yahudi işadamlarını ihraç etmek oldu. Kendi şirketinin yönetim kurulu üyelerine derhal Nazi Partisi'ne kaydolmaları için talimat verdi. 1933 yılında bazı işadamlarıyla birlikte Cumhurbaşkanı Hindenburg'a bir dilekçe verdi: O artık çekilmeli ve yerini Hitler'e bırakmalıydı. Hinderburg bu öneri-

(76) a.g.e., s. 314-317.

yi kabul etmedi ama artık yaşlanmıştı, günleri sayılıydı. Kısa bir süre sonra dünyadan ayrılacak ve işadamlarının hayali gerçek olacaktı. Krupp gibi ünlü firmaların sahipleri daha da ileri gitmişler, şirketlerinin merkez binasının kapısına Alman bayrağının yanına Nazi bayrağı astırmışlardı. Bir süre sonra Alman bayrağı kaldırılmış, sadece Nazi bayrağı kalmıştı. İşadamları bir partiye destek verdiler mi yapabileceklerinin sınırı yoktu. O parti demokrasiyi tahrip etme yolunda hızlı adımlarla ilerlese bile...

Bu arada işadamlarından partiye daha büyük katkılar isteniyordu. Hitler'in Özel Sekreteri Bormann, Krupp vasıtasıyla şu mesajı gönderdi: *"Ya siz bize bu parayı vereceksiniz veya bu parayı biz sizden alacağız."*(77)

Artık özel sektörle Nazi hükümeti iç içe geçmişti. Büyük firmaların yurtdışındaki temsilcileri Alman hükümetinin casusları gibi çalışıyorlardı. 1937 yılında işadamlarına Hitler'e bağlılık yemini ettirildi.

Hitler'e bağlılığın sağladığı bazı avantajlar da vardı. Örneğin Krupp firması, Hitler'in gizli silahlanma programı sayesinde işçilerinin sayısını 35 binden 112 bine çıkarmıştı.

Savaş ilerledikçe harp sanayi fabrikalarında yeni işgücüne ihtiyaç duyuluyordu. Önce harp esirleri kullanıldı. 120 bin Rus savaş esiri madenlere, 45 bini de çelik fabrikalarına gönderildi.

Savaş ilerledikçe Alman sanayisi de büyük kayıplar veriyordu. Churchill, Krupp fabrikalarının da bulunduğu Essen bölgesine bir gecede 507 uçak göndererek savaş sanayisinin önemli bir bölümünün tahrip edilmesini sağladı. Artık Almaya son kozlarını oynuyordu.

Bu arada Hitler Aryan ırkından olmayanları tasfiye projesinden vazgeçmemişti. Hatta bu projeyi daha da hızlandırdı. Bütün Yahudilerin öldürülmesi talimatını verdi. Özel sektör buna karşı çıktı mı? Pek sayılmaz. Hatta onlar bu politikadan kendilerine bir pay çıkarmaya çalıştılar. Bir toplantıda Gustav Krupp Hitler'e şöyle dedi: *"Nazi Partisi üyeleri Yahudilerin, yabancı sabotajcıların, Nazi düşmanı Almanların, Çingenelerin, suçluların imhasını istiyor. Bunlar bu dünyayı terk etmeden önce Almanya için bir şey yapamazlar mı?*

(77) a.g.e., s. 332.

Bunlar ölmeden önce birkaç ay için de olsa fabrikalarda çalıştırılabilirler." Yani Krupp "çalıştırarak öldürmek" formülünü öneriyordu. Alman sanayisi de bundan kazançlı çıkardı. Hitler bu öneriyi kabul etti. Binlerce Yahudi toplama kamplarının yakınında kurulan fabrikalarda çalışarak hayatlarının son günlerini geçirdiler.[78] Şartlar o kadar ağırdı ki, onları hayatta kalmaları mucizelere bağlıydı. Artık insanlık değerleri kaybolmuştu. Hitler'in çekimine kapılanlar, ölmekte olan Yahudilerin son güçlerinden kendi ticari amaçları için yararlanmayı düşünebiliyorlardı.

Gustav Krupp durumun ne kadar vahim olduğunu çok geç anladı. O zaman da hafızasını ve zihni yeteneklerini kaybetmeye başlamıştı. 1941 yılında oğlu Alfried dev şirketin sorumluluğunu üstlendi. Savaş yıllarında Krupp firması birçok ülkedeki sanayi şirketlerini de satın alarak büsbütün büyüdü. Savaş bazı şirketlere yarıyordu. Krupp'un işçi sayısı 278 bine yükseldi. Tesislerde ayrıca çoğunluğu savaş esiri ve 25 bini de Yahudi zorunlu işgücü olmak üzere toplam 100 bin kişi çalışıyordu. Bu işgücünden yararlanarak, savaş yıllarında ayda üretilen tank sayısı 1000'den 1800'e yükseltildi.

Savaş bitince Ruhr bölgesindeki Krupp tesisleri sökülerek savaş tazminatı adı altında galip ülkelere dağıtıldı. Ruslar da kendi işgal bölgelerindeki fabrikaları söküp götürdüler.

Krupp ailesine ne oldu? Fazla bir şey olmadı. Gustav Krupp hakkında Nürnberg mahkemelerinde bir iddianame düzenlendi, savaş suçlusu ilan edildi, ama sağlık durumu nedeniyle dava açılamadı.

Alfried Krupp tutuklandı ve 12 yıl hapse mahkûm oldu. İki yıl sonra Amerikan işgal bölgesi sorumluları Krupp ailesi için özel af çıkardılar. Onlar için her devirde bir kurtuluş yolu vardı. Çünkü onların birikimine herkes ihtiyaç duyuyordu. Savaşta olanlar geride kalmıştı. Nazi rejiminin ileri gelenleri idam edilmişti ama işadamları için başka ölçü kullanılabilirdi. Nazi Partisi'ne verdikleri destek ve savaştaki sorumlulukları ne olursa olsun...

Üstelik dünyanın şartları değişmişti. Kore Savaşı çıkmıştı. Artık baş düşman Naziler değil, komünistlerdi. Krupp'un sanayi tesisleri

(78) a.g.e., s. 418-419.

yeniden üretime geçirildi. Avrupa'nın yeniden kalkınmasında Alman sanayisine ihtiyaç vardı. Krupp da önemli bir rol oynayacaktı ama artık bu firma savaş sanayisinde çalışamayacaktı. Krupp ailesi savaş sonrasının büyük devlet adamları, bu arada Federal Almanya Başbakanı Adenauer'le yakın ilişkiler kurdu. Firma dünyanın çeşitli ülkelerinde sivil jet uçaklarından nükleer reaktörlere kadar ağır sanayi ve ileri teknoloji ürünleri üretmeye başladı. İşçi sayısı 125 bine çıktı. Avrupa'nın en büyük dördüncü şirketi oldu. Alfred artık Avrupa'nın en zengin işadamıydı ve dünyanın sayılı milyarderlerindendi. Çelik tesislerinin %25 hissesini Şah döneminde İran hükümeti satın aldı. Bu hisseler daha sonra İslam devriminin hükümetine geçti.

Krupp firması sonunda Thyssen'le birleşti ve Thyssen-Krupp adını aldı. Nazi Partisi'ne ilk üye olan Thyssen ile partinin en güçlü destekçisi Krupp böylece geçmişi unutup geleceğe yöneldiler.

Hitler'in hedefi iktidara geçtikten sonra bütün eyaletleri tek bir çatı altında birleştirmek, yerel yönetimlerin yetkilerine son vermekti. 30 Ocak 1934'te çıkarılan bir yasayla Almanya'da federal devlet düzenine son verildi. Prusya ve diğer bütün eyaletler, parlamentoları ve diğer organlarıyla lağvedildi. Hepsi Berlin'deki parlamentoya, bakanlıklara ve diğer merkezi organlara bağlandı. Devlet Berlin'den demir bir yumrukla idare edilecekti. Bu nasıl yapılacaktı. Başta SA'lar olmak üzere Nazi Partisi'nin milis örgütlerinin esas görevi buydu. Kuvvet kullanarak muhalefeti sindirmek ve Nazi Partisi'nin ülkedeki tek ve mutlak güç haline getirmek. Bunun için harekete geçmekte gecikmediler.

SA Örgütü ve Uzun Bıçaklar Gecesi

SA'ların mevcudu 3 milyonu bulmuştu. Ayrıca çeşitli isimler altında Nazi Partisi'nin sokaklarda 750 bin kişilik bir vurucu gücü vardı.

SA veya kahverengi gömlekliler diye adlandırılan parti milisleri her vesileyle sosyal demokratlara saldırıyorlardı. Sokaklarda kanlı saldırılar oluyordu. Nazi milislerinin başı olan Ernst Röhm, 30 Mayıs 1933'te, bunca çatışma ve katliamdan sonra hâlâ, *"Daha Nasyonal Sosyalist devrimin başındayız, esas işimizi bundan sonra yapacağız,"* diyordu.

Aynı yılın haziran ayında bu çatışmalardan birinde Berlin'de 3 SA mensubu öldürüldü. Nazi milisleri bunun öcünü almak için en şiddetli ve zalim saldırılarından birini gerçekleştirdiler. Bu olayın meydana geldiği yerde yaşayanlardan 500'ünü tutukladılar. Bunlar arasında Mecklenburg Eyaleti'nin eski başbakanlarından Johannes Stelling'le beraber pek çok ünlü sosyal demokrat politikacı da yer alıyordu. Bunları o kadar ağır işkencelerden geçirdiler ki, 91'i hayatını kaybetti. O dönemde tutuklananlardan toplam 45 bin kişi işkenceden geçirildi. İşte Nazi terörü buydu. Ernst Röhm, öldürülecek her SA mensubu için, onu öldüren gruba mensup 12 kişiyi öldürme hakkına sahip olduğunu söylüyordu.[79] Kanun, yargı diye bir şey kalmamıştı.

Bu cinayetleri işleyenlere ne oldu? Hiçbir şey olmadı. Hatta Prusya Adalet Bakanı, bu gibi saldırılar düzenleyen ve cinayetler işleyen SA mensuplarıyla ilgili soruşturmaları durdurdu. Daha önce mahkûm edilenlerin de affını sağladı. Röhm, 1933 yılının sonunda bu kahverengi gömleklilerin, polisin ve yargının denetiminden çıkarılmasını sağladı. Disiplinsiz bir hareket olursa bu kendi örgütlerinin içinde çözülecekti. Yani SA'lar tam anlamıyla devlet içinde bir devlet haline gelmişlerdi.[80]

Bunların yanı sıra Himmler'in komutasında olan sayıları 50 bini bulan bir "Koruma Gücü" vardı. Bunlara SS deniliyordu. Bu gücün içinden Hitler'in özel korumaları da seçiliyordu. SS'lere katılmak isteyenlerin Aryan ırkından olmaları şart koşuluyordu. Başka ırktan olanlara itimat edilmiyordu. Almanya'nın en ünlü firmaları ve bankaları bu SS'leri finanse eden kurumlar arasındaydı. Nazilere bağlı "Çelik miğferliler" gibi başka milis güçleri de eklenirse milislerin toplam gücü 4,5 milyona çıkıyordu.

Bu arada Hermann Goering, 1933 yılının Kasım ayında Prusya Başbakanı sıfatıyla GESTAPO denilen gizli bir polis teşkilatı kurdu. 10 Şubat 1934'te bir yasa çıkarılarak Gestapo örgütü Alman yargısının yetki alanından çıkarıldı. Gestapo mensupları hangi suçu işler-

(79) Evans, *The Third Reich in Power*, Penguin Books, London, 2005, s. 24, 81.
(80) a.g.e., s. 21.

lerse işlesinler yargılanamayacaklardı. Almanya artık polis devleti olmaktan da çıkmış, bir milis devleti olmuştu. Bu parti milis örgütlerinin yanında Alman Ordusu önemini kaybetmişti.

SA örgütünün başı Röhm, orduyu da ele geçirmek ve kendine bağlamak istiyordu. Hitler'in kendisini sandalyesiz bakan olarak hükümete alması onu tatmin etmemişti. Gözü daha yükseklerdeydi. Sonunda Savunma Bakanı'na bir muhtıra verdi: SA'lar ordunun yerine geçecekti. Ordu esas görevini bırakacak, sadece SA'ların eğitiminden sorumlu olacaktı. Günümüzde de zaman zaman rastlanan orduyu lağvetme fikirlerinin ilham kaynakları anlaşılıyor.

O sıralarda Savunma Bakanı Blomberg artık iyice Hitler'e biat etmiş, orduyu Nazi Partisi'nin yörüngesine sokmuştu. Bu arada bir yasal düzenlemeyle Yahudilerin orduda görev yapmaları yasaklanmıştı. Ama Röhm bunlarla da yetinmiyor, orduyu büsbütün etkisiz hale getirmeye, onun yerine kendi adamlarını geçirmeye çalışıyordu. Bu artık bardağı taşıran damla olmuştu. Hitler bile bu kadarına tahammül edemezdi. 1934 yılının Şubat ayının 28'inde Hitler, Milli Savunma Bakanı, Röhm ve diğer bazı yetkililer bir toplantı yaptılar. Orada Röhm'e baskı yapılarak, ordu hakkındaki taleplerinden vazgeçtiğini kabul eden bir belge imzalatıldı. Röhm artık Hitler'e de cephe almaya başlamıştı. Ordu hedef tahtası haline gelmişti. Röhm'ün adamları orduya silah ve cephane sevk eden araçları durdurup bu malzemelere el koyuyorlardı.[81]

Bu arada sokak çatışmaları bütün hızıyla devam ediyordu. Siyaset artık mecliste değil, sokakta yapılıyordu. Sosyal demokratlar sonunda sokak çatışmalarıyla siyaset yapılmayacağını düşünerek kenara çekildiler. Ama Naziler öyle düşünmüyorlardı. Nazi milisleri bütün Almanya'da komünistlerin yanı sıra sosyal demokratlara, sendikacılara ve diğer muhalif gruplara saldırmaya başladılar. Parti binaları kapatıldı. Sendikacılarla sosyal demokrat liderler tutuklandı, işkence edildi ve toplama kamplarına gönderildi.

Alman fikir dünyası da bu tasfiye hareketinden nasibini aldı. Bertold Brecht ve Thomas Mann gibi ünlü yazarlar artık yazdıkları-

(81) a.g.e., s. 26.

nı yayınlayacak yayınevi bulamaz hale geldiler. 1933 yılında 2000 aydın Almanya'dan başka ülkelere göç etti. Bunlardan bir bölümü Türk hükümetinin daveti üzerine Türkiye'ye geldi. Ernst Reuter gibi ünlü şehir plancıları, Neumark gibi ekonomistler, Hirsch gibi hukukçular Türkiye'ye gelenler arasındaydı. Bunlar Atatürk döneminde başlatılan üniversite reformunda görev aldılar, büyük hizmetlerde bulundular. Türkiye, Almanların baskılarına rağmen büyük bir insani görev yaptı. Atatürk'ün Türkiyesi işte böyle bir devletti.

1934 yılında 5000 üniversite öğretim üyesinden 1600'ü istifa etmek zorunda bırakıldı.[82] Yalnız Alman siyaseti değil, Alman düşünce hayatı da kan kaybediyordu. Hitler'in iktidara gelişinden altı ay sonra artık Alman demokrasisinden eser kalmamıştı.

Bu sonucun alınmasında yukarıda sözü edilen SA denilen vurucu milis gücü etkili bir rol oynamıştı. Bunlar artık devlet içinde devlet konumuna gelmişlerdi. Bakanlar ve Nazi Partisi'nin üst düzey yöneticileri bile artık SA'lardan şikâyet eder hale gelmişlerdi. Bu milisler hâkimlere ve devlet memurlarına da dehşet salmaya başlamışlardı.

Hitler 1933 yılının Ocak ayında hükümeti kurduğunda kabinede sadece 3 Nazi bakan vardı. Bundan bir buçuk yıl sonra, 1934 yılının Mayıs ayında Nazi bakanların sayısı 9'a yükselmişti. Diğerlerinin zaten hiçbir ağırlığı yoktu. Sadece Von Papen Başbakan Yardımcılığını sürdürüyordu ve onun ordudan da destek aldığı söyleniyordu.

Artık Almanya'nın üst kademelerinde değişik rüzgârlar esmeye başlamıştı. Savunma Bakanı Blomberg, Cumhurbaşkanı Hindenburg'la yakın işbirliği içine girmişti. SA'lar tasfiye edilmediği takdirde Hindenburg'un sıkıyönetim ilan ederek hükümeti Hitler'in elinden alıp orduya vereceği söyleniyordu. Hitler iki ateş arasında kalmıştı. SA'lara büyük bir darbe vurmaya karar verdi. Ama SA'lar artık büyük bir güç olmuştu. Bu darbeyi nasıl indirecekti? Hitler SA liderlerine bir talimat gönderdi. Onlarla 30 Haziran 1934 günü Bad Wiesse'de, bir motelde bir araya gelecekti. Herkes orada toplanmalıydı. Röhm ve SA liderleri söylenen otele gittiler. Ama bazı yerel SA

(82) a.g.e., s. 16.

liderleri kuşkuluydu. Bunlar bir gece önce, 29 Haziran'da Münih'te şiddetli gövde gösterileri yaptılar, etrafı yakıp yıktılar. Nazi liderliğine ve orduya karşı aşağılayıcı sözler söylediler. Ama esas SA liderleri tatil otelinde bulunuyorlardı.

Hitler 30 Haziran sabahı önce Bavyera İçişleri Bakanlığı'na gitti. Bir gece önceki taşkınlıkları yapanların liderlerini yanına çağırdı. Apoletlerini kendi eliyle sökerek onları hapishaneye gönderdi. Arkası çorap söküğü gibi gelecekti. Hitler güvendiği birkaç kişiyle birlikte çok erken saatlerde Bad Wiesse'ye gidip SA liderlerinin toplandığı Hanselbauer Oteli'nden içeri girdi. Doğruca Röhm'ün yatak odasına girdi ve kendisine tutuklandığını bizzat tebliğ etti.

İşte Almanya'nın tarihine "Uzun Bıçaklar Gecesi" diye geçen olay böyle başladı. Röhm'e bir şans tanındı, ya intihar edecekti veya öldürülecekti. İntihar edemedi ve öldürüldü. Pek çok SA yöneticisinin de sonu böyle oldu. Öldürmeler sadece SA'larla sınırlı kalmadı. Hitler'in sağ kolu Goering'in talimatıyla muhafız birlikleri Başbakan Yardımcısı Von Papen'in makamını bastı. Baş danışmanı öldürüldü. Öldürülenler arasında Hitler'den önceki Almanya Başbakanı General von Schleicher de yer alıyordu. Hükümeti eleştirmeye cüret eden başka generaller de öldürüldü. Hitler ortada kendisine muhalefet edecek kimseyi bırakmamakta kararlıydı.

1 Temmuz'u izleyen günlerde de katliamlar devam etti. Peki, bu cinayetlerin hukuki bir temeli var mıydı? Tabii ki yoktu. O zaman yapılacak şey basitti. Bir yasa çıkarıp, "Uzun Bıçaklar Gecesi"nde işlenen cinayetler için geriye dönük yetki alınacaktı. Hitler bu insanların Fransa'nın işbirliği ile rejimi devirmek için bir cinayet şebekesi kurduklarını söylüyordu. Onları bertaraf etmek için bir yasa çıkarılması beklenemezdi. Önce cezaları verilmişti, şimdi bu cezalara yasal kılıf uydurulacaktı. Öyle de yapıldı. Bu hukuki manevrayı tertipleyenlerin başında Adalet Bakanı Gürtner geliyordu. Onun amacı hukukun üstünlüğünü sağlamak değil, Hitler'e hizmet etmekti. Evet, işte tarihte böyle otoriter liderlere hizmet etmek için hukuku ayaklar altına alan bakanlar çıkmıştı... Peki, Alman parlamentosu bu işe ne dedi? Hiçbir şey demedi. Tam tersine Hitler'in bu cinayetleri işleterek ülkeyi Fransa destekli bir darbeden kurtarmış olmasını alkışlar-

la karşıladı. Tebrik mesajı gönderenlerden biri de hasta yatağındaki Cumhurbaşkanı Hindenburg'du.[83]

13 Temmuz 1934 tarihinde Hitler parlamentoda bir konuşma yaptı ve 1 Temmuz olaylarında 74 kişinin öldürüldüğünü söyledi. Gerçek rakam bunun çok üzerindeydi ve bu insanların tümü yargılanmadan öldürülmüşlerdi. Öldürülenlerden 12'si parlamento üyesiydi. Goering'in tutukladıklarının sayısı ise bini aşmıştı.

Hindenburg'un Ölümü ve Hitler'in Resmen Diktatör Oluşu

2 Ağustos 1934'te Hindenburg öldü. Daha onun ölüm haberi gelmeden hükümet hazırlıklarını yapmıştı. Bir kararnameyle devlet başkanının yetkileri şansölyeye, yani başbakana devredildi. Bu konuda hazırlanan yasa 19 Ağustos'ta referanduma sunuldu. Alman halkı artık her şeye razı olmaya, boyun eğmeye hazırdı. O tarihlerde gizlice faaliyet göstermeye çalışan sosyal demokratlar "Hayır" oyu verilmesi için çağrıda bulunan çok sayıda broşür dağıttı. Ama Gestapo peşlerindeydi. Hayır propagandası yapanlardan 1200 kişiyi tutukladı. Sosyal Demokrat Parti'nin genç liderlerinden Willy Brandt İskandinavya'ya kaçtı. Norveç'e yerleşti. Yıllar sonra Willy Brandt Almanya'nın en önemli politikacılarından biri olacak, önce Berlin Belediye Başkanlığı'na seçilecek, daha sonra da başbakanlık koltuğuna oturacaktı.

Alman halkı 19 Ağustos 1934 yılında düzenlenen bu referandumu da onayladı. Artık Hitler hem Devlet Başkanı hem de Başbakan konumundaydı. Aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanıydı. Onun üzerinde makam kalmamıştı. Bütün silahlı kuvvetler mensuplarına ve devlet memurlarına Hitler'e bağlılık yemini ettirildi. Adalet Bakanı Gürtner'in görevi ise Hitler'in bütün söylediklerinin yasalara uygun olduğunu halka kabul ettirmekti.[84]

SA denilen "kahverengi gömlekliler" artık gözden düşmüştü. Bu örgütten kitle halinde istifalar başladı. 1934 yılının Ağustos ayında 2,9

(83) a.g.e., s. 38.
(84) a.g.e., s. 42, 45-46.

milyon olan örgüt üyelerinin sayısı hızla azaldı. 1935 yılında 1,6 milyona düştü.[85]

Bu ortamda sosyal demokratlar ne yapıyordu? Onların lider kadrosu Prag'a kaçmıştı. Almanya'da kalanlar rejimin zulmüne uğramamak için gizleniyor, fırsat buldukça Prag'a rapor yollayarak Almanya'daki gerçek durumu bildiriyorlardı. O raporlara göre, "uzun bıçaklar gecesinde" yaşananları eleştirmeye cesaret edenler derhal tutuklanıyordu.

1934 yılının sonunda Hitler Goering'i resmen rejimin ikinci adamı haline getirdi. Onu aynı zamanda halefi ilan etti. Hitler ölürse yerine Goering geçecekti.

Gestapo bu arada bazı eski komünist parti mensuplarını elde etmişti ve onları çifte ajan gibi kullanmaya başlamıştı. Bunlardan biri Wilhelm Gather'di. Onun ve başkalarının yardımıyla 27 Mart 1935 tarihinde Berlin'de düzenlenen bir operasyonla yeraltına girmiş olan bütün Komünist Parti liderleri yakalandı ve tutuklandı.

Hitler Döneminde Basın

Bütün bu hukuk dışı, insanlık dışı olaylara karşı Alman basını ne tepki gösteriyordu? Hemen hemen hiçbir tepki gösteremiyordu çünkü basın Nazi hükümeti tarafından büyük baskı altına alınmıştı.

1920'lerde ve 1930'ların başında Almanya'da büyük basın imparatorlukları vardı. Özellikle Alfred Hugenberg, Mosse ve Ullstein aileleri basının büyük bir bölümünü kontrol altına tutuyorlardı. Gene de *Frankfurter Zeitung* gibi tarafsız yayın yapan birkaç gazete vardı. Bu gazete mali güçlüklerle karşılaşınca I.G. Farben isimli büyük bir kimyasal ürünler firmasına satıldı. Ondan sonra gazetenin başyazıları büyük ölçüde tarafsızlıktan uzaklaştı. 1932 yılında gazete Hitler'in iktidara geçmesini hararetle savunan yazılar yayınlamaya başladı. Hitler iktidara geçtikten sonra bu yandaş yayınlar daha da arttı. Gazete artık Komünist Parti'nin kapatılmasını savunmaya başlamıştı.

Gene de zaman zaman iktidarın güdümünde olmayan yazılar yayınlanıyordu. Buna tahammül edilemezdi. Kahverengi gömlekliler

(85) a.g.e., s. 40.

11 Mart 1933'te gazeteye baskın düzenlediler. Eğer her konuda Nazi Partisi'nin görüşlerini savunmazsa gazetenin kapatılacağını söylediler. Yazı işleri kadrosunun çoğu istifa etti. Gazete yönetimi Nazi Partisi'nin taleplerine boyun eğdi. Bu arada Yahudi asıllı gazeteciler gazeteden atıldı. Son Yahudi gazeteci, gazeteyi 1936 yılında terk etmek zorunda kaldı.

Hitler yönetimi bütün Alman basınını denetim altına almak için daha 1933 yılında İmparatorluk Basın Odası isimli bir kuruluş oluşturmuştu. Başına Max Adamm getirildi. Adamm'in girişimleriyle Naziler bir basın imparatorluğu kurdu. Onların emrinde yayın yapan gazetelerin sayısı 1933'te 59'du ve bunların toplam tirajı ise 782.121'di. Aynı yılın sonunda gazete sayısı 86'ya, tiraj da üç milyona yükseldi. 1935-1936 yıllarında 500'den fazla gazete ya kapatıldı veya Nazi yönetiminin basın kuruluşunca satın alındı. Nazilere bağlı Eher Yayınevi, 1939 yılında Alman basınının üçte ikisini kontrolü altında tutuyordu. Hitler'in iktidara geçmesinden sonraki iki yıl içinde 1300 Yahudi veya sosyal demokrat gazeteci işten çıkarıldı.

Baskı altına alınan gazetelerinin yanında bir de partinin *Racial Observer* isimli bir yayın organı vardı. Bu gazetenin tirajı 1941 yılında 1 milyonu aştı. Ayrıca *Stormer* ismiyle yayınlanan ve partinin görüşlerini sansasyonel şekilde yayan gazetenin tirajı da 500 bine ulaştı. Bu gazete hemen her gün kapağından Yahudilerin işlediği cinayetler başlığı ile gerçek dışı ve halkı Yahudilere karşı nefrete yöneltici yayınlar yapıyordu. Bu gibi propaganda yayınları halkta bıkkınlık ve tepki yaratmıştı. Bunun sonucunda 1932 ile 1944 yılları arasında Almanya'da yayınlanan gazete sayısı 4700'den 977'ye düştü.[86]

Hitler iktidarı işbaşında kalmak için basını ele geçirmesi gerektiğini biliyordu. Basını elde ederek halkın düşünce yapısını ve siyasi eğilimlerini etkileyeceklerdi. Bu konuda kendisine yardım etmeye hazır olan büyük işadamları da vardı. Bunlardan biri Krupp şirketinin Yönetim Kurulu Başkanı Alfred Hugenberg'di. Hugenberg Ulusal Telgraf Birliği adı altında bir basın ajansı kurdu ve Alman basınının yarısından fazlasını etki alanı altına aldı. Hugenberg gazetele-

(86) a.g.e., s. 141- 147.

ri nasıl etkiliyordu? Çözüm basitti. Onlara ucuz kredi veriyor ve kâğıt sağlıyordu. Bunun karşılığında onlar da Hugenberg'in beklentileri doğrultusunda yayın yapıyorlardı. O beklentiler de Hitler'in beklentilerinden farklı değildi.[87] Sağcı gazetelerin toplam tirajı 30 milyona ulaşmıştı. Onların da etkisiyle Hitler 1928 seçimlerinde aldığı %2,8'lik oyu 1933 seçimlerinde %44,2'ye çıkardı.

Hitler'in Sanat ve Kültür Dünyasına Yaptığı Baskılar

Ama bütün halkı biat kültürüne yönlendirmek mümkün değildi. Sağduyu sahibi insanlar Almanya'da da vardı ve onlar propaganda yoluyla her söylenene ve yazılana inanmıyorlardı. Bunun sonucunda da propagandanın dozu arttıkça gazetelerin sayısında ve tirajında büyük düşüşler yaşandı. Nazi rejiminin etkisi altındaki basın böylece tarafsız insanların gözünde bütün inandırıcılığını, gücünü ve etkisini kaybetti.

Rejimin kültür politikası da aynı doğrultudaydı. Daha iktidarlarının birinci yılında Nazi Partisi, yoğun bir kültürel tasfiye politikası izlemeye başladı. Yahudi, sosyal demokrat ve liberal müze müdürleri görevlerinden uzaklaştırıldı.

Kültür ve sanat hayatının başka dallarında da buna benzer örnekler görüldü. Ünlü orkestra şefi Bruno Walter, İmparatorluk Müzik Odası başkanlığından uzaklaştırıldı. Çünkü o bir Yahudi'ydi. Onun yerine Nazi rejimiyle iyi ilişkiler içinde görünmeye özen gösteren Richard Strauss getirildi. Dünyaca ünlü Bayreuth Müzik Festivali'nde orkestra yönetmeyi kabul etmeyen İtalyan Şef Arturo Toscanini de görevden alındı. O Yahudi değildi ama faşizm karşıtıydı. Onun görevini de Richard Strauss üstlendi. Ne yazık ki, bazı sanatçılar ülkelerindeki insanlık dışı gelişmelere rağmen gönüllü olarak Nazi Partisi'nin hizmetine giriyorlardı.

Gene de bazı yürekli yazarlar ve düşünürler vardı. Bunlardan biri Stefan Zweig'dı. O ve Thomas Mann evvelce Nazilere karşı birçok protesto bildirisine imza atmışlardı. Rejimin bu gibi kimselere tahammül etmesi mümkün değildi. Zweig polis tarafından izlenmeye baş-

(87) Öymen, Onur, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002. s. 343.

landı. Mektupları açıldı. Bu mektuplardan biri Richard Strauss'dan geliyordu. Bu mektupta Strauss bu görevi kabul etmesinin Nazi rejimini desteklemesinden değil, görev sorumluluğu anlayışından kaynaklandığını yazıyordu. Anlaşılan Nazi yönetiminin adamı gibi görünmek onun da itibarını sarsmıştı. Polisin eline geçen bu mektup Strauss'un görevinin sona erdirilmesine yetmişti.

Strauss görevden alınmayı içine sindiremedi. Mektubunun yanlış anlaşıldığını söyledi, Hitler'den randevu istedi ama alamadı. Sonunda onu yurtdışında sanat elçisi gibi bir göreve getirdiler, bazı küçük müzik faaliyetlerine katılmasına izin verdiler ama eski görevine getirmediler.[88]

Sanat tam bir sansür altına alındı. İmparatorluk Müzik Sansür Kurulu oluşturuldu. Rejimin sakıncalı bulduğu müzisyenlerin besteleri çalınmayacak, rejim karşıtı sanatçılar konser veremeyecekti. Nazi rejimi sanata da damgasını vuracaktı. 19. yüzyılda yaşayan Mendelssohn'un eserleri bile yasaklandı. Hindemith de eserleri yasaklanan besteciler arasındaydı. Üstelik Hindemith Yahudi de değildi. Ama rejime yeterince sadık sayılmıyordu. Sonunda Hitler'e bağlılık yemini etti ama bu da yeterli olmadı. Eserlerinin çalınması yasaklandı. Berlin Filarmoni Orkestrası'nın dünyaca tanınan şefi Furtwangler de görevinden alındı. Furtwangler görevden alınmayı hazmedemedi. Propaganda Bakanı Goebbels'i ziyaret ederek ondan destek istedi. Goebbels bu görüşmeden sonra Furtwangler de bizdenmiş dedi ama onu eski görevine iade etmedi. Sadece zaman zaman Berlin Filarmoni'de misafir şef olarak konser verilmesine izin verildi. Furtwangler 1936 yılında Amerika'ya gitti ve New York Filarmoni Orkestrası'nın şefi oldu.

Bir de rejimin benimsediği, hatta hayranlık duyduğu besteciler vardı. Bunların başında ünlü opera bestecisi Wagner geliyordu. Onun dünya görüşü ve Yahudilere karşı tutumu Nazilerin yaklaşımlarına uygundu. Hitler her yıl Bayreuth Festivali'ne giderek Wagner'in operalarını izliyordu.[89] Yani yandaş basın gibi bir de yandaş sanatçılar

(88) Evans, *The Third Reich in Power*, Penguin Books, London, 2005, s. 190.
(89) a.g.e., s. 196, 200.

vardı, onlar her türlü övgüye layıktı. Demokrasiyle, seçimle işbaşına gelen Nazi iktidarı demokrasiyi, hukuku, basın özgürlüğünü tahrip ettikten sonra sanat ve kültür alanındaki özgürlükleri de birer birer yok ediyordu. Onlara göre sadece Nazi Partisi'nin görüşlerini destekleyen sanatçıların eserleri değerliydi.

Berlinli bir din adamı, Martin Niemüller vatanseverlikle Protestan kilisesini birleştiren bir sembol gibi görülüyordu. O gençliğinden beri aşırı milliyetçilerin safında yer almıştı. Weimar Anayasası'na karşıydı. Savaşın sonunda imzalanan Versailles Antlaşması'nın en şiddetli muhaliflerinden biriydi. Protestan kilisesinde hızla yükseldi, üst düzeydeki yöneticilerden biri oldu. Nazi Partisi'nin propagandalarının etkisi altında kaldı ve 1933'te Hitler'e oy verdi. Weimar döneminde Yahudilerin hak etmedikleri biçimde güç kazandığından şikâyet ediyor, yaptığı radyo konuşmalarında Nazileri övüyordu. 1935 yılında kilisede yaptığı konuşmalarda Yahudilerin bütün dünyada yıkıcı etkiler yaptığını söylemeye başladı. Komünistlerin ve sosyal demokratların düşmanıydı. Halk üzerinde büyük etki yapıyordu.

Alman halkının üçte ikisi Protestan, üçte biri Katolik'ti. Sayıca çoğunlukta olması Protestan kilisesine ayrı bir güç veriyordu. Mayıs 1932'de Nazi Partisi "Alman Hıristiyanları" isimli bir sivil toplum örgütü oluşturdu. Bu örgütün mensuplarının sayısı 600 bini bulmuştu. Protestan kilisesi içinde bu örgütün ağırlığı giderek artıyordu. 1933 yılı Nisanı'nda, Hitler'in doğum gününde Bavyera'daki bütün Protestan kiliseleri bayraklarla donatıldı.

13 Kasım 1933'te Berlin'deki spor sarayında 20 bin Protestan toplandı. Orada yapılan konuşmalarda rejime bağlı olmayan din adamlarının görevden alınmaları istendi. Aynı toplantıda Nazi rejimine aşırı derecede bağlı olan Papaz Krause, İncil'den Yahudiliğe atıfta bulunan bölümlerin çıkarılmasını istedi. Rejimle Protestanlığın bu kadar iç içe geçirilmesi çok sayıda Protestan din adamını da tepkiye sevk etti. Bunlar ortasında başından beri Hitler'i savunan Niemüller de vardı. Onun da kurucuları arasında olduğu Protestan Acilciler Birliği oluşturuldu. Kısa zamanda 6000 papaz bu birliğe katıldı.

Protestan kilisesi ortadan çatlıyordu. Başından beri Yahudi karşıtlığını savunan Niemüller şimdi, Tanrı'nın onlara yeterince ceza verdi-

ğini, insanların ayrıca ceza vermesinin doğru olmadığını savunmaya başlamıştı. Oysa daha radikal Protestan papazlar Hıristiyanlığa geçmek isteyen Yahudilere bile izin verilmemesi gerektiğini savunuyor, onları vaftiz eden din adamlarını "Yahudi papazlar" olarak adlandırıp eleştiriyorlardı. Niemüller artık takip ediliyordu. Rejime teslim olmayan Protestan papazlar baskı altına alınıyorlardı. Fakat kilise içindeki tepkiler artınca Hitler Protestanlığı devletin resmi dini yapma politikasından vazgeçti. Ancak radikal Nazi grupları, bazı Protestan kurumlarına karşı saldırıya geçmeye başladılar. Bir Protestan yayınevine bomba konuldu. Münih'te bir Protestan kilisesi tahrip edildi. Eski Hitler hayranı papaz Niemüller 700 papazla birlikte 1937 yılının sonunda tutuklandı. Onların suçu kilisedeki ayinlerde hükümetin talimatlarına uygun sözler söylememeleri ve kilise için bağış toplamalarıydı.

Niemüller'in yargılanması rejim için bir fiyasko oldu. Duruşma sırasında Niemüller Nazi görüşlerini benimsediğini açıkladı. Şahitler onun rejime bağlı olduğunu söylediler. Aleyhinde hiçbir delil yoktu. Kısa sürede beraat etti. Ama hapishanenin çıkışında Gestapo kendisini bekliyordu. Hitler'in özel talimatıyla Niemüller bir toplama kampına gönderildi. İşte yargısız infaz buydu. Yalnız Almanya'da değil bütün dünyada Niemüller'in yargısız tutuklanmasına tepkiler büyüyordu. Hitler biraz insafa geldi, ölen babasının cenazesine katılmak için bir günlüğüne hapisten çıkarılmasına izin verdi. O bile böyle durumlarda halkın insani duygularına karşı gelememişti. Ama sadece bir gün için... Niemüller hapiste Yahudi mahkûmlarla karşılaştı, onların uğradıkları insafsızca muameleleri gördü ve evvelce Yahudi karşıtı görüşleri savunduğu için pişmanlık duydu.

Niemüller'in eşi Hitler'e başvurarak kocasının affedilmesini istedi. Hitler bu talebi kabul etmedi, Niemüller serbest kalırsa dışarıda rejim karşıtı grupların desteği ile bir muhalefet hareketi başlatabileceğini, bunun da devlete zarar vereceğini söyledi. Bu mantığa göre beraat etmiş bir kimsenin devlete zarar verebileceği gerekçesiyle hapiste kalmaya devam etmesi gerekiyordu.

Rejime yakın olan Protestanlara böyle davranılırsa rejime soğuk davranan Katoliklere ne yapılmazdı? Halkın üçte biri Katolik'ti. Bu

büyük güç nasıl etkisiz kılınacaktı? Nazi Partisi'nin üst düzey yöneticilerinden Hendrich, Katoliklere karşı büyük bir mücadele başlattı. Ona göre Katoliklerle Yahudiler arasında fark yoktu. Üstelik Katolik kilisesinin bir de siyasi sözcüsü vardı: Merkez Partisi. İşte bunlar, siyasi ve dini kollarıyla etkisiz kılınmalıydı. Hitler, bunu adım adım gerçekleştirecekti. Önce Papalıkla bir anlaşma yaptı. Bu gibi anlaşmalara Konkordat deniliyordu. Buna göre Hitler, Katolik kurumların faaliyetlerini engellemeyecek, buna karşılık Katolikler de siyasi faaliyetlere karışmayacaklardı. Alman Katolikleri Merkez Partisi'yle ilişkilerini kestiler.(90) Hitler Papalıkla yaptığı bu anlaşmaya uydu mu? Hayır uymadı. 1933 yılının yaz aylarından itibaren Katolik kilisesine bağlı kuruluşlar kapatıldı. Eylül ayında Himmler'in emriyle Katolik kuruluşların bütün faaliyetleri yasaklandı. Bu arada Katolik eğilimli yayın organları kapatıldı. Hitler adeta Katolik kilisesine savaş ilan etmişti.

Katolik kilisesi bu baskılar karşısında ne yapacaktı. Hitler'le mücadeleye cesaret edebilecek miydi? Maalesef edemedi. Tam tersine Nazi Partisi'ne yakınlaşarak kendini kurtarmaya çalıştı.

Her şeye rağmen Hindenburg hayattayken bu saldırılar bir ölçüde de olsa engellenebiliyordu. Çünkü o koyu bir Hıristiyan'dı. Protestan olmasına rağmen Katolik kilisesine karşı baskıları hoş karşılamıyordu. Onun ölümünden sonra baskı ve saldırılar büsbütün arttı. Katolik papazlar takip ediliyordu. Manastırların mallarına el konuluyordu. Çok sayıda papaz mahkemeye verildi. Nazi basını papazlar hakkındaki asılsız iddialar ve dedikodularla doluydu. 1937 yılının nisan ayına gelindiğinde binlerce papaz mahkemelerde yargılanmayı bekliyordu. Propaganda Bakanı Goebbels, Katolik kilisesini ahlaksızlığın ve suiistimallerin kaynağı olarak ilan ediyordu. Baskı rejimlerinde rejime biat etmeyen kurumlar yandaş basının boy hedefi haline getirilirdi. Nazi Almanyası'nda da böyle oldu. Münih'te kilisenin denetimindeki okullara giden çocukların oranı %84'ten %5'e düştü. 1939 yılında okullarda din dersi yarım saati aşamayacaktı. Bir dini kuruluş olan Yehova Şahitleri üzerinde de ağır baskılar uygulandı. Bunlardan

(90) a.g.e., s. 234-235.

10 bini hapse atıldı veya toplama kamplarına gönderildi. Toplama kamplarındakilerden 950'si hayatını kaybetti.[91]

Dini kuruluşlara karşı böyle saldırılarda bulunan Nazi rejimi akla dayanan laikliğe de karşıydı.[92] Din ve vicdan özgürlüğü de, laiklik de düşünce özgürlüğü de baskıcı Nazi rejiminin dünya görüşünün dışındaydı. Kadın hakları da Nazi rejiminin hedefleri arasındaydı. Nazi Almanyası'nda kadınlar ikinci sınıf vatandaşları gibi görülüyordu.

Hitler Döneminde İkinci Sınıf Vatandaş Sayılan Kadının Durumu

Din ve vicdan özgürlüğüne, yargı bağımsızlığına ve basın özgürlüğüne tahammülü olmayan Hitler'in kadınların toplumdaki rolü ve kadın erkek eşitliği konusundaki görüşleri neydi? Hitler, kadınların eşit haklara sahip olması gerektiği görüşünde değildi. Ona göre kadının görevi evde oturup çocuk yetiştirmekti. 25 Nisan 1933 tarihinde çıkarılan bir yasa, yükseköğrenim kurumlarında yeterince yer olmadığı gerekçesiyle kız öğrencilerin oranını %10 olarak belirlemişti. Bu yasa gereğince üniversite giriş sınavlarını kazanan 10 bin kız öğrenciden sadece 1500'ü öğrenciliğe kabul edildi. Liselerde de kızlara kısıtlama getirildi. Kız öğrencilerin Latince öğrenmeleri yasaklandı. Çünkü Latince bilenlerin yükseköğretime geçebilme şansı fazlaydı.

Üniversitelerdeki bağımsız düşünce ve özgürce araştırma geleneği Hitler'i rahatsız ediyordu. 1934 yılının sonlarında aydınlara karşı büyük bir saldırı kampanyası başlattı. Esas hedefi üniversite profesörleriydi. Ona göre aydınlar, "Güvenilmez, yararsız ve tehlikeliydi."[93] Hitler gene de aydınların vazgeçilmez olduğuna inanıyor "yoksa onları bir günde yok edebilirdik" diyordu.

Üniversite öğrencileri aynı zamanda bedava bir işgücü gibi görülüyordu. Himmler 1936 yılında 26 bin üniversite öğrencisinin hasadın kaldırılmasında görevlendirilmesini emretmişti. Öğrenciler bu-

(91) a.g.e., s. 255.
(92) a.g.e., s. 249
(93) a.g.e., s. 298.

na tepki gösterdi. Karşı çıkanların bir bölümü Gestapo tarafından tutuklandı.

Boşalan öğretim üyeliklerine çoğunlukla Nazi yanlıları atanıyordu. Hedef yandaş bir üniversite oluşturmaktı. 1933 yılının sonunda Bonn Üniversitesi'nde boşalan 14 üniversite profesörlüğünün 10'una Nazi yandaşları getirildi.(94)

Hitler iktidara geldiğinde bu kitabın yazarının babası Münir Raşit Öymen, Frankfurt Üniversitesi'nde Pedagoji eğitimini tamamlamak üzereydi. Derse gelen profesörler söze başlamadan önce topuklarını birleştirip ellerini uzatarak Nazi selamı veriyor ve "Yaşasın Hitler" diyorlardı. Bir gün profesörlerden biri "Yaşasın Almanya" diye selam verdi. Kendisini hemen kürsüden alıp götürdüler. Bir daha bu profesörü gören olmadı.

Nazi Almanyası'nda Irkçılık ve Yahudilere Yapılan Zulüm

Yahudi düşmanlığı düşüncesi 19. yüzyıla kadar gidiyor. Oysa 19. yüzyılda ulus-devlet kavramı gelişince Yahudilere de eşit haklar tanınması düşüncesi kuvvet kazanmıştı. Feodalitenin sona ermesinden sonra çeşitli kesimlerin imtiyazlarına son verilmiş, bütün vatandaşlar eşit sayılmış ve ülkenin ortak çıkarları düşüncesi ön plana geçmişti. Evvelce aristokrasinin mali ihtiyaçlarının karşılanmasında rol alan Yahudi bankerler, şimdi ulus-devletlerin başvurduğu bir finans kaynağı haline gelmişti. Ancak ulus-devlet anlayışına tepkiler de vardı. Özellikle Polonya ve Romanya'daki aristokrat toprak sahipleri buna karşı çıkıyorlardı. Ulus-devletin temsilcisi gibi gördükleri orta sınıfı hedef alıyorlardı. Orta sınıfı temsil eden kesimler arasında Yahudiler de vardı. İşte Yahudi düşmanlığı bu ortamda yeşerdi. Benzeri bir durum 1807 yılında Napolyon'la yapılan savaşlardan sonra Prusya'da da ortaya çıkmıştı.(95)

19. yüzyılın sonlarına doğru emperyalizm güçlenince bu eşitlik ve adalet düşünceleri geri planda kaldı. Emperyalizmin kendi kuralla-

(94) a.g.e., s. 317.

(95) Arendt, Hannah, *Origins of Totalitarianism*, Schocken Books, New York, 1996, s. 43.

rı vardı. Artık ulus devlet anlayışı da geçerli sayılmıyordu. Yahudilere eskisi kadar ihtiyaç duyulmuyordu. Emperyalist devletler kendi ekonomik güçlerine güveniyorlardı. Artık savaşların finansmanı için de Yahudilere ihtiyaç yoktu. Yahudilerin finanse ettiği son savaş 1866 Avusturya-Prusya Savaşı'ydı. Oysa eski yıllarda Rotchild gibi aileler devletlerin mali ihtiyaçlarında daima ön planda rol almışlardı. Artık o dönem geride kalmıştı. Rothschild ailesi çeşitli ülkelerdeki bankacılık sistemi yoluyla gene de gücünü sürdürmek istiyordu. Onlar aynı zamanda hem Almanya'da, hem Avusturya'da, hem Fransa'da, hem İngiltere'de hem de İtalya'da faaliyet gösteriyorlardı.

Çoğu zaman siyasi açıdan karşı cephelerde yer alan bu ülkelere aynı zamanda hizmet etmek kolay değildi. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulussuz bir mali güç olarak görülen Yahudiler pek çok çevrenin hedefi haline geldiler. Yahudilerin haklarını kısıtlayıcı önlemler alındı. Onların üniversitelere ve kamu hizmetine girmeleri yasaklandı. Yahudi düşmanlığı giderek güçlü bir siyasi akım haline gelmeye başladı. Alman Birliği'ni sağladığı sıralarda Yahudi bankerlerin desteğine ihtiyaç duyan Bismarck, Yahudi karşıtlarının eleştirilerine karşı, "Ben sadece paralı Yahudileri koruyorum," diyerek gerçek tavrını belli etmişti. Fakir Yahudilere baskı yapılmasına onun pek itirazı yoktu.[96]

Yahudiler bu defa siyasette şanslarını denemeye kalktılar. Almanya'da savaştan sonra kurulan Weimar Cumhuriyeti'nde Yahudiler, Yahudi olmayan bazı politikacıların da katkılarıyla "Devlet Partisi" adında bir parti kurdular. Bu arada Yahudi karşıtı küçük siyasi gruplar ve partiler de oluşturulmaya başlanmıştı. Boekel isimli bir politikacı, Alman Parlamentosu Reichtag'ın ilk Yahudi karşıtı üyesi oldu. Onun seçilmesini sağlayanlar Yahudi karşıtı görüşleri destekleyen çiftçilerdi. Daha sonra ortaya çıkan Yahudi karşıtı partiler kendilerini partiler üstü sayıyor ve bütün politikacıların Yahudi düşmanlığında birleşmesini istiyorlardı.[97]

Nazi rejiminin özelliği ırkçılık ideolojisiydi. Aryan ırkı en üstün

(96) a.g.e., s. 47.
(97) a.g.e., s. 37-38, 54-55.

ırktı. Toplumun bu üstün ırka dayanan özelliği korunmalı ve geliştirilmeliydi. Sakatlar, güçsüzler, sosyal hayata uyum sağlayamayanlar toplumdan tasfiye edilmeliydi. İnsan hakları gibi bir kavram kimsenin aklına gelmiyordu. Daha Nazi rejiminin işbaşına gelişinin ilk aylarında İçişleri Bakanı Wilhelm Frick kamu harcamalarının ırk açısından sağlıklı kesimlerine yönlendirileceğini, düşük ırka ve asosyal kişilere yönelik harcamalarda kısıntıya gidilmekle yetinilmeyip bunların çoğalmasının önleneceğini söylemişti.

Nazi Partisi'nin ideolojisine göre, Alman kanından gelen ve Almanca konuşan herkes Alman milletinin bir parçasıydı. Sadece Almanya ve Avusturya'da yaşayanlar değil, dünyanın başka ülkelerinde yaşayan milyonlarca Alman da Alman milletinin üyesiydi. O zaman bu Almanların yaşadıkları toprakları da Almanya'ya katmak gerekiyordu. İşte Almanya'nın yayılmacılık politikasının özünde bu düşünce yatıyordu. Alman ırkının iki büyük düşmanı Slavlar ve Yahudilerdi. Bunlar tasfiye edilmeliydi. Bu tasfiye en kanlı, en insafsız biçimde yapılacaktı.

Nazi rejimi 12 yıl iktidarda kaldı. Bunun ilk dönemlerinde neler olduğu yukarıdaki bölümlerde anlatıldı. Ama en acımasız, en zalim dönem Nazi iktidarının son 4 yılında yaşandı. Bu dönemde 20 milyon silahsız, masum insan hayatını kaybetti. Bunların üçte biri Yahudi kökenliydi.

Buna rağmen Naziler iktidara ilk geldiklerinde önceliği Yahudilerin değil kendi siyasi muhaliflerinin tasfiyesine verdiler. Önce komünistler, sosyal demokratlar, sendikacılar tasfiye edilmeliydi. Daha sonra sıra liberal partilere geldi. Basına geldi, kiliselerin gücünün kırılmasına geldi, üniversitelere geldi, kendi içlerindeki muhalif grupların tasfiyesine geldi. Bu arada Yahudilerin devlet yönetiminden, ticaretten, eğitimden dışlanmaları hedeflendi. Sonra adım adım Yahudi karşıtı şiddetin kullanıldığı saldırılar başladı. Hitler adım adım gidiyordu. Esas saldırılara başlamak, Yahudileri ve başka ırktan insanları katletmeyi hedefleyen saldırılar için biraz beklenmeliydi. Onun da zamanı gelecekti.

Nazi Partisi iktidara gelince, Yahudilere karşı kısıtlayıcı yasalar ve kararnameler yürürlüğe sokulmaya başlandı. Tasfiyenin ilk adımları

bunlardı. Örneğin, Yahudilerin Aryan ırkına mensup olanlarla evlenmeleri yasaklamıştı. 7 Nisan 1933'te Yahudilerin devlet dairelerinde, üniversitelerde, yargıda görev almaları yasaklandı. Yahudiler öğretmen de olamayacaklardı. Nazi Partisi'nin programının 4. maddesinde, Yahudilere Alman vatandaşlığı verilmeyeceği yazılıydı.

Kahverengi gömlekliler Yahudi işyerlerine boykot uygulanması için kampanyalar yürütüyorlardı.[98]

1935 yılının yaz aylarında Almanya'da Yahudi düşmanlığı yeni boyutlar kazandı. Artık karma evlilikler iyice yasaklanmakta, Yahudiler ticari hayattan uzaklaştırılmaktaydılar. Nazi Partisi meclis grubu karma evlilik yapanların idam edilmesini öngören bir yasa teklifi sunduysa da o aşamada bu kabul edilmedi. Weimar gibi belediyeler Yahudilerin sinemaya gitmesini bile yasakladılar. Bazı belediyeler Yahudilerin lokantalara, otellere, kütüphanelere girmelerine yasak koydular. Birçok işyerinin kapısına "Buraya Yahudiler giremez" yazıları yazılıyordu. Sinagoglara ve Yahudi mezarlıklarına saldırılar oldu.

Nazilerin bu aşırı eylemleri dünyada da tepkilere yol açıyordu. 1935 yılında New York'taki dok işçileri bir Alman gemisindeki gamalı haçı parçaladılar. Mahkeme bunu yapanları beraat ettirdi. Bu olay üzerine öfkelenen Hitler, gamalı haçı Almanya'nın resmi bayrağı haline getirdi.

Yahudi düşmanlığının dozu giderek artıyordu. Çıkarılan bir yasa Alman kanının Yahudi kanıyla kirletilmesini yasaklıyordu. İçişleri Bakanlığı aynı yıl çıkardığı bir kararnameyle ataları arasında Yahudi ırkından kimselerin bulunduğu bütün devlet memurlarının görevlerinden uzaklaştırılmalarını emretti. Mecliste kabul edilen Nürnberg Yasaları, Yahudilere Almanya'da fiilen hayat hakkı bırakmıyordu.[99] Evvelce Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Yahudiler de artık diğer Yahudiler gibi muamele görmeye başladılar.

İlk hedef, Yahudileri Almanya'dan göç etmeye zorlamaktı. 1933 yılında Yahudi kökenli Alman vatandaşlarının sayısı 437 bindi. Bu sa-

(98) Evans, *The Third Reich in Power*, Penguin Books, London, 2005, s. 537
(99) Mann, Michael, *The Dark Side of Democracy*, Cambridge, 2005, s. 193.

yı 1937'de 350 bine düştü. Yalnız Filistin'e göç eden Yahudilerin sayısı 52 bini buldu.[100]

1937 yılı sonlarına doğru Hitler artık Yahudilerin tasfiyesinin zamanının geldiğini düşündü. O tarihlerde Hitler'le yaptığı bir görüşmeden sonra Goebbels hatıra defterine şunları yazdı: "Yahudiler Almanya'dan, hatta bütün Avrupa'dan gitmelidir."

Bu hedef doğrultusunda hemen harekete geçildi. 1938 yılının Haziran ayında Hitler'in emriyle 1300 kişi sırf Yahudi oldukları için tutuklandı. Berlin polisi de Yahudilerin çoğunlukla gittikleri kahvelere baskınlar düzenleyerek yüzlerce Yahudi'yi gözaltına aldı. Bunlar daha başlangıçtı. En acı verici olaylar kısa bir süre sonra yaşanmaya başlanacaktı.

25 Temmuz 1938 tarihinde Almanya'daki Yahudi asıllı 3152 doktorun çalışma izinleri iptal edildi. Bunlardan 709'una sadece Yahudileri tedavi etmek için izin verildi. Aynı yasak Yahudi asıllı avukatlar için de uygulandı. Yahudi kökenli 1753 avukattan sadece 172'sine, o da sadece Yahudilerle ilgili davalara bakmak için izin verildi, gerisinin çalışma izinleri ellerinden alındı. Aynı yılın ağustos ayında çıkarılan bir kararnameyle Yahudi kökenlilerin isimlerinde bu kökenlerini belirtecek ilaveler yapılması koşulu getirildi. Erkekler İsrail, kadınlar da Sara isimlerini kendi adlarına ilave edeceklerdi. Böylece kimin Yahudi kökenli olduğu kolaylıkla anlaşılacaktı.[101]

Belli ki bu uygulamanın amacı, bir süre sonra yapılacak toplu tutuklamalar için zemin hazırlamaktı. O sıralarda Almanya'da 50 bin Yahudi kökenli Polonyalı yaşıyordu. Gizli polisin gözü onların üzerindeydi. 1938 yılının Ekim ayında bunlara karşı eyleme geçtiler. 18 bin Polonyalı trenlere doldurulup Polonya sınırına götürüldü. Almanya artık onları istemiyordu.[102]

Bütün bu yapılanlar daha başlangıç sayılırdı. Bu tarihe kadar Almanya'dan kaçanlar canlarını kurtarmıştı. Almanya'da kalanları büyük bir felaket bekliyordu. Almanya'da Yahudi kalmayacaktı. Hedef

(100) Evans, *The Third Reich in Power*, Penguin Books, London, 2005, s. 555.
(101) a.g.e., s. 575.
(102) a.g.e., s. 575, 578.

buydu. Şimdi harekete geçmek için bir bahane lazımdı. O da çok geçmeden bulundu. Ailesi Almanya'dan Polonya'ya sürülen 17 yaşındaki Herschel Grynszpan adındaki bir Polonyalı eline geçirdiği bir tabancayla Paris'teki Alman Büyükelçiliği'ne girdi ve ilk rastladığı diplomata ateş etti. Yaralanan genç bir diplomattı ve kısa bir süre sonra hastanede hayatını kaybetti. Propaganda Bakanı Goebbels için bu bulunmaz bir fırsattı. Basına talimat verildi, bu olay dünya Yahudileri tarafından Alman İmparatorluğu'na yönelik bir saldırı olarak kamuoyuna sunulacak ve bu olayın Almanya'daki Yahudiler için ağır sonuçlar doğuracağı yazılacaktı.

Kristal Gece

Parti militanlarına talimat verildi. Sinagoglar ve Yahudilere ait binalar hedef alınacaktı. Molotof kokteylleriyle Yahudilerin dini kuruluşlarına, evlerine ve işyerlerine saldırılar düzenlendi. 9 Kasım 1938 akşamı Nazi liderleri Münih'te toplandılar. Hitler'in verdiği talimat uyarınca Yahudilere karşı fiziki saldırılar düzenlenecek, mümkün olduğu kadar çok sayıda Yahudi yakalanacak ve toplama kamplarına gönderilecekti. İlk aşamada 20-30 bin Yahudi'nin toplama kamplarına gönderilmesi öngörülüyordu. 1938 yılının 9 Kasımı'nı 10 Kasım'a bağlayan gece Yahudilere karşı Nazi Partisi'nin milis güçleri tarafından büyük bir saldırı düzenlendi. 520 sinagog tahrip edildi. Bazıları bu sayının binden fazla olduğunu belirtiyorlar. Aynı gece Yahudilere ait dükkânlar da saldırıya uğradı. Her taraf cam kırıkları içindeydi. O nedenle bu gece tarihlere "Kristal Gece" olarak geçti. Saldırganlar sadece camları kırmakla yetinmemişler, dükkânlardaki malları da yağma etmişlerdi. Almanya'da Yahudilere ait 9000 dükkân olduğu hesaplanıyordu. O gece bunlardan 7500'ü tahrip edildi. Toplam zarar 50 milyon markı aşıyordu. Resmi rakamlara göre o gece 91 Yahudi hayatını kaybetti. 300 Yahudi intihar etti. Bazı kaynaklar o gece ölenlerin toplam sayısının binden fazla olduğunu söylüyor. 9-16 Kasım tarihleri arasında 30 bin Yahudi tutuklanarak Dachau, Buchenwald ve Sachsenhausen'deki toplama kamplarına gönderildi.[103] Artık iyi-

(103) a.g.e., s. 585-591.

ce anlaşılmıştı ki, Almanya'da Yahudilere hayat hakkı yoktur. Alman halkına yapılacak her kötülükten Yahudiler sorumludur. Daha 1936 yılında çıkarılan yasa bir Yahudi'nin Almanlara zarar vermesi halinde bundan bütün Yahudi toplumunun sorumlu tutulacağını belirtiyordu. Bu arada Yahudilere ait ticari firmalara ve işletmelere el konulmaya başlanmıştı.

Ancak Aryan olmayanların ve Hitler'in sağlıklı toplum yaratma projesinin önünde engel gibi görülenlerin tasfiyesinin önceliği vardı.

Sağlıklı Toplum Yaratma!

Siyasi muhaliflerin ortadan kaldırılmasından sonra sıra akıl hastalarına geldi. Bunlar ortadan kaldırılmadan sağlıklı bir toplum kurulamazdı. Üstelik burada bir etnik temizlik hedefi de yok. "Sağlıklı bir toplum yaratmak" amacıyla zihinsel özürlülerin toplumdan tasfiyesi gerekiyor. Nazi düşüncesi böyle. Hitler döneminde 250 bin zihinsel özürlünün öldürüldüğü tahmin ediliyor. Bu katliam Birleşmiş Milletler'in soykırım tanımına uygun sayılıyor.

Akıl hastalarından sonra sıra Romanlara geliyor. Özellikle 1940'lı yılların başlarında Almanya, yalnız kendi topraklarında değil, işgal ettiği ülkelerde de Romanları katletmeye başlıyor. Öldürülen Romanların toplam sayısı 200-260 bin arasında tahmin ediliyor. Bu Avrupa'daki bütün Romanların dörtte birini oluşturuyor.

Sonra sıra Slavlara geliyor. Nazilerin katlettiği topluluklar arasında sayıca en büyük olanı Slavlar. Hitler daha Polonya'nın işgali başlamadan, "Bu ülkeyi Polonyalılardan temizleyip oraya Almanları yerleştirmek lazım," diyordu. Hedef sadece Polonyalılar değildi. Avrupa'nın etnik haritası değiştirilmeliydi. 6 milyon Çek doğuya sürülmeli, Alman asıllılar Südet bölgesinde toplanmalıydı. "Bir devlet, bir millet, bir lider" sloganı ile hareket edilerek bütün Alman asıllılar aynı bayrak altına, aynı topraklarda toplanmalıydı. Hitler bu iş için Heinrich Himmler'i görevlendirmişti. Himmler bu görevi yerine getirmek için harekete geçmekte gecikmedi. İlk hedef Polonya'ydı.

Savaş Yıllarında Zulüm

Hitler'in orduları 1939 yılının Eylülü'nde Polonya'nın işgaline başlayarak İkinci Dünya Savaşı'nı tetiklediklerinde Polonya bir siyasi çöküntü içindeydi. Demokrasi ve seçimle gelenler orada da demokrasiyi tahrip etmişler, ülkeyi siyasal açıdan da zayıf duruma düşürmüşlerdi. Ama Hitler ordularının istilası bu ülkedeki siyasi sorunları unutturacak kadar büyük ıstıraplara yol açtı. Savaşın bütün dünyada ağır sonuçları oldu. Savaşın dışında kalan ülkelerde bile savaşla ilgili konularda basına kısıtlamalar getirildi. Örneğin, Türkiye'de savaşın hemen başında gazetelere gönderilen gizli bir tebliğde şunlar yazılıydı: "İtalyan bahsinde Anadolu Ajansı'nın haberlerinden başka haber yazılmayacaktır. Başmakale yazılmayacaktır. Harp vaziyetinde olduğumuz yazılmayacaktır. İkinci baskı yapılmayacaktır."[104] Bu bir sansür tebliğiydi ama savaş koşullarında güvenlik özgürlükten önce geliyordu. Hükümet böyle düşünüyordu.

Savaşın çok büyük insani felaketlere yol açacağı daha başından belli olmuştu. Naziler, Poznan'da 1939 yılının Aralık ayında 88 bin Polonyalı ve Yahudi'yi tutukladılar. Bunlardan zor çalışma koşullarına uygun olanlar ayrılarak trenlerle Almanya'ya gönderildi. Orada ağır iş yapacak bedava işgücüne ihtiyaç vardı. Aynı tarihte Varşova belediye başkanı tutuklandı ve daha sonra öldürüldü. 1941 yılının başına kadar Poznan'dan bu şekilde sürülenlerin sayısı 365 bini bulmuştu. Naziler önce aydınları tasfiyeye yöneldiler. Bu ülkede aydın bırakılmamalıydı. Hedefleri buydu. Krakov Üniversitesi'nin bütün öğretim üyeleri tutuklanarak toplama kamplarına gönderildi. Ülkedeki üniversiteler, okullar, müzeler, kütüphaneler, diğer kültür kuruluşları kapatıldı. Polonya'nın en ünlü bestecisi Chopin'in eserleri yasaklandı. Ülkenin gururunu temsil eden heykeller tahrip edildi. Çok sayıda yazar, müzisyen, sanatçı ve aydın öldürüldü. Polonya'nın hayat damarları kesiliyordu.[105] Ayrıca Katolik kilisesine de gözdağı verilmeliydi. Çok sayıda Katolik din adamı tutuklandı. Sadece

(104) Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2002, s. 201.

(105) Evans, Richard J., *The Third Reich at War*, Penguen Books, London, 2008, s. 34.

Dachau'daki toplama kampına gönderilen din adamlarının sayısı 1700'dü. Bunların yarısı orada hayatını kaybetti. Rejimin dine saygısı bu kadardı. Yahudi ırkından olmayan 3 milyon Polonya vatandaşını öldürdüler. Polonyalıların büyük bir bölümü de Rusya'ya sürüldü. Zorla göç ettirilenlerin sayısı 1 milyonu buldu. Bunların üçte biri Yahudi'ydi. Göç ettirilenlerin tüm varlıkları ellerinden alındı.[106]

Almanya'nın kendi topraklarına katmayı kararlaştırdığı bölgeye "Merkezi Hükümet Bölgesi" adı verildi. O bölgedeki 400 bin Polonya asıllı başka yerlere sürüldü. Onların yerine, evvelce Polonya'nın doğusundan 136 bin, Baltık ülkelerinden 150 bin, Romanya'dan 200 bin etnik Alman getirildi. Polonya'nın etnik haritası değiştiriliyordu. Almanya'yla bütünleştirilecek bölge Almanlaştırılıyordu. Bu bölgede 1,9 milyon hektar arazi Polonyalılardan alınıp Alman yerleşimcilere verildi.

Savaştan önce Polonya'da 3,5 milyon Yahudi yaşıyordu. Bu Polonya nüfusunun %10'unu oluşturuyordu. Alman işgali sırasında bunların tamamen tasfiyesi hedeflendi. Yahudiler toplama kamplarına gönderildi. Orada onları işkence ve ölüm bekliyordu. Evleri ve dükkânları çoktan yağmalanmıştı.

Sovyetler de boş durmadılar. Almanya'yla imzaladıkları anlaşma gereğince Polonya topraklarının 201 bin kilometrekarelik bölümünü işgal ettiler. Buralarda 13 milyon Polonyalı yaşıyordu. Güvenlik güçlerinde, poliste, gümrüklerde görev yapan 15 bin kişi Sovyet gizli polisi tarafından gözaltına alındı. Bunlardan 4443'ü Katin Ormanı'nda öldürüldü. Sovyet işgal bölgesinde tutuklananların sayısı yarım milyonu buldu.[107]

Sovyetlerin demokratik bir yönetim kurma iddiası yoktu. Anarşizmin öncülerinden Kropotkin de, "Demokrasi, siyasi partiler, seçilmiş politikacılar ve hükümetler eliyle yürütülen bir despotluktur," diyordu.

Lenin'in görüşleri de çok farklı değildi. 1917 yılının Aralık ayında yaptığı bir konuşmada, "Halkın çıkarları demokratik kurumların çı-

(106) a.g.e., s. 28-30.
(107) a.g.e., s. 44-45.

karlarından daha önemlidir," diyordu. Yani ona göre halk ile demokratik kurumlar arasında bir özdeşleşme yoktu. İktidara gelir gelmez söylediğini yaptı. Parlamento feshedildi. Basın özgürlüğüne son verildi. Yeni bir anayasa yapılarak "Burjuva demokrasisi" ortadan kaldırıldı. Lenin 1920 yılında bir soruya cevap verirken "*Burjuva demokrasisinin sona erdirilmesinin demokratik diktatörlüğü zorunlu kıldığını*" söylüyordu.[108] Demokrasinin adı vardı ama sadece bir diktatörlüğü tarif etmek için.

1941 yılında Alman orduları Rusya'yı işgale başlayınca öldürülme sırası Slavlara geliyor. Bu istila sırasında öldürülen Slavların sayısı 6-7 milyon olarak hesaplanıyor. Bunlardan yaklaşık 4 milyonu Ukraynalı, 2 milyonu Beyaz Rusyalı, 1,5 milyonu da Rusya vatandaşı. Bunlar Yahudi asıllı olmayanlar. Özellikle Asyalı görünüşü olanlar katlediliyor. Bunlardan kimbilir kaçı Türk asıllıydı? Buna ilaveten Sovyet savaş esirlerinin %57'si de hayatını kaybediyor. Bu da 3,3 milyon kişi yapıyor. Bu savaş esirlerinin yaklaşık üçte biri kurşunlanarak veya gaz odalarında can veriyor. Gerisi ise ağır çalışma koşulları, açlık ve hastalıktan ölüyor. 1941 yılının Eylül ayında Zyklon B denilen bir zehirli gaz önce Rus savaş esirlerinin öldürülmesi için kullanılıyor. Ama bu gaz daha çok Yahudilerin öldürülmesinde kullanılıyor. Almanların öldürdükleri silahsız Yahudilerin toplam sayısı kaç? Bazıları 6 milyon diyor. Kaynakların çoğu 5,5 milyon kişinin öldürüldüğünü söylüyor. Bu soykırımın boyutu o kadar büyük ki, tarihte bu boyuta ulaşan başka bir katliam hatırlanmıyor. Stalin, "Bir kişinin ölümü trajedidir, bir milyon kişinin ölümü bir istatistikten ibarettir," diyordu. Sanki Naziler Stalin'in bu sözlerini haklı çıkarır gibiydiler. İnsan hayatının hiçbir değeri kalmamıştı.

Bu cinayetleri işleyenler insan sayılabilir miydi? Savaştan yıllarca sonra bir Latin Amerika ülkesinde yakalanıp yargılanan ve ölüme mahkûm edilen Adolf Eichmann bu katliamın baş sorumlularından biriydi. Büyük bir Yahudi düşmanı olan Eichmann, o sıralarda Yahudilerin ölüme gönderilmesinden sorumlu birimin başkanıydı. Koyu bir Yahudi düşmanı olan Eichmann en kısa zamanda mümkün

(108) Keane, John, *The Life and Dead of Democracy*, 2009, s. 576

olduğu kadar çok Yahudi'nin öldürülmesini hedef saymakta ve bunu gerçekleştirmeye çalışmaktaydı. Bir arkadaşına 5 milyon Yahudi'nin öldürülmesini sağladığını söylemişti.[109]

Polonya'da yaşayan Yahudi nüfusun yaklaşık %90'ı hayatını kaybediyor. Nazi liderlerinden Heydrich, "Yahudiler Bolşevizm'in de sorumlusudur, o nedenle yeryüzünden silinmelidir," diyor. Goering de 1941 yılında yaptığı bir konuşmada, "*Bu bir Dünya Savaşı değildir, Büyük Irk Savaşı'dır,*" diyor.[110]

O yıllarda Avrupalı liderler Almanya'daki bu vahim gidişin farkında değiller miydi? Anlaşılan pek değillerdi. Örneğin Churchill, Mussolini'den "Büyük bir adam, çok değerli devlet yöneticisi" olarak bahsediyordu. Churchill aynı yıl Hitler için de şunları söylüyordu:

"Hitler medeniyetin tamamen çökeceği yeni bir Dünya Savaşı'na mı götürecek, yoksa Büyük Alman Milleti'nin şerefini ve iç huzurunu sağlayan bir lider olarak mı tarihe geçecek?"[111] Hitler'in gerçek yüzünün ve niyetlerinin anlaşılmasında bu kadar gecikilmesi ve gaflete düşülmesi şaşılacak bir durumdur.

Atatürk'ün Hitler Hakkındaki Düşünceleri

Hem Mussolini'yi hem de Hitler'i en doğru tahlil edenlerin belki de başında Mustafa Kemal Atatürk geliyordu. Şu sözler Atatürk'e aittir: "*Dünya nimetlerinin emperyalist ülkeler tarafından pervasızca paylaşıldığını ve bu paylaşma esnasında gelişmemiş ülkelerin tarihten silindiğini hafızalardan silmek kadar gaflet olamaz. Dünyanın bugünkü durumu hiç de parlak görünmüyor. Her ülke gençliğini bir başka ideolojiye sahip olarak yetiştirme gayreti içinde. İtalya faşizm ideolojisine dört elle sarılmış. Bu ülkenin diktatörü olan Mussolini ülkesinin sekiz milyon faşist gencinin süngüsü üzerinde yaşadığını haykırıp duruyor. İtalyan gençlerine kara gömlekler giydirerek çoktan tarihe gömülmüş bulunan Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı bu şartlandırılmış gençlere*

(109) Mann, Michael, *The Dark Side of Democracy*, Cambridge, New Yok, 2005, s. 244-245.

(110) a.g.e., s. 184,186,195.

(111) Mann, s.190

aşılamaya çalışıyor. Almanya'da Hitler'in yaratarak geliştirmekte olduğu Nazilik de faşizmin bir başka, bir büyük tehlikeli benzeridir. Hitler bir ırkçıdır. Dikkat buyurunuz, milliyetçi demiyorum, ırkçıdır diyorum. Alman ırkını en üstün ırk olarak gören bir mecnundur(delidir). Tekmil Alman gençliğini peşine takmış, onlara bu ideali aşılamıştır." Atatürk bu konudaki görüşlerine Çankaya'daki bir yemekte konuklarıyla konuşurken daha büyük açıklık getirdi: "*...Ne komünizm ne de faşizm. Bu iki ideoloji de memleketimizin, ulusumuzun gerçeklerine, karakterine asla uymaz. ...Ne faşizmin, ne Nazizmin sonu yoktur. Ben belki bunu görebilecek kadar yaşayacak değilim. Ama aramızda onların sonunu görebilecekler olacaktır elbet. Bu ülkeler bir defa bu yola girdiler mi bir daha geri dönemezler. Halkı ve gençliği sürekli olarak heyecan içinde tutmak için durmadan silahlanmak, sağa sola tehditler savurarak ayakta kalmak zorundadırlar. Bu işin sonucu ise savaştır. Ve bu savaşın sonunda ne faşizmin ne de Nazizmin ayakta kalabilmesine olanak göremiyorum.*"[112]

Atatürk savaşın başladığını göremedi. Ama savaşın nasıl başlayacağını, nasıl sonuçlanacağını görebiliyordu. Ne yazık ki, o devirde ileriyi görebilen devlet adamlarının sayısı çok değildi.

Almanya Weimar Cumhuriyeti'ni yaşatamadı. Oysa cumhuriyetleri kurmak kadar yaşatmak da önemliydi. Demokrasiyi sadece iktidara geçme aracı olarak gören liderler Almanya'yı felakete sürükledi. Nazi yönetimi yalnız Almanya'da değil, başka Avrupa ülkelerinde de demokrasiyi tahrip etmek isteyen liderlere ve yönetimlere destek oldu. Bunlardan biri İspanya'da cumhuriyeti yıkan General Franco'nun kurduğu faşist yönetimdi. Bu aslında İspanya'da yıkılan ikinci cumhuriyetti. Birinci Cumhuriyet, Türkiye'deki Birinci Meşrutiyet'le yaşıttı. Her iki ülkede de büyük ümitlerle yola çıkanlar kısa sürede başarısızlığa uğradılar.

İspanya'da Birinci Cumhuriyet'in Kısa Süren Macerası

İspanya'da cumhuriyeti ilan edenlerin çoğu federal bir devlet kurmayı tasarlıyorlardı. Radikaller ise üniter devlet yanlısıydılar. Önce

(112) Gökçen, Sabiha, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul, 1982, s. 155, 159.

bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Bu meclisin görevi bir anayasa hazırlamaktı. Ne yazık ki, kısa bir süre sonra meclisteki partilerin birbirlerinin aleyhine çalışmaya başladıkları görüldü. İspanya'da demokrasi iyi başlamamıştı. Radikaller kısa zamanda meclisten uzaklaştırıldı. 23 Şubat'ta bir hükümet darbesi girişimi oldu. Bazı bakanlıklar askerlerce işgal edildi, meclis binası kuşatıldı. Bu darbe zorlukla önlendi. 23 Nisan'da yeni bir darbe girişimi oldu. Bu girişim de başarılı olamadı.

10 Haziran'da Kurucu Meclis toplandı. Kısa zamanda anayasanın esasları şekillenmeye başladı. İspanya bir Federal Cumhuriyet olacaktı. Bu konuda kurucu mecliste büyük çoğunluğun desteği vardı. İspanyol hükümeti köklü reformlar yapmaya hazırlanıyordu. 117 maddelik anayasa cumhurbaşkanına geniş yetkiler veriyordu. Yargı bağımsızlığı sağlanacaktı. Hâkimlerin atanmasında ne hükümetin ne de meclisin yetkisi olacaktı. Din ile devlet işleri birbirinden ayrılacaktı. Kölelik sistemi kaldırılacaktı. Eğitim zorunlu ve ücretsiz olacaktı. Ama bu olumlu gelişmelere rağmen ülkenin her tarafında ayaklanmalar başlamıştı.

Başbakan Bargall, bu ayaklanmaların ortasında kalmıştı. Eylemlerin bastırılması için askerlerden ve sivillerden gelen çağrılara uymadı. O meseleleri uyum ve uzlaşmayla çözmek istiyordu. Askerler bu işe karıştırılmamalıydı. Ülke sorunlarını çözmek askerlerin değil siyasetçilerin işiydi. O böyle düşünüyordu. Ama şiddet eylemleri demokratik yöntemlerle yatıştırılamayınca büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Görevde sadece 37 gün kaldıktan sonra istifa etti. Yaptığı açıklama, bugünkü siyasetçiler için bile düşündürücü sözlerle doluydu. Bargall şöyle diyordu: *"Güvendiğim insanlar bende hayal kırıklığı yarattı. Her bir vatansevere karşı siyasette sadece kendi çıkarlarını düşünen yüzlercesiyle karşılaştım."*

Ülkeyi bir arada tutmak artık mümkün olamıyordu. Bu arada başlayan sokak gösterileri sırasında siyasi cinayetler işlendi. Dış müdahaleler bu çatışmaları alevlendirdi. Artık grevler kontrol edilemiyordu. Askerler subayları öldürüyordu, belediye başkanları halk tarafından linç ediliyordu. Yüzden fazla ölü vardı. Asiler Bask bölgesinde, Navara'da ve Katalonya'da kontrolü ele geçirdiler. Bu koşullarda devleti yönetmek mümkün değildi.

Bu ortamda başbakanlığa getirilen Castelar'a meclis geniş yetkiler verdi. Artık İspanya'da o ne derse o olacaktı. Başbakan astığı astık, kestiği kestik bir yaklaşımla ülkeyi yönetmeye kalkıştı. Kısa bir süre sonra meclis feshedildi. İspanya meclissiz bir cumhuriyet olacaktı. Castelar idam cezalarını da onaylayıp infaz etmeye başladı. Meclis bir süre sonra yeniden açıldı. Meclissiz bir demokrasi olamayacağı anlaşılmıştı. Gene de başbakan meclisten sınırsız yetki istedi. Meclis olacaktı ama yetkiler başbakanın elinde bulunacaktı. İspanya artık sadece adı cumhuriyet olan bir ülke haline gelmişti. Sonunda Castelar yeterli destek sağlayamadı ve iktidarı bırakmak zorunda kaldı. Sadece askerlere dayanarak ülkeyi yönetmek mümkün değildi. Askerler bu arada kışlalarından çıkarak gövde gösterisinde bulunmuşlardı ama meclisin çoğunluğu onların baskısına boyun eğmedi. Ancak askerler de geri adım atmadı. Komutanlar meclis oturumunun 5 dakika içinde sona erdirilmesini istediler. Muhafız birliği meclisin kulislerini, salonlarını işgal etti. Federalistlerin adayı Eduardo Palance, başbakan seçilmek üzereydi. Hatta oylama başlamıştı ama askerlerin ültimatomu üzerine oy verme süreci kesildi. Milletvekilleri derhal meclisi terk etti, kendilerini pencereden atanlar bile oldu. Biraz önce askerlere direnenler şimdi can derdine düşmüştü.

Bu gelişmeler İspanya'da Birinci Cumhuriyet'i fiilen sona erdirdi ama rejim bir yıl daha kâğıt üzerinde varlığını sürdürdü.

Bu zayıf rejim 29 Aralık 1874'te General Martinez Campos'un bir hükümet darbesiyle yıkıldı. Birinci İspanyol Cumhuriyeti bir yılı biraz aşkın ömrünü kargaşa içinde bitirdi. Burbon hanedanı yeniden işbaşına geldi.

Sadece iyi niyet bir cumhuriyeti yaşatmaya yetmiyordu. Fransa'nın birinci cumhuriyeti 7 yıl yaşamıştı. İspanyollarınki ise iki yıl bile yaşayamadı. Türkiye'de nasıl 1876'da ilan edilen Birinci Meşrutiyet dönemi yaklaşık bir yılda hayatını tamamlayıp padişahın mutlak yönetimine geri dönüldüyse İspanya'da da öyle oldu. Akdeniz'in iki ucu aynı siyasi kaderi paylaşmıştı. Krallık uzunca bir süre devam etti. Ta ki koşullar yeniden cumhuriyet yönetimine dönmeyi zorunlu kılıncaya kadar.

İkinci İspanya Cumhuriyeti ve İç Savaş

İspanya'da İkinci Cumhuriyet'in kuruluşu ve yıkılışı dünya tarihinde demokrasiden diktatörlüğe gidişin en acı ve en hazin örneklerinden biridir. İspanya İç Savaşı aynı zamanda, yabancı ülkelerin bir başka milletin acılarını kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için nasıl istismar ettiklerinin hazin hikâyesidir. İspanya İç Savaşı bir yandan da halkın iradesine dayanan cumhuriyeti içine sindiremeyen, faşist bir diktatörlük kurarak iktidarı ele geçirmek isteyenlerin kardeşi kardeşe nasıl kırdırdığını, ülke içinde nasıl düşmanlıklar yaratabildiğini, kendi vatandaşlarını kanla tasfiye edebilmek için yabancı ülkelerin desteğinden nasıl yararlandıklarını gösteren örneklerle doludur.

İspanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde çeşitli iç sorunlarla karşılaştı. 1921 yılında İspanya sokaklarında sosyalistlerle anarşistler çatışıyor, her biri ötekini vatan hainliğiyle suçluyordu. 1923 yılının yazında Cortes denilen, Madrid'deki meclis çalışmalarına ara verdi ama bir daha toplanamadı. Halkın meclise itimadı kalmamıştı. O sırada bir darbeyle yönetimi ele geçirmek isteyen General Primo de Rivera bir ültimatom verdi. Kimsenin askerlere direnecek hali kalmamıştı, kral dahil... Rivera artık İspanya'nın diktatörü olmuştu. Türkiye'de cumhuriyetin kurulduğu yıl Akdeniz'in öbür ucundaki İspanya bir diktatörlük haline gelmişti.

Kral XIII. Alfonso, Primo de Rivera'nın diktatörce yönetiminden çok da şikâyetçi görünmüyordu. Hatta yabancı konuklara onu "Benim Mussolinim" diye tanıtıyordu. Rivera siyasi partileri kapatmış, muhaliflerini tutuklatmış veya sürgüne göndermişti. Ülkeyi o tek başına yönetecekti. Krala da söylenecek söz kalmamıştı. Ne yazık ki, otoriter yönetimlere, diktatörlere herkesten önce karşı çıkması beklenen bazı aydınlar Rivera'dan yana tutum almışlardı. Bunların arasında ünlü yazar Ortega y Gasset de vardı. Diktatör Rivera, bütün gücün kendi elinde olduğuna inanarak, uyuşturucu ticaretinden tutuklanan bir kadının serbest bırakılması için mahkemeye talimat verdi. Ama o yılların İspanyası'nda, o koşullarda bile dürüst ve cesaretli hâkimler vardı. Davaya bakan hâkim bu talebi reddetti. Yüksek Mahkeme Başkanı da direnen bu hâkimin yanında yer aldı. Primo de Rivera, ilk mahke-

me hâkimini başka bir göreve atadı, Yüksek Mahkeme Başkanı'nı da görevden aldı. Bu haksızlığa direnen ünlü yazar Unamuno, Kanarya Adaları'na sürgüne gönderildi.[113]

Rivera, çok ileri gidemeyeceğini gördü. Kendi keyfi yönetimine meşruluk kazandıracak bir anayasa hazırlattı. Basın üzerindeki sansürü kaldırdı ama eleştiriler bitmedi. Bu arada Amerika'da başlayan 1929 ekonomik krizi İspanya'yı teğet geçmedi. Pesetanın değeri düştü.

Rivera'nın bozulan ekonomik koşullarda bir desteğe ihtiyacı vardı. O destek kim olacaktı? Bir diktatör halktan güvenoyu isteyemezdi. O da desteği orduda aradı. Ordu komutanlarına bir telgraf göndererek kendisine güvenip güvenmediklerini sordu. Kral artık bu kadarına dayanamadı ve Rivera'nın istifasını istedi. Diktatör çaresizdi. Görevini bıraktı. Paris'e gitti, birkaç ay sonra da orada öldü. Primo de Rivera'nın diktatörlüğünün kısa hikâyesi böyle.

Diktatör gitmişti. Şimdi ülke nasıl idare edilecekti? Kral bütün yetkileri eline alarak kendi yönetimini kurmak istedi. Olmadı. Çeşitli eğilimdeki siyasi liderler 1930 yılının yazında San Sebastian'da bir toplantı yaptılar. Ortak bir belge imzalayarak monarşinin sona ermesini ve demokratik bir rejimin kurulmasını istediler. Bu arada Aragon bölgesinde krala karşı ayaklanan bazı askerler idam edildi. İpler geriliyordu.

Bu ortamda yerel seçimler yapıldı. Seçimler cumhuriyetçilerin zaferiyle sonuçlandı. Başta Madrid ve Barselona olmak üzere her yerde büyük sevinç gösterileri yapılıyordu. Hükümet korku ve şaşkınlık içindeydi. Başbakan krala derhal görevini bırakmasını ve Madrid'i terk etmesini önerdi. Hem de güneş batmadan önce... Çünkü cumhuriyetçiler böyle istiyordu. Yoksa kan dökülebilirdi. Kral çaresiz kaldı. Bir açıklama yaparak seçimlerin halkın kendisine artık güveninin kalmadığını gösterdiğini, bu koşullarda görevini bıraktığını söyledi ve ülkeyi terk etti. Artık İspanya'da yapabileceği bir şey kalmamıştı.[114]

(113) Thomas, Hugh, *The Spanish Civil War*, Penguin Books, London, 2001, s. 23-26.

(114) a.g.e., s. 31.

İkinci İspanyol Cumhuriyeti 14 Nisan 1931'de kuruldu. Yeni rejim cumhuriyetçi, demokrat olacaktı; kiliseye özel haklar ve imtiyazlar verilmeyecekti. Halkı koyu Katolik olan İspanya'da böyle bir rejimin sorunsuz yaşaması beklenemezdi, nitekim uzun süre yaşatılamadı.

Bir kurucu meclis oluşturuldu. Bu meclis yeni bir anayasa yapacaktı. Yeni anayasa 9 Aralık 1931'de yürürlüğe girdi.

Anayasa, İspanya'nın her sınıftan çalışanların oluşturduğu demokratik bir cumhuriyet olduğunu belirtiyordu. Bu anayasada devrim niteliğinde hükümler vardı. Bir kere kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınıyordu. Türkiye de hemen hemen aynı tarihlerde kadınlara bu hakkı tanıdı. Ayrıca düşünce ve ifade hürriyeti, toplanma ve gösteri hürriyeti de tanınıyordu. İspanyol asilleri bütün imtiyazlarını kaybetmişti.

Kamu hizmetleri, bu arada bankalar ve demiryolları millileştirilecekti. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de gerçekleştirilen reformların bir benzeri İspanya'da hayata geçiriliyordu. Tabii farklı tarafları da vardı. Örneğin, İspanyol anayasası federal bir sistem öngörüyordu. Her bölgenin otonomisi olacaktı. Katalan ve Bask bölgeleri bu haktan hemen yararlanmaya başladılar. Diğer bazı bölgeler de hazırlıklara başlamıştı.

Diktatörlüğün son döneminde giderek güçlenen cumhuriyet yanlılarının 450 kulübü ve bu kulüplerin 100 bin üyesi vardı. Şimdi cumhuriyet kurulduktan sonra artık geleceğe güvenle bakabilirlerdi. Birçok kişi böyle düşünüyordu ama gelişmeler maalesef bu yönde olmadı.

Cumhuriyetçiler İspanya'da büyük bir güç olan kilisenin etkisini yeterince dikkate almamışlardı. Ayrıca faşist eğilimli falanjistler, monarşistler ve başka eğilimlilerdeki cumhuriyet karşıtları, cumhuriyet hükümetine rahat vermemeye kararlıydılar. O yıllarda İspanya'da 35 bin papaz ve 60 bin rahibe vardı. 1000'i manastırlarda örgütlenmiş bulunan 5 bin civarında da dini kuruluş bulunuyordu. Buna karşı CNT denilen sol eğilim sendikaların da 700 bin üyesi vardı. Anarşistler de çok güçlüydü. O yıllarda İspanya'da 200 civarında anarşist eğilimli gazete yayınlanıyordu. Sovyetler Birliği'nde

Marksistlerle Anarşistler arasında yaşanan mücadele İspanya'ya da sıçramıştı.[115]

Yeni rejimin anayasası radikal önlemler içeriyordu. Kilisenin mallarını denetim altına alıyor ve eğitim alanında da kilisenin rol oynamasını yasaklıyordu. O yıllarda İspanya bu kadar köklü bir değişikliğe hazır değildi.

Gene de İspanyolların 60 yıldan beri özledikleri cumhuriyet rüyası gerçek olmuştu.

Ama sokaklarda başka türlü düşünenler de vardı. Barselona'da ve başka bazı şehirlerde büyük grev ve işgal hareketleri görüldü. Bu direnişler silahlı kuvvetlerce kanlı biçimde bastırıldı. Barselona'da teslim olan grevciler kurşuna dizildi. Bir iç savaş havası yavaş yavaş bütün İspanya'ya yayılıyordu.

Bu anayasa sadece 8 yıl yürürlükte kalabilecekti. Aslında bu süreyi 6 yıl olarak kabul etmek gerek. Çünkü 1936 yılında İspanyol İç Savaşı başladıktan sonra anayasa kâğıt üzerinde kaldı.

Cumhuriyet niçin yaşatılamadı? Çünkü anayasadaki özgürlükleri hazmedemeyen güçlü çevreler vardı ve ne yazık ki, ordu da onlarla beraberdi.

1934 yılında yapılan seçimleri orta sağ partilerle aşırı sağ partilerin oluşturduğu bir koalisyon kazandı. İkinci sırada radikal Cumhuriyetçi Parti geliyordu. Bu partiyi 3. sırada sosyalistler izliyordu. Hükümet kurabilmek için sağcıların cumhuriyetçilerle işbirliği yapması gerekiyordu.

Toplumun önemli bir bölümü bu sonuçtan memnun olmadı. Aşırı sağcı üç bakanın hükümette yer alması üzerine, 1 Ekim 1934 günü genel grev başladı. Birkaç gün sonra da Asturias'ta sosyalistler ve anarşistler ayaklandılar. Bu şehirdeki madenciler kent merkezini işgal ettiler, bazı devlet memurlarını öldürdüler, üniversiteyi ve tiyatroları ateşe verdiler. İşler kontrolden çıkıyordu.

İki hafta süren bu ayaklanma General Francisco Franco komutasındaki silahlı kuvvetler tarafından bastırıldı. İspanya'nın bu olayları izleyen yıllarda yaşayacağı ıstırapların sorumluları sahneye çıkma-

(115) a.g.e., s. 47, 63.

ya başlamıştı. Daha o tarihlerde Asturias'ta yaptığı zulüm nedeniyle Franco'ya "Asturias kasabı" lakabı takılmıştı. Benzer bir ayaklanma da Katalan bölgesinde çıktı. Çok sayıda insan tutuklandı ve yargılandı.

Bu gelişmeler sosyalistleri giderek sertleşen bir tutuma zorladı. İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'nin yönetimi radikal görüşleriyle tanınan Francisco Largo Caballero'nun öncülüğündeki grupların eline geçti. Caballero sosyalist bir devrim yapmak istiyordu. "İşçilerin kanlı bir devrim gerçekleştireceklerini" söylüyordu.

Acaba seçimler bir çatışma ortamını önleyebilir miydi? 1936 yılında seçime gidildi. Seçimlerden önce sosyalistler, komünistler ve solcu cumhuriyetçiler bir "Halk Cephesi" kurdular. Karşılarında Katolik Partisi CEDA, monarşistler, büyük toprak sahipleri gibi gruplardan oluşan "Milli Cephe" vardı. Din adamları halkı sol patilere oy vermemeye çağırdı. Kilise siyasetin içine girmişti.

Sonunda sendikaların da desteğini alan Halk Cephesi seçimlerde başarılı oldu ama kıl payıyla. Halkçı cephe oyların %34,3'ünü, Milli Cephe %33,2'sini alabilmişti. Arada sadece %1'lik fark vardı. Seçim sisteminin özellikleri dolayısıyla solcular 263 milletvekili çıkardı. Sağ partiler 156'da kaldılar. Bu durumda istikrarlı bir hükümet kurulması beklenemezdi. Bazı ılımlı sağ partiler dağıldılar. 1934 seçimlerinde 104 milletvekili çıkaran ılımlı sağ parti, 1936'da sadece 9 milletvekilliği alabilmişti. Onların bir gücünün kalmadığı görüldü.[116] Merkez sağ açısından 2002 seçimlerinde Türkiye'de yaşanan çöküşün bir benzeri o tarihte İspanya'da yaşanıyordu. Hükümet ılımlı cumhuriyetçilerden oluşturuldu. Radikal sol partiler dışarıdan destek verdiler.

Seçimlerde eski diktatör Rivera'nın oğlu José Antonio Primo de Rivera'nın başkanlığını yaptığı faşist eğilimli Falanj Partisi oyların sadece %0,7'sini alabilmişti. Seçim sonuçlarına bakıldığında, faşist eğilimli Falanjistlerin önemli bir güç oluşturmadıkları düşünülebilirdi. Ama bu partinin 40 bin militanı vardı ve bunlar terör estirmeye başlamışlardı. Seçimleri kazanan partilerin İspanya'yı yönetmelerine razı değillerdi.

Monarşistlerin lideri Calvo Sotelo'ya göre bütün suç 1931 yılın-

(116) a.g.e., s. 147.

da kabul edilen demokratik anayasadaydı. Bu anayasayla ülke idare edilemezdi. Sonradan anlaşıldı ki, Calvo Sotela askerlerle gizlice anlaşmış, eğer bir darbe olursa bu darbeyi destekleyeceğini söylemişti. Monarşistlerin demokrasiye inançları yoktu. "La Passionera" olarak tanınan ünlü kadın komünist lider Dolores Ibárruri ise tehlikenin faşizmden geldiğini söylüyor, faşistlerden gansterler olarak söz ediyordu.[117] İspanya işte böyle karşıt görüşler arasında sıkışmıştı.

O sıralarda General Francisco Franco, sürgüne gönderildiği Kanarya Adaları'ndan diğer komutanlarla haberleşiyor ve bir darbe yaparak hükümeti ele geçirmeyi planlıyordu.

12 Temmuz 1936'da faşizm karşıtı militarist bir örgüt olan UMRA'nın başkanı Falanjistler tarafından öldürüldü. Ertesi gün UMRA bu cinayetin intikamını almak için monarşistlerin lideri Calvo Sotelo'yu öldürdü. Sotelo, hükümeti Bolşevik ve anarşist yöntemler izlemekle suçluyor ve askerleri duruma müdahale etmeye çağırıyordu.[118]

Sağcı partiler bu cinayetten hükümeti sorumlu tuttular. Falanjistler askerlerin öncülüğünde bir hükümet darbesi yapılması için çaba göstermeye başladılar.

Beklenen askeri darbe işte bu ortamda gerçekleşti. Ama Madrid'de değil, Kuzey Afrika'da, Fas'ın hemen doğusundaki İspanyol sömürgesi Melilla'da. Orada Franco yanlısı askerler ayaklandılar. Hükümete bağlı komutanları etkisiz kıldılar. Hükümet binalarını ve havaalanını işgal ettiler. Direnenler öldürüldü. Ele geçirilen bütün sosyalistler ve sendikacılar hapsedildi. Sıkıyönetim ilan edildi. Melilla'da yaşananların benzeri İspanya'nın denetimindeki Fas'ta, sonra da doğrudan doğruya İspanya topraklarında yaşandı.

18 Temmuz 1936 günü Franco bir bildiri yayınlayarak darbe girişimine sahip çıktı. Subayların hükümete değil İspanya'ya bağlı olduklarını ilan etti.[119] Askerlerin ayaklanmasına cumhuriyetçiler boyun eğmediler. Kuvvetle tepki gösterdiler. Başbakan Casares Quiroga dar-

(117) a.g.e., s. 5-9
(118) a.g.e., 197.
(119) a.g.e., s. 207.

becilerle mücadeleye kararlıydı. Başta Sevilla olmak üzere ülke hükümet yanlısı solcu ve cumhuriyetçilerle Franco yanlısı sağcılar arasında çatışmalara sahne oluyordu. Franco ve onun yandaşı olan generallerin görevden alındıkları açıklandı.

Ülke artık merkezden yönetilemez hale gelmişti. Her bölgede çatışmalar vardı. Bir ay içinde yargılanmadan öldürülenlerin sayısı binleri bulmuştu. Bunların arasında solcular da sağcılara da papazlar da vardı. Farklı sol gruplar sonunda işin ciddiyetini anladılar ama artık çok geçti. Birlikte hareket ederek cumhuriyeti yaşatamayanların iç savaş fiilen başladıktan sonra normal düzeni sağlamaları mümkün değildi.

İşte bu ortam içinde Franco'nun denetimindeki birlikler İspanyol topraklarına geçmeye başladı.

Güneyde General Franco'nun güçleri kuzeye doğru ilerlemeye başladılar. Kuzeyde de General Emilio Mola'ya bağlı birlikler Navara'dan güneye, Madrid yönüne doğru harekete geçtiler. Darbe liderlerinden Mola şöyle diyordu: "*Bir terör havası yaratmalıyız. Evvelce açıkça veya gizlice Halk Cephesi'ni destekleyenlerin hepsi öldürülmelidir.*" Bu düpedüz meşru hükümete karşı bir askeri ayaklanmaydı. Ama cumhuriyetçiler buna boyun eğmediler. Madrid'de, Barselona'da, Valensiya'da ve Bask bölgesinde darbeci generallere karşı direnişe geçtiler. İç savaşın uzun süreceği belli olmuştu.

Güneydeki ve batıdaki eyaletler Franco'nun denetimine geçti. Bu topraklarda bulunan Halk Cephesi'ne mensup milletvekillerinden 34'ü yakalandı ve kurşuna dizildi. Sosyalist milletvekillerinden dörtte biri bu katliamlarda hayatını kaybetti. Franco yanlılarının öldürdükleri arasında ünlü şair Federico García Lorca da bulunuyordu. Bu insanların öldürülmesinin hukuki izahı var mıydı? İzahı şuydu: İspanya savaş halindedir. Normal zamandaki hukuk kuralları bu koşullarda geçerli değildir. Gene de bu cinayetlere bir kılıf uydurmak için Olağanüstü Askeri Mahkemeler kuruldu. Bu mahkemelerde emekli subaylarla silah altındaki hukukçular görevlendirildi. Cumhuriyetçi iktidarın bulunduğu bölgelerde de çok sayıda Frank yanlısı öldürüldü. Bunların arasında din adamları da vardı.[120]

(120) a.g.e., s. 255, 256-259.

Franco yanlılarının hâkim oldukları hapishanelerdeki siyasi suçlular kitleler halinde kurşuna diziliyorlardı.[121]

Halk Cephesi hükümetinin atadığı belediye başkanlarının ve yerel yöneticilerin çoğu öldürüldü. Evvelce hükümeti desteklemiş olan generaller, görüntüyü kurtarmak için idam edilmeden önce yargılanıyorlardı. Bu yargılamalar çoğunlukla 2-3 dakikayı geçmiyordu.[122] Onlara harcanacak zaman yoktu.

Kitlesel cinayetler dört ay kadar sürdü. Bu cinayetleri işleyenler, Franco yanlısı subaylarla Falanj partisi mensuplarıydı. Bazı yerlerde bir gecede ortalama 40 kişi öldürülüyordu. Bunlar arasında sosyalist siyasi liderler de vardı. Franco'nun fanatik destekçileri de mümkün olduğu kadar çok cumhuriyetçinin öldürülmesini istiyorlardı. Pamplona civarındaki bir çatışmada Franco yanlılarından birinin de ölmesine misilleme olarak, orada yaşayan darbe yanlıları kasabanın hapishanesini basarak ellerine geçirdikleri 50 cumhuriyetçiyi öldürdüler.[123] Faşist yönetim buydu ve İspanya bir akıl tutulması yaşıyordu. Hitler'in Franco'nun faşist darbesini desteklemesi boşuna değildi. Onlar aynı yolun yolcularıydılar.

Falanj Partisi'nin başında José Antonio bulunuyordu. Franco, yeni toplumu kilisenin desteği ile kuracaklarını söylüyordu. Ve hemen her konuşmasında Tanrı'dan bahsediyordu. Ne var ki, bazı din adamları da şiddet eylemlerine katılıyorlardı

İç savaş başladığında pek çok yabancı şirket İspanya'da, başta bakır, prit ve kurşun olmak üzere önemli madenleri işletiyorlardı. Yabancı devletlerin ilgisi biraz da bu şirketlerin menfaatlerinin korunması arzusundan kaynaklanıyordu.

19 Temmuz günü Başbakan José Giral, Franco orduları ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayarak Fransa'nın sosyalist başbakanı Léon Blum'dan yardım istedi. Blum, İspanyol cumhuriyet hükümetine yardımdan yanaydı. Fransız yetkililer yaptıkları değerlendirmelerde Franco'nun ülkeye egemen olması halinde Almanya ve

(121) a.g.e., s. 249.
(122) a.g.e., s. 248.
(123) a.g.e., s. 249.

İtalya'dan yana ve Fransa'ya karşı bir politika izleyeceğinden kaygı duyuyorlardı. Aynı gün Franco da İtalya'daki Mussolini hükümetinden yardım istemişti. İtalyanlar Franco'ya destek olmaya hazırdı. İngilizler ise bir taraftan tarafsız kalacaklarını söylüyor, bir taraftan da Cebelitarık'taki İngiliz üssünde bulunan haberleşme araçlarından Franco'nun birliklerini yararlandırıyorlardı.[124] Rusya da cumhuriyetçilerin yardım isteğine sıcak bakıyordu. Ancak başlangıçta Stalin biraz çekingen davrandı. Bu yardımın karşılığında Sovyetler Birliği'nin kazancı ne olacaktı? Bunun hesabı içerisindeydi. Onun bu çekingenliği üzerine başlıca siyasi rakibi Troçki, Stalin'i "İspanyol ihtilaline ihanet etmekle" suçladı.

Churchill seçimle gelen İspanyol cumhuriyet hükümetine karşı çok tepkiliydi, gönlü Franco'dan yanaydı. İngiltere Başbakanı Eden, her iki tarafa da yardım yapmayacağını ilan etti. Ancak, Franco'ya özel şirketler aracılığıyla satılan ilk uçak bir İngiliz uçağıydı.[125]

Fransız hükümeti bir ara çeşitli baskılar karşısında taraflardan hiçbirine silah satmayacağını söylediyse de ünlü yazar André Malraux'nun girişimleriyle cumhuriyetçilere her türlü uçağı, tankı ve başka askeri malzemeleri satmaya başladı. Hitler de faşist bir İspanyol devleti kurulmasının kendi çıkarlarına hizmet edeceğini düşünerek Franco yanlılarına yardım yapmaya başladı. Kısa süre içinde İspanya göklerinde bir yanda İtalyan ve Alman uçakları, bir yandan da Fransız savaş uçakları birbiriyle çarpışıyordu. Karada da Franco'nun yanında yer alan İtalyan ve Alman gönüllüleri karşısında çeşitli ülkelerden gelen ve cumhuriyetçilerle birlikte çarpışan sol eğilimli gönüllülerin oluşturdukları tugaylar vardı.

O dönemde yaşananlardan çıkan sonuç şuydu: İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya gibi devletler savaşla ilgili tutumlarını saptarken insani düşüncelerden çok kendi ülkelerinin stratejik çıkarlarını dikkate alıyorlardı. Amerika'da başkan Roosevelt, cumhuriyetçilere sempati duymakla birlikte ülkesinin tarafsızlık politikasından ayılmaya yanaşmıyordu. İspanya İç Savaşı'na en güçlü şekilde karışan ve

(124) a.g.e., s. 325.
(125) a.g.e., s. 332, 326.

Franco'nun birliklerini hem gönüllü askerler hem de uçak, tank gibi ağır silahlarla destekleyen ülkelerin başında İtalya geliyordu.

Her iki tarafta da yargısız infazlar bütün hızıyla devam ediyordu. Cumhuriyet hükümetinin Adalet Bakanlığı, Halk Mahkemeleri kurmuştu. Yalnız bu halk mahkemelerinin 14 üyesi halk cephesi üyeleri ile sendikacılardan, sadece 3 üyesi ise eski hâkimlerden oluşuyordu. Yargılananların birçoğu hakkında ölüm cezası veriliyordu.[126] Cumhuriyetçilerin bölgesinde tutuklanıp hapse atılan Falanj lideri José Antonio idam cezasına mahkûm edilmişti. Hükümet belki de bu cezayı onaylamayacaktı. Hava böyle esiyordu. Ama hükümetin onayını beklemeye lüzum görmeyen yerel hapishane yöneticileri, José Antonio'yu kurşuna dizdiler.[127] Bu arada ayaklanmacılar kendi hükümetlerini ilan ettiler. Hükümet başkanı Franco olacaktı ve devletin bütün gücü onun elinde toplanacaktı. Artık onun lakabı "Caudillo" idi. Nasıl Hitler'e Führer, Mussolini'ye Duce deniliyorsa, Franco'ya da Caudillo denilecekti.

Stalin artık tereddüt etmekten vazgeçmiş ve cumhuriyetçilere açıkça yardım etmeye başlamıştı. Rus tankerleri cumhuriyet hükümetine petrol taşıyorlardı. Boğazlardan geçen 16 Rus gemisi İspanyol limanlarına yönelmişti. Bu yardım İspanyol altınlarıyla geri ödenecekti. O tarihlerde İspanya, dünyanın 14. en büyük altın rezervine sahipti.[128] Hitler'in yardımcısı Goering de Franco yanlılarına yardım ederken soruyordu: "Bu yardımı nasıl ödeyeceksiniz?" Herkes kendi çıkarını düşünüyordu. Cevap kısaydı: "Bakır cevheri yüklü bir gemi limanda sizin kararınızı bekliyor." Bu arada anarşistler de cumhuriyet hükümetine katıldılar. Bu beklenmedik bir durumdu. Daima devlete ve hükümete karşı olan anarşistler şimdi hükümet sorumluluğu üstleniyorlardı. Hükümet daha fazla Madrid'de kalamayacağını görüp Valencia şehrine taşındı. Madrid Hapishanesi'nde sayıları 1000'i bulan siyasi mahkûmlar ne olacaktı? Bunları taşımayı düşünen olmadı. Hapishane muhafızları yargısız infaz memurları gibi çalıştılar.

(126) a.g.e., s. 392.
(127) a.g.e., s. 484.
(128) a.g.e., s. 434.

Her iki taraf da karşılıklı nefret hisleri içerisindeydi. Franco Portekizli gazetecilere, Madrid'i Marksistlere bırakmaktansa tahrip ederim," diyordu.[129]

Faşizm geliştikçe farklı düşüncelere ve kültürlere tahammülsüzlük de artıyordu. Cordoba belediye başkanı Bruno, faşistlerin tahammül edemedikleri bazı görüşleri içeren 5000 kitabı yaktırdı.[130]

Yakalananlara hayat hakkı yoktu. Bir ara Francocular dört kadın cumhuriyetçiyi yakaladılar. Bunlara ne yapılacaktı? Franco emir verdi: "Bunlar da öldürülecektir." Emrin gereği yerine getirildi. Francocuların hapishaneleri cumhuriyetçilerle doluydu. Onlar hapishane yöneticilerinin keyfine göre cezalandırılıyor, hatta kurşuna diziliyordu. "Yaşasın cumhuriyet" diyenlerin cezası ölümdü.

Bask bölgesi henüz düşmemişti. Oradaki Guernica isimli küçük bir köy yıllarca İspanyol İç Savaşı'nın sembolü oldu. 7000 nüfuslu bu köyün hiçbir savunma silahı yoktu. 26 Nisan 1937 günü, Heinkel 111 Alman bombardıman uçakları köye saldırmaya başladılar. 43 uçak bu saldırıya katıldı ve köy tamamen tahrip edildi. En az 1000 masum insan, bu saldırılarda hayatını kaybetti. Ünlü ressam Picasso, Guernica'nın dramını ünlü tablosunda yansıttı.

Hitler, 27 Haziran 1937'de Würzburg'da yaptığı bir konuşmada gerçek niyetini ortaya koydu. Nazi Almanyası'nın Franco'yu desteklemesinin amacı İspanya'nın demir cevherine duydukları ihtiyaçtı. 1937 yılında Almanya İspanya'dan 1,6 milyon ton demir cevheri ithal etti.[131] Bu arada cumhuriyetçilere malzeme taşıyan çok sayıda gemi İtalyan denizaltıları tarafından batırıldı.

İngilizler, diplomatik manevralarla gelişmeleri kendi istedikleri gibi yönlendirmeye çalışıyorlardı. Bu amaçla başbakan Eden'in çağrısı üzerine İsviçre'nin Nyon şehrinde bir konferans toplandı. Bu konferansa, İspanya hariç, Akdeniz'e sahili olan devletlerle Almanya ve Rusya katılacaktı. İtalya ve Almanya konferansa katılmadı. Nyon'da Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras temsil etti.

(129) a.g.e., s. 471.
(130) a.g.e., s. 488, 494.
(131) a.g.e., s. 716.

Konferansta Fransa ve İngiltere, savaşan taraflara silah gönderilmesini engellemek için savaş gemilerinin devriye görevi yapmasını önerdiler. Kuşkulu görülen bütün denizaltılar vurulacaktı. Türkiye konferansta nasıl bir tutum izleyecekti. Bu konuda Ankara'da farklı görüşler ortaya çıktı.

Fransızlar, savaşan taraflara silah göndermeme konusundaki antlaşmaya taraf olmalarına rağmen Pirenelerdeki geçiş noktalarını geceleri açarak, silahları İspanya'daki cumhuriyetçilere gönderiyorlardı. İngiltere Başbakanı Eden'ın Fransa Başbakanı Delbos'a bu konuda söyledikleri diplomasinin gerçek yüzünü göstermesi açısından ibret vericidir: "*Sınırı açmayın ama istediklerinizin sınırdan geçmesine izin verin.*"[132]

Başından beri Franco'nun yanında yer alan Almanya'nın gerçek niyeti neydi? Hitler yakınlarına şöyle diyordu: "*Almanya'nın görüşüne göre, Franco'nun tam bir zafer kazanması arzu edilebilecek bir durum değildir. Bizim çıkarımız, İspanyol İç Savaşı'nın sürdürülmesi doğrultusundadır.*" Peki, Ruslar ne düşünüyordu? Onların da beklentisi farklı değildi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbürosu, İspanya İç Savaşı uzadığı takdirde Hitler'in elinin kolunun bağlı olacağını düşünüyordu. İngiltere çözümden yana mıydı? Değildi. 1937 yılının Eylül ayında Eden hükümet toplantısında yaptığı bir konuşmada, İngiltere'nin çıkarlarının İspanya'da çözümsüzlükten yana olduğunu söylüyordu. Franco'nun savaşı kazanması, İngiltere'nin çıkarlarına uygun değildi. Savaşın altı ay daha sürdürülmesi İtalya üzerindeki baskıları artıracaktı.[133] Bu büyük devletler işte böyle farklı nedenlerle savaşın uzamasını istiyorlardı. Onlara göre "çözümsüzlük çözümdü." Orada her gün binlerce insanın hayatını kaybetmesini umursamıyorlardı. Böyle bir durumda akla en son gelen şey insani düşüncelerdi. Uluslararası toplumun bu acımasızlığının bedelini İspanyol halkı canıyla ödüyordu.

Amerika savaşta resmen tarafsız kaldı ama özel sektör pek tarafsız sayılmazdı. Texas Oil ve Standart Oil of New Jersey şirket-

(132) a.g.e., s. 724.
(133) a.g.e., s. 726.

leri, Franco'ya 3,5 milyon ton petrolü uygun kredi koşullarıyla sattılar.[134]

Bu siyasi gelişmeler, Franco'nun elini güçlendiriyordu. 1937 yılının sonuna gelindiğinde, Franco'nun elindeki askeri birliklerin mevcudu 500 bine yükselmişti. 1938 yılının başlarında savaşın kaderi belli olmaya başlamıştı. Canını kurtarmak isteyenler cumhuriyetçilerin elindeki bölgelerden kaçıyorlardı. Cumhuriyetçilerin bölgesindeki mahkemeler de bu durum karşısında giderek daha ağır cezalar vererek otorite sağlamaya çalışıyorlardı. 1938 yılında bu mahkemeler 240 idam cezası vermişlerdi. Özel güvenlik mahkemelerinde verilen ölüm cezaları ise 725'i bulmuştu.

1938 yılının 1 Ekim tarihinde cumhuriyet meclisi Cortes'in altı aylık bir aradan sonra yaptığı toplantıda açık gerçek ortaya çıktı. Cumhuriyetçilerin denetimi altındaki bölgede 28 milletvekili öldürülmüştü. İsyancıların bölgesinde öldürülen milletvekillerinin sayısı da bunun iki katı idi. 1936 seçimlerinde meclise giren 100 kadar milletvekili, cumhuriyet karşıtlarının safında yer almıştı.[135]

Savaş boyunca Barselona'da gizlenen falanjistler şehrin işgalinden sonra, beş gün boyunca önüne gelen cumhuriyetçiyi öldürdüler. Cumhuriyet saflarında savaşan sol eğilimli İtalyanlar da vardı. Onlar da yakalandı. Bunlara ne yapılacaktı? Görüşü sorulan Mussolini ancak faşist bir diktatörden beklenecek cevabı verdi: *"Hepsini kurşuna dizin, ölüler hikâye anlatmaz."*

Katalonya bölgesinin işgalinden sonra bu bölgenin otonomisi ortadan kaldırıldı. Katalan dansları yasaklandı, Katalan dilinin konuşulmasına da yasak getirildi. Katalan isimleri de yasaklandı.[136]

İngiliz Başbakanı Chamberline da o günleri anlatan günlüklerinde, *"Bizimle işbirliğine hazır bulunan Franco ile mükemmel ilişkiler kurmalıyız"* diyordu.[137] Mükemmel işbirliği yapacağı şahıs, İngiltere gibi seçimle gelmiş bir hükümeti devirmeye çalışan bir darbeciydi.

(134) a.g.e., s. 916.
(135) a.g.e., s. 762.
(136) a.g.e., s. 850
(137) a.g.e., s. 870.

Ama İngiltere'nin çıkarları karşısında bu önemsiz bir ayrıntı sayılabilirdi! İspanya'nın meşru demokratik hükümeti, demokrasinin beşiği sayılan İngiltere tarafından gözden çıkarılmıştı.

Franco, cumhuriyetçilerin koşulsuz teslim olmasını istiyordu. Hiçbir taviz vermeye niyeti yoktu, cumhuriyet hükümetinin arkasında hiçbir siyasi ve askeri güç kalmamıştı. 28 Şubat'ta Avrupa'nın iki büyük demokrasisi İngiltere ve Fransa, Franco yönetimini resmen tanıdı.[138]

Başbakan Negrin, son bir gayretle Elda şehrinde hükümeti topladı. Telefonda Madrid'deki komutanı Casado ile görüştü "Madrid'de ne oluyor?" sorusuna Casado'nun cevabı şok etkisi yaptı, "Ben isyan ettim." Negrin sordu, "Kime karşı, bana mı?" "Evet size karşı." Madrid'de cumhuriyet hükümetinin askerleri artık kendi hükümetlerinden emir almıyor, Franco ile teslim olma koşullarını görüşüyorlardı.

26 Mart günü, Francocular 30 bin kişiyi esir aldılar. Artık direnmenin anlamı kalmamıştı. Şimdi mesele cumhuriyetçilerin nasıl tahliye edileceğiydi. Limanlarda biriken on binlerce kişiyi taşıyacak gemi bulunamıyordu.

İç Savaş bu koşullarda sona erdi. İspanya faşist bir yönetimin buyruğuna girdi. 1942 yılına kadar toplam iki milyon kişi hapse atıldı. Çok sayıda cumhuriyetçi idam edildi. İspanyol İç Savaşı'nın sonuna kadar her iki taraftan da ölenlerin sayısı 800 bini buldu.[139] Ülke ekonomisi çöktü. Franco'nun deniz kuvvetleri cumhuriyetçilere ait 48 gemiyi batırmışlardı. Ayrıca 44 yabancı gemi de sulara gömülmüştü.

Franco döneminde komünizm, anarşizm ve sosyalizm gibi kavramlar ortadan kayboldu. Eski siyasetçiler hayatlarını Fransa'da sürdürdüler. Frank bütün muhaliflerini bertaraf etmişti. Onun politikasının adı, temizlik anlamına gelen *"limpieza"* idi. Artık İspanya'da bütün muhalifler ve bütün doktrinler temizlenecekti.

Yaklaşık üç yıl süren iç savaş, 1939 yılında sona erdi. Son cumhu-

(138) a.g.e., s. 824
(139) a.g.e., s. 901.

riyetçiler de 1 Nisan 1939'da Franco'nun askerlerine teslim oldular. İkinci Cumhuriyet ilan edileli sadece 8 yıl olmuştu. O tarihten sonra, İspanya Franco'nun diktatörlüğü altında yaşadı. 1947'de monarşi hukuken tekrar kabul edildi, ancak Franco'nun ilerde kendi yerine geçecek bir kral adayını seçmesi için İspanya 22 yıl bekledi.

İspanyolların yeniden seçimle işbaşına gelen bir rejime dönmek için iç savaşın sonundan itibaren 38 yıl beklemeleri gerekti. 15 Temmuz 1977'de ilk seçimler düzenlendi. Ondan önceki son demokratik seçimler 1936 yılında yapılmıştı. Son kral XIII. Alphonso 1941 yılında Roma'da ölmüştü. Onun kardeşi Juan'dı ama Franco 1969 yılında Juan'ı değil, onun oğlu Juan Carlos'u tahtın varisi ilan etti. Yani Franco, ölümünden sonra da İspanya'nın başında kimin olacağını kendisi tayin etmişti.

Franco 20 Kasım 1975'te öldü. Onun ölümünden sonra İspanya bir meşruti krallık haline geldi. Juan Carlos 1975 yılında kral oldu. Ama o eski krallar gibi ülkeyi tek başına yönetmeye kalkmadı. Ülkeyi demokrasiye geçirecek adımları attı ve diğer Avrupa ülkelerindeki demokratik hak ve özgürlüklerin İspanyol halkına tanınması için çalıştı.

1977 seçimleri bir cins ara rejimi iktidara getirdi. Merkez Demokratlar Birliği beş yıl süreyle iktidar oldu. 23 Şubat 1981 günü bir darbe girişiminde bulunuldu. Antonio Tejero isimli bir subay, bir grup milli muhafızla birlikte milletvekilleri toplantı halindeyken meclisi bastı. Etrafa ateş etmeye başladı. Kralın girişimiyle bu darbe önlendi.

Bu arada sürgüne giden politikacılar İspanya'ya döndüler. Bunlardan biri de sürgündeki İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'nin Başkanı Felipe Gonzáles'ti. Bu parti 28 Ekim 1982 yılında yapılan seçimleri açık farkla kazanarak tek başına iktidar oldu. Üst üste üç seçim kazanarak İspanya'da demokrasiyi rayına oturttu. Oldukça kısa bir süre içinde İspanya'nın Avrupa Birliği'ne üye olmasını sağladı. Bu arada İspanya NATO'ya da üye olmuştu. Gonzáles, hızlı bir kalkınma süreci gerçekleştirdi ve İspanya'yı Avrupa'nın beşinci ekonomisi haline getirdi. İspanya yeniden demokrasiye kavuşmuştu ama cumhuriyet rejimine geri dönmedi. İspanya meşruti bir krallık olarak hayatına devam ediyor.

Bu kitabın yazarı İspanya'da diplomat olarak görev yaptığı yıllarda çok sayıda eski Francocu ve eski cumhuriyetçiyle karşılaştı. Bazılarında eskiye özlem duyguları vardı. Frank yanlılarının bir bölümü saat kayışlarının iç tarafına Franco dönemindeki bayrağın resmini yapıştırmışlardı. Kendilerini yandaş bildiklerine tanıtmak için o bayrağı gösteriyorlardı. Ama hem Franco yanlılarının hem de cumhuriyetçilerin aileleri, arkadaşları büyük acılar çekmişti. Ortak noktaları şuydu: artık hiç kimse iç savaştan bahsetmek istemiyordu. Acı anıları ile İspanyol İç Savaşı tarih olmuştu.

Fransa'da Vichy Hükümeti ve Teslimiyetçi Faşizm

Demokrasi yoluyla iktidara gelip de demokrasiyi, özgürlükleri koruyamayanların başka bir örneği Fransa'da 1940 yılında, Nazi Almanya'sının işgalinden sonra kurulan Vichy Hükümeti oldu.

Kuşkusuz Vichy Hükümeti Alman işgalinin bir sonucuydu. Ama savaştan önce Fransa'da yaşananlar da Vichy'de kurulan faşist eğilimli hükümete zemin hazırladı.

Fransa'da 1940'dan sonra yaşanan dört yıl, tarihçi André Mornet'ye, *"Tarihimizden silinmesi gereken dört yıl,"* dedirtecek cinstendi.

Aslında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sadece 22 yıl geçmişti. "O savaşın bütün savaşları bitiren savaş" olacağı düşünülmüştü. Birinci Dünya Savaşı'nda 9,7 milyon asker, 6,8 milyon sivil hayatını kaybetmişti. Savaşın sona erdiği 1918 yılında Fransa Başbakanı Clemenceau, *"Şimdi barışı kazanmak lazımdır. Bu savaşı kazanmaktan daha zordur,"* diyordu. Barışı kazanmak için demokrasiyi de kazanmak gerekiyordu. Çünkü dünya tarihinde demokrasiyle yönetilen ülkeler arasında hiç savaş çıkmamıştı. Ne yazık ki önce demokrasi kaybedildi, barışı kazanmak için sarf edilen çabalar da başarıya ulaşamadı.

Ünlü Fransız yazar Romain Rolland bu savaşın *"Avrupa'yı intihara sürükleyen bir iç savaş olduğunu"* yazıyordu. Ona göre, Batı uygarlığının koruyucuları olan Fransızlar, Almanlar ve İngilizler, yanlarına Türkleri, Japonları, Mısırlıları, Sudanlıları, Faslıları ve başkalarını da alarak birbirlerinin ülkesini yıkıntıya dönüştürecek bir savaşa giriş-

mişlerdi. Oysa bu uygarlığın temel direklerinden biri yıkılırsa bütün uygarlık çökecekti. Bunu göremiyorlardı.[140]

Avrupa daha o savaşın yaralarını sarmadan yeni bir Dünya Savaşı'yla karşılaştı. Alman orduları önce Çekoslovakya'yı, daha sonra da Polonya'yı istila ettikten sonra Hollanda, Belçika ve Fransa'ya karşı saldırıya geçmişti. Hollanda ve Belçika'nın Almanlara dayanacak güçleri yoktu, kısa zamanda teslim oldular. Alman orduları 10 Mayıs 1940 tarihinde başladıkları saldırıda altı hafta içinde Fransa'yı dize getirdiler. Fransızların "Tuhaf savaş" dedikleri bu saldırı Fransa'nın kaderini değiştirdi ve Avrupa'da özgürlüğün simgesi sayılan Fransa'yı işgalin yanı sıra faşist bir diktatörlüğün yönetimi altına sürükledi. Üçüncü Cumhuriyet tarihten silindi.

Üçüncü Cumhuriyet'in sona ermesi birdenbire olmadı. Alman işgali son darbeydi ama cumhuriyetin yıkılması sonucunu doğuran gelişmeler çok daha önce başlamıştı.

Fransa Niçin Üçüncü Cumhuriyet'i Yaşatamamıştı?

1930'lu yıllarda Almanya'da Nazizm, İtalya'da faşizm gelişirken Fransa'da da cumhuriyet karşıtı eylemler güç kazanıyordu. 1934 yılında parlamento karşıtları Paris'te gösteriler düzenlediler, şiddet eylemlerine giriştiler.

Fransa'da o tarihlerde Üçüncü Cumhuriyet'in ortadan kaldırılarak yeniden kraliyet sistemine dönülmesini isteyenler az değildi. Özellikle Charles Maurras'nın öncülük yaptığı cumhuriyet karşıtı söylemler ve eylemler dikkat çekiyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı muhafazakâr aileler cumhuriyeti "şeytani bir rejim" gibi nitelendirmekten çekinmiyorlardı.

Üçüncü Cumhuriyet'e bu kadar açıkça karşı çıkmamakla birlikte onu tam olarak benimsemeyenler de çoktu. Bunların arasında, o sırada albay olan ama ileride Fransa'nın kaderine yön verecek olan De Gaulle de vardı. Daha sonra, savaş yıllarında De Gaulle'ün öncülüğünde örgütlenen Fransız Özgürlük Hareketi'nin sloganı "şeref ve

(140) Gallo, Max, 1940, *De l'Abime a l'Espérance*, XO Editions, Paris, 2010, s. 20, 23.

vatan"dı. Oysa Fransız İhtilali, "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" söylemiyle ün kazanmıştı.

O dönemde merkez sağda cumhuriyeti destekleyen kuruluşlar da ortaya çıktı. Bunların arasında "Cumhuriyetçi Parti" ile "4. Cumhuriyet Akımı" ön plandaydı.

Savaşın sonunda, 1919 yılında, Fransız Parlamentosu'nda sağcı milletvekilleri büyük çoğunluğa sahipti. Bunlar arasında devleti daha otoriter bir yapıya kavuşturmak isteyenler de vardı. Bunlar amaçlarına ulaşabilmek için cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılmasını savunuyorlardı.

Daha savaş yıllarından itibaren Fransa'nın reforma ihtiyacı olduğunu düşünenler vardı. Bunlardan biri sosyalist lider Léon Blum, diğeri de radikal lider Édouard Herriot'ydu. Her ikisi de daha sonra başbakanlık yaptılar ama ülkenin şartları onların reformcu hedeflerini gerçekleştirmelerine olanak vermedi. Herriot, Atatürk'ün reformlarına duyduğu büyük hayranlığını, Tekin Alp'in *Kemalizm* adlı kitaba yazdığı önsözde belirtti.

Fransa kendi iç sorunlarıyla çok meşguldü. Bu nedenle 1933 yılının başında Almanya'da Hitler'in iktidara geçmesi Fransa'da büyük heyecan uyandırmadı. Kimsenin Çekoslovakya'daki Südet Almanlarını kurtarmak veya Polonya'nın Danzig bölgesini savunmak için ölmeye niyeti yoktu. Fransa sağcılarla solcuların kavgasını izlemekle meşguldü. Solcular sağcılara "Faşizme geçit yok," Sağcılar da solculara "Moskova'nın uşakları" diyerek slogan atıyorlardı.[141] Hiç kimse bütün Fransızları bekleyen büyük tehlikenin farkında değildi. Aynen 1980 darbesinden önce Türkiye'deki siyasi partilerin kendilerini ve ülkeyi bekleyen darbe tehlikesini fark edemeyip birbirleriyle sürekli bir çekişme içine girmeleri gibi...

Bütün bu istikrarsızlığın sebeplerinden biri, yukarıda da belirtildiği gibi, sosyalist parti yönetiminde radikallerle işbirliğine karşı çıkan eğilimdi. Bu eğilim sonunda partide bölünmeye yol açtı. 28 milletvekili parti yönetimine başkaldırdı. Bunlar partiden ihraç edilince "Yeni Sosyalist Parti" adıyla başka bir parti kurdular. Ama bir par-

(141) a.g.e., s. 24.

tinin isminin başına "yeni" sıfatının konulması da meseleyi halletmedi.

Artık Fransa'da durum iyice kutuplaşmaya gidiyordu. 6 Şubat 1934'te Paris'te geniş çaplı sokak eylemleri ve silahlı çatışmalar yaşandı. Bu eylemlerde çok kişi hayatını kaybetti. Bu arada "Ateş Haçı" isimli aşırı sağcı bir örgüt ortaya çıktı ve bir milis teşkilatı gibi örgütlenmeye başladı. İşte 6 Şubat 1934 günü yaşanan olayları tetikleyen de bu Ateş Haçı örgütüne mensup 2000 kişinin parlamentoya doğru yürüyüşe geçmesi oldu. Bu olaydan sonra bu örgüte üye olanların sayısı hızla artarak 1935 yılı sonunda 300 bin kişiye ulaştı. Ateş Haçı, parlamentonun yetkilerinin azalmasını ve komünistlerin yasadışı ilan edilmesini istiyordu. Bu ayaklanmalar, aralıklarla 1944 yılına kadar sürdü. Bu döneme bazıları "Fransız İç Savaşı" adını veriyorlar.[142]

1936 yılının Mayıs ayında yapılan seçimleri sol partiler kazandılar. Parlamentodaki en büyük grup sosyalistler oldu. Komünistlerin oyu da iki katına çıktı, milletvekillerinin sayısı 11'den 72'ye yükseldi. Sosyalist Parti'nin başkanı Léon Blum başbakan oldu. Bu Fransa tarihinde bir ilkti. Fransa'nın daha önce hiç sosyalist başbakanı olmamıştı. Aynı anda tepkiler de başladı. Bazıları Léon Blum'un sosyalist olmasından çok Yahudi olmasından şikâyetçiydi. Fransa'yı bir Yahudi'nin yönetmesine nasıl izin verilebilirdi? O yıllarda Yahudi düşmanlığı Fransa'da da yaygınlaşmıştı.

Dünya ekonomik krizi Fransa'yı da etkiliyordu. Léon Blum hükümeti bir yıldan fazla yaşayamadı. Léon Blum'un göreve gelişinden bir ay sonra bir grev dalgası başladı. Sadece haziran ayında 12 bin grev gerçekleştirildi ve bu grevlere katılanların sayısı 1,8 milyonu buldu. Bazı yerlerde grevciler fabrikaları işgal ettiler. 1937 yılının Haziranı'nda Blum iktidardan ayrılınca Radikal Parti lideri Camille Chautemps başbakan oldu.

İşte savaş bulutları yaklaşırken Fransa'da iç politika bu durumdaydı. Siyasetçiler cumhuriyetin, demokrasinin değerini yeterince kavrayamıyor ve bazı iç çatışmaları gereğinden fazla önemseyerek araların-

(142) Jackson, Julian, France, *The Dark Years 1940-1944*, Oxford University Press, New York, 2003, s. 65, 73.

da uzlaşma sağlayamıyor, ülkede istikrarı koruyamıyorlardı. Bu ortamdan en çok komünistler yararlandı. 1936 yılının Şubat ve Aralık ayları arasında komünist partisi üyelerinin sayısı 90 binden 288 bine çıktı. Sosyalist eğilimli işçi sendikaları, komünist eğilimli sendikalarla birleşerek genel işçi sendikalarını (CGT) kurdular. Bu sendikanın üye sayısı bir yıl içerisinde 785 binden 4 milyona çıktı.

Bu arada sağcılar da boş durmuyorlardı. Çeşitli militan sağcı örgütler kurulmaya başlandı. Bunlardan en tehlikelisi Gizli İhtilalci Aksiyon Komitesi'ydi. Bunların amacı silahlı mücadele yoluyla komünistleri ortadan kaldırmaktı. Bunların ülkenin her tarafında gizli silah depoları vardı. 1937 yılında bu komite üyeleri terörist saldırılara başladılar.

Siyasi alanda da aşırı fikirler güçleniyordu. Sağcı Fransız Halkçı Partisi (PPF) Nazi Almanyası ile işbirliğini savunuyordu. Bazı aydınlar da bu partiye katıldılar. Faşizm yanlısı Fransız gazetelerinde "Léon Blum ve Cot (Milliyetçi Cephe'nin Havacılık Bakanı) öldürülürse hiç kimse ağlamayacak ve herkes şampanya içecek" diye yazılar yayınlanıyordu. Aşırı sağcı gazetelerin toplam tirajı 1 milyonu aşıyordu.[143]

O sırada Fransız hükümeti İngilizlerle beraber Hitler'e taviz vererek barışı korumayı ümit ediyordu. Hitler'i yatıştırmak için her şey yapılmalıydı. 29 Temmuz 1938'de Fransa'nın yeni Başbakanı Daladier, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain'le Münih'e giderek Hitler'in Çekoslovakya'yı istila emellerine yeşil ışık yakan bir anlaşma imzaladılar. "Yatıştırma politikası" denilen bu yaklaşımla Hitler'e Çekoslovakya'nın sırtından büyük bir taviz verip barışı kurtaracaklarını sanıyorlardı. Fransız Parlamentosu, Münih Anlaşması'nı büyük çoğunlukla kabul etti. 537 üye olumlu, sadece 75 üye olumsuz oy kullandı. Bunlardan 73'ü komünist, biri muhafazakâr ve biri de sosyalistti.[144]

İşte tarihin akıl tutulması örneklerinden biri de bu. Bunun ne kadar yanlış bir politika ve boş hayal olduğu kısa zamanda anlaşılacaktı.

(143) Gallo, Max, 1940, *De l'Abime a l'Espérance*, XO Editions, Paris, 2010, s. 79.
(144) a.g.e., s. 91.

Ama 1938 yılında İngiliz ve Fransız hükümetleri bu yanlış yolda yürüyor ve Hitler'i yatıştırma politikası izliyorlardı.

Buna itiraz eden ünlü politikacılar da vardı. Bunlardan biri de Churchill'di. Churchill kendi hükümetinin yatıştırma politikasını eleştirirken, "*Savaşı önlemek için şerefsizliği seçtiler. Sonunda hem şerefsizlikle hem de savaşla yüz yüze gelecekler,*" diyordu. De Gaulle'ün değerlendirmesi de farklı değildi. 1938 yılında Hitler'le imzalanan Münih Antlaşması'ndan sonra, "*Fransa uçurumun kenarına gelmiştir,*" diyordu.[145]

Bu gelişmeler olurken Başbakan Daladier seçimle gelen bir başbakan olduğunu unutup giderek otoriter bir kimlik kazanmaya başladı. Çoğu zaman parlamentoyu atlayarak ülkeyi kararnamelerle yönetiyordu. Hukuki inceliklere dikkat edecek vakti yoktu.

27 Temmuz 1939'da bir kararnameyle ara seçimleri erteledi. Fransa tarihinde barış zamanında alınmış böyle bir karar yok. Siyasi partiler ülkenin adım adım diktatörlüğe gittiğinin farkına varamıyorlardı.[146]

1933 yılının sonunda Almanya'dan 25 bin göçmen geliyor. Bunların %85'i Yahudi'dir.[147] O yıllarda Fransa'da Yahudi aleyhtarlığı hız kazanıyor. Bir ara Yahudi düşmanlarının görüşlerini yansıtan gazetelerin tirajı 300 bine ulaşıyor.

Münih Anlaşması'nın imzalandığı yıl Paris'te ve diğer bazı Fransız şehirlerinde Yahudi karşıtı gösteriler yapılıyor. Sosyalist Parti milletvekili Armand Chouffet, "Partideki Yahudi diktatörlüğünden bıktım," diyor.[148] Daladier yönetiminin sözcüsü ünlü yazar Jean Giraudoux, "Fransa'nın barbarların istilasına uğradığını" söylüyor ve, "Yozlaşmış bir ırktan gelenleri geri göndermek lazım," diyor. Onun önerilerinden biri, bir ırk bakanlığı kurulmasıdır.[149] Bu düşünceler Jean Giraudoux gibi ünlü bir yazara yakışmamıştır.

Alman orduları Polonya'ya karşı harekete geçince İngilizler de Fransızlar da yatıştırma politikasının bir işe yaramadığını görü-

(145) a.g.e., s. 26, 27.
(146) a.g.e., s.103.
(147) a.g.e., s. 104.
(148) a.g.e., s. 107.
(149) a.g.e., s. 111

yorlar. İngiltere 3 Eylül 1939 günü Almanya'ya savaş ilan ediyor. Fransa da 6 saat sonra İngiltere'yi izliyor ve Almanya'ya savaş açıyor. Almanya'ya taviz verilerek Hitler'in durdurulabileceğini sananlar, Münih Antlaşması'nı destekleyenler yanılmışlardır. Yatıştırma politikasını hükümete önerenlerin görevlerine son veriliyor. Kabahat yanlış değerlendirmelere kulak veren liderlerin değil, onlara telkinde bulunanlarındır! Bunların arasında Dışişleri Bakanı Bonnet de vardır. Başta aşırı sağcı basın olmak üzere, savaş karşıtı akımlar bir anda çökmüştür. Savaş artık acı bir gerçek olarak Fransızların karşısındadır. Ama o sırada Fransız halkı, pek çok ünlü Fransız askerinin ve siyasetçisinin Almanların kuklası gibi hareket etmeyi içlerine sindireceklerini ve bu savaşın Fransız demokrasisine, insan haklarına ne kadar büyük bir tahribat yapacağını bilmemektedir. Bu kısa bir süre sonra anlaşılacaktır.

44 komünist milletvekili yargılanır. Bunlara ortalama beşer yıl hapis cezası verilir. 1940 yılının Şubat ayından itibaren bir kişiden kuşkulanılması onun tutuklanması için yeterli sebep haline gelmiştir.

Aynı yılın mart ayında 300 komünist belediye kapatılmış ve 3400 komünist eğilimli kişi de tutuklanmıştır. Bunlar toplama kamplarına yerleştirilir. Tutuklananlar ararsında ünlü yazar Arthur Koestler de vardır.[150]

Alman orduları Fransa'yı işgale başlamıştır. Ordu başsız bırakılamaz. Üç gün içinde Fransız savunma hatları çöker. 16 Mayıs günü Paris'e yönelen Alman ordularını durduracak hiçbir güç kalmamıştır. Fransa savaşı kaybetmiştir. Çok sayıda ölü ve yaralı vardır. 1,6 milyon Fransız, Almanlara esir düşmüştür.

Aynı gün İngiltere Başbakanı Churchill çok sert bir açıklama yapar ve şöyle der: *"Eğer Fransa istila edilirse İngiltere mücadeleye devam edecektir. Almanların şehirlerini yerle bir edeceğiz. Ekinlerini ve ormanlarını yakacağız,"*[151] Churchill'in bu sözleri savaş psikolojisinin en tecrübeli siyasi liderleri bile ne hale getirdiğini, onlara her türlü insani ölçüleri unutturduğunu gösteriyor.

(150) Jackson, Julian, France, *The Dark Years 1940-1944*, s. 114, 115.
(151) Gallo, Max, 1940, *De l'Abime a l'Espérance*, XO Editions, Paris, 2010, s. 83.

18 Mayıs'ta Başbakan Reynaud bir hükümet değişikliği yapar ve Birinci Dünya Savaşı kahramanlarından Pétain'i hükümete alır. Reynaud'nun yaptığı en büyük hata belki budur. İşte o Pétain kısa bir süre sonra Üçüncü Cumhuriyet'in sonunu getirecek ve Fransızların övündükleri özgür demokrasiyi, insani değerleri tahrip edecek bir hükümet kuracaktır.

Hükümet artık Paris'te çalışamazdı. Alman işgal kuvvetleri Paris'e yaklaşırken Dışişleri Bakanlığı'nın bütün arşivleri yakıldı. Merkez Bankası'nın kasasındaki altınların bir bölümü Fas'a, bir bölümü de Kanada'ya gönderildi.[152] Hükümet önce Bordeaux'ya taşındı. Oranın da Alman işgaline gireceği anlaşıldı. Orada da kalınamazdı. Yeni Fransız hükümetinin başkenti, ülkenin ortasında, termal su kaynaklarıyla ünlü tatil kenti Vichy olacaktı. İktidardaki Paul Reynaud hükümeti istifa etti. Yerine Mareşal Pétain başbakan oldu.

Almanya'dan ateşkes talep eden Pétain Hükümeti'dir. O sıralarda genç ama ağırlığı hissedilen bir albay olan De Gaulle ateşkes yapılmasına karşıydı. Fransızlarla Almanlar arasında askeri güç açısından dengeli bir durum vardı. Ordu iyi yönetilse savaşta denge kurulabilirdi. De Gaulle böyle düşünüyordu.[153] Ama Pétain aksi kanaatteydi. Savaş derhal bitirilmeliydi. Neye mal olursa olsun... Ayrıca işgalci Alman hükümetiyle iyi ilişkiler kurulmalı, onların dümen suyundan gidilmeliydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Verdun kahramanı olan bir asker nasıl böyle düşünebilirdi? Artık 84 yaşına varmış olan Pétain'in belki de mücadele edecek gücü kalmamıştı.

Londra'ya geçerek Özgür Fransa hareketinin liderliğini üstlenen De Gaulle, BBC radyosunda yaptığı konuşmalarda, *"Fransızlar, elleri kolları bağlanarak düşmana teslim edilmişlerdir. Hitler'le ateşkes antlaşması imzalamak Fransız Cumhuriyeti'nin ölüm fermanını imzalamak anlamına gelir,"* diyordu.[154] Vichy hükümeti bu çıkışları nedeniyle De Gaulle'ü ordudan uzaklaştırdı, emekliye sevk etti. 1 Temmuz'da De Gaulle emirlere itaatsizlikten mahkemeye verildi ve tutuklanma-

(152) a.g.e., s. 133.
(153) a.g.e., s. 200.
(154) a.g.e., s. 205.

sı kararlaştırıldı. Daha sonra Vichy Hükümeti'nin askeri mahkemesi 3 Ağustos 1940 tarihinde onu gıyabında idama mahkûm edecektir. Suçları vatana ihanet ve savaş zamanında ülkeyi izinsiz terk etmektir. De Gaulle, Vichy hükümetinin idama mahkûm ettiği ilk kişidir.

Ateşkes anlaşması, Paris dahil Fransa'nın kuzey ve batı bölgelerini Alman işgali altına sokmuştu. Ülkenin güney ve doğusundaki beşte üçlük bölümü ise sözde bağımsız Vichy Hükümeti'nin egemenlik alanında kalacaktı. Fransız donanması da Vichy hükümetinin emrindeydi ama Almanların denetimindeydi. Fransız donanmasının bu durumu Churchill'i çok rahatsız ediyordu. Almanlar her an bu gemilere el koyup onları İngiltere'ye karşı kullanabilirlerdi.

Churchill belki de hayatının en zor kararlarından birini verdi. Gemiler Cezayir'in Oran şehrinin yakınındaki Mers e-Kebir'de bulunuyordu. Churchill İngiliz donanma komutanına emir verdi. Bu gemiler derhal bir İngiliz limanına çekilecekti. Mürettebat ülkelerine geri gönderilecekti. Bu sağlanamazsa İngilizlerin denetiminde savaştan uzak bir bölgeye, örneğin Fransız Antillerine gönderilecekti. Bu da olmazsa gemilerin Almanların eline düşmemesi için gerekirse kuvvet kullanılacaktı, hem de o gece... Fransız donanma komutanı bu ültimatomu reddetti.

O gece İngiliz savaş uçakları gemilere saldırdı. Çok sayıda Fransız savaş gemisi batırıldı. Fransız donanmasının beşte biri yok olmuş, 1297 Fransız denizcisi hayatını kaybetmişti. 351 de yaralı vardı. İngiltere müttefik saydığı bir ülkenin donanmasını tahrip etmiş, askerlerini öldürmüştü.[155] Üstelik Londra'da Almanlara karşı mücadelede işbirliği yaptığı De Gaulle'e haber bile vermeden. İşte savaşta bazı demokratik ülkeler bu kadar acımasız olabiliyordu. De Gaulle öfkesinden ne yapacağını bilemiyordu. Etrafındakilere İngilizler için çok ağır sözler söyledi. Ama gene de İngiltere'yle işbirliği yapmaya devam etti. Çünkü İngiltere'nin desteği olmadan Fransa'nın işgalden kurtarılması mümkün değildi. Vichy Hükümeti ise bu olaydan sonra İngiltere'yle diplomatik ilişkilerini kesti.

Bu askeri felaketlerin yanı sıra ülke içinde de siyasi felaketler ya-

(155) a.g.e., s. 233-233.

şanıyordu. Vichy Hükümeti demokratik özgürlükleri ortadan kaldırdı ve insanlıkla bağdaşmayacak uygulamalara imza attı. Başbakan Yardımcısı Pierre Laval, 8 Temmuz 1940 tarihinde hükümet toplantısında yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "*Parlamenter demokrasi savaşı kaybetmiştir. Bu rejim ortadan kaldırılması, onun yerine otoriter, hiyerarşik, bir devlet kurulmalıdır.*"[156]

Aşırı muhafazakâr eğilimdeki Pétain de hiçbir zaman demokrasi savunucusu sayılmamıştı. Üstelik bu baskı rejimi yetmiyormuş gibi Nazi Almanya'sıyla da yakın işbirliği içine girdi. Onun döneminde Alman işgaline direnen 30 bin Fransız öldürüldü. Fransız vatandaşı olan Yahudilerden 75 bini Almanya'daki toplama kamplarına gönderildi.

İşin tuhaf tarafı, bu işbirlikçi ve totaliter yönetimi destekleyenler arasında daha sonra Fransa Cumhurbaşkanlığı yapacak olan François Mitterand, *Le Monde* gazetesinin kurucusu Beuve-Méry, ünlü ekonomist François Perroux ve dünya çapında ün kazanmış mimar Le Corbusier gibi önemli kişilerle çok sayıda sanatçı da vardı. Bunlardan bazıları daha sonra Almanlara karşı direniş hareketine katıldılar ama bunlar, hiç değilse başlangıçta Pétain yönetimine yakın görünüyorlardı.[157]

9 Temmuz 1940 günü yapılan parlamento toplantısında Pétain'e olağanüstü yetkiler verilmesi, milletvekillerinin ezici çoğunluğuyla kararlaştırıldı. Oylama sonucu şöyleydi: 395 evet, sadece 3 hayır.[158] Birkaç gün sonra yapılan ikinci bir oylamada da evet oyları ezici çoğunluğu oluşturdu. Fransız siyasi hayatının önde gelen şahsiyetlerinin hemen hepsi Pétain'in yanındaydı. Kilise de Pétain'i destekliyordu. Ünlü Kardinal Gerlier, "*Pétain Fransa'dır,*" diyordu. Vatikan da diğer pek çok devlet gibi Vichy hükümetini resmen tanıyanlar arasındaydı.[159] Londra'da özgürlük mücadelesi veren De Gaulle'ün yanında ise hiç kimse yok gibiydi.

---

(156) a.g.e., s. 247.
(157) Jackson, Julian, France, *The Dark Years 1940-1944*, s. 1, 2.
(158) Gallo, Max, 1940, *De l'Abime a l'Espérance*, XO Editions, Paris, 2010, s. 350.
(159) a.g.e., s. 272

O tarihe kadar görevini sürdüren Cumhurbaşkanı Lebrun'e meclisin Pétain'e desteğini gördükten sonra yapılacak tek iş kalmıştı: İstifa etmek. 13 Temmuz'da Lebrun görevinden ayrıldı. Artık, devlet başkanı Pétain'di.

Vichy Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte, 1875 yılından beri varlığını sürdüren Üçüncü Cumhuriyet sona erdi. Cumhuriyetleri kurmak zordu ama yaşatmak daha da zordu. Fransızlar bunu başaramamışlardır. Birinci Fransız cumhuriyeti sadece yedi yıl, ikincisi dört yıl yaşayabilmişti. Üçüncüsünün ömrü de 65 yılda tamamlandı. Yeni rejimin adı "Fransız Devleti"ydi.

Merkezi Vichy'de olan hükümet, bütün Fransız toprakları için yetkili görünse de işgal altındaki topraklarda Fransız yasaları ancak Alman yasalarına uygun olduğu ölçüde uygulanacaktır. İtalya sınırında, Menton şehri civarındaki küçük bir alan da İtalyan işgal bölgesi olur. Alsas-Lorraine bölgesi tamamen Alman denetimine geçecektir. Alsas'tan 120 bin, Lorraine'den de 66 bin kişi Fransa'nın başka bölgelerine sürülür.[160] Fransa'nın sömürgeleri Vichy hükümetinin denetiminde kalacaktır. Fransa'nın 100 bin kişiyi aşmayan bir askeri gücü ve 60 bin kişilik jandarma birlikleri olacaktır. Görünürde Vichy'de hâlâ bir parlamento vardır. Başlangıçta Lebrun hâlâ devlet başkanıdır. Sanki demokratik kurumlar işbaşında gibidir ama gerçek farklıdır. Ülkenin güçlü adamı Pierre Laval'dır. O daha 1914 yılında parlamentoya girmiş tecrübeli bir siyasetçidir. Önemli görevlerde bulunmuştur. Ama en zayıf tarafı Fransa'nın bağımsızlığı için mücadele edecek güce sahip olmamasıdır. Vichy Hükümeti kurulduğunda başbakan yardımcılığına getirilir. Kısa zamanda Almanların kuklası olur. Almanlar ne derse onu yapar.

Rejimin polisinin yanı sıra bir de milis gücü olacaktır. Bu milis Almanlarla birlikte Yahudilerin izlenmesi ve yakalanması konusunda da görevlidir. Ayrıca Alman işgal kuvvetleriyle savaşan direniş örgütü mensuplarıyla mücadele etmek de milisin görevi olacaktır. 25 ila 30 bin milis bu amaçla görevlendirilir.

Pétain hükümeti meşru mudur? Bu konuda farklı görüşler var.

(160) a.g.e., s. 351

Bazıları meclisin oyuyla işbaşına geldiği için Vichy Hükümeti'nin meşru sayılması gerektiğini söylüyor. Bazıları ise o oylamada rejimin ikinci adamı Laval'ın milletvekillerine büyük baskı yaptığını, çok sayıda milletvekilinin toplantıda bulunmadığını, bir bölümünün yurtdışına gittiğini ve en önemlisi, o oylamayla Pétain'e tanınan olağanüstü yetkilerin, bu arada anayasayı değiştirme yetkisinin demokrasiyle bağdaşmadığını söylüyorlar. Başından beri Pétain Hükümeti'nin meşru olmadığını söyleyenler arasında, o tarihlerde Londra'da "Özgür Fransa" hareketinin başında bulunan General de Gaulle de var.

Eski politikacılar baskı altındadır. 1940 yılının Eylül ayında eski Başbakan Reynaud, Vichy yönetimi tarafından tevkif edilir. İnsanlar mahkemeye çıkarılmadan idari kararla tutuklanabilmektedir. Basın üzerinde sansür vardır. Düşünce ve ifade özgürlüğünden eser kalmamıştır. Seçimle gelen belediye başkanları görevden alınır, onların yerine yönetime yakın olanlar atanır.

De Gaulle 27 Ekim 1940'ta yayınladığı bir bildiriyle Vichy Hükümeti'ni anayasadışı ilan eder ve devletin Alman işgali altında olmayan bölümlerinde işgalden önceki Fransız yasalarını uygulayacak bir konseyin kurulduğunu duyurur. Yine de, başta Amerika ve Kanada olmak üzere, pek çok ülke Vichy rejimini meşru sayarak onunla diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. Ancak Vichy Hükümeti'nin daha sonra anayasaya aykırı olarak yaptığı bazı uygulamalar meşru seçimle gelip de totaliter devlet yönetimine yönelenlerin acı örneklerinden birini oluşturur.[161]

Pétain'in ilk aldığı karar, Üçüncü Cumhuriyet'i sona erdirmek olur. Cumhurbaşkanlığı makamı kaldırılır. Onun yerine devlet başkanlığı getirilir. Pétain kendine halef olarak Laval'ı tayin eder. O artık devlet başkanı olarak, bakanları atama ve görevden alma yetkisine sahip olacak ve ülkeyi kararnamelerle idare edebilecektir. Parlamentoyu ikinci bir karara kadar tatile sokar. Özetle Pétain yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendi elinde toplar.[162]

Pétain başlangıçta hükümetinin mutlak hâkimdir. Bakanların

(161) Jackson, Julian, France, *The Dark Years 1940-1944*, s. 134.
(162) a.g.e., s. 132.

atanması ve görevden alınması onun tek taraflı kararına bağlıdır. O hem devlet başkanı hem başbakan konumundadır. Başbakan Yardımcısı Laval ise Almanların en yakın adamıdır. Zaman içerisinde Pétain ve Laval'in ilişkileri bozulur. Laval bir ara Pétain'i devirerek yönetimi ele geçirmeye çalışır. Fakat sonunda koltuğunu kaybeden Laval olur. Laval 1942 yılının Nisanı'nda Alman baskısıyla tekrar görevine döner.

Pétain Hükümeti'nde çok sayıda asker vardır. Bu Fransa'da yüzyıldan beri görülmemiş bir durumdur. Pétain ülkeyi bir demir yumrukla idare eder. Belediye başkanlarına da "sakıncalı kişileri" gözaltına alma yetkisi tanınır. 1940 yılının sonuna gelindiğinde bu şekilde tutuklanıp kamplara yerleştirilenlerin sayısı yaklaşık 60 bin kişiyi bulur. Buradakilerin çoğu Yahudi kökenlidir. Artık Fransa'da demokrasiden de özgürlüklerden de insan haklarından da eser kalmamıştır.[163] Vichy Hükümeti tamamen Nazi Almanyası'nın denetimindedir. Üstelik, başta Laval olmak üzere, Fransız siyasetçileri bunu gönüllü olarak yapmaktadırlar. Pétain bir radyo konuşmasında işgalci Alman hükümetiyle işbirliği yapmayı kararlaştırdığını açıklar. Eski bir savaş kahramanı için bu sözler çok aşağılatıcıdır.

Alman işgalinden kısa bir süre sonra Fransız direnişçileri bir yeraltı teşkilatı kurarlar. 21 Ağustos 1941'de Paris metrosunda genç bir Alman deniz subayı öldürülür. Bu, Almanların ve Alman baskısı altındaki Vichy Hükümeti'nin tepkilerini daha da sertleştirir. Siyasi partiler kapatılır. 7 Eylül 1941'de teröristleri yargılamak için Özel Yetkili Devlet Mahkemeleri kurulur. Bu mahkemeler idam cezası vermeye de yetkilidir. Savaşa sebep olmak suçundan rejimin yargılayacakları arasında Daladier, Reynaud ve Léon Blum gibi eski başbakanlar da vardır. Onları yargılayacak mahkeme yedi hâkimden kurulacaktır. Hâkimlerin hepsini hükümet tayin edecektir.[164] Bu, iktidarın yargıyı ele geçirdiğinin en somut kanıtlarından biridir. Vichy Fransası'nda bağımsız yargıdan söz etmek kabil değildir.

Vichy Hükümeti çıkardığı yasa ve kararnamelerle Yahudileri ikin-

(163) a.g.e., s. 151.
(164) Jackson, s. 158; Gallo, s. 291.

ci sınıf vatandaş saydığını ilan etmiştir. 1789 Devrimi'ni yapmış bir ülke için bu çok hazin bir durumdur.[165]

Fransız Direniş Örgütü artık etkili saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Hitler Fransız Direniş Örgütü'nün öldürdüğü her Alman'a karşı 50 ila 100 Fransız esirin öldürülmesi için talimat verir. Örneğin, 20 Ekim 1941'de Bordeaux'da öldürülen bir Alman askerine karşılık ertesi gün Nantes şehrinde 98 Fransız esiri kurşuna dizilir.

1942 yılı ortalarında Vichy yönetiminde esas güç Laval'in eline geçer. Pétain artık şeklen devlet başkanıdır ama ipler hükümet başkanı sıfatını taşıyan Laval'in elindedir. Laval ayrıca Dışişleri, İçişleri ve Enformasyon Bakanlıkları görevlerini de üstlenir. Laval'in 22 Haziran 1942 günü yaptığı bir konuşma teslimiyetçiliğin tipik bir örneği olarak tarihe geçer. Laval şöyle der: *"Almanya'nın zaferini arzu ediyorum. Bu olmazsa yarın Bolşevizm Dünya'nın* her yerine *yerleşir."*[166]

Fransız polisi Laval'ın talimatlarını eksiksiz yerine getirmektedir. 1942 yılının Mayısı ile 1943 yılının Mayısı arasındaki bir yıl içinde 16 bin komünist ve de Gaulle destekçisi Fransız tevkif edilir.

Bu arada çok sayıda gazete ve dergi Paris'ten Vichy bölgesine taşınır. *Le Figaro* gibi ünlü gazeteler yayınlarına son verirler. Fransa'da basın özgürlüğü kalmamıştır. Mektuplar sansüre tabidir. Haftada 350 bin mektup sansür görevlilerince açılıp denetlenir. Bazen bu sayı da aşılır. 1943 yılının Aralık ayında sansür kurulu 2,5 milyon mektubu, 1 milyon 800 bin telgrafı ve 21 bin telefon konuşmasını denetler.[167]

Vichy Döneminde Yahudilerin Durumu

Vichy yönetiminin karşılaştığı en ciddi sınav Nazi Almanyası'nın Yahudileri imha politikasına karşı nasıl bir tutum izleyeceği idi. 1939 yılında Fransa'da yaklaşık 300 bin Yahudi vardı. Bunlardan 190 bini Fransız, gerisi yabancıydı.[168] Ne yazık ki Pétain ve hükümeti bu sına-

(165) Gallo, Max, 1940, *De l'Abime a l'Espérance*, XO Editions, Paris, 2010, s. 289.
(166) Jackson, Julian, France, *The Dark Years 1940-1944*, s. 215.
(167) a.g.e., s. 259-260.
(168) a.g.e., s. 373

vı başarıyla geçemedi. 3 Ekim 1940'ta Yahudilerin statüsüyle ilgili bir belge yayınlandı. Bu belgeye göre Yahudiler açıkça ikinci sınıf vatandaş haline getiriliyordu.[169] Ondan önce de Almanya'nın doğrudan işgali altındaki Paris'te Almanların baskısıyla koyu bir Yahudi düşmanlığı hüküm sürüyordu. Vichy'de de Pétain'in çalışma arkadaşları arasında Ménétrel ve Alibert gibi Yahudi düşmanları bulunuyordu. Güneydeki Fransız basını da Yahudi düşmanı yayınlar yapıyordu. Bu Yahudilerin statüsü belgesini izleyen 12 ay içerisinde, Vichy Hükümeti doğrudan doğruya Yahudilerle ilgili 26 yasa ve 24 kararname çıkardı. 1940 yılının Haziranı ile 1944 yılının Ağustosu arasında, çoğu Yahudi olmak üzere, 15 bin kişi Fransız vatandaşlığından çıkarıldı. Uzun yıllar boyunca baskıya uğrayan başka ülkelerin vatandaşlarını koruyan Fransa şimdi artık kendi uyruğunda olanları bile koruyamıyordu. Bu başka bir Fransa'ydı.

Artık Yahudiler izinsiz olarak evlerini terk edemeyecek ve hiçbir ticari faaliyette bulunamayacaktı. Fransız bankaları da Almanların talimatıyla Yahudi olmadıklarını belgeleyemeyen herkesin bankalardaki kasasına el konulacağını bildirdi. 1941 yılının Haziranı'nda ikinci bir Yahudi statüsü belgesi çıkarılarak Yahudilerin yapamayacağı meslekleri sıraladı. Ayrıca avukatlık, doktorluk, mimarlık gibi alanlarda da Yahudilere kotalar konuldu.

Esasen 4 Ekim 1940'tan itibaren belediye başkanlarına diledikleri Yahudi'yi gözaltına alarak toplama kamplarına gönderme yetkisi tanınmıştı. Daha Yahudilerin topluca imhası projesi başlatılmadan önce, bu kamplarda bulunan Yahudilerin 3 bini açlıktan ve soğuktan hayatını kaybetmişti.

Yahudilere karşı topyekûn tutuklama operasyonu 14 Mayıs 1941'de, önce işgal bölgesinde başladı. Önce 3710 Fransız vatandaşı olmayan Yahudi tutuklandı. Daha sonra Fransız Yahudilerinin de yakalanıp kamplara gönderilmesine başlandı. Vichy Hükümeti'nin sorumluluk alanındaki bölgede de binlerce Yahudi yakalandı ve toplama kamplarına gönderildi. Almanlar 16 ila 40 yaş arasında 40 bin Yahudi'nin tutuklanması için talimat verdiler. Bunlardan 10 bini

(169) a.g.e., s. 356

Vichy Hükümeti bölgesinden gidecektir. Fransızlar bu talimata itiraz edemezler. Yalnız Paris'te iki gün içinde 12.884 Yahudi tutuklanır ve toplama kamplarına gönderilir. 1942 yılının Temmuz ayında Fransız polis müdürü René Bousquet'nin talimatıyla 13.152 Yahudi tutuklandı. Bunlardan 4051'i çocuktu, 5082'si kadındı. 6 Ağustos ile 15 Eylül tarihleri arasında 10 binden fazla Yahudi tutuklandı. 1942 yılı sonuna kadar Fransa'dan gönderilenlerin sayısı 36.802'ye yükseldi.[170]

Bunlar önce Drancy toplama kampına götürüldü. Oradan da trenlerle ünlü Auschwitz kampına sevk edildiler. Birçoğu yollarda öldü. Geri kalanlar gaz odalarına gönderildi. Savaş yılları boyunca 76 bin Fransız Yahudisi Alman toplama kamplarına gönderildi. Bunlardan sadece 2500'ü sağ kaldı.

Fransa'daki kamplarda da 4 bin Yahudi kurşuna dizildi veya ağır koşulların sonucunda öldü. Tutuklanan Yahudilerin %68'i yabancı uyrukluydu. Ne yazık ki, Yahudilerin topyekûn imhası politikasına bazı ünlü Fransız bilim adamları da destek oluyordu. Bunlardan biri 1941 yılında Nobel Ödülü'nü alan Alexis Carrel'di. O, *İnsan, Bu Bilinmeyen* isimli kitabıyla ün salmıştı. Carrel, Pétain hükümetiyle yakın ilişkiler içindeydi. Carrel, 1930 yılından beri "bilimsel ırkçılık" düşüncesinin savunucularındandı. Toplumun alt düzeylerindeki bazı insanların gaz odalarının öldürülmesi gerektiği görüşünü savunuyordu. Pek çok bilim adamı, Vichy döneminde ölüme gönderilen zihinsel özürlülerin ölümünde Carrel'in de payının bulunduğunu ileri sürüyor.[171]

Fransa'daki Türk Yahudilerinin Kurtarılması İçin Türk Diplomatlarının Onurlu Savaşı

O sırada Fransa'da çok sayıda Türk vatandaşı Yahudi de bulunuyordu. O sıralarda Fransa'da bulunan 330 bin Yahudi'nin 10 bini Türk vatandaşı idi. En az bir o kadar da Fransız vatandaşlığına geç-

(170) a.g.e., s. 218.

(171) Reggiani, Andrés Horacio & Alexis Carrel, "The Unknown: Eugenics and Population Research under Vichy", *French Historical Studies*, 25:2 Spring 2002, s. 339.

miş Yahudi vardı. Türk yasalarına göre vatandaşlığı korumak için 5 yılda bir konsolosluklara başvurmak gerekiyordu. Yahudilerin büyük bir bölümü bunu ihmal etmişti.[172] Alman işgali başlar başlamaz kayıt yaptırmamış bu Yahudiler Türk başkonsolosluklarına başvurarak vatandaşlık belgesi istediler. O sırada Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Behiç Erkin'di. Erkin, Türkiye Cumhuriyeti'ne ait herhangi bir kimlik, belge veya başka bir kaydı bulunan bütün Yahudilere vatandaşlık ilmuhaberi verilmesi için görevlilere talimat verdi. Hatta hiçbir belgesi olmayan Yahudilerin de birkaç kelime Türkçe bilmeleri halinde bu belgeyi almalarını sağladı.[173]

Fransız hükümeti Vichy'ye taşınınca, büyükelçilik de oraya nakledildi. Büyükelçi Erkin doğrudan doğruya devlet başkanı Pétain, yardımcısı Laval ve diğer üst düzey yetkililerle temas kurarak elinde Türk vatandaşlığı belgesi bulunan Yahudileri kurtarmak için olağanüstü çaba gösterdi. Paris'te görevine devam eden Türkiye Başkonsolosluğu da aynı yönde çaba harcadı. İlk tutuklananlar arasında bir Türk Yahudisi de bulunmaktaydı. Başkonsolos Cevdet Dülger'in girişimiyle bu tutuklu serbest bırakıldı. Türkiye'nin Paris ve Marsilya'daki konsolosluğunda görev yapan Namık Yonga, Fikret Şefik Özdoğancı, Fuat Carım ve Necdet Kent zaman zaman kendi hayatlarını tehlikeye atarak Türk vatandaşı Yahudilerin kurtarılmasını sağladılar.

Büyükelçi Behiç Erkin, 31 Temmuz 1941 günü Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bir nota yazarak Türkiye'nin kendi vatandaşları arasında ırk, din veya başka herhangi bir ayrımcılık uygulamadığını, o nedenle Fransız hükümetinin uygulamalarından rahatsızlık ve endişe duyduğunu bildirdi. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın 8 Ağustos 1941 tarihli cevabında, Fransa'ya yerleşen herkesin misafir oldukları ülkenin kanunlarına uymak zorunda olduklarını ve Yahudi ırkından olan herkese istisnasız aynı kuralların uygulanacağı bildiriliyordu.[174]

İşin tuhaf tarafı, Paris'teki Amerikan Büyükelçiliği de 17 Ekim 1940 tarihinde Türk Büyükelçiliği'ne bir mektup göndererek Yahudi

(172) Kıvırcık, Emir, *Büyükelçi*, Goa Yayınevi, 2007, s. 20
(173) a.g.e., s. 23
(174) a.g.e. s. 62

kökenli Amerikan vatandaşlarına Fransız kanunlarına uymaları için çağrıda bulunduklarını bildirdi. Yani Amerikalılar bu insanlık dışı uygulamalara tepki göstermeye cesaret edememişlerdi. Fransa'daki Türk Büyükelçiliği yılmadı, mücadelesine devam etti. Bu defa Türkiye ile Fransa arasında imzalanmış olan bir anlaşmaya atıfta bulunarak Fransa'daki Türk vatandaşlarının Türkiye'deki Fransız vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olduğunu vurguladı.[175]

Büyükelçi Erkin'in baskıları ve Türkiye'de yaşayan Fransız vatandaşlarına misilleme yapılabileceğini belirtmesi üzerine Başbakan Laval, "Vatandaşlarınızla ilgili itirazlarınız dikkate alınacaktır," dedi. Türkiye Büyükelçisi'nin Vichy Hükümeti'ni bu hassas konuda etkileme yolunda sağladığı başarılar o kadar etkili oldu ki, eski başbakan Léon Blum'un gelini 21 Eylül 1942 tarihinde Büyükelçi Erkin'i ziyaret ederek toplama kampında bulunan eşinin kurtarılması için yardım istedi. Büyükelçinin tavsiyesi üzerine Léon Blum Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup yazdı ve sonunda İnönü'nün Ankara'daki Alman Büyükelçisi Von Papen ile görüşmesi sonucunda Léon Blum'un oğlu ve hapisteki arkadaşları serbest bırakıldı.[176]

Vichy Yönetiminin Sonu

Savaşın sona erdirilmesinde Amerika'nın çok büyük katkısı oldu. Ama başlangıçta Başkan Roosevelt Amerika'nın Fransa'yla ilgili olarak nasıl bir politika izlemesi konusunda kararsızdı. Hatta zaman zaman De Gaulle yerine Vichy Hükümeti ile ilişki kurmanın Amerika'nın çıkarına daha çok hizmet edeceğini düşünüyordu.[177]

1944 yılında Vichy Hükümeti'nin gücü azalıyor, işgal altında olmayan Fransız topraklarında direnişçilerin daha çok sözü geçmeye başlıyordu.

Ancak Vichy hükümetinin gücü azaldıkça uyguladığı şiddet eylemlerinde artış oluyordu. 1944 yılının Ocak ayında "teröristleri" süratle yargılayacak özel mahkemeler kuruldu. Fransız polisi artık doğ-

(175) a.g.e., s. 66.
(176) a.g.e., s. 122, 155.
(177) Jackson, Julian, France, *The Dark Years 1940-1944*, s. 447.

rudan doğruya Almanlarla birlikte çalışıyordu. Vichy rejimine bağlı Fransız milisleri birbirlerini artık Nazi selamıyla selamlıyorlardı. 36 belediye başkanı görevden alınıyor ve bunların çoğu Almanya'ya sürgüne gönderildi. Bu arada gazeteciler ve insan hakları savunucuları birer birer öldürülüyordu. Başlangıçta Vichy Hükümeti'ne bir ölçüde hoşgörü ile bakan bazı çevreler bile sonunda bunun faşist bir rejim olduğunu ve bir polis devleti kurduğunu kabul ediyorlardı. Vichy'nin emrindeki milisler, yakaladıkları direnişçileri işkenceden geçiriyorlardı. Ayrıca Almanlarla bir olup hava ve kara operasyonlarıyla yüzlerce direnişçiyi öldürüyorlardı.[178]

Artık Fransa için savaşın sonu gelmişti. Savaştan sonra Fransa'da Dördüncü Cumhuriyet dönemi başladı. O da çok uzun sürmedi. Ve 1958 yılında Fransa De Gaulle'ün önderliğinde Beşinci Cumhuriyet'e geçti.

1965 yılında Cumhurbaşkanı Jaques Chirac, Vichy Hükümeti zamanında yapılanlarda Fransa devletinin sorumluluk taşıdığını belirten bir konuşma yaptı. Bu bir anlamda Vichy rejiminin kurbanlarından ve tarihten özür dilemekti.

İşte 20. yüzyılın ilk yarısında, savaşın bittiği 1945 yılına kadar Avrupa'da bunlar oldu. Avrupa ülkelerinde demokrasi yoluyla iktidara gelen pek çok lider ve siyasi parti kendi iktidarlarını sürdürmek için demokrasiyi feda ettiler. Büyük insani facialar yaşandı. Evvelce adalet, eşitlik, özgürlük sloganlarıyla insan haklarına ve demokrasiye öncülük edenler, en acımasız uygulamalara imza attılar. Yalnız insanlar değil, insanlık da öldü.

(178) a.g.e., s. 530-532.

III

Birleşmiş Milletler'in Kuruluşundan Sonra Demokraside İnişler ve Çıkışlar

Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları Bildirgesi

Savaş bittikten sonra umuldu ki artık gerçek bir demokrasi bütün dünyada yeşerecektir. İnsanlar baskılardan, zulümden kurtularak özgürce yaşayacaklardır. Fikirleri dolayısıyla kimse suçlanmayacak, yargılanmayacak, cezalandırılmayacaktır.

Büyük Batılı devletler, kendi etki veya sorumluluk alanlarında ülkelere de demokrasiyi getireceklerdir. O ülkelerdeki insanlar da özgürce yaşayacaklardır.

Birleşmiş Milletler Yasası bu anlayışla kaleme alındı. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi bu ümitle yazıldı. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bu anlayışla imzalandı. Avrupa Konseyi, her şeyden önce insan haklarını korumak için kuruldu. Avrupa İnsan Hakları Divanı, Komisyonu, daha sonra da bunları bir araya getiren Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu amaçla oluşturuldu. Bir savunma ittifakı olan NATO antlaşmasının başlangıcında bile demokrasiye bağlılıktan söz edildi.

Birleşmiş Milletler Yasası'nın başlangıç bölümünde, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı benimseyen halkların temel insan haklarına bağlılığı, insan kişiliğinin kutsallığı ve değeri vurgulanıyor, kadınlarla erkeklerin ve büyük olsun küçük olsun bütün milletlerin eşit haklara sahip oldukları belirtiliyordu. Adaleti sağlayacak koşulların yaratılacağı ve antlaşmalara bağlı kalınacağı vurgulanıyordu. Sosyal gelişmenin yaygınlaştırılacağı ve insanların daha geniş özgürlük içinde hayat standartlarının yükseltileceği söyleniyordu.

10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde de özetle şu hükümler yer alıyordu:

- İnsanlar doğuşlarından itibaren eşittir. Özgürlük, adalet ve barış hakkı kimsenin elinden alınamaz.
- Herkes söz, inanç ve korkusuzca yaşama hakkına sahip olacaktır.

- Son çare olarak insanlar tiranlığa ve baskıya karşı başkaldırı hakkına sahip olmakla birlikte, insan hakları hukukun üstünlüğü ile korunacaktır.
- Kadın-erkek eşitliği, daha geniş özgürlük içinde sosyal gelişme ve daha iyi yaşam koşulları sağlanacaktır.
- Bütün dünyada insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilecektir.

Bu hak ve özgürlükler demokratik bir toplumun vazgeçilmez unsurlarıydı. Birleşmiş Milletler Yasası'nda da İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de her şey vardı ama bir tek kavrama atıf yoktu: Demokrasi. Acaba neden? Bütün bu ilkelerde anlaşan dünya devletleri nasıl olmuştu da demokrasi kavramına bu temel metinlerde yer vermemişlerdi? Düşünülmesi gereken bir nokta budur.

Aslında modern çağlarda demokrasinin beşiği sayılan Amerika Birleşik Devletleri'nin anayasasında ve İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nde de demokrasi kelimesi geçmiyordu. Avrupa'da özgürlüklerin simgesi olan Fransız İhtilali'nin ilk anayasalarında da demokrasiye atıf yoktu. Demokrasi sözüne, aslında savunma amaçlı bir örgüt olan NATO'nun 4 Nisan 1949 tarihli kuruluş antlaşmasında yer verildiği görülüyor. Bu antlaşmada, Birleşmiş Milletler Yasası'ndaki ilklere atıfta bulunulduktan sonra özgürlüklerin ve üye ülkelerin halklarının ortak mirası olan demokrasi, bireysel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin korunacağından söz ediliyordu. NATO'ya kuruluşundan itibaren üye olan ülkelerin hepsinde demokrasi ve özgürlükler var mıydı? Yoktu.

Peki, uluslararası belgelerde yer alan güzel amaçlara ulaşılabildi mi? Ne yazık ki, birçok ülke için bu soruya olumlu cevap vermek zordur. Birleşmiş Milletler Yasası savaşı yasaklıyordu ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen savaşlarda 18 milyondan fazla insan hayatını kaybetti. Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerin çoğu bu örgütün insan hakları ve özgürlüklerle ilgili kurallarına uymadılar. NATO üyelerinin de her zaman demokrasiye saygılı kaldıklarını söylemek zordur. Örneğin NATO'nun kurucu üyelerinden Portekiz, ittifakın kurulduğu 1949 yılında Salazar'ın katı diktatörlüğü altında yaşıyor-

du. 1952 yılında NATO'ya giren Türkiye ve Yunanistan'da askeri müdahaleler oldu ve bu iki ülke yıllarca askeri yönetim altında yaşadı. Sadece uluslararası belgelere insan hakları, özgürlük ve demokrasi yazmakla bu ilkelerin hayata geçirilmesi mümkün olamıyor. Devlet adamlarının demokrasi ve insan hakları ideallerine, iktidara geçme veya iktidarda kalma ihtiraslarından daha büyük öncelik vermeleri gerekiyor.

Ne yazık ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkede yaşanan gelişmeler bu doğrultuda olmadı. Büyük devletler kendi ekonomik, siyasi ve askeri çıkarları uğruna birçok ülkedeki demokrasi cereyanlarını engelleyici müdahaleler yaptılar. 1948 yılında İtalya'da yapılan seçimlerde halk, yabancı ülkelerin kuruluşları tarafından hangi partiye oy vermeleri gerektiği yolunda yönlendirildi ve baskı altına alındı.[179] 1953 yılında İran'ın Musaddık'ın önderliğinde ulusal çıkarları koruyan çağdaş bir cumhuriyet olma girişimi İngiltere ve Amerika tarafından önlendi.

Latin Amerika'da ve Uzakdoğu'da demokrasi yolunda atılan adımlar büyük devletlerin müdahalesiyle engellendi. Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ndeki insan hakları ve özgürlük hareketleri Sovyetler Birliği tarafından bastırıldı.[180]

Dünyanın pek çok yerinde açık ve örtülü girişimlerle demokrasinin ve özgürlüklerin gelişimi engellendi. İktidarlara yön verilmeye çalışıldı, yabancı ülkelerin dümen suyundan gitmeyen liderlerin devrilmesi sağlandı. Bütün bu üzücü olaylara rağmen gene de dünya milletleri özgür ve demokratik bir hayata ulaşmak için büyük çaba gösterdiler, fedakârlıklarda bulundular ve birçok yerde de başarılı oldular. Ortadoğu gibi yeraltı kaynakları ve stratejik önemi büyük olan bölgeler hariç. 2011 yılının başlarında bazı Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde görülen halk hareketleri işte böyle bir demokrasi özlemini yansıtıyor.

Peki, başka ülkelerde demokratik gelişmeleri engellemeye, halkın

(179) 1948 İtalyan seçimlerinin ayrıntıları için bkz. Onur Öymen, *Çıkış Yolu*, Remzi Kitabevi, 2008, s. 210.

(180) Bu gelişmelerin ayrıntıları için bkz. Kinzer, Stephan, Owerthrow, 2006.

iradesini bastırmaya çalışanlar, kendi ülkelerinde demokrasiyi tam olarak gerçekleştirebildiler mi? İşte kilit soru budur ve bu sorunun cevabı da her zaman olumlu değildir. Kendi ülkelerinde demokrasi kuralarına ve özgürlüklere saygı göstermeyenlerin başka ülkelerin demokrasi içinde yaşamasına müsamaha göstermeleri beklenebilir miydi? Kuşkusuz beklenemezdi.

Belki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, Hitler, Mussolini ve Pétain örnekleri Batı ülkelerinde görülmedi. Belki yapılan müdahalelerin kamuoyunun gözünden saklanması için daha fazla özen gösterildi. Ama ne olursa olsun, demokrasi birçok yerde tam olarak işletilemedi. Aşağıdaki bölümlerde Batı ülkelerinin bu alandaki bazı uygulamalarının örneklerine kısaca yer verilecek.

Amerika'da Özgürlükleri Kısıtlayan McCarthizm Cereyanı

İkinci Dünya Savaşı'nda Amerika, İngiltere gibi müttefik ülkeler Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı Sovyetler Birliği ile birlikte savaştılar. En çok can kaybına uğrayan ülkelerin başında Sovyetler geliyordu. Yalta ve Potsdam antlaşmaları sırasında aralarındaki dostluk ve işbirliği devam eti. Ancak bu antlaşmaların müzakeresi sırasında Stalin'in yayılmacı politikasının işaretleri alındı. Gene de kendisinden önceki Başkan Roosevelt gibi Başkan Truman da Stalin'le iyi geçinmek istiyordu. İngilizler daha ihtiyatlıydı. Amerikan diplomatları da Sovyetler'in gerçek niyetlerini görmeye başlamışlardı. Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Averell Harriman'ın gönderdiği kapsamlı bir değerlendirme telgrafı herkesin gözünü açtı. Tarihe "uzun telgraf" diye geçen bu değerlendirmeden sonra Amerika, Sovyetler Birliği'yle ilişkilerine mesafe koydu. Artık kimse, savaş yıllarında olduğu gibi Stalin'den Joe Amca diye söz etmiyordu. Zaten daha savaş bitmeden Churchill Amerika'da yaptığı bir konuşmada Avrupa'nın ortasına bir demir perdenin indiğinden söz etmişti. Demokrasi artık gelecek 45 yılda sadece Avrupa'nın Batı ülkelerinde yaşayacaktı.

Sovyet dostluğu yerini koyu bir komünizm düşmanlığına bırakmıştı. Amerika'da herkes birbirinden kuşku duyuyordu. Herkese Sovyet ajanı gözüyle bakılıyordu. Acaba Rus casusları Amerikan yönetiminin içine yerleşmiş miydi? İşte 1940'ların sonundan 1950'lerin

sonuna kadar geçen sürede Amerika'da yoğun bir komünizm korkusu ve fobisi yaşandı. Birçok kişi asılsız ihbarlar ve kuşkular nedeniyle işinden oldu. Bazıları hapse atıldı, cezalandırıldı, birçoğu Amerika'yı terk etmek zorunda bırakıldı.

Bu akımın başını Senatör McCarthy çekiyordu. Onun aşırı ve demagojik suçlamaları, belgelere, delillere dayanmayan iddiaları Amerikan toplumunda büyük bir huzursuzluk yarattı. Onun başlattığı bu cereyana McCarthizm denildi.

Binlerce kişi komünist olmak veya komünistlere sempati göstermekle suçlandı, sorguya çekildi. Mahkûm edildi. McCarthy'nin ve yandaşlarının en büyük hedefi hükümet memurlarıydı. Devlet dairelerine komünistler sızmıştı. Onlar bulunup ortaya çıkarılmalı ve cezalandırılmalıydı. McCarthy böyle diyordu. Aynı şekilde sanatçılar, öğretmenler ve sendikacılar da muhtemel suçlu muamelesi görüyorlardı. Masumiyet karinesi, yani mahkûm olmadıkça herkesin masum sayılması ilkesi unutulmuştu. Yersiz kuşkularla itham edilen kimseler basında ve kamuoyunda suçlu muamelesi görüyordu.

Ama başlangıçta bu suçlamaları yapanlar kısa zamanda örgütlendiler. Amerika Karşıtı Faaliyetler Komitesi gibi örgütler kurdular. Bazı Hollywood yıldızları kara listeye alındı.

FBI Başkanı J. Edgar Hoower da bu suçlama kampanyasına örgütüyle birlikte aktif biçimde katıldı.

Daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında Amerika'da Komünist Parti kurulmuş ve sınırlı gücüne ve düşük halk desteğine rağmen siyasi yaşamın bir parçası haline gelmişti. Amerikan Komünist Partisi üyelerinin sayısı 1940'lı yılların başında 75 bine ulaşmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Amerika'da bazı Sovyet casuslarının yakalanması, Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında ilk atom bombası denemesini gerçekleştirmesi büyük yankı yaptı. Aynı yılın ekim ayında Mao Tse Tung, yolsuzluk batağı içine girdiği için halkın desteğimi büyük ölçüde kaybeden Chang Kai Shek'in ordularını ve yönetimini Tayvan adasına kaçmaya zorlayarak Kıta Çini'nde iktidarı ele geçirdi ve orada bir komünist rejim kurdu. Başkan Truman, Mao'nun bu girişimini engellemediği için, Amerikan basının ve kamuoyunun bir bölümü tarafından komünizme dolaylı destek ver-

mekle suçlandı. Bunun kongrede de yankıları oldu. Walter H. Judd ve William Knowland isimli iki milletvekili, Başkan Truman'ı Çin'i komünistlere teslim etmekle suçladılar. Bu duruma "Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Komünist Partisi'ne mensup diplomatlarla dolu olmasının" yol açtığını ileri sürdüler. Ancak kongrede aksi görüşte olanlar da vardı. Bunlardan biri de Helen Gahagan Douglas isimli bir kadın demokrat kongre üyesiydi. Herkesin komünizmin Amerika'yı tehdit ettiği görüşünü savunduğu bir dönemde, senato seçimlerinde Richard Nixon'un rakibi olan Bayan Douglas kürsüye çıkarak şunları söyledi: *"Sayın Başkan, hepimiz biliyoruz ki komünizm Amerikan demokrasisi için gerçek bir tehlike değildir."*

Douglas komünist eğilimli miydi? Değildi. Sovyet yanlısı mıydı? Değildi. Tem tersine, Sovyetler Birliği'ni "En zalim rejim" olarak nitelendiriyordu. Ama o sağduyu sahibiydi ve ölçüsüz, sınır tanımaz biçimde yürütülen, her yerde komünist arama fobisinin Amerikan demokrasisine zarar verdiğini görüyordu. Ne var ki o sıralarda Amerikan halkının çoğunluğu McCarthy'nin delilsiz ve desteksiz biçimde yürüttüğü kampanyalara inanıyordu. Nixon bunu fırsat bildi ve Bayan Douglas'ı komünist yanlısı olmakla suçladı, ona "Pembe bayan" sıfatını taktı. İç politika bazen insana ölçüyü kaçırtıyordu. Nixon da ölçüyü kaçıranlardan biriydi. Hızını alamadı ve şunları söyledi: *"Komünistlerin eline bir ihtilal planı vermişler. Onlar gıda stoklarını zehirleyecekler, trenleri raydan çıkaracaklar, limanları ve şehirleri ele geçirecekler, savunma planlarını sabote edecekler, şehirlerin elektrik, gaz ve su şebekelerini tahrip edeceklerdir."* Bu aşırı söylemi Nixon'a oy getirdi ama itibar getirmedi. 1950 senato seçimlerinde Bayan Douglas'ı açık farkla yendi. Ama kendisi de yıllarca sonra, 1957'de bir yayınevi sahibiyle yaptığı konuşmada, 1950 seçim kampanyasındaki sözlerinden pişman olduğunu söyledi.[181]

Daha Çin komünistlerin eline düşmeden, Amerika'da Sovyet casusluk girişimlerinden söz edilmeye başlanmıştı. Başkan Truman 22 Mart 1947'de FBI'ya devlet dairelerinde çalışanların ülkeye ne derecede sadık olduklarının araştırılması için talimat vermişti. Bu araştır-

(181) Dallek, Robert, *Nixon and Kissinger*, Penguin Books, London, 2007, s. 19, 21.

manın sonucunda 200 devlet memurunun işine son verilmiş, 2000 memur da istifa etmek zorunda kalmıştı.[182] Eisenhower 1953 yılında başkan seçildikten sonra, Truman'ın başlattığı projeyi daha da geliştirdi, üstelik bu soruşturmalarda haksızlığa uğrayan devlet memurlarının üst makamlara itiraz hakkını kısıtladı.

Bu gelişmeler ABD'de komünizmin en büyük tehlike olduğu inancını yaygınlaştırdı ve adeta bunu bir paranoya haline getirdi. Artık her köşede bir komünist, bir ajan, bir casus aranıyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın üst düzey yetkililerinden Alger Hiss 1950 yılının Ocak ayında casusluk suçundan yargılandı ve mahkûm edildi. İngiltere'de de benzeri olaylar yaşandı. Klaus Fuchs, bir bilim adamı olarak Amerikan nükleer silah programının geliştirildiği Manhattan projesinde çalışırken Sovyetler hesabına casusluk yaptığını itiraf etti. Julius ve Ethel Rosenberg de atom sırlarını Sovyetler'e vermekten 1950 yılında yargılandılar ve 1953 yılında idam edildiler.

O yıllarda Amerika'da sosyal hayata yönelik bütün girişimleri "komünistlik" olarak nitelendirmek âdet haline gelmişti. Küçük çocuklar çalıştırılmamalı, kadın hakları geliştirilmeli gibi sözler söyleyenler komünistlikle suçlanıyorlardı.

1929 ekonomik buhranından sonra devletin öncülüğünde bir iktisat politikası yürütülmesini önerenler de komünistlikle suçlandı. Oysa bu projenin mimarı Başkan Roosewelt'den başkası değildi.

İşte bu ortam içinde Senatör Joseph McCarthy, 9 Şubat 1950 tarihinde yaptığı bir konuşmada, elinde Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan komünistlerin listesinin olduğunu söyledi. Ona göre dışişlerinde 205 Komünist Parti üyesi vardı.

Amerikan Kongresi'nin çeşitli komiteleri ülkedeki Amerikan karşıtı ve komünist faaliyetleri araştırıyordu. 1949 ile 1954 yılları arasında bu komiteler toplam 109 araştırma yaptılar.

Pek çok ünlü kişi bu soruşturmalar sonucunda haklarını, sıfatlarını ve itibarlarını kaybettiler. Bunlardan biri de Amerikan atom bombasının gerçekleştirilmesinde en önemli rol oynayan bilim adamı

(182) Remini, Roberst, V., *A Short History of the United States*, Harper, Perennial, 2009, New York, s. 254.

Oppenheimer'di. 1958 yılına gelindiğinde, her beş Amerikalı devlet görevlisinden biri devlete sadakat soruşturmasından geçmişti.

Bu soruşturmalar sonucunda görevinden uzaklaştırılan bir kişinin başka bir göreve atanma olasılığı yok denilecek kadar azdı.

Amerikan Adalet Bakanlığı da 1942 yılından itibaren yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu iddia edilen kuruluşların listesini hazırladı. Bu listede 154 kuruluş yer alıyordu ve bunlardan 110'u komünist olarak nitelendirilmişti.

Devlete sadakat soruşturması yapmaktan sorumlu kurum FBI'dı. Bu kurumun başkanlığını ünlü bir komünist düşmanı olan Herbert Hoover yapıyordu. Sadece bu soruşturmayla görevli FBI ajanlarının sayısı 1952 yılında 7029'a ulaştı. Hoover, 1950'de verdiği bir demeçte, "Komünistlerin vücudu ve ruhu, partinin malıdır," diyordu.

Bu ajanların soruşturmalarında gizli tanık yöntemi uygulanıyordu. Soruşturulan devlet görevlileri bu tanıkların kimliğini öğrenemiyor, çoğu zaman hangi nedenle kovuşturmaya uğradıkları hakkında bile bilgi sahibi olamıyorlardı. Bu soruşturmalar sırasında, FBI çoğu zaman meskenleri izinsiz araştırma, mektupları açma ve hâkim kararı olmadan telefon dinleme gibi yasadışı yollara başvuruyordu. Bütün bunlar demokrasiye öncülük yapan bir ülkeye yakışıyor muydu? Kuşkusuz yakışmıyordu ama demokrasiyle işbaşına gelenlerin anlaşılan demokrasiyi korumaktan daha öncelikli hedefleri vardı. Sonradan o hedeflerin de çoğunlukla bir kuruntudan ibaret olduğu anlaşıldı. Binlerce insan haksızlığa uğratıldı.Amerika'nın dünyadaki itibarı zedelendi.

Bu soruşturmaların mağdurlarını kim savunacaktı? Birçok avukat böyle davaları üstlenmekten çekiniyordu. Sol eğilimli Ulusal Hukukçular Birliği (National Lawyers Guild) hariç. İşte bu örgüt de kısa zamanda Hoover'in hedefi haline geldi. 1947 ile 1954 yılları arasında FBI bu örgütün bürolarına 14 defa gizlice girdi ve arama yaptı. Bu örgüte mensup avukatlar hakkında, savcılara hiçbir delile dayanmayan ihbarlarda bulundu.

FBI o yıllarda komünist veya hükümet karşıtı grupları taciz etmek için gizli operasyonlar yaptı. Ama Amerika'da hâkimler de vardı. Yüksek Mahkeme 1956 yılında Adalet Bakanlığı'nın komünistle-

re karşı yürüttüğü faaliyetleri kısıtlayıcı ve engelleyici kararlar aldı. Hoover bundan çok rahatsız oldu. Ama yasaları zorlayan eylemlerine devam etti. "Cointelpro" adı verilen bu FBI eylemleri arasında şüphelenilen şahısları sahte belgelerle güç durumda bırakmaya çalışmak, imzasız mektuplarla o şahıslar hakkında kuşku uyandırmak, basına asılsız haberler sızdırmak da vardı. Bu program 1971 yılına kadar uygulandı. Daha sonra benzeri programlar başka ülkelerde uygulanmış mıdır? Kimbilir?

McCarthy döneminde hem senatoda hem de Temsilciler Meclisi'nde Amerikan karşıtı faaliyetleri araştırmak için komiteler kuruldu. Senato Komitesi'nin başkanı bizzat McCarthy'di. Temsilciler Meclisi'nde kurulan komitenin kısa adı HUAC'dı. Bu komite herkesin korkulu rüyası oldu. HUAC Hollywood'a el attı. Oradaki yapımcıları, senaryo yazarlarını, sanatçıları ve teknisyenleri komünistlikle suçlamaya başladı. Bunlara ahiret soruları soruyordu. Ünlü "64 dolarlık soru" sözü o devirden kalmadır. Komitenin sorguladığı kişiler arasından 10 cesur adam çıktı. Bunlar anayasal haklarını kullanarak sorulara cevap vermeyi reddettiler. Sonunda "Hollywood onlusu" denilen bu sanatçıların hepsi hapis cezasına çarptırıldı.

O dönemde demokrasi, hukuk, anayasal hak gibi kavramlar bir tarafa bırakılmıştı. Ne yazık ki Hollywood, bu 10 cesur adamın dışında iyi bir sınav veremedi. Film Yapımcıları Derneği Başkanı, yaptığı bir basın açıklamasında, komünist eğilimlilere veya Amerikan Hükümeti'ni devirmeyi amaçlayanlara iş verilmeyeceğini bildirdi. Yalnız Hollywood sanatçıları değil, insan hakları savunucuları da bu baskılara dayanamadılar. 1940 yılında Amerikan Toplumsal Özgürlük derneği, Komünist Parti'ye üye olduğu için bir üyesini Dernekten ihraç etti. Amerikan demokrasisi işte böyle bir dönemden geçiyordu.

McCarthy dünyaca tanınan *Voice of America*'ya el attı. Orada çalışanları komünistlikle suçladı. Daha sonra Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı hedef aldı. Dışişlerinin kütüphanesine komünist eğilimlilerin kitapları yer alıyordu. Amerikan dışişleri, bu anlamsız suçlamalara boyun eğdi ve kütüphaneden tartışma konusu olan kitapla-

rın çıkarılmasını kabul etti. McCarthy'nin estirdiği rüzgâra kimse dayanamıyordu.

Bu arada, gerçekten Komünist Parti'nin yönetim kadrolarında yer alan 11 kişiye ağır hapis cezaları verildi. Onların avukatları da "mahkemeye karşı gelmek" gibi suçlardan hapis cezasına çarptırıldı. Siyasi suçlardan sanık olanlara avukatlık yapmak cesaret isteyen bir işti. Sonunda Komünist Parti'ye üye olan 140 kişi yargılandı ve bunlardan 93'ü hapis cezasına çarptırıldı.

Sonra sıra orduya geldi. McCarthy Komisyonu ordunun araştırma laboratuvarlarında araştırmalar yaptı. Orada casuslar olduğunu ileri sürdü ama bunu kanıtlayamadı. Bu defa sadakat soruşturmasını kabul etmeyen bir askeri dişçinin terfi ettirilmesini mesele yaptı. Onun sakıncalı gördüğü askerler terfi ettirilemezdi. Kongredeki bir toplantıda, bir tümgenerale hakaret etti. Artık ordunun sabrı taşmıştı. 36 gün süreyle askerler ve McCarthy televizyonda birbirlerine karşı suçlamalar yönettiler. Bu tartışmalar, McCarthy'nin kamuoyundaki itibarını sarstı. Senato da onun Komitedeki yetkilerini kaldırdı.

1954 yılında "Komünistleri Denetleme Yasası" adında bir yasa çıkarıldı. Fakat bu yasa çok sınırlı biçimde uygulanabildi. *New York Post* gazetesi bu yasadan "bir ucube" diye söz etti.

McCarthy iddialarının çoğunu kanıtlayamadı ama Amerika kamuoyunda "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" anlayışı hâkim oldu ve bir süre McCarthy'ye kamuoyunun geniş kesimlerinden destek geldi. 1954 yılının Ocak ayında Gallup'un yaptığı bir kamuoyu yoklamasında Amerikan halkının %50'sinin McCarthy'yi desteklediği, %29'unun karşı olduğu anlaşıldı. Demek ki demokrasinin beşiği sayılan bir ülkede bile halkın yarısı, bir süre için bile olsa, delilsiz, mesnetsiz iddiaların peşinden gidebiliyor ve bu iddiaların sahibi olan politikacıları destekleyebiliyormuş. Bu durumu Baş Yargıç Earl Warren şöyle yorumladı: *"Eğer Amerikan İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ni de oya koysaydık, muhtemelen reddedilirdi."* O da halkoylamasının demokrasinin yegane ölçütü olmadığı kanısındaydı. Hükümet ise, komünistlerin hükümeti devirme niyeti olduğuna dair delil bulamayınca, bu delillerin Marksizm ve Leninizmin içinde bu-

lunduğunu ileri sürdü. İdeolojilerinden dönen bazı eski solcular da yargılanan komünist sanıklar aleyhinde tanıklık yaptılar. Onlar artık başka bir dünyanın insanlarıydı. Eski arkadaşlarını suçlamakta sakınca görmüyorlardı. Amerika'da hukuk anlayışı bir akıl tutulması döneminden geçiyordu.

McCarthyzm cereyanı ne sonuç verdi? Hollywood'daki sanatçılar için düzenlenen kara listede yer alan 300 sanatçı işini kaybetti. ABD'de çalışmaları yasaklandı. Üniversitelerde, okullarda ve pek çok iş alanında kara listeler hazırlandı. Hedef alınan üniversitelerin başında Kaliforniya eyaletindeki UCLA ve Berkeley üniversiteleri geliyordu. McCarthy döneminde siyasi nedenle Amerikan üniversitelerindeki görevlerine son verilen 69 öğretim üyesinden neredeyse yarısı Kaliforniya Üniversitesi'nde görev yapıyordu. 1950 yılının Ağustos ayında bu üniversitenin bütün öğretim üyelerinden hükümete sadakat yemini etmeleri istenmişti. 31 öğretim üyesi böyle bir metni imzalamayı reddettiler. Bunun anayasal haklarının ihlali olacağını söylediler. Bu 31 profesör üniversiteden uzaklaştırıldılar. Bu olayı protesto etmek için 50 profesör de istifa etti. Amerika'nın tarihinde böyle bir olay yaşanmamıştı. Ülke çapındaki öğretim üyeleri, Kaliforniya Üniversitesi'nden uzaklaştırılanlara destek verdiler. Maaşlarından tasarruf ettikleri paraları onlara destek için gönderdiler.[183] Amerikan üniversitelerinde artık demokrasi ve akademik özgürlük kalmamıştı.

Sadece Deniz Kuvvetleri'nde 3000 kişi işini kaybetti. Nedense denizciler hedef tahtası yapılmıştı. Belki yabancı limanlara uğradıkları için oralarda zararlı cereyanlara kapılmış olacakları düşünülmüştü!

McCarthy döneminde pek çok yazar, sanatçı, bilim adamı işlerini kaybetti. Bir bölümü Amerika'yı terk etmek zorunda kaldı. Bunlar arasında Leonard Bernstein, Charlie Chaplin, Arthur Miller, Orson Welles de bulunuyordu.

Başlangıçta sadakat soruşturmasına onay vermekle birlikte daha sonra bu akıl dışı politikalara ve uygulamalara karşı çıkanlardan bi-

(183) Blauner, Bob, *Resisting McCarthysm*, Stanford University Press, Stanford, California, s. 2009, s. xiii-xv.

ri de Başkan Truman'dı. Truman, 1950 yılında bu demokrasi karşıtı yöntemleri meşrulaştıran McCarran İç Güvenlik Yasası'nı veto ederken şunları söyledi: "Özgür bir ülkede insanları işledikleri suçlar için mahkûm ederiz, fakat hiçbir zaman sahip oldukları düşünceler için değil. Truman'ın vetosu meclis tarafından oyçokluğu ile geçersiz kılındı.Truman sendika liderlerinin komünist olmadıklarını resmen beyan etmemeleri halinde cezalandırılabileceklerini öngören Taft-Hartley Yasası'nı da veto etti ama o veto da mecliste geçersiz kılındı. Başkanın gücü bile McCarthyizm cereyanını durdurmaya yetmiyordu.

Truman kendinden sonra başkanlık görevini devralan Eisenhowerin yönetimini de McCarthyzm cereyanına sahip çıktığı için ağır bir dille suçladı ve şunları söyledi: "*Şimdi anlaşılıyor ki bugünkü yönetim, siyasi avantaj sağlamak için McCarthyzme sahip çıkıyor. Bu, gerçeğin tahrip edilmesi ve adil hukuk sürecinin bir kenara bırakılmasıdır. Bu Amerikancılık ve güvenlik adına büyük bir yalanın ve temelsiz suçlamaların herhangi bir vatandaşa karşı kullanılmasıdır. Bu, yalanla yaşayan demagojinin iktidara geçmedir. Bu, toplumun her kesiminde korkunun yayılması ve inancın tahrip edilmesidir.*" Truman işte böyle diyordu. Ama ne yazık ki, dinleyen olmuyordu. Ne Amerika'da ne de benzeri durumların daha ilerideki yıllarda yaşanacağı başka ülkelerde!

O en olumsuz koşullarda Kaliforniya profesörlerinden başka da bu politikalara karşı çıkanlar vardı. 1 Haziran 1950 tarihinde Cumhuriyetçi Parti'den Margaret Chase Smith, senato kürsüsünde şunları söyledi: "*Kişilik cinayetlerine son vermeliyiz. Amerikalı olmanın temel ilkelerinden biri eleştiri hakkıdır. Toplumun paylaşmadığı inançlara sahip olabilmektir. Protesto etmek hakkıdır. Düşünce bağımsızlığıdır. Hiçbir şey bilmeden her şeyden şüphelenmek kanser hatalığına benzer.*" Altı senatör Smith'in düşüncelerine katıldıklarını açıkladılar. Gerisinden ses çıkmadı. Amerika'da gerçek demokrasiye, hukukun üstünlüğüne özgürlüklere sahip çıkanlar vardı ama onlar hâlâ çoğunlukta değildi.

1952 yılında Yüksek Mahkeme, Devlete Sadakat Komisyonu'na, öğretmenleri keyfî olarak görevden uzaklaşma yetkisini veren yasa-

ya karşı açılan bir davada davacıyı haksız buldu. Yani, komisyon dilediği öğretmeni, hiçbir gerekçe göstermeden görevden alabilecekti. Ancak Yüksek Mahkeme'nin bu kararı oybirliğiyle alınmamıştı. Karara karşı çıkanlardan William O. Douglas, "*Bu yasayla getirilen sisteme ancak bir polis devletinde rastlanır,*" diyerek muhalefet şerhi koydu. O baskıcı dönemde bile Amerika'da böyle cesaretli hâkimler çıkabiliyordu.

Bazı radyo ve televizyon programlarında da McCarthy'nin görüşleri kuvvetle eleştirildi. Artık kamuoyunun eğilimi tersine dönüyordu. Bir tartışma sırasında askeri savcı McCarthy'yi ahlaksızlıkla suçladı.

Televizyon yorumcusu John Henry Faulk, devlet adına sadakat soruşturması yapan ve kendisinin CBS radyosundan uzaklaştırılmasına sebep olan bir özel şirketi dava etti ve bu şirketi mahkûm ettirdi. Mahkeme, insanların kara listeye alınmasına yol açan ihbarcıların ve o ihbarlara dayanarak insanları işten atanların tazminat ödemesine karar verdi. Daha sonra başka davalar da açıldı.

Başlangıçta bazı olumsuz kararlar alan Yüksek Mahkeme, daha sonra McCarthyzme karşı tavır aldı. Başkan Eisenhower'ın atadığı iki Yüksek Mahkeme hâkimi bile hukuk ve demokrasiden yana tavır aldı. Eisenhower, daha sonraki yıllarda bu iki hâkimi atamasının "yaptığı en büyük hata olduğunu" söyledi. Oysa hatalı olan demokrasi, hukuk ve özgürlük karşıtı eğilimleri destekleyen kendisiydi.

1957 yılında açılan bir davada Yüksek Mahkeme, Meclis Sadakat Komisyonu HUAC'ın insanları kanaatlerini açıklamaya zorlamasını hukuka aykırı buldu ve bunu hükümetin özgürlüklere müdahalesi olarak nitelendirerek komisyonun yetkisini kısıtladı.

Nihayet 1958 yılında gene Yüksek Mahkeme, Dışişleri Bakanlığı'nın komünist düşünceyi benimseyenlere pasaport vermeme politikasını yasadışı bularak iptal etti.

İşte bir yandan kamuoyunun tepkisi, bir yandan da bu mahkeme kararları McCarthyzm'in sonunu hazırladı. Gene de o dönemin izlerini taşıyan bazı yasalar ve kurallar Amerika'nın bazı yerlerinde uygulanmaya devam ediyor. Örneğin, Kaliforniya eyaletinin anayasasında hâlâ kamu görevlilerinden devlete sadakat yemini istenmesi hük-

mü yerini koruyor. Güvenliğe ilişkin bazı yasalarda da hâlâ o dönemin izleri görülüyor.

Özetle o dönemde demokrasi yoluyla, seçim yoluyla işbaşına gelenler demokrasinin en temel kurallarını açıkça ihlal etmişlerdir. Savaştan sonraki 25 yıl boyunca Amerika, dünyada demokrasiye öncülük yapma özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Ama şunu da kabul etmek gerekir ki, bu demokrasi krizinden çıkılması da Amerika'da gerçek demokrasiye inanan yürekli aydınlar, siyasetçiler, sanatçılar ve bilim adamları sayesinde olmuştur.

Amerika'da McCarthy dönemi bittikten sonra artık demokratik kurumların tam olarak işleyeceği; başkanın, yönetimin, siyasi partilerin demokrasiye, insan haklarına özgürlüklere tam saygı göstereceği düşünülmüştü. Ne yazık ki öyle olmadı. 1970'lerin başında yaşanan Watergate Skandalı, Amerikan demokrasisine büyük bir darbe vurdu ve Amerika'yı hür dünyanın lideri, demokrasinin önderi sayanları da hayal kırıklığına uğrattı.

Watergate Skandalı

Watergate Skandalı, Demokrat Parti'nin ulusal kongre binasına, iktidarın adamlarının gizlice girmesiyle başladı ve 9 Ağustos 1974'te Başkan Nixon'un istifasıyla sonuçlandı. Bu, Amerikan tarihinde bir başkanın istifasının ilk ve bugüne kadar tek örneğini oluşturdu. Bu skandalın ortaya çıkmasından sonra birçok devlet görevlisi yargılandı ve bazıları hapis cezasına çarptırıldı.

Bu demokrasi skandalı nasıl ortaya çıktı ve nasıl gelişti? 17 Haziran 1972 tarihinde beş kişinin Demokrat Parti'nin ulusal merkezine gizlice girdikleri anlaşıldı. FBI bunların Cumhuriyetçi Parti'nin Başkan Nixon'un yeniden seçilmesi için oluşturulan komite tarafından tutulduğunu ve paralarının bu komite tarafından ödendiğini ortaya çıkardı.

Bu davayla ilgili iddianamenin hazırlanması sadece üç ay sürdü. Başkan Nixon'un seçim komitesiyle bağlantıları mahkemece saptandı. Bu arada FBI, Cumhuriyetçi Parti'nin demokrat parti aleyhine casusluk ve sabotaj diye nitelendirilebilecek eylemlerin içinde olduğunu ortaya çıkardı.

Konuyla bağlantılı bir resmi görevli, siyasi baskı altında bu suçu işlediğini söyledi ve eski Başsavcı John Mitchell'i suçladı. Hâkim bu bağlantıların daha üst düzeydeki siyasi şahsiyetlere kadar uzandığından kuşkulandı ve bu doğrultuda araştırma başlatıldı.

Mitchell başsavcılıktan ayrıldıktan sonra, Nixon'un seçim kampanyasının başkanlığını yürütmeye başlamıştı. Daha sonra yapılan soruşturmalar, Mitchell'ın daha başsavcılık görevini sürdürürken Cumhuriyetçi Parti hesabına Demokrat Parti aleyhine yasadışı yollardan bilgi toplamak için oluşturulan bir fonu yönettiğini de ortaya çıkardı.

Kanıtlanan bütün bu yasadışı, demokrasi karşıtı iddialar Amerikan kamuoyunu etkiledi mi? Hayır, pek etkilemedi. Watergate Skandalı'nın ortaya çıkarılmasından sonra, 7 Kasım'da yapılan başkanlık seçimini Nixon, Amerikan seçimleri tarihinde örneği az görülen bir farkla kazandı.

Gene de Amerika'da hukuk süreci devam etti. Bu skandalın ortaya çıkarılmasında başrolü oynayan *Washington Post*'un iki ünlü gazetecisi Bob Woodeword ile Carl Bernstein işin peşini bırakmadılar. Gazetecilerin en önemli haber kaynağı, "derin gırtlak" adını verdikleri bir üst düzey devlet yetkilisiydi. Sonunda bunun FBI'ın başkan yardımcısı olduğu anlaşıldı. Bu kaynak gazetecileri uyardı: Haber kaynakları araştırılıyordu ve telefonları yasadışı yollardan dinleniyordu. Gazeteciler bu baskılar karşısında yılmadılar. Gazetelerin sahipleri de geri adım atmadılar.

Skandalı araştırmak üzere senato tarafından oluşturulan, Senatör Sam Edwin'in başkanlığındaki Özel Komisyon, 30 Nisan 1974 tarihinde Nixon'a baskı yaparak, onu iki önemli danışmanının istifasını istemeye zorladı. Bu danışmanlar daha sonra yargılandılar ve hapis cezasına çarptırıldılar. Başkanın danışmanı John Dean de istifa etmek zorunda kaldı.

Bu arada Senato Komisyonu, Başkan Nixon'un makamında, bazı görüşmeleri kaydetmek üzere özel bir ses kayıt sisteminin kurulduğunu ortaya çıkardı. Başkanın makam odasında, Beyaz Saray'ın diğer odalarında ve hükümet toplantılarının yapıldığı salondaki bütün görüşmeler gizlice banda alınıyordu. Yüksek Mahkeme, başkanın bu ses

kayıtlarını istedi. Başkan önce bunların bir bölümünün çözümlerini mahkemeye teslim etti. Ancak kayıtların toplam 18 dakikalık bölümünün silindiği de ortaya çıktı. Sonunda mesele Yüksek Mahkeme'ye gitti. Yüksek Mahkeme, başkanın devlet güvenliği gibi bir gerekçeyle bu kayıtları saklamaya yetkisi olmadığına hükmetti. Sonunda Nixon bütün kayıtları yetkili savcıya vermek zorunda kaldı.

Ayrıca başkanın, Demokrat Parti Merkezi'ne girilmek suretiyle yapılan yasadışı eyleminin örtbas edilmesi için çalıştığı, girenlerin ifade vermelerini engellediği ve bizzat başkanın talimatıyla yasadışı ödemeler yapıldığı saptandı. Bu, adaleti engellemek anlamına geliyordu ve kongre tarafından başkanın görevden alınması için güçlü bir kanıt oluşturuyordu.

Başkanın yedi yardımcısı, Watergate soruşturmasını engellemeye çalışmaktan yargılandılar. Büyük Jüri bizzat Nixon'un da sorumlu olduğunu saptadı.

Bu arada, Temsilciler Meclisi başkanın görevden alınması konusunu görüşmeye başladı. Hukuk Komitesi 11'e karşı 27 oyla başkanın yargıyı engellemek gerekçesiyle görevden alınması yolunda görüş bildirdi. Nixon'un avukatları bile kendisini savunamaz hale geldiler. Evvelce başkanın görevden alınmasına karşı çıkan bazı kongre üyeleri kanaatlerini değiştirdiklerini açıkladılar.

Temsilciler Meclisi'nin başkanı suçlayacağı ve senatonun da mahkûm edeceği anlaşılınca, Başkan Nixon 9 Ağustos 1974'te görevinden istifa etti. Gerald Ford, Nixon için bir af kararı çıkardı. Aksi halde yargılanarak cezalandırılması belki de kaçınılmaz olacaktı.

Watergate Skandalı'ndan sonra seçim kampanyasının finansmanıyla ilgili kurallarda değişiklik yapıldı. Başkanların görüşmelerinin ses kaydına alınması uygulamasından vazgeçildi. Demokrat Parti merkezine gizlice girenlerden bazıları hapis cezasına çarptırıldı. Nixon 1994 yılında öldü. Ölümüne kadar Watergate Skandalı'nda masum olduğunu savundu.

Watergate Skandalı, Amerika'nın dünyadaki itibarını sarstı. Demokrasi yoluyla, seçim yoluyla ülkenin başına geçenlerin iktidarlarını kaybetmemek için demokrasinin ve hukukun en temel kurallarını bile ihlal edebildiklerini gösterdi. Ama aynı zamanda Amerikan yar-

gısının ve basınının her türlü baskıya karşı koyarak gerçekleri ortaya çıkarabilmesi takdirle karşılandı. Baskılara direnerek gerçekleri ortaya çıkaranlar, demokrasiye inananların gözünde büyük itibar kazandılar.

Gladyo ve Demokrasiyi Engelleme Çabaları

Watergate olayından bir süre sonra dünya basınında geniş yer alan başka bir demokrasi skandalı büyük yankı uyandırdı. NATO ülkelerinde ve bazı bağlantısız ülkelerde gizli bir örgüt kurulmuştu ve bu örgütün amacı, Sovyetler Birliği'nin söz konusu ülkeleri işgal etmesi halinde düşman kuvvetlerine karşı gerilla savaşı vermek için daha barış zamanından hazırlık yapmaktı. Savaştan hemen sonra Amerika ve İngiltere'nin böyle çalışmalar içine girdiği söylenmekteydi. Daha sonra bu örgütlenmenin diğer NATO ülkelerine, hatta bazı bağlantısız ülkelere de yaygınlaştırıldığı belirtiliyordu. Bu örgütün silahları NATO ülkelerinin belirli yerlerine saklanacak, bu işte görev alacak olanlar saptanıp eğitileceklerdi. Bu şekilde görevlendirilenlerin çoğunun aşırı sağcı eğilimli oldukları hatta bazen eski faşist ve Nazi örgüt mensuplarına da görev verildiği ifade ediliyordu.

Gladyo ismi Latincedeki Gladius'tan geliyordu ve kısa bıçak anlamında kullanılıyordu. Gladyo ismi, başından beri, İtalya'daki örgütün adı olarak kullanıldı. Diğer ülkelerdeki örgütler için de Gladyo sözünü kullananlar oldu. Oysa her ülkedeki örgütün başka bir adı vardı. Örneğin, örgütün adı Belçika'da SDRA8, Danimarka'da Absalon, Almanya'da TD BJD, Yunanistan'da LOK, Hollanda'da I&O, Norveç'te ROC, Portekiz'de Aginter, İsviçre'de P26 ve P27, İsveç'te AGAG, Avusturya'da OWSGV olarak biliniyor. Türkiye'dekinin adı ise Özel Harp Dairesi'ydi. Fransa, Finlandiya ve İspanya'daki kuruluşların adı bilinmiyor.

Kamuya açık uluslararası haber kaynaklarında son yıllarda yer alan bilgilere göre, aslında bu örgüt NATO'nun kurulmasından önce, 1948 yılında oluşturulmuştu. O zamanki adı Batı Birliği Gizli Komitesi'ydi. Kısaca CCWU olarak anılıyordu. NATO kurulduktan sonra 1951 yılında Gizli Planlama Komitesi (CPC) adını aldı. Aynı açık kaynaklara göre bu komite, NATO Askeri Komutanlığı SHAPE'in bünyesinde

bulunuyordu. İsviçreli tarihçi Ganser, 1957 yılında CPC'nin yanı sıra aynı amaçla Müttefik Gizli Komitesi (ACC) adı altında yeni bir kuruluş oluşturulduğunu belirtiyor.

Bu konuda basına yansıyan bilgilere göre, NATO'ya üye ülkelerin bu işle ilgili askeri servisleri arasında uzun yıllardan beri yakın işbirliği yapılmaktaydı. CIA ve İngiliz Gizli Servisi M16 bu konudaki çalışmalara ve eğitim faaliyetlerine öncülük yapmaktaydı. Bu çalışmalara katılan ülkeler arasında Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya ve Türkiye gibi NATO ülkelerinin yanı sıra Avusturya, Finlandiya, İsveç ve İsviçre gibi tarafsız ülkeler de yer almaktaydı.

Gladyo sadece bir Sovyet istilasına karşı askeri bir yapılanma olarak mı düşünülmüştü? Bunun böyle olmadığı kanısında olanlar az değil. Gladyonun amaçlarından birinin Batı Avrupa ülkelerinde komünist ve başka sol partilerinin iktidara gelmesini önlemek olduğu söyleniyor. Hatta İtalya'da komünistlerin yanı sıra sosyal demokrat eğilimli partilerinin iktidara geçmelerinin uzun yıllar boyunca engellenmiş olunmasını da buna bağlayanlar var. İşte burada işin siyasi boyutu ortaya çıkıyor. Bu partilerin meşru siyasi örgütler olarak yapılanmasına ve seçimlere katılmalarına izin vereceksiniz ama iş iktidara geçme noktasına gelince bunu demokrasiyle bağdaşmayan yöntemlerle engelleyeceksiniz. Yani sadece sizin istediğiniz partilerin iktidara geçme şansı olacak. Doğal olarak bu yolla iktidara gelen partiler de sizin arzu ettiğiniz politikaları uygulayacaklar.

Böylesine örtülü siyasal hedefler güden örgütlerin var olduğu ülkelerde gerçek bir demokrasiden söz edilebilir mi? Örneğin, demokrasilerde asker olsun, sivil olsun bütün devlet kuruluşları meclisin ve yargının denetimine tabidir. Peki, Gladyo tipi örgütleri kim denetlemektedir? Avrupa Birliği raporlarında, askerlerin siviller tarafından denetlenmesi gerektiği yolunda öneriler ve bu konudaki eksikleri dile getiren eleştiriler sık sık yer alıyor. Ama bu raporların hiçbirinde Gladyo'nun adı geçmiyor. Acaba neden? Avrupa'nın en ileri demokrasisi sayılan ülkelerde de böyle denetim dışı gizli örgütler olduğu için mi?

Batı basınında yer alan haber ve yorumlarda Gladyo'nun, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde en gizli tutulan ve demokratik ülkelere en büyük zararı veren girişim olduğu söyleniyordu. Peki, anayasalara ve hukuk sistemine aykırı gizli siyasal amaçlar güden Gladyo ve benzeri örgütleri kuranlardan hesap soruldu mu?

Acaba bütün bu ülkelerdeki kuruluşlar, iç politika amaçlı faaliyet gösterdiler mi? Seçimlerde bazı partilerin iktidar olmaması için çalıştılar mı? Bu sorunun tam cevabı bilinmiyor. Ancak örgütlerin faaliyetlerinin niteliğinin her ülkede farklı özellik gösterdiği, örneğin İskandinav ülkelerinde bunların iç politikanın dışında tutulduğu söyleniyor. Bu ne kadar doğru? Bunu kim denetlemiş? Bu örgütlerin bazı büyük devletlerdeki bağlantıları da örgütün bulunduğu bazı ülkelerde iç politikanın dışında kalmaya özen göstermişler mi? İtalya gibi Gladyo'nun iç politikaya aşırı derecede müdahale ettiği ülkelerde dış ülkelerdeki bağlantılar ne rol oynamış? Bütün bunlar araştırılması ve cevaplandırılması gereken sorular.

Acaba o ülkelerin hükümetleri, Gladyo veya benzeri örgütler hakkında bilgi sahibi miydi? Belirli eğilimdeki bazı siyasi partilere iktidar yolunu kapatmaya çalışan girişimler hükümetlerin bilgisi dışında mı oluyordu? Sayın Ecevit'in 1973 yılındaki başbakanlığı sırasında, o zamanlar kontrgerilla da denilen bu örgütün faaliyetlerini öğrendiğinde büyük bir hayret içine düştüğü biliniyor. Demek ki daha önce kimse kendisine bu konuda bilgi vermemiş.

Hükümetlerin ve diplomatların bilgi sahibi olmadıkları bir konu NATO'da nasıl ele alınabilmişti? Acaba hiçbir hükümet yetkilisi gerçekten bilgi sahibi değil miydi? Yoksa bazı başbakanlar ve hükümet yetkilileri bu işi biliyorlar mıydı?

Öyle anlaşılıyor ki yalnız Ecevit değil, Avrupalı pek çok başbakan da kendi ülkelerinde Gladyo'nun yaptıkları hakkında bilgi sahibi değillerdi. Ama bilgi sahibi olanlar da vardı.

Bunlardan biri, İtalya'nın en kıdemli politikacılarından, eski Başbakan Andreotti'ydi. Andreotti, 1974'ten itibaren böyle bir örgütün varlığını inkâr ettikten sonra, 1990 yılında, yani tam soğuk savaşın bittiği yıl, yaptığı açıklamada Gladyo'nun varlığını kabul etti. Andreotti, 622 sivil İtalyan vatandaşının bu örgüte üye olduğunu ve

örgüte ait 127 gizli silah deposunun bulunduğunu ve bunların kapatıldığını söyledi.[184] Andreotti'nin verdiği bilgiye göre Gizli İttifak Komitesi ACC, son toplantısını 23-24 Ekim 1990 tarihinde yaptıktan sonra dağıtıldı.

Andeotti'nin açıklamalarında başka ilginç hususlar da var. Onun belirttiğine göre Müttefik Gizli Komitesi CAA 1957 yılında ABD, Fransa, Belçika ve Yunanistan tarafından kuruldu. Çeşitli NATO ülkelerindeki benzeri kuruluşlar 1959 yılına kadar NATO'nun kontrolünde değildi. Bu açıklamadan Türkiye'nin başlangıçta bu örgütün kuruluşunda yer almadığı, ancak Yunanistan'ın başından beri üye olduğu anlaşılıyor. Bu üzerinde durulması gereken bir noktadır. Gladyo operasyonlarını bu komite yönetmiş. İtalya'da ise Gladyo operasyonları daha CAA'ya katılmadan başlamış. 1953 ile 1958 yılları arasında Savunma Bakanlığı'nın sorumluluğunda yürütülmüş. Andreotti, yaptığı başka bir açıklamada Gladyonun soğuk savaşın bir ürünü olduğunu, artık soğuk savaş sona erdiğine göre bu örgüte ihtiyaç kalmadığını, İtalya olarak NATO'ya bu örgütün kaldırılması için öneride bulunacaklarını bildirmişti.

Andreotti bazı siyasi cinayetlerle bağlantılı olduğu iddiasıyla 2002 yılında 20 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu ceza temyiz mahkemesinde iptal edildi ve Andreotti berat etti.

Andreotti, 24 Ekim 1990 tarihinde yaptığı açıklamada bütün NATO ülkelerindeki başbakanların Gladyo'nun varlığı hakkında bilgi sahibi olduklarını söylemişti. Oysa İtalya'nın eski sosyalist başbakanlarından Bettino Craxi kendisine imzalatılan bir belgeyi görene kadar bu örgüt hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığını açıklamıştı. Aynı şekilde, İtalya'nın eski başbakanlarından Cumhuriyetçi Parti Başkanı Giovanni Spadolini ile Arnaldo Forlani de Gladyo hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını açıkladılar. Buna karşılık, eski başbakan ve Hıristiyan Demokrat Parti'nin Başkanı Francesco Cossiga, Gladyo hakkında bilgi sahibi olduğunu söylemekle kalmamış, Savunma Bakanlığı görevi sırasında Gladyo'yu kendisinin kurduğunu ve bundan gurur duyduğunu söylemişti. Bu sözlere tepki o

(184) Öymen, Onur, *Çıkış Yolu*, Remzi Kitabevi, 2008, s. 214.

kadar büyük oldu ki Cossiga görevini tamamlamadan istifa etmek zorunda kaldı.

Yunanistan'ın eski savunma bakanlarından Yannis Varvitsiots da bu örgüt hakkında bilgi sahibi olanlar arasındaydı.

Fransa'nın eski savunma bakanlarından Jean-Pierre Chevènement da örgütün 1950'lerin başında, ülkenin işgal edilmesi halinde yurtdışına gitmek zorunda kalacak olan hükümetle irtibat halinde çalışmak amacıyla kurulduğunu söylemişti. Ama Andreotti kadar kapsamlı açıklamalarda bulunan olmadı. Bu açıklamadan önce, siyaset adamları "komplo teorisi" diyerek iddiaları inkâr yoluna gidiyorlardı.

Amerikan Bilgi Edinme Yasası çerçevesinde sorulan sorulara CIA tarafından verilen cevapta, bu konuda kayıtların bulunduğu veya bulunmadığı yolunda bir cevap verilemeyeceği belirtilmekteydi.

Ancak ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2006 yılının Ocak ayında yaptığı bir açıklamada, bir Sovyet işgali halinde direniş hareketlerine katkıda bulunmak amacıyla bazı askeri birliklerin kurulduğu inkâr edilmemekle birlikte Amerika'nın, bu birlikleri yasadışı eylemlere yönlendirdiği veya bu gibi eylemleri desteklediği yolundaki iddialar reddedilmekteydi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu gibi iddiaların o zamanki Sovyet propagandasından esinlendiğini ifade ediyordu.

Türkiye'de Özel Harp Dairesi'nin eski başkanı emekli Orgeneral Kemal Yamak, *Gölgedeki İzler ve Gölgede Kalan Bizler* başlıklı bir kitap yazarak Türkiye'deki Özel Harp Dairesi'nin çalışmaları hakkında bilgi verdi. Bu kitaba göre Özel Harp Dairesi, diğer ülkelerdeki benzeri örgütlerden farklı bir amaçla çalışmış, iç politikaya karışmamış, esas olarak o günün zor şartlarında Kıbrıs'taki Türkleri, Rumların baskılarından ve zulmünden korumak için çaba göstermişti. Ona göre Başbakan Ecevit'in kaygıları yanlış izlenimlerden kaynaklanıyordu.

Kim ne derse desin, Andreotti'nin açıklamalarından sonra Gladyo'nun varlığını inkâr etmeye olanak yoktu. Hele Gladyo'nun İtalya'daki eylemleri artık saklanamayacak kadar ortaya çıkmıştı. Peki, niçin İtalya'da?

İtalya'da iç politika diğer Avrupa ülkelerinden farklıydı. Daha 1948 seçimlerinden itibaren İtalya'da Komünistlerin iktidara gelmemesi için CIA büyük çaba göstermiş ve Hıristiyan demokratların seçimle-

ri kazanmaları için çalışmıştı. O tarihten sonra Hıristiyan Demokrat Parti 48 yıl aralıksız iktidarda kaldı. 1970'li yıllarda komünistler ve diğer sol partiler yeniden güçlenmişti. Bunların iktidar olmalarını engellemek için Gladyo ülke çapında gerginlik ve şiddet olayları yaratma yoluna gitmişti.

1978 yılında Kızıl Tugaylar örgütü tarafından kaçırıldıktan sonra öldürülen İtalya'nın eski başbakanlarından Aldo Moro, öldürülmeden önce gönderdiği mektuplarda İtalya'da devletin güvenlik güçlerinin yanı sıra gerilla faaliyetlerinde bulunan siyasal amaçlı gizli bir örgütün varlığından söz ediyordu. Bu mektupları bulan İtalyan anti-terör örgütü başkanı General Carlo Alberto Dalla Chiesa 1982'de öldürüldü. Bilinen şu ki, İtalya'da Komünist Parti'nin güçlendiği sırada Moro'nun Hıristiyan demokratlarla komünistler arasında bir uzlaşma arayışına girdiği sırada kaçırılıp öldürülmüş ve bu cinayetin izini sürenlerden bazıları da siyasi cinayetlere kurban gitmiştir.[185]

İngiliz gazeteci Philip Willan, 2010 yılında *Guardian* ve *Observer* gazetelerinde yayınlanan yazılarında ve *Puppetmasters: The political use of terorism* başlıklı kitabında Amerikan istihbarat servislerinin, İtalyan Mason locasıyla birlikte, Hıristiyan demokrat hükümetlerin desteklenmesine ve Komünist Partisi'nin siyasi etkinlik kazanmasını engellemeye çalıştığını ileri sürdü. P2 locası, 1981 yılında yasadışı ilan edilmiş ve dağıtılmıştı. Bu locanın Ambrosiano Bankası ile Mafya ve Vatikan Bankası'yla bağlantılı olduğu iddiaları dikkatleri çekmişti. Bu locanın lideri Licio Gelli'nin 30 yıldan beri İtalya'da yaşanan birçok skandala adı karışmıştı.

İtalyan Parlamentosu'ndaki sol eğilimli Democratici di Sinistra l'Olivo grubu 2000 yılında yaptığı bir açıklamada, İtalya'da uygulanan gerginlik stratejisinin Amerika tarafından desteklendiğini ve bu stratejinin amacının Komünist Parti'nin ve bir ölçüde de Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesini önlemek olduğunu belirtti. Örneğin

(185) Aldo Moro'nun öldürülmesine yol açan gelişmeler ve Gladyo ile P-2 Locasının faaliyetleri ve dış bağlantıları konularında ayrıntılı bilgi için Bkz. Öymen, *Çıkış Yolu*, s. 213-217.

1964 yılında gene İtalya'da General Giovanni de Lorenzo'nun "piyano solo" adı verilen bir operasyon sonucunda hükümetteki sosyalist milletvekillerini istifaya zorladığı biliniyor. Bunun bir cins hükümet darbesi olduğu ve bunun arkasında da Gladyo'nun bulunduğu söyleniyor.

Uzun yıllar İtalyan karşı casusluk örgütünü yöneten General Maletti, bir bombalama olayıyla ilgili olarak mahkemeye verdiği ifadede, *"CIA'nin, kendi hükümetinin talimatıyla İtalyan siyasetinde sola doğru kayışı engellemek için bir milliyetçilik cereyanı yaratmaya çalıştığını ve bu amaçla sağ eğilimli terörizmi kullanmış olabileceğini"* belirtti. Maletti, başka ülkelerde de benzeri durumların yaşandığına inandığını söyledi. General Maletti, Piazza Fontana'daki bombalama davasında bombacılardan birine sahte pasaport verdiği için dört yıl hapis cezasına çarptırıldı. Sonra bu ceza temyizde bozuldu. Daha sonra İçişleri Bakanı Mariano Rumor'a karşı Milano'da yapılan bir bombalı saldırı olayıyla ilgili olarak 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu mahkûmiyet de temyizde bozuldu ve Maletti beraat ettirildi. CIA Maletti'nin iddialarını kesinlikle reddetti.

İtalya'da üst düzeyde görev almış siyasetçilerin ve güvenlik yetkililerinin açıklamaları gerçekten kaygı verici bir durumu ortaya çıkarıyor. Örneğin, 1981 ille 1984 yılları arasında istihbarat örgütü başkanlığını yapan General Nino Lugarese 800 kişilik bir Süper Gladyo örgütünün varlığından söz ediyor.

Açıklamalar ve yalanlamalar birbirini izledi. Ancak şurası anlaşıldı ki, İtalya'da o yıllarda olanlar demokratik ülkelerde her zaman rastlanan olaylardan değildir. Basit zabıta vakası da değildir. Bütün bu olayların İtalya'da yoğunlaşması acaba bir tesadüf sayılabilir mi? İtalya'da sol partilerin diğer pek çok Avrupa ülkesinden daha güçlü olmasının acaba bu gelişmelerde hiç mi rolü yoktur?

Gladyo'nun İtalya'dakine benzer faaliyetlerinin başka ülkelerde de gerçekleştirdiği görülüyor.

Örneğin, Fransa'daki örgütün Cezayir savaşında aktif rol aldığı, örgüt mensuplarının bir bölümünün daha sonra "Gizli Ordu Örgütü" OAS saflarında çarpıştığı iddia ediliyor. De Gaulle'e suikast hazırlığıyla ilgili eylemde de Gladyo tipi örgütlenmenin adı geçiyor.

Danimarka'daki örgütün İspanya'nın ünlü, yarı gizli Opus Dei dini kuruluşuyla işbirliği yaptığı, Opus Dei'nin diğer Avrupa ülkelerinde de Gladyo tipi kuruluşların oluşturulmasında etkili olduğu söyleniyor.

Almanya'da da benzeri kuruluşların CIA'nin yardımıyla oluşturulduğu basında yer alıyor. Bunlar arasında bulunan Alman Gençlik Birliği'nin (BDJ) kurucuları arasında eski Nazilerin de bulunduğu belirtiliyor. 1952 yılında yapılan aramalarda bu örgüte ait silahlar bulunmuş. August Zinn gibi bazı siyasetçiler BDJ'nin elinde, bir Sovyet işgali halinde öldürülmesi planlanan sosyal demokratların ve komünistlerin isimlerinin yer aldığı bir liste bulunduğunu ileri sürüyorlar. BDJ 1953 yılında yasadışı ilan edildi ve kapatıldı.

1996 yılında Brüksel'de yayınlanan *Le Soir* gazetesi askeri, istihbarat servisleri tarafından hazırlanan gizli bir eylem planından söz etti. 1999 yılında da İsviçre'de yeni bir gizli paramiliter güç oluşturulduğu ve bunun İsviçre Gladyosu olarak bilinen P26 ve P27 örgütlerinin yerini aldığı iddia edildi.

Yunanistan'da Gladyo tipi bir örgütlenme olan LOK'un 21 Nisan 1967'de gerçekleştirilen askeri darbeye destek olduğu belirtiliyor. Bu darbe, yapılması planlanan seçimlerden bir ay önce gerçekleştirilmişti ve kamuoyu yoklamalarına göre o seçimlerde sol eğilimli George Papandreu ile oğlu Andreas Papandreu'nun büyük başarı sağlaması bekleniyordu. Bu darbe sırasında önce tutuklanan daha sonra da Kanada'ya sürgüne gönderilen Andreas Papandreu, daha sonraki yıllarda Yunanistan'a dönüp 1984 yılında başbakan olduğunda "Kızıl Koyun Postu" adı verilen gizli bir NATO ordusunun varlığını öğrendiğini ve bu örgütün dağıtılması için emir verdiğini söylemişti. Ancak Yunanistan Savunma Bakanı bu örgütün 1988 yılına kadar faaliyet gösterdiğini belirtti. Sosyalist Parti bu konunun mecliste araştırılmasını önerdiğinde, Kamu Düzeni Bakanı Yannis Vassiliadis bunun NATO planlarından biri olduğunu ve araştırılmasına ihtiyaç duyulmadığını belirtmişti. Bütün bunlar acaba o zamanki başbakan Andreas Papandreu'nun bu örgütü dağıtmaya gücünün yetmediği şeklinde mi algılanmalıdır?

Gladyo benzeri örgütlenmeye Kıbrıs Rum Kesimi'nde de rast-

lanıyor. 1963-64 yıllarında Rumların Türklere saldırılarından ve Türklerin devletin bütün kadrolarından uzaklaştırılmasından sonra Yunan ordusu subaylarının komutasında Rum Milli Muhafızları oluşturulmuştu. Buna paralel olarak Yunan Gizli Güvenlik Örgütü LOK'un bir örneği de Yunan subayı Dimitris Papapostolou komutasında Kıbrıs'ta oluşturulmuştur. Bu örgüt o zamanki Rum İçişleri Bakanı Yorgacis ile işbirliği halinde Makarios'un helikopterini düşürmek için bir saldırı düzenlemişti.

Daha sonra 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'un sarayına yapılan saldırıya LOK'a bağlı birlikler de katılmıştı.

Hollanda'da 1983 yılında bulunan gizli silah sığınağı ile ilgili olarak daha sonraki yıllarda başbakanlık yapan Ruud Lubbers bu silahların "alışılmışın dışındaki bir savaş biçimi için saklandığını" söylemişti. Rubbers Hollanda'nın bu konudaki askeri yapılanmasının diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak, NATO'dan tamamen bağımsız olduğunu da belirtmişti.

Norveç'te 1978 yılında benzeri silah depoları bulunmuş, zamanın Savunma Bakanı Rolf Hansen bu silahları kullanacak askeri yapılanmanın NATO ve CIA ile hiçbir bağının bulunmadığını açıklamıştı.

Bütün bu anlatılanlar Gladyo'nun ne kadar çok ülkede ve ne kadar yaygın bir planlama ve eylem içinde olduğunu gösteriyor. Bu gelişmeler ayrıca dünyanın en demokratik sayılan ülkelerinde seçimle işbaşına gelenlerin bazı hallerde ne kadar çaresiz kalabildiklerini, özellikle dış güçler devreye girdiğinde demokratik kurumları işletmekte ne kadar güçsüz ve başarısız olabildiklerini gösteriyor.

Gene de bütün bunlara cesaretle karşı koyabilen bazı kuruluşlar da var. Bunlardan biri de Avrupa Parlamentosu. Gladyo ile ilgili bilgiler kamuoyuna yansıyınca Avrupa Parlamentosu bir karar tasarısı hazırlayarak bu gizli örgütlenmeyi şiddetle kınadı.

Avrupa Parlamentosu'nun 1990 yılında aldığı kararda şunlar belirtiliyordu:

- Birçok AB ülkesinde 40 yıldan beri resmi kuruluşlara paralel gizli bir istihbarat örgütünün var olmasını ve bu örgütün silahlı operasyonlar düzenlemiş bulunmasını kınıyoruz.

- Bu faaliyetler her türlü denetimin dışında ve NATO'yla işbirliği halinde yürütülmüştür.
- Bu gizli örgütün, üye ülkelerin iç siyasi işlerine müdahale etmiş olması tehlikesini endişeyle karşılıyoruz.
- Bazı AB üyesi ülkelerde, gizli askeri örgütlerin denetim dışında kalan bazı bölümlerinin terör ve başka suçlara karışmış olabileceklerinden kaygı duyuyoruz.
- Bu yasadışı örgütlerin niteliği, yapısı, amaçları, iç politikaya müdahalesi ile Avrupa'da terörizm konusu ve AB üyesi ülkelerin veya başka ülkelerin gizli servislerinin bu terörist faaliyetlerle bağlantıları hakkında tam bir soruşturma yapılmalıdır.
- SHAPE'deki ve NATO'daki bazı ABD askeri personelinin Avrupa'da gizli bir istihbarat ve operasyon şebekesi kurduğu yolundaki varsayımları kuvvetle protesto ediyoruz.
- AB üyesi ülkelere bütün askeri ve paramiliter gizli örgütleri tasfiye etmeleri için çağrıda bulunuyoruz.

Bu karar Avrupa Parlamentosu'nun üye devletlere karşı aldığı en ağır, en suçlayıcı kararlardan biridir. Peki, üye ülkeler ne yapmışlardır? İtalya, Belçika ve İsviçre parlamentoları birer araştırma komisyonu kurdular.

Yukarıdaki ilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde 1950'li yılların başından beri varlığı ve faaliyetleri çok gizli tutulan bir örgütün varlığı artık kuşku duyulmaz biçimde ortaya çıkmıştır.

Bütün bunların demokrasiyle bağdaştırılması mümkün değildir. Bu, demokrasiyle idare edildiği var sayılan bazı ülkelerde yabancı ülkelerin ve örgütlerin etkisiyle iç politikanın yönlendirebildiği anlamına gelmektedir. Bütün bunlar demokrasinin yaşayabilmesi için şeffaflığın ne kadar önemli olduğunu ortaya koyuyor. Eğer ülkeyi kimin idare edeceği veya edemeyeceği konusunda halkın iradesinden başka güçler söz sahibi olabiliyorlarsa o ülkede gerçek bir demokrasinin varlığından söz edilebilir mi? Demokrasi yoluyla, seçim yoluyla işbaşına gelenler kendi rızalarıyla veya rızaları dışında böyle tertiplere engel olamıyorlarsa anayasal görevlerini yerine getiremiyorlar demektir.

Bu gelişmelerin düşündürdüğü bir nokta da halkın, basının ve kamuoyunun kuşku duyduğu bazı gelişmeleri komplo teorisi diye geçiştirmenin doğru olmadığıdır.

Demokrasiye dış müdahaleler acaba sadece böyle paramiliter örgütler ve gizli askeri yapılanmalar yoluyla mı oluyor? Ne yazık ki yöntemleri farklı da olsa bazı uluslararası siyasal ve ekonomik kuruluşlar da zaman zaman aynı amaçla faaliyet gösterebiliyor. Bunun örnekleri arasında Bilderberg Grubu, Dış Politika Konseyi CFR ve Üçlü Komisyon (Trilateral Commission) gibi kuruluşlar var.

Bilderberg ve Benzeri Kuruluşlar Demokrasileri Nasıl Etkiliyor?

Bilderberg aslında Hollanda'nın Oosterbeek şehrindeki bir otelin adı. 1954 yılında bu otelde Hollanda Kraliyet ailesi ve Amerika'nın dünyaca ünlü işadamı Rockefeller'in girişimiyle Kuzey Amerika ve Avrupa'nın en önde gelen siyasetçileri, işadamları, gazetecileri bir araya geliyorlar ve çeşitli dünya meselelerini görüşüyorlar, dünyaya yön vermek için bazı fikirler geliştiriyorlar. İşte o tarihten sonra bu toplantılar her yıl gerçekleştiriliyor ve adını o otelden alan grup dünyanın en güçlü lobisi haline geliyor. *London Times* gazetesi 1977 yılındaki bir yazısında Bilderberg'i şöyle tarif ediyor: "*Batı dünyasının en zengin, ekonomik ve siyasi açılardan en güçlü kişilerinin gizlice toplanarak geleceğe yönelik planlar yaptıkları ve daha sonra bu planların gerçekleştiği görülen bir grup.*"

Bilderberg toplantılarının en önemli özelliği tam bir gizlilik içinde yapılması. Toplantının yapılacağı oteldeki diğer bütün müşteriler çıkarılıyor. CIA ve yerel güvenlik güçleri mutlak bir gizlilik sağlanması için her önlemi alıyorlar. Toplantı sırasındaki yemeklere de katılımcıların dışında kimse katılamıyor. Katılımcıların eşlerini getirmelerine bile izin verilmiyor. Bu kadar değişik ülkeden ve değişik meslek grubundan gelen insanların yarım yüzyılı aşkın bir zamandan beri yaptıkları toplantılardan şimdiye kadar dışarıya hiçbir bilginin sızmamış olması hayret vericidir. Toplantıların sonucunda basın açıklaması da yapılmaması, görüşülen konuların içeriği hakkında da bir ipucu elde edilmesini zorlaştırıyor.

Peki, Bilderberg Grubu'nun kurulmasına öncülük edenlerin hedefi nedir, dünya görüşü nedir?

Grubun kurucularından Hollanda Prensi Berhard'ın şu sözleri buna ışık tutuyor: "*Milliyetçilik fikirleriyle eğitilmiş insanların egemenliklerinin bir kısmını milletler üstü bir yapıya devretme düşüncesine yönlendirmek zordur.*"[186]

Demek ki amaç milletler üstü bir yapı oluşturmak ve milletlerin egemenliğinin bir bölümünü buraya devretmek. Peki, Birleşmiş Milletler gibi bütün dünya devletlerini kapsayan, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda en geniş biçimde örgütlenmiş bir kuruluş varken başka bir yapılanmaya niçin ihtiyaç duyulmuş? Öyle anlaşılıyor ki Birleşmiş Milletler'in ve diğer uluslararası kuruluşların etkileme gücü yeterli görülmemiş.

Bilderberg toplantılarının gizliliği demokrasinin en önemli özelliklerinden biri olan şeffaflıkla bağdaşıyor mu? Pek sayılmaz. Dünya çapında gelişmelere yön verecek, oluşturduğu fikirlerin uygulanmasını sağlayacak kadar güçlü bir grup demokrasilerin vazgeçilmez koşulu olan ulusların egemenliğini anlamsız kılmaz mı? Kuşkusuz kılabilir. Üstelik bazı ülkelerde demokratik şeffaflığı sağlayan yasalar var. Örneğin, Amerika'daki Logan Yasası seçilmiş siyasetçilerin siyasete yön vermek için işadamlarıyla gizli toplantılar yapmalarına izin vermiyor.[187]

Bilderberg toplantılarının büyük gizlilik içinde yapılması her türlü spekülasyona zemin hazırlıyor. Belki de bu gruba gereğinden daha fazla güç atfediliyor veya abartılı yorumlar yapılıyor. Ama öyle de olsa bazı göstergeler dikkatle değerlendirilmeye değer.

Bilderberg Grubu'na kimler davet ediliyor? Listelere bakılırsa, katılımcılar arasında devlet başkanları, başbakanlar var. Bilderberg toplantılarına katıldıktan sonra bu yüksek makamlara geçmiş olanlar da var. Başta merkez bankaları olmak üzere, büyük banka sahipleri ve yöneticileri, en büyük medya kuruluşlarının sahipleri veya etkili ga-

(186) Estulin, Daniel, *The Bilderberg Grup*, North American Umion Edition, Chicago, 2009, s. 1.

(187) a.g.e., s. 29.

zeteciler de gruba dahil. Bunların elindeki siyasi ve ekonomik güç ile medya gücü gerçekten dünyanın gidişini etkileyebilecek kadar büyük.

Gruba katılanlar arasında kimler var? Amerikan başkanlarından Gerald Ford ve Bill Clinton. Fransa cumhurbaşkanlarından George Pompidou ve Giscard d'Estaing. Portekiz'den yedi, İsviçre'den dört cumhurbaşkanı. İngiltere'den yedi başbakan. Bunların arasında Margaret Thatcher, Tony Blair ve Gordon Brown da var. Yani son 20 yılın bütün başbakanları. Fransa'dan tam 10 başbakan. Almanya'dan altı şansölye. Bunların arasında Helmut Kohl, Gerhard Schröder ve Angela Merkel gibi son 20 yılda şansölyelik yapanların hepsi var. Hollanda, Belçika, İtalya, Avusturya, İsveç, Finlandiya ve Norveç gibi ülkelerden çok sayıda başbakan. Türkiye'den de dört başbakan: Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Mesut Yılmaz ve Recep Tayyip Erdoğan. Şimdiye kadar görev yapmış olan bütün NATO genel sekreterleri. AB Komisyonu Başkanı. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na başkanlık etmiş dört kişi var ama hepsi Batı Avrupalı veya Kanadalı. Bütün Dünya Bankası başkanları, bütün IMF Başkanları. Amerika'nın ve diğer Batılı ülkelerin Merkez Bankası başkanlarından büyük bir bölümü. Liste uzayıp gidiyor. En çok katılımcı Amerika'dan.

Peki, kimler yok? Birleşmiş Milletler Genel Sekreterleri yok. Belki onlar bu grubun etkisinde kalarak hareket ettiği izlenimini vermemek ve Batılı olmayan ülkelerin tepkisini çekmemek için davet edilmemiş olabilir. Başka kimler yok? Batılı ülkelerin liderlerinden De Gaulle davet edilmemiş. Ama onun ulusal nükleer programına karşı çıkan Fransız siyasetçileri edilmiş. Türkiye'den İsmet İnönü'nün adı da katılımcılar listesinde yok. Rusya'dan, Çin'den, Japonya'dan, Latin Amerika'dan, gelişme yolundaki ülkelerden kimse yok.

Bilderberg Grubu'nun faaliyetleri BBC'nin ilgisini çekmiş. 2005 yılında grubun o zamanki başkanı Etienne Davignon'la bir mülakat yapmış. Davignon şöyle diyor: "Dünyadaki etkili insanların başka etkili insanlarla görüşmek, aralarındaki görüş ayrılıklarını gidermek. İşadamları toplumu etkiler, siyasetçiler de etkiler. Ama işadamları demokratik yoldan seçilmiş liderlerin ülkelerini yönetmelerine

engel olmaz." Davignon böyle diyor. Ama başkaları bu gruba kuşkulu yaklaşıyor.[188]

Bilderberg toplantılarına katılanlar kendi ülkelerinin veya kurumlarının görüşlerini mi yansıtıyorlar? Hayır. Toplantıda sade vatandaş gibi sadece kendi görüşlerini dile getiriyorlar. Peki, toplantıda üzerinde görüş birliğine varılan görüşleri, yaklaşımları daha sonra kendi ülkelerinde, hükümetlerinde, gazetelerinde savunuyorlar mı? Bu konuda kuvvetli işaretler var. Örneğin, Bill Clinton Arkansas valisiyken 1991 yılında Bilderberg toplantısına katılıyor. Söylendiğine göre orada kendisine Kuzey Amerika Ticaret Antlaşması NAFTA'nın desteklenmesi öneriliyor. Clinton ertesi yıl başkan seçiliyor ve NAFTA'nın en hararetli savunucularından oluyor. Bu bir tesadüf mü? Belki de öyledir. Anlaşılan o ki, Bilderberg yöneticileri kimin devletin veya önemli kuruluşların başına geçeceğini önceden tahmin yeteneğine sahip. Tony Blair 1993 yılında Bilderberg toplantısına katılıyor. Ertesi yıl İşçi Partisi başkanlığına seçiliyor. 1997'de de başbakan oluyor. George Robertson, Bilderberg'e 1998'de katılıyor, 1999'da NATO Genel Sekreteri oluyor. Romano Prodi 1999'da Bilderberg toplantısına katılıyor. Aynı yıl AB Komisyonu Başkanlığı'na getiriliyor, 2006 yılında da İtalya Başbakanı oluyor.[189] Tabii bütün bunlar tesadüf olabilir. Ama bugünkü Türk Hükümeti'nin bakanlarından Bilderberg'e katılanları parlak bir geleceğin beklediğini söylemek de müneccimlik sayılmamalı. Aynı şey diğer ülkelerin katılımcıları için de geçerli.

Bazıları Watergate Skandalı'ndan Margaret Thatcher'in başbakanlıktan ayrılmasına, dünyanın ekonomik gelişimine kadar pek çok konuyu Bilderberg'e bağlıyor. Bilderberg'le ilgili bazı haklı kuşkular dile getirilirken ölçüyü de kaçırmamak gerekiyor. "Eğer Bilderberg bütün dünyaya yön verme gücüne sahipse 2008 yılından itibaren yaşanan ekonomik krize niçin engel olamadı?" sorusuna cevap vermek kolay değil.

Bilderberg'i tek başına değerlendirmek doğru değil. Amerikan Dış İlişkiler Konseyi CFR de Bilderberg'e paralel olarak çalışan, özel-

(188) a.g.e., s. 24.
(189) a.g.e., s. 33-35.

likle dış politika alanında etkili bir kuruluş. 1921'de kurulan CFR, Amerikan dış politikasının oluşturulmasında ön planda rol oynamış. Bilderberg gibi, CFR'i finanse edenler arasında Rockefeller de var. Başkan Roosevelt'in Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı CFR üyeleriyle doldurduğu da biliniyor. CFR de kurulduğu tarihten itibaren devlet içinde devlet gibi görülmüş ve sert eleştirilere uğramış. Daha 1922 yılında New York Belediye Başkanı John F. Hylan bu kuruluştan söz ederken, "*Cumhuriyetimiz için en büyük tehlike görünmeyen hükümettir*," diyordu. Bu kuruluşun eski üyelerinden John Kenneth Galbraith de eleştirilerini gizlemiyor ve hükümetin, kamuoyuna verilmeyen bilgileri brifingler düzenleyerek işadamlarına vermesinin ve böylece onların kazanç sağlamasına yardımcı olmasının demokrasiyle bağdaşmadığını söylüyordu.(190)

Bilderberg ve CFR'in yanı sıra bir de Üçlü Komisyon var. Bu kuruluş Amerika, Avrupa ve Japonya'nın önde gelen şahsiyetlerini bir araya getirerek ortak yaklaşımların belirlenmesine çalışıyor. İşin ilginç tarafı şu ki, Bilderberg'e üye olan Amerikalıların önemli bir bölümü aynı zamanda CFR'a ve Üçlü Komisyon'a da üye.

Bütün bunların ortak amacı ne olabilir? Her üç kuruluşun da önde gelen kişilerinden Nelson Rockefeller'in açıkladığı şu görüşler bu sorunun cevaplandırılmasına ışık tutabilir: "*Bugün hiçbir ulus kendi sınırları içinde ve sadece kendi olanaklarıyla kendi özgürlüğünü koruyamaz ve halkının ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayamaz... ve tek başına ulus-devletler Eski Yunan şehir-devletleri gibi çağdışı kalan bir tehdit oluştururlar.*"(191)

Açıkça anlaşılıyor ki çalışmalarını gizlilik içinde yürüten bu üç kuruluşun paylaştığı ortak felsefe, ulus-devlet anlayışına karşı çıkmak ve önde gelen siyasi, ekonomik ve medya elitleriyle dünyaya bir merkezden yön vermeye çalışmak. Oysa halkın özgür iradesiyle oluşturulan ulus-devletlerin amacı, dünyaya kapanmadan kendi halklarının çıkarlarını en iyi biçimde korumak ve demokrasi içinde, özgürlük içinde yaşamak.

(190) a.g.e., s. 78-79.
(191) a.g.e., s. 84.

Burada sorulması gereken soru, demokrasi yoluyla, seçim yoluyla, halklarının iradesiyle işbaşına gelen ve en üst düzeye ulaşan bazı devlet adamlarının Rockefeller'in dile getirdiği bu dünya görüşünü paylaşıp paylaşmadıkları. Kuşkusuz bir defa Bilderberg toplantısına katılan herkesin oradaki bütün görüşleri içtenlikle benimsediğini iddia etmek zordur. Ama gizlilik kuralı gereğince orada benimsenen görüşleri eleştirme olanağına sahip olamamak da herhalde bazı katılımcılar için sıkıntı verici olsa gerektir.

Bu örnekler de gösteriyor ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda demokrasi yoluyla, seçim yoluyla iktidara gelenler savaş öncesi dönemdeki gibi açıktan açığa faşist ve Nazi diktatörlükleri kurarak koyu bir otoriter rejime yönelmemişlerdir ama demokrasiyi bütün özellikleriyle işletmek için her zaman gerekli gayreti de göstermemişlerdir. McCarthy döneminde Amerika'da yaşananlar, Başkan Nixon dönemindeki Watergate Skandalı, Avrupa'da Gladyo örgütünün yaptığı yasadışı eylemler, demokrasiyi yaşatmak için sarf edilen çabaların nasıl yetersiz kaldığını gösteriyor. Aynı zamanda, seçimle gelenlerin, kişisel iktidarlarını korumak veya karşı görüştekilere iktidar yolunu kapatmak için demokrasiden ne kadar uzaklaşabildiklerini ortaya koyuyor.

Tarih boyunca dünyada cumhuriyetçilik, demokrasi, özgürlükler alanında yukarıda anlatılanlar olurken acaba Türkiye'de neler olmuş? Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde özürlük hareketleri nasıl başlamış, nasıl engellenmiş? Birinci ve İkinci Meşrutiyet nasıl kurulmuş ve niçin sona ermiş. Cumhuriyet dönemine geçildikten sonra özgürlükler ve demokrasi, çok partili siyaset girişimleri nasıl ortaya çıkmış? Cumhuriyete ve demokratik rejime geçilmesini kimler engellemeye çalışmış? Çok partili rejime geçtikten sonra iktidara sahip olanlar niçin zaman zaman otoriter yönetimlere başvurmuşlar? Türk demokrasisi bütün bu gelişmelerden sonra dünya demokrasileri arasında nasıl bir yer almış? İşte aşağıdaki bölümlerde bu sorunların cevapları aranacak.

IV

Osmanlı İmparatorluğu'nda Özgürlük Hareketleri Nasıl Başladı, Nasıl Bastırıldı?

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlayan reform hareketleri, devletin yapısında ve işleyişinde önemli değişikliklere yol açtı. Başlangıçta bu reformlar, bazı şartların zorlamasıyla da olsa tepeden tabana doğru gelişti. Padişahın temel tercihleri doğrultusunda şekillendi. Zaman içinde bu reformlar padişahın yetkilerinin sınırlandırılması sonucunu doğurdu. Tabandan gelen özgürlükçü hareketlerle adım adım demokratik anlayışların ortaya çıkması 19. yüzyılın ikinci yarısında oldu.

Bu yüzyıl, değerli tarihçi İlber Ortaylı'nın deyimiyle, belki imparatorluğun en uzun yüzyılıydı. Ama aynı zamanda özgürlüklerin, çağdaş reformların, anayasal hakların, parlamenter rejimin büyük iniş ve çıkışlar gösterdiği bir yüzyıl oldu. Gerçekleştirilen reformlar ve çağdaşlaşma hareketleri kesintiye uğramadan, geri dönüşler yaşamadan sürdürülseydi Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi başka türlü şekillenebilirdi.

19. yüzyılın başlarında ilk reform hareketi 1789 ile 1807 yılları arasında padişah olan III. Selim'le başladı. Bu dönemin başlangıcında ülkenin birçok yerinde yerel ayaklanmalar görülüyor. Ayan denilen yerel güç odakları ile derebeyleri çoğu zaman bu isyanların içindeydi. III. Selim bu ayaklanmalarla baş edip devlete yeni bir düzen verilmesi için köklü reformlar yapmanın kaçınılmaz olduğunu gördü. Tahta geçtikten sonra Ebubekir Ratip Efendi'yi Avusturya'ya göndererek oradaki askeri, idari ve siyasi yapılar hakkında bilgi toplamaya çalıştı. İmparatorluk mümkün olduğu ölçüde Avrupa'yı kendine örnek alacaktı.

Askeri alanda yapılan reformlar Nizamı Cedit (Yeni Düzen) olarak adlandırılır. Bu reformlar Meşveret Meclisi denilen kurullarda, padişahın başkanlığında tartışılıp şekillendirilmekteydi. Bu yöntem başlı başına padişahın kendi eliyle yetkilerini sınırlandırılması gibi yorum-

lanabilir. Kararlar artık padişah tarafından tek başına, bazen de keyfi olarak alınmayacak, konuları bilen uzmanlarla ve devlet adamlarıyla tartışılarak oluşturulacaktı. Bu önemli bir ilerlemeydi. Peki, III. Selim döneminde ne gibi reformlar yapıldı? Başlıcaları şunlar:

- Ayanlar, yani yerel yöneticiler seçimle işbaşına gelecek. Valiler bunların seçimine karışamayacak.
- Kethüdalar, yani şehir yöneticileri de seçimle gelecek.
- Kadıların usulsüz işlerine son verilecek.
- Vergiler ölçülü olacak, aşırıya kaçılmayacak.
- Nizamı Cedit denilen yeni bir askeri yapılanmaya gidilecek.
- Avrupa'ya sürekli görev yapacak büyükelçiler gönderilecek.

O günün şartları için bu reformların bir bölümü uygulanamadı, bir bölümü de tepki çekti. Özellikle Yeniçeri Ocağı yeni bir askeri yapılanmaya tepkiliydi. Taşrada da devletin yeni bir yapıya kavuşmasıyla çıkarları zarara uğrayacak çevreler tepki gösterdi. Bu tepkiler Kabakçı Mustafa İsyanı'nı doğrudu; bu isyan da III. Selim'in reform hareketlerinin sonuçsuz kalmasına yol açtı.[192]

Bu isyan kısa zamanda askerler arasında yayıldı. III. Selim 1808 yılında tahttan indirildi, yerine IV. Mustafa geçirildi. Nizamı Cedit düzenlemesinden vazgeçildi. Reform yanlılarının bir bölümü öldürüldü, bir bölümü de kaçarak canını kurtardı. Bu ilk reform girişimi tam bir başarısızlıkla sonuçlanabilirdi. Ama reform yanlısı Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i yeniden tahta geçirmek için Edirne'den büyük bir askeri güçle İstanbul'a yürüyüp sadrazamın makamını ele geçirdi. Ne yazık ki bu arada III. Selim öldürüldü. IV. Mustafa'da tahttan indirildi ve yerine II. Mahmut geçirildi. Alemdar Mustafa Paşa sadrazam oldu.

İlk Reform Hareketi: Senedi İttifak

O devirde yapılan en önemli reform girişimlerinden biri, padişahla ayan arasında imzalanan Senedi İttifak'tır.

(192) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 16. Baskı, Ekim 2007, s. 33-38.

Alemdar Mustafa Paşa taşradaki ayanı, merkezle taşra arasında uyum sağlayacak bir anlaşmaya varmak için İstanbul'a davet etti. Bu toplantı 29 Eylül 1808 tarihinde İstanbul'da yapıldı. Görüşülen konular bir metin haline getirildi, imzalanarak mühürlendi.

Bu Senedi İttifak'ta hangi hükümler yer alıyordu? Özetle şunlar:

- Padişahın kişiliği ve otoritesi devletin temelidir. Herkes buna saygı gösterecek, göstermeyenler cezalandırılacaktır.
- Padişahın buyrukları sadrazam vasıtasıyla uygulamaya konulacak ve herkes ona saygı gösterecektir.
- Taşradaki hanedanlar ulemaya ve devlet memurlarına kötü muamele yapılmayacağına kefil olurlar. Suç işleyen olursa gerekli soruşturmadan sonra sadrazamlık makamı ona gerekli cezayı verir.
- Başkentteki asker ocaklarında ayaklanma olursa hanedanlar kendiliklerinden gelerek o ocağı dağıtacaklardır.
- Yoksullar korunacak, vergilerin ezici olmamasına özen gösterilecektir.
- Haksız vergiler kaldırılacaktır.

Sadrazamların ve şeyhülislamlar göreve gelir gelmez bu senedi imzalayacaklardır.

Aslında II. Mahmut da bu belgeye onay vermekte çekingen davrandı. Sonunda enderun ileri gelenlerinden Ömer Ağa padişaha şunu söyledi: "*Bu senet sizin saltanatınızın bağımsızlığına dokunur. Ancak reddi de mümkün değildir. Şimdilik çaresiz tasdik olunup sonra bunun fesih ve ilgası yoluna bakılmalıdır.*" II. Mahmut bu tavsiye üzerine metni onayladı.[193] Padişah, Alemdar Mustafa Paşa'nın girişimine karşı çıkamamıştı ama bu önemli reform girişimini gönülsüzce kabul ettiği belliydi.

Bazıları Senedi İttifak'ı, biraz da abartarak, gecikmiş bir Magna Carta'ya benzetiyorlar. Oysa Magna Carta İngiltere'de asilzadelerin kralın yetkilerini sınırlandırmak için yaptıkları bir girişim. Senedi İttifak belki karşılıklı bir sözleşme gibi görünebilir. Niteliği tartışıl-

(193) a.g.e., s. 44.

sa da bu belge ilk defa padişahın yetkilerini sınırlandırıcı özellikler taşıdığı için devrinin koşullarında bir devrim sayılabilir. Ne yazık ki Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki serüveninde, daha sonra da örnekleri görülebileceği gibi, ne zaman bir köklü reform yapılmışsa, başta softalar olmak üzere, reform karşıtı güçler derhal harekete geçerek bu atılımı engellemeye çalışmışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra da benzeri reform karşıtı, devrim karşıtı hareketler görülmüştür.

Senedi İttifak'ın kaderi de böyle oldu. Bir kere bu belge toplantıya katılan ayandan sadece dördü tarafından mühürlendi. Diğerleri yetkilerinin kısıtlanacağından kaygılanarak mühürlerini basmadan geri döndüler. Daha da vahimi, bu belgenin kabulünden beş hafta sonra Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa bir ayaklanma sonucunda öldürüldü. Onun ölümünden sonra belge rafa kaldırıldı. Ondan sonra gelen sadrazamlardan ve şeyhülislamlardan hiçbiri bu belgeyi imzalamadı.[194]

Gene de Senedi İttifak, daha sonraki yıllarda yapılacak reformlara yol gösterici, ışık tutucu bir belge olarak tarihe geçti.

II. Mahmut döneminde yapılan en önemli reform, son zamanlarda devletin başına dert açan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıdır. Tarihe Vakayı Hayriye (Hayırlı Olay) olarak geçen bu reform askeri gücün siyasal güce tabi olması sonucunu verecek ve bu durum Abdülaziz'in 1876 yılında askeri birlikler tarafından devrilmesine kadar sürecektir.

II. Mahmut döneminde bilim, eğitim, hukuk ve devlet yönetimi gibi alanlarda da Batı ülkelerinden esinlenen reformlar yapıldı. Devletin işleyişi açısından önem taşıyan bazı kurumlar oluşturuldu. Bunların başında adli konularda yetkili Meclisi Valayı Ahkâmı Adliye Kurumu ile idari konularda yetkili Darı Şurayı Babıâli geliyordu. Ayrıca askeri konuları düzenlemek için Darı Şurayı Askeri de oluşturuldu. Sadrazamlık makamına da sarayda yetişmiş devşirmeler değil, halkın içinden çıkmış, iyi eğitilmiş, yabancı dil bilen kişiler getirilmeye başlandı.

(194) a.g.e., s. 49.

Farklı dinlere mensup vatandaşlar arasında fark gözetilmemesi yaklaşımının öncüsü de II. Mahmut'tur. O 1837 yılında şöyle diyordu: *"Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hıristiyan'ını kilisede ve Yahudi'sini de havrada fark ederim. Aralarında başka fark yoktur, hepsi benim evladımdır."*[195]

O böyle diyordu ama ondan yıllarca sonra bile Osmanlı İmparatorluğu, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında hukukta ve devlet işlerinde fark gözetilmemesini amaçlayan reformlara, softaların ve onların tahrik ettikleri grupların kanlı protesto eylemlerine konu olacaktı.

Aslında padişahın reform ihtiyacı hissetmesi büyük ölçüde, Müslüman olmayan toplulukların ve feodal beylerin taleplerinin sonucunda, imparatorluğun dağılma tehlikesiyle karşı karşıya gelmesini önlemek için düşünülmüş önlemlerdi. O nedenle bunları padişahın tek taraflı bir lütfu gibi değerlendirmek doğru değildir.[196] Gene de reform kararını veren ve uygulamaya geçiren padişahın kendisiydi.

Daha sonraki yıllarda yapılacak reformların öncüsü olan II. Mahmut, gerçekte otoriter bir padişahtı. Batıdan esinlenen bu reformları İslamiyet'in kurallarıyla bağdaştırmaya çalışıyordu. Bu o kadar da kolay bir iş değildi. Esin kaynağı olan Batı sistemleri, esas olarak pozitif hukuk anlayışının ve rasyonel devlet yapılanmasının ürünüydü. Bu reformları gerçekleştirmek için II. Mahmut kendisinden önceki padişahlardan daha reformcu ama aynı zamanda daha mutlakıyetçi bir yönetim sergiledi.[197]

II. Mahmut, saltanatını sürdürmek ve reformları gerçekleştirebilmek için kendi iktidarına rakip olabilecek unsurların bertaraf edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Öyle de yaptı. Onun döneminde padişahın otoritesine karşı gelmek mümkün değildi. Her şey onun istediği gibi olacaktı ve kimse ona itiraz etmeye cesaret edemeyecekti. O dönemde devlet yönetimi anlayışı böyleydi.

---

(195) a.g.e., s. 69.

(196) a.g.e., s. 64-65-69.

(197) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 3, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000 s. 121.

Tanzimat Fermanı'nın Getirdikleri

II. Mahmut döneminde başlayan ve onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Abdülmecit tarafından sürdürülen reform çalışmalarının en önemli sonucu Tanzimat Fermanı oldu.

Bütün bu çalışmalar yapılırken hemen hemen her reform girişiminde dine, şeriata bağlılık açıklaması yapılması da dikkatten kaçmıyor. Örneğin, esası Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan ve Tanzimat Fermanı olarak bilinen Gülhane Hattı Hümayûnu'nda şöyle deniliyor: *"Yüce devletimizin kurulduğundan beri Kuran'a, şeriatın ilkelerine uyulduğunda saltanat güçlü, halk da mutlu olmuştur. 150 yıldan beri bunun tersi yapıldığından zayıflık, yoksulluk ve çöküş baş göstermişti. Oysa şeriat kurallarına uymayan devlet payidar olamaz."*

Peki, bu Tanzimat Fermanı şeriat kurallarına nasıl daha iyi uyulacağını açıklamak için mi ilan edilmişti? Hayır. Orada sıralanan vaatlerin çoğu dini kurallarla ilgili değildir. Ve Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında yabancı ülkelerin etkisinin ve baskısının rolü büyüktür. Bu ferman, Müslüman olmayanların haklarını korumak için Osmanlı İmparatorluğu'na sürekli baskı yapan yabancı ülkeleri tatmin edecek bir metin olarak düşünülmüştür. Herhalde o yabancı ülkelerin kaygısı Türklerin şeriata daha uygun hareket etmelerini sağlamak değildi.

Ne deniliyor Tanzimat Fermanı'nda? Özetle şunlar:

- Yeni yasalar çıkarılacaktır. Vatandaşların can, ırz, namus, şeref ve haysiyetleri korunacak, mal güvenliği sağlanacaktır.
- Müsadere usulü kaldırılacaktır.
- Vergiler yeniden düzenlenecektir.
- Askerlik yeni bir düzene bağlanıp süresi sınırlandırılacaktır.
- Açık ve yasal yargılama yapmadan idam cezası verilmeyecektir.
- Danışma, tartışma ve oybirliği ile karar alma yöntemleri geliştirilecektir.
- Yeni bir ceza yasası yapılacak ve suçlu görülenler hatıra, gönüle bakılmadan cezalandırılacaktır.
- Bu kurallar bütün ülke halkı için getirilmektedir. Yani din ve mezhep farkı gözetilmeden uygulanacaktır.

Hattı Hümayûn'un uygulanması için çıkarılan fermanda, "Vezirden çobana kadar herkesin eşit olacağı" vurgulanıyor.

Burada dikkat çeken nokta, bir yandan şeriata uyma zorunluluğundan söz edilmesi, bir yandan da yeni yasalar adı altında dini esaslara dayanmayan düzenlemeler yapılmasıdır. Bazı bilim adamları, şeriatın kuvvetle vurgulanmasının tutucuları, softaları ürkütmeme endişesinden kaynaklandığını, Müslümanlarla Müslüman olmayanların yasa önünde eşit sayılmasının geleneksel İslam anlayışından bir uzaklaşma anlamına geldiğini düşünüyorlar.[198]

Hayata geçirilemeyen Senedi İttifak bir yana bırakılırsa, ilk defa bir padişah kendi yetkilerini sınırlandırmaktadır. Bu demokratikleşme açısından önemli bir adım oluşturuyor.

Uygulamada neler oluyor? Çıkarılan bazı yasalar gerçekten geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşıp Batı ülkelerinin mevzuatından esinleniyor. Örneğin 1840 tarihli Ceza Yasası ve 1850 tarihli Ticaret Yasası birçok açıdan Batı ülkelerinin yasalarıyla benzerlikler göstermekte ve evvelce neredeyse tamamen şeriat kurallarına dayalı olan yapıyı değiştirmekteydi.

Peki, vatandaşların günlük yaşamıyla yakından ilgili olan temel hukuk metni Mecelle nasıl yazılacaktı? Mecelle'nin yazarı olan aydın devlet adamı ve tarihçi Ahmet Cevdet Paşa aynı zamanda bir din adamıydı ve şeyhülislamlığa aday olacak kadar din alanında yükselmişti. O Mecelle'yi yazarken Batı'nın temel kuralarıyla İslami ilkeleri bağdaştırmaya çalışmıştı. Ancak eski uygulamadan farklı olarak, Mecelle bir devlet yasası halini alacak ve yalnız Müslümanlar için değil Müslüman olmayanlar için de geçerli olacaktı.[199]

Tanzimat Fermanı nasıl karşılandı? Vatandaşların büyük bir bölümü yeni haklara kavuşmayı sevinçle karşıladılar. Ama eski dönemde haksız kazanç sağlayanlar, o dönemde sahip oldukları bazı avantajlarını kaybedenler Tanzimat'a karşı tavır aldılar. Yabancı ülkeler başlangıçta olumlu tepkiler verdiler ama kısa bir süre sonra Fransızlar,

(198) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 87.

(199) Finkel, Caroline, *Osmanlı*, Çeviri: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 421-423.

siyasi koşullar değişince, bu fermanın "İngilizlerin bir oyunu olduğunu" söylemeye başladılar. O dönemde uluslararası ilişkilerde insan hakları hiçbir ülkenin öncelikli hedefleri arasında değildi. Azınlık hakları gibi konularda yapılan baskılar da, çoğunlukla başka siyasi hedeflere ulaşmanın aracı olarak kullanılıyordu.

Tanzimat Fermanı Padişah Abdülmecit açısından önemli bir başarıydı. 1856 yılında, Kırım Savaşı'ndan sonra, gene yabancıların baskısıyla kabul edilen Islahat Fermanı da aynı nitelikteydi. Bu belgenin esas amacı Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki eşitlik ilkesini güçlendirecek ve daha iyi uygulanmasını sağlayacak önlemler alınmasıydı. Islahat Fermanı'nın metni, Sadrazam Ali Paşa'yla İstanbul'daki İngiliz ve Fransız büyükelçileri arasında yapılan görüşmelerde şekillendi. Bir devletin kendi yasalarını, temel hukuk metinlerini hazırlamak için yabancılardan icazet alması hazin bir durumdur. Ne yazık ki böyle durumlara Islahat Fermanı'ndan 150 yıl sonra da rastlanacak, Türkiye'de iktidarın hazırlattığı bir anayasa tasarısı meclis sunulmadan Amerikalı yetkililere açıklanacaktı.

Özetle, Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen Fransa ve İngiltere şimdi bir bedel istiyorlardı. İşte bu bedel de onların beklentileri doğrultusunda hazırlanacak bir Islahat Fermanı olacaktı. Dikkat çeken nokta, Islahat Fermanı'nda artık Kuran'a ve şeriata atıf yapılmamasıydı.[200]

Bu fermanda öngörülen yenilikler arasında şunlar vardı:

- Fener Rum Patriği ömür boyu seçilebilecek,
- Müslüman olmayan topluluklara cemaat meclisi oluşturma, okul ve ibadethane açma yetkisi verilecek,
- Müslüman olanlarla olmayanlar karma mahkemelerde yargılanacak,
- Mahkemeler açık olacaktı.

Yabancıların telkinleriyle de olsa bu reformları gerçekleştiren Abdülmecit devlet yönetiminde babası II. Mahmut kadar güçlü bir liderlik sergileyemedi. Onun kadar etkili bir otorite kuramadı. Onun

(200) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 96.

döneminde ulema ve yerel yöneticiler seslerini eskisinden daha fazla duyurmaya başladılar.[201] Ancak halkın hak ve özgürlüklerini savunan bir muhalefet akımı henüz ortada yoktu. O devirde yabancıların kışkırtmaları sonucunda pek çok huzursuzluk ve ayaklanma da yaşandı. İstikrar sağlanamadı. Abdülmecit, düzeni sağlamak amacıyla 22 kere sadrazam değişikliği yaptı ama gene de arzu ettiği sonucu alamadı.

Bu eşitlikçi reformlar toplumun aşırı dindar kesimlerinde tepki doğurmakta gecikmedi. Dönemin ünlü ulemalarından Ahmet Cevdet Paşa, bu Islahat Fermanı'nın İslamiyet için bir "yas günü" olduğunu söylemişti. Nasıl olur da devlet Müslüman olmayanlara Müslümanlarla aynı hakları verebilirdi?

15 Temmuz 1858'in hac mevsiminde, Cidde'de Hacılar Hıristiyanlara saldırdılar. Araya girmek isteyen Fransız ve İngiliz konsoloslarını öldürdüler. İngilizler ve Fransızlar, Cidde açıklarına savaş gemilerini göndererek şehri topa tuttular. Olayların elebaşı olduğu saptanan 10 kişi yakalanarak idam edildi.

Cidde olaylarından yaklaşık 6 ay sonra Süleymaniyeli Şeyh Ahmet ile Hüseyin Daim Paşa'nın önderliğinde kurulan gizli bir örgüt ortaya çıkarıldı. Bu örgütün amacı Abdülmecit'i ve bazı devlet adamlarını şeriat adına öldürmekti. Bir ihbar üzerine bu örgüt mensupları yakalandı. Üç elebaşı idama mahkûm edildi. Abdülmecit bu cezaları affederek müebbet hapse çevirdi.[202] İstanbul'daki bu darbe girişiminin arkasında Nakşibendî tarikatına mensup bazı aşırı dinci çevrelerin yer aldığını ileri sürenler var.[203]

Sanıkların Kuleli Kışlası'nda yargılanmaları nedeniyle bu olaya "Kuleli Vakası" deniliyor. Olayı gerçekleştiren bazı din adamlarının ve subaylarının gerçek amacı neydi? Bu tam anlaşılabilmiş değil. Padişahı meşrutiyet ilanına zorlamaya çalıştıklarını düşünenler de var.[204]

---

(201) Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, Morrow Quill Paperbacks, New York, 1977, s. 504.

(202) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 3, s. 135-136.

(203) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 29.

(204) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 122.

Görülüyor ki 19. yüzyılın ortalarından sonra bile Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapmak kolay değildi. Bir yandan yabancı devletlerin Hıristiyanlara tam eşitlik sağlanması için yaptıkları baskılar, bir yandan da aşırı dinci grupların tepkileri vardı. Yani, Hıristiyanlara eşit haklar veren reformları yapmak cesaret isteyen işti. Gene de reform çalışmaları devam etti.

Abdülmecit'ten sonra tahta geçen kardeşi Abdülaziz, hiç değilse hükümdarlığının ilk yıllarında reform çalışmalarını sürdürdü. Bir bölümü dış telkinlerle, hatta baskılarla gerçekleştirilmiş de olsa, bu reform hareketleri 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısını, devletin işleyiş biçimini büyük ölçüde değiştirdi ve sosyal alanda da farklı din ve etnik kökene mensup kişiler arasında eşitlik sağlayıcı düzenlemeler yapılmasını sağladı.

Yabancı ülkelerin Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ve adalet düşünceleri çerçevesinde yürütülen çalışmaları ve daha sonraki reform girişimlerini her defasında yetersiz bulmalarını, daima yeni talepler ve yeni baskılarla Osmanlı İmparatorluğu'nu zorlamaya çalışmalarını bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor.

Gerçekten, 1839 Gülhane Hattı Hümayûnu'ndan sonraki dönemde Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa gibi devlet adamları Tanzimat'ın getirdiği reform anlayışını hayata geçirmek için büyük çaba göstermişlerdi. Ama ne yaparlarsa yapsınlar yabancı ülkeleri bir türlü tatmin edememişlerdi. Ancak onlar, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında eşitliği sağlayıcı, ekonomik, teknik ve idari alanlarda ülkeyi yenileştirici önlemleri alırken padişahın otoritesini tartışma konusu bile yapmıyor, otoriter bir devlet yönetimi anlayışını sürdürmeye özen gösteriyorlardı. Padişahın yetkisini sınırlayacak özgürlükçü fikirler ve projeler onların düşünce yapısının dışındaydı.

Bütün bu yıllarda, padişahların otoriter devlet anlayışı sürdü. Ancak Abdülmecit ve Abdülaziz'in dönemlerinde Babıâli'nin, yani hükümetin devlet yönetiminde ağırlık kazandığı, sadrazamların devletin temel meseleleri hakkındaki görüşlerini padişaha büyük ölçüde kabul ettirdikleri görülüyordu.

Bu etkili sadrazamlardan Fuat Paşa 1869'da, Ali Paşa da 1871'de öldü. O tarihe kadar reformların sürdürülmesinde, devlet hazinesi-

nin denetim altında tutulmasında ve dış politikada büyük ölçüde bu sadrazamların etkisiyle hareket eden ve hükümdarlığının ilk yıllarında kendinden önceki padişahların reformcu çizgisini benimsemiş görünen Abdülaziz artık rahat bir nefes alabilirdi. Söylendiğine göre, Ali Paşa'nın ölümü üzerine Abdülaziz şöyle demişti: "*Sonunda özgür bir adam oldum.*" Gerçekten Abdülaziz artık kendini hükümetin görüşlerini ve telkinlerini dinlemek zorunda hissetmeyecek, sempati duyduğu aşırı dinci çevrelerle ilişkilerini geliştirebilecek, aşırı ölçüde harcama yaparak hazineyi zora sokabilecek ve tam bir despot gibi ülkeyi yönetebilecekti. Bütün bunları yapma özgürlüğüne kavuşmuştu.[205] Onun her isteğini yapamayan sadrazamlar derhal görevden alınıp yerlerine daha itaatkâr sayılanlar getiriliyordu. Abdülaziz 15 yıllık iktidarında 16 defa sadrazam değiştirdi. Ama bu devletin çöküşünü durdurmaya yetmedi. 1871 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu hem siyasal hem de mali açılardan hızlı bir inişe geçti.

Bu yıllar aynı zamanda özgürlükçü hareketlerin güçlendiği yıllardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda özgürlük hareketleri Abdülaziz'in padişahlığı döneminde ortaya çıkmıştı. İyi eğitim görmüş, bir bölümü Batı ülkelerinin okullarında okumuş gençler devlet yapısını değiştiren reformlarla yetinmiyorlardı. 1789 Fransız İhtilali'nin ve 1848 yılında çeşitli Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen ihtilallerin etkisinde kalan bu genç aydınlar, reformlara bir ideolojik boyut katılması gerektiğini düşünüyor, bunu da hürriyet özlemi olarak dile getiriyorlardı. Evvelce Tanzimat döneminin simgesi "adalet"ti. Şimdi, toplumda siyasal bir değişimin öncülüğünü yapmaya çalışanların simgesi ise "özgürlük"tü. Padişahın ve yüksek devlet yetkililerinin tercihleri doğrultusunda yapılan reform hareketlerini, tabandan gelen bu özgürlükçülük hareketleriyle karıştırmamak gerekir.

Yeni Osmanlılar Hareketi

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki özgürlükçü akımların başlangıcını Yeni Osmanlılar Hareketi olarak kabul etmek doğru olur. Genç Osmanlılar, Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri olumlu karşılıyor, Mus-

(205) Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, 1977, s. 507.

tafa Reşit Paşa'dan saygıyla söz ediyorlardı. Ama yapılanlar yeterli değildi. O zamana kadar yapılanlar daha çok yabancıları memnun etmek için gerçekleştirilen bir göz boyama niteliğindeydi.[206] Yeni Osmanlıların amacı ise, Batı ülkelerinde örneği görüldüğü gibi, meşruti bir monarşi yönetimi kurmaktı. Yani padişahın yetkileri sınırlandırılacak, keyfi yönetime son verilecek, devlet işleri kanunlara uygun biçimde yürütülecek, hangi dinden olursa olsun bütün vatandaşların yasalardan kaynaklanan haklarına saygı gösterilecekti. Bu amaçla bir anayasa hazırlanacak, seçim yoluyla bir meclis oluşturulacak ve hükümet meclise karşı sorumlu olacaktı. Bütün bunlar da İslamiyet'in kurallarına göre düzenlenecekti. Hareketin öncüleri arasında bu temel noktalarda büyük ölçüde görüş birliği vardı ama her konuda değil...

Yeni Osmanlılar hareketinin temel düşünce yapısı 1865 yılında İstanbul'un Belgrad Ormanları'nda düzenlenen bir piknik sırasında ortaya çıktı. Orada bir "vatanseverler ittifakı" oluştu. Lord Kinross bunu Türkiye'nin ilk siyasi partisi olarak nitelendiriyor. O tarihte İstanbul'da kurulan gizli derneğin adı "İttifakı Hamiyet"tir.[207] Daha sonra Yeni Osmanlılar Hareketi olarak adlandırılan bu grup, İtalya'nın ünlü Carbonari Derneği gibi, küçük gruplardan oluşan gizli bir yapılanmaya sahip oldu.

Hareketin öncülerinden Şinasi ve Ziya Paşa, Tanzimat Fermanı'nın hazırlayıcısı Reşit Paşa'nın himaye ettiği gençlerdi. Şinasi 1848 İhtilali'nden hemen sonra Paris'te eğitim görmüş ve o ihtilalin havasından etkilenmiş, 1862 yılında *Tasvir-i Efkâr* gazetesini kurmuştu. Ziya Paşa ise bir devlet memuruydu. Saraydaki görevini bırakmış, Paris, Londra ve Cenevre'ye giderek orada özgürlükçü hareketlere katılmıştı.[208] Hareketin en coşkulu ve güçlü ismi Namık Kemal'di. O da gazeteci ve tiyatro yazarı olarak "vatan" ve "özgürlük" kavramlarının en ateşli savunucularından biriydi. Namık Kemal daha sonra *Tasvir-i Efkâr*'ı devraldı ve görüşlerini orada yayınlamaya başladı.

(206) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 123.
(207) a.g.e., s. 123.
(208) Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, 1977, s. 505.

Bu gazeteler ülkenin sorunlarını, sıkıntılarını dile getirmeye başladılar. Vatandaşların siyasi haklarını savunuyor, hükümetin gücünü halktan alması gerektiğini söylüyor ve bir anayasa hazırlanarak seçimlere gidilmesini istiyorlardı. Böylece artık yasa yapmak hükümetin işi olmaktan çıkacak, meclisin işi olacaktı.

Genç Osmanlılar Paris'e kaçarak orada "Genç Osmanlılar Cemiyetini" kurdular. Bu cemiyet 1871'e kadar varlığını sürdürdü, sonra dağıldı. Genç Osmanlılar kendilerine önder olarak Mithat Paşa'yı görüyorlardı. O, ülkeyi sıkıntılardan kurtaracak mucizeyi yaratacak adamdı. Mucizenin adı da Meşrutiyet olacaktı.

Padişah Abdülaziz bu muhalefet hareketlerinden çok rahatsızdı. O devirde Yeni Osmanlılar hareketini etkisiz kılmak, Abdülaziz'in iktidarını sürdürmek için vazgeçilmez saydığı bir hedefti.[209]

Abdülaziz,1867 yılında Paris'e yaptığı ziyaretten sonra Londra'ya geçtiğinde, orada kendisini izleyen topluluk içinde bazılarının kırmızı fes giydikleri dikkatini çekti. Onlar Yeni Osmanlı Hareketi'nin öncüleriydi. Padişah bunların kim olduğunu sordu. Dışişleri Bakanı'nın cevabı hazırdı: "Onlar Zatı Şahanelerinin muhalefetidir."

Abdülaziz, III. Napolyon'un davetlisi olarak bu ziyarete çıktığında, acaba Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden Balkanlardaki milliyetçilik akımlarını Napolyon'un kuvvetle desteklediğini biliyor muydu? Şüphelidir. Cumhuriyet sayesinde ve seçimlerle işbaşına gelen III. Napolyon, İkinci Cumhuriyet'i yıkıp Fransa'yı yeniden imparatorluk idaresine sürüklemişti. Ama bu imparatorluğun ömrü kısa olacaktı ve Abdülaziz'in ziyaretinden 3 yıl sonra Fransa yeniden cumhuriyet yönetimine dönecekti. Anlaşılıyor ki Abdülaziz işin siyasi yönünden çok orada gördüğü toplum hayatı, yollar, saraylar, altyapı gibi alanlardaki gelişmelerle ilgiliydi. Kendisine refakat eden yeğeni Abdülhamit de, "Biz onlardan yüz yıl gerideyiz," derken herhalde büyük ölçüde amcası Abdülaziz'in izlenimlerini paylaşıyordu.

Oysa Osmanlı özgürlük savaşçılarının amacı başkaydı. Onların öncülerinden Namık Kemal'in hedefi neydi? Ne yapmak istiyordu?

(209) Mantran, R., *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, Paris, 1989, s. 467-469.

Onun amacı Osmanlı toplumunu uluslaştırmak ve ülkede bir vatan duygusu ve sevgisi yaratmaktı. Yazdığı coşkulu şiirlerle bu düşünceleri aşılamaya çalışıyordu.[210] O her şeyden önce bir özgürlük savaşçısıydı. Fransız İhtilali'nden sonra yayınlanan İnsan Hakları Bildirgesi'ndeki ilkeleri içtenlikle benimsemişti. "İnsanlar hür doğarlar ve hürriyet insan için gıda kadar gereklidir," görüşünü savunuyordu. "İnsanın hakkı ve amacı yalnız yaşamak değil, özgürce yaşamaktır," diyordu. Namık Kemal bu hakların ve özgürlüklerin yasal güvence altına alınması gerektiği savunuyor, bu amaçla bir anayasa yapılmasını istiyordu. Tezlerini savunmak için İslamiyet'in kurallarından örnekler bulmaya çalışıyor, örneğin halka danışmayı öngören "meşveret" sisteminin dinde de yer aldığını, kurulacak meclisin bu anlayışla çalışacağını belirtiyordu.

Namık Kemal'in hedeflediği düzende padişahın mutlak hâkimiyetini sınırlandıracak bir meşruti monarşi kurulacak, bütün vatandaşlar eşitlik içinde hak ve özgürlüklerden yararlanacak ve bütün bunları güvence altına alacak bir anayasa kabul edilecekti. Namık Kemal'in düşünceleri ve beklentileri bu doğrultudaydı.

Bu düşünceler o günün koşulları altında çok ileri sayılabilecek düşüncelerdi. O tarihlerde Fransa, Birinci Cumhuriyet'in Napolyon'un darbesiyle yıkılmasını önleyememiş, kısa ömürlü İkinci Cumhuriyet de, önceki bölümlerde anlatıldığı gibi, Napolyon'un yeğeni Louis Napolyon tarafından birkaç yıl içinde sona erdirilmişti. Şimdi Fransa'da İkinci İmparatorluk dönemi yaşanıyordu ve orada her şeye rağmen seçimle gelen organlar varlığını sürdürüyor ve imparatora bağlı olarak görev yapıyorlardı. Fransa'da cumhuriyet düzenine ara verilmişti ama reform süreci devam ediyordu ve cumhuriyet özlemi pek çok Fransız'ın gönlünde yaşıyordu.

Yeni Osmanlıların muhalefetinde o gün için henüz cumhuriyet kavramını dile getiren yoktu. Bu bir özgürlük ve eşitlik hareketiydi. Ama bu kadarı bile padişah için fazlaydı. Onun eleştiriye ve yetkilerinin kısıtlanmasına tahammülü yoktu. Türkiye'de bazı liderlerin muhalefete, eleştiriye tahammül edememeleri, bir siyasi hastalık gibi 140

(210) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 3, s. 143-145.

yıl sonra nüksedecek ve işbaşına gelecek bazı iktidarlar eleştirileri susturmak için her çareye başvuracaklardı.

Daha 1864 yılında çıkarılan Basın Kanunu, gazeteleri kapatma da dahil olmak üzere gazetecilere para ve hapis cezaları verilmesini öngörüyordu. Ama ne yasalar ne de başka yollarla yapılan baskılar Yeni Osmanlı Hareketi'nin gelişmesini engelleyebildi. Tam tersine büsbütün hızlandırdı. Bazı devlet memurları da bu harekete destek oldular. Yeni Osmanlı Hareketi'nin üyelerinin sayısı kısa zamanda 245'e çıktı. Mithat Paşa ile Zaptiye Nazırı Mustafa Asım'ın da Yeni Osmanlıları destekledikleri söyleniyordu. Yani devletin üst kademelerindeki herkes bu hareketin düşmanı değildi. Hatta Veliaht Murat ile kardeşi Abdülhamit'in de bu harekete ilgi duydukları belirtiliyordu. Bu bir samimi ilgi miydi, yoksa hükümdarlığı üstlenmek için o çevrelerin desteğine duyulan ihtiyacın bir gereği miydi? Gerçek kısa bir süre sonra anlaşılacaktı.

Yeni Osmanlı Hareketi'nin sözcülerinin önerdikleri meşruti monarşilerin örnekleri yalnız Avrupa'da değil, Türkiye'nin civarındaki ülkelerde de vardı. Sırbistan'da 1835 yılından beri meşrutiyet sistemi uygulanıyordu. 1866 yılında Mısır Hıdivi İsmail Paşa bir anayasa kabul etmişti. Gene 1866'da Romanya'da bir parlamento açılmıştı. Yalnız Türkiye'deki hareketin farklı bir tarafı vardı. Namık Kemal ve arkadaşlarının çoğu bütün bu ilerici fikirleri savunurken geleneksel yaklaşımlardan pek uzaklaşamıyor, yukarıda da belirtildiği gibi, önerdikleri siyasi çözümlere dini bir zemin bulmaya çalışıyorlardı. Aslında Batı dünyasındaki meşruti monarşiden, özellikle İngiltere'deki devlet sisteminden esinlenen bu düşüncelere her zaman İslami bir dayanak bulmak zordu. İslamiyet'in devlet anlayışı ile Batı ülkelerinin siyasi sistemlerini bağdaştırmak kolay değildi.

Yeni Osmanlı Hareketi'nin görüşleri padişaha ilk defa Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa tarafından 1867 yılının Mart ayında yazılan bir mektupla açıkça dile getirildi. O mektupta Mustafa Fazıl Paşa, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıları, ekonomik ve mali güçlükleri sıraladıktan sonra idaredeki yolsuzlukları anlatıyor ve çare olarak meşrutiyet idaresinin kurulmasını öneriyordu. Yani, padişah görevde kalacak ama bir anayasa yapılacak ve bir

meclis toplanarak halkın sorunlarına çözüm arayacaktı. Mustafa Fazıl Paşa, bu mektubu göndermeden bir ay önce de bir Belçika gazetesine verdiği demeçte "Genç Türkiye Hareketinin" kurulduğunu ve kendisinin de bu hareketin temsilcisi olduğunu söylüyor ve bu görüşlerini açıklıyordu.

Fransızca yazılan bu mektup Namık Kemal tarafından Türkçeye çevrildi ve basın yoluyla halkın bilgisine sunuldu. O artık bir açık mektup olmuştu. Hükümet buna sert tepki gösterdi ve Genç Osmanlı Hareketi üyelerinden Namık Kemal ile Ziya Paşa'ya sürgün cezaları verdi. Ama onlar, sürgün yerine, Fazıl Paşa'nın daveti üzerine gizlice Fransa'ya gittiler. Paris'e kaçan Ali Süavi de onlara katıldı. Artık Yeni Osmanlılar Hareketi'nin merkezi Paris'te Fazıl Paşa'nın evi olmuştu. Faaliyetlerin büyük kısmı oradan yürütülecekti.

10 Ağustos 1867'de Ziya Bey, Namık Kemal, Ali Süavi ve arkadaşları Yeni Osmanlı Cemiyeti'ni resmen kurdular ve Londra'da *Muhbir* isimli bir gazete çıkarmaya başladılar. Yalnız bu gazete oldukça bağnaz bir İslamcılık yaptığı için, hareketin bazı üyeleri buna karşı çıktılar. Hareketin öncüleri daha sonra Paris'te *Hürriyet* isimli bir gazete yayınlamaya başladılar.

Ancak bu birliktelik fazla sürmedi. Ziya Bey'le Namık Kemal birbirlerinden ayrıldılar. Ali Süavi Paris'te *Ulum* gazetesini çıkarmaya başladı. Paris'te ve Cenevre'de de başka gazeteler de yayınlandı. Yeni Osmanlı Hareketi birlik içinde çalışamıyordu. Abdülaziz Yeni Osmanlı Hareketi'ni dağıtmak için çeşitli yöntemler uyguluyordu. Bazen af çıkarıp onları Türkiye'ye davet ediyor, onlara devlet dairelerinde görev veriyor, bazen de Türkiye'deki faaliyetlerinden rahatsız olup sürgüne gönderiyordu. Bu yöntemlerden bazıları kendi hesabına başarılı oldu. Örneğin Namık Kemal, aldığı güvence üzerine 1870 yılının sonunda İstanbul'a döndü. 1871'de *İbret* gazetesini çıkarmaya başladı. Bir yandan da *Vatan veya Silistre* isimli bir piyes yazdı. Kırım Savaşı sırasında Silistre Kalesi'nin kahramanca savunulmasını anlatan piyes büyük ilgi topladı ve halkın vatanseverlik duygularını coşturdu.

Bu yayınlar ve vatandaşların verdiği destek padişah için bardağı taşıran damla oldu. Yeni Osmanlıları denetim altına alamayacağını

anladı. Namık Kemal'in gazetesi kapatıldı, kendisi de Kıbrıs'a sürüldü. Magosa Kalesi'nde üç yıl hapis yattı. Ziya Bey ve Ali Süavi'ye de sürgün cezaları verildi.

Bu sürgünler özgürlük hareketini bitirmedi. Özgürlük savaşçıları hapsedilebilir ama sindirilemezdi, susturulamazdı. Ancak, bu hareketler fikir düzeyinde kaldıkça halkın geniş kesimlerinin desteğini sağlayabilirdi. Ne yazık ki bazı üyeler fikir mücadelesiyle yetinmeyip şiddet eylemlerine yöneldiler. Şiddet yoluyla iktidarı zorlamaya çalıştılar. Hatta Abdülaziz'e karşı bir suikast planlayanlar oldu. Bunlar eyleme geçemeden yakalandılar. Bazıları tutuklandı, bir kısmı da Avrupa'ya kaçtı.

Tanzimat sonrasında devlete damgasını vuran Ali ve Fuat paşaların ölümünden sonra Yeni Osmanlıların fikir mücadelesi yapan üyeleri seslerini daha çok çıkarmaya başladılar. Onlara göre Ali Paşa'nın aydın bir despotizm anlayışıyla ülkenin yönetimine damgasını vurması ve Tanzimat döneminin reformlarını sürdürmekle yetinmesi imparatorluğun dağılmasını önleyemezdi. Anayasal bir liberalizm tek çıkar yoldu.

Ali ve Fuat Paşaların ölümünden sonra imparatorlukta hava değişmişti. Abdülaziz'in sadrazamlığa getirdiği Mahmut Nedim Paşa tam bir mutlakıyet yanlısıydı ve padişaha çok bağlıydı. Abdülaziz artık devlet işlerinde eskisinden daha etkili olabilirdi. Yeni sadrazam, padişahın bütün buyruklarını tartışmasız yerine getiriyor, meşrutiyet rejimi kurmak ve bir anayasa hazırlamak isteyenlerin önünde büyük engel oluşturuyordu. Kendisi Abdülaziz döneminin başlarında *Ayni Devlet* (Devletin Aynası) başlıklı bir kitap yazarak, Tanzimat reformlarını kuvvetle eleştirmiş ve yolsuzluklara bulaşmış bürokratlara aşırı derecede yetki verildiği için o dönemi suçlamıştı. Ona göre padişah devlet işlerini ele almalı ve bürokrasinin kendi emirlerine itaat etmesini sağlamalıydı.[211]

Mahmut Nedim Paşa'nın bu özgürlük karşıtı tutumu ve Rusya yanlısı siyaseti ülkede ve yurtdışında tepki uyandırıyordu. Gerek ülke içinde gerek yurtdışında Türkiye'nin Rusya'yla yakınlaşma siyasetini

(211) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 36.

destekleyenler yok gibiydi. Mahmut Nedim Paşa eski bakanları sürgüne gönderiyor, yüksek memurların yerlerini sık sık değiştiriyor ve kimsenin kendisine rakip olmasına izin vermiyordu. Devlet yönetiminde bir kaos yaşanmaya başlamıştı.

Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı o koşullarda daha fazla işbaşında tutamayacağını anladı ve 1872 yılında görevden aldı. Padişah ondan sonraki üç yıl içinde altı kere sadrazam değiştirdi. O devirde devletin sıkıntıya girdiği her durumda padişahın ilk aklına gelen Sadrazamı değiştirmekti. Böylece herkes suçun onda olduğunu sanıyor ve padişah eleştirilerin dışında kalıyordu. Ama bu kadar sık değişiklik yapılınca devlet yönetiminde süreklilik ve istikrar büsbütün kayboldu.

Artık sadrazamların ağırlığı kalmamıştı. Padişah her konuyu herkesten iyi bildiğini sanıyor, kimseye, hükümetin başı olan sadrazama dahi danışma gereğini duymuyordu. Nazırların tayininde bile onun görüşünü almıyordu. Padişah onlara sekreter muamelesi yapıyor, sadece buyruklarını yerine getirmelerini bekliyordu.[212]

Abdülaziz'in atadığı sadrazamlar arasında ağırlığı olan belki sadece Mithat Paşa'ydı. O hem zengin bir devlet tecrübesine sahipti hem de ülkenin geleceğine ilişkin önemli projeleri vardı. Yeni Osmanlıların bir beklenti olarak dile getirdikleri anayasa ve meşrutiyet rejimi Mithat Paşa'nın en önemli hedeflerinden biriydi. O hedefe ulaşmak için her şeyi yapmaya hazır görünüyordu. Padişahı devirmek de dahil olmak üzere böyle birini padişahın uzun süre görevde tutması beklenemezdi. Onun sadrazamlığı sadece üç ay sürdü. Abdülaziz bir kere daha Mahmut Nedim Paşa'yı bu göreve atadı. Ondan vazgeçemiyordu.

Abdülaziz'in hükmedici tavrı giderek dayanılmaz bir hal alıyordu. Bakanlara önünde diz çöktürüyor ve onlardan oğlunun ayağını öpmelerini istiyordu. Adı "Aziz" olan memurların bu isimle resmi belgeleri imzalamalarını yasaklamıştı. Onlar kendilerine başka isim bulmalıydılar.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Abdülaziz'in 1867 yılında Fransa ve

(212) Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, 1977, s. 507.

İngiltere'ye yaptığı ziyaretlerde onu en çok etkileyen, gördüğü ülkelerdeki şatafatlı saraylar ve devlet binalarıydı. O da İstanbul'da böyle saraylar yaptırmalıydı. Yaptırdı da. Ama zaten kaynakları tükenmekte olan devlet hazinesi bu kadar büyük masrafları kaldıramazdı. Devlet bütçesinin %15'i padişahın kişisel harcamalarına gidiyordu. Dış borçlar ölçüsüz derecede artmıştı. 20 yıl içinde Osmanlı borçları dört milyon sterlinden 200 milyon sterline yükselmişti.[213] Devletin maliyesi batıyordu.

Yabancılar Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yaparak taleplerini dayatmaya devam ediyorlardı.[214]

Padişah bir taraftan da giderek daha baskıcı yöntemlere başvuruyordu. Örneğin 9 Mayıs 1876 tarihinde *Basiret* gazetesi 3 boş sayfa olarak yayınlandı. Ertesi gün İstanbul'da medrese öğrencileri yürüyüş yaptı.

Faiz hadleri İngiltere'nin iki katına ulaşmıştı. Devlet artık borç faizlerini ödemek için bile yeni borç almaya muhtaç hale gelmişti. Bu sıkıntılar yetmiyormuş gibi 1873 yılında büyük bir açlık ve kuraklık felaketi yaşandı. 1875 yılının Ekimi'nde hükümet, borç faizlerinin sadece yarısını ödeyebileceğini ilan etti. Gerisi beş yıl içinde ve %5 faizle ödenecekti. Bu arada Balkanlardaki ayaklanmalar ve silahlı ayrılıkçı hareketler devleti zor duruma sokuyordu. Bu ayaklanmaları bastırmak için kullanılan bazı yöntemler de dünyada tepki uyandırıyordu. İngiliz Büyükelçisi Henry Elliot, raporlarında Türklerden "kısmen uygarlaşmış bir halk" olarak söz ediyordu. Artık Abdülaziz başta olduğu sürece işlerin düzelemeyeceği kanısı yaygınlaştı.[215]

İşte bütün bu olumsuzluklar yaşanırken 1876 yılının 8 Mayısı'nda İstanbul'da büyük bir halk hareketi düzenlendi. Medrese öğrencilerinin de katıldığı bu gösterinin başlıca hedefi Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ydı. O ayaklanma sırasında "Müslüman Yurtseverler Beyannamesi" başlığıyla bir bildiri yayınlandı. İlginç olan, Müslüman Yurtseverler denilen medrese öğrencilerinin de anayasa taleplerini

(213) Kocahanoğlu, O. Selim, *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, Cilt 1, İstanbul, s. 269.
(214) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 128.
(215) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 3, s. 151.

benimsemeleriydi. Çok sayıda medrese öğrencisi Babıâli'nin önünde gösteriler yapıyor, Sadrazam Mahmut Nedim'le baş müftünün görevden alınmalarını istiyorlardı. Padişah softaların bu taleplerini kabul etti. Sadrazamlığa Mehmet Rüştü Paşa getirildi. Mithat Paşa da Şurayı Devlet Başkanı sıfatıyla hükümete katılacaktı.[216]

Durumun kontrolden çıkmasını önlemek için padişah basına sansür getirdi ve telgraf haberleşmelerini askıya aldı. Ancak bu önlemler sonuç vermedi ve Abdülaziz'in tahtan indirilmesi kaçınılmaz hale geldi[217] Mithat Paşa bir anayasa hazırlayarak meşrutiyet ilan etme fikrini şimdi daha da kuvvetle savunuyordu. Padişahın yetkileri, İngiltere'de olduğu gibi sınırlandırılacaktı. Onun hedefi buydu ama Abdülaziz bu düşünceye sıcak bakmıyordu.

O dönemde Savaş Bakanı Hüseyin Avni Paşa önemli bir rol oynuyordu. O bir yandan Balkanlardaki ayaklanmaları kuvvet kullanarak etkisiz kılmayı düşünüyor, Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini kırmaya çalışıyor, bir yandan da bütün bu alanlarda yetersiz kaldığını düşündüğü Padişah Abdülaziz'i devirmeyi planlıyordu. Ama onun hedefi bir anayasa hazırlayarak meşrutiyet rejimi kurmak değildi. O Mithat Paşa'dan farklı düşünüyordu.

Bu planlarını 30 Mayıs 1876 günü yürürlüğe koydu. Diğer hükümet üyeleri de Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın yanında yer aldılar. Mithat Paşa ve diğer bakanlar Savaş Bakanlığı'nda toplandılar. 30 Mayıs günü iki tabur asker Dolmabahçe Sarayı'nın etrafını çevirdi, Boğaziçi'ndeki bazı savaş gemileri de onlara destek verdi. Bakanların toplantısında şeyhülislamdan, biraz zorlamayla da olsa, padişahın devrilmesi için fetva alındı. Usul buydu. Şeyhülislam fetva vermeden padişahı görevden almak mümkün değildi. Peki, şeyhülislamın fetvasının gerekçesi neydi? Şuydu: "Padişah zihni rahatsızlıklar çekiyordu. Siyasi konularda bilgisizdi. Devlet kaynaklarını kişisel amaçları için harcıyordu. Devlete ve topluma zarar veren uygulamalar içindeydi."[218] Şeyhülislamın dile getirdiği gerekçeler arasında "öz-

(216) Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, 1977, s. 508.
(217) Caroline Finkel, *Osmanlı*, Timaş Yayınları, 2007 s. 425-426.
(218) Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, 1977, s. 514.

gürlükleri kısıtlamak, halka baskı yapmak" gibi hususlar yer almıyordu. Hüseyin Avni Paşa'nın ve şeyhülislamın öncelikleri bunlar değildi. Oysa padişahı devirmek isteyen Mithat Paşa ve arkadaşları en çok bu konulardan şikâyetçiydi.

Bakanlar, yeni Padişah V. Murat'a bağlılık yemini ettiler. Mithat Paşa ve onun görüşlerini paylaşan arkadaşları V. Murat'ı liberal fikirleri benimseyen, meşruti bir devlet yönetimi kurmaya istekli ve bir anayasa ilan etmeye hazır bir şehzade olarak tanımışlardı. Onun padişahlığını bu düşüncelerle desteklemişlerdi. O, liberaller ve meşrutiyet yanlıları için bir umut kaynağıydı. Hüseyin Avni Paşa'nın önceliği ise Abdülaziz'in iktidarına son vermekten ibaretti. Gerisini fazla düşünmüyordu.

Görevinden feragat ettiğini belirten bir yazı imzalamayı kabul eden Abdülaziz, önce Topkapı Sarayı'na oradan da Çırağan Sarayı'na getirildi. Ancak tahttan indirildikten beş gün sonra, 4 Haziran günü odasında bilek damarları kesilmiş olarak bulundu. Eski padişah ölmüştü. Bu bir intihar mıydı? Cinayet miydi? Bu konu yıllarca tartışıldı. Hatta yılarca sonra Yıldız Sarayı'nda düzenlenen düzmece bir mahkemede Mithat Paşa'nın ve bazı arkadaşlarının mahkûm ettirilmesi için bir bahane olarak kullanıldı. Gerçek neydi? Bugün bile farklı değerlendirmeler yapan tarihçiler var ama çoğunluk Abdülaziz'in intihar ettiği görüşünü benimsiyor.

Sultan Murat'ın işbaşına getirilmesi, meşrutiyet yanlısı liberal çevrelerde büyük sevinç yarattı. Murat, özgürlük yanlısı çevrelerle yakın ilişki kurmuştu. Abdülaziz'e kabul ettirilemeyen anayasa ona ettirilebilirdi. Yakın çevresine Genç Osmanlılar atandı. Namık Kemal, Kıbrıs'tan çağırılarak padişahın özel kalem müdürlüğüne getirildi. Ancak ortada ciddi bir sorun vardı. V. Murat, ciddi bir zihinsel hastalık geçiriyordu. Abdülaziz'in ölümü psikolojik sorunlarını artırmıştı. İçkiye aşırı düşkünlüğü de kendisinden beklenen görevleri yerine getirmesini imkânsız kılıyordu. Gene de V. Murat Padişah seçilmişti. Artık yetki ondaydı.

Bu koşullar altında V. Murat, göreve gelişi vesilesiyle bir Hattı Hümayûn yayınladı. Orada devlete yeni bir düzen vereceğini, hiçbir ayrım yapmadan bütün vatandaşlara özgürlük tanınacağını söy-

lüyordu. Ama beklentilerin aksine anayasadan hiç söz etmiyordu. Muhtemelen Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa böyle bir atıfta bulunulmasını engellemişti. V. Murat'ın tahta geçmesinin ilk günlerinden itibaren anayasayı destekleyenler ve buna karşı çıkanlar hükümet içinde farklı gruplar oluşturmuşlardı. Abdülaziz'i deviren Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa, sadrazamla birlikte meşrutiyet rejimine karşı çıkıyordu.

Mithat Paşa, 15 Temmuz günü, hükümeti ikna etmek için son bir çaba sarf etti ama başarılı olmadı. Anayasa ümitleri suya mı düşecekti? Bu tartışma ortamı yaşanırken beklenmedik bir olay oldu, hükümet üyeleri Mithat Paşa'nın konağında toplantı halindeyken Hasan isimli bir subay Abdülaziz'in intikamını almak için konağı bastı ve Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nazırı Mehmet Raşit Paşa'yı öldürdü. Bu olay yeni bir kriz yarattı. Sağlığı zaten bozuk olan padişahı büsbütün sarstı.

V. Murat'ın sağlık durumunun görevini sürdürmesine izin verip vermediğini saptamak için Türk ve yabancı uyruklu 19 doktor bir konsültasyon yaptılar. Onların verdiği rapora göre genel sağlığı iyi olan Murat, bir depresyon geçirmekteydi ama zaman içinde iyileşebilirdi. Bu durumda akla gelen ilk çare Murat'ın kardeşi Abdülhamit'e bir süre için kral naibi olmasını önermekti. Kendisine bu öneriyi Mithat Paşa götürdü ancak Abdülhamit bunu reddetti. "Osmanlı geleneklerinde böyle bir usul yoktur ve bu şeriata da uymaz," dedi. Hiçbir koşul altında bu öneriyi kabul edemeyeceğini ama tam yetkiyle padişahlık makamına getirilirse bu görevi yerine getireceğini söyledi.[219]

Mithat Paşa bir süre sonra kendisini bir daha ziyaret etti ve hazırladığı anayasa taslağını sundu. Bu taslak 19. yüzyıldaki bazı Avrupa ülkelerinin özellikle Belçika'nın anayasasından esinlenilmişti. Abdülhamit padişah olursa böyle bir anayasayı kabul edebilir miydi? Abdülhamit buna olumlu cevap verdi ama bazı koşulları vardı: anayasayı kendisi ilan edecekti, sorumluluk taşıyan danışmanlarla çalışacaktı ve danışmaya önem veren hükümetlerle çalışmak istiyordu.

(219) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 51.

Bunlar ilk bakışta masum isteklerdi. Ancak, daha sonra göreve geldiğinde başka koşullar da ileri sürecek ve ileride bu anayasayı anlamsız kılacak ve kendisinin mutlak hâkimiyetine zemin hazırlayacak değişikler yaptıracaktı. Ama şimdi bunları söylemenin zamanı değildi, daha tahta geçmemişti. Mithat Paşa da bazı değişiklikleri kabule hazırdı, yeter ki anayasa ilan edilsin. Ama kısa bir süre sonra yanıldığını anlayacaktı. Anayasanın ilanı onun özlediği rejimi getiremeyecek, ülke istibdadın karanlığına sürüklenecek ve bu olumsuz gelişmenin en ağır bedelini de kendisi ödeyecekti.

Abdülhamit bu arada, padişahlığı elde etmek için bazı iç ve dış destekler aradı. Bunların başında kayınbiraderi Damat Mahmut Celalettin Paşa geliyordu. Mahmut Celalettin Paşa'nın yakınında bulunanlar da Cevdet Paşa, İngiliz denilen Said Paşa ve Küçük Said idi. Bunlar iktidarın muhafazakâr kanadını temsil ediyorlardı. Onların desteğini sağlamak zor olmadı.

Abdülhamit dış destek aramayı da ihmal etmedi. 26 Ağustos günü İngiliz büyükelçisi Elliot'a özel bir temsilci göndererek, tahta çıktığı takdirde hürriyetçi yaklaşımları benimseyeceği hususunda teminat verdi. İngiltere Hükümeti'nin tavsiyelerini dinlemeye hazır olduğunu bildirdi. Doğu meselesi konusunda İngiltere'nin yayınladığı mavi kitaplar hakkında bilgi sahibi olduğunu iletti ve Türkiye'ye borç verenleri tatmin edecek şekilde devlet maliyesini sıkı bir biçimde denetlemeye söz verdi. Devletin veya hükümetin başına geçmek için dış destek aramak utanç verici bir durumdu. Ne yazık ki bu, zamanla teslimiyetçi görüşleri benimseyen bazı siyasetçilerde bir alışkanlık haline geldi.

Bu arada İstanbul'un duvarlarında Mithat Paşa'yı ve Mehmet Rüştü Paşa'yı suçlayıcı afişler gözer çarpıyordu.[220] Bu kampanyaların arkasında kimin olduğu belliydi. Bunu henüz anlamayanlar birkaç hafta içinde anlayacaklardı.

31 Ağustos günü bakanlar, devletin ve ulemanın önde gelen temsilcileri Topkapı Sarayı'nda toplandılar. O devirde ulemaya danışılmadan hiçbir iş yapılamıyordu.

(220) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 3, s. 154.

Mithat Paşa o toplantıda Sultan Murat'ın akıl sağlığının yerinde olmadığını belirtti. Şeyhülislamdan bir fetva daha alındı. V. Murat akli melekelerinin yetersizliği nedeniyle padişahlık yapamazdı onun yerine II. Abdülhamit padişah olacaktı. Abdülhamit böylece 35 yaşında Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. Padişahı olarak göreve başladı. Murat, Boğaziçi'nde bir saraya yerleştirildi.

Padişahı değiştirmek için başvurulan yönteme bakılacak olursa, 1807 yılından beri uygulanmayan "tahttan indirme" yöntemine yeniden, üstelik iki defa üst üste başvurulmuştu. Ayrıca, yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ordu ilk defa padişahın devrilmesinde rol oynamış ve siyasette yeniden etkili olmaya başlamıştı.[221] Bu askeri müdahaleler Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında çok ciddi sorunlar yaratacak ve bu sorunlar 20. yüzyılın ortasından sonra yeniden siyasi yaşamı köklü biçimde etkileyecek ve demokratik gelişmeleri kesintiye uğratacaktı.

Abdülhamit tahta geçtiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun genel görünümü nasıldı? Abdülhamit'in göreve geldiği ilk yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları 3,4 milyon km², nüfusu da yaklaşık 20 milyondu. Nüfusun %75'inden fazlası köylerde yaşıyordu.

Ülkenin kültür ve eğitim düzeyi oldukça düşüktü. Abdülaziz döneminde yılda 116 kitap basılıyordu. Bu sayı Abdülhamit döneminde 285'e çıktı. Matbaa sayısı 54'ten 99'a yükseldi. Gazetelerin tirajında da artış oldu, *İkdam* 15 bin, *Sabah* gazetesi 12 bin basıyordu. Bu, o dönem için oldukça yüksek bir tiraj sayılırdı. İmparatorluğun genel görünümü böyleydi.

Dış politikada Filistin meselesi özel bir önem taşıyordu. Bu mesele 150 yıl sonra bile dünya gündeminin en önemli sorunlarından biri olacaktı. O zamanlar devletin önemli işlerinden biri Filistin'e İsraillilerin göçünün önlenmesiydi. Nüfus dengelerinin değişmesi çok şeyi değiştirebilirdi. 1880 yılında Filistin'de sadece 24 bin Yahudi yaşıyordu. Bu sayı 1908' de 80 bine yükseldi. Bu sayı gene de toplam nüfusun %10 unu aşmıyordu.[222]

(221) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 125.
(222) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 546-547.

Abdülhamit'in tahta geçtikten sonra yaptığı ilk işlerden biri Mithat Paşa'yı sadrazam yapmak oldu. Abdülhamit'in Mithat Paşa'yı devletin en üst makamına getirmesinin sebebi neydi? Gerçekten onun meşrutiyet fikirlerini ve yeni bir anayasa hazırlama düşüncesini içtenlikle benimsemiş miydi? Bunun böyle olmadığı kısa zamanda anlaşılacaktı. Gerçi veliaht olduğu dönemde tahta geçebilmek için liberal aydınların desteğini sağlamaya çalışmıştı. Mithat Paşa'nın anayasa önerilerini olumlu karşıladığı izlenimi vermişti. Ama gerçek düşünceleri böyle miydi? Yoksa amacı Mithat Paşa'yı başarısız bir Sadrazam gibi gösterip onu itibardan düşürmek miydi? Anlaşılıyor ki, gerçek düşüncesi ikincisiydi.

Öyle de olsa artık ok yaydan çıkmıştı. Anayasa ilan edilecek ve meşrutiyet rejimine geçilecekti. Ama nasıl?

Birinci Meşrutiyet'in İlanı ve Mithat Paşa'nın Acı Sonu

Padişah, Mithat Paşa'nın hazırladığı taslağı olduğu gibi kabul etmeye razı değildi. Veliaht olduğu sırada verdiği sözler unutulmuştu. Dün dündü, bugün koşullar değişmişti. O artık padişahtı. Anayasayı hazırlamak için bir komisyon kuruldu. Bu komisyonda üçü Hıristiyan olmak üzere 16 yüksek memur, iki asker ile ulemanın 10 temsilcisi yer alıyordu. Belçika, Polonya, Prusya anayasaları incelendi. Sonunda bu komisyonun hazırladığı tasarı Bakanlar Kurulu'nca da benimsendi ve 23 Aralık 1876 tarihinde padişah tarafından onaylanarak resmen ilan edildi. Hazırlık aşamasında padişahın bazı ek talepleri kabul edilmişti. Bunların başında da padişaha, devlet güvenliği açısından zararlı görülenleri sürgüne gönderme yetkisi veren 113. madde geliyordu. Bu gibi değişiklikler bu anayasayı bir Ferman Anayasası haline getiriyordu.[223]

1876 Anayasası'nda ne gibi hükümler yer alıyordu? Özetle şunlar:

- Osmanlı Devleti bölünmez bir bütündür. (md. 1)
- Saltanat ve Hilafet hakkı Osmanoğulları hanedanının en büyük evladına aittir. (md. 3)
- Padişahın şahsı mukaddes ve sorumsuzdur. (md. 5)

(223) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 133.

- Devletin dini İslam'dır. (md. 11)
- Padişah aynı zamanda halifedir. (md. 3,4)
- Şeriat yasaları uygulanır. (md. 7)
- Şeyhülislam hükümette yer alır. (md. 27)
- Yasalar din buyruklarına aykırı olamaz. (md. 64)
- Ülkedeki şeriye mahkemeleri anayasa tarafından tanınmıştır. (md. 87)
- Padişah yürütme organının başıdır. Sadrazamı, şeyhülislamı ve bakanları o seçer. (md. 7, 27)
- Meclis iki kanatlıdır. Ayan Meclisi, Mebuslar Meclisi. Ayan Meclisi üyeleri padişah tarafından seçilir ve ömür boyu görevde kalır. (md. 62)
- Mebuslar Meclisi üyeleri her 50 bin kişiye bir milletvekili esasına göre halk tarafından dört yıl için seçilir. (md. 65, 66, 69)
- Yargıçların özlük işleri yasayla düzenlenir ve bunlar bir suçtan mahkûm olmadıkça görevden alınamazlar. (md. 81)
- Bakanları, yargıtay başkan ve üyelerini ve padişah aleyhinde suç işleyenleri yargılayacak 30 kişilik bir Yüce Divan kurulmaktadır. (md. 92-95)
- Dini, mezhebi ne olursa olsun bütün vatandaşlar yasalar önünde eşittir. (md. 17)
- Vatandaşlar kişi özgürlüğüne sahiptir. (md. 9)
- Hiç kimse yasaların gösterdiği yolların dışında cezalandırılamaz. (md. 10)
- Her türlü, işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasaktır. (md. 24-26)

Bu anayasa ile Osmanlı tarihinde ilk defa millet tarafından seçilmiş bir meclis oluşmaktadır. Padişahın geniş yetkileri sürmekle birlikte artık ülkenin tek hâkimi sayılamaz, bazı noktalarda bu yetkiye kısıtlama getirilmektedir.[224]

Ancak dikkat çekici noktalardan biri de anayasada din ve şeriat olgusuna büyük ağırlık verilmiş olmasıdır. Abdülhamit, daha sonraki

(224) a.g.e., s. 136-141.

yıllarda iktidarının sarsıldığını gördüğünde, bu din olgusuna dayanarak iktidarını sürdürmeye çalışacaktır.

Padişah bu anayasayı gönüllü olarak mı kabul etmiştir? Pek sayılmaz. Kısa bir süre sonra meydana gelecek gelişmeler bunun öyle olmadığını ortaya koyacaktır. Özellikle imparatorluğun dış dünyayla ilişkileri, savaşlar bu Anayasanın askıya alınması ve meclisin kapatılması için bir bahane gibi kullanılacaktır.

Gerçekten o sıralarda Balkan ülkelerindeki silahlı ayaklanmalar, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapması için yeni bir vesile yaratmıştı. 23 Aralık 1876 günü İstanbul'da, Kasımpaşa'daki Amirallik binasında, altı Avrupa devletinin katılımıyla bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıda Avrupalıların Balkan ülkelerinin beklentileri doğrultusunda Osmanlılara baskı yapmaları bekleniyordu. Bu baskıların hedeflerinden biri Balkanlarda Osmanlılardan yeni topraklar elde etmek, bir diğeri de Türkiye'deki Müslüman olmayan azınlıkları yeniden bir baskı aracı olarak kullanmaktı.

O sırada büyük devletlerin tutumu neydi? Sırbistan ve Karadağ, Rusların da teşvikiyle Osmanlıya karşı savaş ilan etmişti. Türkler 3 ay içinde Sırpları yenilgiye uğrattılar. Rusya'nın müdahalesi olmasa kısa zamanda Belgrad'a gireceklerdi. Ruslar araya girince ateşkes imzalandı. Rusya Avusturya'yla birlikte, Almanya'nın da desteği ile Berlin'de bir muhtıra hazırladı ve evvelce olduğu gibi Osmanlılara daha fazla reform yapması için baskıda bulundular. İngiltere'nin de kendilerini desteklemesini istediler.

O sırada İngiltere'de başbakan Disraeli idi. O bu muhtırayı "Türkiye'nin boğazına bir bıçak saplamak" olarak yorumladı. Rusya'yla savaşı önlemek için İstanbul'da bir konferans toplama fikri böyle çıktı. Ancak bütün İngiliz yöneticileri Disraeli gibi düşünmüyordu. Başbakanlığa gelen Gladstone, yaptığı bütün konuşmalarda Türk hükümetini kötülüyor ve Türklerin Hıristiyanlara karşı vahşice davrandığını söylüyordu. Kamuoyuna Türkleri "konuşmaya bile değmeyecek insanlar" olarak tanıtıyordu. Gladstone'un yakın destekleyicilerinden Lord Stradford de Redcliffe, Balkanların her tarafında yaşayan Osmanlı vatandaşlarının İngiliz himayesine alınmasını öneriyordu. İngiliz hükümeti içinde Türkiye konusunda görüş ayrılıkları

vardı. Ama hükümet üyelerinin çoğunluğu Türkiye'yi savunmak için Rusya ile savaşa girişilmesine akıllarına bile getirmiyorlardı.

İngiltere'deki bu görüş ayrılıkları Haliç'teki konferansa da yansıdı. Orada İngiltere'nin iki temsilcisi olacaktı: Hindistan'dan sorumlu Devlet Sekreteri Salysburry ile İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Henry Elliot. Salysburry, Türklerin çıkış yolu olmadığını ve Avrupa'yı terk etmeleri gerektiğini düşünüyordu. Elliot ise Osmanlıların toprak bütünlüğü korunması gerektiği görüşünde idi. Türk heyetinde de iki farklı eğilim vardı. Dışişleri Bakanı Saffet Paşa, diplomatik ustalıklarla durumu idare etmeye çalışıyor, bu konferans için İstanbul'a çağırılan Berlin Büyükelçisi Ethem Paşa ise Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmalarına şiddetle karşı çıkıyordu.

Avrupalıların bu konulardaki baskılarına Sadrazam Mithat Paşa'nın boyun eğmesi beklenmiyordu. Mithat Paşa bu baskıları dayanaksız kılmak için anayasayı 23 Aralık 1876'da, konferansın yapıldığı gün ilan etmeyi düşündü ve öyle de yaptı. Konferans devam ederken o sırada kabul edilen anayasayı kutlamak için toplar atılıyordu.

Artık yabancılar hangi gerekçeyle müdahale edeceklerdi? Hangi bahaneleri kullanacaklardı? Azınlıkların hakları 1839 Tanzimat Fermanı'ndan ve 1856 Islahat Fermanı'ndan daha da sağlam güvencelere bağlanmıştı. Üstelik yabancıların taleplerine karşı anayasanın maddeleri bir güvence oluşturacak, padişah ve hükümet bu maddelerin arkasına sığınabileceklerdi. Örneğin, Bosna ve Karadağ'ın topraklarından Osmanlıların çekilmesi talebiyle karşılaşıldığında anayasanın, imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunması maddesi öne sürülebilecekti. Hıristiyanlara imtiyazlar tanınması istendiğinde, bu talebin kabul edilemeyeceği, zira hangi dine mensup olursa olsunlar bütün vatandaşların eşit olduğu söylenecekti. Müslüman olmayanlar için özel mahkemeler kurulması istendiğinde bütün vatandaşların tabi olduğu ve dini esaslara dayanmayan mahkemeler kurulduğu belirtilecekti. Reformları denetlemek için yabancıların katılacağı kurumlar oluşturulması istendiğine de Anayasada buna olanak veren bir hüküm olmadığı söylenecekti. Özetle anayasa dış baskılara karşı bir kalkan görevi yapacaktı.

Haliç'teki konferansa katılanlar bu büyük siyasi ve hukuki dev-

rimden etkilenmişler miydi? Pek söylenemez. Haliç Konferansı'na katılan yabancı heyetler 101 pare top atıldığını duyunca önce biraz şaşırmışlar, daha sonra bunun anayasanın ilanını kutlamak için yapıldığını öğrendiklerinde pek fazla etkilenmiş görünmemişler ve taleplerini ve baskılarını aynı kuvvetle sürdürmüşlerdi.[225]

Konferans 20 Ocak 1877'de başarısızlıkla sonuçlandı. Çünkü başta Mithat Paşa olmak üzere, konferansa katılan Türk heyeti baskılara boyun eğmedi. Artık anayasa ilan edildiğine göre yabancıların tekliflerini kabul etmek için hiçbir sebep kalmamıştı. Bununla beraber, Mithat Paşa, yabancılara kesin cevap vermeden önce 18 Ocak tarihinde devletin önde gelen 240 yetkilisini başbakanlıkta toplantıya çağırmıştı. Bunların altmışı Hıristiyan'dı. Bunlar içinde yüksek memurlar, ulemanın temsilcileri, Rum ve Ermeni Patriklerinin temsilcileri ve Hahambaşı da vardı. Mithat Paşa kendilerine durumu anlattı. Alınacak kararın doğuracağı riskleri de dile getirdi. Sonunda konsey neredeyse oybirliğiyle büyük devletlerin taleplerinin ve önerilerinin reddedilmesini kararlaştırdı. Bu karara Müslüman olmayanların çoğunun katılması da dikkati çekti.[226]

Peki, Abdülhamit de böyle mi düşünüyordu? Hayır. O 14 Ocak tarihinde Salysburry ile yaptığı görüşmede, yumuşak bir tavır sergilemiş ve bazı tavizler vermeye hazır olduğu izlenimini uyandırmıştı. Yani, kendi hükümetinin tavrının arkasında durmamıştı. Ertesi gün de kendisine bir mesaj göndererek büyük devletlerin önerilerine kesin bir muhalefeti olmadığını ancak bakanlarına söz geçiremediğini duyurmuştu. Bu uluslararası ilişkilerde örneği görülmeyen bir durumdu. Bir ülkenin tek bir politikası olurdu. Anlaşılan bu konuda padişah başka, hükümet başka bir yaklaşım izliyordu. Başta Sadrazam Mithat Paşa olmak üzere, hükümet dış baskılara direniyor, padişah ise yabancıların baskılarına boyun eğebileceği izlenimi veriyordu. Padişahın bu tutumu hükümeti güç durumda bıraktı. Bu durum, yabancı ülkelerin bu iki başlı politikayı istismar etmelerine fırsat verdi.

(225) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 517-518
(226) Kocahanoğlu, O. Selim, *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, Cilt 1, s. 211-213.

Padişah, konferansın başarısızlığa uğramasının sorumluluğunu yükleyecek birini arıyordu. Hatta belki de onu daha konferans başlamadan bulmuştu: Hedefi Mithat Paşa'dan başkası değildi. Padişahın bu manevralarının etkisiyle İngiliz ve Fransız Büyükelçileri de bütün olumsuzluklardan Mithat Paşa'yı sorumlu tutan raporlar yazdılar. Fransız temsilcisi hükümetine gönderdiği yazıda, İngiliz Devlet Sekreteri Lord Salysburry'nin tek çıkış yolunu Mithat Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılmasında gördüğünü belirtti.[227] Yabancılar Osmanlı Hükümeti'nin başında kimin olması veya olmaması gerektiği konusunda tavır koyabiliyor ve padişahı da bu doğrultuda etkileyebiliyorlardı.

Peki, gerçekte konferansın başarısızlığından Türk tarafı mı sorumluydu? Başarılı görünmek için yabancıların bütün tekliflerini kabul etmek mi gerekiyordu? Kuşkusuz konferansın başarısızlığının nedeni yabancı ülkelerin yaptıkları haksız ve ölçüsüz baskılardı.

Aslında Abdülhamit konferansın başarısızlığını bir bahane olarak kullanıyordu. Mithat Paşa'nın Yeni Osmanlılar Hareketi ile özellikle Namık Kemal ve Ziya Bey'le yakın ilişkilerinden rahatsızlık duyuyordu. Özgürlük hareketinin öncülerinden Ziya Bey'in İstanbul'da milletvekili adayı olmasına karşı çıkmış ve Mithat Paşa'nın onu İstanbul'dan uzaklaştırmasını istemişti. Ziya Bey sonunda Paşa sıfatı verilerek Suriye Valiliği'ne gönderildi. Paşalık verilmesinde sakınca görülmemişti, yeter ki İstanbul'dan uzaklaştırılsın. Ancak giderken İzmir'de bir gazeteye verdiği demeçte, "Yeni anayasaya göre padişahın milletin hizmetkârı olduğunu ve meclisin kararlarına uyması gerektiğini" söylemişti.

Bazıları bunu fırsat bilerek anayasanın mimarları aleyhinde rivayetler çıkarmaya başladılar. Mithat Paşa'nın Osmanlı Hanedanı'nı yıkıp, bir cumhuriyet kurmayı amaçladığını ve kendisinin de cumhurbaşkanı olmayı hedeflediğini etrafa yaydılar. Aslında cumhuriyet düşüncesi, Osmanlının kendisine örnek aldığı Fransa gibi ülkelerin yabancısı değildi. Zaman zaman darbelerle, imparatorluklarla, kesilmiş veya engellenmiş de olsa Fransa, ihtilalden sonra, Türkiye'de

(227) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 66-67.

Birinci Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihe kadar, üç Cumhuriyet dönemini yaşamıştı. Ancak o tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nda cumhuriyetin sözünü bile etmek tasavvur edilemeyecek bir durumdu. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan Mustafa Kemal Atatürk daha doğmamıştı. Padişahı en çok eleştirenler bile Abdülhamit'in yerine V. Murat'ın tekrar işbaşına getirilmesini savunuyorlar, Osmanlı hanedanının dışında bir yönetimi akıllarına bile getirmiyorlardı. Mithat Paşa bile bu rivayetlerden çok rahatsız olmuştu. Daha sonraki yıllarda yazdığı hatıralarında, kendisini cumhuriyet yanlısı ilan edenleri iftiracılıkla suçluyordu.[228]

Anayasa ilan edilmişti ama padişahın onun mimarı olan Mithat Paşa'dan çok rahatsız olduğu belliydi. Onun onay için Abdülhamit'e gönderdiği metinler uzun süre bekletiliyor, çoğu zaman da sonuçsuz kalıyordu. Bazı kaynaklar bunun üzerine Mithat Paşa'nın 18 Ocak 1877 tarihinde Abdülhamit'e bir mektup göndererek sıkıntılarını kuvvetli bir dille bildirdiğini ileri sürüyorlar. Onlara göre bu mektupta Mithat Paşa, meşrutiyetin ilanının amacının sadece yabancıların şikâyetlerini önlemek olmadığını belirttikten sonra, "Padişah olarak bütün hareketlerinizden milletin gözünde sorumlu olacaksınız" demekte, milletin çıkarlarına uygun olmayan talimatlar verirse bunları yerine getirmeyeceğini bildirmekteydi. Mithat Paşa mektubunda: "Dokuz gündür arz ettiğim hususları yerine getirmiyorsunuz. Biz devletin binasını tamir etmek isterken siz adeta yıkıyorsunuz," ifadelerini kullanmaktaydı.[229]

Yabancılar ne düşünürse düşünsün, padişahın niyetleri ne olursa olsun Mithat Paşa en büyük hedefine ulaşmıştı. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk defa bir anayasaya kavuşmuştu. Padişahın yetkileri sınırlandırılacak, Osmanlı Devleti de Avrupa'daki meşrutiyetle yönetilen devletlere benzer bir yapıya kavuşturulacaktı. Artık yabancıların Osmanlılara baskı yapmak için bir gerekçe bulmaları mümkün olamayacaktı. Meşrutiyet idaresi ve anayasa aynı zamanda, ülkenin bağımsızlığını sağlam temellere oturtacak bir vasıta olacaktı. Mithat

(228) Kocahanoğlu, O. Selim, *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, Cilt 1, s. 206.
(229) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 151.

Paşa için bundan büyük mutluluk olur muydu? O kendi geleceğinden çok savunduğu düşüncelerin hayata geçirilmesiyle ilgiliydi. Türklerin tarihinde makam uğruna düşüncelerinden fedakârlıkta bulunmayacak insanlar da vardı ve Mithat Paşa onlardan biriydi.

Abdülhamit, Mithat Paşa'nın hem Abdülaziz'in, hem de V. Murat'ın tahttan indirilmesinde öncü rol oynadığını unutmamıştı. Kendisine karşı da böyle bir tertibin içine giremez miydi? İşte bu gibi kaygılar, korkular ve vehimler sonucunda Abdülhamit 1877 yılının Şubat ayının başında Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azletti ve imparatorluk yatıyla İtalya'nın Brindizi Limanı'na sürgüne gönderdi. Anayasa padişaha bu yetkiyi veriyor muydu? Evet, anayasanın 113. maddesi kendisine bu yetkiyi veriyordu. Bakanları tayin ve azletme yetkisi padişahın elindeydi. Ayrıca ülke güvenliğine zarar verenleri sürgüne gönderme yetkisi de vardı. Abdülhamit anayasadan kaynaklanan bu yetkilerini şimdi, anayasanın mimarını cezalandırmak için kullanıyordu. Mithat Paşa'nın yerine eski Berlin Büyükelçisi Ethem Paşa getirildi. Mithat Paşa gitmişti ama anayasal sistem sanki hiçbir şey olmamış gibi devam ediyordu.

Bu arada parlamento seçimleri yapıldı. Bu seçimler neye göre yapılacaktı? Bakanlar Kurulu 28 Ekim 1876'da geçici bir talimat çıkardı. Seçimler bu talimata göre yapıldı. Milletvekili sayısı 80 Müslüman ve 50 Müslüman olmayandan oluşmak üzere 130 kişi olacaktı. Kadınlar, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi seçme ve seçilme hakkından mahrum olacaktı. Oy verecek erkeklerin de "az çok emlak sahibi olması" gerekliydi. Taşrada da devlete vergi ödüyor olmak şartı aranacaktı. Yani, parasız pulsuz insanların oy hakkı olmayacaktı. Seçimler iki dereceli olacak, yani vatandaşlar ikinci seçmenleri, onlar da milletvekillerini seçeceklerdi. O tarihten sonra 1946 yılına kadar Türkiye'de seçimler daima iki dereceli olacaktı. İstanbul'dan seçilen 10 milletvekilinin 5'i Müslüman 5'i gayrimüslimdi. Talimat seçimlerin "bu yıla mahsus olacağını" belirtiyordu. O nedenle anayasada dört yılda bir seçim denilmesine rağmen talimata göre her yıl seçim yapılması zorunlu hale geliyordu. Siyasi partiler olmadığı için adaylıklar bireysel olacaktı.[230]

(230) Tanör, s. 153-154, Akşin, s. 160.

Seçimler bu usullere göre yapıldı. İlk Osmanlı Meclisi 19 Mart 1877'de toplandı. Açılış töreninde yokluğu dikkati çeken Mithat Paşa'ydı. Bu parlamento onun eseriydi ama o şimdi sürgündeydi. Parlamentoya sahip çıkar görünen ise meşrutiyeti gönülsüzce ilan eden Abdülhamit'ti.

Parlamento ne yapacaktı? Saray Başkâtibi Said Paşa'nın okuduğu padişah fermanına göre, hükümet meclise birçok kanun tasarısı sunacaktı. Bunlar arasında seçim usulleri, illerin ve belediyelerin yönetimi, yargı reformu, basın ve bütçe tasarıları olacaktı. Türkçe konuşmak milletvekili seçilmenin şartıydı. Anayasa Türkçeyi imparatorluğun resmi dili olarak ilan etmişti. Yargı bağımsızlığı, basına tanınacak özgürlük gibi konular o zamandan beri Türkiye'nin gündemindeki yerini koruyor. 135 yıldır bu sorunlar çözülemedi.

Meclisin açılışından tam bir ay sonra, 19 Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş açtı. Bu savaşın bahanesini bulmak zor değildi. 31 Mart'ta Londra'da yapılan konferansta Büyük devletlerin imzaladıkları bir protokolle dayattıkları koşulları Osmanlı İmparatorluğu kabul etmemişti. İşte savaşın görünürdeki sebebi buydu.[231] Aslında, yukarıda da belirtildiği gibi Rusya'nın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak, onun topraklarından geniş bir pay almak ve Boğazlar üzerinde de denetim hakkına sahip olmaktı. Savaşın gelişimi ve sonuçları bu kitabın kapsamı dışında kalıyor. Ama o ortamda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç siyasi gelişmelerde, özgürlük hareketlerinin bastırılmasında ve parlamenter hayatın sona erdirilmesinde bu savaşın kuşkusuz etkileri oldu veya savaş koşulları bir bahane gibi gösterildi.

1877 yılının Kasım ayında yeni seçimler yapıldı. Meclis 13 Aralık 1877'de gene törenle açıldı. Yeni parlamento, hükümete karşı daha cesaretli çıkışlar yapmaya başladı. 31 Aralık günü savaşın yürütülmesinden duyulan hoşnutsuzluk açık bir dille ifade edildi. Bazı bakanlar ve yüksek memurlar yeteneksizlikle ve yolsuzlukla suçlandı. Osmanlı Donanmasının da beklenen başarıyı gösteremediğini söylüyorlardı. Savaş Bakanı Rauf Paşa, meclise gelip bu eleştirileri cevaplandırmaya

(231) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 518-519.

davet edildi. Sadrazam Ethem Paşa, meclisin bu suçlamalarına fazla tepki gösteremedi. Bunun üzerine padişah 11 Ocak 1878'de onu görevden alıp yerine Ahmet Hamdi Paşa'yı getirdi. Ama tepkiler dinmiyordu. 3 Şubat günü bir grup milletvekili beş bakan aleyhinde güvensizlik önergesi verdi. Bunlar arasında Sadrazam Ahmet Hamdi Paşa ile Abdülhamit'in çok yakınları olan Mahmut Celalettin Paşa ile İçişleri Bakanı Said Paşa da vardı. Abdülhamit, 4 Şubat'ta Ahmet Hamdi Paşa'yı görevden aldı, onun yerine Ahmet Refik Paşa'yı bu defa sadrazam değil başbakan sıfatı ile tayin etti. Ahmet Hamdi Paşa'nın Sadrazamlığı sadece 23 gün sürmüştü.

Rus orduları kısa zamanda Balkanların büyük bölümünü ve Doğu bölgesinde Kars ve civarındaki toprakları işgal etti. Sonunda 31 Ocak 1878'de Edirne'de bir ateşkes anlaşması imzalandı. Halk bu yenilgiyi hazmedemedi. Osmanlı Parlamentosu da kuvvetli tepki gösterdi. Yenilginin sorumlularının araştırılmasına başlandı. Hükümetin savaşı yönetiş biçimi de eleştirdi. Komutanların büyük bölümünün başarısızlığı da eleştiri konusu oldu.

Savaşın sürdüğü aylarda bile Meşrutiye'le birlikte ülkede bir özgürlük havası esmeye başlamıştı. Meclis, daha ilk günden itibaren, yetkilerini en geniş biçimde kullanıyordu. Hükümeti eleştiriyor, bakanlardan hesap soruyordu. Yolsuzluk, rüşvet, beceriksizlik, keyfilik, baskı ve zulüm iddialarını sık sık dile getiriyordu. İlk Osmanlı Meclisi, ilerlemeden yana özgür düşünceyi benimseyen, çağdaş dünya görüşüne sahip, akılcı bir hukuk devletinden yana tavır koymuştu.[232] Meclis seçmen yaşını 24'ten 21'e indirmiş, yerel yönetimlerin daha demokratik olması görüşünü savunmuştu. Ama savaşın yenilgiyle sonuçlanması her şeyi değiştirdi. Şimdi meclisin başlıca konusu savaşın başarısızlığının hesabını sormaktı.

Bu sırada İngiltere İstanbul'u korumak için Marmara Denizi'ne bir savaş filosu göndermeyi önerdi. Padişah Parlamentoda bir komisyon oluşturularak bu önerinin değerlendirilmesini istedi. Bu talep 13 Şubat'ta mecliste ateşli görüşmelerin yapılmasına neden oldu. Milletvekillerinden Hacı Ahmet Efendi, "*Bu konuşmalara padişah da*

(232) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 3, s. 160.

katılmalıydı. Artık konuşma zamanı geçmiştir, konuşulacak bir şey kalmamıştır," dedi.

Bu eleştiri bardağı taşıran damla olmuştu. Şimdi padişah da eleştirilerin hedefi yapılıyordu. Abdülhamit ertesi gün, yani 14 Şubat 1878'de meclisi feshetti. Eleştiride bulunan milletvekili Hacı Ahmet birkaç saatliğine tutuklandıktan sonra serbest bırakıldı. 15 Şubat günü, eleştirel tavırları ile öne çıkan 10 milletvekili İstanbul'dan uzaklaştırılıp kendi illerine gönderildi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasal tecrübesi bir yılı bulmadan, başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.[233]

Parlamentonun feshedilmesinde Rusların da rolü olmuş muydu? Berlin Antlaşması'nı imzalamak için bunu şart koşmuşlar mıydı? Bunu kesinlikle söylemek mümkün değil, ama Rusların Osmanlı Anayasası'na karşı tepkili oldukları biliniyor. Üstelik Rusya'daki bazı özgürlük yanlıları 1877 yılının Ocak ayında Moskova'nın duvarlarına, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı gibi Rusya'nın da bir anayasa hazırlamasını talep eden afişler yapıştırmışlardı.[234] Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya "kötü örnek" olmuştu.

Meclis kapatılmıştı ama anayasa resmen yürürlükten kaldırılmamıştı. Sanki meclis yeniden toplanacakmış gibi padişah Ayan Meclisi üyelerinin tayinine devam ediyordu. 1878 ile 1879 yılı Nisan ayları arasında 11 Ayan Meclisi üyesi atandı. Ancak bunlar toplanmayan ve 30 yıl daha toplanmayacak olan parlamentonun üyeleri idi. Gerçek şu ki, meşrutiyet fiilen sona ermişti.

Meclisin kapatılmasının Abdülhamit'i rahatlattığı açıktır. Başlangıçta anayasadan yana görünen padişah, daha sonra ondan "bir felaket" olarak bahsediyor ve *"böyle bir siyasi sistemin ülkeyi karıştıracağını ve herkesin herkese düşman olması sonucunu doğuracağını"* söylüyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Mithat Paşa'nın önerilerini benimseyerek anayasayı ilan etmeyi kabul etmesi bir inancın sonucu değil, taktik bir yaklaşımın gereğiydi. Padişah, Mithat Paşa'nın izlediği politikaların ülkeyi uçurumun kenarına getirdiğine inanıyordu. Abdülhamit'e

(233) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 88-89.
(234) a.g.e., s. 99.

göre, Osmanlı halkı bir parlamenter sistemi denemek için yeterli olgunluğa erişmemişti. Toplum gerekli eğitimi alana kadar bir "rehber" veya bir "baba" tarafından yönetilmeliydi. Ayrıca parlamenter sistem ülkenin farklı etnik kökenlerden gelen yapısı nedeniyle bölünmeye yol açabilirdi.[235]

İşin tuhaf tarafı şu ki, Osmanlı tarihinde ilk defa bir meşrutiyet rejimi anayasaya ve özgürlüklere inanmayan ve tarihe müstebit bir padişah olarak geçecek Abdülhamit'in zamanında kabul edilmişti. 30 yıl sonra İkinci Meşrutiyet de gene Abdülhamit'in saltanatının sonlarında ilan edilecekti. Dünyada daha önce anlatılan başka örneklerde görüldüğü gibi, özgürlük vaadiyle gelen bir devlet başkanı özgürlükleri tahrip ederek otoriter bir rejim kuracaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde bir defa daha bir reform hareketi reform karşıtlarının engellenmesiyle sonuçsuz kalacaktı.

Meclisin kapatılmasından sonra durum hemen sakinleşmedi. 20 Mayıs 1878 tarihinde görevden alınan eski Padişah V. Murat'ın gözaltında tutulduğu Çırağan Sarayı'na Galatasaray Lisesi eski müdürü, Genç Osmanlılar hareketi mensuplarından Ali Süavi'nin önderliğinde baskın düzenleyen birkaç yüz kişilik silahlı bir grup hükümet darbesi yapmaya kalkıştı. V. Murat'ın bulunduğu daireye kadar girdiler ve onu yeniden padişah olması için ikna etmeye çalıştılar. Ancak Murat bunu kabul etmedi, bu arada güvenlik güçleri ile isyancılar arasında çatışma çıktı. Ali Süavi ile birlikte 85 kişi öldürüldü. Ölenlerin 15'i askerdi.[236]

Bu olay Abdülhamit'i derinden etkiledi. Padişah, başta başbakanlar olmak üzere herkesten şüpheleniyordu. Birkaç hafta içinde 3 defa başbakanı değiştirdi. Bu olay padişahın ondan sonraki yıllarda izleyeceği baskıcı, kuşkulu ve totaliter yönetimin başlangıcını oluşturdu. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi hükümetine gönderdiği raporda, padişahın artık hiçbir törene katılmadığını, hastalık bahanesinin inandırıcı olmadığını ve onun gerçek hastalığının korku olduğunu yazdı.

(235) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 578.
(236) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 94.

İngiliz Büyükelçisi Layart da padişah tarafından saraya davet edildiğinde şaşırtıcı bir teklifle karşılaştı. Eğer zor durumda kalırsa İngiliz Büyükelçisi kendisinin ve ailesinin can güvenliğini koruyabilir miydi? Bir padişah, bir devlet başkanı, kendisini ve ülkesini bu duruma düşürebilir miydi? Kendi güvenliği için bir yabancı devletten himaye isteyen bir hükümdar daha sonra o devlete karşı herhangi bir konuda direnebilir miydi? Ülkesinin çıkarlarını cesaretle koruyabilir miydi? Bu olayla birlikte sadece padişahın değil, devletin itibarı da sarsılmıştı. Artık yabancı devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu büsbütün zayıf ve çaresiz bir ülke gibi görecekler ve ona göre davranacaklardı. Öyle de oldu.

Abdülhamit'in İstibdadı

Bu gelişmelerden sonra Abdülhamit içeride koyu bir baskı rejimi kurdu. Daha 1877 yılının Mayıs ayında, meclis açıkken basın üzerinde denetim ve baskı yapmayı amaçlayan bir yasa tasarısı hazırlanmış ancak bu tasarı meclis tarafından reddedilmişti. Şimdi artık meclis kapatıldığına göre padişahın önünde hiçbir engel kalmamıştı. Üstelik savaş nedeniyle İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmişti.

Basın üzerindeki baskılar o noktaya gelmişti ki, gazeteler yayınlanmadan önce sansür kurulundan onay alıyordu. Aksi takdirde geçici veya sürekli kapatma cezası verilebilirdi. Yabancı basın da aynı şekilde denetimden geçmeden piyasaya sunulamıyordu. 1881 yılının Şubat ayından itibaren yabancı gazetelerin de yasaklanmasına başlandı. Bazı kelimelerin basında kullanılması da yasaklanmıştı. Kara listedeki kelimeler arasında "özgürlük", "anayasa", "anarşi", "grev", "vatan" gibi sözcükler de vardı. 1789 Fransız İhtilali'nden söz ettiği için *Servet-i Fünun* dergisi haftalarca kapatılmıştı. 1905 tarihli *Osmanlı Ansiklopedisi*'nde "tiran" kelimesinin karşılığında "Amerika'da yaşayan bir kuş" açıklaması yer alıyordu![237]

1888 yılında kabul edilen Matbaalar Nizamnamesi'nde matbaa açılması, kitap basımı, yabancı yayınların ülkeye sokulması izne bağlandı. Muzır yayınların yalnız yayınlanması değil, bulundurulması da

(237) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 532.

suç olacaktı. Esasen 1887 tarihli sıkıyönetim kararnamesi de bu konularda çok sıkı kurallar ve yasaklar getirmişti.

Bütün bu denetim önlemlerine rağmen, padişah askeri ve sivil öğrencilere karşı büyük kuşku duyuyordu. 1897 yılının Haziran ve Temmuz aylarında darbe yapılacağı yolundaki ihbarlar üzerine çoğunluğu askeri okul öğrencisi olan 84 kişi sıkıyönetim mahkemesinde yargılandı. Bunlardan 12'si hakkında idam cezası verildi. Padişah bunu, müebbet kürek cezasına çevirdi. Yargılamalarda delillere göre değil, kuşkulara göre hüküm veriliyordu.

Padişah artık en yakınlarına bile güvenmiyordu. Kendisinin tahta çıkmasına yardımcı olan Redif Paşa Rodos'a sürüldü. Namık Kemal de beş ay tutuklu kaldıktan sonra Midilli'ye sürgüne gönderilmişti. Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi görevden alındı. Padişahın en yakınlarından olan damat Mahmut Celalettin Paşa Trablus'a vali olarak atandı. O da bir süre sonra geri çağırılacak ve Mithat Paşa'yla birlikte Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutularak yargılanacaktı. Başbakanlığa Küçük Said Paşa getirildi, ancak o yıllarda bir başbakanın ortalama görev süresi 4 ay sürüyordu.

Örneğin, 1878 yılının Ocak ile Haziran ayları arasında 6 başbakan değiştirilmişti.

Abdülhamit, Mithat Paşa'yı unutmuş değildi. Ona kısa bir süre sadrazamlık yaptırdıktan sonra Avrupa'ya sürgüne göndermişti.

Mithat Paşa Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun haklarını ve çıkarlarını savunmak için temaslar kurmaya devam ediyor, gazetelere beyanatlar veriyordu.

Ancak, Abdülhamit için Mithat Paşa'nın yurtdışında olması da bir tehlikeydi. Onu orada denetleyemezdi. 1878 yılında Mithat Paşa'yı geri çağırarak Suriye Valiliği'ne atadı.

Ancak oradaki başarılı çalışmaları da padişahı rahatsız ediyordu. 1880 yılında, oradan İzmir Valiliği'ne tayin etti. Mithat Paşa'nın İstanbul'daki siyasi hasımları boş durmuyordu. Onun padişaha karşı bir suikast düzenleyeceği rivayetini yaydılar. Aynı zamanda Abdülaziz'in intihar etmediği, Mithat Paşa'nın adamları tarafından öldürüldüğü yolunda dedikodular da çıkarıldı.

Oysa Mithat Paşa'nın anılarında yazdığı gibi, Abdülaziz'in ölü-

münden sonra 19 Türk ve yabancı hekimin katılımı ile otopsi yapılmış ve ölümün intihar sonucu olduğu tespit edilmişti.[238]

Mithat Paşa'nın İzmir'de tevkif edilmesi kararlaştırıldı. Ancak o bunu önceden öğrenip Fransız Konsolosluğu'na sığındı. Konsolos kendisine derhal iltica hakkı verdi. Ancak Fransız Hükümeti farklı düşünüyordu. O sıralarda Osmanlılarla ilişkilerini bozmak istemiyorlardı. Sonunda iltica hakkı reddedildi ve Mithat Paşa, Osmanlı makamlarına teslim edildi. Bir ay süre ile tutuklu kaldı ve sorguya çekildi. 27 Haziran 1881 tarihinde Abdülaziz'in öldürülmesinden sorumlu tutularak mahkeme önüne çıkarıldı. Osmanlı tarihinde ilk defa bir sadrazam yargılanıyordu. Onunla birlikte 10 kişi daha sanık iskemlesinde oturuyordu. Onların arasında padişahın iki kayınbiraderi de vardı.

Mahkeme, daha sanıklar savunmalarını tam olarak yapamadan, iki günde sonuçlandı. O zamanlar yargının yavaş işlemesinden değil, gereğinden fazla hızlı işlemesinden şikâyet ediliyordu. Mahkeme, Mithat Paşa'yı ve diğer yedi sanığı idama mahkûm etti. Bunun düzmece bir dava olduğundan kuşku yoktu. Bazı sanıkların ifadelerinin işkenceyle alındığı da anlaşıldı. Yargılama Yıldız Sarayı'nın yakınındaki Çadır Köşkü'nde yapılıyordu. Mahkeme heyeti ile padişah arasında sürekli bir haberleşme vardı. Temyiz mahkemesi de kararı onayladı. Daha sonra Abdülhamit'in talimatıyla devletin ileri gelenlerinden oluşan bir konsey toplandı. Katılanların çoğunluğu idamları onayladılar, ancak Abdülhamit "alicenaplık" göstererek bu idamları müebbet hapse çevirdi. Mithat Paşa anılarında Yıldız Mahkemesi'ni "Devlet adına yalandan dava açmak ve bu davayı ispat için uydurma iddialara sapmakla" suçluyor ve "bu düzmece davaya alet olacak kimse bulunamadığından, bu iş için Midilli'den bazılarının bulunup getirildiğini" söylüyor, "Yıldız Sarayı'ndaki sorgulamanın ve mahkemenin bir komedi olduğunu" ifade ediyor.[239] Gerçekten, düzmece davalara hâkim bulmak da, savcı bulmak da kolay değildi.

28 Temmuz günü mahkûmlar kraliyet yatı İzzettin'le Cidde'ye

(238) Kocahanoğlu, O. Selim, *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, Cilt 1, s. 193.
(239) *a.g.e.*, s. 257-258.

gönderildi. Oradan Taif'e götürülerek kaleye hapsedildi. Bu Mithat Paşa'nın son yolculuğu olacaktı.

Yıldız Mahkemesi bütün dünyada büyük tepki uyandırdı. "Yargı tiyatrosu", "hileli dava", "yargı skandalı" gibi sıfatlar yakıştırıldı. Mithat Paşa'nın Taif'teki mahpusluğu çok uzun sürmedi 1884 yılında Taif Kalesi'nde öldürüldü. Bunun Abdülhamit'in talimatıyla yapıldığı yolunda yaygın bir düşünce var.[240]

Mithat Paşa dürüstlüğü ve yolsuzluklarla mücadelesi ile de tanınmıştı. Örneğin, Abdülaziz zamanında sadrazam olduğunda kendisinden önce bu görevi yapan Mahmut Nedim Paşa'nın bazı yolsuzluklarını tespit etmişti. Peki, bu bir iftira olamaz mıydı? Ne var ki, mahkeme bu yolsuzluğu saptadı ve bu yolla elde edilen paraların kendisinden geri alınmasına karar verdi. Ancak bu ceza daha sonra Abdülaziz tarafından affedildi.[241]

Taif zindanında öldürülmek ülkesinin özgürlüğü, kalkınması ve yükselmesi için çalışan bir devlet adamının hak etmediği bir sondu. Mithat Paşa'nın öldürülmesinin üzerinden 125 yıl geçti. Türk halkı onu hâlâ bir hürriyet kahramanı, ülkesi için cesaretle, özveriyle ve azimle çalışan bir devlet adamı olarak hatırlıyor. Onun ismi caddelere, stadyumlara, okullara verildi. Mithat Paşa'yı azleden, haksız yere yargılatan, sürgüne gönderen ve onun öldürülmesine giden yolun taşlarını döşeyen Abdülhamit'in adını taşıyan bir cadde, bir stadyum, bir okul var mı? Mithat Paşa'yı idama mahkûm eden güdümlü hâkimlerin ismini hatırlayan var mı?

Türkler, meclis kapatılıp koyu bir istibdat dönemine girildikten sonra yeniden bir meşrutiyet idaresine kavuşmak için yaklaşık 30 yıl bekleyeceklerdi. Bu süre içinde ülke, kimseye itimat etmeyen, her konuyu kendisi karara bağlamak isteyen Abdülhamit'in otoriter ve baskıcı yönetimi altında kalacaktı. Yasaklar aklın sınırlarını zorlayacak biçimde devam ediyordu. Örneğin, Türk basını 1905 yılında İran'da ve Rusya'da parlamenter düzene geçildiğini halka duyuramamıştı. Suikast sonucu öldürülen Fransa Cumhurbaşkanı

(240) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 118-119.
(241) Kocahanoğlu, Osman Selim, *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, Cilt 1, s. XXIII.

Carnot ile Amerikan Cumhurbaşkanı McKinley'in kalp krizinden veya başka hastalıklardan öldüğü yazıldı. Kralların tahtan indirildiği, *Hamlet, Macbeth, Kral Oedipus* ve *Kral Lear* gibi tiyatro oyunları yasaklanmıştı.[242]

Abdülhamit için hükümetin hatta başbakanın hiçbir değeri yoktu. 33 yıllık hükümdarlığında 17 başbakanla çalışmış ve hükümeti 26 kere değiştirmişti. Bazı başbakanlar bu göreve defalarca getirilmişti. Örneğin, Said Paşa 7 defa başbakan olmuştu. O dönemde başbakanların kendilerini güvenlik içinde hissettikleri söylenemezdi. Örneğin, 1895 yılında Said Paşa İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne sığınarak canını kurtarmaya çalışmıştı. Kamil Paşa da Aydın Valisi olduğunda İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu'na sığınmıştı.[243] Osmanlıların en üst düzeydeki devlet adamlarının güvenliklerini sağlamak için yabancı ülkelerden sığınma talebinde bulunmaları hazin bir tabloydu.

Abdülhamit'in sık sık görevden aldığı sadrazamların neler düşündüklerini en iyi anlatanlardan biri, 1891 ile 1895 yılları arasında 4 yıla yakın süre bu makamda bulunmuş olan Cevat Paşa'nın anlattıklarıdır. Görevden alınmadan bir gün önce Cevat Paşa şunları söylüyordu: "*Son vakalarla anladım ki, biz içeride kuvvetlenmedikçe dışarıya karşı hiçbir zaman kuvvetli olamayacağız. Fakat içeride de her şeyimiz bozuk. En bozuk yer ise padişahın Yıldız Sarayı'dır. ...Yıldız'ın bu idaresi devam ettikçe benden sonra gelecekler kukladan ibaret kalacaktır. Son zamanlarda ben mabeyinciden bile aşağıdaydım. Padişah beni nadiren huzuruna kabul ediyordu.*"[244]

Abdülhamit'in bir özelliği de devlet yönetimine dini anlayışı hâkim kılmak istemesiydi. Sarayda çok sayıda, seyit, hoca ve molla bulunuyordu. Abdülhamit bazı yabancı kaynaklara göre Kadiri tarikatına mensuptu. Dünyadaki başka Müslüman ülkelerle de yakın ilişkiler sürdürmeye özen gösteriyordu. Cezayir'e, Mısır'a, Hindistan'a ve Çin'deki Müslümanlara özel heyetler gönderiyor, İslami yayınlara

(242) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 162.
(243) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 530.
(244) Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa*, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 344.

da parasal destek veriyordu. O dönemdeki politika açıkça Panislamist bir politikaydı.

Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlayan politikalar başarılı olamamıştı. Şimdi halkı birleştirecek başka bir güce ihtiyaç vardı o da ancak İslamiyet olabilirdi.[245] Arnavutları, Türkleri ve Kürtleri bir arada tutacak olan İslamiyet'ti. Abdülhamit böyle düşünüyordu ve bu amaçla bazı büyük İslami şahsiyetlerle yakın ilişkiler kuruyordu.[246]

Bu politikalar, imparatorluğun içindeki bazı İslam unsurlarının devlete karşı ayaklanmasını önlemeye yeter miydi? Padişah özellikle Arapların ayrılıkçı hareketlere girişmesinden çekiniyor ve İngiltere'nin Arapları kışkırttığından şüphe duyuyordu. Gerçekten daha 1876 yılından itibaren Londra'da yayınlanan Arapça gazetelerde, bir Arap halifenin seçilmesi yolunda yazılar yayınlanıyordu. 1880-1881 yıllarında Beyrut'ta, Halep'te, Şam'da ve Bağdat'ta "Arapların Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmasını" savunan afişler görülüyordu. 1902 yılında Kahire'de *Şehirlerin Anası* başlığıyla yayınlanan bir kitapta, hilafetin Araplara geçmesi ve merkezinin Mekke olması öneriliyordu. Oysa Osmanlı İmparatorluğu, Arapların yaşadığı ülkelere büyük yatırımlar yapmış, Anadolu'yu çoğu zaman ihmal ederek devletin kaynaklarını oraya harcamıştı. Örneğin, 1882 ile 1908 yılları arasında Anadolu'da 1850 km. demiryolu yapılmışken, Suriye ve Hicaz'da inşa edilen demiryollarının uzunluğu 2350 km.'yi buluyordu. Şam'a şehir elektriği ve elektrikli tramvay 1906 yılında, İstanbul'dan önce getirilmişti.[247]

Altyapı, eğitim, şehircilik gibi alanlarda reformlar sürerken siyasi alanda ise baskılar giderek artıyordu. Sansür, jurnalcilik, sürgünler yoluyla hem yurtiçinde hem yurtdışındaki özgürlük ve meşrutiyet yanlıları sürekli olarak takip ediliyor ve her fırsatta cezalandırılıyordu. Bütün bunlara rağmen, 1900 yılından itibaren Jön Türk hareketinde bir canlanma görüldü. Padişahın yakını damat Mahmut

(245) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 533.
(246) Finkel, Caroline, *Osmanlı*, Çeviri: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, s. 434.
(247) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 535.

Celalettin Paşa Avrupa'ya kaçarak harekete destek olmaya başladı. 21 Ocak 1900 tarihinde Abdülhamit'e açık bir mektup göndererek, onun rejiminin ne hilafetle ne de Avrupa tipi bir hükümetle bağdaşır yanı olmadığını, daha çok antik çağlardaki tiranları andırdığını belirtiyordu.[248]

Mahmut Celalettin'in çocukları Sabahattin ve Lütfullah da aynı yıllarda Paris'te padişaha karşı bir muhalefet hareketi oluşturmuşlardı. 1902 yılının sonunda orada bir kongre topladılar. Ancak Sabahattin'in yaklaşımı Jön Türk hareketinin liderlerinden Ahmet Rıza'dan çok farklıydı. Sabahattin liberal görüşleri savunuyor ve imparatorluğun ancak ademimerkeziyetçilikle kurtulacağına inanıyordu. Bu amaçla bazı farklı etnik gruplarla yakın ilişki içindeydi. Pozitivist yaklaşımı benimseyen Ahmet Rıza ise merkeziyetçi görüşleri savunuyor ve Türk milliyetçiliğinin sözcülüğünü yapıyordu. Abdülhamit, Paris Büyükelçisi aracılığıyla bu kongrenin toplanmasını engellemeye çalıştı. Fransızların Türkiye'den ticari beklentileri vardı. Bu yüzden bu kongreyi bir ölçüde baskı altına aldılar ama tamamen yasaklama yoluna gitmediler. Sonunda kongre 1902 yılının Şubatı'nda toplandı. Orada Ermeniler, Yunanlılar ve Arnavutlar tarafından desteklenen Sabahattin ile Ahmet Rıza arasında büyük fikir ayrılıkları çıktı. Sabahattin amaçlarına ulaşmak için Avrupalıların Türkiye'ye baskı yapmalarını savunuyordu. Ahmet Rıza ise aksi görüşteydi. O, ademimerkeziyetçilik yaklaşımının imparatorluğun dağılmasına sebep olacağını düşünüyordu.[249]

Sabahattin 1903 yılında İngilizlerin desteğiyle padişahı devirme girişiminde bulundu ancak bu girişim sonuç vermedi.

Yurtiçinde padişahın baskıcı rejimine rağmen bazı şiddet olayları meydana geliyordu. Bunların en önemlisi 21 Temmuz 1905 tarihinde yaşandı. Padişah Hamidiye Camii'nde cuma namazını kıldıktan sonra büyük bir patlama oldu. Abdülhamit bu suikasttan şans eseri kurtuldu ama 26 kişi hayatını kaybetti. Çoğu asker olmak üzere 58 kişi de yaralandı. Bu suikastı Ermeni anarşistlerini destekle-

(248) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 381.
(249) a.g.e., s. 381-382.

yen Edvard Jourris isimli Belçikalı bir anarşist düzenlemişti. Amacı padişahı öldürmek, bazı büyük binaları bombalayarak panik havası yaratmak ve yabancı ülkeleri müdahaleye zorlamaktı. 41 kişinin kendisine bu suikastta yardımcı olduğu saptandı. Padişah beklenmedik bir davranışta bulundu ve Jurris'i affettiği gibi kendisini Avrupa'daki Ermeni faaliyetlerini izlemek üzere bir istihbarat memuru olarak görevlendirdi. Tek başına bu olay üzerine padişahın sergilediği tavır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir hukuk devleti olmadığını kanıtlamaya yeter. Bu kadar çok insanın ölümüne yol açan bir anarşisti affederek Abdülhamit hukukun işlemesini engellemişti. Bu da hukukun değil padişahın keyfi iradesinin geçerli olduğunu kanıtlamıştı. Bu olaydan sonra Abdülhamit halkın içinde pek fazla görünmedi.

Bu arada Abdülhamit'in kendisine varis olarak, dördüncü oğlu Burhanettin'i göstermek istediği yolunda rivayetler çıktı. Oysa o zamana kadar izlenen usullere göre Abdülhamit'in yerine kardeşi Reşat'ın geçmesi gerekiyordu. Jön Türk hareketini destekleyen gazeteler, Abdülhamit'in bu niyetini şiddetle eleştirdiler ve kendilerine yakın gördükleri Mehmet Reşat'ın tahta geçmesini kuvvetle destekleyen yayınlar yaptılar. Aynı görüşü savunanlardan biri de İzmir Valisi Kamil Paşa'ydı. Bu yoldaki görüşlerini öğrenince Abdülhamit onu Rodos Adası'nda müebbet hapis cezasına çarptırdı. Kamil Paşa İzmir'deki İngiliz konsolosluğuna sığındı ve memleketi olan Kıbrıs'a yerleşmek istediğini söyledi. Padişah bunu reddetti. Ancak İngiliz hükümeti baskı yapıp harp gemilerini İstanbul'a gönderileceğini söyleyince padişah geri adım attı ve Kamil Paşa'nın bu defa İstanbul'a yerleşmesine razı oldu.

Bu olay da devletin dış baskılara ne kadar açık olduğunu, yabancıların dayatmasıyla, doğru veya yanlış, aldığı kararlardan nasıl vazgeçebildiğini gösterdi.

Bu arada şiddet hareketleri devam ediyordu. Doğu Anadolu'da ve Karadeniz bölgesinde, özellikle Kastamonu, Trabzon, Diyarbakır, Van ve Erzurum'da yerel ayaklanmalar oldu. Askeri birliklerin içinde de huzursuzluk görülüyordu. Devletin mali durumunun kötülüğü askerlere zamanında maaş verilmesini güçleştiriyordu. 1906 yılında

ordu birliklerinin içinde 4 ayaklanma oldu. Bu ayaklanmaların sayısı 1907 de 13'e ve 1908 yılının ilk 6 ayında 28'e yükseldi.[250]

1906 yılında Abdülhamit'in çok yakını olan İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa öldürüldü. Bu cinayeti Bedirhan ailesinin işlediği anlaşıldı ve katillerin yargılanması istendi. Padişah buna karşı çıktı ve bu ailenin fertlerinin İstanbul'dan uzaklaşmasıyla yetindi. Bu olay da, yukarıdaki örnekte belirtildiği gibi, hukukun yerine keyfi yönetimin geçerli olduğunun bir başka kanıtını oluşturdu.

Yasadışı eylemler bununla da kalmadı. Gene padişahın yakını olan ve gizli polisin başına getirilen Fehim Paşa'nın bir çete kurarak İstanbul'da haraç topladığı ortaya çıktı. Bu çete bir Alman tüccarından da haraç almaya kalkışınca, Alman Büyükelçisi'nin baskısıyla Abdülhamit onu Bursa'ya sürgüne gönderdi. Padişahın ülke içinde despotça yönetimi sürüyordu ama yabancı büyükelçilerin taleplerini kıracak durumda değildi.

1907 yılında Yemen'den dönen askerler Beyrut'ta, maaşlarını alamadıkları için, valiyi ve komutanı rehin aldılar. Ancak maaşları ödenince onları serbest bıraktılar. Özetle imparatorluk iç karışıklıklar içinde yaşıyor ve padişahın otoriter yönetimi ülkede sükûneti ve düzeni sağlamaya yetmiyordu.

Ordu içindeki huzursuzluk Makedonya'da da ileri düzeydeydi. 1906 yılının Eylül ayında, Selanik'te, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı altında gizli bir dernek kuruldu. Bunun üyelerinin çoğu genç bürokratlar ve subaylardı. Bu hareketin öncülüğünü daha sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin liderliğini üstlenecek olan Selanik Telgraf Dairesi Müdürü Talat Bey yapıyordu.

1907 yılında Ahmet Rıza'nın öncülüğündeki Genç Türkler Grubu ile Selanik'teki bu gizli cemiyet birleşti ve "İttihat ve Terakki" adını aldı. Aynı yılın sonunda Paris'te İttihat ve Terakki ile Prens Sabahattin yanlıları yeni bir kongre düzenlediler. Aralarında ideolojik farklılıklar da olsa bu grupların ortak amacı Abdülhamit'i tahtan indirmekti. Evvelce "Padişah iyi ama çevresi kötü" görüşünü savunan bu muhalif gruplar artık doğrudan doğruya Abdülhamit'i hedef alıyorlardı.

(250) a.g.e., s. 394-395.

Ancak padişahlığın sona ermesi halinde imparatorluğun çökeceğini düşündükleri için o noktaya kadar gidemiyorlardı.[251]

O sıralarda Fransa Üçüncü Cumhuriyet dönemini yaşıyordu. Ama Genç Türkler, yukarıda da değinildiği gibi, Türkiye için cumhuriyeti önermeyi akıllarından bile geçiremiyorlardı; biri hariç: Abdullah Cevdet. Ona göre artık Osmanlı hanedanı sona erdirilmeli ve bir cumhuriyet kurulmalıydı. Diğerleri ise iki seçeneği tartışıyorlardı: Ya Abdülhamit'e baskı yaparak anayasayı yeniden yürürlüğe sokacaklar veya onu devirip liberal görüşleriyle tanınan veliaht Reşat'ı padişah yapacaklardı. Jön Türklerin 1907 yılındaki kongrelerinden sonra yayınladıkları bildiride Abdülhamit'ten artık "kızıl sultan" olarak söz ediliyordu. O, acımasız bir sansür uyguluyor, haksız vergiler alıyor, halkı baskı altında tutuyor ticaretin ve tarımın çöküşüne sebep oluyordu. Ülkede terör havası estiriyor ve imparatorluğun parçalanmasına yol açacak adımlar atıyordu. Jön Türkler böyle diyordu.[252]

1907 yılının sonlarında ve 1908 yılının başlarında Avrupalıların Makedonya'ya otonomi verilmesi yolundaki talepleri ve baskıları yoğunlaştı. O bölgede, Avrupa ülkelerinin jandarmalarından oluşan uluslararası bir zabıta gücü oluşturulmuştu. Bu ortam içinde Makedonya'daki 3. Ordu mensupları arasında Genç Türkler hareketine ilgi ve destek de arttı. Bölgenin komutanı Hüseyin Hilmi Paşa, saraya Jön Türklerin anayasaya ve parlamentoya yeniden işlerlik kazandırmak için haziran ayında harekete geçirecekleri yolunda raporlar gönderdi. Padişaha çok yakın olan Selanik garnizon komutanı Ömer Nazım Bey de o doğrultuda bilgiler ulaştırıyordu. Jön Türkler, Nazım Bey'in padişaha yakın bir tutum içinde olmasından çok rahatsızdılar. Kendisine karşı bir suikast düzenlediler. Nazım Bey bu suikasttan yaralı olarak kurtuldu. O tarihten sonra saraya yakın olarak bilinen kimselere yönelik suikastlar birbirini takip etti. Artık padişah yanlısı komutanlar bile Rumeli'deki gerçeklere gözlerini kapatamıyorlardı. 13 Temmuz 1908'de Rumeli Genel Müfettişi Hilmi Paşa,

(251) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 395 396.
(252) a.g.e., s. 396-397.

Abdülhamit'e çektiği bir telgrafta, "Zatı şahanelerine şunu arz ederim ki, bu taraflarda benden başka herkes İttihatçıdır," diyordu.(253)

O günlerde İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola Estonya'nın Reval şehrinde buluşmuşlardı. Osmanlı kamuoyu bu buluşma sonucunda Makedonya'nın ve Balkanlarda Osmanlıların elinde kalan diğer bölgelerin imparatorluktan ayrılması yolunda bir görüş çıkacağından emindi. Bu ortam içinde Jön Türk liderlerinden Niyazi Bey, 100 kadar askerle ve askeri depoları basarak aldığı silahlarla dağa çıktı. Enver Bey ile Sabri Bey de onu izlediler. Ordu mensuplarının isyan bayrağı açarak dağa çıkmaları Osmanlı İmparatorluğu'nda pek görülen bir durum değildi.

5 Temmuz 1908 tarihinde Manastır sokaklarına anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasını isteyen afişler asıldı. Yani bu hareket, başlangıç aşamasında bir anayasa ve özgürlük hareketiydi. Anacak daha sonra o da otoriter, hatta despot bir yönetimin vurucu gücü halini aldı. Abdülhamit durumun ciddiyetini nihayet anladı ve isyanı bastırmak için Anadolu'dan seçme askerler gönderdi. Onların komutanlığını Mitroviçe'deki Tümen Komutanı Şemsi Paşa yapacaktı. Şemsi Paşa, Abdülhamit'in en sadık adamlarından biriydi. 7 Temmuz günü Manastır postanesine giderek izlenimlerini padişaha sunmak için bir telgraf gönderdi. Postaneden çıktığında İttihat ve Terakki mensupları tarafından açılan ateşle öldürüldü. Bundan 10 gün sonra da Hidayet Paşa gene Manastır'da, askerlere padişaha sadakat gösterilmesini isteyen bir emri okurken İttihat ve Terakki mensuplarınca vuruldu. Anayasa ve özgürlük talebiyle yola çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti daha ilk günden şiddet eylemlerine başvurmuştu. Bu başlangıç cemiyetin daha sonra ne gibi sıkıntılara yol açacağının da habercisiydi.

Bölgedeki komutanlardan bazıları artık ayaklanmacı askerlerle mücadele edemeyeceklerini görüyorlardı. 14 Temmuz günü Anadolu'dan gelen askerler Selanik limanına çıkar çıkmaz isyancılara katıldılar. 16 Temmuz'da İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesi saraya bir ültimatom gönderdi. Eğer padişah anayasayı yürürlüğe sokmazsa Genç Türkler kuvvete başvurmaktan çekinmeyecekler-

(253) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 176.

di. Bu arada Niyazi'nin askerleri Manastır'a geldiler, telgrafhaneyi ve kamu binalarını işgal ettiler. Bu bir askeri darbenin ilk işaretlerini veriyordu. 20 Temmuz günü bölgenin ileri gelen şahıslarından ve ulemadan 194 kişi padişaha bir telgraf göndererek anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını istediler, aksi takdirde 6000 kişi ile Üsküp'e yürüyeceklerdi.

İkinci Meşrutiyet'in İlanı

23 Temmuz günü padişah anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etti. Abdülhamit'in mutlak hükümranlığı artık sona ermişti. Ülkede yeni bir dönem başlayacaktı.[254] Hiç değilse o günlerde böyle sanılıyordu. Ama padişah için her şey bitmiş sayılmazdı. Onun düşündüğü başka manevralar da vardı ve bunlar yakında görülecekti.

Abdülhamit anayasayı yeniden yürürlüğe koyduğunu halka nasıl açıklayacaktı? Kuşkusuz, baskı altında kaldığı için, tahtını kaybetmemek için bunu yaptığını söyleyemezdi? Said Paşa'ya şöyle dedi: *"Anayasayı ben yürürlüğe koymuştum. O zamanki bazı zorunluluklar nedeniyle bir süre için askıya almıştım. Şimdi tekrar yürürlüğe sokuyorum."* Yani her şey, hiçbir zorlama olmadan padişahın takdiri ile gerçekleşmişti. Bu izlenimin uyandırılmasına çalışılıyordu.

Halk bu kararı coşkuyla karşıladı. Artık yeniden özgürlüklerine kavuşacaklardı. Parlamento yeniden açılacaktı. Abdülhamit etkili bir propagandayla bu durumu kendi lehine bir halk desteği yaratılması için kullandı. Basında padişahı övücü yazılar yayınlandı. Bu yazılarda bir kere daha "Padişah her zaman iyiydi ama çevresinde kötü insanlar vardı" izlenimi uyandırılmaya çalışıldı. Sanki 30 yıldır bir baskı rejimi uygulayan, bir korku imparatorluğu yaratan o değildi de bir başkasıydı. İşte bu hava yaratılarak, itibarı iyice sarsılmış olan Abdülhamit yeniden güçlendirilmeye çalışıldı.

Seçimler ve Parlamentonun Açılması

1908 yılının sonbaharında seçimler yapıldı. Yeni meclis Aralık ayında toplandı. Abdülhamit her şeye hâkim görünüyordu. Ama İtti-

(254) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 389-401

hat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığını ve etkinliğini büsbütün göz ardı etmesi de mümkün değildi. Cemiyet padişahın faaliyetlerini yakından izliyordu. Yeni dönemdeki dengeler sürdürülebilecek miydi? Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki meşruti monarşiler gibi yaşayabilecek miydi? Yaşayamadı. Kısa zamanda ciddi sorunlar ve krizler ortaya çıktı.

Daha ilk günden itibaren, Said Paşa Hükümeti, İttihat ve Terakki'nin etkisiyle bazı önlemler almak zorunda kaldı. Sansür kaldırıldı. Olağanüstü mahkemeler lağvedildi. Siyasi mahkûmlar için af çıkarıldı. Jurnalcilik kurumu yok oldu. Gizli polis teşkilatı ortadan kayboldu. Halk sokaklarda anayasa lehinde gösteriler yapıyordu. Sürgüne gönderilen siyasi mahkûmlar geri dönmeye başlamışlardı. Halk özgürlüğün tadını çıkarıyordu. Eski dönemin öne çıkan sorumluları ya yurtdışına kaçmışlardı veya yargılanıyorlardı. Oysa onlar bütün yaptıklarını Abdülhamit'in talimatıyla yapmışlardı. Ama şimdi padişahın temize çıkarılması için onların feda edilmesi gerekiyordu. 31 Temmuz günü Abdülhamit lehinde büyük bir gösteri düzenlendi. Bazılarına göre 50 bin, bazılarına göre 150 bin kişi Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe geçerek padişaha bağlılıklarını bildirdiler.

Abdülhamit'in halkoyunda kazandığı bu destek İttihat ve Terakki'nin elini kolunu bağlamıştı. Halk desteğini sağlamış olan padişaha karşı harekete geçmelerini haklı kılacak bir sebep ortada görünmüyordu. Ancak kısa bir süre içinde bu sebebi, Abdülhamit'in attığı bir adım yaratacaktı. İlk ciddi sorun orduyu kimin kontrol edeceğinden çıktı. Abdülhamit, Savaş ve Donanma bakanlarını kendi tercihine göre atamaya kalkıştı. Hükümetin bu atamalardan haberi yoktu. Bakanlar buna büyük tepki gösterdiler. Said Paşa padişahı savunmaya kalkıştı. O başkomutan olduğu için bu bakanları atamaya yetkili sayılırdı. Said Paşa böyle diyordu. Ama İttihat ve Terakki öyle düşünmüyordu. Selanik'ten İstanbul'a üst düzeyde bir heyet gönderdiler. Talat Paşa da bu heyetteydi. Heyet, Sadrazam Said Paşa'yla çok sert bir görüşme yaptı. Said Paşa güç odağının Selanik'te olduğunu anlamıştı. 4 Ağustos'ta istifasını verdi. Padişah ertesi günü İttihat ve Terakki'nin arzusu üzerine Kamil Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Savaş

Bakanlığı'na da cemiyetin desteklediği Trablus Valisi Reşit Paşa'yı atadı. Selanik'ten gelen heyetle görüşmesinde ise büsbütün geri adım atarak şunları söyledi. "Bütün ülke İttihat ve Terakki'ye aittir. Ben de onun başkanıyım. Ülkemizin yeniden eski büyüklüğüne kavuşması için işbirliği yapalım."

Ancak görünürdeki bu bahar havası çok sürmedi. Abdülhamit'e çok yakın olan bazı eski bakanlar ve üst düzeydeki devlet yetkilileri aleyhinde ciddi yolsuzluk iddiaları ortaya atıldı. Bazıları yasadışı yollardan elde ettikleri serveti devlete iade etmek zorunda bırakıldılar. Sonunda bunlar Büyükada'da gözaltında bulundurulmakla cezalandırıldılar.[255]

Bu arada askeri ve sivil bürokrasi üzerinde padişahın atama yetkisi kaldırıldı, padişah tarafından kayırılarak yüksek makamlara getirilen bürokratlar görevden alındı. İdarede reform yapıldı. Büyük merkezlerdeki büyükelçiler ile valiler geri çekildi. Abdülhamit daha tahttan ayrılmadan onun döneminin izleri siliniyordu. Eski Abdülhamit'in sadece gölgesi kalmıştı. İpler Selanik'teki İttihat ve Terakki'nin eline geçmişti.

Yurtiçinde bunlar yaşanırken, bir anda bazı vahim olaylar birbirinin peşi sıra ortaya çıktı. 5 Ekim'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Ertesi gün Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı. Halk buna büyük tepki gösterdi. Avusturya'ya nasıl tepki gösterilebilirdi? Erkeklerin taktığı kırmızı fesler Avusturya'dan geliyordu. Halk Avusturya'ya tepki olsun diye feslerini başından attı. Artık kalpak giyme modası başlamıştı.[256] Bosna Hersek'in işgalinin acısı dinmeden Girit Yunanistan'a bağlandığını ilan etti.

Bu hükümete de İttihat ve Terakki'ye de büyük bir darbe oldu. İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde fiilen etkin olduğu ilk birkaç gün içinde imparatorluğun kaybettiği topraklar Abdülhamit'in devlete egemen olduğu dönemde kaybedilen bütün topraklardan fazlaydı. Askeri güç kullanılarak bu duruma çare bulunabilir miydi?

(255) a.g.e., s. 405, 408- 410.

(256) Uran, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 30.

Başbakan Savaş Bakanı'na bu soruyu sordu. Aldığı cevap çarpıcıydı: "Askerimizin ayağına giyecek postalı bile yok!"[257]

Açıkça görüldü ki, imparatorluğun dış düşmanları ile ülkeyi içeriden parçalayıp ayrı bir devlet kurma peşinde olanlar, Osmanlı Devleti'nin iç kargaşaya sürüklendiği bir anı beklemekteydiler ve şimdi bu an gelmişti. Onlar aynı zamanda ordunun da kendilerini engelleyecek durumda olmadığı bir zamanı seçmişlerdi. Üstelik İttihat ve Terakki fiilen devlet organlarını etkileyecek duruma gelmişse de henüz resmen sorumluluk üstlenecek noktada değildi. Üstelik onlar yeterli devlet deneyimine de sahip değillerdi. Sadece heyecan, cesaret ve iyi niyetle devleti idare etmek mümkün değildi. İttihat ve Terakki bunu çok geç anlayacaktı. İşte böyle bir ortamda yabancılar ve ayrılıkçılar imparatorluğa en büyük darbeyi indirdiler.

Softalar Anayasaya Karşı Ayaklanıyor

8 Ekim 1908'de devlet büyük bir softa ayaklanmasıyla sarsıldı. Kör Ali denilen bir adamın peşine düşen medrese öğrencileri, camilerden çıkanlarla bir araya gelip İttihat ve Terakki aleyhinde büyük bir nümayiş başlattılar. Evvelce İttihat ve Terakki'ye yakın olup da sonra softaların safında yer alan Murad, *Mizan* dergisinde Müslümanlarla Müslüman olmayanların eşitliğinin kabul edilmesinin geleneklere aykırı olduğunu yazıyordu.[258]

Demek ki, o zamanlarda da bir uçtan bir uca kayan gazeteciler varmış!

Sokağa dökülen softalara göre bütün kötülüklerin sebebi anayasaydı. Toplumda dinin etkisi azaltılmış, ülke Batılılaşma yoluna sokulmuş, kadınların açılmasına izin verilmişti. Bu gidiş derhal durdurulmalı, anayasa yürürlükten kaldırılmalı, kadınlar evlerine kapatılmalı ve şeriat düzenine dönülmeliydi. Göstericiler bu sloganları söyleyerek Yıldız Sarayı'na kadar geldiler. Padişahı görmek istediler. Abdülhamit pencereye çıkarak onları yatıştırma yoluna gitti ve şeriatın tehlikede olmadığını söyledi. Yeni bir softa ayaklanması Osmanlı

(257) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 414.
(258) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 582.

tarihinin en önemli siyasi dönüşümlerinden birini engellemek için halkı sokağa dökmüştü.

Bu olay İttihat ve Terakki'de büyük tepkiye yol açtı. Padişahın bu softa gösterisinin arkasında olduğu, din faktörünü kullanarak gücünü artırmaya çalıştığı yolunda güçlü bir izlenim ortaya çıktı. Bu olaylar ileride de tekrarlanabilir ve ülke bu softaların denetimine geçebilirdi. O nedenle bu gösteriyi yapanlar derhal yakalanıp cezalandırılmalıydı. O tarihlerde Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresinden İstanbul'a gönderilen mesaj buydu. Mesaj alınmıştı. Gösterinin elebaşları tutuklandı. Kör Ali birkaç hafta içinde yargılanarak idam edildi. Ama artık İttihat ve Terakki'nin padişaha güven duyması için de hiçbir sebep kalmamıştı. Güvenliği sağlamak gerekçesiyle Selanik'ten İstanbul'a avcı taburları gönderildi.

Abdülhamit gerçekten bu softa gösterisinin arkasında mıydı? Bunu kanıtlayacak deliller bulmak zor. Ama o zamana kadar izlediği tutuma ve göstericilere karşı sergilediği aşırı derecede yumuşak tutuma bakıldığında bunun ihtimal dışı olduğunu söylemek de mümkün değil.

Olaylar biteceğe benzemiyordu. Aralık ayında padişahın yakınlarından Arnavut asıllı İsmail Mahir Bey İstanbul'da öldürüldü.

Padişah bütün bu gelişmelerden fazla etkilenmemiş görünmeye çalışıyordu. Yapılan seçimlerden sonra meclis alelacele 18 Aralık'ta toplandı. Bu çok partili bir seçim görünümünde gerçekleşti. İttihat ve Terakki Partisi'nin karşısında, Prens Sabahattin taraftarı liberal görüşlülerin 1908 yılının Eylül ayında kurdukları Osmanlı Ahrar Partisi de seçimlere katıldı. Seçimler İttihat ve Terakki'nin ezici çoğunluğu elde etmesiyle sonuçlandı. Ahrar Partisi sadece bir milletvekili çıkarabilmişti. Liberal partiden seçimlere katılan başbakan da seçilemeyenler arasındaydı.

Meclis 17 Aralık 1908 tarihinde törenle açıldı. Abdülhamit açılış konuşmasında anayasaya bağlılığını belirtti ve artık halkın eğitim düzeyi ilerlediği için anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasının önünde bir engel kalmadığını söyledi.[259] Yani ülkenin 30 yıl is-

(259) a.g.e., s. 581.

tibdat altında kalmasının sebebi ona göre sadece halkın eğitim düzeyinin düşük olmasıydı!

Bu defa meclis 288 milletvekilinden oluşuyordu. Bunlardan 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Yunanlı,14'ü Ermeni, 10'u Slav ve 4'ü de Yahudi'ydi. Türkler meclisin yarıdan biraz azını oluşturuyordu. İttihat ve Terakki Partisi'nin öncülerinden Ahmet Rıza meclis başkanı seçilmişti. Abdülhamit milletvekillerine Yıldız Sarayı'nda bir yemek verdi. Orada yeni seçilen mebuslardan bazıları padişaha iltifat yağdırmakta birbirleriyle yarıştılar. Ahmet Rıza bile çok övücü bir konuşma yaptı. Birçok milletvekili padişahın elini öptü. Biri ayağını öpmeye yeltendi.[260] Bu manzara yıllardan beri padişahın yetkilerini sınırlamak için, onun zulmünden kurtulmak için mücadele verenlere yakışmamıştı.

Bu ortam içinde Başbakan Kamil Paşa, İttihat ve Terakki'ye karşı bir güç gösterisine kalkıştı. O, 13 Ocak 1909'da meclisten açık farkla güvenoyu almıştı. Padişah, kısa bir süre önce yaşanan tecrübelerden sonra devlet işlerine pek karışacak durumda görünmüyordu. O zaman Kamil Paşa kendi ağırlığı koyabilirdi. O da gücünü askeri alanda göstermeye çalıştı. Kendi yakınlarından iki kişiyi Savaş ve Donanma bakanlıklarına atadı. *Tanin* gazetesi bunu bir "hükümet darbesi" olarak nitelendirdi. Nedense bu iki bakanlık her defasında krizi başlatan nokta oluyordu. Bu defa da öyle oldu. İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup bakanlar istifa ettiler. Meclisteki bir güvensizlik oylamasından sonra Kamil Paşa başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı. Onun yerine İttihatçılara yakın olan Hüseyin Hilmi Paşa atandı. İttihatçılar, paşayla birlikte padişahı ziyaret ederek komitenin bağlılığını bildirdiler ve darbe teşebbüsü iddialarını yalanladılar. O sıralarda İttihat ve Terakki henüz resmi bir kuruluş olarak ortaya çıkmamıştı. Varlığını herkesin bildiği gizli bir cemiyet niteliğindeydi. Selanik'teki Merkezi Umumi gerekli kararları alıyor, bu kararlar İstanbul'daki Heyeti Mahsusa aracılığıyla hükümete ulaştırılıyordu.[261]

(260) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 425.
(261) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 179.

Ülkede gerginlik artıyordu. Bu defa da Ahrar Partisi ile İttihat ve Terakki arasında karşılıklı suçlamalar başladı. Ahmet Rıza, Ahrar Partisi mensuplarını ülkeye ihanetle suçladı.

31 Mart Vakası

İttihat ve Terakki'yi suçlayan sadece Ahrar Partisi değildi. Ulema, medrese öğrencileri ve bazı tarikatlar gene ortaya çıktılar. Derviş Vahdeti isimli bir Nakşibendi şeyhi tarafından 1908 yılının Aralık ayında yayınlanmaya başlanan *Volkan* gazetesi, komiteye karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Mart ayında Vahdeti, İttihadı Muhammediye Cemiyeti adında bir dernek kurarak mücadelesini basının dışına da taşırdı. Bu dernek İttihat ve Terakki'nin Batı ülkelerini örnek alan reformlarına karşı çıkıyor, anayasayı "şeytani" olarak nitelendiriyor ve devlet idaresinde sıkı sıkıya İslami kurallara uyulmasını istiyordu. Vahdeti, bu propagandalarla toplumun muhafazakâr kesimleri ile askerlerin bir bölümünün desteğini sağlamayı başardı. Dini örgütlenmelerin siyaseti etkilemeye çalışması çok acı sonuçlar verecekti. Atatürk ve arkadaşları daha sonraki yıllarda laikliği rejimin temel bir ilkesi haline getirdiklerinde herhalde o günlerde yaşanan acı tecrübeleri hatırlıyorlardı.

1909 yılının Şubat ayında mecliste 50-60 kişilik bir grubu temsil eden liberaller, Rum, Ermeni, Arnavut ve Arap asıllıların desteğiyle İttihat ve Terakki'ye karşı yoğun bir kampanya başlattılar. İttihat ve Terakki tam bir diktatörlük kurmuştu, Osmanlılık ideallerini bir tarafa bırakmış ve sadece Türk asıllıların çıkarlarını düşünür olmuştu. Orduya siyaseti sokmuşlardı. İşin tuhafı yabancı ülkelerin de İttihat ve Terakki karşıtı bu propagandaları açıkça desteklemeleriydi. İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'nin tercümanın Fitzmaurice, *Levant Herald* isimli İngilizce gazetede yazdığı yazılarla bu kötüleme kampanyasına katılıyordu.[262]

Softaların propagandası Selanik'ten gelen avcı taburlarının içine de yayılmıştı. 1909 yılında, peygamberin doğum günü olan 3 Nisan tarihinde, Derviş Vahdeti'nin nutkunu dinlemek üzere, büyük bir ka-

(262) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 582.

labalık yeşil bayraklarla toplandı. 6-7 Nisan günü İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı yayınlar yapan Liberal eğilimli *Serbesti* gazetesinin yazı işleri müdürü Hasan Fehmi, Galata Köprüsü üzerinde öldürüldü. Siyasetin gergin dönemlerinin bedelini o zaman da daha sonraki yıllarda da gazeteciler hayatıyla ödüyordu. Çok sonraki yıllarda da Abdi İpekçi, Çetin Emeç ve Uğur Mumcu gibi değerli gazeteciler şiddet eylemlerinin kurbanı olacaktı. Ülke çıkarları için, özgürlük için, bağımsızlık için çalışmak cezasız kalmazdı.

Değerli bilim adamı ve yazar Prof. Emre Kongar bu siyasi cinayetleri şöyle yorumluyor:

"Birinci dalga, 1970'lerde ortaya çıkan ve tüm ülkeyi pençesine alan, adına kabaca 'sağ-sol çatışması' denilen dönemi kapsar." "Bu ikinci cinayet dalgasında, eskiden solcu ya da demokrat oldukları için öldürüldükleri öne sürülen aydınlar ve bilim insanları bu kez doğrudan doğruya Atatürkçü oldukları için katledilmeye başlandı.

"Yakalanan sanıkların mahkemelerdeki ifadelerine göre de, 1990'lı yıllara damgasını vuran cinayetler, Türkiye'deki siyasal iktidarların gözleri önünde, komşu bir ülkenin desteklediği şeriatçı örgütlerin katılmasıyla tezgâhlanmıştı."

"Bu cinayetler dizisi hiçkuşkuyok ki, hem dünyada hem de Türkiye'de, radikal siyasal İslamın gelişmesi projesinin bir parçasıdır."(263)

Gazetecinin cenazesine yaklaşık 40 bin kişi katıldı ve bu cenaze bir siyasi gösteriye dönüştü. 12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan gece avcı taburlarına mensup binlerce asker subaylarına karşı ayaklandılar. Bu tarih eski takvime göre 31 Mart'a denk geliyordu. Tarihe "31 Mart Vakası" diye geçen olay bu olaydır. Softaların yanı sıra, askerler o gece subaylarını kışlalarına hapsedip Sultanahmet'teki parlamento binasına doğru yürüdüler. Bunlar ne istiyordu? İstedikleri, dini yasaların "yürürlüğe sokulması" idi. Başbakan Hüseyin Hilmi Paşa ile Savaş Bakanı istifa etmeli, Meclis Başkanı Ahmet Rıza da görevinden alınmalıydı. Arnavut milliyetçileri de isyancıları destekledi. Doğan Avcıoğlu 31 Mart olaylarını İngilizlerin kışkırttı-

(263) Kongar, Emre, *Tarihimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 215-216, 219

ğını belirtiyor. Bülent Tanör de bu yolda bilgiler bulunduğunu vurguluyor.[264]

Ayaklanmacılar, meclis binası ile Savaş Bakanlığı'nı işgal ettiler. Bu saldırılardan kaçan bazı milletvekilleri Yıldız Sarayı'na gelerek padişaha işlerin kontrolden çıktığını söylediler. Padişah durumu yatıştırmak için bir irade yayınladı. Bu iradede ayaklanan askerlerin kışlalarına dönmesi isteniyor, onlara af vaat ediliyor ve dini yasaların daha büyük bir titizlikle uygulanacağını söyleniyordu.[265] Softalara taviz vererek durumu yatıştırabileceğini, hatta belki iktidarını da güçlendirebileceğini düşünüyordu. Türkiye'de de dünyada da böyle düşünen başkaları da çıkmıştı ama onlar zaman içinde yanıldıklarını anlayacaklardı.

Başbakan Hüseyin Hilmi Paşa bu koşullarda istifasını verdi. Onun yerine Ahmet Tevfik Paşa atandı. Ancak ayaklanma devam ediyordu. İttihat ve Terakki'yi destekleyen *Tanin* ve *Şurayı Ümmet* gazeteleri baskına uğradı ve tahrip edildi. Bazı bakanların ve milletvekillerinin yanı sıra yaklaşık 20 kadar mektepli subay öldürüldü. 14 Nisan 1909 sabahı İstanbul ayaklanmacıların elindeydi. Bu arada ayaklanmalar Adana'ya da yayıldı. Bu olayların arkasında kim vardı? Bazıları Abdülhamit'in sorumlu olduğunu düşündüler ancak bu görüş herkes tarafından paylaşılmadı. Bununla birlikte Abdülhamit'in bu gelişmelerden pek de rahatsız olduğu söylenemezdi. Hatta belki de bu olaylar Onun İttihat ve Terakki'den intikamını alması için bir fırsat bile olabilirdi. Peki, gerçekte bu ayaklanmaların arkasında kim olabilirdi? İttihat ve Terakki'ye İngilizlerin sıcak bakmadığı, yukarıda belirtilen yayınlarda açıkça ortaya çıkmıştı. Bunun yanında Sabahattin'in taraftarları, beklediğini bir türlü bulamayan bazı Müslüman olmayan azınlıklar da bu hareketin yönlendiricileri arasında olabilirler veya bu tepkilerden yararlanmak isteyebilirlerdi.

Ayaklanmacıların İttihat ve Terakki'ye karşı güçlü tepkisi padişahın işine yaradı. Derviş Vahdeti, 14 Nisan günü *Volkan* gazetesinde padişahın anayasayı ilga etmesini ve parlamentoyu feshetmesini iste-

(264) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 188.
(265) Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003, s. 419.

di. Bu ayaklanmalar İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da gözden tamamen kaybolmasına yol açtı. Ancak Makedonya'da varlığını ve gücünü sürdürüyordu.

Selanik'te Mahmut Şevket Paşa, bir hareket ordusu oluşturdu ve onun başına geçerek aAnayasayı tekrar uygulatmak ve ayaklanmacıları cezalandırmak için İstanbul'a geldi. Ama bu hareketin esas amacı artık Abdülhamit'in iktidarına son vermekti.[266] İttihat ve Terakki yandaşı olan Londra'daki Türk diplomatları *New York Times*'a verdikleri demeçte, Abdülhamit devrilip liberal fikirli Mehmet Reşat padişah olana kadar devrimin sonuçlanmayacağını söylüyorlardı.

Hareket Ordusu Yeşilköy'e vardığında, son zamanlarda İttihat ve Terakki'yi eleştiren İstanbul basını bir anda Abdülhamit'e karşı döndü. Şimdi en büyük suçlu Abdülhamit'ti. O devirde de basının büyük bir bölümü güç odaklarından esen rüzgâra göre yön değiştirebiliyordu. Padişah, anayasaya ve parlamentoya karşı çıkmakla askerleri isyana teşvikle, sansür uygulamakla ve despotizmle suçlanıyordu.[267] Hatta *Serbesti* gazetesi daha ileri giderek, başyazarları Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden de Abdülhamit'i sorumlu tutuyordu.

Şimdi şehri terk etmek sırası softalara gelmişti. Onlar kaçacak yer arıyordu. 21 Nisan günü, Meclis Başkanı Ahmet Rıza'nın başkanlığında 100 kadar milletvekili ve Ayan Meclisi üyesi, Yeşilköy'de Meclisi Milli adı altında toplandılar. Abdülhamit'in tahtan indirilip yerine Mehmet Reşat'ın getirilmesini tartışmaya başladılar. 22 Nisan günü Enver Bey, Fransız *Le Matin* gazetesine, "Abdülhamit'in tahta kalması vatanın yok olması anlamına gelir," yolunda bir demeç verdi. 23 Nisan günü Hareket Ordusu şehre girdi. Topkapı Sarayı'nın, Taksim ve Taşkışla'daki askeri birliklerin civarında şiddetli çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda yaklaşık 400 kişi öldü 800 kişi yaralandı. O akşam sıkıyönetim ilan edildi.

(266) a.g.e., s. 421.
(267) a.g.e., s. 422.

Abdülhamit Döneminin Sonu

Artık durum denetim altına alınmıştı, milletvekilleri İstanbul'da toplanabilirdi. 26 Nisan günü 240 milletvekili ve 34 Ayan Meclisi üyesi Abdülhamit'in durumu hakkında gizli bir değerlendirme toplantısı yaptılar. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi oybirliğiyle kararlaştırıldı, onun yerine V. Mehmet Reşat getirildi. Biraz güçlükle de olsa şeyhülislamdan fetva alınmıştı. Abdülhamit 28 Nisan 1909 günü Yıldız Sarayı'nı terk etti ve Sirkeci Garı'ndan trenle Selanik'e gönderildi.

Abdülhamit 1912 yılına kadar Selanik'te kaldı. Balkan savaşlarında Yunan ordularının Selanik'e yaklaştığı sırada oradan İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi. 10 Şubat 1918 de orada öldü.

Abdülhamit, kuşkusuz demokrasi yoluyla, seçim yoluyla gelmiş bir devlet başkanı değildi. Ama o padişahlığı üstlenebilmek için özgürlükçü bir anayasayı yürürlüğe koymayı taahhüt etmişti. Bakanlar Kurulu bu anlayışla onun padişahlığını desteklemişti. Ama o kısa zamanda meclisi kapatmış, anayasayı işlemez hale getirmiş ve koyu bir istibdat yönetimi kurmuştu. O da dünya tarihindeki benzerleri gibi iktidarını sürdürmeyi, ülkeyi özgürleştirme hedefine tercih etmişti. Yeniden anayasayı yürürlüğe sokması ve meclisi toplaması İttihat ve Terakki'nin askeri güç kullanarak yaptığı baskıların sonucu olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, İspanya'nın aynı tarihlerdeki Birinci Cumhuriyet denemesinde olduğu gibi, eline geçen özgürleşme ve çağdaşlaşma şansını kullanamamıştı.

Abdülhamit'in boşalttığı tahta 64 yaşındaki Mehmet Reşat geçecekti. Sultan Reşat siyasi ihtirasları olmayan, İttihat ve Terakki'yle uyum içinde çalışan bir padişahtı. O zamana kadar tahta geçen Osmanlı padişahlarının en yaşlısıydı. İttihat ve Terakki bu iktidar değişikliğinden sonra hiç vakit kaybetmedi, 1909 yılının Ağustosu'nda anayasada değişiklik yaparak padişahın yetkilerini daha da sınırlandırdı. Artık padişah meclis önünde anayasaya ve şeriata uyacağına dair yemin edecekti. O gene başbakanı ve şeyhülislamı tayin edebilecekti ama vezirlerin atamasını başbakan yapacaktı. Meclis kendi başkanını ve başkan yardımcısını seçecek ve antlaşmaları onaylamak da meclisin yetkisinde olacaktı. Padişah artık ülke güvenli-

ğine zararlı gördüğü kişileri sürgüne gönderme hakkına da sahip olamayacaktı.[268]

Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle, bitmeyecekmiş gibi görünen baskıcı bir saltanat dönemi sona ermişti. Onun döneminde ıstırap çekenler artık rahat bir nefes alabilirdi. Osmanlı tarihinde ilk defa gerçek bir özgürlük havası gelmişti.

Ne yazık ki, bu sevinç uzun sürmeyecekti. Ülke Abdülhamit'in gidişinden sonra da savaşlarla, iç çalkantılarla, grevlerle ve özgürlükleri kısıtlayıcı baskılarla sarsılmaya devam edecekti. Atatürk'ün Samsun'a çıkışına daha on yıl vardı. Bu on yıl çok zahmetli geçecekti.

Ama o gün için özgürlük sihirli bir kelime gibi görülüyor ve ülkenin bütün sorunlarının özgürlük içinde çözülebileceğine inanılıyordu. İstanbul basınında büyük bir tiraj patlaması oldu. *İkdam* 60 bin, *Sabah* 40 bin satmaya başladı. 1908 yılının sonu ile 1909 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı 350'yi aştı. Ancak iki yıl sonra bu sayı 124'e düştü.[269] O zamanki okuryazarlık düzeyi düşünüldüğünde bunlar büyük rakamlardı. O tarihten 100 yıl sonra bugün *Cumhuriyet* gibi aydınların ilgiyle okuduğu bir gazetenin tirajının 60 binin pek üzerinde olmadığı düşünülecek olursa, o tarihlerde ulaşılan tirajın önemi daha iyi anlaşılır.

Kadınlar Özgürleşiyor

İkinci Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükten en çok sevinenlerin başında kadınlar geliyordu. Onlar Abdülhamit döneminin son yıllarında çıkarılan kararname ve yönetmeliklerle dünyaya kapanmak zorunda kalmışlardı. Yabancı mağazalara gitmeleri yasaktı. Peçesiz sokakta yürümek, hatta arabayla dolaşmak da yasaklanmıştı. Çarşafların cinsi, kalınlığı, giyilecek ayakkabıların özellikleri bile yönetmelikle saptanıyordu. Tek başına sokağa çıkan kadınların tutuklanma tehlikesi bile vardı. Oysa Jön Türkler'in büyük bir kısmı Türk kadınının dünyaya açılmasını, Avrupa'daki kadınlar gibi özgür olmasını savunuyorlardı. Şimdi gelen özgürlük ortamında kadınlar serbestçe sokağa çıka-

(268) Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, Morrow Quill Paperbacks, s. 584.
(269) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 584.

biliyor, hatta mitinglere katılıp konuşma bile yapabiliyorlardı. Kadın haklarını korumak için dernekler kuruldu. Bunların başında Halide Edip'in 1908 yılında kurduğu Teali-i Nisvan Cemiyeti (Kadınların Yükselmesi Derneği) geliyordu. Kadınlar için gazeteler yayınlanmaya başlandı, kadın yazarlar sütun sahibi oldular.[270] Bütün bunlar kadınlar için bir devrim niteliğindeydi. O devirde, yani bugünden 100 yıl önce kadınların kapanmasının özgürlüğün bir işareti olduğunu savunana pek rastlanmıyordu. Kadınların dünyaya kapatılmasının demokratik bir tercih olduğu iddiası bazı siyasetçilerce 21. yüzyılın başlarında dile getirilecekti.

Ne yazık ki, İkinci Meşrutiyet'in kadınlara getirdiği bu özgürlükler pek uzun ömürlü olamayacaktı. Şeyhülislam, 1911 yılında yayınladığı bir fetva ile kadınların peçe takması gerektiğini, Avrupalı kadınlar gibi giyinmelerinin yasak olduğunu, tek başlarına sokağa çıkamayacaklarını bildirdi. Ama bu yasaklar pek uzun ömürlü olmadı, Türk kadınları özgürlüğün tadını almışlardı, sahip oldukları haklardan vazgeçmeye niyetli değillerdi.

İttihat ve Terakki Yönetiminde Özgürlükten Baskıcı Rejime

Abdülhamit dönemindeki baskı rejiminin kalkması ve bazı özgürlüklerin hayata geçirilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun artık özgürlükçü bir devlet haline geldiği söylenebilir miydi? Pek söylenemezdi. Gerçi padişahın mutlak otoritesinin kaldırılması önemli bir aşamaydı ama şimdi güç odağı kim olacaktı? Milletin kendisi mi? Meclisin kısmen artan yetkilerine rağmen daha o aşamaya gelinmemişti. Başbakan ve hükümet yeterince güçlü değildi. Esas güç odağı İttihat ve Terakki Partisi'ydi, hiç değilse bu dönemin büyük bir bölümünde... Bu parti de özgürlükçü, adil, çağdaş düşüncelere öncülük yaparak iktidara gelmişti ama uygulamaları çoğu zaman bu doğrultuda olmadı. Artık meclise de hükümete de İttihat ve Terakki partisi hâkimdi. Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa silahlı kuvvetler üzerinde tam bir otorite sahibiydi. İstanbul'da ilan edilen sıkıyönetim iki yıl daha sürecekti. Adına sansür denilmese de ba-

(270) a.g.e., s. 585.

sını denetim altına alacak kararnameler çıkarılacak, etnik kökenli vatandaşların ayrı dernekler kurmaları yasaklanacaktı. Kamu sektöründe çalışan işçilere grev hakkı verilecek ama sendikalaşma hakkı yasaklanacaktı. Buna rağmen Selanik'te bir Sosyalist İşçi Federasyonu kurulabilecekti.[271] 1910 yılında da İstanbul'da daha çok aydınlardan destek alan bir Osmanlı Sosyalist Partisi kurulacaktı. Bu parti *İştirak* isimli bir gazete yayınlamaya başladı. Aynı yıl Ahali Fırkası isimli başka bir parti kuruldu. Ertesi yıl Hizbi Cedit, yani Yeni Parti isimli başka bir parti ortaya çıktı.

Muhalefetteki liberaller 31 Mart vakasından sonra iyice zayıflamışlardı. 1911 yılının sonuna kadar pek bir varlık gösteremediler. O tarihte Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurdular. Bu parti mecliste ciddi bir muhalefet grubu oluşturdu. Kısa zamanda 70 civarında milletvekilinin desteğini sağladı. Kuruluşundan 20 gün sonra İstanbul'da yapılan ara seçimi bir oy farkla bu partinin adayı kazandı. Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmelerin sonucunda fiilen çok partili bir yapıya kavuşuyordu.

İttihat ve Terakki muhalefetin hızla gelişmesine tahammül gösteremezdi. Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni destekleyen gazetelere karşı baskı uygulandı. Sıkıyönetim mahkemesi gazete ve dergileri kapatmaya başladı. 16 Mart 1912 tarihinde basın kanununda değişiklik yapılarak gazete çıkarma izni alabilmek için teminat akçesi yatırma şartı konuldu. Devlet memurlarının ve eski askerlerin gazetelerde yazı yazmaları yasaklandı.[272] İttihat ve Terakki muhalefetsiz bir düzen istiyordu. Özgürlük diye yola çıkanlar özgürlüğü tahrip ediyorlardı. Dünyada ve Türkiye'de evvelce çok örneğinin görüldüğü ve ileride de görüleceği gibi...

İttihat ve Terakki bunlarla da yetinmedi. Meclisi feshetmeye kalktı. Anayasa buna izin vermiyordu. Bazı dolambaçlı yollardan bu sağlandı. İttihat ve Terakki kendi durumunu güçlendirmek için 1912 yılının Ocak ayında meclisi feshederek yeni seçimlere gitti. Nisan ayında yapılan seçimde İttihat ve Terakki ezici bir çoğunluk sağladı. Ama bu

(271) a.g.e., s. 588.
(272) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 199.

seçimin özgür bir ortamda gerçekleştiğini söylemek mümkün değildi. Seçim yapmak bir şeydi, demokratik seçim yapmak başka bir şeydi. Türkiye henüz demokratik seçim aşamasından çok uzaktaydı. Basın ve Cemiyetleri Kanunu'nun ilgili maddeleri uygulanarak halka baskı yapılmış hatta yer yer şiddete başvurulmuştu. O nedenle bu seçim tarihe "Sopalı seçim" olarak geçti.[273] Bu seçimde uygulanan baskıların sonucunda İttihat ve Terakki 264 milletvekili çıkardı. Muhalefetin çıkarabildiği milletvekili sayısı 6'dan ibaret kaldı. Demokrasinin, özgürlüklerin yegâne işaretinin seçim yapmak olmadığı bu seçimle bir kere daha ortaya çıkmış oldu.

Bütün bu partiler kurulurken İttihat ve Terakki çalışmalarını Selanik'te ve hâlâ gizli bir örgüt gibi sürdürüyordu. Sonunda 1912 yılında parti merkezini İstanbul'a taşıdılar. Bu partinin henüz lideri ortaya çıkmamıştı. Niyazi Bey kışlasına dönmüş, Enver Bey de askeri ataşe olarak Berlin'e gönderilmişti. Derneğin önde gelen isimleri arasında Talat, Dr. Nazım, Ömer Naci ve Mithat Şükrü gibi isimler vardı.

Fikir hayatında da yeni oluşumlar ortaya çıktı. Bir yandan İslami düşünce etrafında örgütlenenler vardı, bunların sözcülerinden biri Mehmet Akif'ti. Onun çıkardığı *Sırat-ı Müstakim* dergisi nispeten ılımlı bir İslami cereyanı temsil ediyordu.

Öbür yandan da Batılılaşma cereyanları kuvvet kazanıyordu. Bu cereyanın temsilcilerinden biri Abdullah Cevdet'ti. O Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünüyle Batı medeniyetini benimsemesi gerektiğini savunuyor, "Batı uygarlığını gülleri ve dikenleriyle almalıyız," diyordu. Abdullah Cevdet aynı zamanda bağımsızlık fikrinin de ateşli savunucularından biriydi ve Batı ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmalarına şiddetle karşıydı. Bu iki akımın yanı sıra bir de Türkçülük akımı ortaya çıktı. İsmail Gaspıralı gibi aydınların önderliğindeki bu akım da kısa sürede örgütlendi. 1908 yılının sonunda İstanbul'da Türk Derneği kuruldu. Ali Canip ve Ömer Seyfettin'in Selanik'te yayınladığı *Genç Kalemler* dergisi de Türkçenin sadeleştirilmesi görüşünü savunuyorlardı. Bu akımın savunucularından Ziya

(273) Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, s. 602.

Gökalp'ın özel bir ağırlığı vardı çünkü o aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin yönetim kurulu üyesiydi. Türkçülük hareketinin öncülerinden Yusuf Akçura, Mehmet Emin ve Ahmet Ağaoğlu 1911 yılında Türk Yurdu Cemiyeti'ni kurdular. 1912 yılının Martı'nda da Türk Ocağı kuruldu.(274)

Abdülhamit'in ayrılmasından sonra yaşanan bu partileşme, kısmen de olsa özgürleşme ve kültürel gelişim dönemi sadece üç yıl sürdü. 1911 yılından itibaren ülke gene savaşlarla ve dış sorunlarla uğraşmaya başladı. İtalyanlar Libya'yı ele geçirmek istiyorlardı. 29 Eylül 1911 yılında verdikleri bir ültimatomdan sonra savaş ilan ettiler. Osmanlılar orada bir askeri mücadeleyi örgütlemeye çalışırlarken 1912 yılının Nisanı'nda da 12 Ada'yı işgal etiler.

Halâskâr Zabitlerin Kısa Süren İktidarı

Bu arada Arnavutluk bağımsızlığını elde etmek için isyan etti. Bu ortamda Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa yerini Said Paşa'ya bıraktı.

İttihat ve Terakki'nin bu seçim başarısı, içeride huzurun ve güvenliğin sağlanmasına yetmedi. Makedonya'da bu derneğe karşı olan subaylar örgütlendiler. Onlara bağlı olarak İstanbul'da da Halâskâr Zabitan grubu oluşturuldu. Bunlar İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimine son vermek ve orduyu siyasetten uzaklaştırmak istiyorlardı. Bu grubun baskıları ve müdahale tehditleri üzerine Said Paşa istifa etti. Padişah onun yerine Ahmet Muhtar Paşa'yı getirdi. Yeni hükümette İttihat ve Terakki'nin hiçbir üyesi yer almıyordu. Artık İttihat ve Terakki siyaset sahnesinden silinmiş miydi? Pek değil. Daha sonraki aylar önemli gelişmelere sahne olacaktı. 5 Ağustos'ta Parlamento yeniden feshedildi. İttihat ve Terakki yanlılarının oradaki çoğunluğu da böylece kaybedilmiş oldu.

İçeride bu gelişmeler yaşanırken 1911 yılının Nisan ayında Yunanistan'la Bulgaristan arasında bir ittifak yapıldı. Onu Sırp-Bulgar İttifakı izledi. Balkan ülkeleri Osmanlılara karşı birleşmişlerdi. Avrupa'daki Osmanlı topraklarının tümünü ele geçirmeyi hedefliyorlardı. Bu ittifakların sonucunda 17 Ekim 1912 tarihinde Balkan Savaşı

(274) a.g.e., s. 590-591, 603.

başladı. Bu savaş Osmanlılara çok pahalıya mal oldu. Bulgar ordu-ları Trakya'ya girip Çatalca'ya kadar geldiler. Yunanlılar, Güney Makedonya'yı işgal ettiler. Kuzey Makedonya ile Kosova Sırpların eline geçti. Selanik de bu sırada elden çıktı. İngilizler devreye girdi. İstanbul'a İngiliz harp gemileri gönderildi.

Bu yenilgiler üzerine, Halâskâr Zabitan'ın baskılarıyla iktidarı ele geçirmiş olan liberaller daha fazla hükümette kalamayacaklarını anladılar. Ahmet Muhtar Paşa başbakanlıktan ayrıldı. Yeni hükümeti Kamil Paşa kurdu. O İngiliz yanlısıydı, belki İngilizlerin yardımıyla bu felaketi durdurabilirdi.

Osmanlıların başı sıkışınca yabancı devletleri, çoğunlukla da İngilizleri kurtarıcı gibi görüyorlardı. Onların diplomatik girişimleriyle savaşları bitirici antlaşmalar imzalanıyordu ama her defasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan parçalar kopartarak... İngiltere ile dostluk öyle bir dostluktu. İsmet Paşa'nın yıllarca sonra söyleyeceği, "Büyük bir devletle dostluk yapmak vahşi bir hayvanla aynı yatakta yatmaya benzer" sözü o zamanki tecrübelerden de kaynaklanan bir sözdü.

Sonunda 3 Aralık 1912'de Bulgarlarla Çatalca'da bir ateşkes antlaşması imzalandı. Bundan iki hafta sonra Londra'da bir barış konferansı toplandı. Ama Balkan ülkeleriyle makul bir barış yapmak çok zordu. Onlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasındaki neredeyse bütün topraklarıyla Ege adalarını istiyorlardı. Edirne de onların olacaktı. Talepler böyleydi.

Hükümet Edirne'yi verip Ege adalarını kurtarmak için çaba gösterdi ama artık ağırlığı kalmamıştı. Bir süreden beri iktidardan uzak kalan İttihat ve Terakki hükümete ağır suçlamalar yöneltmeye başladı. Hükümetin Edirne'yi de vermeye razı olacağı yolunda propagandalar yapıldı. Belli olmuştu ki, İttihat ve Terakki daha fazla iktidardan uzak kalamayacaktı.

Babıâli Baskını, Darbe Yoluyla İktidarı Ele Geçirme

23 Ocak 1913'te artık Berlin'deki askeri ataşelikten dönmüş olan Enver Paşa elinde silahlıyla hükümet binasını bastı. Tarihe Babıâli Baskını olarak geçen bu darbenin sonucunda Kamil Paşa istifa etti.

Altı ay süren liberallerin yönetimi sona ermişti ve İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar beş yıl iktidarda kalacaktı.

Sadrazamlık ünlü komutan Mahmut Şevket Paşa'ya verildi. O aynı zamanda Savaş Bakanı olacaktı. Liberallere serbestçe yaşama hakkı tanındı ama bir koşulla: muhalefet yapmayacaklardı. Özgürlük vaadiyle Abdülhamit'i deviren ve o zamanki muhalefeti örgütleyen İttihat ve Terakki şimdi, iktidarı ele geçirince, muhalefete tahammül edemiyordu. İktidar mı, özgür bir devlet düzeni mi sorusuna verilen cevap açıkça iktidardı.

Londra'da müzakereler kesildi. O zamanlar "her ne olursa olsun masadan kalkmayız" gibi bir politika izlenmiyordu. Bulgarlar yeniden Edirne'yi top ateşine tuttular. 6 Mart'ta Yunanlılar Yanya'yı ele geçirdi.

Birkaç aylık savaştan sonra Mahmut Şevket Paşa Hükümeti, 30 Mayıs'ta Londra'da bir antlaşma imzalamak zoruna kaldı. İstanbul civarındaki dar bir bölgenin dışında Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki bütün topraklarını kaybediyordu.

Siyasi Cinayetler ve Muhalefete Baskı Dönemi

Halkın bu felakete tepkisi büyük oldu. Liberaller Mısır'da sürgün hayatı yaşayan Kamil Paşa'nın önderliğinde bir karşı darbe yapabilirler miydi? Buna niyetlendiler ama başarılı olamadılar. Ancak, Londra Konferansı'ndan birkaç gün sonra İstanbul büyük bir olayla sarsıldı, Mahmut Şevket Paşa Savaş Bakanlığı'ndan Başbakanlığa giderken sokakta öldürüldü.[275]

İttihat ve Terakki bu olay üzerine iktidarı bırakma yoluna gitmedi, tam tersine çok katı önlemler alarak iktidarını sürdürdü. Derhal sıkıyönetim ilan edildi. Muhalefet liderlerinin çoğu tutuklandı, bir kısmı sürgüne gönderildi. Muhalefet gazeteleri kapatıldı. 16 kişi idama mahkûm edildi. Prens Sabahattin de gıyaben idama mahkûm edilenler arasındaydı. İttihat ve Terakki artık ülkeyi muhalefetsiz idare edecekti. Bazı partiler kâğıt üzerinde varlıklarını sürdürseler de gerçek-

(275) a.g.e., s. 609.

te ülke artık İttihat ve Terakki'nin demir yumruğu altındaydı. Bu gelişme Türk siyasi tarihinde demokrasi yolunda ilerlemeye vurulan en önemli darbelerden biri oldu. Sadrazamlığa, komitenin bir üyesi olan Said Halim Paşa getirildi.

Yurtdışında da beklenmedik bir gelişme oldu. Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırplar Osmanlı topraklarının bölüşülmesinde anlaşamadılar. Sonunda Bulgaristan, dünkü müttefikleri Yunanistan'a ve Sırbistan'a savaş ilan etti. Bu savaş sadece 15 gün sürdü. Bulgarlar büyük bir yenilgiye uğradılar. Osmanlı Hükümeti bu fırsattan yararlanarak askeri bir harekât düzenledi ve Edirne de dahil olmak üzere Trakya'daki toprakların önemli bir kısmını kurtardı. Sonunda, 10 Ağustos 1913'te Bükreş'te bir barış antlaşması imzalandı ve Balkan savaşları sona erdi. Osmanlılar Edirne'yi kurtarmışlardı ama artık Rumeli'ye veda edeceklerdi. Viyana kapılarına kadar uzanan bir İmparatorluk, adım adım ulus-devletin sınırlarına çekilecekti.

O tarihe kadar gizli bir örgüt olarak Türkiye'deki siyasi gelişmeleri perde arkasından yönlendiren İttihat ve Terakki 1913 yılında resmen bir siyasi fırka (parti) olarak ortaya çıktı. Bu parti sıkıyönetimden de yararlanarak katı bir baskı politikası uyguladı.

Almanya'yla Gizli Antlaşma ve Savaş Bataklığına Sürükleniş

İttihat ve Terakki'nin ülkeye verdiği zararların en büyüğü ülkeyi Almanlarla yaptığı gizli bir antlaşmayla Birinci Dünya Savaşı'na sokmasıydı. İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışları başarısız olan İttihat ve Terakki, Enver Paşa'nın kişisel girişimi ve kararıyla Almanların yanında savaşa katıldı. Bu savaş Osmanlılar için bir felaket oldu. 1915 yılının kışında Enver Paşa'nın zorlamasıyla Sarıkamış'ta güç koşullarda Rus ordularıyla savaşa zorlanan 90 bin Türk askerinden ancak 12 bini sağ kalabildi. Rusların deyimiyle "General Kış" onları bir kere daha galibiyete götürmüştü.

Sina Yarımadası üzerinden Süveyş Kanalı'nı geçip Mısır'ı ele geçirme çabası da başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Çanakkale'de müttefiklerin donanmasını ve askerlerini geçirmemek için kahramanca çarpışan Türk askerleri büyük kayıplar vermek pahasına başarılı bir direniş göstermişlerdi. 1918 yılının ortalarından itibaren savaşın kay-

bedileceği belli olmuştu. İttihat ve Terakki hükümetten istifa etti. Sadrazamlığa atanan Ahmet İzzet Paşa ateşkes istedi. Ateşkes antlaşması 30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalandı. 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri ülkeyi gizlice terk ettiler. Parti kısa bir süre sonra son toplantısını yaptı ve kendini feshetti.

Bir dönem büyük acılar içinde bitmişti. Kısa süre sonra Türkler İstanbul'un yabancı kuvvetler tarafından işgalinin acısını yaşayacaklar ve Yunanistan'ın Anadolu'ya asker çıkarmasıyla zorlu bir silahlı mücadele içine girecekler ve bu mücadele şanlı bir kurtuluş savaşıyla sona erecekti.

Peki, bütün bu yıllarda siyaset nasıl şekillenecekti?

1918 yılının sonlarında çok şey değişti. Liberal eğilimli Sultan V. Mehmet Reşat öldü. Onun yerine VI. Mehmet adıyla Vahdettin geçti. İttihat ve Terakki dönemi bitmişti. Saray artık zaman zaman silaha sarılarak devletin yönetimini eline geçirebilen bir örgütün baskısı altında değildi. Ama bu defa da yabancı ülkelerin eskisinden daha fazla hissedilen baskısı vardı.

Bu ortam içinde Vahdettin, İttihatçıların çoğunlukta olduğu meclisi 21 Aralık 1918'de feshetti. İmparatorluk artık hiçbir siyasi denetime tabi olmayan padişahın mutlak yönetimindeydi. Ülke kararnamelerle yönetilecekti. Vahdettin döneminde 621 kararname çıkarıldı. Saltanat Şûrası adı altında bazı toplantılar yapıldıysa da bu şûranın hiçbir yetkisi ve yaptırım gücü yoktu.

V

Yeni Türkiye'de Demokrasiye Geçiş

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sona ermesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonunun başlangıcı oldu. Artık İstanbul'da içeriye karşı sınırsız yetkileri olan, despot bir padişah vardı. Özgürlükler ve parlamento denetimi sona ermişti. Yüzyılı aşkın zamandan beri özgürlük akımlarından ve yetkilerinin sınırlanmasından rahatsız olan ve yeniden otoriter ve baskıcı rejime dönmek için fırsat arayan padişahlar dönemi artık bitmek üzereydi. İstanbul'daki hükümet Anadolu'da ve Trakya'da kimseye söz geçirebilecek durumda değildi.

Kongreler İktidarı

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından ve İstanbul'un işgalinden sonra, padişah ve İstanbul'daki hükümet yabancı ülkelere karşı büsbütün güçsüz bir durumda kalarak teslimiyetçi bir politika izledi. İşte böyle bir ortamda, daha Atatürk Samsun'a ayakbasmadan önceki aylarda, Anadolu ve Trakya'daki Türk halkının kaderini kendi eline alma kararını ortaya koyan kongreler toplanmaya başladı.

Halkın yerel temsilcilerinden oluşan kongrelerde yalnız yerel sorunlar değil, ülkenin genel durumu da görüşülüyor ve kurtuluş çareleri aranıyordu. Mustafa Kemal'in yarattığı kurtuluş hareketi ve bağımsızlık ruhu, kongrelerin etkisini arttırdı ve aralarındaki bağları güçlendirdi. Sonunda Erzurum ve özellikle Sivas kongreleri artık ülke çapında bir örgütlenmenin herkesçe kabul edildiğini gösterdi. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 ile Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı tarih olan 23 Nisan 1920 arasında kalan 17 aylık döneme Kongreler Dönemi deniliyor. Bu dönem Türk halkının kendi kaderini eline almaya başladığı dönemdir.

İlk kongre 5 Kasım 1918'de toplanan Kars İslam Şûrası'dır. 23 Temmuz 1919'daki Erzurum Kongresi'ne kadar çeşitli illerde sekiz kongre toplandı. 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan ülke çapındaki büyük

kongreye kadar toplanan kongrelerin toplam sayısı 13'tür. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nden sonra da toplanan kongreler oldu. Son kongre 8 Ekim 1920'deki Pozantı Kongresi'dir.[276]

Hukuk ve meşruiyet anlayışına uygun olarak toplanan kongreler birer iktidar yapısı oluşturdu. Trakya'da ve Kars'ta geçici hükümetler kuruldu, hatta Kars'ta 1919 yılında bir yerel cumhuriyet ilan edildi.

Sivas Kongresi, Anadolu ve Trakya'daki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini çatısı altında toplayan ve milli nitelik taşıyan bir yapıya sahip oldu. Atatürk'ün girişimiyle düzenlenen bu kongrenin genel kurulu ülke çapında bir karar organı haline gelmiş, bu kongrede kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir cephe örgütü niteliği kazanmış, orada oluşturulan Heyeti Temsiliye de bir yürütme organı görevi üstlenmişti.

Siyasi açıdan bakıldığında bu kongrelerin bir bölümünde Osmanlılık kavramı ön plana çıkmakta, bir bölümünde ise milli düşünceler kuvvetle vurgulanmaktadır. Mustafa Kemal Erzurum'da böyle bir kongrenin toplanacağını öğrendikten sonra arkadaşlarıyla birlikte bu toplantıya katılmış ve damgasını vurmuştu. Erzurum'da toplanan Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin kongre tüzüğünde, şartlar gerektirdiği zaman "geçici bir hükümetin" kurulacağı da belirtilmişti.[277]

Atatürk Samsun'a Çıkıyor

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş bir hayli sancılı olmuştur. Atatürk Samsun'a çıktığında Yunan orduları İzmir'den Anadolu'ya doğru bir istila hareketine başlamıştı. İmparatorluğun devleti yönetme gücü büsbütün kaybolmuştu, ülkenin çeşitli bölgelerinde varlığını koruyabilen askeri birlikler bir başkomutandan yoksundu. Yabancı ülkeler Samsun'da başlayan ulusal direniş ve kurtuluş hareketini bastırmak için her şeyi yapmaya hazırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılında her reform hareketi-

(276) Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, AFA Yayınları, İstanbul, 1992, s. 22.

(277) a.g.e., s. 39-40.

ne karşı ayaklanan softalar, Atatürk'ün öncülüğündeki hareketi engellemeye çalışıyorlardı. Dünya Savaşı'nda büyük yararlıklar gösteren bazı komutanlar ülkenin düşmandan kurtuluşu için savaşmaya hazırdı ama sadece padişahı ve halifeyi yeniden güçlü biçimde devletin başına geçirmek için...

Düşmandan kurtuluş için mücadele görüşünü savunanlar sadece bazı komutanlardan ibaret değildi. Yunan ordularının 15 Mayıs 1919'da Anadolu'ya çıkışı Türk halkında büyük bir tepki uyandırmıştı. 18 Mayıs'ta Bursa, Havza ve Erzurum'da büyük protesto mitingleri düzenlendi. Ama mitinglerin en büyüğü İstanbul'da, Sultanahmet Meydanı'nda yapıldı. Orada Halide Edip muazzam bir kalabalığa hitap ederek halkı düşman işgaline karşı galeyana getirici bir konuşma yaptı. 30 Mayıs'ta ikinci bir miting düzenlendi. İstanbul'da padişah vardı ama halkın gücü ondan büyüktü. Halk artık ülkenin yönetimini ele almak istiyordu. Bu mitinglerin mesajı buydu. Halkın gücünü ve iradesini gören İngiliz işgal kuvvetleri, 30 Mayıs'tan sonra bütün miting ve siyasi toplantıları yasakladılar.

Atatürk Samsun'dan birkaç günlüğüne Havza'ya geçti. Ulusal kurtuluş hareketini düzenlemek için Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi komutanlarla temasa geçmeye ihtiyacı vardı. Ama Atatürk bu yola gitmedi. Daha Samsun'a ayak bastığı andan itibaren onun hedefi en çağdaş ülkelerin yaptığı gibi halkın iradesine dayalı bir cumhuriyet kurmaktı. Otoriter devleti yıkıp yerine başka bir otoriter devlet kurma düşüncesi yoktu. Cumhuriyete giden yol, halkın temsilcilerinden oluşan kongrelerden ve daha sonra da hukuka ve meşruiyete dayalı bir devlet düzeni kurmaktan geçiyordu. İlk hedef milletin egemenliğini simgeleyecek bir meclis kurmaktı. Bu meclis ülkeyi demokrasiye götürecek yolu açacaktı. Bunun için muhalefete tahammül etmek gerekiyordu ve edilecekti. Mustafa Kemal, en aykırı görüşleri bile sabırla dinleyecek, hatta bazen, şartlar gerektirdiğinde onlara hak verir görünecekti.

Atatürk farklı görüşleri bir arada yaşatmanın demokrasinin vazgeçilmez koşullarından biri olduğunu biliyordu. Onun için kendisine siyaseten muhalif olduğunu bildiği bazı eski silah arkadaşlarını, başbakanlık gibi devletin en önemli mevkilerine bile getirmekten çe-

kinmeyecekti. Oysa o arkadaşlarının bazılarının saltanatın yıkılıp yeni bir devletin, hele cumhuriyet idaresinin kurulması gibi bir düşüncesi yoktu ve bu fikre karşı olduklarını açıkça ifade etmekten çekinmiyorlardı. Bu komutanların bir bölümü Mustafa Kemal'in liderliğini de içlerine sindirmekte güçlük çekiyorlardı.

Mustafa Kemal, hedefinin laik bir devlet yapısı kurmak olmasına rağmen, meclisin ilk temel belgelerinde devletin dininin İslam olduğunu yazmaktan da kaçınmayacaktı. Yeter ki iki temel hedefi halkın seçimle gelmiş temsilcileri ve yakın arkadaşları tarafından engellenmesin. Bu iki temel hedeften biri ülkenin düşman işgalinden kurtarılıp adil ve şerefli bir barış yapılması, diğeri de halkın iradesine dayalı, çağdaş bir cumhuriyet yönetiminin kurulmasıdır. Atatürk'ün daha milli mücadele için ilk adımları attığında kafasında bir cumhuriyet kurma ideali olduğunu nereden biliyoruz?

Mustafa Kemal Paşa daha Samsun'a çıkmasından birkaç gün sonra özel kalem müdürlüğü görevini yapan Mazhar Müfit Kansu'ya, zamanı gelinceye kadar gizli tutulması kaydıyla hedeflerini şu şekilde yazdırmıştı:

- Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır.
- Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.
- Tesettür kalkacaktır.
- Fes kalkacak ve medeni milletler gibi şapka giyilecektir.
- Latin harfleri kabul edilecektir.(278)

Atatürk reform sürecinin her aşamasında Mazhar Müfit Kansu'ya, "Şimdi kaçıncı maddedeyiz?" diye sormuştur. Yani bu hedefler o sırada akla geldiği için söylenmiş sözler değil, köklü ve yapısal bir demokrasi programının aşamalarıdır.

İşte Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından cumhuriyetin kurulmasına kadar geçen yılları bu genel çerçevede değerlendirmek gerekir. O günün koşullarında söylenmiş ve bu temel hedeflere aykırı görünen bazı sözleri, yapılmış bazı işleri bugünden geriye bakarak

(278) Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, TTK, 1997, s. 131

Atatürk'ün gerçek düşüncelerini yansıtan söz ve davranışlar gibi değerlendirmek ve yorumlamak yanlış olur.

Unutulmamalıdır ki Mustafa Kemal Samsun'a ayak bastığında orada bir İngiliz birliği vardır. Bunlar onun attığı her adımı, söylediği her sözü izlemekte ve İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanlığı aracılığıyla Londra'ya ulaştırmaktadır. Samsun'da geniş bir Rum nüfusu da vardır. Onlar da Mustafa Kemal'in davranışlarından tedirginlik duymakta ve İngiliz birliklerine sürekli olarak ihbarda bulunmaktadır.

Atatürk'ün Samsun'a ayak basmasından iki gün sonra oradaki İngiliz birliğinin komutanı Yüzbaşı L. H. Hurst Atatürk'ü ziyaret eder ve şunları söyler: "Osmanlı Hükümeti Türkiye'yi yönetecek durumda değildir. Türkiye'nin yabancı bir müdahale ve korumaya en az birkaç yıl için ihtiyacı vardır." Atatürk buna tepki gösterir. "Yabancı bir ülkenin müdahalesi kabul edilemez, Yunanlılar siyasi ve bölücü emellerinden vazgeçerlerse Türkiye'de güvenlik sağlanır."

Hurst 1 Haziran'da Atatürk'ü bu sefer Havza'da ziyaret eder. Atatürk ona görevi gereği Trabzon ve Erzurum'a gideceğini söyler. Orada düzeni kurmaya çalışacağını belirtir. Ancak Hurst Atatürk'ün farklı niyetler beslediğini hissetmiştir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği raporda Atatürk'ün "Yeni bir hareket başlatmaya çalıştığını, bunun sonucunda katliamlar yaşanabileceğini" bildirir.

Yüksek Komiser Amiral Calthorpe, 8 Haziran 1919'da Dışişleri Bakanı'na yazdığı raporda "Bazı komutanların Anadolu'ya geçerek Yunanistan'a karşı bir direniş hareketi başlatmaya çalıştıklarını, bunun doğal karşılanması gerektiğini ve engellenmesinin doğru olmayacağını" yazar. Ancak İngiltere başka türlü düşünmektedir. Yüksek Komiser'e aynı gün gönderdikleri talimatta İstanbul'da Başbakan ve Savaş Bakanı nezdinde derhal girişimde bulunarak Mustafa Kemal'in görevden alınmasının talep edilmesi istenir. Başbakanlığın İngiliz Yüksek Komiseri'ne cevabı da aynı tarihlidir ve orada Mustafa Kemal'in geri çağırılmasının kararlaştırıldığı bildirilir.[279] Teslimiyetçi

(279) Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray London 1999, s. 223-225.

hükümetin İngilizlerin bir talebini ne reddedecek ne de geciktirecek hali vardır. Milli Mücadele'nin her aşamasında başta İngilizler olmak üzere yabancıların buna benzer müdahaleleri görülecektir.

Binbaşı Noel'in Kürtleri Kışkırtma Çabaları

İngiltere 1919 yılının yaz aylarında Mezopotamya bölgesine Binbaşı Noel isimli bir ajan gönderdi. Binbaşı Noel, Lawrence'ın Arabistan'da yaptığını yapacak ve o bölgedeki Kürtleri Türkiye'den kopartıp bağımsız bir devlet kurmaya ikna etmeye çalışacaktı. Çalıştı da. Ama başarıya ulaşamadı. Kürtlerin büyük çoğunluğu bin yıldan beri birlikte yaşadıkları Türklerden kopmak istemiyorlardı. Binbaşı Noel'in bir Kürt Lawrence'ı olmaya çalıştığını söyleyenlerden biri İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiserliği'nin Müsteşarı Hohler'dir. Hohler hükümetine yazdığı bir raporda "*İngiltere'nin amacı Türkleri elden geldiği kadar zayıflatmak olduğuna göre Kürtleri harekete geçirmek fena bir plan değil*" diyecektir. İngiliz Yüksek Komitesi'nden Amiral A. Calthorpe da şunları yazıyordu: "*Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı. Noel bunu başaracağından emin.*"[280]

Bu sırada 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi toplanmıştır. İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Nazım Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e 30 Temmuz tarihinde gizli bir talimat göndererek Mustafa Kemal'in ve Rauf Bey'in tutuklanmasını istemiştir. Bu arada Binbaşı Noel ile Elazığ Valisi Ali Galip'in Sivas Kongresi'ni basacakları yolunda bir bilgi alınır. Mustafa Kemal bu bilgiyi kongrede yaptığı konuşmada açıklar ve şunları söyler: "*İstanbul İngilizlerin amacının para ile memleketimizde propaganda yapmak ve Kürtlere Kürdistan sözü vererek aleyhimize suikastlar düzenlemektir.*" Hükümet Noel'le işbirliği halindedir. Kendisine postanelerden şifreyle haberleşme yetkisi bile verilir, yeter ki Mustafa Kemal yakalansın ve milli mücadele engellensin. Bu arada Elazığ Valisi Ali Galip de İstanbul Hükümeti'nden talimat almıştır. Sivas Kongresi basılacak ve Mustafa Kemal tutuklanacaktır. Binbaşı Noel bazı Kürt militanlarla birlikte Malatya'ya gelir. Amaçları bağımsız bir Kürdistan

(280) Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması 1818-1925*, um.ag, Ankara, 1999, s. 8.

vaadiyle bazı Kürtleri Mustafa Kemal'in önderliğindeki ulusal güçlere karşı suikast yapmaya yönlendirmektir. İstanbul Hükümeti'nin de İngiltere'nin de hedefi aynıdır: Mustafa Kemal'i etkisiz hale getirmek...

Bu gelişmeleri öğrenen Mustafa Kemal Malatya'daki 12. Alay Komutanı'na talimatını verir: Noel, Ali Galip ve arkadaşları derhal tutuklanacaktır. Noel ve Ali Galip kaçarlar ve Kürtleri İngiltere'nin çıkarları için istismar etmeye yönelik bir komplo daha sonuçsuz kalır.[281] Atatürk bu İngiliz ajanının faaliyetlerinin İstanbul Hükümeti'nin doğrudan veya dolaylı onayı ile yapıldığını bilmektedir. 10 Kasım 1919 tarihinde İstanbul Hükümeti'nin İçişleri Bakanı Adil Bey'e gönderdiği bir telgrafla bu konudaki tepkisini çok sert sözlerle ifade eder: "*...Mister Noel gibi ulusumuz ve vatanımız için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak yaptığınız alçaklıkların ulusça sorulacak hesabını göz önünde bulundurunuz.*"[282]

İç ayaklanmaların tarihi ile milli mücadelenin tarihi büyük paralellik gösteriyor. 1919 yılının Kasım ayında, Erzurum ve Sivas kongreleri döneminde, Aznavur Ayaklanması başlıyor. Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu 1920 yılının Nisan ayında Düzce Ayaklanması çıkıyor. Padişahın ulusal güçleri bastırmak için oluşturduğu Kuvayı İnzibatiye'nin ortaya çıkması da aynı tarihe rastlıyor. 15 Mayıs 1920'de Yozgat'ta Çapanoğlu Ayaklanması baş gösteriyor.[283]

Bu arada, 12 Eylül 1919 tarihinde Sadrazam Damat Ferit İngiltere Hükümeti temsilcileri M. Fresrer ve H. N. Churchill'le gizli bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmanın 3. maddesinde şöyle denilmektedir: "Türkiye, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına karşı koymaz."[284]

Bu gelişmeleri Amerikalılar nasıl değerlendiriyordu? Amerika'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol, 20 Şubat 1922 tarihinde hükümetine gönderdiği raporda şunları yazıyordu: "Şimdi

(281) a.g.e., s. 10-11.

(282) Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 118, 131.

(283) Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması 1818-1925*, um.ag, Ankara, 1999, s. 36.

(284) a.g.e., s. 12.

Kürdistan'ın ünlü petrol yatakları nedeniyle yabancı entrikalar kuşkusuz başladığı için ciddi sorunlar çıkabilir. İngilizler Kürtleri Türklere karşı kullanmak isteyeceklerdir." Büyükelçi bunları yazıyordu. Askeri Ataşesi ne düşünüyordu? O da raporunda şunları yazıyordu: "...İngilizler, Kürt sorunuyla meşgul olduğu sürece Mustafa Kemal'in Musul'a el koyamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla Kürt akımına yardımcı olmaktadırlar."

Görülüyor ki, Türkiye milli iradeye dayalı bir rejim kurarak demokrasi yolunda adımlar atmaya çalışırken patlak veren ayaklanmaların arkasında yabancı ülkelerin tahriki yatıyor. Musul petrollerine el koymak için Türkiye'nin Kürt meselesiyle başının derde girmesini istiyorlar ve ayaklanmaları tahrik ediyorlar. Yalnız o zamanki Türk devlet adamları değil, Amerikalıların da değerlendirmesi böyledir. O tarihte öyledir de şimdi başka türlü müdür? Bölgenin petrol kaynakları bugün de büyük devletlerin çıkarları açısından büyük önem taşıyor. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı terörist saldırıların kaynağı da Kuzey Irak'tır. Oraya fiilen hâkim olan yabancı ülkelerin Irak'taki bütün terör örgütleriyle mücadele ederken bu terör örgütünü tasfiye etmemesini ve Türkiye'nin de bunu yapmasına engel olmasını acaba nasıl yorumlamak gerekiyor? Tarihi dikkatle okuyanlar bugünkü sorunların kökenlerini anlamak için ipuçları bulabilirler.

Türkiye'de milli mücadelenin başladığı yıllardan İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllara kadar meydana gelen ayaklanmaların çoğu aynı özellikleri taşıyor. Bunların önemli bir bölümünde de ayaklanmanın gerekçesi olarak, şeriata uygun olmayan yasaların çıkarılması gösteriliyor. Bu ayaklanmaların dış bağlantıları araştırılmadan yakın tarihimizin doğru biçimde değerlendirilmesi mümkün olamaz.

Örneğin, Koçgiri Ayaklanması'nın Londra'da ve San Remo'da Kürt sorunu ile ilgili toplantıların yapıldığı tarihlerde patlak vermesi acaba bir tesadüf sayılabilir mi?

Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türk İstiklal Harbi* isimli kitapta "Koçgiri Ayaklanması'nın Kürt bağımsızlık davasının ilk basamağını oluşturduğu ve dış etkilerin açık ve kesin olduğu" belirtiliyor. Koçgiri isyanında ayaklanmacılar Zara'da askeri karakola saldırmışlar, Kemah'ta yönetimi ele geçirmişler ve kaymakamı

tutuklamışlardı.[285] Bunlar önemsiz silahlı direnişler gibi kabul edilebilir mi?

Yeni Türkiye devleti Yunan saldırılarına karşı kullanmaya ihtiyaç duyduğu birliklerinin bir bölümünü cepheden çekerek bu isyanların bastırılması için görevlendirmişti. Bu defa da isyanın bastırılması sırasında aşırı güç kullanıldığı iddiasıyla konu meclise taşındı.[286]

Mustafa Kemal'e yönelik engellemeler sadece isyancılardan ve onları destekleyen İngilizlerden ve padişahtan gelmiyordu. Erzurum ve Sivas kongrelerine katılanlar arasında da Türklerin tek başına milli mücadeleyi gerçekleştirip bağımsız bir devlet kuramayacağına inananlar vardı.

Üstelik bunların arasında yüksek vatanseverlik duygularıyla Yunan işgaline karşı çıkan aydınlar da vardı. Onlar düşmanın ülkeden kovulması gerektiğine inanıyor ama Türklerin bunu tek başına yapabileceğine güvenmiyorlardı. Yabancı bir ülkenin himayesi olmadan bu başarılamazdı. Onlar böyle düşünüyorlardı.

Aralarında, daha sonraları, Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'e en büyük desteği verecek olanlardan Halide Edip'in de bulunduğu bu aydınların Amerikan mandası fikrini benimsemeleri gerçekten çok düşündürücüdür. Gerçekten Halide Edip 18 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum Kongresi sırasında Atatürk'e gönderdiği bir mektupta, İstanbul'daki arkadaşlarıyla beraber, Amerikan mandasının ehveni şer, yani kötünün iyisi olduğunu düşündüklerini söylüyor, bunun Avrupa ülkelerinin Türkiye üzerindeki kötü emellerini önleyeceğini ileri sürüyor ve manda yönetiminden Filipinlerin çok yararlandığını kaydediyordu. Halide Edip mektubunda, Amerikan mandasının sakıncasız olmadığını bildiklerini, Türklerin "haysiyetlerinden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunduklarını" söylüyor, gene de "kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz" diyor.

Halide Edip ve arkadaşları bu öneriyi sadece Mustafa Kemal'e de yapmıyorlar. İstanbul'da kurdukları Türk-Wilson Derneği adına Amerika Birleşik Devletleri'ne de başvurarak manda önerilerini ileti-

(285) a.g.e., s. 25, 36.
(286) a.g.e., s. 31,32.

yorlar. Bu derneğin üyeleri arasında, daha sonraki yıllarda Atatürk'ün yanında yer alarak büyük hizmetlerde bulunacak başka aydınlar da var. Ama demek ki o tarihte böyle düşünüyorlarmış. Erzurum'da Halide Edip ve arkadaşlarının telgraflarını alan Mustafa Kemal'in bu girişime çok kızdığı anlaşılıyor.

Sivas Kongresi'nde manda konusunda ateşli konuşmalar oldu. Manda yönetimini savunanlardan Refet Bey şöyle diyordu: "*Herhalde Amerika'nın kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda 500 milyon borcu olan, harap bir memleketi ve pek verimli toprakları olmayan, yıllık geliri on-on beş milyon lirayı aşmayan bir ulus için bir dış dayanak noktası olmadan yaşamak mümkün değildir.*"

Mandayı savunanlardan Vasıf Bey ise, "*Bütün ülkeler bizim bağımsızlığımızı kabul etseler bile biz gene de bir dış destek istemek zorundayız. Bağımsız olarak yaşamaya mali durumumuz elverişli değildir*" diyordu.[287]

Atatürk bütün bu görüşleri reddediyordu. Kongre sırasında yanındaki arkadaşlarına bu girişimler karşısındaki tepkilerini şöyle anlatmıştır: "*Biz başarılı olacağız. Buna şüphem yok. Acaba zafere kavuştuğumuz ve memleketi kurtardığımız zaman Osmanlı ricalinin ileri gelenleri utanmak hissini duyabilecekler mi? Öyle bir manda istenecek veya verilecekmiş ki, hâkimiyet hakkına, dışarıda temsil hakkımıza, kültürel bağımsızlığımıza, vatan bütünlüğümüze dokunulmayacakmış. Buna ve böylesine, Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Her şeyin başında Amerikalılar kendilerine hiçbir menfaat temin etmeden böyle bir mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar? Bu ne hayal ve ne gaflettir? Hayır, paşalar hayır, hayır, beyefendiler hayır, hayır, manda yok, ya istiklal ya ölüm var. Amerikan mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altında bulunan sinirleri ve zaafları ile bu millete ve bize inanmayanlardır. Bizim hayal ve macera peşinde koştuğumuzu sananlardır. Eğer, bunlar Anadolu'nun ve Türk milletinin gerçek duygularını bilseler, bizim çalışmalarımızın hedefini kavrayabilseler, Erzurum Kongresi kararlarının nasıl bir millî vicdan ürünü olduğunu takdir edebilseler, bu hastalıklı fikirlerinden do-*

(287) Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 112-114.

layı utanç duyarlar. Bunlar, ümitsizlik ve bozgunluk içinde realitelerden uzak olarak yaşayan ve ne yapacaklarını, ne yapılmakta olduğunu bilmeyen insanlardır."

Kongre hissiyatını açıklıkla belirtmiştir. Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) kararını vermiştir. Milli irade, şuur ve istikametini bulmuştur. Davamız yürümektedir ve yürüyecektir. Başarılı olmamak için hiçbir sebep yoktur. Hiçbir olumsuz kararı tanımayacağız. Tek ve değişmez parola sudur: "Tek tepe, tek kurşun kalıncaya kadar mücadele yahut da: Ya İstiklal, Ya Ölüm!"

Atatürk kendisine sorulan bir soruya cevap olarak manda yanlılarına duyduğu öfkeyi şöyle dile getiriyor: *"Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terk etmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bir vatanı ve tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklalini feda ediyorlar."*

Erzurum Kongresi'nde Amerika'nın mandası altına girilmesi görüşünü savunanlar yenilgiye uğradılar. Kongre kararının 7. maddesi aynen şöyleydi: "Manda ve Himaye kabul olunamaz."

Gene de bütün bu tartışmalardan çıkarılacak bir sonuç şu: Herkes görüşünü açıkça söyleyebiliyor. Atatürk'ün düşüncelerine en aykırı görüşler bile ifade edilebiliyor. İşte Atatürk'ün demokrasi anlayışının ilk somut örneklerini bu kongrelerde yaşanan serbest tartışma ortamında görmek mümkün.

Bu arada İstanbul'daki Mebuslar Meclisi için yeni seçimler 1919 yılının Aralık ayında yapıldı. Ülke bir yıl parlamentosuz kalmıştı. Şimdi seçilen yeni mecliste Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk hareketlerinin mensupları çoğunluğu oluşturdu. O günkü koşullarda meclis fazla bir iş yapacak durumda değildi. Tek istisnası meclisin 28 Ocak 1920'de kabul ettiği Misakı Milli'ydi. Esasları Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan bu Misakı Milli, ülkenin birliğinden ve Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin toprak bütünlüğünden taviz verilemeyeceğini gösteren temel bir belge oldu. Bu metin daha sonraki yıllarda Anadolu hareketinin siyasi hedeflerinin temel taşı olacaktı.

Bu belgenin kabulünün üzerinden iki ay geçmeden 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi. O tarihlerde işbaşında olan Damat Ferit

Hükümeti, 11 Nisan 1920'de meclisin resmen feshedilmesi kararını aldırttı. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, bu fesih kararından sadece 12 gün sonra toplanacaktır.

Yeni Bir Devlete Doğru

Yeni devleti kuranların Osmanlı İmparatorluğu'nun yüz yılı aşkın zamandan beri başında bulunanlardan en önemli farkı, gerçekten halkın iradesine dayalı bir rejim kurma azimleriydi. Ne yazık ki, bu yoldaki çalışmalar ve atılımlar birçok kere yabancı ülkelerin, gerici ve tutucu güçlerin engellemesiyle karşılaşmıştır. Bundan daha da vahimi, eskinin devlet yapısından kopmak istemeyenlere maalesef Atatürk'ün bazı yakın silah arkadaşları arasında da rastlanmış olmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci nispeten kısa bir süre içinde olmuştur. Ama siyasal anlamı açısından bu büyük bir devrim niteliği taşımıştır. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında yapılan reformlar devletin niteliğini değiştirmemiştir. Saltanat tartışma konusu yapılmamıştır. Birinci ve İkinci Meşrutiyet ile anayasal bir düzene geçilmiş, bir meclis toplanmış ama egemenlik yetkileri, bir ölçüde sınırlanmış da olsa gene padişahta kalmıştır.

Gerek Birinci gerek İkinci Meşrutiyet'ten sonra, meclis kolaylıkla feshedilmiş ve koyu bir istibdat dönemine geçilmiştir. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu, otoriter, feodal ve ümmetçi düzene dayalı bir rejim olma özelliğini büyük ölçüde korumuştur.

Kongre iktidarları sırasında, özellikle Sivas Kongresi'nde ve daha sonra Büyük Millet Meclisi'nin oluşumunda ise egemenlik halka geçmiş, ulusal irade en büyük güç haline gelmiştir. Türkiye'nin demokrasi yoluna girmesinde bu köklü değişimin büyük etkisi olmuştur. Artık Türkiye ulus-devlet olma yolunda ilerleyecek, dış politikada teslimiyet anlayışını tamamen terk ederek ulusal bağımsızlığı en büyük hedef haline getirecektir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında padişahlar Batı'nın baskısıyla yapılmak zorunda kalınan bazı reform çalışmalarını gönülsüzce kabul ederken kendi yetkilerini sınırlayacak anayasa değişikliklerinden rahatsız olmuşlar ve ilk fırsatta bunları geçersiz kılacak adımlar atmışladır. Buna karşılık Atatürk'ün önderliğinde başlayan uluslaşma

hareketi, millet iradesini ön plana çıkaran, devletin siyasi ve hukuki yapısını halkın beklentileri doğrultusunda şekillendiren bir yaklaşımı benimsemiştir.

Her düşünceye ve eleştiriye açık olan bu yaklaşım, Türkiye'yi zaman içerisinde demokrasiye götüren yaklaşımdır. Erzurum ve Sivas kongrelerinde Atatürk kendisinden farklı görüşleri savunanları sabırla dinlemiş, onları ikna etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasını izleyen dönemde zaman zaman tepkilerle, eleştirilerle hatta engellemelerle karşılaşmıştır. Bu engellemelere de tahammül etmiş, zaman zaman geri adım atmıştır. Bunun iki istisnası vardır. Kurulmak istenen milli iradeye dayalı demokratik rejimi, daha ileride de cumhuriyet rejimini tahrip etmeye yönelik davranışlar ve devlete, onun liderlerine ve yöneticilerine yönelik silahlı eylemler. Devleti, cumhuriyeti yaşatmak için silaha başvuranlara karşı Atatürk daima kararlı bir tutum sergilemiştir.

Atatürk'ün yeni rejime geçerken hukuka saygılı olmaya ve meşruiyet sınırları içerisinde hareket etmeye özen gösterdiği de açıktır. Onun yakın çalışma arkadaşlarından Yunus Nadi o günlerde şöyle diyordu:

"Yaşadığımız çağda her şey meşru ve hukuki olmalıdır. Her davranış halk tarafından alınan kararlara uygun olmalıdır ve halkın genel beklentilerine uymalıdır. Askeri hareketler de yasalar çerçevesinde seçilmiş meclisin kararlarına uygun bir biçimde yürütülmelidir."[288]

Bu arada İstanbul'da 16 Mart 1920 tarihinde işgal kuvvetlerinin parlamentoyu basmalarından bir gün sonra Kâzım Karabekir Ankara'da bir ulusal meclisin toplanmasını önermişti. Bu öneriyi de dikkate alan Mustafa Kemal Paşa bir ulusal meclisin toplanması için çağrı yaptı.[289]

Bu meclisin süratle oluşturulması için demokrasiyle yönetilen ülkelerdeki uygulamalardan farklı bazı pratik önlemler alınması gerekti. Örneğin, nüfusunun büyüklüğüne bakılmadan her livadan beşer temsilci gönderilmesi istendi.

(288) Kinross, *Atatürk*, Phoenix, London, 1964, s. 216.
(289) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 228.

O sırada işgal kuvvetlerinin fiilen esiri konumundaki padişah ve Osmanlı Hükümeti, Atatürk'e ve onunla birlikle bir kurtuluş mücadelesi başlatanlara karşı fiilen savaş açmıştı. 1920 yılının Nisan ayında Başbakan Damat Ferit bu savaşı başlatan adamdı. Onun telkiniyle şeyhülislam, "*Bütün gerçek Müslümanların Mustafa Kemal ve milliyetçilerle mücadele etmesi gerektiği*" çağrısında bulundu. Anadolu'daki bağımsızlık hareketine katılanları yargılamak üzere özel mahkemeler kuruldu. Mustafa Kemal, İngiltere'nin güdümündeki Nemrut Mustafa Divanı Harbi tarafından gıyabında yargılandı ve 11 Mayıs 1920 tarihinde idama mahkûm edildi. Böyle kararlar Atatürk'ü yolundan döndürecek değildi. İstanbul'da verilen idam kararlarının, üzerine yazıldığı kâğıt kadar bile değeri yoktu. Yalnız işin ilginç tarafı şuydu: Padişah Vahdettin idama mahkûm edilenlerden sadece Mustafa Kemal'in cezasını onayladı.[290] Hiçbir konuda İngilizlerin sözünden çıkmayan Vahdettin acaba bu kararı onaylarken de mi İngilizlerin talimatıyla hareket etmişti? Kimbilir?

Anadolu da İstanbul'un bu tavrına sessiz kalamazdı. Mustafa Kemal'in yanında yer alan başta Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi olmak üzere, 153 müftü ortak bir beyanname yayınlayarak Damat Ferit'i vatan haini ilan ettiler. 6 Mayıs'ta İstanbul hükümetiyle resmi haberleşmenin kesilmesi kararlaştırıldı.

Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

İşte Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 tarihinde bu ortam içinde açıldı. O günün koşulları içinde padişahlığın ortadan kaldırıldığını ilan etmek basiretli bir davranış olmazdı. Atatürk mecliste yaptığı konuşmada, "Meclisin amacının padişahı, halifeyi ve Osmanlı devletini korumak olduğunu söyledi." Meclis de 28 Nisan'da aynı doğrultuda bir açıklama yayınladı.

Bu arada 5 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen müzakere nisabı yasasında şu ifadeler yer alıyordu: "*Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtuluşundan ve bağımsızlığın-*

(290) Akşin, Sina ve Başkaları, *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye, 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 91.

dan ibaret olan gayesine ulaşana kadar sürekli olarak toplantı halinde bulunur."[291]

Bu ifadeye bakanlar Büyük Millet Meclisi'nin padişahın ve hilafetin tekrar geri getirilmesi için kurulduğu izlenimini edinebilirler. Oysa amaç bambaşkaydı. O günün koşulları içerisinde mecliste gerekli tartışmalar ve ayrışmalar yaratmamak için böyle bir formülün kabulü uygun görülmüştü. Gerçek amacın ne olduğu kısa bir süre içinde anlaşılacaktı.

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında toplantıda sadece 115 milletvekili vardı. Bu salt çoğunluğun bile altındaydı. Ancak bu sayı 18 Ağustos 1920'de 365'e kadar çıktı. Meclisin kaç kişiden oluşacağı başlangıçta belli değildi. Çünkü TBMM'nin bir numaralı kararı "bu defa seçilen üyelerle, İstanbul'daki Mebusan Meclisi'nden gelecek üyelerden oluşacağı" söyleniyordu. O üyelerin bir bölümü Malta'da sürgündeydi. Bir süre onlar beklendi. Gelenler meclise katıldı. 27 Ekim 1920 tarihinde alınan bir kararla artık o tarihten sonra gelenlerin kabul edilmeyeceği ilan edildi. Yeni meclisin isminin başına Türkiye sözünün eklenmesi 8 Şubat 1921'de kararlaştırıldı. Böylelikle yeni meclisin Osmanlıların devamı olduğu yolundaki bazı izlenimler silinmiş oldu.

Meclisin en önemli görevi Türk Milleti'nin varlığını korumaktı. Onun için devlete başkaldıranların veya meclisin meşruluğuna karşı isyan niteliğinde bozgunluk yapanların vatan haini ilan edilmesi ve idam cezası ile cezalandırılması kararlaştırıldı. 29 Nisan 1920 tarihinde kabul edilen "Vatana İhanet Kanunu" bununla ilgiliydi. Aynı tarihte İstanbul Hükümeti tarafından yapılan bütün anlaşma ve sözleşmeler geçersiz sayıldı.

Türkiye adım adım bağımsız bir devlet yapısına kavuşuyordu. Peki, bu yeni mecliste kurulan düzenin devlet başkanı kimdi? Hiç kimse değildi. Cumhuriyet henüz kurulmadığı için cumhurbaşkanı da seçilmemişti. Kuvvetler birliği ilkesi kabul edilmişti, her konuda tam yetkili olan meclisti, meclisin reisi fiilen devlet başkanı görevini de yürütüyordu Bu arada meclisin aynı zamanda bakanlar kurulu

(291) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 340.

gibi çalışamayacağı görüldüğünden, o görevi yapmak üzere geçici bir icra encümeni kuruldu. Bu fiilen yeni Türk Devleti'nin ilk hükümetiydi. Genelkurmay Başkanlığı'nı yürüten İsmet Bey'in de encümende yer alması kararlaştırıldı. Hem Milli Savunma Bakanı'nın hem de Genelkurmay Başkanı'nın bu fiili hükümette yer alması doğru muydu? Mustafa Kemal Paşa bunun doğruluğunu savundu. Savunma Bakanlığı'nın ordunun donatımı ile görevli olduğunu, Genelkurmay Başkanlığı'nın ise savaş hazırlıklarından sorumlu olduğunu belirti. Ve bu görüş kabul edildi.[292]

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı en önemli yasalardan biri, 11 Eylül 1920 tarihli ve 21 sayılı İstiklal Mahkemeleri Yasası'ydı. Bu yasa ile 7 mahkeme kurulmakta ve meclis içinden 21 üye seçilmekteydi. Milletvekillerinin aynı zamanda yargıç görevi üstlenebilmeleri kuvvetler birliği anlayışının bir gereği sayılabilirdi. Ancak böyle de olsa milletvekillerinin yargıçlık yapması, çok istisnai bazı durumlar dışında, demokratik ülkelerde görülen bir durum değildi.

Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde kurulmuştu. Ancak ilk anayasa sayılabilecek Teşkilatı Esasiye Kanunu 1921'de yürürlüğe girebildi. Bu arada geçen 8 aylık sürenin hukuki niteliği neydi? Mahmut Goloğlu bu dönemi Üçüncü Meşrutiyet olarak tanımlıyor.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu hazırlayan komisyon bazı temel ilkeleri bir halkçılık beyannamesi halinde düzenledi ve bu metin meclis tarafından kabul edilerek ilan edildi. Bu beyannamede meclisin Tük halkını kapitalizmin ve emperyalizmin tahakküm ve zulmünden kurtaracağı belirtilmekteydi.

Büyük Millet Meclisi, 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu kabul etti. 23 madde ile uygulamaya ilişkin bir maddeden oluşan bu metin başlı başına bir anayasa sayılabilir miydi? Osmanlı İmparatorluğu'nun temel devlet felsefesinden ayrılıp yeni bir devletin tohumlarını atıcı niteliği ile evet. Ancak bu, Osmanlı Meşrutiyet idaresinin temelini oluşturan Kanuni Esasi ile bütün bağlarını kopartmamış olması nedeniyle de diğer anayasalardan farklı özellikler taşıyan bir metindi. Gerçekten bu Teşkilatı Esasiye Kanunu ile kap-

(292) a.g.e., s. 233-238.

sanmamış olan konularda Kanuni Esasi geçerli olacaktı. Atatürk, Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği 30 Ocak 1921 tarihli telgrafta, Kanuni Esasi'nin Ankara'daki meclis tarafından kabul edilen Esas Teşkilat Kanunu ile çelişmeyen maddelerinin yürürlükte kalacağını bildirmişti. Yani bir anlamda Türkiye'nin iki anayasası yürürlükte olacaktı. Bu iki anayasalı dönem 1924 anayasasının yürürlüğe girmesiyle son bulacaktı.[293]

1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun başlıca maddelerinde şöyle deniliyordu:

- Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. (md.1)
- İcra gücü ve yasama yetkisi milletin yegâne temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'ne aittir. (md.2)
- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır. (md.3)
- Seçimler iki yılda bir yapılır. (md.5)
- Yasaları kabul etmek, değiştirmek ve feshetmek yetkisi Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Antlaşma yapma yetkisi de meclise aittir. (md. 7)
- Meclis kendi başkanını seçer. İcra Vekilleri Heyeti de kendine bir başkan seçer. Ancak meclis başkanı İcra Vekilleri Heyeti'nin doğal başkanıdır.[294]

Görüldüğü gibi bu metinde Devlet Başkanlığı'ndan söz edilmemektedir. Ama uygulamada meclis başkanı bu metinde adı geçen Türkiye Devleti'nin de doğal başkanı olacaktır. Herhalde artık bu meclis İstanbul Hükümeti'yle de padişahla da bağlarını kopartmıştır ve sadece milletin iradesiyle hareket edecektir.

Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabulüyle Türkiye, cumhuriyet ve demokrasi yolunda önemli bir adım atmıştır. Ama daha atılacak çok adım vardır. Aslında 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Türkiye bir risk almıştır. Kuvvetler Birliği ilkesinin

(293) a.g.e., s. 267.

(294) Karaibrahimoğlu, Sacit, *Demokrasimizin Kronolojisi*, Alkan Matbaası, Ankara 1972, s. 87-88.

kabulü, meclisin bütün erklere egemen olmasının örnekleri başka ülkelerde de görülmüştü. Örneğin, Fransa'da 1792-1795 yılları arasındaki konvansiyon döneminde benzeri bir siyasi sistem benimsenmiş ama bu teröre ve siyasi istikrarsızlığa yol açmıştı. Fransa'da giyotinin en çok işlediği dönemlerden biri bu olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Polonya, Avusturya, Litvanya, Letonya ve Estonya'da da benzeri uygulamalara gidilmiş ama başarı sağlanamamıştı. Meclis hükümeti sistemini, bütün güçlüklerine rağmen başarıyla uygulayan belki de tek ülke Türkiye olmuştur. Türkiye üstelik savaş koşullarında meclis hükümeti sistemiyle bağımsızlığını kazanmış ve çağdaş bir devletin temellerini atmıştır. Unutulmamalıdır ki Türkiye Lozan'da dünyanın en büyük devletleriyle tam bağımsızlığını ve diğer ülkelerle eşitliğini güvence altına alacak antlaşmayı müzakere ederken, 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu yürürlükteydi ve İsmet Paşa her aşamada meclise bilgi verip onay almak zorundaydı.

1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda zaman içinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bunların en önemlisi 29 Ekim 1923 tarihindeki değişikliktir. Bununla cumhuriyet ilan edilmiş, cumhurbaşkanlığı makamı kurulmuş, başvekil makamı yaratılmış, cumhurbaşkanı tarafından atanacak başvekilin hazırlayacağı bakanlar kurulu listesinin cumhurbaşkanı aracılığıyla meclisin onayına sunulması kararlaştırılmıştır. Yani Türkiye artık çağdaş bir demokrasi yolunda en sağlam dayanaklarına kavuşmuştur.[295]

Yeni devlet, demokrasinin temel ölçülerine ne kadar yakındır? Demokrasiyi diğer devlet biçimlerinden, özellikle otoriter devlet modellerinden ayıran en önemli özellik muhalefetin varlığıdır. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda muhalefeti engelleyen hiçbir hüküm yoktur. Gerçekten daha meclis oturumlarına başlar başlamaz muhalefet sesleri yükselmeye başlamıştır. Bunların arasında çok aykırı sesler de duyulmuştur. Örneğin bir meclis üyesi, Kuran varken yasa yapılmasına gerek olmadığını, meclisin aksi yöndeki tutumunu kabul edemeyeceğini söylemiş ve milletvekilliğinden istifa ederek evine dönmüştür.

(295) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 269.

Meclis hükümeti sistemi bazı sorunlar da yaratmaktaydı. Her bakan meclis tarafından ayrı ayrı seçilmekte bu da bakanlar kurulu görevini yapan İcra Vekilleri Heyeti'nin uyumlu çalışmasını güçleştirmekteydi. Örneğin İçişleri Bakanlığı'na getirilen Tokat Mebusu Nazım Bey, aynı zamanda Halk İştirakiyun Fırkası'nın, yani Komünist Parti'nin lideriydi. Mustafa Kemal gayrı milli faaliyetlerde bulunmakla suçladığı Nazım Bey'i milletvekilliğinden istifaya zorladı. Sistemin doğurduğu güçlükleri aşmak için bazen böyle yöntemlere başvurmak gerekiyordu. Bu tecrübeden sonra bakanların seçim usulü değiştirilmiş ve bakanların, meclis başkanının önerisi üzerine Meclis Genel Kurulu'nca mutlak çoğunlukla seçilmesi ilkesi kabul edilmiştir.[296]

İlk mecliste eleştirilerin önemli bir bölümü savaşın yürütülmesiyle ilgili olmuştur. İç isyanların bastırılması sırasında bazı komutanların aşırı güç kullandığı yolundaki iddialar da mecliste gündeme getirilmiş, hatta Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasından sorumlu Nurettin Paşa hakkında mecliste bir soruşturma komisyonu kurulmuştur.

Atatürk ve arkadaşları her defasında meclisi ikna etmek için çaba harcamak zorunda kalmışlardır. Hatta Kurtuluş Savaşı'nın en kritik aşamasında Atatürk'e verilen başkomutanlık yetkisinin uzatılması bile güçlükle sağlanabilmiştir. Bu yetkiyi iki defa uzatan meclis, 4 Mayıs 1922 tarihinde üçüncü uzatma önerisi gündeme geldiğinde bu öneriyi kabul etmemiştir. İşte o zaman Atatürk nadiren yaptığı bir işi yapmış ve meclis kürsüsüne çıkarak, *"Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım ve bırakmayacağım"* demiştir. Bu konuşma üzerine gerekli çoğunluk sağlanmış ve 20 Temmuz tarihinde Mustafa Kemal'e başkomutanlık yetkisi sürekli olarak verilmiştir. Demokrasiye, muhalefete saygısını her vesileyse gösteren Mustafa Kemal muhalefete saygı uğrunda savaşı kaybetmeyi göze alamayacağını açıkça ortaya koymuştur.

Bu karardan sonra da İkinci Grup adıyla örgütlenen muhalefet pek çok konuda eleştirilerini çekinmeden sürdürmüştür. Atatürk'ün bazı silah arkadaşlarının bile zaman içinde muhalefetin içinde yer aldık-

(296) a.g.e., s. 242-243.

ları görülmüştür. Bunlar Atatürk'ün başkanlığını yaptığı Müdafaa-i Hukuk Grubu'na karşı muhalefeti örgütleyerek "İkinci Grup" adı altında fiilen bir muhalefet partisi gibi çalışmaya başlamışlardır. Böyle bir muhalefet grubunun oluşması Atatürk'ü rahatsız etmiş midir? Hayır etmemiştir. Rejimi, cumhuriyet kurma hedefini engellemeye, ülkede güvenliği ve vatanın bütünlüğünü bozmaya, devleti yönetenlere karşı silahlı eylem yapmaya yönelmedikçe, silah zoruyla belirli görüşleri dayatmaya kalkışmadıkça muhalefet daima rejimin asli unsurlarından biri olarak görülmüştür.

Yukarıda da belirtildiği gibi, daha Erzurum ve Sivas kongrelerinden itibaren milli mücadele hareketini engellemek, ülkenin bazı bölgelerinde bir Kürt devleti kurmak, din unsurunu siyasal amaçlarla kullanıp reform sürecini engellemek için ülkenin birçok yerinde silahlı ayaklanmalar tahrik edilmişti. Bu ayaklanmaların, başta İngiltere olmak üzere dönemin büyük devletleri tarafından yönlendirildiği görülmektedir. Bazı ayaklanmaların Musul Meselesi'nin en kritik aşamalarında gerçekleştirilmiş olması tesadüf sayılamaz. Cumhuriyetin kurucularının da bu ayaklanmaların arkasında yabancı ülkelerin bulunduğu kanısını taşıdıkları o tarihlerde mecliste yapılan konuşmalardan anlaşılmaktadır. Örneğin İsmet Paşa, meclisin 29 Mayıs 1920 tarihinde düzenlediği gizli oturumda yaptığı konuşmada, Aznavur İsyanı'nın İngilizler tarafından tertiplendiğini açıkça ifade etmektedir.

İsmet Paşa 3 Temmuz 1920 tarihinde mecliste yaptığı başka bir konuşmada da Zile'de başlayıp Yozgat'a uzanan isyanın arkasında Yunanistan'ın menfaatine çıkarılan bazı fetvaların bulunduğunu, İzmit'te ulusal kuvvetlere karşı harekete geçirilen Kuvayı İnzibatiye'nin arkasında da İngilizlerin bulunduğunu açıklamıştı. İsmet Paşa, "*Ülkeyi işgal etmekte olan yabancı kuvvetlerle savaşmaya giden askerlerimizi yolda basmaya çalışan bu isyancıların bilerek ve düşünerek, kasıt ve ihanetle hareket eden adamlar tarafından idare edildiğini*" söylemişti.[297]

Peki, İzmir'e çıktıktan sonra Anadolu'yu işgale başlayan Yunan

(297) İnönü, İsmet, *TBMM'deki Konuşmaları*, Cilt I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 56, Ankara, 1992, s. 13-14.

kuvvetleri kendi başlarına mı hareket ediyorlardı? Hayır, onlar da "*Büyük devletlerin elinde bir vasıtaydı. İngilizler, İtalyanlar ve savaşın galibi olan diğer ülkeler Yunanlıları teşvik ediyorlardı.*"[298]

Özetle, Türkiye bir yandan Anadolu'yu işgal etmeye çalışan Yunan kuvvetleriyle mücadele ederken bir taraftan da silahlı ayaklanmaya başvurarak yeni kurulmakta olan devleti tahrip etmek isteyen iç isyancılarla savaşıyordu. Atatürk ve arkadaşları, Yunan cephesinden çektiği birlikleri iç ayaklanmaları bastırmak için isyan bölgelerine gönderiyordu.

Yabancı ülkeler milli mücadeleyi güçsüz ve etkisiz kılmaya çalışıyorlardı. Bunu yaparken de propaganda araçlarını en geniş biçimde kullanıyorlar ve sade vatandaşları Atatürk ve arkadaşlarının ülkeye zarar verdiği, Bolşeviklerin amacına hizmet ettiği yalanına inandırmaya çalışıyorlardı. Buna inananlar da oluyordu. İsmet Paşa'nın 25 Eylül 1920 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, Edirne'de Sultan Selim Camii'nde Yunanlıların başarısı için dua edenlerin olduğunu söylüyor.

Doğu'da da durum farklı değildi. "Ermeni Taşnak örgütleri bir yandan zulme uğradıkları iddiasıyla feryat ediyor, bir yandan da ellerinde bıçaklarla Türk köylerine saldırıyorlardı." Ermeni düzenli birlikleri de büyük bir güç toplayarak silahlı kuvvetlerimize ve sivil halka saldırıyorlardı. Bunlar geri püskürtülüp Kars geri alındığında, Ermenilerin terk etmek zorunda kaldıkları 600 top ile binden fazla tüfek ele geçirilmişti. Türkiye'nin iç ve dış düşmanları, savaş, iç ayaklanma ve propaganda yöntemlerini sonuna kadar uygulamaya çalıştılar ama başaramadılar. Üstelik Türkiye bu çifte mücadeleyi demokrasi içinde, hukuk devleti kurallarına uyarak gerçekleştirmek için yola çıkmıştı ve bıçak kemiğe dayanmadıkça demokrasi yolundan ayrılmamaya özen gösterdi. Ama bu silahlı mücadelede Türkiye kararlılık içinde olduğunu da kanıtlamak zorundaydı. İsmet Paşa, "*Cumhuriyetin korunması için son derece hassas ve son derece sert olduğumuzu kanıtlamamız gerekiyordu*" diyor.[299]

(298) a.g.e., s. 6-7, 17.
(299) a.g.e., s. 35, 36, 45, 63.

Türkiye bir taraftan iç isyanlarla baş ederken bir yandan da Yunan ordularını üst üste yenilgiye uğratıyordu. Sonunda 9 Eylül 1922'de sonuçlandırılan Büyük Taarruz'la Yunan orduları Anadolu'dan tamamıyla çıkarıldı. Şimdi yeni bir dönem başlıyordu. Mudanya Mütarekesi'nde Türkiye'nin beklentileri büyük ölçüde karşılanmıştı. 14-15 Ekim gecesi ateşkes başlayacak ve 30 gün içinde Doğu Trakya boşaltılmış olacaktı. Barışın yolu görünmüştü. Ancak Lozan' da yapılacak barış konferansı için çağrı hem İstanbul hem Ankara Hükümeti'ne yapılmıştı. Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara Hükümeti'ne işbirliği çağrısında bulundu. Bu çağrı Atatürk'ün saltanatın sona erdirilmesi kararını hızlandırdı. Artık bu kadarına tahammül edilemezdi. Ankara Hükümeti, padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin bütün engellemelerini göğüsleyerek Yunan ordusunu mağlup etmişti. Şimdi İstanbul Hükümeti zaferin sonuçlarını paylaşmak ve antlaşmanın müzakeresinde söz sahibi olmak istiyordu.

Saltanatın Sonu

Şimdi Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin alacağı bir karar vardı: Saltanat sona erdirilecekti ama o günkü koşullar hilafetin hemen kaldırılmasının uygun olmayacağını gösteriyordu. Yani saltanatla hilafeti birbirinden ayırmak gerekiyordu. Bu mümkün müydü? Meclisin ilgili komisyonunda hararetli tartışmalar yaşandı. Buna itiraz edenler az değildi. Sonunda Atatürk belki de Türkiye'nin kaderini çizecek bir konuşma yaptı ve şunları söyledi: "*Egemenlik ancak güçle alınabilir. Osmanlılar böyle egemen oldular. Şimdi artık ulus egemen olmuştur. Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde hakikat yine usulü dairesinde ifade olunacaktır, fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.*"

En zor zamanlarda mecliste muhalif milletvekillerinin en ağır eleştirilerini bile sabırla dinleyen ve anlayışla karşılayan Atatürk devletin geleceğine yön verecek böyle hayati konular söz konusu olduğunda bir devrim lideri olduğunu hatırlatmak ihtiyacını duyuyordu. Komisyona başkanlık eden bir hoca efendi, "*Biz meseleyi başka türlü değerlendirmiştik, şimdi aydınlanmış olduk,*" diyerek toplantıyı kapattı. 1 Kasım 1922 günü meclis neredeyse ittifakla aldığı bir kararla 600

yıllık Osmanlı Hanedanı'nı sona erdirmişti. Tek karşı oyu Ziya Hurşit verdi. Kimin halife olacağına da TBMM karar verecekti.

Bu karar üzerine İstanbul'daki Tevfik Paşa hükümeti istifa etti. Meclis Vahdettin'le ilgili bir karar almamıştı. O artık, sıfatı ve hükümeti olmayan yalnız bir adamdı. Saltanatın resmen sona erdirilmesinden 15 gün sonra İngiltere'nin temsilcisi General Harrington'a bir mektup yazarak İngiltere'ye sığınmak istediğini bildirdi. 17 Kasım'da ailesiyle birlikte İngiliz donanmasına ait Malaya Zırhlısı'yla ülkeden kaçtı. Vahdettin 1926 yılında İtalya'nın San Remo kentinde öldü.[300] 600 yıl dünya siyasetine ağırlığını koyan, bir dönemde Avrupa'nın en büyük ve güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı Hanedanı'nın sonu herhalde böyle olmamalıydı. Yabancı bir ülkeye, üstelik Anadolu'yu işgal edenleri destekleyen, kendisi de İstanbul'u işgal eden bir devlete sığınmak Osmanlı Hanedanı'na yakışmamıştı.

Cumhuriyetin ilanı ve hanedanın kaldırılması çalışmaları sırasında mecliste görülen muhalefet hareketleri 1924 Anayasası'nın hazırlanışı sırasında da kendini gösterdi. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) grubu içinde hükümete tam destek verildiği söylenemezdi. Hükümetin birçok önerisi reddedilmişti.

1924 Anayasası'na göre aynı zamanda hem devlet memuru hem de milletvekili olmak mümkün değildi. Atatürk özellikle mecliste görev yapan subayların ayrılarak orduya dönmelerini istiyordu. Bazıları asli görevlerine döndü. Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa gibi bazı komutanlar ise ordudan istifa ederek milletvekili olarak kalmayı tercih ettiler.

1 Kasım 1924'te meclis açıldığında muhalefetin İsmet Paşa hükümetine yönelik eleştirilerinin daha da arttığı görüldü. Hükümet 9 Kasım'da verilen bir gensorunun reddedilmesiyle güvenoyu aldı ama aynı gün Refet Paşa, Rauf Bey gibi bazı eski komutanlar CHF'den istifa ettiler. Bazı milletvekilleri de onları izledi. Artık mecliste örgütlü bir muhalefet grubunun ortaya çıkacağı anlaşılmıştı. CHF'de kendi önlemlerini aldı 10 Kasım günü Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi adını aldı.

(300) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, s. 108-109.

Muhalefet her türlü reform girişimine karşı tavır almaya başladı. 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kuruldu. Kurucular arasında Kâzım Karabekir, Rauf Bey, İsmail Canbulat ve Adnan (Adıvar) da bulunuyordu. Kâzım Paşa partinin liderliğine getirildi. İkici başkanlığı Rauf Bey üstlendi. Ali Fuat Paşa genel sekreter oldu. Yeni partinin üst yönetimi eski askerlerden oluşuyordu. 29 milletvekili Terakkiperver Parti'ye katıldı.

Bu arada doğudaki isyanlar üzerine hükümetin sıkıyönetim ilanı önerisi Cumhuriyet Halk Partisi'nce reddedildi. Ciddi bir siyasi kriz yaşanmaktaydı. İsmet İnönü 21 Kasım'da başbakanlıktan istifa etti. Fethi Bey yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu hükümetin meclisten güvenoyu alması zor olmadı ama ömrü uzun sürmeyecekti.

İşin ilginç tarafı Terakkiperver Fırka üyesi milletvekillerinin de Fethi Bey'in başkanlığındaki hükümete güvenoyu vermesiydi. İsmet Paşa başbakanlıktan ayrılmıştı ama CHP Genel Başkan vekilliği görevini sürdürüyordu.

İç İsyanlarla Mücadele

Başta Musul meselesi olmak üzere ülke ciddi sorunlarla karşı karşıya gelirken, Şeyh Said İsyanı'nın patlak vermesi Türkiye'yi daha da kararlı bir mücadeleye girişmek zorunda bıraktı. Bu isyanın hazırlıklarının başladığı aylarca önce öğrenilmişti. Genç milletvekili Hamdi Bey, hükümete gönderdiği 13 Eylül 1924 tarihli şifreli telgrafında "Zaho'da İngilizlerin desteğiyle kurulan Kürt Cemiyeti"nden söz ediyordu.

Şeyh Said dini esaslardan uzaklaşıldığı iddiasıyla Mustafa Kemal'e açıkça cephe almıştı. Şeyh Said imzasıyla dağıtılan bildirilerde şöyle deniliyordu: "*Kurulduğu günden beri İslam dininin temellerini yıkmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ile arkadaşlarının, Kuran'ın ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamber'i inkâr ettikleri ve İslam Halifesini sürdükleri için gayrimeşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslamların üzerine farz olduğu...*" bildiri böyle devam edip gidiyor.

Şeyh Said 4 Ocak 1925 günü bazı aşiret reislerine gönderdiği mek-

tupta da, *"Dinimizi ve namusumuzu bu dinsizlerin elinden kurtaralım. Bu dinsiz hükümet sizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlara cihat farzdır,"* diyordu.

Ayaklanma 13 Şubat 1925 günü başladı. Şeyh Said'in evinde bulunan bazı sanıkları yakalamak üzere gelen jandarma teğmenlerine ve yanlarındaki askerlere ateş açıldı. Köy ve kasabalara saldırılar düzenlendi. 21 Şubat günü Lice ayaklanmacıların eline geçti. Mustafa Kemal gelişmeleri kaygıyla izliyor ve derhal etkili önlemlerin alınması gerektiğine inanıyordu: 25 Şubat günü Fethi Okyar hükümeti Doğu illerinde sıkıyönetim ilan etti. Fethi Bey, 31 Mart olayını ve tarihteki başka dinci ayaklanmaları örnek göstererek Şeyh Said İsyanı'nda da halkın din duygusu istismar edilerek kandırıldığını söyledi. Birçok konuda hükümete muhalefet eden Kâzım Karabekir de hükümeti destekledi. *"Dini kullanarak ulusal birliğimizi tehlikeye sokanlar her türlü lanete layıktır"* dedi. Bu arada güneydoğudaki birçok ilçeden ve aşiretten TBMM'ye, hükümeti destekleyen ve isyancıları lanetleyen telgraflar geldi. Bu destek telgraflarına verdiği cevapta Mustafa Kemal şöyle diyordu: *"Şeriat perdesi altında Cumhuriyetimize ve birliğimize karşı düzenlenen suikast girişimine halkımızın gösterdiği lanet ve nefret duyguları karşısında hainlerin en kısa zamanda uygun cezalara çarptırılacağına inancım tamdır."*[301]

21 Şubat 1925 tarihinde Mustafa Kemal, Fethi Bey ve İsmet Paşa'yla Şeyh Said İsyanı'nı bastırmak için neler yapılabileceğini görüştüler. Ertesi gün hükümet Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandı ve Doğu illerinde sıkıyönetim ilanını kararlaştırdı.

25 Şubat'ta meclis dinin siyasete alet edilmesinin suç olduğunu ve vatana ihanet sayılacağını öngören bir maddeyi Hıyaneti Vataniye Kanunu'na ekledi. CHP grubu Terakkiperver Fırka'nın Şeyh Said Ayaklanması'nda sorumluluk taşıdığını ileri sürdü ve Fethi Bey'in başkanlığındaki hükümeti, ayaklanmayla yeterli kararlılıkla mücadele etmediği için eleştirdi. Fethi Bey CHP Meclis Grubu'nda verilen güvensizlik oyundan sonra 2 Mart'ta istifa etti.

(301) Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması 1818-1925*, um.ag, Ankara, 1999, s. 48-49, 58-59-60.

Yeni hükümet gene İsmet Paşa'nın başkanlığında kuruldu. Ali Fuat Paşa gibi Atatürk'ün silah arkadaşlarından bazıları bile bu isyanının hükümet değişikliğine yol açmasını kabul etmediklerini söylediler. İsmet Paşa hükümetine itimat etmeyeceklerini mecliste açıkça ifade ettiler.

Hükümete hâkim olan düşünceye göre ancak olağanüstü güvenlik koşulları sağlanabilirse ülke gerekli reformları yapabilir ve kalkınma sürdürülebilirdi. Kâzım Karabekir ise İstiklal Mahkemeleri'nin Kurtuluş Savaşı'nın zorunlu kıldığı şartlarda kurulduğunu, artık bunlara gerek kalmadığını söyledi.

"*Reformları İstiklal Mahkemeleri'ne dayanarak mı yapacaksınız?*" diye sordu. Rauf Orbay da, "*Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum, onun için bu yasa gerekli değildir,*" dedi. İsmet Paşa'nın cevabı açıktı: "*Reformları emniyet ve asayiş temeline dayanarak yapabiliriz.*" İsmet Paşa muhalefete bir de soru sordu: "*Bana reformlardan söz ederken bu memlekette reform fikirleri, yenilik ve ilerlemeye yönelik adımlar ahlaksızlıktır diye bağırılırken muhalefet mensupları niçin bir tek kelime söylememişlerdir?*" İşte mecliste böyle tartışmalar oluyordu.

O günün koşulları içinde meclisteki tartışmalar demokrasi ortamının geliştiğini gösteriyordu. Üstelik eleştiriler sadece Terakkiperver Fırka'dan gelmiyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nde de alınacak önlemler konusunda farklı görüşler ve eleştiriler vardı. 2 Mart günü Mustafa Kemal'in başkanlığında yapılan grup toplantısında "Ayaklanmacılara karşı azimli ve basiretli davranılması" yolundaki bir önerge 60 ret oyuna karşı 92 oyla kabul edilebildi.[302]

Bütün bu tartışmalar ülkedeki çok ciddi güvenlik sorunlarına rağmen özgür düşünce ve eleştiri hakkının var olmaya devam ettiğini gösteriyor. Gerçekten bütün eleştirileri dinledikten sonra kürsüye gelen Başbakan İsmet Paşa şunları söyledi: "*Muhalefetin bütün üyelerinin düşüncelerini son sözcüklerine kadar söylettiren millet kürsüleri bütün dünyada pek azdır.*"[303]

Bütün bu eleştirilere rağmen meclisten güvenoyu alan hükü-

(302) İnönü, *TBMM Konuşmaları*, s. 214, Mumcu, s. 69-70.

(303) Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması 1818-1925*, um.ag, s. 76.

metin önerisi üzerine meclis, 4 Mart 1925 tarihinde Takriri Sükûn Kanunu'nu 22 ret oyuna karşı 122 oyla kabul etti. Üç gün sonra da Şark İstiklal Mahkemesi'nin yargıç ve savcıları seçildi. Yasaya göre hükümet cumhurbaşkanının onayıyla gericiliğe, ayaklanmaya, sosyal düzenin ve huzurun bozulmasına neden olan bütün kuruluşları ve yayınları kapatabilecekti.[304]

Ayaklanmaların sonucunda ülke güvenliği tehlikeye girince, kongreler döneminden beri adım adım demokrasiyi gerçekleştirmeye çalışan Atatürk ve arkadaşları özgürlüğü sınırlayıcı tedbirler almak zorunda kalmışlardı.

Hükümetin önerisi üzerine Şark İstiklal Mahkemesi ile Ankara İstiklal Mahkemesi kurulmuştu. Birincisinin verebileceği idam kararlarının mecliste onaylanmasına gerek olmayacaktı. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin idam kararlarının ise mecliste onaylanması gerekiyordu.[305] Böyle farklı uygulamalar hukukun üstünlüğüne ve adaletin temel ilkelerine uygun muydu? Kuşkusuz uygun sayılamazdı ama devletin güvenliği tehlikeye girince hukukun üstünlüğü gibi kavramlar ikinci planda kalmıştı. Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılananlar arasında Ahmet Emin (Yalman) ile Ahmet Şükrü (Esmer) gibi ünlü gazetecilerde vardı. Bunlar beraat etti ama Hüseyin Cahit (Yalçın) Çorum'a süresiz sürgün cezasına gönderildi.

Şark İstiklal Mahkemesi'nin talebi üzerine Terakkiperver Fırka'nın Doğu illerindeki şubeleri kapatıldı. Bazı Terakkiperver Fırka üyeleri yargılandılar ve mahkûm oldular.

Şeyh Said İsyanı genişliyordu. İsyancılar Genç ilçesini işgal ettikten sonra 7 Mart gecesi Diyarbakır'a saldırıya geçmişlerdi. Bunu başaramayınca Silvan'ı aldılar. Sonra Mardin'e yöneldiler. Bir taraftan da üzerine kutsal sözler yazılı bayraklarla halkın din duygularını harekete geçirip isyana katılmaya zorluyorlardı. 22 Şubat 1925 günü ayaklanmacılar Hani'deki alayı basıp subay ve erleri tutsak aldılar. Bu gelişmeler üzerine hükümet seferberlik ilan etti ve 7. Kolordu'yu isyanı bastırmakla görevlendirdi.

(304) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, s. 141-142.
(305) a.g.e., Cilt 4, s. 142.

İsmet Paşa mecliste, *"Yapılacak iş asla müsamaha etmeksizin behemehâl fesadı bastırmaktır. En kestirme yol budur,"* diyordu.[306]

Sonunda Şeyh Said'in yakınındaki bazı ayaklanmacılar hükümet kuvvetlerine teslim oldular. Şeyh Said de 15 Nisan 1925 günü yakalandı. Sorgulamasında, *"Şeriat hükümlerinin uygulanmasını sağlamak düşüncesi benim başımda yaşayan bir fikirdi,"* diyerek ayaklanmanın şeriatçı bir nitelik taşıdığını itiraf etti.

28 Haziran 1925'te Şeyh Said ve 28 arkadaşı idama mahkûm edildi ve bu cezalar ertesi gün infaz edildi.

Hükümet yasanın verdiği yetkiye dayanarak 3 Haziran tarihinde Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasına karar verdi.[307] Kâzım Karabekir Paşa bu partinin irticayı desteklediği ve suikastlara alet olduğu yolundaki iddiaların doğru olmadığını söyledi. Meclis büyük çoğunluğuyla İsmet Paşa'nın görüşlerine destek verdi. 21 ret oyuna karşılık 159 kabul oyu verildi.[308]

Şeyh Said İsyanı'yla Terakkiperver Fırka'nın kapatılma süreci iç içe geçmişi. Bu ayaklanmalar Türk devletinin bütün dikkatini o bölgeye çekmişti. İç siyasette de sıkıntılar yaşanıyordu. Bu sırada İngilizler çeşitli diplomatik manevralarının sonucunda Musul'u elde ettiler. Bu manevraların başında iç isyanları tahrik etmek geliyordu. Oysa Türkiye Lozan'dan beri Musul'un Misakı Milli'nin bir parçası olduğunu savunuyor ve bu bölgeyi anavatanın sınırları içine katmaya çalışıyordu. Ankara'daki İngiltere Büyükelçisi 4 Ocak 1927'de Dışişleri Bakanı Arthur Neville Chamberlain'a gönderdiği raporda, *"Tarihte yalnız İngiliz İmparatorluğu ayrılıkçı güçlere kendisini uydurarak kendi yapısını koruma hünerini göstermiştir,"* diyordu.[309]

O zamana kadar yaşanan ayaklanmaları yönlendirenler, yukarıda da belirtildiği gibi, din unsurunu sürekli biçimde istismar ediyorlardı. Bunlarla mücadelenin yollarından biri de tekke ve zaviyeleri kapatmaktı. Cumhuriyet hükümeti de böyle yaptı.

---

(306) İnönü, İsmet, *TBMM'deki Konuşmaları*, Cilt I, s. 222.
(307) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, s. 142.
(308) İnönü, İsmet, *TBMM'deki Konuşmaları*, Cilt I, s. 224, 229-230.
(309) Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması 1818-1925*, um.ag, s. 103, 146.

Hükümetin o sıralarda mücadele ettiği tek isyan Şeyh Said İsyanı değildi. İsmet Paşa'nın mecliste verdiği bilgilere göre, aynı zamanda Erzurum'da, Rize'de, Maraş'ta, Giresun'da da irticai nitelikle ayaklanmalar olmaktadır. 7 Aralık 1925'te Hazro'da cephane taşıyan bir askeri konvoya saldırılmış ve bir bölüğümüze de ateş açılmıştır. İsmet Paşa bu olayların Cenevre'de Musul müzakerelerinin başladığı sırada meydana gelmesine dikkat çekiyor ve Musul Meselesi'nin görüşüldüğü sıralarda İngilizlerin silahlandırdığı Nesturîlerin de ayaklandığını vurguluyor. İsmet Paşa bütün bu ayaklanmaların bir merkezden yönetildiklerini ve elebaşlarının yabancı ülkelerle temas içinde bulunduklarını söylemektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra Türkiye tek partili rejim dönemine girdi. Şeyh Said İsyanı'yla Terakkiperver Fırka'nın rejime karşı bazı faaliyetleri, cumhuriyetin özgürlük ve demokrasi ortamında yaşatılabileceği konusunda kuşkular uyandırıyordu.

Türkiye bir süre otoriter rejim altına yönetilecek, ancak bu dönem bir taraftan da cumhuriyet döneminin en büyük reformlarının yapılacağı dönem olacaktır. Acaba mecliste her şeyi engellemeye hazır bir muhalefet partisinin bulunmasının bu reformların hayata geçirilmesini güçleştirebileceğinden mi kaygı duyulmuştur? Kimbilir?

Aslında devrimler dönemi 1924 yılında hilafetin kaldırılmasıyla başlamıştı. 3 Mart 1924'te meclis Tevhidi Tedrisat, yani eğitimin birleştirilmesi yasasını kabul etti. Artık bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanacaktı. Eğitim dili Türkçe olacaktı. Bu büyük bir eğitim devriminin başlangıcıydı. Bugün bile bazı aşırı muhafazakâr çevrelerin rahatsızlık duydukları bu yasa, Türkiye'de çağdaş insanlar yetiştirme projesinin en önemli halkalarından biriydi.

1925 yılını Ağustos ayında Mustafa Kemal'in Kastamonu gezisi sırasında şapka devrimi gerçekleştirildi. Çağdaşlık yalnız sözle değil, giyim kuşamla da olacaktı. Atatürk'ün şapka devrimi vesilesiyle Kastamonu'da yaptığı konuşmanın boyutu şapkayı çok aşan bir medeniyet dersi niteliği taşıyordu. Atatürk şöyle diyordu: *"Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, aile hayatıyla, yaşayış şekliyle medeni olduğunu göstermek zorundadır. ... Türkiye'nin gerçekten medeni olan*

halkı başından aşağıya dış görünüşüyle medeni ve gelişmiş insanlar olduğunu hareketleriyle göstermek zorundadır. Hanım ve bey arkadaşlarım medeniyetin coşkun seli karşısında direnmek boşunadır... uygarlığın güç ve yüceliğinin karşısında Ortaçağ kafasıyla, ilkel ve boş inançlarla yürümeye çalışan milletler mahvolmaya ve hiç olmazsa esir olmaya ve hor görülmeye mahkûmdurlar."(310) Yıllar sonra Atatürk'ün bu görüşlerini hatırlatanlar bazılarınca "Gardırop Atatürkçüsü" olarak suçlanacaklardı.

Atatürk'e Suikast

Bir taraftan iç güvenlik bir taraftan da Musul meselesiyle uğraşan hükümeti daha ciddi sorunlar bekliyordu. 1926 yılının Haziran ayında Mustafa Kemal'e karşı bir suikast girişimi ortaya çıkarıldı. Bu girişimin başında, birinci dönem milletvekillerinden Ziya Hurşit'in bulunduğu anlaşıldı. Hurşit ve arkadaşları yakalandılar ve suçlarını itiraf ettiler. Onlarla bağlantılı olduğu iddiasıyla kapatılan Terakkiperver Fırkaya mensup bazı milletvekilleri de tutuklandı. Bunların arasında Kâzım Karabekir Paşa ile Ali Fuat Paşa da vardı.

Başbakan İnönü, Karabekir'in tutukluluğuna itiraz etti. Bu yakın silah arkadaşı bir suikast tertibinin içinde olamazdı. Mahkeme Karabekir'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Bu defa da mahkemeyi etkileme suçundan Başbakan İsmet Paşa için tutuklama kararı çıktı. İsmet Paşa'yı tutuklanmaktan Mustafa Kemal kurtardı. İstiklal Mahkemeleri sınır tanımıyordu.

Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'de yaptığı duruşmaların sonucunda 49 tutuklu sanığı yargıladı. Bunlardan 15'i idama mahkûm edildi. Bunlar arasında eski Terakkiperver Fırka'nın bazı önde gelenleri de vardı. Beraat eden milletvekilleri meclise döndüler ama bir sonraki seçimde seçilemediler.

Ankara İstiklal Mahkemesi, İzmir'deki duruşmaları bitirdikten sonra Ankara'ya döndü ve eski İttihatçıları yargılamaya başladı. Bu davanın sonunda İttihat ve Terakki Hükümeti'nin eski Maliye Bakanı Cavit Bey de dahil olmak üzere dört kişi idama mahkûm edil-

(310) İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler*, Cilt III, s. 264, 265.

di. Rauf Bey'le birlikte yedi kişi de 10 yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Rauf Bey yurtdışında olduğundan onun cezası uygulanamadı. Ancak cumhuriyetin 10. yılı vesilesiyle ilan edilen aftan yararlanarak yurda döndü.

Yukarıda da değinildiği gibi, Şeyh Said Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra tekke ve zaviyeler kapatılmıştı. Böylece dinle devlet işlerinin ayrılması yolunda önemli bir adım atılmıştı.

26 Aralık 1925'te uluslararası saat ve takvim kabul edildi. 17 Şubat 1926 tarihinde Medeni Kanun, 1 Mart tarihinde de Türk Ceza Kanunu kabul edildi. 22 Nisan'da Borçlar Kanunu çıkarıldı. 29 Mayıs 1926'da Türk Ticaret Kanunu kabul edildi. 28 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlığı Kanunu meclisten geçirildi. 18 Haziran 1927'de Hukuk Usulü Kanunu kabul edildi.

Devletin resmi dininin İslam olduğu yolunda 1924 yılında anayasaya giren hüküm 10 Nisan 1928'de bir yasayla kaldırıldı. Artık cumhurbaşkanının ve milletvekillerinin ant içme sırasında okuyacağı metin de dini içerikli olmayacaktı.

8 Ağustos 1928 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin İstanbul'da düzenlediği bir toplantıda Latin harfleri ilk kez açıklandı. 1 Kasım'da kabul edilen bir yasayla Latin harfleri resmen kabul edildi.

9 Nisan 1929 tarihinde Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 24 Nisan'da İcra ve İflas Kanunu, 15 Mayıs'ta Deniz Ticaret Kanunu kabul edildi.

İç ayaklanmalarla mücadelede hükümetin sağladığı başarılardan sonra ülkede bir iyimserlik havası esiyordu. Takriri Sükûn Kanunu'nun uzatılmasına artık ihtiyaç kalmamıştır. Bu yasa 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırılacaktır. Artık kimsenin dini siyasete alet etmesi beklenmemektedir.

Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmayı amaçlayan devrim niteliğindeki reformlar birbirinin peşi sıra yağmur gibi geliyordu. Cumhuriyet kurulalı sekiz yılı aşkın süre geçmişti. Artık rejim oturmuş sayılabilir miydi? Rejim karşıtları artık Türkiye'nin yeni gerçeklerini kabul etmişler miydi? Pek değil. Maalesef hâlâ Türkiye'nin laik ve çağdaş bir toplum olmasını içlerine sindiremeyenler vardı ve bunlar devrimleri yıkmak için örgütlenmeye çalışıyorlardı. Buna rağmen

cumhuriyetin en önemli eksikliklerinden birini gidermenin zamanı gelmişti, Atatürk böyle düşünüyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu

Bu eksiklik çok partili rejime hâlâ geçilememiş olmasıydı. Beş yıldır Türkiye tek partiyle idare ediliyordu oysa gerçek bir demokrasi olmanın yolu çok partili rejimden geçiyordu. Atatürk bunu gerçekleştirmeye kararlıydı. Başbakanlık görevinden ayrıldıktan sonra Paris Büyükelçiliğine atanan Fethi Bey 1930 yılının Ağustos ayında izinli olarak Türkiye'ye geldiğinde Atatürk onunla bir görüşme yaptı ve bir muhalefet partisi kurmasını istedi. O devirde Büyükelçilere itibar ediliyor, kimse onları "monşerler" diye küçümsemeye kalkışmıyordu.

Fethi Bey Atatürk'ün önerisini kabul etti ve Serbest Fırka 12 Ağustos 1930 tarihinde kuruldu. Partinin kurucuları arasında Mehmet Emin Yurdakul, Süreyya İlmen, Ahmet Ağaoğlu gibi toplumun tanıyıp saygı duyduğu isimler vardı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan da 15 milletvekili katıldı. Artık Büyük Millet Meclisi'nde bir muhalefet partisi vardı ve cumhuriyet bu iki partinin demokrasi kuralları içinde yarışmasıyla güçlenecekti. Halkın beklentisi buydu. Bu fırka da Terakkiperver Fırka gibi liberal ekonomiyi savunuyordu. Onlara göre yabancı sermaye kabul edilecek, özel girişim esas alınacak ve tekeller kaldırılacaktı.

Atatürk iktidar partisiyle muhalefet partisine eşit uzaklıkta duracak, adeta hakem rolü oynayacaktı. Baştan böyle düşünülmüştü. Ama böyle olmadı. Bir kere daha kırıcı bir siyasi mücadele başladı. Bu yeni partinin bazı mitinglerinde, özellikle İzmir mitinginde silahlar çekildi, ölenler oldu. Atatürk bazı olumsuz gelişmelerden sonra yeniden Cumhuriyet Halk Partisi'nden yana ağırlığını koymaya başladı. Bu tecrübenin sürdürülemeyeceğini ilk anlayanlardan biri Fethi Okyar oldu. 17 Kasım'da İçişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıyla partinin feshedildiğini bildirdi.[311] O günün koşullarında çok partili rejimin ömrü pek kısa sürmüştü.

(311) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, s. 147-148.

Cumhuriyet bir süre daha tek partinin yönetiminde kalacaktı. Bu arada reformlar güçlendirilecek, ülke içinde huzur ve güvenlik sağlanacak, dış dünyayla ilişkiler geliştirilecekti. Bütün bunları yapabilmek için dinin siyasete alet edilmesine izin verilmeyecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ve ulusal devletin kuruluşunun ilk yıllarında yaşanan tecrübeler unutulmamıştı. İsmet Paşa, "*Dini siyaset için bir basamak yapma kapısı sımsıkı kapanmıştır,*" diyordu.[312] Ne yazık ki bu sözlerden sadece iki yıl sonra, bu kapalı sanılan kapıyı zorlayanlar çıkacaktır, hem de en insanlık dışı yöntemlerle...

Kubilay Olayı

23 Aralık 1931'de eli silahlı bazı yobazlar Menemen'de halkı şeriat düzeni için tahrik ettikten sonra, kendilerini önlemekle görevlendirilen Teğmen Kubilay'ı ve iki bekçiyi öldürdüler. Kubilay'ın başını kesip bir bayrak direğine takarak şehirde dolaştırdılar. Halkın bir bölümü de bu insanlık dışı olayı kayıtsızca karşıladı, hatta alkışladı.

Bu hareketin günler öncesinden planlandığı, bazı köylülerin silahlandırıldığı anlaşılıyordu. Bu "*yüzyıllardan beri dini siyasete alet eden bütün hareketlerin bir tekrarıydı... Bu hareketler devlete ve cumhuriyete karşı fiili tecavüz ve kasıt niteliğindeydi.*"[313] Menemendeki vahşi saldırının sorumluları yakalandı, adalete teslim edildi, yargılandı ve cezalandırıldı.

Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesi

En büyük devrimlerden biri, Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesiydi. Aslında bu konu 1924 Anayasası'nın hazırlık çalışmalarında da gündeme getirilmiş ama daha sonra meclis genel Kurulu'nda metinden çıkarılmıştı. 3 Nisan 1930 tarihinde Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı kabul edildi.

O yıllarda laiklik alanında da büyük bir devrim yaşandı. 1928 yılında yapılan yasal düzenlemelerden sonra ve laiklik kavramı daha anayasaya resmen girmeden iki yıl önce CHP tarafından tanımlandı.

(312) İnönü, İsmet, *TBMM'deki Konuşmaları*, Cilt I, s. 232-235, 239, 243, 300.
(313) a.g.e., s. 338.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılında düzenlediği kurultayda alınan kararda şu görüşler yer almaktaydı: "*Din bir vicdan işi olduğundan parti, dini dünya ve devlet işleriyle siyasetten ayrı tutmayı, ulusumuzun çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar*" denilmekteydi. Ondan yıllarca sonra bile muhafazakâr eğilimli partilerin programlarında buna benzer cümleler arayanlar boşuna uğraşacaktı. Onların laiklik tarifi daha çok din özgürlüğü çerçevesindeydi.

Menemen'deki insanlık dışı saldırı devrimlerin hızını kesememişti. 26 Ekim 1933'te Türk kadınlarına muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanıyan yasa çıkarıldı. Sonunda 5 Aralık 1934'te Türk kadınlarına milletvekilliği seçimlerine katılma hakkı tanındı. 8 Şubat 1935 yılında yapılan seçimlerde 18 kadın milletvekili seçildi. Fransa'da kadınlara oy verme hakkı tanınmasına daha 11 yıl vardı. Türkiye bu önemli demokrasi atılımında Avrupa'da demokrasinin öncülerinden sayılan kimi ülkeleri geride bırakmıştı.

Ne yazık ki silahlı ayaklanmalar bu devrimlere rağmen sona ermedi. Bazı yabancı ülkeler kendi çıkarları uğruna Türkiye'deki din duygularını ve bazı etnik özellikleri istismar etmeyi sürdürdüler.

1930'lu yılların sonuna yaklaşılırken Atatürk'ün en çok önem verdiği konu Hatay'ın anavatana katılması meselesiydi. Bunu mutlaka sağlamak istiyordu ve bozulan sağlığına rağmen güney illerimize seyahatler düzenliyor ve Fransa'yı baskı altına alarak Hatay'ın anavatanda kalması için en üst düzeyde siyasi girişimler yapıyordu. Gerekirse cumhurbaşkanlığını bırakıp Hatay'ın anavatana katılması için mücadeleye girişeceğini söylüyordu.

Tam bu sıralarda Tunceli ilinde bir ayaklanmanın baş göstermesi acaba bir tesadüf sayılabilir miydi? Dersim İsyanı denilen bu olayın dış bağlantıları hakkında çeşitli bilgiler ve iddialar var. Cumhuriyeti hedef alan ayaklanmaların sonuncusu ve en zahmetlisi olan Dersim İsyanı hakkında yapılacak değerlendirmeler tarihe ışık tutacak ve Türkiye'de demokrasiye geçişte yaşanan sancıların ve gecikmelerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bu kitabın yazarının 10 Kasım 2009 tarihinde mecliste yaptığı bir konuşmada Atatürk'ün devlete karşı silahlı ayaklanmada bulunanlarla mücadele ettiğini hatırlatması ve bazı örnekleri sıralarken, eski

adıyla Dersim'den de söz etmesi bazı çevreleri rahatsız etti. Söylenen söz, aslında bir barış adamı olan Atatürk'ün devlete karşı yurtdışından veya yurtiçinden silahlı bir saldırı olduğunda, şimdi bazen yapıldığı gibi, ayaklanmacılarla müzakere ederek değil, mücadele ederek sonuç alma yolunu seçtiği ve bunun için şehitler vermeyi göze aldığıydı. Bu olaylar sırasında çok sayıda masum insanın hayatını kaybettiğine dair ciddi iddialar vardı ama zaten hiçbir koşulda masum insanların öldürülmesini savunan da olmamıştı.

Tunceli'de neler olmuştu? Bu konuda yurtiçinde ve yurtdışında pek çok yazı, makale ve kitap yayınlanmıştı. Peki, başta Atatürk olmak üzere, devletin en yetkili şahsiyetleri bu konuda neler söylemişlerdi? Meclis zabıtlarında yer alan bazı konuşmalar özetle şöyle:

"İç idare teşkilatımızı yurdun Doğu bölgelerinden başlayarak genişletme ihtiyacını duymaktayız. Bu arada Dersim bölgesinde esaslı bir ıslahat programının tatbiki de düşünülmüştür."(314)

"Tanzimat'ta vilayet teşkil ediliyor, fakat her nasılsa, ihmal Dersim'i olduğu gibi bırakıyor... Bunlar hususatı medeniye, hukukiye, hatta cezaiyelerini kendi aralarında görürler, bugün burada 91 aşiret vardır. 1876'dan bugüne kadar çeşitli zamanlarda Dersim üzerine 11 harekât yapılmıştır. Memleketin her yerinde olduğu gibi, burada da cumhuriyetin feyizlerinden istifade edilmesi temin edilecektir. Şimdi müzakere edilecek kanun bu kanundur."(315)

"Hükümet iki seneden beri Tunceli mıntıkasında hususi ıslahat programı takip etmektedir... Bunu şimdiye kadar ortada kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk alan bazı reisler iyi karşılamadılar... Bu bizim hususi askeri tedbirler almamızı icap ettirdi. Islahat programımızı ve TBMM kararlarını tatbikten geri kalmayacağız."(316)

"Cumhuriyetin İmar ve Islah Programı'na muhalefet eden, nüfusları az olmakla birlikte altı aşirettir. Bunların hepsi faaliyet imkânlarından tamamen mahrum bırakılmışlardır. 17 Eylül'e kadar

(314) Atatürk, *TBMM'deki Konuşmaları*, 1 Kasım 1935, Meclis Tutanakları, Birinci Celse, s. 2.
(315) Kaya, Şükrü, *TBMM'deki Konuşmaları*, 25 Aralık 1935, 21. Oturum, s. 175.
(316) İnönü, İsmet, *TBMM'deki Konuşmaları*, 14 Haz. 1937, 76. Oturum, s. 315.

zayiatımız 30 şehit ve 51 yaralıdır. İsyana iştirak edenlerden 265 maktul ve 20 yaralı vardır. 27 kişi yakalanmış, 849 kişi teslim olmuştur... İsyan edenlere karşı silah kullanan ordu heyetleri bir hayatı kurtarmak ve korumak için son derecede şefkatle hareket ettikleri içindir ki, zayiat böyle mahdut sahaya inhisar etmiştir. İsyana iştirak eden aşiret reislerinin hepsi mahkemeye verilmiştir."(317)

"Milletimizin layık olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine varmasını alıkoyabilecek hiçbir engel düşünmeye yer bırakılmadığını ve bırakılamayacağını huzurunuzda söylemekten bahtiyarım. Tunceli'deki icraatımızın neticeleri bu hakikatin yakın ifadesidir. İleri hükümetçiliğin şiarı halkı kudretine olduğu kadar şefkatine de samimiyetle inandırabilmesidir."(318)

"Dersim için tatbik etmekte olduğumuz programın icabı olarak bu meseleyi kesinlikle tasfiye etmek için alacağımız bir tedbir daha vardır. Yakında ordumuz Dersim havalisinde manevralar yapacaktır... Umumi bir tedip hareketiyle bu meseleyi kökünden söküp atacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahları teslim ederler ve Cumhuriyetin emirlerine uyarlarsa kendileri için yapacağımız şey muhabbetle göğsümüzü açmaktır. ...Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar kudret de vardır."(319)

"Muayyen bir program dahilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş, o mıntıkada bu gibi vakalar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe devrolunmuştur."(320)

"Cumhuriyet, Dersim'i seyitlerin ve ağaların tahakkümü altında buldu... Dersim'de esaslı ıslahata girişmek için oradaki silahların toplanması lazımdı. Dördüncü Umumi Müfettişliğin isabetli icraatı Tunceli halkını huzura kavuşturdu. Kısa zamanda hükümete 788 silah teslim ettiler. Mücrimlerin çoğu hükümete teslim oldu.1937 yılının Martı içinde iki aşiret nahiyeler arasındaki köprüleri ve telefon hatlarını tahrip ettiler. Jandarmalarımıza ve karakollarımıza teca-

(317) İnönü, İsmet, *TBMM'deki Konuşmaları*, 18 Eylül 1937, 72. Oturum, s. 344.
(318) Atatürk, *TBMM'deki Konuşmaları* 1 Kasım 1937, Birinci oturum, s. 3
(319) Bayar, Celal, *TBMM'deki Konuşmaları, Atatürk'ün Nutku*, 29 Haziran 1938, 83. Oturum, s. 507.
(320) a.g.e., 1 Kasım 1938, Birinci Oturum, s. 3.

vüzler oldu. Bunun üzerine Üçüncü Ordu birliklerinin de iştirakiyle 1938 yılında kati bir tedip hareketine girişildi. ...İsyanda ısrar edenler sarp dağların arasında ve mağaralarda barınarak mukavemette ısrar ettiler. Dersim mıntıkasında şimdiye kadar toplanan silahların adedi 14.593'tür. Bu silahların hepsi son sistemdir. Tunceli kanunu çok kuvvetli salahiyetler vermiş olmasına rağmen bu salahiyetlerin en büyük dikkat ve itidalle ve daima yerinde kullanılmış olduğunu iftiharla arz ederim. Hangi memlekette olursa olsun benzeri hadiselerin bundan daha büyük bir basiret ve isabetle bertaraf edilmesine imkân olmadığını cesaretle ifade edebilirim."[321]

İşte başta Atatürk olmak üzere, İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ın ve İçişleri Bakanı Faik Özak'ın meclis zabıtlarına geçen sözleri özetle bunlar. Bu konuda farklı bilgiler, yorumlar ve değerlendirmeler yapanlar da var. Birçok yazar, diğer ayaklanmalarda olduğu gibi, Dersim olaylarında da yabancı devletlerin etkisi olduğu görüşünü savunuyor. Şimdi yapılması gereken, cumhuriyete karşı başından beri yapılan ayaklanmaları ve şiddet eylemlerini, bunların arkasındaki sebepleri ve dış faktörleri tarihçilerin tarafsız bir yaklaşımla incelemeleridir.[322]

Dersim İsyanı, Mustafa Kemal'in Anadolu'da kurtuluş hareketini başlattıktan sonra ortaya çıkan 16 önemli isyanın sonuncusudur. O tarihten sonra Kıbrıs harekâtının bitimine kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin halkına veya temsilcilerine karşı örgütlü bir terör veya ayaklanmaya rastlanmamıştır. Türkiye'nin Kıbrıs harekâtına tepki olarak Rum-Ermeni işbirliği ile 1975 yılının başında başlatılan Ermeni Asala terör örgütlerinin eylemleri 1984 yılına kadar sürmüş ve bu eylemlerde 40 kadar büyükelçi, diplomat veya elçilik personeli teröristler tarafından öldürülmüştür. Asala terörü biter bitmez PKK terörü başlamıştır. Hâlâ devam etmekte olan bu örgütün eylemlerinin sonucunda 30 binden fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Bunların

(321) Öztrak, Faik, *TBMM'deki Konuşmaları*, 7 Temmuz 1939, 37. Celse, s. 175-6.

(322) Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren devlete karşı başlatılan ayaklanmalar ve özellikle Dersim isyanıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir Bilal, *Kürtçülük*, Cilt II, *Uğur Mumcu İslam-Kürt Ayaklanmaları 1919-1925*, Rıza Zelyut, *Dersim İsyanı*.

6 bine yakını güvenlik görevlisidir. PKK örgütünün arkasındaki dış destek ve yönlendirmeler konusunda pek çok bilgi ve belge bulunmaktadır.

İsmet İnönü, Atatürk'le bazı konularda görüş ayrılığına düştükten sonra 20 Eylül 1937'de başbakanlıktan ayrıldı. Yerine Celal Bayar geldi. Hükümette, bir bakan hariç, değişiklik yapılmadı. Politikalarda da önemli değişiklik görülmedi. Uzun yıllar Atatürk'le beraber çalışmış olan Bayar'ın zaten cumhuriyetin temel yaklaşımlarında değişiklik yapması beklenmiyordu.

1938 yılında ayaklanmalar sona ermişti. Hatay anavatana katılmak üzereydi. Dünyada savaş bulutları dolaşıyordu. İşte bu ortamda Atatürk aramızdan ayrıldı. Artık onun politikaları onsuz yürütülecektir.

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı

Şimdi yapılacak ilk iş cumhurbaşkanını seçmek olacaktı. Bazı adayların isimleri fısıldanmaya başlanmıştı ama Bayar bu yoldaki telkinlere kulak vermedi, dünyanın ve ülkenin o günkü koşullarında devleti en iyi kimin yönetebileceğini çok iyi biliyordu. İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasını destekledi. Mareşal Fevzi Çakmak'ın tercihi de önemliydi. O da ağırlığını İnönü'den yana kullandı.[323]

11 Kasım 1938 günü mecliste yapılan oylamada İsmet İnönü 322 oy alarak cumhurbaşkanı seçildi. Sadece Hikmet Bayur'un oyu Celal Bayar'a çıktı. İnönü, Bayar'ı yeniden başbakanlığa atadı. Şimdi uzlaşma zamanıydı. Evvelce Atatürk'e ve İnönü'ye muhalefet eden eski silah arkadaşları tekrar siyasete döndüler, Kâzım Karabekir İstanbul'dan, Hüseyin Cahit Yalçın Çankırı'dan milletvekili seçildiler. Fethi Okyar Bolu milletvekili oldu. Bağımsız seçilen Ali Fuat Cebesoy'la Refet Bele de CHP'ye katıldılar. 1938 yılının son günlerinde bazı yolsuzluk iddiaları ortaya atıldı. Üç bakan istifa etti. CHP Meclis Grubu seçimlerin yenilenmesine karar verince Celal Bayar da başbakanlıktan ayrıldı.

(323) Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul, 2002, s. 89.

Savaş Yıllarında Demokrasi Arayışları

Artık savaş yılları başlıyordu. Türkiye'nin en büyük başarısı bu savaşın dışında kalmak olacaktı. İsmet İnönü'nün liderliğindeki Türkiye bu zor işi başardı: Dünyada yaklaşık 70 milyon kişi hayatını kaybederken Türkiye'de kimsenin burnu kanamadı.

Savaş yıllarında demokrasiden söz etmek mümkün müydü? Üstelik savaşa sebep olan Avrupalı ülkeler giderek totaliter yönetimlerin altına girmişken... İşte bu ortamda Türkiye, kısıtlı ölçüde de olsa demokratikleşme yolunda bazı adımlar atmaya başladı.

29 Mayıs 1939'da toplanan CHP Büyük Kurultayı'nda parti içinde bir "Müstakil Grup" kurulması kararlaştırıldı. Bu parti içinde örgütlenmiş bir muhalefet grubu demekti. Partili milletvekillerinden bu gruba seçilecek 21 kişi CHP Grup toplantılarına görüş bildirme ve oy verme hakkı olmadan katılacaklardı. Meclis toplantılarında ise kendi gruplarının kararı doğrultusunda konuşacak ve oy kullanacaklardı. Müstakil grubun başkanı da CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü'den başkası değildi.[324] İnönü aynı zamanda iki ata birden binme maharetini gösterecekti. Demokrasilerde böyle muhalefetin örneği görülmüş müydü? Pek görülmemişti ama çok partili rejime giderken böyle bir ara çare düşünülmüştü. Müstakil grup üyesi milletvekillerinden, bir de bu kitabının yazarının amcası Hıfzırrahman Raşit Öymen'di. O bu gruptaki görevini ciddiye almış, partide ve hükümette gördüğü yanlışları ve aksaklıkları sık sık dile getirmişti. Bunun karşılığı onun 1946 seçimlerinde aday gösterilmemesi oldu.[325]

Demokrasiye geçilecekti ama fazla eleştiriye henüz kimsenin tahammülü yoktu.

Savaş koşullarında reform yapılabilir miydi? Evet, yapılabilirdi, üstelik en önemli alanlardan biri olan eğitimde. 17 Nisan 1940'ta kabul edilen bir yasayla Köy Enstitüleri kuruldu. Ama bunu desteklemeyen ve oylamaya katılmayan çok üye vardı. Bazıları için bu geleneklerimizle bağdaşmayan "sol" nitelikli bir uygulama olacaktı. Ülkenin eğitiminde ne büyük bir devrim yaratacağını o günlerde tahmin edebi-

(324) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, s. 165-167.
(325) Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul, s. 522.

Demokrat Parti'nin Kuruluşu

7 Haziran 1945'te Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü, CHP meclis grubuna daha sonra "dörtlü takrir" olarak adlandırılan bir önerge verdiler. Bu önergede ülkede ve partide siyasal liberalleşme talep ediliyordu. Ancak bu önerge grupta reddedildi.

1945 yılında Dünya Savaşı sona ermekteydi. O yıl Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve Boğazlarda hak taleplerine karşı oluşan tepkinin sonucunda komünizme ve genel olarak sola yönelik baskıların arttığı yıldır. Kurulduğundan beri çağdaş dünya görüşünü yansıtmasıyla tanınan *Cumhuriyet* gazetesi 4 Aralık 1945 tarihli sayısında "*Yeni Dünya* ve *Görüşler* dergileri kızıl propaganda organlarıdır" diye manşet atabiliyordu. Aynı gün *Tan* ve *Yeni Dünya* gazeteleriyle *Görüşler* dergisinin matbaaları ve iki kitapevi bir gençlik nümayişi sonunda tahrip edildi.[328] Bu olay, Türkiye'de demokrasiye geçiş adımlarının atıldığı bir dönemde bile fikir özgürlüğüne karşı ne kadar tahammülsüz olunabileceğinin de bir işareti oldu. Komünizm düşmanlığının havasına kapılan bu gençlerin arasında, daha sonra cumhurbaşkanlığına kadar yükselecek olan Teknik Üniversite öğrencisi Süleyman Demirel de vardı. O zamanki gençler dünyada demokrasi ve hoşgörü rüzgârlarının estiğinin farkında değildi. Devlet güçleri de basına yönelik bu saldırıları önleyecek gayret içine girememişlerdi.

Temmuz ayında CHP'nin dışında ilk defa bir siyasi parti kuruldu: Milli Kalkınma Partisi. Anayasada Parti kurmayı yasaklayan bir madde yoktu ama evvelce ortam yeni partilerin ortaya çıkmasına uygun değildi. Şimdi koşullar değişmişti.

San Francisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Yasası'nın onayı için 15 Ağustos 1945'de mecliste yapılan görüşmelerde söz alan Adnan Menderes, bu yasanın siyasal özgürlüklerle kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına aldığını söyleyerek bu belgeyi imzalamış ülkelerin ulusal egemenliğe dayanmak zorunluluğunda olduklarını belirtti.

Mecliste eleştiriler sürüyordu. CHP Grubu'nda ise henüz böyle eleştirileri hoşgörüyle karşılayacak bir ortam yoktu. 21 Eylül'de

(328) Eroğul, Cem, *Demokrat Parti*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 5.

Menderes ve Köprülü partiden ihraç edildi. Bayar, Ppartiden ayrılmadan milletvekilliğinden istifa etti. 27 Kasım'da da Refik Koraltan partiden çıkarıldı.

İsmet İnönü'nün tavrı ise daha demokratikti. 1 Kasım 1945'te meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada hükümetin karşısında bir muhalefet partisinin bulunmamasının yarattığı eksikliğe değindi.

Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da kuruldu. Genel başkanlığa Celal Bayar getirildi. Parti programının siyasi amacı ülkede geniş bir demokratikleşmeyi gerçekleştirmekti. Temel hak ve özgürlüklere saygı gösterilecekti. Tek dereceli seçim isteniyordu. Ekonomide özel girişimcilik destekleniyordu. Terakkiperver Fırka ile Serbest Fırka'nın liberal yaklaşımları Demokrat Parti'de de sürdürülüyordu. Menderes ve Köprülü *Vatan* gazetesine yazdıkları yazılarla açıkça muhalefet yapıyor ve özellikle demokrasiyi ve insan haklarını savunuyorlardı.

CHP de artık bu demokratikleşme sürecine uyacaktı. Değişmez Genel Başkan, Milli Şef gibi sıfatlar 10 Mayıs 1946'da yapılan kurultayda kaldırıldı. CHP Meclis Grubu seçimlerin öne alınmasını da kararlaştırdı. Muhalefet bu kararların kendi partilerinin gelişmesinin engellenmesi amacıyla alındığını söyleyerek itiraz etti. DP bu nedenle 21 Nisan'da yapılan milletvekili ara seçimine ve 26 Mayıs'ta yapılan belediye seçimlerine katılmadı.

CHP Grubu demokratik gelişme yönünde başka kararlar da aldı. Bunların arasında seçimlerin tek dereceli yapılması da vardı. Artık vatandaşlar, aracısız olarak arzu ettikleri partilere ve adaylara oy verebileceklerdi. Sınıf esasına dayalı dernek ve parti kurma yasağı kaldırılarak sendikaların kurulmasına olanak sağlandı. Yani bir üniversiteler yasası kabul edilerek üniversitelere özerklik sağlanması yolunda önemli bir adım atıldı. Basın Kanunu'nun hükümete gazete ve dergi kapatma yetkisi veren maddesi kaldırıldı.

Gene de halkın DP'ye yakın ilgi göstermesi bazılarını tedirgin ediyordu. *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay, "*Demokrat Parti... bir siyasi parti olmaktan çıkmıştır: bu bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketidir,*" diyordu

DP'ye tepkiler yer yer silahlı çatışmalara da yol açtı. İzmir'de

öldürülen partililer oldu. Bunlardan biri de Menderes'in çiftlik kâhyasıydı.[329]

Bu koşullar altında, 21 Temmuz 1946'da seçimlere gidildi. Seçim sonuçlarına göre 465 sandalyeden 395'ini CHP, 66'sını DP kazanmıştı. Bağımsızlar da mecliste 4 kişiyle temsil edileceklerdi.

Muhalefete göre seçimler dürüst yapılmamıştı. Mecliste bir komisyon kuruldu. İtirazlar incelendi. Bazı milletvekillerinin seçim tutanakları onaylanmadı ve sonuçta CHP 403, DP 53 milletvekili çıkarmış oldu, bağımsızların sayısı 8'e yükseldi. DP seçimlere itiraz etti. DP'nin tepkisi geniş halk toplulukları tarafından da desteklendi. Seçimleri kazanan Mareşal Çakmak Ankara'da DP'nin tepkisini benimseyen 40 bin kişi tarafından karşılandı.

Seçimlerden sonra toplanan mecliste cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. İsmet İnönü, DP'nin adayı Mareşal Çakmak karşısında CHP'lilerin oylarıyla yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Başbakanlığa Recep Peker getirildi. İnönü cumhurbaşkanı sıfatıyla meclise geldiğinde Demokrat Partili milletvekilleri ayağa kalkmadılar. Bu o zamana kadarki usullere aykırıydı. DP'liler bu tavırlarını şöyle açıkladılar: "TBMM'nin üzerinde hiçbir güç yoktur. Meclis kimsenin önünde ayağa kalkmaz."[330]

1946 yılı mecliste partiler arasında sert tartışmalara sahne oldu. Menderes'in bütçe eleştirilerine sinirlenen Başbakan Recep Peker bu görüşlerin "psikopat bir ruhun ifadesi olduğunu" söyledi. Demokratik hoşgörünün sınırlarını çok aşan bu sözler üzerine DP grubu meclisi terk etti ve dokuz gün meclise gelmedi. Bu ilk ceddi siyasi bunalım İnönü'nün Bayar'la görüşmesiyle çözümlenebildi.

1946 yılındaki başka ilginç bir gelişme de Türkiye'nin ilk İnsan Hakları Derneği'nin kurulması oldu. Zekeriya Sertel'in öncülüğünde kurulan bu derneğin başkanlığını Mareşal Fevzi Çakmak üstlenmişti. Bu ciddi eleştirilere yol açtı ve mareşal komünistleri himaye etmekle suçlandı.[331]

---

(329) a.g.e., s. 17.
(330) Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul, 2002, s. 538.
(331) a.g.e., s. 557.

7 Ocak 1947'de yapılan DP Kongresi'nde Bayar kuvvetle demokrasiyi ve özgürlükleri savundu. Seçimlerde sıkıyönetim aracılığıyla muhalefetin baskı altında tutulduğunu söyledi. Tüm anti demokratik yasalar kaldırılmalı ve cumhurbaşkanı aynı zamanda parti lideri olamamalıydı. Bayar 548 delegeden 541'inin oyuyla Genel Başkan seçildi.

1947 yılının Şubat ayında muhtar seçimleri yapıldı. DP gene baskılardan şikâyet etti. Bayar bu baskıları "bir zor darbesi olarak" nitelendirdi. Daha sonra verdiği bir demeçte de "Peker kabinesiyle demokrasi yapılamayacağını" söyledi.

12 Temmuz Beyannamesi

İşte bu gerginlik ortamında Cumhurbaşkanı İnönü'nün yayınladığı 12 Temmuz Beyannamesi siyasi tarihimizde bir dönüm noktası oldu. Bu beyannamede İnönü, iktidarla muhalefet arasında bir güven duygusu yaratmaya çalıştığını belirtiyordu. Beyannamedeki en önemli sözler şunlardı: *"İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotlarıyla çalışan muhalif partinin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır... Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak kendimi her iki partiye karşı eşit derecede vazifeli görürüm."*[332] Bu demokrasi açılımı otoriter siyasi anlayışın da sonunu simgeliyordu. Recep Peker eylülde başbakanlıktan ayrıldı. Bu gelişme muhalefeti de memnun etti. Bayar, Giresun'da yaptığı bir konuşmada "iki parti arasındaki kardeşçe ilişkilerden" söz etti.

İnönü 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra Doğu illerine yaptığı geziye bir DP milletvekilini de davet etti.

Ancak bu bahar havası fazla sürmedi. DP içindeki bazı radikal siyasetçiler kendi partilerini eleştirerek CHP'ye karşı daha kuvvetli muhalefet yapılmasını istediler. Bu çekişmeler parti içinde bölünmeye yol açtı. Emekli General Sadık Aldoğan'la beraber beş milletvekili partiden ihraç edildi. Bu defa Meclis Grubu bu ihraçlara karşı çıktı. Sonunda DP Meclis Grubu'nda genel merkezin tutumunu destekleyen sadece 31 kişi kaldı. DP içindeki muhalif milletvekilleri bir

(332) Eroğul, Cem, *Demokrat Parti*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 35.

"Müstakil Demokratlar Grubu" kurdular. Bunlar partinin politikalarına göre değil, kendi bildikleri yolda gideceklerdi.

Sonunda DP'den ayrılanlarla onları destekleyenler 1948 yılının Temmuz ayında Millet Partisi'ni kurdular. Meclise DP listesinden bağımsız olarak giren Mareşal Fevzi Çakmak bu partinin başına geçmeyi kabul etti. Çakmak hem iktidara hem de muhalefetteki DP'ye karşı şiddetli bir muhalefet yürütmeye başladı. Menderes de aynı sertlikle cevap verdi ve, "*Elbiseler ve rütbeler hiçbir zaman cesaretin, hamiyetin... ve zekânın ölçüsü olamaz*" diyerek mareşali açıkça karşısına aldı.[333]

Hasan Saka hükümeti bu gergin ortamda daha fazla işbaşında kalamazdı. 14 Ocak 1949'da istifasını verdi. Şemsettin Günaltay başbakanlığa getirildi. Ancak onun yumuşak üslubuna rağmen muhalefet ilişkileri giderek sertleştirdi ve her vesileyle talepleri yerine getirilmezse seçimlere katılmayacağını bir tehdit unsuru gibi söylemeye başladı. Şimdi DP'nin sloganı "derhal seçim"di.

Bu ortamda orduyu da siyaset malzemesi yapmaya çalışanlara rastlandı. Menderes, "*CHP'nin orduyu süresiz iktidarını sağlamak için kendine alet etmeye hazırlandığını*" ileri sürdü. Bu arada Demokrat Parti'nin bir milis teşkilatı kurduğu yolunda iddialar ortaya atıldı. Bayar bu iddialar üzerine çok sert bir konuşma yaparak icabında bir çatışmaya gidilebileceği mesajını verdi. Bayar şöyle diyordu: "*İktidar bugünkü gaflet ve delalette devam edecek olursa bu işler bir kardeş kavgasına, hududu ölçülemeyecek facialara kadar gidebilir.*"

İnönü havayı yumuşatmak ve CHP'nin her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmak için bir tertip içine girmeyeceğini belirtmek için şunları söyledi: "*Halk Partisi serbest seçimi kaybedince iktidarda kalmamanın mukadder olduğunu anlamıştır.*"[334] İnönü iktidar değişikliğinin kaçınılmaz olduğunu görmüştü ve yumuşak bir geçişle CHP'yi muhalefete hazırlıyordu. Onun için Türkiye'yi gerçek bir demokrasiye götürmek seçimleri kazanmaktan daha önemliydi. Bu çağının ilerisinde bir yaklaşımdı ve dünya siyasi tarihinde demokrasi idealleri uğrunda böyle özveri gösteren liderlerin sayısı çok değildi. İnönü

(333) a.g.e., s. 41.
(334) a.g.e., s. 5.

seçimini iktidarda kalmak değil demokrasiyi yaşatmak doğrultusunda yapmıştı.

Burada yeni seçim kanunu tasarısı üzerinde şiddetli tartışmalar yaşandı: Sonunda muhalefetin istediği gibi seçimlerin yargı denetimine konulması kararlaştırıldı. Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşturulacak bir Yüksek Seçim Kurulu kurulacaktı. Bu yasa iki büyük partinin oylarıyla kabul edildi. Bu arada Atatürk'ün silah arkadaşlarından olan ama ilk mecliste muhalefetle birlikte hareket eden Ali Fuat Cebesoy'la Yargıtay Başkanı Halil Özyörük DP'ye girdi.

10 Nisan 1950'de, seçimlere kısa bir süre kala Mareşal Çakmak vefat etti. Onun cenazesi bazı şeriatçı gösterilere vesile oldu. Bayar da cenazenin siyasi amaçlarla istismar edilmesine karşı çıktı.

Artık adım adım gerçek bir demokrasiye geçiliyordu. Partilere radyoda konuşma hakkı tanındı.

Demokrat Parti İktidarı

14 Mayıs 1950 seçimleri olgunluk içinde geçti. Ciddi bir olay olmadı. Katılım oranı çok yüksek oldu. DP oyların %53,35'ini alarak 487 milletvekilliğinden 408'ini kazandı. CHP 69 milletvekili çıkarabildi. 1946 seçimlerindeki sonuçlar tersine dönmüştü. Millet Partisi meclise sadece bir milletvekili sokabildi. Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan meclis başkanlığı'na seçildi. Adnan Menderes de başbakanlığa getirildi.

DP'yi destekleyen en büyük güçler ticari burjuvaziyle büyük toprak sahipleriydi. DP iki konuda duyarlı olacaktı. Bunlardan biri laiklik öbürü komünizm düşmanlığıydı. DP'nin kurucuları Atatürk döneminde yetişmiş politikacılardı. Devrim ilkelerine karşı gelmeleri ve rejimi tehlikeye düşürecek adımlar atmaları beklenmiyordu. Amerika da Türkiye'ye liberal bir rejimin gelmesini destekliyordu. Bu iktidar değişikliğinden memnun olması gerekiyordu.

İsmet İnönü için seçimler hem büyük bir yenilgi, hem de büyük bir zaferdi. Türkiye'yi çok partili demokrasiye o taşımıştı. Sorunsuz olarak, demokratik yöntemlere uygum biçimde iktidarı devretmişti. Daha sonraki yıllardaki bir konuşmasında "*Benim en büyük iki eserim çok partili sistem ve Köy Enstitüleridir,*" diyecekti.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan beri üzerinde en çok durduğu sihirli kavram demokrasiydi. Acaba yeni iktidar demokrasiye bağlılık sözünde durabilecek miydi? İleride, şartlar gerektirdiğinde muhalefete karşı hoşgörülü davranıp İsmet Paşa gibi iktidardan ayrılmayı içine sindirebilecek miydi? Atatürk'ün milli bağımsızlık ilkesine sadakatle sahip çıkabilecek miydi? Demokrat Parti'yi iktidara getirenler de dahil olmak üzere bütün vatandaşların kafasında bu sorular vardı.

CHP'nin sahip olmadığı bir şansa Demokrat Parti kavuşmuştu. Bir kere Dünya Savaşı sona ermiş, savaş koşullarında alınması gereken özel siyasi ve ekonomik önlenmelere ve kısıtlamalara gerek kalmamıştı, Ülkede iç güven, huzur ve istikrar vardı. CHP iktidarı yeni hükümete önemli bir altın stoku bırakmıştı. İç ayaklanmalar sona ermişti. Yabancı ülkelerin bu ayaklanmaları teşvik ve tahrik etmesini gerektirecek bir durum yoktu. Soğuk Savaş'ın koşulları içinde Amerika'nın ve Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin desteğine ihtiyaçları vardı. Ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı önemli bir denge unsuruydu. Türkiye'deki bazı etnik ve dini grupları kışkırtmanın zamanı değildi, hiç değilse şimdilik...

Mecliste iktidarın büyük bir sayı üstünlüğü vardı. Yasa çıkarmak için muhalefetin desteğine ihtiyacı yoktu. Özetle koşullar şimdi DP'nin, başta demokrasinin kökleştirilmesi olmak üzere bütün vaatlerini yerine getirmesi için çok uygundu.

Ne yazık ki, zaman geçtikçe DP'nin evvelce verdiği vaatlerin çoğunu gerçekleştiremeyeceği ve en önemlisi demokrasiyi ciddi bir bunalıma sürükleyeceği görülecekti.

Sorunlar daha işin başında kendini göstermeye başladı. DP'nin hükümet programında şeriata karşı kararlı bir mücadele sergileneceği yolunda etkili bir ifade yer almıyordu. Komünizm karşıtlığı ön plana çıkarılmıştı.

Bu arada beklenmedik bir şey oldu. 5 Haziran günü bir albay Menderes'i ziyaret ederek 8-9 Haziran tarihlerinde kendisine karşı bir darbe yapılacağını ihbar etmişti. Bu iddiayı kanıtlayacak başka bilgiler var mıydı? Bilindiği kadar yoktu. Buna rağmen 6 Haziran günü Menderes orduya karşı beklenmedik bir darbe vurdu. Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürmen görevden alınarak yerine Nuri

Yamut atandı. İkinci başkan da değiştirildi. Tecrübeli komutanlardan Orgeneralleler Salih Omurtak, Kazım Orbay ve Hakkı Akoğuz emekliye sevk edildi. Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu komutanları görevlerinden alınarak Askeri Şûra'ya atandılar. Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları da merkeze alındılar. Ayrıca 15 generalle 150 albay da kısa sürede emekliye sevk edildi.[335] Ordu o sırada demokrasiye darbe vurmamış, seçimle gelenlerden büyük bir darbe yemişti.

Peki, darbe iddiasının aslı çıktı mı? Yargılanan, cezalandırılan oldu mu? Hayır olmadı. Ama Menderes ordu üzerinde bir güç gösterisi yapmıştı. O günlerin koşulları içinde CHP fazla bir şey yapamadı.

9 Haziran günü Bayar'dan boşalan parti genel başkanlığına Menderes getirildi. Artık her konuda son söz Menderes'in olacaktı. Tek parti dönemi bitmişti. Şimdi tek adam dönemi başlayacaktı.

DP iktidarı vakit kaybetmeden Atatürk ve İnönü devrinde çıkarılan bazı kanunları ve alınan bazı kararları değiştirmeye başladı. 16 Haziran'da Arapça ezan yasağı kalktı. Hükümetin bu önerisine CHP'den fazla tepki gelmedi. İsmet İnönü karşı oy kullandı. O tarihten sonra Türkiye'nin camilerinde Türkçe ezan okuyan kalmadı. 14 Temmuz'da Genel Af çıkarıldı. CHP döneminde cezalandırılan herkes serbest bırakıldı.

25 Temmuz'da Kore'ye 4500 kişilik bir birlik gönderilmesi kararı alındı. Türk askerinin Kore'de gösterdiği kahramanlık dünyada hayranlık uyandırdı ve Türkiye'ye NATO'nun kapısını açtı. Ama orada Türk birliği 131 şehit verdi. Bu bugüne kadar Birleşmiş Milletler'in bayrağı altında, Amerika'dan sonra, bir ülkenin verdiği en yüksek kayıptır.

Demokrat Parti iktidarı ilk siyasi sınavını 15 Ekim 1950 tarihinde yapılan yerel seçimlerde verdi. 600 civarındaki belediyenin 560'ını Demokrat Parti adayları kazandı. Artık merkezde de taşrada da devletin bütün organları DP'nin eline geçmişti. Menderes'i engelleyecek güç kalmamıştı. Buna rağmen DP milletvekilleri mecliste muhalefete karşı çok ağır ifadeler kullanmaya başladılar. Bir DP milletvekili "... *İnsanın bunların kanından, milliyetinden şüphe edeceği geliyor,*" dedi. CHP'liler meclisi terk etti.

(335) a.g.e., s. 67.

Demokrasiye Aykırı Uygulamalar Başlıyor

Artık iktidar DP'nin elindeydi. İstediği kişilere ve gruplara istediği baskıyı yapabilirdi. Kimsenin de söyleyecek sözü olmazdı. 13 Ocak 1951 tarihinden itibaren ülkede komünist avı başladı. Komünist olmakla suçlananlar 20'şer, 50'şer kişilik gruplar halinde tevkif edildiler. Buna da halktan fazla tepki gelmedi. Alman Papaz Niemüller'in dediği gibi, onlar komünist değildi, onun için tepki göstermelerine gerek yoktu. Sıra kendilerine geldiğinde ise çok geç olacaktı. Sıranın komünist olmayan aydınlara, gazetecilere, siyasetçilere gelmesine sadece birkaç yıl kalmıştı ama kimse henüz bunun farkında değildi.

Ceza Kanunun 141 ve 142. maddeleri değiştirilerek siyasi suçlara verilen cezalar ağırlaştırıldı. Amerika'daki McCarthyzm cereyanını hatırlatan durumlar yaşandı. Örneğin İzmir Fuarı'ndaki Çek Pavyonu'nun müdürü, "Çekoslovakya'da işsizlik yok" sözlerini içeren bir pankart nedeniyle komünizm propagandası yapmaktan mahkemeye verildi. Daha işin başında ölçü kaçmıştı. Bu gidişin sonu iyi olmayacaktı ve olmadı. 25 Temmuz 1951'de DP Grubu CHP'nin elindeki gayrimenkulleri hazineye devretmeyi kararlaştırdı. Belli ki muhalefete fazla tahammül edilemeyecekti. Siyasette dikensiz bir gül bahçesi yaratılmak isteniyordu.

Demokrat Parti seçimlerden önce anti demokratik yasaları kaldırmayı vaat etmişti. Bu doğrultuda pek bir adım görülmedi. Sadece basını bir ölçüde rahatlatacak bir yasa çıkarıldı ama ardından gazeteleri baskı altına almak için evvelce bir şirket aracılığıyla dağıtılan resmi ilanların paylaştırılmasını hükümet kendisi üstlendi. Artık resmi ilan almak için hükümeti memnun etmek gerekecekti. Her ne kadar Sedat Simavi gibi medya sahipleri gazetecilere "kaleminizi kırın ama satmayın" dediyse de bazı basın organlarının resmi ilanlara çok ihtiyacı vardı ve her kalem kırılmayacak kadar sağlam değildi. Aynen bugün olduğu gibi...

İktidar, yalnız muhalefete değil, kendi örgütündeki eleştirilere de tahammül gösteremedi. Başta İstanbul olmak üzere bazı örgütlere görevden el çektirildi. Baş milletvekili istifa etti. Sonunda üç bakanı kabine dışı bırakmak için Menderes'in kendisi de 8 Mart 1951'de gö-

revden ayrıldı. O zamanlar, bakanlar istifa etmedikçe hükümette değişiklik yapmanın tek yolu buydu.

16 Eylül 1951'de 17 ilde ara seçim yapıldı. Bu seçimde iktidarın dini konuları seçim malzemesi yaptığı görüldü. Sonuçta 17 ilden 15'inde seçimleri DP adayları kazandı.

Bu arada Türkiye, büyük çabalardan sonra 1952 yılında NATO'ya üye olarak kabul edildi. Türk askerinin Kore'deki kahramanlığı, başta ABD olmak üzere pek çok Batı ülkesini etkilemişti. NATO Antlaşması'nın temel hükümlerinden biri demokrasiye bağlılıktı. Ama DP iktidarı gün geçtikçe demokrasiden uzaklaşıyor, otoriter bir hükümet görünümü kazanıyordu. *Ulus* gazetesinde yazdığı bir makale nedeniyle CHP milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığı kaldırıldı.

İnönü'nün Anadolu gezilerinde DP'liler taşkınlık gösterip olay çıkardılar. Manisa'da CHP İl Başkanlığını tahrip ettiler. Balıkesir'deki saldırılar üzerine İnönü şehre girmekten vazgeçti. DP'nin sözcüsü konumundaki *Zafer* gazetesi "Milli münafığın tahrikleri" diye bir başlık attı. Milli mücadele kahramanının sıfatı yandaş basında "milli münafık" olmuştu.

Sıra üniversitelere gelmişti. Birçok Profesör CHP'yi destekliyordu. Bunu engellemek lazımdı. 21 Temmuz 1953 tarihinde bir yasa çıkarılarak profesörlerin siyasetle ilgilenmeleri yasaklandı. Daha sonraki yıllarda da hükümeti eleştirmeye kalkışan profesörler boy hedefi oldu. Menderes onlara "kara cübbeliler" diyordu. Bütün bunları yapan, "daha çok demokrasi" vaadiyle iktidara gelen bir partiydi.

9 Aralık 1953'te meclise sunulan bir tasarının kanunlaşmasıyla CHP'nin mallarına el konuldu. Protestolara rağmen Bayar bu yasayı ertesi günü onayladı.

DP'nin hedefi sadece CHP değildi. Millet Partisi de bu baskılardan nasibini alacaktı. Partisinin kongresinde kendi partisini Atatürk devrimlerinden uzaklaşmakla suçlayan Hikmet Bayur'un sözleri ihbar kabul edilerek Millet Partisi 27 Ocak 1954'te mahkemece kapatıldı.[336]

(336) a.g.e., s. 88.

Atatürk'ün en önemli devrimlerinden biri dil alanındaydı. Türkçenin sadeleştirilmesi ve yabacı kelimelerden arındırılması hedef alınmıştı. DP İktidarı burada da geri adım attı ve yaşayan dile döneceğiz sloganıyla eskiden kullanılan Arapça kelimelere dönüldü. Anayasanın adı Teşkilatı Esasiye Kanunu, Genelkurmay, Erkânı Harbiye Reisliği oldu.

Laiklik karşıtı söylemler de duyulmaya başlandı. DP Samsun milletvekili Fehmi Ustaoğlu *Büyük Cihad* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, *"Milli mücadelenin din için yapıldığını, sonraki reformların yararsız olduğunu"* söyledi.

İrtica yeniden su yüzüne çıkmaya başlamıştı. 22 Kasım 1952'de *Vatan* gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman Malatya'da suikasta uğrayarak yaralandı. Bu suikastın bir irtica örgütü tarafından yapıldığı anlaşıldı. "Bana sağcılar suç işliyor dedirtemezsiniz" sözü henüz siyasetin lugatına girmemişti.

İşin ciddiyetini gören hükümet nihayet irticaya karşı bazı önlemler almaya başladı. Ustaoğlu partisinden ihraç edildi. Said-i Nursi aleyhine dava açıldı. İrticaya karşı "Vicdan Hürriyetini Koruma Kanunu" çıkarıldı. Buna karşılık basın üzerindeki baskılar artırıldı. 9 Mart 1954 tarihinde çıkarılan bir basın kanunuyla yeni suçlar icat edilerek gazetecilere ağır hapis ve para cezaları verilmesi için zemin hazırlandı. Üstelik suçlanan gazeteciye yazdıklarını ispat etme hakkı verilmesi kabul edilmedi. Türkiye'de muhalefet yıllarca "ispat hakkı" mücadelesi verdi.[337] Türkiye hızla bir baskı rejimine gidiyordu.

1954 seçimleri işte bu ortamda yapıldı. DP gene ezici bir çoğunluk kazanarak oyların %56,6'sını aldı. CHP oyların %35'ini kazandı. Her ilde hangi parti daha çok oy almışsa bütün milletvekilliklerini o parti kazanıyordu. O zamanki seçim sistemi öyleydi. Yeni Meclis'te 541 koltuktan 503'ü DP'nin, sadece 31 milletvekili CHP'nin olacaktı. Dünyanın başka demokratik ülkelerinde böyle bir tablo görülmüyordu.

DP iktidarının bu ikinci döneminde ekonomik koşullar kötüleşti. Hayat pahalılığı artmaya başladı. Siyasi baskılar artarak devam etti. Menderes giderek artan biçimde muhalefeti suçladı.

(337) a.g.e., s. 90-91.

Millet Partisi'nin yerini alan Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy verdiği için Kırşehir il statüsünden ilçe statüsüne indirildi. İktidar halkı cezalandırıyordu.

Başka bir yasayla memur teminatı ortadan kaldırıldı. Başbakanın üniversitelere karşı hıncı dinmemişti. Milli Eğitim Bakanı'na dilediği profesörü işinden atma hakkı tanındı. Bu karara karşı hiçbir yargı yoluna başvurulmayacaktı.[338]

Baskılar acı sonuçlar vermeye başladı. 23 Eylül 1954'te Hüseyin Cahit Yalçın 23 ay hapis cezasına çarptırıldı. 79 yaşında cezaevine girdi. Celal Bayar üç ay bekledikten sonra af yetkisini kullandı. Her şeye rağmen insaf duygusu henüz kaybolmamıştı. Gazetecilerin hapiste tutulmaları vicdanları rahatsız ediyordu. Ama her gazeteci için aynı hoşgörü gösterilmiyordu. Tevkif edilen gazeteciler arasında Fuat Ağralı ile Bedii Faik de vardı. Ama onlar için af düşünülmedi

İktidarın mecliste kullandığı üslup her türlü ölçünün ötesine geçmişti. Menderes mecliste yaptığı bir konuşmada İsmet Paşa'ya şöyle hitap ediyordu: "*Gözüme bak paşa, gözüme bak. Senin kâzip şöhretinden çekinecek, korkacak kimse yok burada. 1946'daki cinayetlerinin cezasını çekeceksin.*"[339] Karşısındaki insan Kurtuluş Savaşı ve Lozan kahramanı, Atatürk'ün en yakın silah arkadaşıydı ve Türkiye'yi çok partili demokratik rejime geçiren insandı. Türkiye bir akıl tutulması yaşıyordu.

Baskılar sürüyordu. 7 Nisan 1955'te İnönü'nün damadı *Akis* gazetesi sahibi Metin Toker 9 ay 10 gün hapis cezasına çarptırıldı. CHP örgütünün toplantıları yasaklanıyordu. 12 Ağustos 1955 günü CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Zonguldak'ta yaptığı bir konuşma nedeniyle tutuklandı. Ertesi günü mahkeme kendisini serbest bıraktıysa da bu olay iktidarın neler yapabileceğini ortaya koydu.

1955 yılında 6-7 Eylül olayları patlak verdi. Bu olaylarda Müslüman olmayan vatandaşlara ait yüzlerce ev, işyeri ve birçok kilise tahrip edildi. Ölenler, yaralananlar oldu. Olaylar üzerine çok sayıda insan tutuklanarak aylarca hapis yattı. Sıkıyönetim ilan edil-

(338) a.g.e., s. 117.
(339) a.g.e., s. 118.

di. Bu olayları solcuların çıkardığı ilan edildi ama bu kanıtlanamadı. Tam tersine, Kıbrıs'taki gelişmeler nedeniyle hükümetin bir gözdağı vermek istediği ama daha sonra işlerin kontrolden çıktığı görüşü ağırlık kazandı. Sonunda İstanbul'daki Rum asıllı vatandaşlarımızın çoğu Yunanistan'a göç etti ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk asıllı Yahudileri Nazilerin zulmünden kurtardığı için dünyanın takdirini kazanan Türkiye dünyada büyük prestij kaybına uğradı. İçişleri Bakanı Namık Gedik'in bir süre sonra istifa etmesi de durumu kurtaramadı.(340)

Baskılar sürüyordu. 19 Eylül 1955'te *Ulus* gazetesi süresiz olarak, *Hürriyet* ve *Hergün* gazeteleri ise 15'er gün süreyle kapatıldı. Muhalefetin sesini duyurma imkânı kalmamıştı.

Bu ortam ve ekonomik sıkıntılar DP içinde de huzursuzluk yarattı. Bazı milletvekilleri hükümetin ekonomik politikasını açıkça eleştirdiler. Partinin kurucularından Fuat Köprülü, Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. O devirde parti içinde biat kültürü yoktu, kendi partisinin yanlışlarını dile getirebilecek cesaretli politikacılar vardı.

19 milletvekili basına ispat hakkı tanınmasını istediler. Bunlardan 9'u partiden ihraç edildi, 10'u da daha sonra istifa etti. DP kaynıyordu.

13 Kasım 1955'te yapılan yerel seçimlere CHP ve CMP katılmadı. Buna rağmen DP oy kaybına uğradı. 29 Kasım 1955 günü yapılan grup toplantısında DP milletvekilleri bakanları topa tuttu. Sonunda güvenoylaması yapıldı. Sadece Başbakan Menderes güvenoyu alabildi, o hariç bütün hükümet üyeleri düştü.

Dört milletvekili partilerinden ayrılarak Hürriyet Partisi'ne katıldılar. Menderes'in yeni hükümeti meclisten güvenoyu almıştı ama üç eski bakan hakkında meclis tahkikatı açılması da kararlaştırılmıştı.

Menderes 10 Şubat'ta mecliste yaptığı bir konuşmada ana muhalefet partisini "*Komünistlikle, vatanı dışarıya casuslaşmakla, milli menfaatlere kundak sokmakla*" itham etti. Buna benzer saldırı ve tehditlere karşı İnönü, "*Demokratik rejimi geri çevirmek kimsenin haddi*

(340) a.g.e., s. 124-126.

değildir. Kim buna teşebbüs ederse o akşam dünya başına zindan olacaktır," dedi.

Menderes'in şimdiki hedefi yargıydı. 3 Mayıs 1956'da Adalet Bakanı'nın kararıyla 16 hâkim emekliye sevk edildi. Bunların 3'ü Yargıtay üyesiydi. 12 Haziran'da Yargıtay Başkanı, Birinci ve İkinci Daire Başkanları ve Cumhuriyet Başsavcısı dahil 7 hâkim daha emekliye sevk edildi.

Basın üzerinde de baskılar giderek artıyordu. Yazılardan gazete sahiplerini ve sorumlu müdürlerini de sorumlu tutulacak yasal değişiklikler yapıldı. Baskıların artması üzerine İnönü çok sert bir konuşma yaparak şunları söyledi: *"İrtica ansızın gelmiyor, gözlerimizin içine bakarak adım adım geliyor. Basiretler bağlanmıştır... Karanlıktan medet umanlar tarihimizin karanlık köşelerinde unutulacaktır."*(341)

Üniversiteler de ağır baskı altındaydı. Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanı Prof. Turhan Feyzioğlu bir konuşmasında gençlere *"Nabza göre şerbet vermeyin"* dediği için siyaset yaptığı gerekçesiyle bakanlık emrine alındı.

Sıra sendikalara gelmişti. İktidara gelirken işçilere grev hakkı vaat eden Demokrat Parti şimdi sendikalara tahammül edemiyordu. 20 Nisan 1957'de İşçi Sendikaları Konfederasyonu kapatıldı. Onu İstanbul, Çukurova ve Sakarya'daki sendikaların kapatılması izledi. Artık sendikalı bir hayattan söz edilemezdi.

Siyasi partilerin de demokratik hakları kısıtlanmalıydı. 27 Haziran 1956'da kabul edilen bir yasayla seçim zamanları hariç siyasi partiler açık hava toplantıları yapamayacaklar, salon toplantıları da mülki amirin iznine bağlı olacaktı. Yasanın 13. maddesine göre, suç sayılan toplantıların dağıtılması için güvenlik kuvvetlerine hedef gözetmeden ateş açma yetkisi verilmişti.

Aynı yılın Temmuz ayında CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek tekrar bir Karadeniz gezisine çıktı. Rize'de tutuklanarak yargılandı ve 6 ay hapis cezasına çarptırıldı. Suçu, sırayla esnafın ellerini sıkarak bir gösteri yürüyüşü düzenlemekti! Yalnız CHP değil, CMP toplantıları

(341) a.g.e., s. 130- 136.

da engellendi, bu toplantılara katıldıkları için bazı vatandaşlar karakola götürüldü.

1957 yılı sancılı başladı. 2 Haziran'da dokunulmazlığı kaldırılan Osman Bölükbaşı meclise hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklandı. 6 Eylül'de Fuat Köprülü DP'den istifa etti. Kuruculardan birinin yönetimle görüş ayrılığına düştüğü için partiden ayrılması ciddi sıkıntılarını yaşandığını gösteriyordu.

27 Ekim'de erken seçim yapılması kararı alındı. CHP'de bütün bunlardan sonra tutumunu sertleştirdi. Kars Milletvekili Sırrı Atalay, *"Bağımsız bir mahkeme kuracağız ve Menderes bu mahkemenin huzurunda bütün iktidarının hesabını verecektir,"* dedi.

İsmet Paşa'nın konuşması da çok ağırdı *"Eğer DP'nin şansı varsa benim sağlığımda çekilir. İleride onları müdafaa edecek tek adam ben olacağım."*

Partisinden ayrılan Fuat Köprülü, Hürriyet Partisi mitinginde konuşuyordu: "Bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı koca bir milletin mücadelesidir."[342] Bahsettiği adam, birlikte yola çıktığı en yakın siyaset arkadaşı Adnan Menderes'ti.

Seçimler yapıldı, Her şeye rağmen DP oyların %47'sini, CHP %40'ını almıştı. Hürriyet Partisi'nin oyları %4'e yakındı: CMP'nin oyları ise %7'nin biraz üzerindeydi. Muhalefetin oy toplamı iktidarınkini aşıyordu ama çoğunluk sisteminin sonucu olarak iktidarın meclisteki büyük üstünlüğü devam ediyordu: DP 424, CHP 178, CMP 4, Hürriyet Partisi 4 milletvekilliği çıkarmıştı. Birçok ilde iktidara tepkiler oldu, Gaziantep gibi bazı illerde şiddet olayları yaşandı.

Yeni iktidar içtüzük değişikliği yaparak milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını kolaylaştırdı. Bunu eleştiren ünlü Profesör Hüseyin Nail Kubalı bakanlık emrine alındı.

Bu arada yabancı ajanslarda orduda hükümete karşı bir komplo hazırlandığı yolunda haberler çıktı. Hükümet 16 Ocak 1958'de dokuz subayın tutuklandığını resmen açıkladı. Bunların içinde general yoktu, albay ve daha alt rütbede subaylar vardı. Bunların askeri mah-

(342) a.g.e., s. 143.

kemedeki duruşmaları beraatla sonuçlandı. Buna karşılık onları ihbar eden başka bir subay yanlış ihbar nedeniyle mahkûm edildi.

Oyunun sonuna geliniyordu. 16 Ekim 1958'de Köylü Partisi'yle Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşti. Daha sonra Hürriyet Partisi CHP'ye katıldı. CHP 12 Ocak'ta toplanan 14. Kurultayı'nda "İlk Hedefler Beyannamesini" kabul etti. Bunlar arasında partizanlığın kaldırılması, ikinci meclisin ve Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, basın özgürlüğünün ve memur teminatının sağlanması, üniversitelere özerklik tanınması gibi gerçek bir demokrasinin özellikleri olan hususlar vardı.

DP "vatan cepheleri" kurmaya başladı. Her akşam radyolarda uzun uzun Vatan Cephesi'ne katılan vatandaşların isimleri yayınlanıyordu. Bu isimlerin ne kadar doğru olduğu konusunda halkın kuşkuları vardı. Üstelik bu yolla vatandaşlar cephelere bölünmüştü. Köylerde kahveler, hatta camiler ayrılmıştı.

Bu arada, Kıbrıs antlaşmalarını imzalamak üzere Londra'ya gitmek üzere havalanan Adnan Menderes'in uçağı Londra yakınlarında düştü. O hafif yaralı olarak kurtuldu ama heyetinin bazı üyeleri ile uçağın pilotu ve mürettebatı hayatlarını kaybettiler. Buna rağmen antlaşma imzalandı. Bu Türkiye hesabına büyük başarıydı. 80 yıl sonra Türkiye yeniden Kıbrıs üzerinde söz sahibi olmuştu. Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle birlikte Kıbrıs antlaşmaları Menderes Hükümeti'nin dış politika alanında önemi yadsınamayacak büyük başarılarıydı. Menderes dönüşünde coşkuyla karşılandı. Siyasi çekişmeler bir an için unutulmuştu. Ankara'da kendisini karşılayıp geçmiş olsun diyenler arasında İsmet İnönü de vardı. Artık geçmişteki çekişmeleri bir tarafa bırakmanın zamanı gelmemiş miydi?

27 Mayıs'a Nasıl Gelindi?

Maalesef kısa süren bir yumuşama havasından sonra eski üslup geri geldi. Bu defa muhalefete karşı şiddet eylemlerine başvurulduğu görüldü. CHP'liler Uşak'ta taşlı saldırılarla karşılaştılar. Başına bir taş isabet eden İsmet İnönü yere düştü. Bu Türkiye'de hiç yaşanmaması gereken bir olaydı. İnönü Manisa'ya vardığında şunları söyledi: *"Kanun yolundan çıkmış olanlar, hür vatandaşlar karşısında mağlup*

olacaklardır. Vatandaşlarımızın hizmetleri uğrunda seve seve can vermeyi hayatımızın yüksek şerefli ve son mükâfatı saymaktayız." 3 Mayıs 1959 günü bu ve benzeri olayların yayınlanması yasaklandığı için gazeteler beyaz sütunlarla çıktı. Haberler hızla bütün yurda yayılıyor ve büyük heyecan yaratıyordu.

4 Mayıs 1959 günü havaalanından şehre gelmekte olan İnönü'nün arabası Topkapı'da saldırıya uğradı. Camları taşa tutuldu. Tesadüfen orada bulunan bir binbaşı ile birkaç askerin müdahalesi sayesinde İnönü, sonucu çok vahim olabilecek bu saldırıdan kurtarıldı. Bu saldırıları kim düzenliyordu? Emirleri kim veriyordu? Belli ki, Türkiye bir kardeş kavgasına sürüklenmek isteniyordu. Bundan kazançlı çıkacak olan Türk halkı olmayacaktı.

Meclis artık bir arbede alanı haline gelmişti. DP'liler Eylül ayından itibaren CHP'nin kapatılmasından söz etmeye başladılar. İnönü 10 Ocak 1960'ta Bursa'da şunları söylüyordu: "*Masum vatandaşlara, seçim kaybedilse de iktidarı bırakmayacakları kanaati verilmek isteniyor. Seçimi kaybedecek olanlar iktidarda kalmak isterlerse dünya başlarına yıkılacaktır.*" Belli ki, İsmet İnönü, seçimle gelenlerin seçimle gitmeye yanaşmayacakları kaygısını taşıyordu. Aynen İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa ülkelerinde görüldüğü gibi... İnönü Menderes'in 'muhalefet ihtilal hazırlıyor' sözlerine de şu cevabı verdi: "*Baskı idaresi kurmak isteyenler tabii olarak kendilerini daimi bir ihtilal tehlikesi karşısında görürler.*"

2 Nisan'da İnönü Kayseri'ye giderken Vali, onu taşıyan treni Himmet Dede istasyonunda durdurdu ve İnönü'den geri dönmesini istedi. İsmet Paşa direndi. Sıfatı ne olursa olsun, Türkiye'de İsmet Paşa'yı zorla yolundan alıkoyacak güç yoktu. İnönü Kayseri'ye girdi ama olaylar da devam etti.

Demokrat Parti Meclis Grubu 12 Nisan günü CHP hakkında bir Meclis Tahkikatı açılmasını kararlaştırdı. Bu çok ciddi bir karardı ve demokrasi yolunun sonuna gelindiğinin işaretiydi. 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kuruldu. Bu komisyon partinin bütün kongrelerini, faaliyetlerini ve yayınlarını yasakladı. Komisyonun çalışmaları hakkında haberlerin yayınlanması da yasaklandı. Bu fiilen siyaseti askıya alma kararıydı. İnönü bunun üzerine ünlü sözünü söyle-

di: "*Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam.*" Bu söze de yasak konuldu.

Tahkikat Komisyonu ile ilgili kanuna göre bu komisyon savcılara, sulh ve ceza hâkimlerine ve askeri hâkimlere tanınmış bütün hakları kullanabilecekti.[343] Böyle bir şeyin örneği demokratik ülkelerde görülmemişti. O sıralarda Kore'de büyük sokak gösterileri oluyordu. İnönü mecliste yaptığı son konuşmada, "*Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk milleti Kore milletinden daha az haysiyetli değildir,*" dedi. Bu sözleri üzerine İnönü'ye meclise 12 oturum katılmama cezası verildi.

Tahkikat Komisyonu Yasası'nın kabulünün ertesi günü olan 28 Nisan'da İstanbul'da, 29 Nisan'da da Ankara'da büyük öğrenci gösterileri oldu. Ölen, yaralanan gençler oldu. Sıkıyönetim komutanının emriyle güvenlik kuvvetleri Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kantinini silahla taradılar. Bu kitabın yazarı genç bir üniversite öğrencisi olarak bu olaylara tanık oldu. Daha sonra Polis Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin koridorlarına girerek ateş etmeye başladı. Daha sonra büyükelçiliğe kadar yükselecek olan diplomasi şubesi son sınıf öğrencisi Altan Güven polis kurşunuyla yaralandı ve damağında kalan kurşun ameliyatla çıkarıldı. O sırada kurşun izleriyle delinen fakültenin camları yıllarca ibret göstergesi olarak sergilendi.

3 Mayıs'ta KKK Cemal Gürsel, başbakana verilmek üzere Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e bir mektup göndererek hükümetin değişmesini, Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığından istifasını, anti demokratik yasaların kaldırılmasını ve siyasi tutukluların serbest bırakılmasını istedi. Bu mektubun birinci maddesinde Bayar'ın yerine cumhurbaşkanlığına Menderes'in getirilmesinin istendiği yolundaki bilgilere çeşitli yayınlarda rastlanıyor ama 27 Mayıs'tan sonra basına dağıtan metinde bu ifade yoktu. Menderes Yassıada duruşmalarında mektuptan haberi olduğunu ama metnini görmediğini söyledi. Görmüş olsaydı her şey farklı olabilir miydi? Kimbilir?

Artık ipler kopmuştu. Demokrasi rayından çıkmıştı. Demokrasi yoluyla, seçim yoluyla iktidara gelenler iktidarlarını kaybetmemek için her yolu denemeye hazır olduklarını göstermişlerdi

(343) a.g.e., s. 168-170, 175.

Oysa her şey başka türlü olabilirdi. Yukarıda belirtildiği gibi, DP özellikle dış politikada bazı olumlu işler yapmıştı. Ekonomide büyük sıkıntılar yaşanmış, ama çok sayıda baraj ve liman inşa edilmiş, altyapı iyileştirilmişti. İpleri germek yerine iktidara geldikleri gibi demokrasi yoluyla, seçim yoluyla iktidardan ayrılmayı göze alabilselerdi her şey başka türlü olabilir, 1920 yılından beri kesintisiz çalışan TBMM varlığını ve etkinliğini sürdürebilirdi. En önemlisi Türkiye'de daha sonra demokrasiyi kesintiye uğratan askeri darbeler yaşanmazdı. Ordu kışlasından çıkmazdı. Başta Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan olmak üzere, çok sayıda siyasetçi yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen, hak etmedikleri cezalara çarptırılmazlardı. Siyasetteki yanlışların cezasını seçim sandığında halk vermeliydi, mahkemeler değil... Demokrasinin kuralı böyleydi. Ne yazık ki, bu yapılamadı. Şiddet kullanarak sorunların çözülebileceği sanıldı. Oysa şiddetle demokrasiyi yürütmek, kemanı çekiçle akort etmeye çalışmaktan farksızdı. Maalesef demokrasiyle gelenler iktidarlarını sürdürmek için demokrasiyi feda etmeyi göze almışlardı.

Bu demokrasiden uzaklaşma sürecinin nedenlerini Prof. Emre Kongar şöyle değerlendiriyor:

Demokrat Parti niçin demokrat değildi?

"Birinci neden, bireysel ve örgütseldir: Demokrat Parti'nin kurucuları ve yöneticileri, tek parti döneminin Cumhuriyet Halk Partisi'nden yetişmiş politikacılardır. Ne yazık ki bunlar, geçmiş dönemin tek parti uygulamaları geleneğinden kurtulamamışlar, kendilerini iktidara taşıyan sürecin önemini fark edememişlerdir.

"İkinci neden, toplum bilimseldir. 1950 Türkiye'si, bir demokratik rejimin gerektirdiği bilinci geliştirmiş olan endüstrileşmiş ve kentleşmiş bir nüfusa, bir seçmen kitlesine sahip değildir.

"Üçüncü neden, dış dinamik ögelerine bağlıdır: Türkiye'yi bütünüyle pençesine alan Soğuk Savaş, anti-komünist niteliğiyle dinci ve mufazakar ideolojilere ve siyasete destek verir. ...Böylece Soğuk Savaş'ın etkileri Demokrat Parti'nin 'çok partili rejimi' 'demokrasiye' doğru değil, 'çoğunluğun diktatörlüğüne' doğru yönlendirmesine destek verir."[344]

(344) Kongar, Emre, *Tarihimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, s. 193-194, 219.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi

Hikâyenin gerisi biliniyor. 27 Mayıs günü silahlı kuvvetler iktidara el koydu. Türkiye artık, bir süre için bile olsa demokrasiyle idare edilen ülkeler arasında yer alamayacaktı. Bu Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin hak etmediği bir durumdu.

Yabancılar, özellikle Amerikalılar bir darbenin yaklaştığını görüyorlar mıydı? Gördükleri anlaşılıyor. 24 Mayıs 1960'ta darbeye 3 gün kala Washington'da yapılan Ulusal Konsey Toplantısı'na... CIA Başkanı Allen Dulles "*Darbenin artık an meselesi*" olduğunu bildiriyor ve şunları söylüyor: "*Menderes ile İnönü arasında kan davasına dönüşen kişisel kavga anayasal bir krize dönüştü. Öğrenci gösterileri arttı. Artık öğrenci olmayanlar da ayaklanmaya katılıyor. Bazı askerler bile gösterilere katılıyor. Türk ordusu ile polis arasında düşmanlık, kin ve husumet oluştu. Ordu ikiye bölündü. Yüksek rütbeli subaylar hâlâ hükümete sadık durumdalar. Ama alt kademedekiler hükümet ile muhalefet arasında bölündüler. Göründüğü kadarıyla Menderes, hoşnutsuzluğun boyutlarını idrak edemiyor. Durum daha da kötüleşebilir ve sonuçta ordu yönetime el koyabilir... Türkiye'deki durum gerçekten çok rahatsız edici bir hal aldı. Artık olayların yaratacağı sonuçları tartışmalıyız.*" Peki, darbenin geleceğini gören Amerika bunu önlemek için bir şey yapıyor mu? Hiç değilse Menderes'i uyarıyor mu? Şimdiye kadar açıklanan belgelerde bunun işareti yok.

Darbeden iki gün sonra Orgeneral Cemal Gürsel, Amerikan Büyükelçisi Fletcher Warren'i davet etti. Daha sonra Dışişleri Bakanlığı'na getirilecek Selim Sarper de görüşmede hazır bulundu.

Amerika darbeyi nasıl karşılamıştı? Büyükelçi Washington'a gönderdiği raporlarda ne diyordu? 27 Mayıs ile 28 Mayıs günlerinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Warren, Washington'a 32 mesaj gönderdi. ABD bu yazışmalardan sadece ikisi üzerindeki gizliliği kaldırdı. Gerisinin içeriği bilinmiyor.

Gizliliği kaldırılan belgelerden öğrenildiğine göre, Gürsel Menderes'i uyarmaya çalıştığını ama başaramadığını söylüyor ve darbenin kaçınılmaz hale geldiğini belirtiyordu. Büyükelçi Warren, Gürsel'e "*Daha önce Latin Amerika'da görev yaptım. Birçok askeri darbe gördüm. Amacını bir kenara bırakalım ama asker olsaydım, yapılış biçi-*

minden dolayı gurur duyardım. Gördüğüm en titiz, en etkin ve en hızlı askeri darbeydi," diyordu. Bu gerçek düşüncelerini yansıtıyor muydu? Daha sonra ülkesinde gönderdiği raporda bu darbenin ciddi sıkıntılar yaratabileceği düşüncesinde olduğu ve bir darbeler döneminin başlamasından kaygılandığı görülüyor.

Gene de görüşmede Gürsel'e destek vaadinde bulunuyor: *"Önümüzdeki aylarda da sizin, cuntanın ve işbaşına gelecek hükümetin sorunları aşmanıza yardımcı olmaya çalışacağım."* Ama şunları da söylemekten kaçınmıyor: *"Latin Amerika ülkelerinde ordu, dengeyi oluşturan araç ya da başvurulacak son mahkeme olarak görülür. Atatürk'ün Türkiye'si hiçbir zaman bu durumda olmadı ve bununla gurur duydu. Ama şimdi aynen o duruma düştü. Gelecekte Türk ordusunun, Türk halkını da yakından ilgilendiren ve bölen herhangi bir siyasi çekişmenin dışında kalmakta çok zorlanacağını düşünüyorum. Bu düşünce, beni askeri darbeden daha fazla endişelendiriyor."*

Gürsel, konuşmasının sonunda, *"Türkler daima ABD'yle işbirliği istediler. Amerikalıları ben de seviyorum ve öyle davranıyorum,"* diyor ama belli ki, Gürsel'in büyükelçiyi davetinin esas amacı başka:

"180 milyon lira maaş ödememiz gerek. Bizde 23 milyon var. ABD destek olur mu?" diyor. Büyükelçinin mesajının altındaki notta ise ABD'nin Türk Hükümeti'ne fonlardan avans verdiği yazılı ama miktarı belirtilmiyor. Görüşmede Büyükelçi Gürsel'e "Etkin ve mütevazı bir plan" veriyor. Belli ki, Amerika askeri yönetime bir yol haritası çizmiş. Bu planın içeriğinde ne var? Telgrafların o bölümü hâlâ gizli. Önemli olan da bu plan. Anlaşılıyor ki, Amerika darbeyi önleyememiş, belki de önlemeye çalışmamış ama darbeden sonra askeri idareyi yönlendirmeye çalışmış. Etkili olmuş mu? Bilinmiyor. Ancak Amerika'nın darbenin nedenlerini nasıl değerlendirdiğine dair bir ipucu var.

27 Mayıs İhtilali ABD'de 31 Mayıs günü yapılan üst düzey bir toplantıda değerlendiriliyor. O toplantıda CIA'den Robert Amory şöyle diyor: *"Genç subayları, Menderes'e karşı duydukları düşmanlık, muhalefete yönelik baskı, İnönü'ye duyulan sempati ve Menderes hükümeti içindeki yolsuzluklara duyulan hoşnutsuzluk harekete geçirdi... Ancak yaşanan kargaşadan Kürtler yararlanabilir."*

Büyükelçinin diğer telgrafında Bayar, Menderes ve diğer hükümet üyelerinin idam edilmemesi için ciddi uyarıda bulunduğunu söylüyor.

Büyükelçi, Dışişleri Bakan Yardımcısı Jones'a da özel bir mektup da gönderiyor. Bu mektubun en çarpıcı cümlelerinden biri, Sovyetler'in Türkiye'ye önerdiği 500 milyon dolarla ilgiliydi. Warren, *"Nasıl böyle cazip bir teklifi reddedebilirler? Bir kez kabul ederlerse bu ABD ve Batı dünyası için büyük ve trajik bir yenilgi olur,"* diyordu.

Diğer önemli bir bilgi de şu: Başkan Kennedy Menderes ve arkadaşlarının idam cezasına çarptırılmasından sonra, o tarihte Büyükelçilik görevini üstlenmiş olan Hare vasıtasıyla Gürsel'e sözlü bir mesaj gönderiyor ve kuvvetli ifadelerle Menderes'in idam edilmemesini istiyor.(345)

27 Mayıs Darbesi, hükümete ve ordu hiyerarşisine karşıydı. Darbenin ilk gününde halka ilan edilen amacı "...Partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi seçimi kazananlara devretmekti."

Darbenin sorumluluğunu üstlenen Milli Birlik Komitesi'nin 38 üyesi de aynı görüşte miydi? Pek öyle olmadığı anlaşılıyor, çünkü 13 Kasım 1960'ta Komitesi'nin 14 üyesi tasfiye edilerek yurtdışı görevlere gönderildi.

Yassıada Mahkemeleri'nin oluşumu da darbenin hedef olarak benimsediğini söylediği demokrasiye ve hukuka uygun değildi. Mahkemenin başkan ve üyeleri ile savcıları, askerlerin işbaşına getirdiği hükümetin önerisi üzerine gene Milli Birlik Komitesi'nce atanmışlardı. Bu da hukukun temel ilkelerinden olan tabii hâkim kuralına aykırıydı. Bu mahkemenin tarafsız bir yargılama yaptığına inananların sayısı çok değildi.

Yassıada Mahkemesi 592 sanığı yargıladı. Savcı bunlardan 228'i hakkında ölüm cezası istedi. Sonuçta 15 kişi hakkında idam cezası verildi. Bu 15 kişiden Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam cezaları onaylandı ve infaz edildi. İnönü'nün ve Cemal Gürsel'in bu idamları önleme ça-

(345) Batur, Nur, *Sabah*, 1 Temmuz 2007.

baları sonuç vermedi. 31 eski DP yöneticisi müebbet hapse mahkûm oldu. 418 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. 123 kişi beraat etti. Celal Bayar'a verilen ölüm cezası yaşı nedeniyle yerine getirilmedi. Bayar sağlık nedeniyle 11 Kasım 1964'te serbest bırakıldı. 1961'de kurulan İsmet İnönü hükümeti zamanında çıkarılan af yasası ile Yassıada mahkûmlarından bir bölümü affedildi. Bazıları yıllar sonra siyasi haklarına kavuşup yeniden parlamentoya döndüler. Bunlar arasında bulunan Hayrettin Erkmen 1979'da kurulan Süleyman Demirel Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı oldu.

Mithat Paşa'nın Taif Kalesi'nde öldürülmesinden sonra Türkiye'nin tarihinde ilk defa bir başbakan idam ediliyordu. Bu toplumun vicdanında derin bir yara açtı. Siyasi hayata da büyük darbe vurdu. Ondan sonra yıllarca hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Zamanla idam edilenlerin ve Yassıada'da mahkûm olanların itibarı iade edildi. Menderes'in adına havaalanı, yollar, okullar yapıldı ama bu olumsuz izler bir türlü silinemedi. Kırılan bir vazo ne kadar tamir edilse eski halini alamıyordu. Ama yaşanan bu acı verici olay DP dönemindeki bazı yanlışları, özellikle demokrasi ilkeleriyle bağdaşmayan söz ve eylemleri unutturmamalıydı. Öğrenci eylemleri sırasında öldürülen gençler de unutulmamalıydı.

27 Mayıs'ı yapanlar, ilk gün ilan ettikleri hedeflerle bağdaşmayan başka şeyler de yaptılar. Bunlar arasında 235'i general ve amiral olmak üzere 5000'e yakın subayın ordudan çıkarılması geliyor. Bunlar niçin tasfiye edilmişti? Suç mu işlemişlerdi? Öyleyse niçin yargılanmamışlardı? Onlar, ülkelerine yıllarca şerefle hizmet ettikten sonra bir anda görevlerinden uzaklaştırılmış olmalarını ailelerine, çevrelerine nasıl anlatacaklardı? Gerek askerler gerek siviller arasında yapılan ve maalesef yıllarca Türkiye'de artık alışılmış bir usul haline gelen her tasfiye hareketinden sonra bu sorular sorulmuştu ve sorulacaktı. Amacı ne olursa olsun bu tasfiye hareketinin bir benzerine başka demokratik ülkelerde rastlanmamıştı. Üstelik bu kararla tasfiye edilen subaylara emekli ikramiyelerinin verilebilmesi için Amerika'dan mali yardım istenmesi de başka bir rahatsızlık konusu oldu.

Milli Birlik Komitesi'nin başka bir olumsuz kararı da üniversite öğretim üyelerinden 147 kişinin tasfiyesiyle ilgiliydi. Görevlerinden

uzaklaştırılanlar arasında Tarık Zafer Tunaya, Yavuz Abadan, Sabahattin Eyüboğlu, Nusret Hızır, Mina Urgan, Haldun Taner gibi çok değerli bilim adamları da vardı. Bu karara tepki gösteren Turhan Feyzioğlu, Sıddık Sami Onar, Fikret Narter ve Suat Kemal Yetkin rektörlük görevlerinden istifa ettiler.

Bir MBK üyesinin Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin en değerli öğretim üyelerinden Prof. Sadun Aren hakkında söylediği kırıcı sözler üzerine Mülkiye öğrencileri meclis binasına kadar bir protesto yürüyüşü yaptılar. Bu protestoyu MBK üyelerine doğrudan anlatmak için seçilen üç öğrenci arasında bu kitabın yazarı da vardı. MBK üyeleri gençleri yatıştırmaya çalıştılar ve yanlış anlama olduğunu söylediler.

MBK bu gibi karar ve eylemleri nedeniyle adım adım yalnızlığa doğru sürükleniyordu. Buna karşılık o dönemde hazırlanan ve Kurucu Meclis'te 2 çekimsere karşı 260 oyla onaylanıp halkoyuna sunularak kabul edilen yeni Anayasa demokratik devletin birçok özelliğini içerdiği için ülkede ve dünyada olumlu karşılandı. Bu anayasanın hazırlanmasında İstanbul ve Ankara üniversitelerinin büyük katkıları oldu. Ayrıca bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Çeşitli kesimleri temsil etmesi arzulanan bu Kurucu Meclis'e gönderilen üyelerin yapısı şöyleydi: Devlet Başkanı (10), MBK (18), İller (75), CHP (49), CKMP (25), Barolar (6), Basın (12), Eski Muharipler Birliği (2), Esnaf Kuruluşları (6), Gençlik (1), İşçi Sendikaları (6), Odalar (10), Öğretmen Kuruluşları (6), Tarım Kuruluşları (6), Üniversiteler (12), Yargı Organları (12).[346]

Dengeli bir yapının oluşturulmasına çalışıldığı anlaşılıyordu. Ancak partilerden temsilci alınırken kapatılan DP'den hiç temsilci alınmaması dikkat çekti. Eski iktidar partisi yok farz edilmişti.

Kurucu Meclis'in Başkanlığına Rauf Orbay getirilmişti. Kurucu Meclis açılınca partiler yeniden faaliyete geçtiler. Eskiden var olan Cumhuriyet Halk Partisi ile Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin yanı sıra Adalet Partisi ve Türkiye İşçi Partisi gibi yeni partiler kuruldu.

(346) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 369-370.

Seçimler ve İsmet Paşa'nın Başbakanlığında Demokrasiye Dönüş

1961 yılında yapılan ilk seçimlerde CHP oyların %36,7'sini alarak birinci parti oldu ve 173 milletvekilliği çıkardı. Yeni kurulan ve DP'nin devamı olduğunu saklamayan Adalet Partisi oyların %34,7'sini aldı ve 158 milletvekili çıkardı. YTP 65 ve CKMP 54 milletvekilliği kazandı.

İnönü'nün başkanlığında 20 Kasım 1961'de kurulan ilk hükümetin ömrü sadece yedi ay sürdü. Bu aslında, Atatürk dönemindeki İnönü hükümetleriyle birlikte düşünüldüğünde İsmet İnönü'nün kurduğu sekizinci hükümetti. Bir askeri müdahale döneminden sonra işbaşına gelen bu ilk sivil hükümetin programında demokrasi ve insan hakları alanlarında neler yer alıyordu. İnönü, mecliste programla ilgili olarak yaptığı konuşmada: "*Karma hükümet memlekette demokratik rejimin tam manasıyla bir vasıtası olarak işleyecek durumda ve kudrettedir*" diyordu.

Programda bunlar yazılıydı. Peki, uygulamada ne oluyordu? Doçent Adnan Benk, Fransız Eğitim Bakanlığı Başmüşaviri Gayton Picon'un "Çağdaş İnsanlık" başlıklı bir yazısını Türkçeye çevirdiği ve *Ataç* dergisinde yayınladığı için Ceza Kanunun 142. maddesi gereğince 4 Ocak 1963'te derginin yazı işleri müdürü İsmail Avşar ile birlikte tutuklandı. Her ikisi de kelepçelenerek hâkim huzuruna çıkarıldı. Bu olay mecliste ve üniversitelerde büyük tepki uyandırdı. Özgürlüklerin savunucusu İsmet İnönü'nün başbakan olduğu ve özgürlük savaşçısı Turhan Feyzioğlu'nun yer aldığı bir hükümet zamanında böyle bir şey olabilir miydi?

Mülkiye Fikir Kulübü bu olay nedeniyle Prof. Turhan Feyzioğlu'nu üyelikten çıkardı. Yıllarca öğrencilerin demokratikleşme yolundaki eylemlerine öncülük eden Feyzioğlu'ndan daha güçlü bir tepki bekleniyordu.

25 Aralık 1962 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir makalesinde Türkiye için sosyalist modeli önerdiği için yazar Şadi Alkılıç gazetenin yazı işleri müdürü Kayhan Sağlamer'le birlikte tutuklandı. Alkılıç altı yıl üç ay ağır hapis cezasına çarptırıldı. *Sosyalist Türkiye* başlıklı kitabı toplatıldı. Bu kitap için de dava açıldı. Bu kitap

ancak 1969 yılında temize çıkabildi. Gerçek bir demokrasiye ulaşabilmek için Türkiye'nin daha uzun bir yolu vardı.

Aslında mahkemeler yasaları uyguluyorlardı ama 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamında böyle yasaların hâlâ yürürlükte kalmaması gerekiyordu. 141. ve 142 maddelerin ceza yasasından çıkarılması için yıllarca beklenmesi gerekecekti.

Daha sonra İnönü iki hükümet daha kuruldu. 25 Haziran 1962'de kurulan hükümet bir buçuk yıl, 25 Aralık 1963'te kurulan son İnönü hükümeti de 14 ay görevde kaldı.

Bu İsmet İnönü'nün siyasi yaşamındaki son ve belki de en zor hükümetlerden biri oldu. 1963 yılının Noeli'nde saldırıya geçen Kıbrıslı Rumlar çok sayıda Türk'ü öldürdü. Bir binbaşının banyo küvetinde öldürülen eşinin ve çocuklarının fotoğrafı yıllarca hafızalarda acı bir anı olarak kaldı. Rumları durdurabilecek tek güç vardı: Türkiye. Ne yazık ki, Türkiye bir müdahalenin hazırlığını yaparken ABD Başkanı Johnson'dan çok ağır bir mektup geldi: Türkiye Ada'ya müdahale ederse ve bunun sonucunda Sovyetler Birliği Türkiye'ye saldırırsa NATO Türkiye'yi korumayabilirdi. NATO'nun tarihinde böyle bir mektup hiçbir ülkeye gönderilmemişti ve bundan sonra da gönderilmeyecekti. İnönü buna gerekli cevabı verdi ama vazo bir kere daha kırılmıştı. Ne kadar yapıştırılsa eski halini alamayacaktı.

İsmet İnönü hükümetleri zamanında Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi ve güçlenmesi mümkün olabildi mi? Pek değil.

Bütün çabalara rağmen askerlerin siyasetten tamamen uzaklaştırılmaları bir türlü mümkün olamıyordu. Birinci İnönü hükümetinin kurulmasından bir gün önce, parti liderleri komutanların önünde cumhurbaşkanlığına Cemal Gürsel'i destekleme vaadi vermek zorunda bırakıldılar. Bazı çevrelerin Prof. Ali Fuat Başgil'i cumhurbaşkanı yapma girişimleri demokratik olmayan yollardan engellendi.

Bu arada 22 Şubat 1962'de Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir ve bazı arkadaşlarının bir darbe girişimi oldu. Başbakan İsmet İnönü'nün soğukkanlı manevraları ile bu önlendi ve darbe girişimcileri affedildi. Ama aynı subaylar aynı girişimi 20-21 Mayıs 1963'te tekrarlamaya kalkışınca ağır biçimde cezalandırıldılar. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan yargılanarak idama mahkûm edildiler.

Bazı askerler hapis cezasına çarptırıldı. Bütün Harp Okulu öğrencileri okuldan uzaklaştırıldı. Bir darbe önlenmişti ama askerin kışlasına tamamen çekilmesi sağlanamamıştı. İnönü gene de her fırsatta demokrasiden, özgürlüklerden yana olduğunu kanıtlıyordu. Bazı gençlerin sosyal demokrat eğilimli oldukları için önemli devlet kurumlarına alınmalarının bazı devlet kuruluşlarınca engellenmesi girişimlerine karşı çıkmıştı.

Son İnönü hükümetinin görevden ayrılmasından sonra Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında bir hükümet kuruldu ama bu hükümetin ömrü sekiz ay sürdü.

1965 seçimlerinden önce Cumhuriyet Halk Partisi siyasi yelpazedeki yerini yeniden belirledi. İsmet İnönü 29 Temmuz 1965 tarihinde Abdi İpekçi'ye verdiği bir mülakatta, CHP'nin "ortanın solunda" bir parti olduğunu söyledi.

Demirel'li Yıllar

1 Ekim 1965 seçimlerini kazanan Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel başbakanlığı üstlendi ve 1971 yılının Mart ayına kadar altı yıla yakın bir süre Başbakanlıkta kaldı.

Demirel'in hükümet programında demokrasi ve insan hakları konusunda neler yazılıydı? Demirel mecliste programı okurken şöyle diyordu: "*Dünyada hürriyet, demokrasi, bağımsızlık, iktisadi gelişme ve siyasi ilerleme alanında ciddi gayretler gösteren yeni ülkelere Türkiye'nin tecrübelerini, düşüncelerini tanıtmanın dünya barışına ve genel gelişmeye büyük hizmeti olacağına inanıyoruz.*" Peki, bu demokrasiyi kim koruyacaktı? Demirel şöyle diyordu: "*Silahlı kuvvetlerimizin her türlü politik tesir ve cereyanlardan uzak kendi emir ve komuta düzeni içinde yurt güvenliği ve demokrasinin korunması hususundaki asil görevlerini huzurla yapabilmelerine destek ve müzahereti milli vazifelerin en kutsalı olarak telakki ediyoruz.*" Demek ki o tarihlerde demokrasinin korunması silahlı kuvvetlerin asli görevleri arasında sayılıyormuş. Basın özgürlüğü konusunda ne düşünülüyormuş? Demirel şöyle diyor: "*Devletin basın hürriyetine gölge düşürmeden, meselelerin çözümlenmesinde ona yardımcı olması gerektiğine inanıyoruz. Hür cemiyet düzeninin ve demokratik sistemin en büyük teminatı olan basını-*

mıza her bakımdan destek olmak, bizim için en büyük mazhariyet olacaktır. Basınla ilgili suçların affı lüzumuna kaniyiz."

Demirel bu oldukça uzun iktidarında 1961 Anayasası'ndan çok şikâyet etti.

AP İktidarı bir anayasa değişikliği projesi hazırladı. Bu projede yer alan hükümler arasında akademik özgürlüklerin sınırlanması, evvelce özgür bir yapıya kavuşturulan TRT'nin daha sıkı denetlenmesi, savcıların hükümet tarafından atanması, komünizm ve anayasadışı cereyanların engellenmesi, "propaganda, telkin ve tahrik" yasakları getirilmesi ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenmesi gibi kısıtlayıcı hususlar yer alıyordu. İşin tuhaf tarafı, anayasanın özgürlükçü yapısına, demokratik seçimlerle gelen bir hükümetin kısıtlama getirmek istemesiydi.

Uygulamada da demokrasiyle bağdaşmayan bazı gelişmeler oldu. Bunlardan belki de en ilginci 7 Mayıs 1966 gecesi yaşandı. O gece meclis binası İçişleri Bakanı'nın talimatıyla polislerce basıldı ve didik didik arandı. Polis ne arıyordu? Mart ayında Ankara'da Demirel Hükümeti'ni eleştiren bazı bildiriler dağıtılmıştı. Bu bildirilerde silahlı kuvvetlere müdahale çağrısı yapılıyordu. Bildiriler nerede ve kimin tarafından hazırlanmıştı? Avrupa'da hazırlanıp Türkiye'ye gönderildiği iddia edildi. Ama İçişleri Bakanı Faruk Sükan başka görüşteydi. Ona göre bildiriler meclisteki bazı daktilolarda yazılmış ve teksir makinelerinde çoğaltılmıştı. Bu nedenle Sükan polise meclisin her köşesinin aranması talimatını verdi. Polis gece yarısı meclise baskın yaptı.

Ertesi gün muhalefet buna büyük tepki gösterdi. İnönü: *"İlk işimiz meclise tecavüz edenleri cezalandırmaktır. Vakit geçirilemez. Eşkıyanın bu gece ne yapacağı belli olmaz"* dedi. Bu olayın demokrasiyle bağdaştırılmasına olanak yoktu. Hükümet iyi bir sınav verememişti.

O dönemde Türkiye'de demokrasiyle bağdaşmayan başka şeyler de olmuştu. Ünlü yazar Orhan Kemal tutuklanmıştı. Muammer Aksoy'la Muhsin Ertuğrul işlerini kaybettiler. Yaşar Kemal, Can Yücel, Nesimi Çimen ve Ruhi Su hakkında "dini siyasete alet ederek komünizm propagandası yapmak suçundan" soruşturma açıldı. Din yoluyla nasıl komünizm propagandası yapılabileceği anlaşılamadı.

12 Mart 1971 Muhtırası

Anayasa ve demokrasi tartışmaları sürerken Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir muhtıra verdi. Bu muhtırada "*Parlamentonun ve hükümetin süregelen tutum, görüş ve icraatı yurdumuzu kardeş kavgasına, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş... Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini ağır bir tehlike içine düşürmüştür*" denilmekte, partiler üstü bir anlayışla mevcut anarşik durumu giderecek, anayasada öngörülen reformları Atatürkçü bir düşünceyle gerçekleştirecek bir hükümetin oluşturulması istenmekteydi. Bu yapılmadığı takdirde Silahlı Kuvvetler yönetimi doğrudan doğruya üzerine alacaktı.

Başbakan Demirel, bu muhtıra üzerine görevi bırakmak zorunda kaldı. Askerler siyasete yön verme alışkanlıklarından vazgeçmemişlerdi. Askerlerin talepleri arasında anayasa değişiklikleri de vardı. Ama askerler şimdi, 27 Mayıs'ı yapan askerlerin hazırlattığı anayasadaki bazı özgürlüklerin kısıtlanmasını istiyorlardı. Türkiye bir kere daha demokrasi yolundan uzaklaştırılıyordu. Bu defa askerler eliyle ama seçilmiş siyasetçiler aracılığıyla... Acı olanı da buydu. Siyasetçiler askerlerin müdahalesine boyun eğmişlerdi. Ama hepsi değil. Ecevit, Baykal ve arkadaşları bu müdahaleye direnenler arasındaydı.

Bu defa meclis kapatılmadı ama demokrasi ilkeleriyle bağdaşmayan biçimde, askerlerin gözetiminde sivil bir hükümet kuruldu. Hükümetin başına CHP üyeliğinden istifa ettirilen eski milletvekillerinden Profesör Nihat Erim getirildi. Ne yazık ki, o da 1961 anayasasının Türkiye için "bir lüks" olduğunu söylüyordu.[347]

Nihat Erim iki hükümet kurdu. Birincisinde 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 Milli Birlik Grubu üyesinin yanında 10 teknokrat vardı. Bu hükümetin programında demokrasiden nasıl söz ediliyordu? Nihat Erim mecliste şunları diyordu: "*Bu muhtıra (12 Mart muhtırası) ile tutulan yol, yurt sorunları karşısında çok hassas olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin demokratik rejime ve Anayasa düzenine bağlılığının en açık delilidir.*" Nihat Erim'in konuşmasında bunun dışında demokrasi ve özgürlüklerden bahseden bir söz yer almıyor.

(347) a.g.e., s. 412.

12 Mart Muhtırası'nın yaptığı ilk işlerden biri sol darbe hazırlığı içinde oldukları iddia edilen 5 general, 1 amiral ve 35 albayın silahlı kuvvetlerden çıkarılması oldu.

Hükümetin kurulmasından iki ay sonra, İsrail'in İstanbul Başkonsolosu kaçırıldı. Bunun üzerine, sanki bunun sorumlularıymış gibi, Adalet Partisi'ne muhalefet ettikleri bilinen çok sayıda profesör, yazar, sanatçı, öğretmen, avukat, sendikacı öğrenci ve işçi yakalanarak hapsedildi. Bunların yargılanmaları sırasında hukukun temel ilkelerinin tamamen göz ardı edildiği görüldü. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkında idam cezası verildi. Ne yazık ki, parlamento bu idam cezalarını hiçbir tereddüt geçirmeden onayladı. Oysa çağdaş demokrasilerde bu üç gence atfedilen suçlar, bu kadar ağır cezayı gerektiren nitelikte değildi. Bu idam cezaları mecliste onaylandıktan sonra İsmet İnönü'nün liderliğindeki CHP'nin üzerine Anayasa Mahkemesi cezaları bozdu. Ancak parlamento kararında ısrarlıydı. Bazıları acaba 27 Mayıs'ta idam edilenlerin intikamı alınmak isteniyor, diye düşündü. Sonuçta bu üç genç 6 Mayıs 1972'de asıldı. Uzun yıllar CHP de görev yapan tanınmış bir hukuk profesörü ve siyaset adamı olan Nihat Erim'in başbakanlığında, askerlerin baskısı sonucunda da olsa insan haklarının bu kadar ihlal edilmesi çok üzüntü verici bir tablo yarattı.

Nihat Erim'in 1946 seçimleri sırasında *Ulus* gazetesine yazdığı bir makalede, "*Sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahede edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağıya bir otorite tesis etmektir*" yolundaki düşünceleri 12 Mart döneminde acı bir anı olarak hatırlandı.[348]

Birinci Nihat Erim hükümeti sadece sekiz ay görevde kalabildi. Hükümetteki 11 teknokrat bakan, hükümetin bazı uygulamaları ve muhafazakâr eğilimli parlamentonun tutumu dolayısıyla istifa ettiler. Daha sonra Nihat Erim yeni bir hükümet kurdu. İkinci Erim hükümetinin ömrü de beş ay sürdü. Onun yerine Milli Savunma Bakanı Ferit Melen geçti. Nihat Erim hükümetten ayrıldıktan bir süre son-

(348) Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul, 2002, s. 519.

ra maalesef bir terörist saldırı sonucunda öldürüldü. Melen hükümeti de 11 ay iktidarda kalabildi.

O sırada cumhurbaşkanlığı seçimi yapılacaktı. Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığına seçilmek istemesi ciddi bir kriz yarattı. O zaman kadar çekişme halinde olan Demirel ile Ecevit uzlaşmaya vararak Emekli Oramiral Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlığına seçilmesini sağladılar. Daha sonra Ferit Melen başbakanlıktan ayrıldı. Cumhurbaşkanı onun yerine Naim Talu'yu başbakanlığa getirdi. Onun başkanlığındaki hükümet AP, CGP ve bağımsızlardan oluşan bir seçim hükümetiydi ve sadece sekiz ay görev yapabildi.

12 Mart döneminde 1961 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle temel hakların kullanılmasında sınırlama getirildi, gözaltında tutma süresi önce 7 güne sonra 15 güne çıkarıldı. Memurların sendikalara üye olmaları yasaklandı. TRT'nin özerkliği kaldırıldı ve üyelerinin seçiminde hükümetin etkin olduğu Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu.[349]

Aynı dönemde çok sayıda değerli bilim adamı, yazar, gazeteci, sendikacı, avukat ve işçi, tutuklandılar ve ağır cezalara çarptırıldılar. Bunlar arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı, ünlü anayasa profesörü ve yazar Mümtaz Soysal ile Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Azra Erhat gibi çağdaş hümanist düşüncenin önde gelen temsilcileri de vardı. Tanınmış gazeteci Altan Öymen de uçak kaçırmaya teşebbüs suçundan tutuklandı ve bir süre hapis yattı. Sonunda bunun gayri ciddi bir ihbardan kaynaklandığı anlaşıldı. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) gibi önemli kuruluşlar hakkında da dava açıldı ve bunların bazı yöneticileri gizli örgüt mensubu olmakla suçlanarak ağır hapis cezalarına çarptırıldılar.

Aynı dönemde TCK'nin 141, 142 ve 163. maddeleri, bir baskı aracı olarak kullanıldı. Türkiye İşçi Partisi ile Milli Nizam Partisi o tarihlerde anayasa mahkemesi tarafından kapatıldı.12 Mart döneminde Türkiye'de demokrasi bir kere daha inişe geçmişti.

1969 ile 1974 yılları arasında anayasa yedi kere değiştirildi. En

(349) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, s. 265.

önemli değişiklikler 1971 ve 1973 yıllarında yapıldı. Değişikliklerde başı AP çekiyordu. Görünürde 12 Mart Muhtırası Adalet Partisi'nin başında olduğu hükümete ve Başbakan Süleyman Demirel'e karşı verilmiş ve Demirel çekilmek zorunda kalmıştı. Ama zaman içinde bu muhtıranın esas mağdurunun sol kesim olduğu görüldü.

Askerlerin baskısıyla yapılan anayasa değişiklikleri esas olarak AP'nin istediği doğrultudaydı. Başbakan Nihat Erim, *"Demirel beni bir kere ziyaret ederse ben onu iki kere ederim,"* diyerek devrilen başbakana sıcak mesajlar gönderiyordu.

12 Mart Muhtırası karşısında CHP Genel Başkanı İnönü ile Genel Sekreteri Bülent Ecevit farklı görüşleri savundular. Partide ikilik ortaya çıktı. Deniz Baykal ve arkadaşları Ecevit'in yanında yer aldılar. İnönü askerlerin müdahalesini parlamenter manevralarla sınırlamaya çalışırken, Ecevit 1971 muhtırasının kendisine karşı verildiğini söyledi.

12 Mart Muhtırası'nın dayatmasıyla anayasada yapılan değişiklikler bazı partileri tatmin etmemişti Adalet Partisi ile onun içinden çıkanların kurduğu Demokratik Parti daha fazla değişiklik istiyorlardı. Onların görüşüne göre kuvvetler ayrılığı ve yargı denetimi gerekçesi ile milli iradeye kayıt getirilmemeli, özgürlüklerin kötüye kullanılmasını engelleyici hükümler kabul edilmeli, tabii senatörlük ve kontenjan senatörlüğü kaldırılmalı, olağanüstü hallerdeki yetkiler anarşi ve terörle mücadeleyi içerecek biçimde genişletilmelidir.[350]

Demokratik Parti, ayrıca sosyalizme ve sınıf mücadelesine anayasanın kapalı olduğunun ilan edilmesini ve laikliğin yeniden tanımlanmasını istiyordu. Basın ve sivil toplum kuruluşları yeni ve kısıtlayıcı bir anayasa değişikliğine genellikle karşıydı. Anlaşılması zor olan şey, evvelce demokrasi yoluyla iktidara gelen bazı partilerin ve politikacıların özgürlüklerin kısılmasından yana tavır almalarıydı.

12 Mart 1971 ile 1973 seçimleri arasındaki dönem, seçimle gelen politikacıların diktatörlüğe yöneldiğinin bir örneği sayılabilir miydi? Başbakanın seçimle gelmiş bir siyasetçi olması, meclisin açık olması, çoğunluk partisi AP'nin bir ölçüde etkisini sürdürmesi, hatta CHP li-

(350) Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 418.

deri İsmet İnönü'nün hükümete destek vermesi, hükümetin demokratik bir hükümet sayılması için yeterli değildi. Tam tersine o dönemde özgürlükler üzerindeki baskılar arttı ve Türkiye güdümlü bir yönetim altında adım adım demokrasiden uzaklaştı. Bu arada 1973 yılında Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu.

Son tahlilde askerlerin baskısıyla da olsa, seçimle gelmiş milletvekillerinin oylarıyla anayasa ve yasalar, demokratik ölçülerden uzaklaştırılıp baskıcı bir rejimin hukuki yapısını oluşturacak hale getirilmişti. İlhan Selçuk gibi ünlü gazeteciler de 12 Mart döneminde yargılandılar ve işkence gördüler. Bu, 12 Mart döneminde sorumluluk taşıyan seçilmiş politikacılar açısından utanç vericiydi. İlhan Selçuk hayatının son dönemlerinde de tutuklanacak, yargılanıp beraat edemeden hayatını kaybedecekti. 12 Mart dönemindeki demokrasi ve özgürlük karşıtı gelişmeler uzun yıllar hafızalardan silinmeyecekti.

MSP de 48 milletvekili elde etti. 26 Ocak 1974 tarihinde Bülent Ecevit'in başkanlığında CHP-MSP hükümeti kuruldu. Bu hükümetin programını mecliste okurken Bülent Ecevit şunları söylüyordu: "*...İyi işleyen bir demokrasinin temel koşulu olan geniş görüşlülüğü, eleştiriye tahammülü, karşı düşüncelere saygıyı en başta hükümet göstermelidir. Rejimin sıkıntılı yıllarından arta kalmış kırgınlıkları ve kavgaları tarihe gömecek geniş kapsamlı bir genel af çıkarma ve demokrasimizi her bakımdan yüksek bir düzeye eriştirmek üzere düşünce ve inanç özgürlüğü önündeki sınırlamaları kaldırma kararı yer alıyor... Türk milletinin en ileri ölçüde demokratik özgürlüklere layık olduğu inancındayız. Dünya coğrafyasındaki yerimizin de çağdaş dünya koşullarının da ekonomi veya eğitim alanlarındaki eksikliklerimizin de Millet olarak bizi gerçek demokrasinin gerektirdiğinden daha az özgürlükle yetinmek durumunda bırakmadığı kanısındayız... Hükümet olarak siyasal alanda amacımız bugünkü ileri demokrasiler noktasında da kalmamaktadır. O noktanın da ötesinde asıl amacımız halkın yönetime daha büyük ölçüde ağırlığını koyabileceği ve başka ulusların da örnek alabileceği bir Türk Demokrasisi'dir. Çağdaş demokrasi düzeyinin üstünde bir demokrasiye eriştiğimizde Atatürk'ün istediği anlamda, çağdaş uygarlık düzeyinin de üstüne yükselme yolu Milletimize açılmış olacaktır*

inancındayız... Düşünce inanç ve ifade hürriyetlerinin ve diğer temel hak ve hürriyetlerin Anayasanın gösterdiği yönde kullanılmasına engel olan ve demokratik anlayışla bağdaşmayan hükümler bu hürriyetlerin var oluş nedenlerine vücut veren ilkelerin ışığı altında gözden geçirilerek düşünce, inanç ifade hürriyetlerini sınırlayan bütün kısıntılar kanunlarımızdan çıkarılacak basın hürriyeti her yönü ile teminat altında tutulacaktır."

CHP ile koalisyon ortağı MSP arasında cumhuriyetin temel değerli konusunda görüş birliği sağlanabilecek miydi?

CHP-MSP koalisyonu sırasında Türkiye Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirdi. MSP'nin milli duyguları ön plana çıkararak bu harekâta destek olması ideolojik tartışmaları bir süre için unutturdu. Ama daha sonraki yıllarda bu tartışmalar yeniden alevlendi, MSP 12 Eylül döneminde, diğer siyasi partilerle birlikte 16 Ekim 1981 tarihinde Askeri Mahkeme kararıyla kapatıldı.

Ecevit hükümetinin en büyük başarısı, Yunanistan'ın düzenlediği bir darbe ile bu ülkeye bağlanmak üzere olan Kıbrıs'a yaptığı müdahale oldu. Bu müdahale sayesinde ada iki kesime ayrıldı. Kuzeydeki Türklerle, güneyden kuzeye geçen Türkler can ve mal güvenliğine kavuştular ve Kuzey Kıbrıs'ta demokratik yönetimin temelleri atıldı.

Kıbrıs harekâtından sonra Ecevit'in başkanlığındaki koalisyon uzun süre yaşayamadı. Ecevit istifa etmek zorunda kaldı. Belli ki iki koalisyon ortağı arasında laiklik, çağdaşlık, cumhuriyetin değerleri konularındaki köklü görüş ayrılıkları su yüzüne çıkmaya başlamıştı.

Ecevit demokrasiye, laikliğe özgürlüklere bağlılığıyla tanınan çağdaş bir siyaset adamıydı. İktidarda daha uzun süre kalabilseydi Türkiye çağdaş değerler doğrultusunda daha çok yol alabilirdi. Ama onun iktidarı daha çok Kıbrıs sorununun yoğunluğu içinde geçti. Yabancı devletlerin baskısına direnerek Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmiş olması Türkiye'nin tarihine parlak bir sayfa olarak yazıldı.

17 Kasım 1974'te Ecevit'in yerine, kontenjan senatörü Prof. Sadi Irmak başkanlığındaki hükümet işbaşına geldi. O da teknokrat ve bürokratlardan oluşuyordu ve partiler üstü bir görünümü vardı. Bu hükümete mecliste ancak 17 güvenoyu verildi ve sadece dört ay işbaşında kalabildi.

31 Mart 1975 günü Demirel'in başkanlığında dört parti ve bağımsızlardan oluşan bir hükümet kuruldu. "Milliyetçi Cephe" adı verilen bu hükümet mecliste 218'e karşı 220 oyla güvenoyu alabildi. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin programını sunmak için meclisteyaptığı konuşmada Demirel şunlar söyledi: *"Amacımız Türk milletini Atatürk inkılâplarına ve Türk Milliyetçiliğine bağlı; insan haklarına ve milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş... vatandaşlar haline getirmektir"*

O dönemin en önemli olaylarından biri Kıbrıs harekâtı nedeniyle ABD Kongresi'nin Türkiye'ye askeri ambargo kararı almasıydı. Bunun üzerine Türkiye'nin ülkesindeki askeri üs ve tesislerden Amerikan silahlı kuvvetlerinin yararlanmasına son vermesi kararı oldu. Bu kararı Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'den öğrenen ABD Büyükelçisi'nin, kelimenin gerçek anlamıyla ağzının açık kaldığını o görüşmede bulunan diplomatlar anlatıyorlar.

12 Ekim 1975'te 27 ilde ara seçim yapıldı. CHP gene birinci parti oldu. Oyları %43,3'e yükselmişti. AP hemen arkasından geliyordu %41,4 almıştı.

O dönemde ülkede sağ ile sol arasındaki kutuplaşmalar, mecliste de ciddi çekişmelere yol açtı. Petrol fiyatlarındaki hızlı artışın da etkisiyle ülke ekonomisi yönetilemez hale gelmişti. O hükümet de ekonomik zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Demirel'in 70 sente muhtacız sözü o günlerde söylenmiştir. İktidar partileri sol düşünceye karşı mücadele etmeyi başlıca görevlerinden biri sayıyorlardı. O dönemde Adalet Partisi'nden demokrasi alanında ilerleme bekleyenler boşuna bekleyeceklerdi. Aydınlara yönelik baskılar devam etti.

5 Haziran 1977 seçimleri, CHP açısından başarıyla sonuçlandı. Oyların %41,4'ünü alan CHP 213 sandalye kazandı. AP %36,9 ile 189 sandalyede kaldı. Ecevit'in seçimden sonra kurduğu azınlık hükümeti parlamentoda güvenoyu alamadı. 21 Temmuz 1977'de gene Demirel'in başkanlığında ikinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni kuruldu. Bu hükümet de altı ay dayanabildi.

5 Ocak 1978 de DP'den istifa ederek bağımsız kalan 11 üyenin katılımı ile Üçüncü Ecevit hükümeti kuruldu. Ecevit hükümetin

programını sunmak için mecliste yaptığı konuşmada şöyle diyordu: *"Düşünce ve inanç özgürlüğünü demokrasinin kesin gereği sayan hükümetimiz, özgürlüklerle şiddet eylemlerini veya devletin birliğine, ülkenin bütünlüğüne yönelen saldırıları ve davranışları birbirine karıştırmamak gerektiği kanısındadır. Bu amaçla, Anayasa ve demokrasi kuralları içinde her türlü baskı ve yönlendirmeden uzak bir devlet desteği sağlanacaktır. Sanatta ve kültürde özgürlük ortamının tüm koşulları gerçekleştirilecektir. İnanç özgürlüğü kişinin kutsal ve dokunulmaz hakkıdır. Demokrasinin düşünce özgürlüğü kadar ayrılmaz parçasıdır."*

Ecevit hükümetinin kurulabilmesi için partiye katılan bütün bağımsız milletvekillerine birer bakanlık verildi. Demokratik ülkelerde iktidar partisinin eksiğini tamamlamak için gelen her milletvekiline bir bakanlık verilmesi gibi bir âdet yoktu ama yukarıdaki örneklerin gösterdiği gibi Türkiye'de istikrarlı bir hükümet kurmanın başka yolu da kalmamıştı.

Ecevit'in izlediği çizgi, özellikle dış politikadaki bağımsızlık yanlısı tutum, Amerikan Kongresi'nin ambargo kararının kaldırılması için Kıbrıs'ta taviz vermeye yanaşmaması bazı büyük devletlerin tepkisini çekti. ABD'nin Ankara büyükelçisi, *"Ecevit'in akılsız bir milliyetçiliğe saptandığı"* görüşündeydi. O dönemde Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün özel danışmanlığını yapan bu kitabın yazarı, Türkiye üzerine yapılan ağır baskıların tanığı oldu. Bazı devletlerin Türkiye'ye Kıbrıs'ta büyük bir taviz verdirebilmek için yapabilecekleri baskıların hududu yoktu. Ecevit bu baskılar karşısında direnmesini bildi. *"Bizi duvarın öteki tarafına geçmeye zorlamasınlar"* sözleri bu baskılar üzerine söylenmiştir.

Üçüncü Ecevit Hükümeti zamanında 22 Aralık 1978 günü Kahramanmaraş'ta çok vahim olaylar yaşandı. Etnik nedenlerle başlatılan saldırıların sonucunda 109 vatandaş öldü, 176'sı ağır biçimde yaralandı, yaklaşık 500 ev ve işyeri tahrip edildi. Acaba bu olayların tahrikçileri arasında hükümeti zor durumda bırakıp iktidardan uzaklaştırmak isteyenler de var mıydı?

CHP'deki bu gelişmeleri yabancılar da izliyordu. Kurultay'dan hemen sonra *New York Times* şunları yazıyordu: *"Ecevit'e bağlanmış umutlar düş kırıklığına dönüşüyor. Ekim seçimlerinde Ecevit'in lider-*

liği tehlikeye düşebilir." Bu bir tahmin miydi, yoksa temenni miydi? Yabancılar, sık sık görüldüğü gibi olacakları önceden biliyorlar mıydı? O tarihte Ecevit'i sevindirecek gelişmeler de olmuştu. Kurultay'da büyük çoğunlukla yeniden Genel Başkan seçilmişti. 1975 yılından beri devam eden Amerikan silah Ambargosu, Türkiye Kıbrıs konusunda hiçbir taviz vermediği halde kaldırılmıştı.

Ama bir süre sonra kriz ortamına girildiği görüldü. Kurultay'dan üç gün sonra Bağımsız Devlet Bakanı Enver Akova istifa etti. Hükümet çoğunluğu zaten pamuk ipliğine bağlıydı. Daha önce, ocak ayında İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı'yla Savunma Bakanı Hasan Esat Işık da istifa etmişlerdi.

TÜSİAD gazetelere hükümeti kuvvetle eleştiren ilanlar vermeye başlamıştı. Ticaret ve Sanayi Odaları toplantısından sonra da eleştirisel bir açıklama yapılmıştı.

Ecevit'in bunlara tepkisi sert oldu: "*Bu devlet, işadamlarının muhtırasıyla hükümet kurmaz, hükümet düşürmez. Bu ülkede halkın dediği olur, halkı sömürenlerin değil...*"[351]

14 Ekim 1979'daki ara seçimlerde, boş bulunan 5 milletvekilliğinin tümünü AP kazandı. Ecevit'e istifa etmekten başka seçenek kalmamıştı.

12 Aralık 1979 tarihinde gene Demirel'in başkanlığında Üçüncü Milliyetçi Cephe hükümeti kuruldu. Demirel, hükümetin programını meclise sunarken şunları söylüyordu: "*Hükümetimiz, demokratik rejimin vazgeçilmez gereği olan düşünce, inanç ve ibadet hürriyetine, Anayasanın teminatı altında bulunan bütün temel hak ve hürriyetlere saygılı olacaktır.*"

Bu hükümetin en önemli icraatı 24 Ocak kararları olarak bilinen ve acı bir ilaç niteliği taşıyan ekonomik önlemlerdi. Bu önlemler, muhalefeti olmayan rejimlerde belki uygulanabilirdi ama demokratik ülkelerde mutlaka ciddi tepkiyle karşılanırdı. İşin ilginç tarafı, bu acı reçeteyi hazırlayan ekibin başkanı olan Turgut Özal'ın Genelkurmay Başkanlığı'nda yüksek komuta heyetine alınması öngörülen tedbirler konusunda bir brifing vermiş olmasıydı.

(351) Bila, Hikmet, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 281.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Büyük partiler arasındaki kısır çatışmalar devam ederken Ülkeyi sarsan siyasi cinayetler işleniyordu. Bu saldırılar sonucunda hayatını kaybedenlerden biri de *Milliyet* gazetesinin Genel Yayın Müdürü ünlü gazeteci Abdi İpekçi'ydi. İpekçi sağduyulu yazılarıyla toplumda uzlaşmayı savunan bir gazeteciydi. Onun hayatına kastedenler belli ki uzlaşmadan değil, çatışmadan yana olanlardı.

Bu arada sağ ve sol örgütler arasında şiddet olayları hızla arttı ve çatışmalarda 5000 den fazla genç hayatını kaybetti. Silahlı Kuvvetler 12 Eylül'de bir darbe ile yönetime el koyarken cumhuriyet devriminde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına geldiğini ileri sürüyordu.

Darbe emir komuta zinciri içinde yapılmıştı. Artık Türkiye başka bir rejime geçiyordu. Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığındaki milli güvenlik kurulu, ülkenin kaderini etkileyecekti.

12 Eylül Darbesi'ni yapanların yayınladıkları ilk bildiride, iç ve dış düşmanların tahriklerinden, devletin işlemez duruma getirilmesinden, siyasi partiler arasındaki kısır çekişmelerden söz edilmekte, "Yıkıcı ve bölücü mihraklar, can ve mal güvenliğini tehlikeye düşürmüşler, Atatürkçülüğün yerine irticanın geçmesine yol açmışlar, ülkeyi bölünme ve iç harbin eşiğine getirmişlerdir" denilmekteydi. Bildiri böyle diyordu. Silahlı kuvvetler, parlamentoyu ve hükümeti feshetmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığını kaldırmıştı. Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmişti Peki, hedef neydi? "*Demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak,*" Yani demokrasiyi yeniden işler hale getirmek.

Uygulama da demokrasiye geçişi kolaylaştıracak yönde mi olmuştu? Öyle olmamıştı. Başta sol düşünceli aydınlar olmak üzere bu dönemde halkın büyük bir bölümü çok sıkıntı çekmişti. Sonunda kazanan gene sağ olmuştu, muhafazakâr çevreler olmuştu ve din ağırlıklı siyasi görüşler ve partiler bu dönemden kazançlı çıkmıştı.

12 Eylül sabahı Demirel'le Ecevit Hamzaköy'e, Erbakan Uzunada'ya götürülmüştü. Darbeden üç gün sonra Türkeş de teslim olacaktı.

Ecevit Hamzaköy'den şu beyanda bulundu: "*Belli bir oyunun tezgâhlanmakta olduğuna dair uyarılarda bulunmuştum. Hedef demokrasiydi, CHP'ydi, bendim... Bütün demokratik mekanizmalar tıkandı. Terör alabildiğine kışkırtıldı ve ordu müdahalesi kaçınılmaz hale getirildi... gerek dünya konjonktürü dolayısıyla, gerek bu modeli desteklediği için Batı bu gelişmeden tedirgin olmayacaktır. Her türlü sola karşı çok olumsuz bir ortama giriyoruz.*" İşin özü şuydu, etkili iç ve dış çevrelerin Türkiye'de gerçek bir demokrasiye ve özellikle sol düşüncelere tahammülü yoktu. Ecevit'in bu sözleri üzerinde bugün de dikkatle düşünülmelidir.

20 Eylül 1980'de hükümeti Emekli Oramiral Bülent Ulusu kurdu. Askerlerin hazırlanmasını öngördüğü yeni anayasanın özgürlükleri büsbütün kısacak yeni hükümler içereceği belliydi. Oluşturulacak Kurucu Meclis'in amacı bu olacaktı. Bu darbenin bir dış boyutu da var mıydı? Bunu iddia edenlerin sayısı az değil. Bazı ülkelerin 27 Mayıs dönemine ait gizli belgeleri açıklandığında duyulan şaşkınlığın belki bir başkası, hatta daha da çarpıcı olanı belki ileride, 12 Eylül dönemine ait yabancı belgeler açıklandığında da duyulabilir. Amerikan siyasetinde o zaman da etkili olan Wolfowitz'in, "Bizim çocuklar bu işi başardılar," sözleri bugün de hatırlanıyor.

12 Eylül, kuşkusuz tam bir askeri müdahaleydi ve ülkede demokratik süreci durdurmuştu. İşin tuhaf tarafı darbenin lideri Kenan Evren'in yeni yıl mesajında yapılacak işleri bir demokratikleşme takvimi olarak nitelendirmesiydi. Başka ülkelerde de örneği görüldüğü gibi, otoriter rejimler, baskı rejimleri demokrasi karşıtı eylemlerini demokrasi kılıfına sokmayı âdet edinmişlerdi. En baskıcı rejimlerden biri olan Doğu Almanya'nın remi adı Demokratik Alman Cumhuriyetiydi. Bir süre sonra Evren'in gerçek aydınlara karşı tavrı görülecekti. Profesör Hüsnü Göksel'in öncülüğüne 1260 aydın devletin en üst makamlarına bir dilekçe vermişlerdi. *Aydınlar Dilekçesi* olarak bilinen bu metinde şöyle deniliyordu: "*Halkımız çağdaş toplumlarda geçerli insan haklarının tümüne layıktır. Ve bunlara eksiksiz olarak sahip olmalıdır. Ülkemizin insan haklarının güvenceleri yurtdışında tartışılır bir ülke durumuna düşürülmüş olmasını onur kırıcı buluyoruz.*" Evren bu bildiriye çok sert tepki göster-

di *"Ne yapayım ben böyle aydınları"* diyerek onları küçümseyici bir tavır takındı.[352]

12 Eylül'ü yapanlar, öyle anlaşılıyor ki, siyasete yön vermek niyetiyle yola çıkmışlardı. Hedeflerinden biri de eski siyasi liderlerin bir daha bu görevlere gelmelerine engel olmaktı. 29 Ekim 1980 günü Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'nin yayınladığı bildiriden bu açıkça anlaşılıyordu. Bu açıklamada liderler sultasından söz edilmekte ve *"siyasi liderlerin belirli sürelerden daha fazla hizmet etmelerini önleyecek esaslar düşünülmektedir,"* denilmekteydi.[353] O zamanlar belki öyle düşünülmekteydi ama daha sonra gerek Ecevit gerek Demirel defalarca devletin en üst makamlarında görev yapmışlar, biri cumhurbaşkanlığına öbürü de başbakanlığa kadar yükselmişlerdi. Ama o günkü şartlarda görevlerini sürdürmeleri mümkün değildi. Ecevit derhal CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa etti. Ederken de bir açıklama yaptı. Bu açıklamada:

"CHP gücünü yüce önder Atatürk'ün ilkelerinden, Cumhuriyet ve demokrasiyle bütünleşmiş tarihinden alır... CHP Genel Başkanlığından ayrıldıktan sonra Cumhuriyetin sürekliliği ve demokrasinin kökleşmesi için Türk halkının özgürlüğü ve mutluluğu için ömrüm boyunca çalışacağım" demekteydi.[354] MGK bu açıklamaya yayın yasağı koydu. Bu sözlerin bile halk tarafından duyulması istenmiyordu. Ecevit artık sade bir vatandaştı ve gazetecilik yaşamına dönmüştü. *Arayış* dergisi çıkarıyordu. Ayrıca bir de Beyaz Güvercin amblemli bir vakıf kurmuştu. Bu vakıf da mahkemece kapatılacaktı. Ecevit siyaset yasağını çiğnediği iddiasıyla birkaç defa tutuklandı. Cezaevine konuldu. Aylarca hapis yattı.

Bu defa Kurucu Meclis 27 Mayıs 1960 darbesinden farklı biçiminde oluşturulacaktı. 160 üyeli meclisin 120'si her ilin valisinin önereceği adaylar arasından MGK tarafından seçilecek, 40 üye ise doğrudan doğruya MGK tarafından atanacaktı. Seçilebilmek için herhangi bir siyasi partiye üye olmama şartı aranacaktı. Görüleceği gibi o dö-

(352) İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler*, 3. Cilt, Boyut, İstanbul, 2007, s. 24-25.
(353) Bila, Hikmet, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 295.
(354) a.g.e., s. 296.

nemde siyasetçiler olmadan siyaset yapılacaktı. Böyle durumlara yabancılar "yumurtasız omlet yapmak" diyorlar.

16 Ekim 1981'de siyasi partilerin feshine dair kanun çıkarıldı. Tüm siyasi partiler feshedildi malları hazineye aktarıldı. Bunların arasında Atatürk'ün kurduğu CHP de vardı.

12 Eylül yönetimi üç partiye izin verecekti. Kendisinin desteklediği, Turgut Sunalp'ın başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Turgut Özal'ın başkanlığındaki Anavatan Partisi ve İnönü'nün eski özel kalem müdürü Necdet Calp'ın başkanlığındaki Halkçı Parti. Siyaset artık dar sokakta yapılacaktı.

Yeni yönetim nasıl bir politika izleyecekti? Kurucu Meclis'in iki kanadı olacaktı: Milli Birlik Komitesi ve Danışma Meclisi. Kenan Evren'in, Danışma Meclisi'nin açılış konuşmasında söylediği sözler darbenin amacına ışık tutuyordu: "*Devlet kişi özgürlüğü uğruna güçsüz bırakılamaz... Yargı idareyi kösteklememelidir... Komünizm ve anti laik akımlar önlenmelidir... Anayasaya son şeklini MGK verecektir.*"[355]

Anayasa tartışmaları sırasında feshedilen partilerin genel başkan ve yönetim kurulu üyelerinin görüş açıklamaları yasaklandı. Anayasa bu koşullar altında demokrasi kurallarıyla ilgisi olmayan biçimde hazırlandı. Anayasaya hayır demek neredeyse yasaktı. Kenan Evren 29 Ağustos 1982'de, "*dış güçlerle işbirliği yapanların anayasaya hayır kampanyası açtıklarını*" söyledi. Danışma Meclisi'nde anayasa taslağının tümü üzerinde sadece Tunceli temsilcisi Kamer Genç olumsuz oy kullandı.

24 Eylül 1982 tarihinde çıkarılan, anayasanın halkoyuna sunulması hakkındaki kanunla, anayasanın açıklanması ve savunulması serbest bırakılmış, ancak eleştirilmesi fiilen yasaklanmıştı. Oy kullanmayanlar beş yıl süre ile seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılacaktı. Anayasanın kabulü ile Milli Güvenlik Kurulu'nun başkanı olan Kenan Evren cumhurbaşkanı seçilmiş sayılacaktı.

MGK'nın 71 sayılı kararı, demokrasi tarihinin karanlık sayfalarına geçecek nitelikteydi: "*...anayasanın geçici maddeleri ile devlet başkanının radyo televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları anayasayı ta-*

(355) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 5, s. 139.

nıtma konuşmaları hiçbir suretle eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı ve sözlü hiçbir beyanda bulunulamaz."[356]

Bu ortamda yapılan anayasa oylamasında kabul oyları %91, 37 ret otları %8,63 çıktı. İşte anti-demokratik özellikleri açık olan 1982 anayasası, bu koşullarda hazırlandı ve kabul edildi. Ancak bu MGK'nın siyasete yön vermesinin son durağı değildi. Seçime geçilecekti ama yeni koşullarda MGK'nın 24 Nisan 1973 tarihli ve 76 sayılı kararında, feshedilmiş parti mensuplarının eski partilerini ya da kendi görüşlerini savunamayacakları, MGK'nın, cumhurbaşkanının ve sıkıyönetim komutanlarının icraatlarını ve demeçlerini eleştiremeyecekleri, kendilerine siyaset yasağı getirmiş olanların da ülkenin geçmişine ve geleceğine dair hiçbir demeç veremeyecekleri ve yazı yayınlayamayacakları belirlenmişti.

10 ve 5 yıllık siyaset yasağı getirilenlerin listesi İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlandı. 16 eski siyasetçi Çanakkale'de Zincirbozan'da zorunlu ikamete mecbur edildiler. Bunların arasında Süleyman Demirel, Deniz Baykal, İhsan Sabri Çağlayangil, Nahit Menteşe, Sırrı Atalay, Hüsamettin Cindoruk gibi önemli siyasetçiler de vardı. Bunlar 30 Eylül 1983'te serbest bırakıldılar. Ancak haklarındaki siyasi yasaklar devam etti. Zincirbozan'dan ayrılmalarına izin vermeden önce kendilerinden hiçbir şikâyetleri olmadığına dair belge imzalamaları talep edildi. Bu talep Deniz Baykal tarafından reddedildi. Onu diğer siyasetçiler de izledi, sonunda böyle bir belge imzalanmadan serbest bırakıldılar.

Siyasi partiler kanununun 4. maddesi ile MGK, yeni parti kurucularını veto etme yetkisini eline almıştı. Aynı şekilde milletvekili adaylarını da onaylayıp reddetme hakkı MGK ya aitti. MGK kararıyla Halkçı Partisi ve ANAP'ın da 7'şer kurucusu veto edildi. Ardından Erdal İnönü ve 20 SODEP kurucusuna veto geldi. Atatürk'ün ordusu, eski komutanlarının oğlunu siyaset sahnesi için sakıncalı görmüştü. Yasaklananlar arasında Türkan Akyol, Atilla Sav, Cevdet Selvi, Yiğit Gülöksüz, Korel Göymen, Cahit Talas, Cahit Külebi gibi, siyaset, bilim ve kültür dünyasının, çalışma hayatının ve bürokrasinin çok ya-

(356) a.g.e., Cilt 5, s. 41.

kından tanıdığı isimler de vardı. Devlete yapılan hiçbir hizmet cezasız kalmaz sözü herhalde • zamanlar için söylenmişti. DYP'nin de 30 üyesi veto edildi. Veto edilenler arasında 5 danışma meclisi üyesi ile 101 eski parlamenter vardı. Bu koşullar altında kurulacak rejime demokrasi denilebilir miydi? Kuşkusuz denilemezdi.

Bu dönemlerde bu kitabın esas konusu olan demokrasi ve insan hakları alanlarında neler oldu?

12 Eylül darbesi insan haklarında ve özgürlüklerde büyük kırılmalara yol açtı. Bu dönemde mahkemelerde 7000 kişi hakkında idam cezası istendi. 517 kişi idama mahkûm oldu. Bu cezalardan 49'u infaz edildi. 300 kişi kuşkulu biçimde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü anlaşıldı. 14 tutuklu cezaevlerinde açlık grevi sonucunda hayatını kaybetti. 650 bin kişi gözaltına alındı. 210 bin dava açıldı. 230 bin kişi yargılandı. Bunlardan 98.404'ü örgüt üyesi olmakla suçlandı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. 388 bin kişinin yurtdışına çıkışı yasaklandı. 30 bin kişi işten atıldı. Bunlar arasında 3854 öğretmen, 120 üniversite öğretim üyesi ile 47 de yargıç vardı. Yaklaşık 30 bin kişi yurtdışına giderek sığınma hakkı istedi. Gazetecilere toplam 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi.[357] İşte demokrasiden uzaklaşıldığı dönemlerde böyle şeyler oluyordu.

12 Eylül döneminde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) mahkemeye verildi. Birçok sendikacı tutuklandı. Barış Derneği davasında tanınmış gazeteci Ali Sirmen'le beraber, eski CHP'li milletvekilleri, Nedim Tarhan, Kemal Anadol, İsmail Hakkı Öztorun, Mustafa Gazalcı ve Nurettin Yılmaz ile değerli Büyükelçi Mahmut Dikerdem, İstanbul barosu başkanı Orhan Apaydın, gibi bazı değerli gazeteciler, hukukçular, siyasetçiler ve diplomatlar barış derneği davasından yargılandılar. Bunlardan bazıları yaklaşık 3 yıl kadar tutuklu kaldıktan sonra beraat ettirildiler. Mahkûm olsalardı 3 yıl 20 gün yatacaklardı.

Bu o dönemde aslında önleyici bir tedbir olması gereken tutukluluğun nasıl bir ceza haline getirildiğinin somut örneğini oluşturuyordu. Bu davadan tutuklananların çoğu daha sonra mesleklerine dön-

(357) *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1994.

düler ve ülkeye çok yararlı hizmetler yaptılar ve yapıyorlar. Onları herkes tanıyor. Peki, bu değerli insanları yıllarca hapishanelerde tutanlar, hayatlarının en verimli olabilecekleri dönemlerinde onları toplumdan kopartanlar ne kazanmış oldular? Hukuk ne kazandı, demokrasi ne kazandı, toplum ne kazandı? O zamanlarda bu gibi davaları eleştirenler yargıya etki yapmakla suçlanıyorlardı. Herkes hukuka saygılı olsun deniliyordu. Aynen Yassıada davalarında olduğu gibi... Şimdi o davaların hukukun temel ilkelerine uygun, adil ve insani olduğunu iddia edebilecek kaç kişi çıkıyor?

1980 müdahalesinin fiilen sona erip çok partili siyasi yaşama dönüldüğü 1983 yılından itibaren demokrasiye adım adım geçilmeye çalışıldı. Gene de uzun bir yol vardı. 12 Eylül'ün izleri kolay silinmedi. O dönemde görev yapan siyasetçiler uzun süre 12 Eylül'ü yapanların etkisinde kaldılar.

Örneğin, o dönemde çıkarılan Siyasi Partiler Yasası öyle kısıtlamalar getiriyordu ki, bu yasaya bakanlar Türkiye'nin demokratik bir ülke olduğunu kabul edemezlerdi. Siyasi parti kurmak için milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmak lazımdı. Ancak bazı suçlardan mahkûm olanların affedilmiş olsalar bile milletvekili seçilmeleri yasaklanmıştı. Dolayısıyla onların parti kurmaları da mümkün değildi. Ayrıca Anayasanın geçici 4. maddesi ile 1980 yılına kadar siyaset yapmış olan çok sayıda kişi siyasetten yasaklanmıştı. Onlar da parti kuramazlardı. 12 Eylül'den önce aktif siyaset yapan birçok politikacı hayatlarını kazanmak için eski mesleklerine dönmek zorunda kaldılar.

Partilere kim üye olamazdı? Öğretim üyeleri, tüm kamu görevlileri, öğrenciler, banka memurları, kamuya yararlı derneklerin yöneticileri, siyasal ve ideolojik amaçla duvarlara yazı yazmakla mahkûm olanlar. İşte bunların siyasi partilere üye olması yasaktı. Ayrıca başka ülkelerde örneği görülmemiş şekilde uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan yardım almak partilerin kapatılma sebebiydi. Partilerin yurtdışında örgütlenmesi de yasaktı. Kadın ve gençlik kolları ve vakıf kurmaları da yasaklanmıştı. Oysa kadın ve gençlik kolları partilerin kanatları gibiydi. Partiler kanatsız kuş haline getirilmişti. Partilerin birçok dernek, sendika ve ku-

ruluşla işbirliği yapmak ve bunlardan maddi yardım almaları da kısıtlanmıştı.(358)

1980 Darbesi dönemi demokrasinin yanı sıra laiklik düşüncesinin de gerilemesine yol açtı. Dinci örgütler hoşgörü ile karşılanırken laik ve sosyal demokrat çizgideki kuruluşlar baskı altına alındı. Yurtdışında devletin görevlendirdiği din personelinin aylıklarının Suudi Arabistan'daki şeriatçı Rabıta örgütü tarafından verilmesi kabul edildi. Bu Türkiye için utanç vesilesi oldu. 12 Eylül'ü yapanlar en büyük tehlikenin soldan geldiğine inanıyorlar ve sol tehlikeyi ve terörü önlemek için dini bir silah gibi kullanmayı düşünüyorlardı.

Özal'ın Başbakanlığı Dönemi

6 Kasım 1983 tarihinde bu koşullar altında yapılan seçimlerde Anavatan Partisi oyların %45'ini, Halkçı Parti %30'unu ve MGK tarafından desteklenen MDP ise %23'ünü aldı. Aslında seçimlerle ilgili olarak getirilen bütün bu kısıtlamaların hedefi Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın Partisi MDP'yi iktidar, Sunalp'ı da başbakan yapmaktı.

Sonunda ANAP 211, HP 117, MDP 71 milletvekili çıkardı. ANAP genel başkanı Turgut Özal, yeni Bakanlar Kurulunu kurmakla görevlendirdi. Özal Hükümeti'nin programında demokrasi ve insan hakları konusunda şunlar yazılıydı: *"Büyük Önder Atatürk'ün, hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir düsturu, değerinden bir nebze kaybetmeksizin gönüllerimizde yaşamaya devam etmektedir. Bu vesile ile Başkomutan Atatürk'ün çizdiği yoldan ayrılmayarak millet iradesinin gerçekleşmesini sağlayan ve demokrasiye bağlılığını bütün dünyaya bir daha ispat eden Türk Silahlı Kuvvetleri'ne huzurlarınızda şükranlarımı sunuyorum... Söz, düşünce ve kanaat hak ve hürriyetlerinin kullanılmasında, kamuoyunun sıhhatli bir şekilde teşekkülünde, basın ve yayını hür demokratik nizamın temel vasıtaları arasında telakki ediyoruz."* Özal böyle diyor. Peki, laiklik konusunda ne diyor? Şunları söylüyor: *"Laikliği, manevi değerlerin korunmasında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriye-*

(358) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 5, s. 98-99.

tinin uygulanmasında ve dini kültürün geliştirilmesinde kısıtlayıcı unsur olarak anlamıyoruz."

Özal laiklikten neyi anlamadığını söylüyor ama neyi anladığını söylemiyor. Özellikle laikliğin dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına geldiğine değinmiyor.

Özal Hükümeti, 115 olumsuz 65 çekimser oya karşılık 213 oyla güvenoyu aldı. 12 Eylül 1980 den sonra sıkıyönetim zaman içinde daraltılarak 1987 ye kadar sürdü.

Askeri yönetiminde partiler kapatılmış, sadece üç partinin seçime girmesine izin verilmiş, orada da adayların bir bölümü veto edilmişti. Seçimler bittikten sonra şimdi yeni partilerin kurulması zamanıydı. Eski Adalet Partililer şimdi Doğru Yol Partisi'nde toplanıyorlardı. 21 eski bakan ve 80 eski milletvekili DYP'ye girdi.

Küçük adımlarla da olsa demokrasiye geçiş başlamıştı. 18 Ocak 1984 tarihli bir yasayla Erdal İnönü'nün başkanlığındaki SODEP'in, DYP'nin ve Refah Partisi'nin bir sonraki seçimlere girmesine olanak sağlandı.

1984 yılında kısıtlı ölçüler içinde de yapılsa seçimlerden sonra iktidarın sivillere geçmesi bazı şeyleri değiştirdi. Gene de iki idam cezası infaz edildi. Diğer idam kararları mecliste onaylanmadı, beklemeye alındı. 21 Kasım 1990'da çıkarılan bir yasayla 13 suçun cezası idam olmaktan çıkarıldı. Bundan 62 kesin hükümlü yararlandı.

Gene de 40 suçun cezası, hiç değilse kâğıt üzerinde, idam cezası olmaya devam etti.

Peki, 12 Eylül döneminden sonra iktidara gelen muhafazakâr ağırlıklı hükümetlerin demokrasi ve insan hakları alanlarındaki bazı kısıtlayıcı yaklaşımlarını nasıl yorumlamak lazımdır? Acaba bu demokrasiyle bağdaşmayan önlemler iktidardaki partilerin iktidarlarını sürdürmek amacıyla aldıkları önlemler miydi? Kuşkusuz bazıları öyle. Örneğin, Özal'ın eski siyasetçilerin siyaset yasağının kaldırılmasına karşı çıkması başka nasıl açıklanabilir? Aşırı derecede yüksek seçim barajlarının konulmasının başka ne gerekçesi olabilir? Kendini en güçlü gören partinin oy oranı ile mecliste temsil oranı arasında büyük farklar yaratan seçim yasası düzenlemeleri başka nasıl değerlendirilebilir?

Yaşanan tecrübelerden şu anlaşılmıştır ki, bir kere askeri yönetim ülkenin demokratik yapısını kesintiye uğratınca bir daha demokrasiye dönülmesi kolay olmuyor. Demokrasinin bir daha doğal yatağına dönmesi uzun zaman alıyor. Köklü partiler dağılıyor, yeni partiler ideolojik yapılarına kavuşmakta zorlanıyorlar. Milletvekili transferleri hızlanıyor, hükümetler sık sık değişiyor, siyasi istikrar kurulamıyor. Bu durumdan çıkma görevi de sivil siyasetçilere düşüyor.

Her şeye rağmen demokrasiye adım adım geçiliyordu. 25 Mart 1984'te yerel seçimler yapıldı. İl Genel Meclisi oylarında ANAP %41,3 oy alarak gücünü korudu. SODEP %23,4 oyla ikinci parti oldu. DYP %13 oy aldı.

Anayasanın 84. maddesine göre parti değiştiren milletvekillerinin parlamento üyeliği de düşüyordu. Yeni partiler, Bülent Tanör'ün deyimiyle "köksüz ağaçlar" gibiydi. Bu partilerin gerçek liderlerinin çoğu siyasi yasaklıydı. Partileri başkaları emaneten yönetiyordu.

22 Eylül 1985'de Halkçı Parti SODEP'le birleşti. Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adını aldı. 14 Kasım 1985'de Demokratik Sol Parti (DSP) kuruldu. Bülent Ecevit yasaklı olduğu için eşi Rahşan Ecevit Başkanlığı üstlendi. 10 yıl önce orduyu Kıbrıs'a çıkararak büyük bir zafer kazanan Ecevit şimdi ordu eliyle siyasetten yasaklanmıştı.

Bu arada Milliyetçi Çalışma Partisi kuruldu. Bu partiler daha sonraki yıllarda isimlerini tekrar değiştirerek eski yapılarına kavuşacaklardı. Emekli General Turgut Sunalp'ın Partisi MDP 4 Mayıs 1986'da kendini feshetti.

1986 yılının ilkbaharına gelindiğinde meclisteki 399 milletvekilinden 112'si parti değiştirmiş durumdaydı.

28 Eylül 1986'da ara seçimler yapıldı. Partilerin seçimlere girebilmeleri için getirilmiş olan koşullar biraz gevşetilmişti. 11 Milletvekili seçilecekti ama bu ara seçimler partilerin gücünü göstermesi bakımından önemliydi. Sonunda ANAP %32 oyla 6, DYP %23,5 ile 4, SHP de %22,5 oyla 1 milletvekilliği kazandılar. DSP %8,6 oy alabildi. Diğerleri daha da aşağıda kaldılar.

Yasaklı olan Demirel'le Ecevit siyasi toplantılara katılarak, demeçler vererek yasağı delmeye başlamışlardı. Siyasi yasakların kaldırılması için güçlü bir cereyan başladı. Ama buna karşı çıkan Özal oldu. Ona

göre yasakları kaldırmak isteyenler "anarşi özlemi içindeydiler."[359] Seçimle gelmiş bir Başbakan nasıl böyle düşünülebilirdi? O günün şartlarında hiçbir şey normal değildi. Sonunda Özal da fazla direnemedi, bir anayasa değişikliği önerdi. Ama meclisin kendi yaptığı anayasa değişikliklerini halkoyuna sunma yetkisi yoktu. Bu yetki sadece cumhurbaşkanına aitti. Anayasa Mahkemesi bazı milletvekillerinin başvurusu üzerine bu engelin aşılmasını sağladı ve halkoyuna gidildi.

İşin tuhaf tarafı, Özal bir yandan yasakların kalkması için Anayasa değişikliği hazırlarken bir yandan da halkoyu kampanyasında yasakların kaldırılmamasını savundu. Halkoylaması 6 Eylül 1987'de gerçekleştirildi. Evet, oyları çoğunluktaydı ama Hayır oylarıyla arasında %1'lik fark bile yoktu: (%50,16 evet, %49,84 hayır.) Böylece siyasi yasaklılar kıl payıyla kalktı. Artık Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Necmettin Erbakan ve Alpaslan Türkeş yeniden siyasal hayata dönebileceklerdi.

DYP'ye geçici olarak başkanlık yapan Hüsamettin Cindoruk çekildi, Demirel partinin başına geçti. Alpaslan Türkeş MÇP Başkanı oldu. Erbakan da Refah Partisi'nin Başkanlığına getirildi. Bu kargaşanın içinde 1 Kasım 1987'de erken genel seçim yapılması kararı alındı.

Seçimlerden gene ANAP kazançlı çıktı. Oyların %36'sını alarak 292 milletvekilliği çıkardı. SHP %24,8 ile ikinci parti oldu ve 99 milletvekili çıkardı. DYP %19,1 oyla 59 milletvekili çıkarabildi. Diğerleri milletvekili çıkaramadılar. Oysa meclise giremeyen dört parti ile bağımsızlar toplam 5 milyon oy almışlardı. Zorlama demokraside seçimler böyle oluyordu. Seçim sistemi birinci partiyi kayıracak şekilde yapılmıştı. ANAP 30 bin oya, SHP 60 bin oya, DYP ise 78 bin oya bir milletvekili çıkarabilmişti.[360]

Meclis 14 Aralık 1987'de açıldı. Hükümeti tekrar Özal kurdu.

Demokrasinin üzerinde Demokles'in kılıcı sallanıyordu. Seçimler yapılmış, meclis çalışmaya başlamıştı. Ama bu ne kadar sürecek-

(359) a.g.e., Cilt 5, s. 68.
(360) a.g.e., Cilt 5, s. 73.

ti? Cumhurbaşkanı Evren 30 Nisan 1988'de Trabzon'da yaptığı bir konuşmada, *"Arzu edilmemesine rağmen bir zaman gelir, Türkiye yine aynı durumla karşı karşıya gelirse bundan kurtaracak kuvvet Türk Silahlı Kuvvetleridir"* dedi.[361]

Evren bunları söylerken Türkiye'nin ilgili kurumları insan hakları ve özgürlükler alanında uluslararası sözleşmelere katılmak için gerekli çalışmaları yapıyorlardı. Artık askeri müdahale tehditleriyle Türkiye'ye yön vermenin zamanı geçmişti.

Türkiye 27 Şubat 1988'de, İşkencenin, Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi'ni ve 10 Ağustos 1988'de de Birleşmiş Milletler'in aynı nitelikteki sözleşmesini onayladı. Ancak uygulamada sıkıntılar devam etti. Yakalama ve gözaltına alma işlemleri çok yaygın biçimde uygulanıyordu. Birçok durumda yakalananın yakınlarına haber verilmesi, sanığın susma hakkını kullanması gibi uluslararası sözleşmelerde yer alan hükümlere uyulmuyordu. Gözaltı sürelerinin uzunluğu, haksız tutuklama tazminatlarının yetersizliği gibi demokrasi ile ve insan haklarıyla bağdaşmayan durumlar çok yaygındı. Örneğin, Alman Ceza Yasaları'na göre normal hallerde tutukluluğun azami süresi 6 aydı. Bu, olağanüstü durumlarda bir yıla çıkarılabiliyordu.

1992'de Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda yapılan bazı değişikliklerle nispeten olumlu adımlar atıldı. Ancak bu olumlu değişiklikler DGM'lerde ve Olağanüstü Hal Bölgesi'nde geçerli olmayacaktı. TBMM 12 Nisan 1991 tarihinde Terörle Mücadele Yasası'nı çıkardı. Bu yasayla ceza kanununun 140, 141, 142 ve 163. maddeleri ile düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin bazı antidemokratik hükümler kaldırıldı. 141. ve 142. maddeler, yazarların, gazetecilerin, aydınların korkulu rüyasıydı. Çağdışı bir anlayışı yansıtan bu maddeler nedeniyle ifade özgürlüğü kısıtlanmış, yüzlerce kişi mahkûm olmuştu. 163. madde ise dinin siyasi amaçlarla kullanılmasını önlemeyi amaçlıyordu. 141 ve 142. maddeler kaldırılırken o da listeye eklenmiş, böylece aşırı dinci kuruluşlara propaganda fırsatı yaratılmıştı.

Bu yasal düzenlemelere rağmen uygulamada düşünce suçlarından

(361) a.g.e., Cilt 5, s. 75.

dolayı çok sayıda kovuşturma yapıldı ve ceza verildi. Yayınlar durduruldu, dağıtımı önlendi. Çok sayıda kitap yakıldı ve kapatma kararları verildi. Özel televizyonların yayın yapması da yasaktı. Bu yasak uygulama ile delindi ve sonunda anayasanın 133. maddesinde bir değişiklik yapılarak radyo ve televizyonda devlet tekeline son verildi.

1980'den sonra grev hakkına pek çok kısıtlama getirilmişti. 1987 yılından sonra grev sayısında ve benzeri eylemlerde artış oldu.

O tarihlerde Türkiye'de insan haklarının ne kadar kısıtlı olduğunun bir örneği de kadın hakları ile ilgilidir. İlgili yasa hükmü 1990 yılında Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilene kadar kadınların çalışması kocalarının iznine bağlıydı. Bu çağdaş demokrasilerde görülmemiş bir durumdu.

O yıllarda başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere bazı kuruluşların, üniversitelerin ve basının çabasıyla ve desteğiyle Türkiye Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler'in insan hakları ile ilgili sözleşmelerine taraf oldu, bu arada Avrupa Sosyal Şartı'nı imzaladı. En önemlisi, Türkiye Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını ve Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisini kabul etti. Bu Türkiye için önemli bir adım oldu. Çünkü uzun yıllardan beri insan hakları artık ülkelerin iç meselesi sayılmıyordu. Diğer bazı Avrupa ülkeleri ile Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni 1954 yılında onaylamıştı. Hatta bu sözleşmenin hazırlayıcıları arasında yer almıştı. Şimdi artık Türk vatandaşları, diğer Avrupa ülkelerinin vatandaşları gibi haklarını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde arayabileceklerdi.

Yerel seçimler 1988 yılının ekim ayında düzenlenecekti. Ama ilgili yasanın bazı hükümlerinin anayasa mahkemesince iptal edilmesi üzerine ANAP kendi istediği doğrultuda bir anayasa değişikliği yaptırmak istedi. Mecliste verilen oyların sayısı bir halkoylamasını zorunlu kıldı. Ve 25 Eylül 1988 tarihinde gerçekleştirilen bu halkoylamasında vatandaşların %65'i hayır oyu verdi. Türkiye'nin tarihinde ilk defa bir halkoylamasına hayır oyu çıkıyordu. Şimdi halk konuşmaya başlamıştı.

Yerel Seçimler 26 Mart 1989'da yapıldı. Bu defa birinci Parti %28'le SHP oldu. Onu %25'le DYP ve %22'yle ANAP izledi. SHP

39, DYP 16, ANAP da 2 belediye başkanlığı kazandı. SHP'nin kazandığı belediye başkanlıkları arasında İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep, Kayseri gibi büyük şehirler de vardı.

Bu arada parti Deniz Baykal'ın başkanlığında oluşturulan bir komisyonun çalışmaları sonucunda Güneydoğu raporunu hazırladı. Bu raporda Kürt kökenli vatandaşların kimliklerini özgürce belirtmeye hakları olduğu belirtilmekte, anadil yasağı ile ilgili düzenlemelerin yürürlükten kaldırılması istenmekte, yurttaşların anadillerini serbestçe konuşabilmeleri, yazabilmeleri, öğrenebilmeleri, bu dilde kültür etkinlikte bulunabilmeleri ve bu dilde yayın yapma olanağına kavuşmaları önerilmekteydi. Bazı çevreler bu rapora büyük tepki gösterdiler. Devlet Güvenlik Mahkemesi rapor hakkında soruşturma açmak istedi. Rapordan kimin sorumlu olduğunu sordu. Mahkemeye MYK'nın tümünün ve genel başkanın raporu onayladığı bildirildi. Bunun üzerine soruşturma açılmasından vazgeçildi.[362]

Bu rapordaki görüşlerin birçoğu zaman içinde hayata geçirildi. CHP 2008 yılının sonundaki kurultayda kabul ettiği yeni programda da bu raporu benimsediğini açıkladı.

Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı süresi 6 Kasım 1989'da sona eriyordu. Bir anayasa değişikliğiyle bu süre uzatılamaz mıydı? Erdal İnönü buna karşı çıktı ve bu girişim sonuçlandırılamadı. Şimdi aday Özal'dı. DYP Genel Başkanı Demirel'le SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal buna şiddetle karşı çıktılar. Özal gene de adaylığında ısrar etti. Muhalefet mecliste seçimi boykot etti. Özal buna sert tepki gösterdi. Özal üçüncü turda 263 oyla cumhurbaşkanı seçildi. Artık sivil bir cumhurbaşkanı vardı.

Bu arada Körfez Savaşı çıktı. Özal'ın savaşa aktif biçimde katılma yaklaşımına karşı çıkan Genelkurmay Başkanı Necdet Öztorun görevinden istifa etti.

Türkiye bu sorunlarla uğraşırken siyasi cinayetler yeniden ülkede kargaşa ortamı yarattı. Daha önce laik düşünceye sahip oldukları bilinen değerli bilim adamları, yazar ve gazeteciler suikastlar sonucunda öldürülmüştü. Bunlar arasında Muammer Aksoy, Bahriye Üçok,

(362) Bila, Hikmet, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 319-320.

Çetin Emeç de vardı. 1993'te de değerli gazeteci Uğur Mumcu da öldürüldü. Bu cinayeti İslam Kurtuluş Örgütü üstlendi. Gerçekleri korkusuzca yazan ve söyleyen gazeteciler boy hedefiydi.

2 Temmuz 1993'te Sivas'ta Madımak Oteli'nde aşırı dincilerin saldırısı sonucunda 37 aydın ve sanatçı yanarak hayatını kaybetti. Değerli yazar Aziz Nesin ile başka sanatçılar zor kurtuldular. Devlet güçleri de geliyorum diyen bir faciayı önleyememişti.

Bu saldırının sanıkları yakalandı, yargılandı ve cezalandırıldı. Yukarıda da belirtildiği gibi bütün bu siyasi cinayetleri kimin, niçin işlettiği bir türlü belli olmadı. Daha yıllarca ülkemize hizmet verebilecek olan bu değerli aydınlarımızı toplumumuzdan kopartanlar acaba bekledikleri amaca ulaşabildiler mi? Bunu yapanların dış bağlantıları neydi?

İktidar partisinde kaynama sürüyordu. Özal'a ve bazı arkadaşlarına ters düşen Akbulut'un artık görevini sürdürmesi mümkün değildi. Mesut Yılmaz önce Parti Başkanı, daha sonra da 18 Haziran 1991'de Başbakan oldu. Mesut Yılmaz hükümet programını mecliste okurken demokrasi ve insan hakları alanlarında şunları söylüyordu: *"Partimiz, demokratik siyasi mücadelede tek yolun ikna, uzlaşma ve fikirlere hürmet olarak gören; hür, bağımsız, gelişmiş, itibarlı, büyük ve güçlü Türkiye idealine ulaşmayı gaye edinmiş siyasi bir partidir. Türk Ceza Kanunu'nun 141-142-163'üncü maddelerinin kaldırılması demokrasi adına atılan önemli adımlardan biri olmuştur. Huzur ve güvenin bedelinin, demokratik nizamdan, insan hak ve hürriyetlerinden vazgeçmek olamayacağına samimiyetle inanmaktayız."*

Artık ülkedeki şartlar bir erken seçimi zorunlu kılıyordu. Yılmaz muhalefetle anlaşarak seçime gitti. Ama öyle bir baraj sistemi getirildi ki, 2-4 milletvekili çıkaracak illerde seçim barajı %25,5, 5-6 milletvekili çıkaracak yerlerde %20 olacaktı. Hiçbir demokraside böyle barajlar yoktu. Sonunda bu barajlar iktidar partisine de yaramadı ve ANAP %25'lik baraj olan 62 seçim çevresinden 45'inde barajı aşamadı.[363]

(363) Akşin, Sina (ed.) *Türkiye Tarihi*, Cilt 5, s. 84.

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan milletvekilliği seçimlerinde şu sonuçlar alındı: DYP %27 oyla 178 milletvekili, ANAP %24 oyla 115 milletvekili, SHP, %20 oyla 88 milletvekili, Refah Partisi %16 oyla 62 milletvekili, DSP, %10 oyla 7 milletvekili.

Seçim sisteminin tuhaflığı burada da etkisini gösterdi. DYP'nin her 37 bin oyuna, buna karşılık DSP'nin her 374 bin oyuna bir milletvekilliği düşüyordu.

21 Kasım 1991'de Süleyman Demirel başkanlığında bir DYP-SHP hükümeti kuruldu. Bu hükümetin demokrasi ve insan hakları konusundaki düşüncelerini Demirel mecliste şöyle açıklıyordu: *"Türkiye, Birleşmiş Milletler ölçülerine göre insan hakları ve demokrasi değerlendirmesinde 66. sıraya düşmüştür. Ekonomik bakımdan ise; 24 OECD ülkesi içinde en pahalı ve en fakir, işsizi en çok, en az elektrik, en az demir-çelik kullanan, kişi başına en az otomobili, en az telefonu bulunan bir ülkedir."*

Demirel'in bu konuşması demokrasi konusunda Türk başbakanlarının mecliste yaptıkları konuşmalarının belki de en gerçekçisidir. Demirel konuşmasında şunları da söylemektedir: *"Özgürlükçü, katılımcı ve her anlamda tam demokratik rejim, Türk milletinin vazgeçilmez, feda edilemez, ödün verilemez, yaşam tarzıdır... Ülkemizin, günümüz siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarını dikkate alan; çağdaş, katılımcı ve tam demokratik bir anayasaya gereksinimi vardır. Türkiye'nin ihtiyacı olan anayasa, hukukun üstünlüğünü vazgeçilmez ilke sayan, tam demokratik ve çoğulcu sistemi öngören, çağdaş bir anayasadır. Laik ve Atatürk ilkelerine bağlı Türkiye' de inanç, düşünce, anlatım özgürlükleri toplumun temelidir, kısıtlanamaz."*

Demirel'in bu sözleri, daha önceki hükümet programlarını sunuşunda mecliste yaptığı konuşmalarla kıyaslandığında çok daha ileri ve umut verici bir içerik taşımaktadır.

Bu hükümetle Türkiye'de artık yeni bir dönem başlıyordu. Eski siyasiyasaklılar şimdi hükümetin başındaydı. Türkiye'de 12 Eylül dönemi unutulmuştu. Dünyada soğuk savaş sona ermişti. Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı yıkılmıştı. Bütün Doğu Avrupa ülkeleri demokrasiye geçmişlerdi. Latin Amerika'da, Uzakdoğu'da, hatta Afrika'da demokrasi rüzgârları esiyordu. Türkiye de artık demokrasisini güç-

lendirecek, sağlam temellere dayayacak, çağdaş, laik, uygar bir ülke olarak Avrupa Birliği üyeliği yolunda ilerleyecekti. Halkın beklentisi buydu. Ama gerekli adımı atacak olan siyasi partilerdi ve politikacılardı. Onlar bu tarihi sorumluluklarını yerine getirebilecekler miydi?

Şimdi ülkenin önünde iki seçenek vardı: Ya siyasi partiler, yaşanan acı tecrübelerden sonra demokrasiye sıkı sıkıya sarılacaklar, ülkeyi laik, demokratik, uygar, Atatürk'ün hedef gösterdiği gibi çağdaş bir ülke haline getirecekler veya iktidarlarını sürdürmek uğrunda hareket ederek demokrasiden uzaklaşıp baskıcı rejimlere yöneleceklerdi.

Askeri baskı rejimi bitmişti. Bundan sonra sivil baskı rejimi başlayacak mıydı? Türkiye sivil bir diktatörlüğe doğru gidecek miydi?

Artık bir daha askeri müdahale olma ihtimali fiilen kalmamıştı. Askerlerin kendileri de bir darbenin ülkeye nelere mal olduğunu görmüşlerdi. 20. yüzyılın sonuna yaklaşırken Türkiye gibi bir Avrupa ülkesini, AB'ye üye olmaya çalışan bir ülkeyi demir yumrukla, emir komuta zinciri içinde, yönetmeye çalışmak aklın alacağı iş değildi. Avrupa'da Yunanistan'da 1967 yılında yaşanan askeri darbe o ülke için de darbeyi yapanlar için de çok acı sonuçlar vermişti. Ondan sonra sadece bir kere, İspanya'da 1982 yılında başarısız bir darbe girişimi olmuş, bir binbaşı askerleriyle Parlamento binasını basarak ateş açmış ama derhal etkisiz hale getirmiş, yargılanarak cezalandırılmışı. İspanya da demokrasi yolundaki yürüyüşünü sürdürmüştü. Artık Türkiye'de de darbeler dönemi bitmişti.

Şimdi mesele sivil hükümetlerin iktidarlarını korumak için baskı yöntemlerine, adı konulmamış bir diktatörlüğe yönelip yönelmeyecekleriydi. Bundan sonraki seçimlerde işbaşına gelecek hükümetler büyük sınav vereceklerdi.

Dış politikada da önemli gelişmeler oluyordu. O yıllar Türkiye'nin terörist saldırılarla en yoğun biçimde uğraştığı yıllardır. Kuzey Irak'a yönelik çok sayıda askeri operasyon yapılmıştır. Türkiye'nin Almanya'dan yardım olarak aldığı zırhlı personel taşıyıcılarını Güneydoğu'da terörle mücadelede kullandığı gerekçesiyle Almanya'nın Türkiye'ye askeri ambargo uyguladığı yıllardır. Bu ambargoya Türk halkı ve Almanya'daki Türkler o kadar büyük tepki gösterdi ki, Almanya birkaç hafta içinde ambargoyu kaldırmak zorunda kal-

dı ve Dışişleri Bakanı Genscher bakanlıktan istifa etti. İstifa bununla mı ilgiliydi? Kendisi bunu söylemedi ama böyle düşünenler vardı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin son kurultay delegelerinin katılımıyla 25. Kurultay toplandı. Bu Kurultay, CHP'nin yeniden açılmasına karar verdi. Deniz Baykal 679 oy alarak Genel Başkan seçildi. Artık Türkiye'de siyaset yeniden şekillenecekti. Sağda da solda da birçok parti vardı. Bunlardan hangisi sağın ve solun gerçek partileri olacaktı?

SHP 11 Eylül 1993'de 4. Kurultayını yaptı. Erdal İnönü artık genel başkanlığa aday olmadığını açıkladı. Murat Karayalçın Genel Başkan seçildi.

Bu arada beklenmedik bir şey oldu. 17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Özal vefat etti. Yerine Demirel cumhurbaşkanı seçildi. DYP başkanlığına seçilen Tansu Çiller, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olarak 25 Haziran 1993'te ikinci DYP-SHP Hükümeti'ni kurdu.

Bu hükümetin programını meclise sunuş konuşmasında Çiller şöyle diyordu: "*Özgürlükçü, çoğulcu ve her anlamda tam demokratik rejimden vazgeçemeyiz. Bundan asla ödün veremeyiz. Düşünce ve inanç özgürlüğü, tıpkı yönetim hakkı gibi, siyasi haklar olmaktan çıkmış yani o aşamayı geçmiş olarak insanlık haklarının arasına katılmıştır. Devletin, inanç hakkı ve inanç farklılıklarından bağımsız olarak işlemesi, ancak inanç özgürlüğüne saygılı ve onun gereklerine de uygun hareket etmesi esasına dayanan çağdaş laiklik anlayışı temel prensibimiz olmaya devam edecektir.*"

Dikkat çekici nokta, daha önceki bazı muhafazakâr hükümetlerin programlarında olduğu gibi, bu programda da laiklik daha çok inanç özgürlüğü şeklinde anlaşılmakta, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde tanımlanmamaktadır.

26 Mart 1994'te yerel seçimler yapıldı. Bu seçimlerde oyların dağıldığı görüldü. DYP %21,4, ANAP %21,0, Refah Partisi %19,1, SHP %13,6, DSP %8,8, MHP %8,0, CHP %4,6 oy almıştı. Sol partilerin ayrı ayrı aday göstermelerinden yararlanan RP hem İstanbul'da hem de Ankara'da seçimleri kazandı. İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan oldu.

Solda ayrı partileşmenin bedelinin büyük olduğu görüldü. Bunun üzerine SHP ile CHP 6 Kasım 1994'te Deniz Baykal ve Murat

Karayalçın arasında imzalanan protokolle birleşme kararı aldı. Partililerin uzlaşmasıyla Hikmet Çetin Genel Başkan seçildi. CHP'nin 27. Kurultayı 9 Eylül 1995'te toplandı. Bu kurultayda Deniz Baykal genel başkan seçildi. Baykal DYP ile SHP arasında kurulmuş olan koalisyon hükümetinin sürdürülemeyeceği kanısında olduğunu açıklamıştı. Tansu Çiller başbakanlıktan istifa etti. Bir azınlık hükümeti kurmayı denedi. O da olmadı. Sonunda CHP'nin bazı koşullarını kabul ederek seçimlere gitmek üzere bir hükümet kurdu.

1994 ekonomik açıdan çok zor bir yıl oldu. Toplam net sermaye çıkışı 4,2 milyar dolara vardı. Faiz hadleri hazine bonolarında yüzde 400'ü aşarken, TEFE yüzde 121, TÜFE yüzde 106'ya çıktı. Yarım milyon kişi işini kaybetti. Ekonomide bu kadar büyük sıkıntılar yaşanırken demokrasiyi güçlendirmek Türkiye'nin en öncelikli hedefi yapmak kolay değildi.

24 Aralık 1995'te seçime gidildi. Bu seçimlerden Refah Partisi %21,4 ile birinci parti çıktı. Onu %19,6 ile ANAP, %19,2'yle DYP, %14,6'yla DSP, %10,7'yle CHP izledi. MHP %8,2 ve HEP'in yerine kurulan HADEP %4,2'le barajın altında kaldılar. Seçim sisteminin özelliği nedeniyle DYP ANAP'tan üç milletvekili daha fazla çıkardı. CHP de 49 milletvekiliyle meclise girdi. CHP oylarını iki mislinden fazla arttırmıştı. Şimdi sağda DYP ile ANAP, solda da DSP ile CHP arasında bir rekabet yaşanacaktı.

1995 yılında %65,5 olan enflasyon 1996 yılı sonunda %84,9'a çıktı.

1997 yılına gelindiğinde ise ekonomik gidişat aynıydı. Dış borç, dış açık ve cari açık artmıştı.

Türkiye o dönemde siyasi istikrarsızlık içinde yaşıyordu. Bu kitabın yazarı Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na atandığı 1995 yılının yazından NATO Daimi Temsilciliği'ne atandığı 1997 yılının sonbaharına kadar altı hükümetle çalıştı. Görev süresi üç ay, hatta bir ay olan dışişleri bakanları oldu. Dışişleri Bakanlığı gibi güçlü geleneklere sahip bir bakanlığın sorumluluk taşıdığı dış politikada istikrar ve süreklilik korunabildi. Hatta Deniz Baykal'ın Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Türkiye Suriye'ye çok kuvvetli bir nota vererek terörle mücadelede kararlılığını ortaya koydu. O tarihten sonra Türkiye, Suriye ile üst düzeyde ziyaretleri kesti. Bir süre sonra Kara Kuvvetleri

Komutanı'nın Suriye sınırına yakın bir yerde verdiği kararlı bir mesaj Suriye'nin geri adım atmasını sağladı. Terör lideri sınır dışına çıkarıldı. Terör kampları kapatıldı. Türkiye'nin Suriye'yle ilişkileri iyileşmeye başladı. Gene aynı dönemde Yunanistan'ın Kardak'a asker çıkararak hiçbir antlaşmayla kendine verilmemiş olan bir adacığı işgal etmek girişimi Türkiye'nin kararı tutumuyla önlendi.

İç politikadaki istikrarsızlık dönemlerinin sevindirici yanı hükümet değişikliklerinin sorunsuz olmasıydı. Hiçbir parti, hiçbir lider iktidarda kalabilmek için demokrasinin kurallarını zorlamaya kalkışmamış, kendini bir sivil diktatör gibi görmemişti. Bu da büyük bir kazançtı.

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren hükümetler insan haklarına uymanın yalnız yasal bir zorunluluk değil, Türkiye'nin dünyadaki itibarının korunması açısından da önem taşıdığını anlamaya başlamışlardı. Başbakan Tansu Çiller Ankara'da karakolları ziyaret ederek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin metnini polislere dağıtıyordu. Mesut Yılmaz ve Ecevit'in başbakanlığı dönemlerinde de uygulamaları iyileştirmek için bazı adımlar atıldı. Ancak o yıllarda yoğunluk kazanan PKK eylemleri insan hakları alanındaki iyi niyetli çabaların hayata geçirilmesini zorlaştırdı.

Refah Partisi'nin Hükümet Ortağı Olması

Aralarında önemli ideolojik farklılıklar bulunmayan ANAP ile DYP'nin oy toplamı RP'nin neredeyse iki katıydı. DSP ve CHP'nin oy toplamı da RP'den fazlaydı. Yani 1995 seçimlerinden sonra RP olmadan çeşitli koalisyonlar kurulabilirdi. Yılmaz'la Çiller dönüşümlü Başbakanlık üzerinde anlaştılar. Ecevit de dışarıdan destek verecekti. Nitekim önce Mesut Yılmaz'ın başkanlığında ANAP-DYP koalisyon hükümeti kuruldu. Ancak bu koalisyon üç ay yaşayabildi.

Refah Partisi'nin güvenoylamasına yaptığı itiraz üzerine Anayasa Mahkemesi bu oylamayı geçersiz saydı ve hükümet dağıldı. Bunun üzerine 28 Haziran 1996 tarihinde, TBMM'de birinci parti durumunda olan Refah Partisi ile DYP arasında Necmettin Erbakan'ın Başkanlığında Refahyol Hükümeti kuruldu. Bu din ağırlıklı bir partinin başbakanlığında kurulan ilk hükümetti.

Erbakan hükümetinin programını meclise sunarken şöyle diyordu: *"Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olması, Atatürk ilkeleri, Koalisyon Hükümeti'nin vazgeçilmez ortak uzlaşma zeminini teşkil edecektir. Din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyeti ve düşünce hürriyetinin demokrasimizin vazgeçilmez unsurları olduğunu hükümetimiz temel bir kabul olarak ortaya koymuştur."*

Bu ifadeler Erbakan'ın Milli Nizam Partisi başkanıyken söylediği görüşlerden çok farklıydı. Belli ki, koalisyon ortaklığı daha yumuşak ifadelerin kullanılmasını zorunlu kılmıştı.

Erbakan büyük bir sınavla karşı karşıyaydı. Bir taraftan cumhuriyet hükümetinin başında olma sorumluğu bir taraftan da Parti tabanından gelen baskılar sıkıntılı bir durum yarattı. Ülkenin çok acil sorunları varken Taksim'e ve Çankaya'ya cami yapılması, üniversitelerde türbanın serbest bırakılması, devlet dairelerinde çalışma saatlerinin cuma namazına göre düzenlenmesi gibi konular ön plana çıktı.(364)

28 Şubat Olayı

Türkiye'nin yakın tarihindeki en ciddi siyasi bunalımlardan biri de o dönemde oldu ve 28 Şubat Olayı yaşandı. Bu olay nereden çıktı? Sebepleri neydi?

Erbakan'ın, 11 Ocak 1997 günü, Başbakanlık Konutunda tarikat liderlerine ve şeyhlere verdiği iftar yemeği büyük tepki topladı.

30 Ocak 1997'de Sincan Belediyesi Kudüs gecesi düzenledi. İran büyükelçisinin misafir olduğu gecede sahneye konulan cihat oyunu basında tepki oluşturdu. Belediye başkanı tutuklandı, yargılandı ve mahkûm edildi.

Bu arada iç politikada önemli bir gelişme oldu. Doğru Yol Partisi'nin içini boşaltmayı amaçlayan bazı adımlar atıldı. DYP'den ayrılan bazı milletvekilleri 7 Ocak 1997 tarihinde Demokratik Türkiye Partisi'ni kurdular. İlk genel başkan Hüsamettin Cindoruk oldu. Bunlar ve benzeri olaylar, 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK'nın gündeminde geniş yer aldı.

(364) Bila, Hikmet, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, 346-347.

O toplantıdaki görüşmelerden sonra yayınlanan kararda:

- Türkiye'nin Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda ve çağdaş bir demokratik sistem içinde çağdaş uygarlık yolunda ilerlediği, bu amacı güvence altına alan anayasadan ve rejimin temel ilkelerinden kesinlikle taviz verilemeyeceği,
- Cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin sağlıklı bir biçimde hayata geçirilebilmesi için huzur, toplumsal güvenlik ve barışın öncelikli önem taşıdığı,
- Rejim düşmanlarının ve bölücü odakların laik-anti laik ayırımı yaparak devleti zaafa uğrattıkları; laikliğin demokratik rejimin ve toplumsal barışın güvencesi ve bir yaşam tarzı olduğu,
- AB üyeliğini öncelikli hedef gören Türkiye'de devletin laik ve demokratik niteliklerinin tartışılmaması gerektiği, buna yönelik kalkışılmaların toplumda yeni gerginliklere ve ardından yeni yaptırımlara neden olacağı belirtildi.

Bu karar, Başbakan Necmettin Erbakan da dahil olmak üzere bütün MGK üyeleri tarafından imzalandı. Erbakan'ın bu kararları değil de sadece kapak yazısını imzaladığı söylendiyse de bunu önemseyen olmadı.

Bu tarihten sonra Türkiye siyasetinde yeni gelişmeler oldu.

- 21 Mayıs'ta Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, "Ülkeyi iç savaşa sürüklediğini" söyleyerek, RP'nin kapatılması için dava açtı.
- 10 Haziran'da Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay başkan ve üyeleri Genelkurmay Başkanlığı'na çağrılarak kendilerine irtica konusunda brifing verildi.
- 18 Haziran'da Necmettin Erbakan başbakanlıktan istifa etti. Başbakanlığı Tansu Çiller'e devretmek arzusunda olduğunu belirtti.

19 Haziran'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümet kurma görevini o sırada arkasında TBMM çoğunluğu olan DYP lideri Tansu Çiller'e değil, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi.

30 Haziran'da Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit ve DTP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'la birlikte ANASOL-D hükümetini kurdu.

Baykal da koalisyona dışarıdan destek verecekti ama iki şartla: Sekiz yıllık zorunlu eğitim yasası çıkarılacak ve en kısa zamanda seçimlere gidilecekti. Bu koşullar kabul edildi. DTP o günün şartları içinde yeni bir yapılanmaya destek olmak amacıyla kurulmuştu ve girdiği ilk seçimde sadece %0,58 oy alabildi. Daha sonra başka partilere katılarak siyaset sahnesinden çekildi. Mesut Yılmaz bu hükümetin programını mecliste okurken demokrasiyle ilgili olarak şunları söyledi:

"*Çağdaş devletin hedefi, ...kuvvetler ayrılığı ilkesini hukukun üstünlüğü ve demokrasi zemininde hayata geçirmektir... Cumhuriyetimizin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti niteliklerini özenle koruyarak, düşünce ve anlatım, vicdan ve dini inanç özgürlüklerini ve girişimciliği geliştirmeyi toplumsal hayatın vazgeçilmez ilkeleri saymaktadır. Hükümetimiz, ...İnsan haklarının çağdaş evrensel ölçülerde uygun bir anlayışla korunması ve geliştirilmesi, insan haklarıyla bağdaşmayan uygulamalara meydan verilmemesi için gerekli önlemler alınacaktır.*

Demokrasinin olmadığı yerde basın özgürlüğünden, basın özgürlüğünün olmadığı yerde kişisel hak ve özgürlüklerden söz edilemez."

Demokrasiye ve insan haklarına programında en fazla yer yeren hükümetlerden biri budur. Ecevit'in koalisyon ortağı olmasının bunda önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde demokrasi alanında büyük atılımlar beklenirken büyük bir ekonomik kriz çıktı. 1998'de Asya ülkelerinde başlayan kriz Rusya'ya sıçradı. Dünya üretiminde ve ticaretinde daralma oldu. Bu durum Türkiye'yi de etkiledi. Ülkeden 6 milyar dolar sıcak para risk nedeniyle çıktı.

Siyasi alanda önemli gelişmeler oluyordu. 16 Ocak 1998'de Refah Partisi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Erbakan ve altı RP yöneticisine beşer yıl siyaset yasağı getirildi.

Peki, dünya bu kapatma kararına ne diyordu? Türkiye'nin üye olmak istediği Avrupa ailesinin bu konudaki yaklaşımı neydi? Refah Partisi kapatıldıktan sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) bu kapatma kararları aleyhinde dava açılmış, ancak AİHM Anayasa Mahkemesi kararlarını haklı bulmuştur. Acaba niçin? Uzun yıllar AİHM'de yargıçlık yapan Rıza Türmen, Avrupa Mahkemesi'nin bu konudaki yaklaşımını şöyle açıklıyor:

- Siyasi partilerin kapatılması ancak zorunlu hallerde haklı görülebilir.
- Bir siyasi partinin programı gerçek niyetlerini saklayabilir, onun için partinin uygulamalarına da bakmak gerekir.
- Laiklik Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı en temel ilkelerden biridir. Bu ilke demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti ilkeleriyle uyum içindedir. Laiklik ilkesine aykırı davranışlar sözleşmenin din ve vicdan hürriyetine ilişkin 9. maddesi tarafından korunmaz.

AİHM bu yaklaşımların ışığında Refah Partisi'nin kapatılmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal etmediğine oybirliğiyle karar vermiştir.[365]

Bu sırada iktidar partisiyle ilgili yolsuzluk ve usulsüzlük iddiaları basında geniş yer alıyordu. Bu gelişmeler üzerine CHP Hükümete verdiği dış desteği çekti. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ANAP ve DYP destekli bir azınlık hükümeti kurdu.

O dönem PKK terör örgütünün saldırılarını artırdığı yıllardır. Türkiye artık bu örgütün başının Suriye'de barındırılmasına daha fazla tahammül edemeyecektir. Zaten Baykal'ın Dışişleri Bakanlığı sırasında verilen kuvvetli bir notayla Türkiye'nin kararlılığı sergilenmişti. Şimdi yeni bir mesaj vermenin zamanıdır. Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş 16 Ekim 1998'de Hatay'da yaptığı konuşmada beklenen mesajı verdi. Türkiye'ni sabrı taşmaktaydı. Suriye daha fazla direnemedi ve Öcalan'ın topraklarından çıkarılmasını ve PKK üslerinin kapatılmasını kararlaştırdı.

Öcalan Rusya ve İtalya'ya gitti. Daha sonra Kenya'da Yunanistan Büyükelçiliği'ne sığındı. Cebinde Kıbrıs Rum Pasaportu vardı. Birçok ülke o sıralarda teröre karşı mücadelede başarılı bir sınav veremediler. Sonunda Öcalan Kenya'da Türk güvenlik güçlerine teslim edildi ve bir uçakla Türkiye'ye getirildi. Bu Ecevit açısından büyük bir başarı sayıldı ve 18 Nisan 1999 seçimleri yaklaşırken DSP'nin puan kazanmasına yol açtı.

(365) Türmen, Rıza, *Milliyet*, 30 Mart 2009.

Merkez Sağ-Merkez Sol Koalisyonları

Mesut Yılmaz'ın başkanlığındaki hükümet 11 Ocak 1999'da sona ermişti. Yapılan seçimde DSP'nin birinci parti gelmesi siyasal dengeleri değiştirdi. Türk seçmeni tercihlerini kısa süre içinde değiştirebiliyordu. PKK liderinin Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi Bülent Ecevit'in seçim şansını artırmıştı.

Bu seçimde ilk defa CHP barajı geçememiş ve parlamento dışında kalmıştı. Aldığı oy, ilk katıldığı seçimlerdekinin iki katıydı ama 1995 seçimlerindeki oy oranının biraz altındaydı. Baykal 22 Nisan 1999'da Parti Genel Başkanlığı'ndan istifa etti. 22-23 Mayıs 1999'da olağanüstü kurultay toplandı. Bu kurultayda Altan Öymen genel başkan seçildi.

Peki, bu hükümetin demokrasiyi güçlendirmek konusundaki taahhütleri nelerdi? Ecevit meclis konuşmasında şöyle diyordu:

"Hükümetimiz, 21. yüzyıla girerken, demokrasimizin eksikliklerini gidermeyi, insan haklarını geliştirmeyi, düşünce özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmayı, hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkelerine bağlılığın gereği olarak, yargının daha verimli ve etkili çalışabilmesini sağlamayı öncelikli görevleri arasında saymaktadır."

17 Ağustos 1999 tarihinde, Marmara bölgesinde 7,4 şiddetinde meydana gelen deprem ekonomiyi de çok olumsuz etkiledi. DPT verilerine göre bu depremin ekonomik ve sosyal zararı 10 milyar dolar düzeyinde oldu. Bu koşullarda demokrasi ve özgürlükler gene ülkenin en önemli sorunu olmaktan çıktı. Şimdi depremin yaralarını sarma zamanıydı.

1999 yılında büyük bir ekonomik kriz de çıktı. Deprem krizin atlatılmasını zorlaştırdı. Bu ortamı gören yabancı yatırımcılar ülkeden ayrılmaya başladılar. Merkez Bankası'ndan 3 milyar dolar çekildi. Piyasada TL sıkıntısı başladı. Repo faizi gecelik %200'e yükseldi. IMKB endeksi yılın en düşük seviyesine indi.

Aralık başında bir günde endeks %26 oranında düştü. Gecelik repo faizi %1700 oldu. Bazı bankalar iflas etti.

TCMB'den çekilen dövizler nedeniyle, döviz 5,3 milyar dolar azaldı ve 22,6 milyar dolar kaldı. Para piyasalarında gecelik faiz oranı %7500'e çıkarken, Hazine %144 faiz oranıyla borçlandı. Merkez

Bankası IMF onayıyla dövizde dalgalı kura geçti. Bu uygulamayla TL'nin değeri %40 civarında düştü. Devletin borcu da 29 katrilyon TL arttı.

Kriz günü 685.500 TL olan ABD doları, 3 gün sonra 920.000 TL oldu.

Ülkede dövizle borçlanan vatandaş büyük sıkıntıya girdi. Esnaf çok güç durumda kaldı, işsizlik arttı.

Bu arada Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan, Dışişleri Bakanı İsmail Cem'le birlikte, yedisi bakan olmak üzere 62 milletvekili DSP'den istifa etti. Başlangıçta 128 milletvekiline sahip olan DSP Grubu 66 milletvekiline düştü ve mecliste dördüncü parti haline geldi. İsmail Cem'in başkanlığında kurulan Yeni Parti siyasette yeni rüzgârlar estirdi ancak bu rüzgâr uzun ömürlü olmadı, bu parti ilk seçimlerde çok az oy alarak barajın altında kaldı ve birkaç yıl sonra CHP ile birleşti. Ecevit hükümetine üye olan koalisyon ortaklarının siyasi zemini zayıflamıştı. 2002 seçimlerinin sonucu bunu doğruladı.

AKP Hükümet Oluyor

Bu seçimlerde koalisyon ortaklarından hiçbiri barajı aşamadı. Bu demokratik ülkelerde örneği pek görülmemiş bir durumdu. Oyların %34,3'ünü alan AKP birinci parti oldu. İkinci parti oyların %19,4'ünü alan CHP'ydi. AKP 363, CHP ise 178 milletvekili çıkardı. 9 bağımsız aday da milletvekili oldu. Parlamentoya girebilen başka parti de yoktu. AKP'nin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan siyasi yasaklı olduğu için hükümet Abdullah Gül'ün başkanlığında kuruldu.

Yıllardan beri en çok %20 civarında oy alabilen Refah Partisi geleneğinden gelen AKP nasıl olmuştu da oylarını bu kadar yükseltebilmişti? Bunun en önemli sebeplerinden biri evvelce merkez sağ partilere oy veren seçmenlerin ekonomik krizin de etkisiyle bu defa oylarını AKP'ye vermeleridir. Bir de AKP'nin geçmişle bağlarını koparıp yenilikçi parti olduğunu söylemesi, kadrolarına çağdaş düşüncede olduğu bilinen birkaç kişiyi alması da seçmeni etkiledi. Basın AKP'ye büyük destek verdi. CHP'de kısa sayılabilecek sürede oylarını %4,6'dan %20'lere çıkarmıştı. Bu dört katından fazla artış demekti. Bu orana yaklaşabilen başka parti yoktu. Sağda da solda da

Türkiye'de siyasi dengeler yeniden kurulacaktı. Bir zamanlar %53,4 oy alabilen ANAP şimdi %4,6'ya inmişti. DSP %22'den %1'e düşmüştü. MHP de %40 oy kaybetti. Bu büyük bir siyasal depremdi.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer hükümeti kurma görevini Abdullah Gül'e verdi.

Bu partinin dünya görüşü neydi? Demokrasi, özgürlükler, insan hakları konusundaki düşünceleri nelerdi? Daha sonra başbakanlık koltuğuna oturacak olan parti genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın evvelce dile getirdiği bazı düşünceler hatırlandı. Şimdi Başbakan ve Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan da Refah Partisi'nin bir üyesi olarak İstanbul'da il başkanlığı, daha sonra da belediye başkanlığı döneminde yaptığı konuşmalarda bu farklı devlet anlayışını çeşitli vesilelerle dile getirmiş, demokrasinin tramvaya benzediği, bir durakta binilip başka bir durakta inilebileceği, yani bir amaç değil bir araç olduğu, millet isterse laikliğin elden gideceği yolunda sözler söylemişti.

Erdoğan'ın bu görüşlerini yansıtan sözlerinin bir bölümü video kayıtlarından televizyonlarda da yayınlanmıştı. Ama acaba bu konularda düşüncelerinde zaman içinde değişiklik olmuş muydu? Bu soruların cevabı zaman içinde uygulamalara bakılarak anlaşılacaktı.

Abdullah Gül'ün başkanlığındaki AKP hükümeti 18 Kasım 2002 tarihinde göreve başladı ve görevini 14 Mart 2003'e kadar sürdürdü.

Abdullah Gül, programını mecliste okurken demokrasi ve insan hakları konularında şunları söylüyordu:

"Çalışmalarımızı, başta muhalefet partimiz olmak üzere, toplumun tüm kesimleriyle diyalog ve işbirliği içinde, demokratik ve şeffaf bir ortamda sürdüreceğiz. Çoğulcu bir demokrasi anlayışı ile hukuka ve insan haklarına saygı temelinde, sayısal üstünlüğün her şey demek olmadığını bilerek, atılacak önemli adımlarda toplumsal mutabakat oluşturmak yönünde azami gayret göstereceğiz.

Siyaset ile medya ilişkisi, demokratik değerlere ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir diyalog içinde yürütülecektir.

İnsan haklarının evrensel düzeye çıkarıldığı ve kullanıldığı, hukukun üstünlüğünün gerçekleştirildiği ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işlediği hukuk sistemini oluşturacağız.

...Davaların kısa sürede sonuçlandırılmasını sağlayacak şekilde yargılama usullerinde düzenlemeler yapılacaktır."

Bu taahhütler yerine getirildi mi?

O dönemde partinin genel başkanı Tayyip Erdoğan siyasi yasaklı olduğu için seçime girememişti. Ancak bu durumu demokrasinin temel ilkelerine aykırı bulan Deniz Baykal'ın başkanlığındaki CHP bir anayasa değişikliğine gidilmesini kabul etti. Bu değişikliğe göre Erdoğan'ın meclise girmesi mümkün olabilecekti. Bir milletvekilinin istifasıyla Siirt'te ara seçim yapıldı. Erdoğan milletvekili seçilerek partisinin başına geçti ve daha sonra başbakan oldu.

14 Mart 2003'te Erdoğan'ın başkanlığında AKP tek başına hükümet kurdu.

Başbakanlığı üstlenen Erdoğan mecliste programı okurken özetle şunları söylüyordu:

"Bize göre, katılımcı demokrasiden yoksun siyasal davranışlar, devletin sahip olduğu denetim gücüyle, ara kurumlarda geniş tahribat meydana getirmiş ve özgürlüğü büyük ölçüde kullanılamaz hale getirmiştir... Muhafazakârlık, adalete ve özgürlüğe dayanan ideal dünyayı önemser, ama ona götüreceği umulan her türlü toplumsal mühendisliği reddeder.

Hükümet, milletimizin talebi olan, tam demokrasi, eksiksiz temel hak ve hürriyetler düzenini... gerçekleştirecektir.

İnsan haklarının evrensel düzeye çıkarıldığı ve kullanıldığı, hukukun üstünlüğünün gerçekleştirildiği ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işlediği hukuk sistemini oluşturmak (hedefimiz) olacaktır. Özgür, bağımsız, çok sesli bir yazılı ve görsel basın, demokratik rejimin önemli güvencelerinden biridir."

Erdoğan hükümetinin programı, birkaç ay önce meclise sunulan aynı partinin başbakanı Gül Hükümeti'nin programından farklı vurgular içeriyordu. Bu programda muhafazakârlığın tanımlandığı ve ön plana çıkarıldığı görülmekte ve toplum hayatında köklü değişikliklerin yapılacağının işaretleri verilmektir. Programda öte yandan demokrasi ve insan hakları ilkeleriyle basın özgürlüğü vurgulanmakta, hükümetin bu ilkeler doğrultusunda çalışacağı mesajı verilmektedir.

Erdoğan'ın liderliğine AKP ciddi bir sınav verecekti. Cumhuriyetin temel değerleri korunabilecek miydi? Laiklik ilkesine saygı gösterilebilecek miydi? AB üyeliği hedefine ulaşılabilecek miydi? Türkiye çağdaş, modern bir toplum olma yolunda ilerleyebilecek miydi? Dış politikada cumhuriyet hükümetlerinin Atatürk'ün temellerini attığı ulusal bağımsızlığa, ülke çıkarlarının korunmasına, bütün ülkelerle iyi ilişkiler korunmasına yönelik politikalar sürdürülebilecek miydi? Yargı bağımsızlığı, basın özgürlüğü korunup daha ileri düzeye yükseltilebilecek miydi? Terörle kararlı mücadele sürdürülebilecek miydi? Yolsuzluklar önlenebilecek miydi?

İşte halkın AKP iktidarından beklentileri bunlardı. Şimdi uygulama zamanıydı ve AKP tek başına iktidar olduğu için bazı olumsuzluklardan sorumlu tutabileceği bir koalisyon ortağı da yoktu.

Buna karşılık arkasında güçlü bir destek vardı. Basın ve kamuoyu iktidara geniş bir kredi açmıştı. Deniz Baykal'ın liderliğindeki ana muhalefet partisi CHP, yapıcı ve sorumlu bir politika izleyeceğini açıklamış ve bunun işaretlerini vermişti. Özellikle Türkiye'nin AB üyeliği müzakerelerine başlatılması amacıyla Brüksel zirvesine giden Başbakana açık kart vermiş, muhalefetin de bu girişimin arkasında olduğunu açıklamıştı. Ermeni soykırımı iddialarına karşı atılacak adımlarda Baykal Erdoğan'la görüşmüş ve ortak bir tutum alınması kararlaştırılmıştı. Meclisten bu konuda oybirliğiyle tarihi bir karar çıkarılmıştı. Denktaş'ın TBMM'de yaptığı konuşmadan sonra gene oybirliği ile güçlü bir meclis kararı çıkarılmıştı. Şimdi sıra hükümetin yapacağı icraattaydı.

Dış Politikada Neler Oldu?

Kısa bir süre içinde bu icraatın ilk sonuçları dış politika alanında görülmeye başlandı. Amerika Birleşik Devletleri Saddam Hüseyin'i devirmek için Irak'a bir askeri operasyon yapacaktı. Bunun için kuzeyden bir cephe açmak istiyordu. Birliklerini Türkiye üzerinden Irak'a sevk edebilir miydi? Hükümet bunu olumlu karşıladı. Meclise sunduğu tezkereye göre 62 bin Amerikan askeri ile 255 uçak ve 65 helikopter Güneydoğu Anadolu'da konuşlandırılacaktı. Bunların içindeki muharip birlikler Irak'a kaydırılacak, gerisi Türkiye'de ka-

lacaktı. Dışişleri ve Ekonomi Bakanları Amerika'ya giderek pazarlıklara başladı. Bu iznin karşılığında Türkiye'ye kaç para verilecekti? Türkiye'nin uğrayacağı zararı dile getirerek 90 milyar dolara varan taleplerde bulunduğu anlaşıldı. Başkan Bush Türklerin aşırı taleplerini "at pazarlığı" diye yorumladı. Türkiye'nin terörle mücadele için Kuzey Irak'a asker göndermesi konusunda da Ankara'da müzakereler yapıldı. Türkiye sınırdan yaklaşık 10 kilometre mesafeye kadar askerlerini gönderebilirdi ama Kandil Dağı'nın terörden temizlenmesi için oraya operasyon düzenlemesine Amerika hiçbir koşulda razı değildi. Yani terör tamamen temizlenemeyecekti.

Amerikan birliklerinin yerleştirileceği yeni üslerin hazırlığı için arazide çalışmalar başladı. Hükümet Amerika'nın istekleri doğrultusunda bir tezkereyi hazırlayarak meclise sundu.

Tezkere 1 Mart 2003 tarihinde mecliste görüşüldü. CHP lideri Baykal, Türkiye'nin bir cephe ülkesi, bir karargâh ülkesi olamayacağını söyleyerek kuvvetli ifadelerle tezkereye karşı çıktı. Grup kararı alınmamasına rağmen CHP milletvekilleri teker teker tezkereye ret oyu vereceklerini açıkladılar. Askerler herhangi bir açıklama yapmadılar. Ama tezkerenin kabulünden yana tavır aldıkları anlaşılıyordu, çünkü Amerikalılarla yapılan görüşmelere onlar da katılmışlardı. Amerika'nın ve Türk hükümetinin beklentilerinin aksine meclisten yeterli çoğunluk sağlanamadı. Yapılan oylamaya 533 milletvekili katıldı, 250 ret, 264 kabul, 19 çekimser oyu kullanıldı. Ancak, anayasada öngörülen salt çoğunluğa ulaşılamadı. Bu durumda, tezkere kabul edilmemiş sayıldı.

100 civarında AKP milletvekili olumsuz oy vermiş veya çekimser kalmıştı. Bu karar Amerika'da şok etkisi yarattı. AKP çoğunluğunun meclisten bu kararı geçireceğine o kadar inanmışlardı ki, askerlerini gemilere yükleyip İskenderun açıklarına kadar getirmişlerdi. Meclisten kabul kararı çıkmamasına tepkiler büyük oldu. Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz Türk ordusunu liderlik yapamadığı için eleştirdi. Oysa Amerikalılar da Avrupalılar da başka zamanlarda ordunun siyasete karışmaması gerektiğini söylüyorlardı. Demek ki, bu bir ilke tutumu değildi. Bazı hallerde ordunun siyasete ağırlık koymasını bekliyorlardı. Hükümet de Amerikalılara verdiği sözü tuta-

mamanın sıkıntısını çekiyordu. Oysa hükümet üyelerinden bazılarının da bu tezkereye karşı oldukları, hatta belki de olumsuz oy verdikleri biliniyordu.

Yapılacak bir şey yoktu. Meclis kararını vermişti. Amerikan gemileri askerlerini alıp başka ülkelere gittiler. Dünyada pek çok ülke Türk parlamentosunun bir süper güce karşı gösterdiği kararlı direnişi övgüyle karşıladı. Özellikle Ortadoğu ülkelerinde Türkiye'nin prestiji çok yükseldi. Türkiye dünyanın en büyük en güçlü devletine boyun eğmemişti ve bunu muhalefetin öncülüğünde Parlamento başarmıştı. Son yıllarda Türkiye'ye bölgesinde en büyük ağırlık kazandıran olay bu oldu. Türkiye'de hükümete rağmen dış baskılara direnebilecek bir parlamento olduğu kanıtlanmıştı. Kıl payıyla da alınmış olsa bu karar Türkiye'nin dış politika tarihinde önemli bir yer tutacaktı.

Hükümetin önündeki ikinci önemli mesele Kuzey Irak'tan terörün temizlenmesiydi. Silahlı kuvvetlerin Irak'a gönderilmesi için meclisten yetki alınması gerekiyordu. Meclis 2004 yılının Mart ve Ekim aylarında iki defa bu yetkiyi verdi. Ama hükümet yetkisini kullanamadı. Irak'a asker gönderilemedi. 2007 yılında Başbakan Erdoğan'la Başkan Bush arasında varılan mutabakatın sonucunda Amerika istihbarat yardımı yapmayı kabul etti. Türk uçakları Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine karşı defalarca operasyon yaptılar ama sonuç verici bir durum sağlanamadı. Dağlar arasına konuşlanmış bir terör örgütünü sadece hava operasyonlarıyla tasfiye etmek mümkün değildi. 2008 Şubatında bir kere kara operasyonu yapıldı. Operasyonun dördüncü gününde Türkiye'yi ziyaret etmek üzere olan Amerikan Savunma Bakanı Robert Gates bir beyanat verdi. Türk birlikleri derhal geri çekilmeliydi, yoksa Amerika istihbarat yardımını kesebilirdi. Operasyonun 8. gününde birlikleri geri çekildi. Zaten çekilecektik yolunda bir açıklama yapıldı. Bu da hükümet açısından parlak bir durum yaratmadı. O tarihten sonra birkaç defa meclisten yetki almasına rağmen hükümet bir daha silahlı kuvvetlere Kuzey Irak'a kara operasyonu yapma yetkisi vermedi.

Bu arada basına yansıyan bir haber kamuoyunda geniş yankı yaptı. Hazineden sorumlu Devlet Bakanı Ali Babacan Dubai'de Amerikan Hazine Bakanı'yla bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre Amerika

Türkiye'ye 1 milyar dolar hibe veya 8,5 milyon dolar kredi verecekti ama Türkiye sınır ötesi operasyon yaparsa bu yardım kesilecekti. Cumhuriyetten bu yana para karşılığında siyasi taviz anlamına gelebilecek bir anlaşma yapılmamıştı. Bu anlaşma kabul edilemezdi. Hükümet bu tepkiler üzerine imzalanan antlaşmayı onay için meclise getirmedi.

Dış politikada işler iyi gitmiyordu. Hükümet acaba Kıbrıs'ta bir açılım yaparak başarı sağlayabilir miydi? Başbakan, "30 yıldır Kıbrıs'ta hep yanlış işler yaptık" gibi konuşmalar yaparak sorumluluğu Kıbrıslı Rumlara ve Yunanistan'a değil, Türkiye'ye yüklüyordu. Bu dış politikada örneği görülmemiş bir durumdu. Sorumlu önceki Türk hükümetleri ve KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'tı! Oysa "çözümsüzlük çözüm değildi" onlar çözümü bulacaklardı. Nasıl? Uzlaşılamayan konularda Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'a yetki verilecekti. O bu konularda çözüm üretecekti ve taraflar hükümetlerinin onayını almadan bu metni halkoyuna sunacaklardı. Böyle bir yöntemin uluslararası anlaşmazlıklarda örneği görülmüş müydü? Hatırlanmıyor.

İşte Kofi Annan Planı böyle ortaya çıktı. Plan Türk tarafı açısından çok büyük tavizler içeriyordu. KKTC topraklarının büyük kısmı Rumlara verilecek, geri kalan toprakların içine de 80,000 Rum alınacaktı. Türk askerlerinin sayısı 650'ye indirilecekti. Bu askerlerin Rum saldırıları karşısında Türkleri koruma yetkisine sahip oldukları yolunda planda bir hüküm yoktu. Zaten ileride onlar da gidecekti. Türklerin 1960 antlaşmalarıyla elde ettikleri eşit egemenlik hakları büyük ölçüde sulandırılacaktı. KKTC'de plan geçerse KKTC'nin de Avrupa Birliği'ne katılacağı inancı körüklendi. Küçük bir ayrıntı daha vardı: 9000 sayfalık Kofi Annan Planı'nın tamamını kimse görmemişti. Halktan görmediği, okumadığı bir plana oy vermesi isteniyordu. Sonunda Türkler planı büyük çoğunlukla onayladılar, Rumlar büyük çoğunlukla reddetti. Rum Yönetimi Başkanı Papadopulos halka hayır oyu verme çağrısı yaptı. KKTC Cumhurbaşkanı Talat ise planın onaylanmasını istedi. Sonunda plan Rumların olumsuz oyu nedeniyle reddedildi. Rumlar niye hayır oyu vermişlerdi? Çünkü Papadopulos, "Ben bir devlet aldım, daha azını benden sonraki hü-

kümete devredemem," diyordu. Rumlar Kofi Annan Planı'ndan daha fazlasını alabileceklerini umuyorlardı.

Sonuçta planı reddeden Rumlar mükâfatlandırıldı ve AB'ye üye yapıldı. Planı onaylayan Türkler ise hiçbir şey alamadılar, tam tersine onlara uygulanan katı ambargolar devam etti. AB ile serbest ticaret hakkına bile kavuşturulmadılar.

Planın reddinden sonra müzakereler yeniden başladı: Türk tarafı Kofi Annan Planı'ndan geri gidilemeyeceğini söylerken, Rumlar bu planın öldüğünü söylüyorlardı. Demek ki, Kofi Annan Planı'na göre kendileri açısından daha iyi bir sonuç bekliyorlardı. Türk tarafı yıllarca savunduğu "egemen eşitlik" kavramından vazgeçmiş görünüyordu. Çünkü hükümetin resmi belgelerinden bu ifade çıkarılmıştı.

Kıbrıs'la ilgili bu gelişmelerin demokratikleşme çabalarıyla ne ilgisi vardı? Şu ilgisi vardı: Türkiye'nin AB üyeliği gerçek bir demokrasiye kavuşma hedefi açısından büyük önem taşıyordu. Tam üyelik amacıyla yola çıkan Türk devlet adamları sadece AB'nin sağlayacağı ekonomik avantajları düşünerek bu işe kalkışmamışlardı. AB üyesi olmak, AB yasalarını kabul etmek ve uygulamak demekti. O yasaların özünde de laikliğe, insan haklarına, basın özgürlüğüne, yargı bağımsızlığına dayalı tam bir demokrasi yatıyordu. İşte Türkiye'nin hedefi böyle bir demokrasiye ulaşmaktı. Türkiye'nin AB üyeliği sürecini Kıbrıs sorunuyla bağlantılı hale getirmek büyük hata olurdu. Kıbrıs nedeniyle Türkiye'nin üyeliği fiilen olanaksız hale gelebilirdi.

Sonuçta AB ülkeleri referandumun olumsuz sonuçlanmasının sorumlusu tamamen Rum tarafı olduğu halde Türkiye'den ilave tavizler istiyorlar. Bu arada "ek protokolün" onaylanarak Türkiye'nin Kıbrıs Rumlarını fiilen tanımasını ve onlara diğer AB ülkeleri gibi muamele etmesini istiyorlardı. AKP hükümeti baskılara dayanamayıp ek protokolü 29 Temmuz 2005 tarihinde imzalamış ama halkın ve muhalefetin tepkisi üzerine bu planı onay için meclise getirememişti. Fransa gibi Kıbrıs'tan başka amaçla Türkiye'nin üyeliğini istemeyen ülkeler de vardı. Türkiye'nin üyeliği belirsiz bir geleceğe ertelendikçe demokrasiyi güçlendirme umutları da yavaş yavaş kayboluyordu.

İşte Türkiye'nin bu en önemli dış politika konularında hükümet üst üste başarısız sonuçlar aldı.

Peki, hükümet ulusal düzeyde atacağı adımlarla demokrasiyi ileriye götüremez miydi? Her ne kadar bazı reform yasaları çerçevesinde Anayasanın ve yasaların AB normlarına uydurulması için adımlar atıldıysa da gerçek hayatta Türkiye demokrasinin temel değerlerinde eskisine nazaran ilerleme sağlanamadı. Bu konudaki etkili ve güvenilir uluslararası kuruluşların hazırladıkları raporlar ve yaptıkları sıralamalar Türkiye'nin yalnız Avrupa değil, dünya ülkeleri arasındaki yerini de ortaya koyuyordu. Bu yer Türkiye'nin hak ettiği yer değildi.

AKP 2007 yılının Temmuzu'nda yapılan seçimlerde oyların %47'sini alarak yeniden iktidar oldu. Henüz toparlanamayan Merkez Sağ partilerin eski oyları bu defa da daha güçlü biçimde AKP'ye kaydı.

Türk demokrasisi yaklaşık yarım yüzyıl cumhuriyetçi merkez sağ ile cumhuriyetçi merkez sol arasındaki dengenin üzerine oturuyordu. Zaman zaman farklı söylemlere rastlansa da büyük partiler arasında rejim tartışması yoktu. Türkiye laik, sosyal bir hukuk devleti olarak demokrasi içinde kalkınacaktı. Ortak hedef buydu. Şimdi ilk defa bu denge bozuluyordu.

Demokratikleşme Vaatleri Ne Sonuç Verdi?

Siyasetteki bu kaymalar partilerin, özellikle iktidar partisinin demokrasi, özgürlükler ve insan hakları alanındaki tutumunu nasıl etkiledi?

2007 seçimlerinden sonra yeni hükümeti kuran Başbakan Erdoğan'ın hükümet programında özetle şu noktalar yer alıyordu:

"Demokrasinin ve hukuk devletinin nihai amacı, bütün temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak, insanların korku ve endişeden uzak olarak güven içinde yaşamalarını sağlamaktır.

Hükümetimiz, medyanın bağımsızlığına önem vermektedir. Bireylerin doğru habere ulaşma hakkı, güçlü bir demokratik kültürün oluşması için birinci şarttır. Şeffaf bir yönetim, ancak bağımsız, tarafsız ve sorumlu bir medyayla mümkün olabilir.

Bağımsız ve tarafsız yargı, adaleti sağlamanın ön şartıdır.

Gerçek anlamda huzur ve güvenlik, özgürlüğün ve adaletin tam anlamıyla yaşandığı bir toplumda mümkündür."

Erdoğan bu ikinci hükümet programında Avrupa Birliği ile ilişkileri ön plana çıkarıyor, özgürlükler konusunda güvenceler veriyor, özellikle basın özgürlüğünü önemle vurguluyor..

Bütün bu konularda, tarih penceresinden kapsamlı bir değerlendirme yapmak gelecekteki tarihçilerin işi. Ama şimdiden iç ve dış kamuoyunda, ilgili saygın kuruluşların raporlarında yaygın biçimde paylaşılan kanı, birçok alanda uygulamanın hükümet programındaki vaatlerin doğrultusunda olmadığı, hükümetin giderek daha otoriter bir yaklaşım benimsediği yönündedir.

Avrupa Parlamentosu'nun 2008 yılında kabul ettiği Türkiye raporunda "...Katılım ortaklığının öncelikli bir konusu olan ifade özgürlüğünün güçlendirilmesi çabalarında belirli bir ilerleme olduğu" belirtilmişti.

Buna karşılık gene Avrupa Parlamentosu'nun 9 Mart 2011 tarihli Türkiye Raporu'nda şu görüşlere yer verilmektedir:

"...Aşırı derecede uzun ön tutuklama sürelerinden kaygı duyulmakta, bütün şüpheliler için etkili hukuki garantiler sağlanması gerektiği, bu soruşturmalarda yeterli ilerleme kaydedilmemesinin kaygı uyandırdığı, son zamanlarda tanınmış gazetecilerin tutuklanmasının, demokrasiyi güçlendirmesi gereken bu davaların güvenilirliğinin azalmasına yol açabileceği" ifade ediliyor. Kararda tutuklanan bazı gazetecilerin isimleri de belirtiliyor.

Aynı raporda basın özgürlüğü hakkında da şu hususlar kaydediliyor: "Basın özgürlüğünün kötüye gitmesinden, bazı sansür uygulamalarından Türk basınında ve internette kendi kendini sansür etmenin artış göstermesinden kaygı duyulmakta, Türk hükümetine basın özgürlüğü ilkelerinin korunması için çağrıda bulunulmakta, bağımsız basının demokratik bir toplum için hayati önemde olduğu vurgulanmakta, basın özgürlüğünün korunmasında yargıya çok önemli bir rol düştüğü belirtilmekte...gazetecilerin polis ve yargı tarafından rahatsız edilmesi konularının yakından izleneceği" belirtilmektedir

Avrupa Birliği, komisyonun son üç yıl içindeki Türkiye ilerleme raporlarının tonunda ve içeriğinde de aynı doğrultuda bir değişiklik olduğu gözleniyor.

Bu dönemde laiklik karşıtı akımların ve eylemlerin de artmakta

olduğu görülmüştür. Hükümet bu akımların yanında mı karşısında mı olmuştur? 31 Temmuz 2008 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin 11 üyesinden 10'unun oyuyla AKP'nin "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğuna" karar vermesi bu sorunun cevabını oluşturuyor.

Peki, bu dönemde ana muhalefet partisi CHP demokrasi, insan hakları ve laiklik konusunda hangi görüşleri savunmuştur? CHP'nin 2008 yılının Aralık ayında kabul edilen yeni programında bu konularda şu görüşler ifade edilmektedir:

"Hedefimiz, tüm kurum ve kuralları ile özgürlükçü ve çoğulcu demokrasidir, özgür bireydir, hukuk devletidir, insan hak ve özgürlüklerine saygıdır. Her alanda demokrasinin kökleştirilip geliştirilmesidir. Temiz siyaset ve dürüst yönetimdir.

Özgür birey anlayışımız sadece yasalarda yapılacak değişiklikle sınırlı olmayıp gerçek hayatta bireylerin her türlü ekonomik ve sosyal baskılardan, ekonomik bağımlılıktan, tarikat baskısından, toprak mülkiyetindeki çarpıklıklardan ve feodal baskılardan kurtarılmasını da kapsamaktadır. Eğitim ve kültür yoluyla kadını özgürleştirmektir... Bütün vatandaşlarımızın evrensel insan haklarına eksiksiz sahip olmalarıdır. İnsan hakları alanında yalnız yasalardan değil, uygulamadan kaynaklanan sorunları çözüme kavuşturmaktır. Uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan azınlık haklarını korumak, ancak toplum içinde yeni azınlıklar yaratılması çabalarına karşı çıkmaktır. Kürt kökenli vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki geri kalmışlığı, işsizliği, yoksulluğu, feodal düzeni ortadan kaldırmaktır. O bölgedeki vatandaşlarımızın etnik kimliklerini koruyarak bütün toplumumuzla bütünleştirme hedefine ulaşmaktır...

Laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulmasıdır. İnanç ve vicdan özgürlüğünün omurgası, toplumdaki farklı inançların barış içinde birlikte yaşamalarının ön koşulu ve güvencesidir.

Cumhuriyetin ve demokrasinin, ulusal bütünlüğün ve iç barışın temel değeridir. Devletin ve kurumlarının, toplumun, hukukun ve eğitimin laik olması, asla ödün veremeyeceğimiz temel kuraldır. Laiklik ilkesinin temel amacı aklın özgürleştirilmesidir.

Ulusal bütünlük ile iç barışın, çağdaşlık ile bilimselliğin temel taşıdır. Bu anlayışla, siyasetin dini istismar etmesine kesinlikle karşıdır. Ne

dinin siyasallaştırılması, ne de siyasetin dinselleştirilmesini kabul etmez. Devlet din ve inançlar karşısında eşit mesafededir. Devletin dini olmaz. Din kamusal alanın değil, özel alanın olgusudur."

İşte ana muhalefet partisi CHP'nin görüşleri böyle. Bu temel görüşler 2010 yılının Mayıs ayında yapılan kurultayda parti genel başkanlığına Kemal Kılıçdaroğlu'nun gelmesiyle değişmemiş, ne o kurultayda ne de 2010 yılının Aralık ayında yapılan kurultayda partinin programında herhangi bir değişiklik yapılmıştır.

Diğer muhalefet partisi MHP'nin programında da demokrasi ve özgürlükler konusunda şu ifadeler yer almaktadır:

"Hukukun üstünlüğünün, insan şeref ve haysiyetinin; fikir, teşebbüs, din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak demokrasiyi sadece bir siyasî rejim değil, aynı zamanda bir hayat tarzı olarak gören Partimiz, sosyal ve siyasi ilişkilerde, demokrasinin bütün kurum ve kuralları ile işletilmesinin gereğine inanmaktadır."

İktidar partisi AKP ise anayasanın bazı maddelerini değiştirmek için meclise bir tasarı sunmuştur. Bu değişikliğin en önemli maddeleri Anayasa Mahkemesi'nin yapısını ve seçim usullerini değiştirmeye yönelik öneriler, hâkimler ve savcılar yüksek kurulunun yapısını değiştirmeye ve siyasi partilerin kapatılmasını nerdeyse imkânsız hale getirecek değişiklik teklifleri olmuştur. Bu üç öneriden sonuncusu mecliste yeterli oyu sağlayamadığı için düşmüş, ilk iki öneri ise halk oylaması sonucunda %42'ye karşı %58 oyla kabul edilmiştir. Yüksek Mahkemelerin başkanları ve pek çok hukuk kuruluşu ve Baro bu değişikliklerin yargının bağımsızlığını zedeleyeceğini, kuvvetler ayrılığı ilkesini bozacağını ve hükümetin yargı üzerindeki etkisini arttıracağını söylemişlerdir.

2007 seçimlerinde yaşanan bazı durumlar gelecek seçimlerin adil, tarafsız, demokrasinin temel kurallarına uygun biçimde gerçekleştirileceği yolundaki kuşkuları artırmıştır.

Türk Demokrasisinin Dünyadaki Yeri

Örneğin, Uluslararası Af Örgütü 2010 yılında yayınladığı raporda, "Türkiye'nin İnsan Hakları'nın korunması alanında pek az gelişme sağlandığını, işkence ve kötü muamele iddialarının sürdüğünü,

ifade özgürlüğünü kısıtlayan ceza usul uygulamalarının da devam ettiğini" söylüyor.[366]

Başka bir uluslararası İnsan Hakları Örgütü olan İnsan Hakları İzleme Grubu'nun raporunda da basın özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar şöyle eleştiriliyor:

"Doğan Medya Grubu vergi kaçırdığı iddiasıyla 3 milyar dolara ulaşan para cezasına çarptırıldı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nün basın özgürlüğü temsilcisi, hükümeti eleştiren bir medya grubun verilen bu örneği görülmemiş ceza Türkiye'de medya çoğulculuğunu, dolayısıyla basın özgürlüğünü tehdit etmektedir."[367]

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'deki insan hakları ile ilgili olarak 8 Nisan 2011 tarihinde yayınladığı raporda şöyle denilmektedir: "Uzun süren davalar bir sorun oluşturuyor. Hükümet anayasal

Türkiye'nin Uluslararası Demokrasi Endeksindeki Yeri

Ülkeler	Sıra	Ülkeler	Sıra
İsveç	1	Sırbistan	65
Güney Kore	20	Ukrayna	67
Uruguay	21	Malezya	71
Kosta Rika	24	Gana	77
Yunanistan	28	Bangladeş	83
Güney Afrika	30	Türkiye	89
Şili	34	Tanzanya	92
İsrail	37	Filistin	93
Kıbrıs	39	Bosna	94
Brezilya	47	Ermenistan	109
Meksika	50	Irak	111
Bulgaristan	51	Libya	158
Endonezya	60	Iran	158
Moğolistan	64	Suudi Arabistan	160

**Kaynak: Economist Intelligence Unit*

(366) Amnesty International Report, Turkey, 2010.
(367) Human Rights Watch World Report, 2010

sınırlamalar ve çok sayıda yasayla ifade özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Yıl içinde basın özgürlüğü geriye gitmiştir. İnternet örgütlüğünde de sınırlamalar vardır."[368]

Türkiye'den daha iyi durumdaki ülkeler arasında kısa bir süre önce sine kadar askeri yönetimlerin altındaki bazı Latin Amerika ülkelerinin, bazı Afrika ülkelerinin ve bazı Müslüman ülkelerin yer aldığı görülüyor. Aynı değerlendirme kuruluşunun 2006 yılında yaptığı değerlendirmede de Türkiye 89. sırada yer almaktaydı. O tarihten beri Türkiye'nin daha iyiye değil, biraz daha kötüye gittiği görülüyor.

Ekonomik Özgürlükler Alanında Türkiye Dünyanın Neresinde?

179 ülke arasında yapılan sıralamada ülkeler ekonomik özgürlüklerin en yüksek olandan en düşük olana doğru beş gruba ayrılıyor. Birinci gruba sadece 6 ülke girmiş. İkinci grupta 26 ülke var. Üçüncü grupta 56 ülke yer alıyor. Dördüncü grupta 56, beşinci grupta da 31 ülke var. Türkiye 3. grupta yer alıyor. Bazı seçilmiş ülkelerin ekonomik özgürlükler sıralamasında yerleri şöyle:

Ekonomik Özgürlüklerde Türkiye'nin yeri

Ülkeler	Sıra	Ülkeler	Sıra
Hong Kong	1	Ermenistan	36
İsviçre	5	İsrail	43
Kanada	6	Malezya	53
ABD	9	Bulgaristan	60
Bahreyn	10	Türkiye	67
Şili	11	Kazakistan	78
Almanya	23	İtalya	87
Katar	27	Yunanistan	88

**Kaynak: Wall Street Journal, Heritage Foundation*

Yukarıdaki tablodan görüleceği gibi Türkiye 3. grupta yer alıyor. Sadece %0,4'lük bir yükselme göstermiş. Türkiye'den daha iyi du-

(368) US State Departmant, Human Rights Report, 8 April 2011

rumda olan ülkeler arasında bazı Ortadoğu, Balkan ve Latin Amerika ülkeleri de var. Türkiye'nin gerisinde bazı AB ülkelerinin bulunması da ilgi çekici.

Peki, basın özgürlüğünde Türkiye'nin dünyadaki yeri nedir? Dünyaca ünlü Freedom House kuruluşunun 2010 yılına ait raporunda basın özgürlüğü alanında 196 ülkenin durumu gösteriliyor. Bunlardan 69 ülkede basının özgür, 63 ülkede kısmen özgür, 62 ülkede hiç özgür olmadığı belirtiliyor. Türkiye basını kısmen özgür olan ülkeler arasında yer alıyor. Bazı seçilmiş ülkelerin sıralaması şöyle:

Dünyada Basın Özgürlüğü ve Türkiye

Ülkeler	Sıra
Finlandiya, İzlanda, Norveç, İsveç	1
Almanya	20
ABD	25
Kıbrıs	38
Mali	52
Şili	67
Güney Kore	69
Hindistan	74
Brezilya	89
Makedonya	94
Haiti	101
Arnavutluk	102
Tanzanya	105
Türkiye	106
Uganda	114
Mısır	131
Pakistan	138
Irak	144
Rusya	175
İran	187

**Kaynak: Freedom House 2010 Report*

Türkiye'nin basın özgürlüğünde dünya ülkeleri arasında bu kadar geri sıralarda yer alması gerçekten çok düşündürücü. 196 ülkenin yer aldığı listede Türkiye'nin önünde yer alan ülkeler arasında eski diktatörlükler, evvelce Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yer alan bazı Balkan ülkeleri, bazı Müslüman ülkeler, bazı Afrika ülkeleri de var.

Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye

Demokrasinin ölçülerinden biri de kadın-erkek eşitliği. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı yaptığı araştırmalar sonucunda 169 ülkeyi kadın erkek eşitliği konusunda sıralandırmış. Seçilmiş ülkelerin sırasını gösteren tablo aşağıdadır:

Kadın Erkek Eşitliğinde Türkiye'nin Yeri

Ülkeler	Sıra
Norveç	1
Almanya	10
Japonya	11
İsrail	15
Yunanistan	22
Katar	38
Kuveyt	47
Suudi Arabistan	55
Kazakistan	66
İran	70
Türkiye	83
Çin	89
Mısır	101
Pakistan	125

**Kaynak: UNDP. Human development report*

Kadın-erkek eşitliği sıralamasında da Türkiye'nin maalesef demokrasiyle yönetilmeyen bazı bölge ülkelerinin, bazı Müslüman ülkelerin bile gerisinde kaldığı görülüyor. Üstelik 2008 yılında 77. Sırada yer alan Türkiye'nin 2009 yılında 83. Sıraya düşmesi ayrıca üzüntü verici. 2008'de 98'inci sırada olan İran'ın ise 2009'da 70. sıraya yük-

selmesi dikkat çekici. Davos Dünya Forumu'nun aynı konudaki endeksinde ise Türkiye 129. sırada gösteriliyor. O endekste de geçmiş yıllara göre Türkiye'nin yerinin bir hayli aşağıya indiği gözleniyor.

BM İnsan Gelişimi Endeksinde Türkiye'nin Yeri

Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı'nın (UNDP) bir de İnsan Gelişimi Endeksi var. Bu endeks, eğitim, sağlık, gelir durumu gibi alanlarda ülkeler sıralandırıyor. Aşağıdaki tabloda seçilmiş ülkeler bakımından bu sıralama yer alıyor:

İnsan Gelişimi Endeksinde Türkiye'nin Yeri

Ülkeler	Sıra
Norveç	1
ABD	4
İsrail	15
Yunanistan	22
Kıbrıs	35
Bahreyn	39
Şili	45
Malezya	57
Bulgaristan	58
Rusya	65
Azerbaycan	67
İran	70
Brezilya	73
Gürcistan	74
Ermenistan	76
Türkiye	83
Mısır	101
Pakistan	125

**Kaynak: UNDP*

Yukarıdaki tablo Birleşmiş Milletler verilerine göre hazırlanmıştır. Türkiye'nin yalnız Batı'nın gelişmiş ülkelerine göre değil, komşularına göre bir hayli geri kalmış olmasını izah etmek zordur.

Dünya Refah Ekseninde Türkiye

Her ülkedeki fertlerin refah düzeyini gösteren Legatum endeksine göre bazı seçilmiş ülkeler aşağıdaki tabloda sıralanıyor. Bu endekste ayrıca ekonomik durum, yönetim, sağlık ve bireysel özgürlükler gibi alt başlıklar da bulunuyor. İlk sırada bütün verilerin toplanmasıyla elde edilen bireysel refah düzeyi gösteriliyor.

Legatum Refah Endeksi

Ülkeler	Sıra	Ekonomi	Yönetim	Sağlık	Özgürlük
Norveç	1	1	12	4	2
ABD	10	14	3	1	9
Almanya	15	13	15	6	14
G.Kore	27	15	31	30	64
İsrail	36	27	28	23	89
Malezya	43	21	34	44	90
Çin	58	24	64	66	102
Rusya	63	64	101	47	88
Türkiye	80	69	51	57	95

**Kaynak: Legatum Prosperity Index*

Yukarıdaki tabloda çeşitli alanlarda Türkiye'nin konumu gösteriliyor. 2007 yılında dünyada 45, 2008 yılında 61. sırada yer alan Türkiye'nin 2009 ve 1010 yıllarında aynı kuruluşun raporunda 80. sıraya gerilemesi kaygı verici bir durum. Özgürlükler konusunda da 95. sırada bulunması demokrasi alanında başka endekslerin de gösterdiği olumsuz tabloyu doğruluyor.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Türkiye

İnsan Hakları alanında Avrupa ülkelerinin en güven verici buldukları ölçü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarıdır. Bu kararlarda Türkiye'nin durumu nedir? Diğer ülkelerle kıyaslandığında Avrupa'daki yeri nedir? Aşağıdaki tabloda bu soruların cevapları yer alıyor.

AHİM Kararlarında Türkiye ve Bazı Seçilmiş Ülkeler

	Türkiye	Hollanda	Norveç	Polonya	Rusya	İspanya	İsveç	Ukrayna	Yunanistan	İngiltere
Toplam Karar	2573	128	28	874	1079	91	95	717	613	443
Toplam İhlal	2245	73	20	761	1019	56	47	709	541	271
Yaşama Hakkı	86	0	0	4	149	0	1	2	4	2
Etkili Tahkikat	136	3	0	4	159	0	0	8	3	12
İşkence	27	1	0	0	25	0	0	1	0	0
İnsanlık Dışı Muamele	207	8	0	14	295	1	3	55	18	15
Özgürlük ve Güvenlik Hakkı	516	21	1	251	354	3	2	92	24	59
Adil Yargılama	699	21	9	78	530	28	26	411	114	87
Davanın Uzunluğu	440	8	2	397	141	11	12	193	353	25
Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü	3	0	0	1	5	0	0	3	9	0
İfade Hürriyeti	201	5	5	15	22	3	2	6	9	10
Ayrımcılık	3	3	0	4	4	1	1	0	8	43
Serbest Seçim	6	0	0	0	2	0	0	2	3	4
Bekleyen Dava	15.400			6.900				10.800		

Bu tablo özellikle adil yargılama, özgürlük ve güvenlik hakkı, davanın uzunluğu, insanlık dışı muamele, ifade özgürlüğü ve özgür seçim hakkı alanlarında Türkiye'nin diğer bütün ülkelerin en gerisinde veya en gerideki ülkeler arasında olduğunu gösteriyor. Bu tablolar ortadayken Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları alanlarında son yıllarda büyük gelişme kaydettiği yolundaki iddiaların savunulmasını güçleştiriyor.

Tarihte demokrasi yoluyla, seçim yoluyla iktidara gelip de aynı yolla gitmeyi kabul etmeyen partiler ve liderler çok olmuştur. O liderler bunun için devletin yapısında, temel özelliklerinde kendilerinin iktidarda kalmasını sağlayacak değişiklikler yapmışlar ve muhalefete iktidar olma şansını tanımamışlar, hatta bazen muhalefeti tamamen ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu kitapta bunun birçok örneği verilmiştir.

Yurtiçindeki ve yurtdışındaki tarafsız kişi ve kurumların eleştirilerini dikkate alarak yapılan bazı hatalardan geri dönmek Türkiye'nin ileri demokratik ülkeler arasında yer almasını sağlayabilir. İktidarı bırakmamak için demokrasiden uzaklaşmaksa Türkiye'yi cumhuriyetin kuruluşundan itibaren izlediği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefinden saptırır.

Sonuç

Atina'da, halkın kendini yönetmesi anlamına gelen demokrasinin ortaya çıkmasından bu yana yaklaşık 2500 yıl geçti. Atina demokrasisinin ve Roma Cumhuriyeti'nin demokrasi deneyimleri dünya milletleri için esin kaynağı olmuştur.

Ancak daha o devirlerden beri demokrasiyi engellemek, demokratik kuralları çiğneyerek iktidar sahibi olmak veya iktidarda kalmak isteyenler çıkmıştır. Atina ve Roma'daki halk iradesine dayalı rejimler, sonunda iç ve dış faktörlerin etkisiyle tarihin sayfalarında kalmış, o ülkelere de demokratik olmayan, otoriter rejimler hâkim olmuştur.

Ondan yaklaşık 1000 yıl sonra demokrasi, halk iradesi, seçim gibi kavramlar Avrupa'da yeniden ortaya çıkmış, bu yeni deneyimler de engellerle karşılaşmıştır. Özellikle kilisenin devletler üzerinde egemenlik kurma arzusu Hıristiyan ülkelerde demokrasilerin ortaya çıkmasını geciktirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ile başlayan yeni demokrasi akımı zaman içinde güç kazanmış ve Fransız İhtilali'nin getirdiği fikirlerle de beslenerek dünyada pek çok ülkenin umut kaynağı olmuştur. Ancak Batı ülkelerinde de demokrasiyi sorunsuz yaşatmak ve geliştirmek mümkün olamamış, büyük bedeller ödemek gerekmiştir.

Oralarda da ırk ve cinsiyet ayırımı gibi nedenlerle gerçek bir demokrasinin yerleşmesi gecikmiştir. Amerikan örneği bir yana bırakılırsa, Avrupa ülkelerinde cumhuriyetler ve demokrasiler genellikle kısa ömürlü olmuştur.

İngiltere'nin ilk ve tek cumhuriyet deneyimi sadece 6 yıl sürmüştür. İngiltere demokrasiyi krallık rejimi altında yürütme yoluna gitmiştir. Aynen diğer yedi Avrupa ülkesi gibi.

Fransız İhtilali'nden sonra ilan edilen cumhuriyet sadece yedi yıl yaşayabilmiştir. İkinci bir cumhuriyete ulaşabilmek için Fransızlar 49 yıl beklemek zorunda kalmışlardır.

O cumhuriyet de sadece 4 yıl sürmüş, sonra yeniden bir imparatorluk dönemine geçilmiştir. İhtilalden bugüne kadar Fransa iki imparatorluk ve beş cumhuriyet tecrübesi yaşamıştır. Almanya'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ilk cumhuriyet sadece 14 yıl yaşayabilmiştir. Daha sonra seçimle gelen Nazi iktidarı yalnız demokrasiyi tahrip etmekle kalmamış, ülkesinde ve dünyada milyonlarca insanın hayatına mal olan insanlık dışı bir yönetim sergilemiştir.

Bunun benzerlerine İtalya'daki Faşist yönetim zamanında, İspanya ve Portekiz'deki diktatörlükler döneminde ve savaş yıllarında Fransa'da kurulan Vichy rejiminde de rastlanmıştır.

Sömürgecilik dönemlerinde Batı ülkeleri kendi ülkelerinde uyguladıkları insan haklarına dayalı demokratik yönetim biçimini ve özgürlükleri sömürgelerinde uygulamamış orada yaşayanlara ikinci sınıf insan muamelesi yapmışlardır.

Türkiye ise milli mücadele yıllarından itibaren milli iradeye dayalı cumhuriyetini yaşatmayı başarmış, İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalarak dünyanın uğradığı tahribattan kendini korumasını bilmiştir. Türkiye savaş yıllarında çok sayıda Yahudi'yi Nazi zulmünden kurtarmış, kaçanları ülkesinde güvenlik içinde barındırmıştır.

Dünyada köklü cumhuriyetler ve demokrasiler ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güçlenebilmişlerdir. O zaman da Amerika'da McCarthy cereyanı özgürlükleri kısıtlamış, bir baskı rejimi yaratmıştır. Ayrıca Bilderberg, Council on Foreign Relations ve Trilateral Commission gibi örgütlenmeler dünya çapındaki ekonomik ve siyasal sorunlara küresel çözüm arayışı adı altında ülkelerin bağımsız karar verme yeteneğini kısıtlayıcı rol oynamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 19. yüzyılda pek çok reform gerçekleştirilmiş ancak halkın iradesine dayalı bir cumhuriyet rejimine

ve demokrasiye geçilememiştir. Bu reformlar da çoğu zaman bazı şeriatçı unsurlar tarafından engellenmiş ve sık sık geri adım atılması gerekmiştir.

İlk anayasanın kabul edildiği 1876 tarihli Birinci Meşrutiyet çok kısa ömürlü olmuş ve yaklaşık bir yıl içinde sona ermiştir. Anayasa ve meclis fikrinin kurucusu Mithat Paşa bu eserinin bedelini hayatıyla ödemiştir. Uzun bir istibdat döneminden sonra ilan edilen İkinci Meşrutiyet de çok uzun ömürlü olamamış, iç karışıklıklar, savaşlar, gene aşırı dinci ayaklanmalar arasında Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda tarihe gömülmüştür.

Türkiye'de gerçek demokrasi Atatürk'ün öncülüğündeki kongre iktidarlarıyla başlamış, Birinci Millet Meclisi'yle gelişmiştir. Kurtuluş Savaşı, dünyaya örnek olacak şekilde, halk iradesine dayanan bir meclisin verdiği yetkiyle ve onun denetiminde gerçekleşmiştir.

Türkiye Cumhuriyet rejimine geçtikten sonra en çağdaş ülkelerden esinlenerek bir anayasa yapmış ve yasalarını da gene o ülkelerden esinlenerek gerçekleştirmiştir. Türkiye, başka ülkelerde örneği görülmeyen köklü reformlarla o devirdeki en ileri ülkelerin devlet anlayışı benimsemiş, demokrasi yolunda ilerleyerek büyük kalkınma hamlelerini gerçekleştirmiştir.

Daha o yıllarda başlayan çok parti girişimleri ülkedeki iç isyanların ve bazı şeriatçı yaklaşımların sonucunda kısa ömürlü olmuştur. Türkiye çok partili rejime geçtiği 1946 yılından sonra dünyanın en demokratik ülkeleri arasında yer almaya çalışmıştır. 1950 yılında iktidarın demokratik seçimlerle el değiştirmesi Türkiye'nin en büyük siyasi başarısı olmuştur.

Ne yazık ki, o yıldan sonra iktidara geçen siyasi kadrolar demokrasiyi yaşatmada pek başarılı olamamış, sonunda iktidarını muhafaza etme uğrunda demokrasiyi zedeleme yoluna gitmiş ve Türkiye bir askeri müdahaleler dönemine girmiştir. Askeri darbelerin arasındaki bazı dönemlerde de askerlerin devlet yönetimi üzerindeki etkilerini sürdürmek istemeleri demokrasinin çağdaş koşullarda gelişmesini güçleştirmiştir.

1990'lı yıllardan itibaren, dünyada soğuk savaşın sona ermesi ve Türkiye'de de demokrasiye içtenlikle bağlı partilerin iktidar sorumlu-

luğunu üstlenmesiyle Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde Birleşmiş Milletler'in ve Avrupa Konseyi'nin en ileri demokratik kuralları benimsenmiş, bu alandaki sözleşmeler imzalanmış, Türk vatandaşlarına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı tanınmıştır. 1980'li yılların ortasından itibaren başlayan terör eylemleri Türkiye'nin demokrasi alanındaki gelişmelerini olumsuz etkilemiştir.

Türkiye gene de demokrasini güçlendirmek için pek çok adım atmıştır.

2002 seçimlerinden sonra cumhuriyetin temel değerleriyle bağdaşmayan bazı düşünceler siyasi hayatta etkili olmaya başlamış ve Türkiye uluslararası değerlendirme kuruluşlarının tespitlerine göre demokrasi, özgürlükler, kadın erkek eşitliği, basın özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi alanlarda çağdaş ülkelerin gerisine düşmüş hatta bazı dallarda dünyanın en geri ülkelerine yaklaşmıştır.

Türkiye son yıllardaki bazı uygulamaların sonucunda yarım yüzyıldan beri üye olmak için çaba gösterdiği Avrupa Birliği'nin normlarının gerisine düşmüştür.

Buna paralel olarak siyasette otoriter eğilimlerin artması sonucunda Türkiye'nin, tarihte başka ülkelerde görüldüğü gibi, demokrasi yoluyla iktidara geldikten sonra demokrasi kurallarını bir tarafa bırakarak iktidarda kalmaya çalışan yönetimlerin idaresindeki bir ülke haline gelip gelmediği sorusu akıllarda yer etmiştir.

Siyasi liderlerin, demokrasiyi yaşatmakla iktidarda kalmak arasında bir seçim yapmak zorunda kaldıklarında demokrasiyi seçmeleri uygar ülke olmanın ölçülerinden biri haline gelmiştir. 1950 yılında İsmet İnönü bu sınavı başarıyla vermiştir. Aynı başarıyı gösteren başka liderler de olmuştur ama hepsi değil...

Yukarıda ayrıntılarıyla ve uluslararası kuruluşların saptamalarına dayanılarak anlatılan olumsuz gidişi değiştirebilecek ve Türkiye'nin çağdaş ülkeler arasında hak ettiği yeri alabilmesini sağlayacak tek yol yeniden, Atatürk döneminde temelleri atılan, laik, çağdaş, insan haklarına saygılı, kuvvetle ayırımını benimseyen, yargı bağımsızlığına saygı gösteren, kadın-erkek eşitliğini gerçekten uygulayan bir yaklaşım benimsemesidir

İşte bu ortamda bütün siyasi partilerin, basının, meslek kuruluşlarının, yargının ve vatandaşların görevi, Atatürk'ün gösterdiği uygarlık yolunda ilerleyerek demokrasiyi yaşatmak, laikliğe ve özgürlüklere sahip çıkmak, demokrasinin eksiksiz işlemesine ve adil seçimlerle iktidarların el değiştirmesine yardımcı olmaktır.

Kaynakça

Akşin, Sina (ed.), *Türkiye Tarihi*, I-V, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

Allardt, Erik ve diğerleri, *Nordic Democracy*, Det Danske Selskab, Copenhagen, 1981.

Amnesty International Report, Turkey, 2010.

Arendt, Hannah, *Origins of Totalitarianism*, Schocken Books, New York, 1996.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa: Makedonya'dan Orta Asya'ya*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Batur, Nur, *Sabah* gazetesi, 1 Temmuz 2007.

Berit, Nokleby & Dahl, Hans Fredrik, *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*. Cappelen, Oslo 27 February 2009.

Bila, Hikmet, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Blauner, Bob, *Resisting McCarthysm*, Stanford University Press, Stanford, California, 2009.

Caron, Jean-Claude, Vernus Michel, *L'Europe du XIX'e Siecle*, Armand Colin, Paris, 2004.

Dahl, Robert, A., *On Democracy*, Yale University Press, 1998.

Dallek, Robert, *Nixon and Kissinger*, Penguin Books, Londra, 2007.

David McCulloough, *John Adams*, Simon Schuster, New York, 2001.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.

Estulin, Daniel, *The Bilderberg Grup*, North American Union Edition, Chicago, 2009.

Evans, Richard J., *The Third Reich in Power*, Penguin Books, Londra, 2005.

Finkel, Caroline, *Osmanlı*, Türkçe Çevirisi: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

Freedom House 2010 Report

Gallo, Max, *1940, De l'Abime a l'Espérance*, XO Editions, Paris, 2010.

Ganser, Daniele, *"Terrorism in Western Europe: An Approach to NATO's Secret Stay-Behind Armies"*, The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations, winter- spring 2005.
Georgeon, François, *Abdülhamit II*, Fayard, Paris, 2003.
Gökçen, Sabiha, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul, 1982.
Hooper, William, "Not The End Of History? Democracy vs Authoritarianismn Essay, First Published February, Published, 2008.
Human Rights Watch World Report 2010.
İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler*, Boyut, İstanbul, 2007.
İnönü, İsmet *TBMM'deki Konuşmaları*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 56, Ankara, 1992.
Jackson, Julian, France, *The Dark Years 1940-1944*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2003.
Jones, Nicholas F., *Public Organization in Ancient Greece: a Documentary Study.* American Philosophical Society, Philadelphia, 1987.
Karaibrahimoğlu, Sacit, *Demokrasimizin Kronolojisi*, Alkan Matbaası, Ankara 1972.
Kıvırcık, Emir, *Büyükelçi*, Goa Yayınevi, 2007.
Kinzer, Stephan, *Owerthrow*, Times Books, Henry Hold and Company, LLC, New York 2006
Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries*, Morrow Quill, New York, 1977.
Kocahanoğlu, Osman Selim, *Mithat Paşa'nın Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2005
Lewis, Jon E., *Rome, The Autobiography*, Robinson, Londra 2010.
Manchester, William, *Les Armes des Krupp*, Çeviri, René Rosenthall, Paris, Club Français du Livre, 1970.
Manglapus, Raul, S., "Earliest Formal Democracy?", Asia Pacific Report, Number 66, 26 December 2004.
Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, Londra 1999.
Mann, Michael, *The Dark Side of Democracy*, Cambridge, New Yok, 2005.
Mantran, Robert, Histoire de l'Empire Ottoman, Fayard, Paris, 1989.
Marshall, Andrew Gavin, Operation Gladio: CIA Network of "Stay Behind" Secret Armies, The "Sacrifice" of Aldo Moro.
Marx, Karl & Friedrich, Engels, *The Communist Manifesto.*
"McCarthyism v. Trumanism", *Time*, Ağustos 27, 1951.
Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması 1818-1925*, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.
Mussolini, Benito, *Gale Encyclopedia of Biography*, 2011.
Keane, John, *The Life and Dead of Democracy*, Pocket Books, Londra, 2009.

Leary, Francis, "Robespierre: the Meaning of Virtue", The Virginia Quarterly Rewiev, Winter 1996.
Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2002.
Öymen, Onur, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
Öymen, Onur, *Çıkış Yolu*, Remzi Kitabevi, 2008.
Quotes of World War II, World War Tributes, article 15, 2011.
Raaflaub, Kurt A., *Origins of Democracy in Ancient Greece*, Berkeley, University of California Press, 2007
Remini, Roberst, V., *A Short History of the United States*, Harper, Perennial, New York, 2009.
Reggiani, Andrés Horacio & Alexis Carrel, "The Unknown: Eugenics and Population Research under Vichy", French historical studies, 25:2 Spring 2002.
Runyan, Cory, "Napoleon in Egypt, or Egomaniacon the Loose", The Napoleon Series, Military Subjects: Battles & Campaigns, 1996.
Samuel, Henry, "Vendée French call for revolution massacre to be termed 'genocide'", *The Telegraph*, 26 Dec 2008.
Schrecker, Ellen, *Many Are the Crimes: McCarthyism in America*, Princeton University Press, New Jersey, 1998.
Scott, Michaeel, *From Democrats to Kings*, Icon Books, Londra 2009.
Scottish Nationalist Parties: Scottish Socialist Party, Free Scotland Party, Scottish Republican Socialist Party, Scottish Jacobite Party, London, 2010.
Shapiro, Fred R., *The Yale Book of Quotation*, Yale University Press, 2006.
Sherwood, Roy & Oliver, *Cromwell King in All But Name 1653-1658*, Saint Martin's Press, NY, s. 26.
Shuckburgh, Shirley Evelyn, *A Short History of the Greeks from the Earliest* Times to B.C. 146, Nabu Press, USA, 2010. s. 109.
Soboul, d'Albert, Suratteau, Jean René & Lefebvre, *La France sous le Directoire 1795-1799*, Messidor/Editions Sociales, Paris, 1984.
Soutou, Georges-Henri, *L'Europe de 1815 a nos Jours*, Nouvelle Clio, PUF, Paris, 2007.
Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 16. Baskı, Ekim 2007.
Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, AFA Yayınları, İstanbul, 1992.
Thomas, Hugh, *The Spanish Civil War*, Penguin Books, Londra 2001.
Türmen, Rıza, *Milliyet*, 30 Mart 2009.
Uran, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
UNDP. Human development report. 2010

US State Departmant, Human Rights Report, 8 April 2011
Wall Street Journal, Heritage Foundation.
Way, Almon Leroy Jr., "The American System of Government", Part two, Constitutional Democracy & Other Political Regimes.
Willey, David, "The World Today, Italy: the Weekest Government in Europe", Royal Institute of International Affairs, Vol. 38, No: 12, Dec., 1982.

Dizin

Abadan, Yavuz, 393
Abbott, Wilbur Cortez, 62
Abdullah Cevdet, 304, 320
Abdülaziz, 262, 268, 269, 271, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 290, 296, 297, 298
Abdülhamit, 271, 273, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 314, 315, 316, 317, 318, 321, 323
Abdülmecit, 264, 266, 267, 268
Adamm, Max, 168
Adams, John, 113, 115, 116, 117, 118, 120
Adams, Samuel, 116
Adenauer, Konrad, 161
Adıvar, Halide Edip, 318, 331, 337, 338
Adil Bey, 335
Aeschines, 34
Ağaoğlu, Ahmet, 321, 360
Ağralı, Fuat, 381
Ahmet Cevdet Paşa, 265, 267
Ahmet Hamdi Paşa, 292
Ahmet İzzet Paşa, 325
Ahmet Muhtar Paşa, 321, 322
Ahmet Refik Paşa, 292
Ahmet Rıza, 301, 303, 311, 312, 313, 315
Ahmet Tevfik Paşa, 314
Akçura, Yusuf, 321
Aksoy, Muammer, 397, 420
Akyol, Türkan, 411
Alexander I., 87
Ali Canip, 320
Ali Fuat Paşa, 331
Ali Galip, 334, 335
Ali Paşa, 266, 268, 269, 275
Ali Süavi, 274, 275, 294
Alkılıç, Şadi, 394
Alp, Tekin, 206
Alphonso XIII., 203
Amendola, Giovanni, 136
Amory, Robert, 390
Anadol, Kemal, 412
Annan, Kofi, 438
Antipater (komutan), 35
Antoinette, Marie, 74, 77
Antonio, José, 196, 198
Antuan, Mark, 48
Apaydın, Orhan, 412
Aras, Tevfik Rüştü, 199
Aren, Sadun, 393
Areopagus, 24, 27
Aristophanes, 30
Aristoteles, 30
Aslan, Yusuf, 399
Atalay, Sırrı, 384, 411
Atatürk, Mustafa Kemal, 134, 136, 164, 185, 186, 206, 289, 312, 317, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351,

352, 353, 354, 355, 357, 358, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 389, 390, 394, 402, 404, 409, 410, 411, 414, 422, 423, 427, 428, 435, 455, 456
Atay, Falih Rıfkı, 371
Ateş, Atilla, 430
Avcıoğlu, Doğan, 313
Avşar, İsmail, 394
Aydemir, Talat, 395

Babacan, Ali, 437
Badoglio, 141
Barras, 79
Bayar, Celal, 364, 365, 366, 368, 369, 371, 374, 375, 379, 381, 387, 391, 392
Baykal, Deniz, 401, 411, 417, 420, 424, 425, 429, 430, 434, 435, 436
Bayur, Hikmet, 366, 369, 379
Bebel, Auguste, 101
Bele, Refet, 366
Benk, Adnan, 394
Benso, Camillo, 104
Bernstein, Carl, 239
Bernstein, Leonard, 235
Beuve-Méry, 213
Bilderberg, George Robertson, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 454
Bismarck, 100, 101, 102, 103, 176
Blair, Tony, 253, 254
Blomberg, 163, 164
Blum, Léon, 111, 196, 206, 207, 208, 216, 221
Boekel, 176
Bonapart, Napolyon, 67, 71, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 93, 95, 96, 100, 104, 175, 271, 272
Boulanger, 109, 110
Bousquet, René, 219
Börekçi, Rıfat, 342
Brandt, Willy, 166
Brecht, Bertold, 163
Bristol (Amiral), 335
Broglie, 106
Brown, Gordon, 253
Bruno, Giordano, 169, 199
Brüning, Heinrich, 148
Brütüs, 35, 48
Bush G.W., 436, 437
Büyük İskender, 34, 35

Caballero, Francisco Largo, 193
Cabot, George, 114
Cahen, Nahum, 128
Calp, Necdet, 410
Calthorpe (Amiral), 333, 334
Canbulat, İsmail, 352
Carım, Fuat, 220
Carlos, Juan, 203
Carnegie, Andre, 129
Carnot, 110, 299
Carrel, Alexis, 219
Castelar, 188
Cavainac, 91
Cavit Bey, 358
Cebesoy, Ali Fuat, 366, 375
Cem, İsmail, 432
Cevat Paşa, 299
Cevdet Paşa, 281
Chamberlain, Arthur Neville, 208, 356
Chaplin, Charlie, 235
Charles I., 57, 58, 59
Charles II., 62
Chautemps, Camille, 207
Chevénement, Jean Pierre, 245
Chiesa, Carlo Alberto Dalla, 246
Chirac, Jaques, 222
Chopin, 182
Chouffet, Armand, 209
Christian VIII., 112

Churchill, Winston, 13, 62, 159, 197, 209, 210, 212, 228, 335
Ciano, Galeazzo, 142
Cicero, 46, 47, 48
Cindoruk, Hüsamettin, 411, 417, 427, 428
Clemenceau, 204
Cleveland, Grover, 131
Clinton, Bill, 253, 254
Clodius, Appius, 41, 47
Columbus, Christopher, 113
Combes, Émile, 111
Cossiga, Francesco, 244, 245
Crassus, Marcus, 45, 46
Craxi, Bettino, 244
Cromwell, 50, 57, 58, 59, 60, 61, 62
Cylon, 19

Çağlayangil, İhsan Sabri, 404, 411
Çakmak, Fevzi, 366, 372, 374, 375
Çetin, Hikmet, 425
Çiller, Tansu, 424, 425, 426, 428
Çimen, Nesimi, 397

d'Estaing, Giscard, 253
Daladier, Édouard, 111, 208, 209, 216
Damat Ferit, 335, 339, 342
de Gaulle, 205, 209, 211, 212, 213, 215, 221, 222, 247, 253
Dean, John, 239
Delbos, 200
Demirel, Süleyman, 253, 370, 392, 396, 397, 400, 401, 404, 407, 409, 411, 416, 417, 422, 424, 428
Demostenes, 34
Denktaş, Rauf, 438
Derviş Vahdeti, 312, 314
Dikerdem, Mahmut, 412
Douglas, Gahagan, 230
Douglas, William O., 217
Dreyfus, 108, 109
Ducos, Roger, 81
Dulles, Allen, 389
Dülger, Cevdet, 220

Ebubekir Ratip Efendi, 259
Ecevit, Bülent, 243, 245, 253, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 416, 417, 426, 428, 429, 430, 431, 432
Ecevit, Rahşan, 416
Eden, Anthony, 197, 199, 200
Edward VII., 305
Edwin, Sam, 239
Efialtes, 28
Eichmann, Adolf, 184
Eisenhower, 231, 236, 237
Elliot, Henry, 277, 281, 286
Emeç, Çetin, 313, 421
Engels, Friedrich, 90
Enghien (Dük), 82
Enver Paşa, 305, 315, 320, 322, 324
Erbakan, Necmettin, 417, 426, 427, 428, 429
Erdoğan, Recep Tayyip, 253, 424, 432, 433, 434, 435, 437, 440, 441
Erhat, Azra, 400
Erim, Nihat, 398, 399, 401
Erkin, Behiç, 220
Erkmen, Hayrettin, 392
Ertuğrul, Muhsin, 397
Esmer, Ahmet Şükrü, 355
Ethem Paşa, 286, 290, 292
Evren, Kenan, 407, 408, 410, 418, 420
Eyüboğlu, Sabahattin, 393, 400

Faik, Bedii, 381
Faulk, John Henry, 237
Fehim Paşa, 303
Fethi Bey, 352, 353, 360
Feyzioğlu, Turhan, 383, 393, 394
Filip II., 32, 33, 34, 35

Ford, Gerald, 240, 253
Forlani, Arnaldo, 244
Fouché, Joseph, 81
Franco, Francisco, 142, 186, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204
Frank, Hans, 154
Frederick, Adolf, 52
Fresrer, M., 335
Frick, Wilhelm, 150, 177
Friederick VII., 112
Fuat Paşa, 268, 351, 352, 354, 358
Fuchs, Klaus, 231
Furtwangler, 170

Gaius, 44, 48
Galbraith, John Kenneth, 255
Garfield, James A., 129
Garibaldi, Giuseppe, 104, 105
Gaspıralı, İsmail, 320
Gasset, Ortega y, 189
Gates, Robert, 437
Gather, Wilhelm, 167
Gazalcı, Mustafa, 412
Gedik, Namık, 382
Gelli, Licio, 246
Genç, Kamer, 410
General Maletti, 247
General Primo de Rivera, 189
Genscher, H.D., 424
Georges III., 121
Gezmiş, Deniz, 399
Giral, José, 196
Giraudoux, Jean, 209
Gladstone, 285
Gobineau, 108
Goebbels, 147, 158, 170, 173, 179, 180
Goering, Hermann, 11, 150, 151, 154, 158, 162, 165, 166, 167, 185, 198
Goloğlu, Mahmut, 344
Gonzáles, Felipe, 203
Gökalp, Ziya, 320
Göksel, Hüsnü, 408
Göymen, Korel, 411
Gregorius V., 55
Gregory VII., 54
Grévy, 107
Guillaume I., 101, 102
Guillaume II., 103
Gustav III., 52
Gül, Abdullah, 432, 433, 434
Gülek, Kasım, 381, 383
Gülöksüz, Yiğit, 411
Günaltay, Şemsettin, 374
Günyol, Vedat, 400
Gürcan, Fethi, 395
Gürler, Faruk, 400
Gürsel, Cemal, 387, 389, 390, 391, 395
Gürtner, (Alman Adalet Bakanı) 165, 166
Güven, Altan, 387

Haci Ahmet Efendi, 292, 293
Hamdi Bey, 352
Hamilton, Alexander, 114, 126
Hansen, Rolf, 249
Haraldsson, Olaf, 51
Hasan Fehmi Bey, 313, 315
Hasan Hayrullah Efendi, 296
Heinrich IV., 54
Hendrich, 173
Herriot, Édouard, 206
Hızır, Nusret, 393
Hidayet Paşa, 305
Hilmi Paşa, 304, 311
Himmler (General), 162, 173, 174, 181
Hindemith, Paul, 170
Hindenburg, 147, 148, 149, 150, 153, 157, 158, 164, 166, 173
Hiss, Alger, 231
Hohler, 334
Hoower, J. Edgar, 232, 233

Hugo, Victor, 92, 93, 94, 97
Hurst, L. H., 333
Hüseyin Avni Paşa, 278, 279, 280
Hüseyin Daima Paşa, 267
Hüseyin Hilmi Paşa, 304, 311, 313, 314
Hylan, John F., 255

Ibárruri, Dolores, 194
Irmak, Sadi, 403
Işık, Hasan Esat, 406

İlmen, Süreyya, 360
İnan, Hüseyin, 399
İnönü, Erdal, 411, 415, 420, 424
İnönü, İsmet, 221, 253, 322, 346, 348, 349, 351-4, 356-8, 361, 363-7, 369, 371-2, 375-7, 381-2, 384-6, 392, 394, 395, 396, 399, 401, 402, 456
İpekçi, Abdi, 313, 396, 407
İsmail Paşa, 273

Jackson, 126, 207, 210, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222
Jaures, Jean, 111
Jefferson, Thomas, 113, 114, 115, 118, 120, 124, 126
Jourris, Edvard, 302

Kamil Paşa, 299, 302, 307, 311, 322-3
Karabekir, Kâzım, 331, 334, 341, 351, 352, 353, 354, 356, 358, 366
Karayalçın, Murat, 424
Kemal, Orhan, 397
Kemal, Yaşar, 397
Kent, Necdet, 220
Kılıçdaroğlu, Kemal, 443
Kimon (Komutan), 27, 28
Kleopatra, 48
Klistenes, 21, 22, 23
Koestler, Arthur, 210
Kohl, Helmut, 253
Kongar, Emre, 313, 388
Koraltan, Refik, 369, 371, 375
Köprülü, Fuat, 369, 382, 384
Kör Ali, 309, 310
Krupp, Alfried, 160, 161
Krupp, Gustav, 11, 156, 157, 159, 160
Ksenephon, 30
Kubalı, Hüseyin Nail, 384
Külebi, Cahit, 411

La Fayette, 74, 76
Launey, Marki Bernard de, 71
Laval, Pierre, 213-7, 220, 221
Lawrence (Casus), 334
Lazare, Bernard, 108
Le Corbusier, 213
Lebrun (Cumhurbaşkanı), 214
Lenin V. I., 183, 184
Léon, Pauline, 73, 74
Lepidus, Marcus, 48
Likurgus, 18, 19
Lincoln, Abraham, 129
Lorca, Federico García, 195
Lorenzo, Giovanni de, 247
Louis Napolyon III, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 271, 272
Louis, XV., 68
Louis, XVI., 71, 76, 77
Louise, Marie, 83
Lubbe, Marinus van der, 151
Lugarese, Nino, 247

Madison, James, 124
Mahmut II., 260-4, 266
Mahmut Celalettin Paşa, 281, 292, 296, 300, 301
Mahmut Nedim Paşa, 275-7, 298
Mahmut Şevket Paşa, 315, 318, 323
Mahon, Mac, 106, 107
Malraux, André, 197
Mann, Thomas, 163, 169

Marbury, William, 115
Marius, 45
Marshall, 115
Marx, Karl, 90, 92
Matteotti, Giacomo, 136
Maurras, Charles, 205
Mazzini, Giuseppe, 104
McCarthy, 132, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 237, 238, 256, 454
McKinley, William, 130, 299
Mehmet Raşit Paşa, 280
Mehmet Reşat (Sultan), 315, 316
Mehmet Reşat V., 325
Mehmet Rüştü Paşa, 278, 280, 281
Mehmet VI., 325
Melen, Ferit, 399, 400
Mendelssohn, 170
Menderes, Adnan, 369, 370, 374, 375, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 391
Menderes, Ethem, 387
Menteşe, Nahit, 411
Méricourt, 74
Merkel, Angela, 253
Miller, Arthur, 235
Mitchell, John, 239
Mithat Paşa, 271, 273, 276, 278-83, 286-91, 293, 296-8, 392, 455
Mola, Emilio, 195
Morgan, J. P., 129
Moro, Aldo, 246
Mumcu, Uğur, 313, 421
Murad (Mizancı), 309
Murat (Veliaht), 273
Murat V. 279, 280, 282, 289, 294
Mussolini, Benito, 132-42, 145, 185, 197, 198, 201, 228
Mustafa Asım, 273
Mustafa Fazıl Paşa, 273, 274
Mustafa IV. 260
Mustafa Paşa, 260, 261, 262
Mustafa Reşit Paşa, 264, 268, 269
Namık Kemal, 270-75, 279, 288, 296
Napolyon II., 96
Narter, Fikret, 393
Nazım Bey, 304, 347
Necker (Maliye Bakanı), 68
Negrin (Başbakan), 202
Nesin, Aziz, 421
Nicias (General), 25
Niemüller, Martin, 171, 172, 378
Nikola II. (Çar), 305
Nixon, Richard, 230, 238-9, 240, 256
Niyazi Bey, 305, 320
Noel, Emile, 57, 334, 335, 395
Nurettin Paşa, 347

Octavian, Gauius, 48
Okyar, Fethi, 353, 360, 366
Onar, Sıddık Sami, 393
Ortaylı, İlber, 259

Öcalan, Abdullah, 430
Ökçün, Gündüz, 405
Ömer Ağa, 261
Ömer Nazım Bey, 304
Ömer Seyfettin, 320
Öymen, Altan, 400, 431
Öymen, Münir Raşit, 175
Özal, Turgut, 406, 410, 414, 415, 416, 417, 420, 424
Özaydınlı, İrfan, 406
Özdoğancı, Fikret Şefik, 220
Özkan, Hüsamettin, 432
Öztorun, İsmail Hakkı, 412
Öztorun, Necdet, 420
Özyörük, Halil, 375

Paine, Thomas, 114
Palance, Eduardo, 188
Papadopulos, 438
Papandreu, Andreas, 248

Papen, Franz von, 149, 150, 157, 158, 164, 165, 221
Peisistratos, 20, 21
Peker, Recep, 372, 373
Perikles, 22, 26, 27, 28, 29
Perroux, François, 213
Pétain (Mareşal), 211, 213-20, 228
Philippe, Louis, 91
Picasso, Pablo. 199
Picon, Gayton, 394
Pius IX. 104
Pius VII., 83
Platon, 30
Plutarkhos, 21, 24
Polatkan, Hasan, 388, 391
Pompidou, George, 253
Prens Sabahattin, 303, 310, 323
Prodi, Romano, 254

Quiroga, Casares, 194

Rauf Bey, 334, 351, 352, 359
Rauf Paşa, 291
Redif Paşa, 296
Refet Paşa, 338, 351
Renan, Ernest, 108
Reşit Paşa, 308
Rewbell (Direktör), 79
Reynaud, Paul, 211, 215, 216
Rıdvan Paşa, 303
Richard (Lord), 61, 169, 170, 183, 230
Rivera, Alfonso Primo de XIII., 189
Rivera, Jose Antonio Primo de, 189, 190, 193
Robespierre, 77, 78, 80
Rockefeller, 129, 251, 255, 256
Rolland, Romain, 204
Roosewelt, Theodore, 131, 197, 221, 231, 228, 255
Rosenberg, Ethel, 231
Röhm, 161, 162, 163, 164, 165
Rüştü, Fatin, 388, 391
Sabri Bey, 305
Saddam Hüseyin, 435
Saffet Paşa, 286
Sağlamer, Kayhan, 394
Said Paşa, 281, 291, 292, 296, 299, 306, 307, 321
Saka, Hasan, 374
Salysburry, 286, 287, 288
Sav, Atilla, 411
Savaş, Vural, 428
Say, Fazıl, 94
Saydam, Refik, 368
Sazak, Emin, 369
Schleicher, Kurt von, 150, 157, 165
Schröder, Gerhard, 253
Selçuk, İlhan, 402
Selim III., 259, 260
Selvi, Cevdet, 411
Sertel, Zekeriya, 372
Sezar, 35, 40, 46, 47, 48, 49
Sezer, Ahmet Necdet, 433
Sieyés, Emmanuel Joseph, 81
Simavi, Sedat, 378
Sirmen, Ali, 412
Skötkonung, Olof, 50, 51
Smith, Margaret Chase, 236
Sokrates, 30, 31, 32
Soysal, Mümtaz, 400
Spadolini, Giovanni, 244
Spartaküs, 45, 46
Stalin, Joseph, 184, 197, 198, 228
Strauss, Richard, 170
Su, Ruhi, 397
Sulla, 40, 45, 46
Sunalp, Turgut, 410, 414, 416
Sunay, Cevdet, 398
Sükan, Faruk, 397

Şarlman, 53
Şemsi Paşa, 305

Şeyh Ahmet, 267
Şeyh Said, 352, 353, 355, 356, 357, 359

Talas, Cahit, 411
Talat Bey, 303, 438
Talleyrand, 75, 81, 82
Talu, Naim, 400
Taner, Haldun, 393
Tanör, Bülent, 314, 416
Tarhan, Nedim, 412
Tejeros, Antonio, 203
Tevfik Paşa, 314, 345, 350, 351
Thalman, Ernst, 153
Thatcher, Margaret, 253, 254
Themistokles, 26
Théroigne, 74
Tiberius, 44
Tocqueville, Alexis, 89, 94
Toscanini, Arturo 169
Trochu (General), 105
Troçki, Leon, 197
Truman, Harry, 228, 229, 230, 231, 236
Tukididis, 27, 28
Tunaya, Tarık Zafer, 393
Türkeş, Alpaslan, 407, 417
Türmen, Rıza, 429, 430

Ulusu, Bülend, 408
Umberto (Kral), 141
Urgan, Mina, 393
Ustaoğlu, Fehmi, 380

Üçok, Bahriye, 420
Ürgüplü, Suat Hayri, 396

Van Buren, 126, 127
Vasıf Bey, 338
Vassiliadis, Yannis, 248
Victor Emmanuel II. (Kral), 134, 137, 141

Wagner, 170
Walter, Bruno, 169
Warren, Earl, 234, 389, 391
Washington, George, 113, 118, 120, 122, 125
Welles, Orson, 235
Westermann, 78
Willan, Philip, 246
William II., 112
Wilson, Woodrow, 131
Wolfowitz, Paul, 408, 436
Woodeword, Bob, 239

Yalçın, Hüseyin Cahit, 366, 379, 381
Yalman, Ahmet Emin, 355, 380
Yamak, Kemal, 245
Yetkin, Suat Kemal, 393
Yılmaz, Mesut, 253, 421, 426, 428, 429, 431
Yılmaz, Nurettin, 412
Yonga, Namık, 220
Yurdakul, Mehmet Emin, 321, 360
Yücel, Can, 397

Ziya Hurşit, 351, 358
Ziya Paşa, 270, 274, 275, 288
Zogo (Kral), 140
Zola, Émile, 108
Zorlu, Fatin Rüştü, 388
Zweig, Stefan, 169

Onur Öymen Galatasaray Lisesi'ni ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültede doktora yaptı. Dışişleri Bakanlığı'nda çeşitli görevlerde bulundu. Danimarka ve Almanya'da büyükelçilik yaptı.
Dışişleri Müsteşarlığı ve NATO Daimi Temsilciliği görevlerinden sonra emekliye ayrılarak siyasete girdi. CHP'den İstanbul ve Bursa milletvekilliği yaptı. Aldığı ödüller arasında "Yılın Bürokratı" ve "Yılın Politikacısı" ödülleri de bulunuyor.

Demokrasiden Diktatörlüğe Onur Öymen'in altıncı kitabı. Öymen bu kitabında tarihten günümüze demokrasinin gelişimini incelerken iktidar uğruna demokrasiyi engelleyenleri, otoriter rejimler kurarak ülkelerini ve dünyayı felakete sürükleyenleri anlatıyor. Türkiye'nin çok partili demokrasiyi nasıl geliştirdiğini inceliyor ve ülkemizde siyasal katılım, özgürlükler ve insan hakları alanında yaşanan sıkıntıları dile getiriyor. Öymen bu alanlarda dünyanın saygın kuruluşlarının değerlendirmelerinde Türkiye'ye verdiği yeri de belgeliyor.

ÖYMEN'İN KİTAPLARI HAKKINDA...

TÜRKİYE'NİN GÜCÜ: "Cumhuriyetin elde ettiği başarıların en eleştirel ve iyimser analizini Onur Öymen'in kaleminden yazıldı. Onun mesajı şu: İşte geldik, buradayız, eskisinden çok daha fazla hesaba katılmalıyız...." **-Andre Mango**

GELECEĞİ YAKALAMAK: "Öymen bu kitabında içinde yaşadığımız dünyayı son derece sağlam bir görüş çerçevesinde irdeliyor... Çok değerli bilgileri, çok doğru bir yaklaşımla bütünleştirmeyi başarmış. Öymen'in *Geleceği Yakalamak* adlı çalışmasını mutlaka okuyun..." **-Emre Kongar**

SİLAHSIZ SAVAŞ: "Öymen'in kitabını okuyunca, bu konularda ağırlığımızı niçin koyamadığımızı, uluslararası ilişkilerde nasıl böyle yalnız kaldığımızı, ne gibi yanlışlar yaptığımızı göreceksiniz. Bu kitabı bütün siyasetçiler, hocalar, öğrenciler ve Atatürk dönemlerini özlemini çeken herkes okumalı." **-Emin Çolaşan**

ÇIKIŞ YOLU: *Çıkış Yolu*, genel olarak 496 sayfalık siyasi tarih, özel olarak da emperyalizm tarihi. Sadece bu kadar da değil. Bu tarih, sadece olayları betimlemiyor (tasvir etmiyor), onları çok ciddi bir diyalektik bakış açısı içinde ameliyat masasına yatırıp otopsisini yapıyor. Muhteşem bir analiz ve sentez düzeneği çalıştırıyor... Onur Öymen eğer CHP Genel Başkan Yardımcısı olmasaydı, kitabını emekli büyükelçi sıfatıyla yazmış olsaydı, *Çıkış Yolu*, gazeteciler ve tarihçiler tarafından 2008-2009 yılının en önemli kitabı ilan edilirdi." **-Özdemir İnce**

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1447-2

9 789751 414472

27,50 TL